

R Y B K A
PUBLISHERS

STŘET CIVILIZACÍ

Boj kultur a proměna světového řádu

Samuel P. Huntington

STŘET CIVILIZACÍ

Boj kultur a proměna světového řádu

„Jedna
z nejdůležitějších
knih od konce
studené války“
Henry A. Kissinger

Samuel P. Huntington

SAMUEL P. HUNTINGTON

STŘET CIVILIZACÍ

BOJ KULTUR A PROMĚNA SVĚTOVÉHO
ŘÁDU

RYBKA PUBLISHERS

Nancy, jež přečkala „střet“ s úsměvem na tváři

Výtvarný doprovod knihy je chráněn právy autora, s výjimkou následujících případů:

1.1, 1.2, 1.3: CO Hammond Incorporated, Maplewood, New Jersey

2.1: přetištěno se svolením Simon & Schuster z knihy The Involvement of Creation:

An Introduction to Historical Analysis Camilla Quigleyho. Copyright © 1991

Carroll (Quigley, autorská práva obnovena CO Lillian L. Quigley 7.1: mapa 1b

Ohlssuna pro časopis Foreign Affairs 7.2: (© The Economist Newspaper Group, Inc.

1 přetištěno se svolením vlastníka autorských

práv, další reprodukce zakázána

K. I.: Rodger Doyle CO /Q9.5 pro U.S. News & World Report K), 1 z článku Gary Muller

„The Demographic Backdrop to Ethnic Conflict: A Geographic

Overview“ uveřejněného v Central Intelligence Agency, The Challenge of Ethnic Conflict

to National and International Order in the 1990's: Geographic Perspectives

(Washington, D.C.: C.I.A., 1995) Ostatní autorská práva uvedena u map, grafů či

diagramů

Copyright © Samuel P. Huntington, 1996 Preface © Michael Žantovský,

2001 Translation © Ladislav Nagy, 2001 Czech edition © Rybka

Publishers, 2001

80 86182-49-5

Strážlivé proroctví Samuela Huntingtona

Když v roce 1993 vyšel v nejprestižnějším americkém časopise věnovaném otázkám zahraniční politiky „Foreign Affairs“ článek „Střet civilizací?“ harvardského profesora Samuela Huntingtona, vyvolal obrovský rozruch a největší počet čtenářských reakcí v historii celého periodika. Nebyly to vůbec reakce jednoznačně příznivé. Mnozí čtenáři Huntingtona obviňovali, že maluje čerta na zeď a kalí růžovou perspektivu globální, multikulturní civilizace, která byla v té době značně populární. Čtyři roky po pádu železné opony, dva roky po rozpadu Sovětského svazu a dva roky po slavném vítězství protihusainovské koalice vedené otcem dnešního amerického prezidenta se jakýkoli konflikt většího rozsahu, tím méně konflikt civilizací zdál být v nedohlednu. Clintonova administrativa, plná elánu mladých idealistů, vehementně podporovala demontáž režimu apartheidu v Jižní Africe, aktivně intervenovala pro svržení diktátorského režimu na I laiti a pomohla položit základy k mírovému procesu na Blízkém východě. Na zahradě Bílého domu si izraelský ministerský předseda Rabin trochu neochotně, ale přece podával ruku s Jásirem Arafatem. Jediným mrakem na obzoru byl krvavý etnický konflikt v bývalé Jugoslávii, v němž se Amerika v té době ještě zdráhala přímo angažovat. (Mezi těmi, kdo pomohli přesvědčit prezidenta Clintona, že americká přítomnost je pro zastavení bojů a etnických čistek v Bosně a Hercegovině nezbytná, sehrál nikoli nevýznamnou roli při své jarní návštěvě i český prezident Václav Havel). Čtyři roky stará teze Francise Fukuyamy o „konci historie“ vzhledem k vyčerpání ideologických konfliktů a o „univerzalizaci západní liberální demokracie jako konečné formy lidské vlády“ se mnohým stále ještě jevila jako snad trochu přehnaná, nicméně možná metafora pro stav světa, a to i přesto, že téže iluzi, jak ukazuje Huntingtonův citát z Arnolda Toynbeeho, propadali o sto let předtím občané britského impéria.

Také budoucnost se jevila růžově. Ekonomické reformy v nově demokratických zemích pomalu nabíraly tempo. Část Evropy, k níž patříme i my, se vracela sama do sebe. Koncem téhož roku se Česká republika, Maďarsko a Polsko staly vážnými kandidáty na členství v Severoatlantické alianci. V lednu příštího roku hrál Clinton na saxofon v pražské Redutě, za doprovodu kulhájících sice, leč o to náruživějších perkusí Václava Havla. Pod taktovkou Mezinárodního světového fondu a Světové banky se nové a nové země s většími či menšími problémy zapojovaly do procesu globální ekonomické výměny poháněného

investicemi bohatého Západu. Thomas Friedman v New York Times pěl rapsodické ódy na éru globální niacdo-nalclizace, v níž univerzálně se šířící výrobky spotřební společnosti s sebou roznášejí i zárodky demokracie a tolerance.

Není divu, že Huntingtonův střízlivý a skeptický rozbor dlouhodobých kulturních, ekonomických a demografických trendů v jednotlivých částech světa i scénáře možných konfliktů mezi nimi působily na mnohé jako studená sprcha. Mnozí se zdráhali připustit, že kulturní, etnická a náboženská identita zakotvená často v tisícileté historii jednotlivých národů a civilizací sehrává přes krátkodobé výkyvy určující úlohu a že vliv importovaných politických, kulturních a spotřebních vzorců je většinou krátkodobý, povrchní a pomíjivý. „Někde na Blízkém východě právě možná půl tuctu mladých mužů oblečených v džínscch popíjejí kolu, poslouchají rap a mezi úklonami k Mekce dávají dohromady bombu, aby s ní vyhodili do vzduchu americké dopravní letadlo," psal tehdy Huntington s téměř děsivou prozíravostí, ale málokdo si ho přál slyšet.

„Střet civilizací?", s důrazem na konečný otazník, který se v popularizujících výkladech často ztrácel, přitom vůbec není temné prorocství apokalypsy, ale akademický text opírající se o velké množství podpůrného materiálu, statistik a studií jiných autorů, a také o diskuse se širším akademickým týmem složeným záměrně z představitelů různých kultur a civilizací. Studie, z metodologického hlediska klasické čistoty, prověřuje na empirických datech různé výkladové modely či paradigmaty světového uspořádání, jako je například model jediné globální civilizace, bipolární model Východu a Západu či Severu a Jihu a další, a přesvědčivě ukazuje, že model založený na existenci konečného počtu osmi či devíti civilizací nejlépe odpovídá empirické evidenci.

Jedním z důvodů, které Huntingtona vedly k napsání této knižní, rozšířené verze, byla potřeba vysvětlit, že střet civilizací není nevyhnutelným vyústěním budoucího vývoje, ale jen jedním z možných scénářů, jehož naplnění by přineslo katastrofické důsledky. Civilizace mohou žít vedle sebe, říká Huntington, pokud se dokáží vyhnout pokušení univerzalizmu a nebudou si násilně vnucovat svoje hodnoty, a způsob života. Západ se může vyhnout střetu s jinými civilizacemi, pokud nebude zasahovat do řešení jejich problémů a vyvážet k nim své „západní" chápání světa.

Snad jen v tomto místě lze v textu, jehož četba je pro každého, kdo se zajímá o historii, politiku a mezinárodní vztahy, vzrušujícím zážitkem, vycítit malé zaváhání, jako by tato myšlenka byla spíše potomkem přání než empirické analýzy. Po posledních událostech bude i toto paradigma třeba znovu prozkoumat a klást si nepříjemné otázky, zda děsivá nenávist vůči za) adnímu způsobu života, která se projevila nejen v samotných

teroristických útocích na New York a Washington, ale i v reakci některých zemí a skupin lidí, je skutečně odpovědí na snahu vnutit jiným částem světa náš způsob života a myšlení, či zda je spíše brutální agresí proti životu ve svobodě všude na světě.

Použijeme-li stejnou metodu empirické analýzy jako Huntington při hledání příčin výbuchu terorismu jedenáctého září 2001, neposkytuje nám jeho paradigma zcela uspokojivou odpověď. Lze argumentovat, že nikdy během posledního půltisíciletí nebyl „Západ“ tak obezřetný a zdrženlivý při zasahování do záležitostí jiných civilizací. Nikdy během posledního půltisíciletí neprojevoval „Západ“ větší respekt k duchovním hodnotám a kultuře jiných civilizací. Nikdy během posledního půltisíciletí se „Západ“ nesnažil více přispět k překonání existující propasti mezi bohatými zeměmi „Západu“ a chudobou „Jihu“ a „Východu“. Nikdy během posledního půltisíciletí také země islámské civilizace nedisponovaly takovým bohatstvím a přírodními zdroji jako dnes.

Neobstojí ani teze o „hlubších příčinách“ (root causes) terorismu v podobě chudoby a bezperspektivnosti zaviněných Západem. Současný terorismus je organizován a financován miliardáři a jeho bojovníky jsou často synkové blahobytných rodin z bohatších zemí Blízkého a Středního východu. Není pochyb o tom, že se v těžce oblastech setkáváme i s obrazy otřesné chudoby a zaostalosti. Představíme-li si nicméně možnosti vývoje těchto zemí,

pokud by pohádkové zisky z těžby a exportu ropy a zemního plynu byly investovány do vzdělání, infrastruktury a sociálních programů, namísto zbraní pro zbujelé armády a policejní sbory, používané častěji k potlačování nespokojenosti vlastních občanů než k obraně žně před cizím agresorem, je možné toto vysvětlení chápat spíše jako propagandistický trik.

Také komparativní hledisko naznačuje, že socializující teorie typu „vlky z lesů žene hlad“ nepostačují. Úžasný pokrok zemí jihovýchodní Asie, které měly v mnohém ohledu obtížnější výchozí podmínky a často (Japonsko, Singapur) nedisponovaly téměř žádnými přírodními zdroji, sílcí demokratická i hospodářská stabilita v Latinské Americe, a na druhé straně mnohem horší situace zemí subsaharské Afriky, kde je historický podíl koloniálních mocností daleko zřejmější, aniž to vede k podobně rozsáhlým výbuchům protizápadní nenávisti, to vše se zdá podporovat hypotézu, že v současné době nehrozí ani tak střet „Severu“ s „jihem“ jako spíše „Západu“ se „Středním východem“.

I Huntington ve své knize věnuje zvláštní pozornost právě možnosti tohoto civilizačního střetu, i když zároveň chápe, že by se nevyhnutelně dotkl i ostatních civilizací. Jeho hypotetický scénář vede k postupnému vývoji bipolárního konfliktu, v němž se na jedné straně střetává curoamerická

civilizace ve spojení s civilizací latinskoamerickou, ortodoxní (Rusko) a civilizací Hindů (Indie) a na druhé straně civilizace islámská ve spojení s civilizací sinickou (Čína a východní Asie). Ústředním konfliktem však zůstává patnáct set let trvající střet mezi judeo-křesťanskou a islámskou větví civilizace vzniklé v oblasti Středoziemního moře.

Takový střet se jeví tím pravděpodobnější a hrozivější, že nejde o střet mezi vzájemně zcela cizími civilizacemi, ale o střet mezi příbuznými, sdílejícími společné předky a mnohé epizody společné historie a společně kořeny duchovních systémů. Nelze ovšem ignorovat divergentní vývoj obou civilizací v moderní době, k liberální demokracii na straně jedné a k auto-ritářským, despotickým systémům na straně druhé. Islámská civilizace je dnes jedinou kulturní oblastí, v níž neexistuje žádná plnohodnotná demokracie. Střet obou těchto světů jako by čím dál více nabýval známé podoby konfliktu mezi zastánci svobody a jejími nepřáteli, spíše než sporu o teologické principy a kulturní zvyklosti.

Tato doplňková úvaha, motivovaná zářijovými teroristickými útoky na Ameriku, nijak nesnižuje a nezpochybňuje jasnozřivost a platnost Huntingtonovy analýzy. Pokouší se pouze naznačit, v čem by mohly spočívat příčiny mimořádně ostrého střetu právě mezi dvěma výše zmíněnými civilizacemi, a možná i to, že pocit viny nad tím, že jsme si (my - euroameric-ká civilizace) nedávně obludné ..-štěstí nějakým způsobem sami spoluzavili, není tak docela na místě.

Model paralelního soužití různých civilizací stejného původu totiž přece jen určitou elementární univerzalitu kulturních principů ve smyslu morálních norem předpokládá. Princip svobodné vůle, schopnosti rozlišovat a volit mezi dobrem a zlem, nepřipustnost zabíjení, úcta k rodině a rodičům, tolerance a soucit a další morální principy jsou původní součástí všech tradičních hodnotových systémů. V tomto smyslu jsou hodnotami absolutními, a to nejen jako součást věrouky nebo ideologie. Etologické a sociobiologické výzkumy shromáždily během posledního půlstoletí již řadu poznatků o tom, že tento typ imperativních norem je u společensky /ijících druhů už na subhurnánní úrovni nutnou podmínkou přirozeného vývoje. Člověk jako živočišný druh je v tomto smyslu morálním zvířetem od samých společných počátků všech ras, kultur a civilizací. Nevyhnutelnou alternativou tohoto modelu je střet civilizací. Ideologie nevolnictví jakéhokoli druhu totiž nemůže strpět existenci svobodného jedince nejen ve svých vlastních řadách, ale ani kdekoli jinde na této planetě. Dokud existuje jediný svobodný jedinec, usvědčuje ji z falše, dává příklad jejím obětem a je zárukou jejího konečného neúspěchu. Tento rozpor je skutečně nesmiřitelný a nemá přímo nic společného s etnikem, vírou, kulturou či rasou. Dává svobodným lidem na výběr pouze mezi obranou svobody a její ztrátou. Je v povaze svobodných lidí, že vesměs volí

možnost první.

Michael Žantomky

SAMUEL P. HUNTINGTON

STŘET CIVILIZACÍ

BOJ KULTUR A PROMĚNA SVĚTOVÉHO ŘÁDU

Úvod

V letě roku 1993 mi časopis *Foreign Affairs* otiskl článek nazvaný „Střet civilizací?“. Dle názoru redaktorů esej v posledních letech vyvolal více diskusí než kterákoli jiná stať otištěná v tomto časopise od čtyřicátých let. Ať už je tomu tak či nikoli, rozhodně vyvolal víc diskusí než všechny mé ostatní publikace. Reakce a komentáře přicházely ze všech světadílů a z nejrůznějších zemí. Na některé lidi učinil velký dojem, jiné zaujal, některé pobouřil, jiné zas značně provokoval tezí, že ústředním a nejnebezpečnějším rozměrem rodící se globální politiky bude konflikt mezi různými civilizačními skupinami. Ať už byla hodnota článku jakákoli, jisté je, že vzbudil pozornost u příslušníků všech civilizací.

Když jsem vzal v potaz, jaký zájem článek vyvolal, ale stejně tak chybné interpretace, jichž se mu dostalo, i spory, kterých se stal příčinou, dospěl jsem k názoru, že by stálo za to ve zkoumání pokračovat, jedním z konstruktivních přístupů ke zkoumání toho či onoho tématu je vytyčit si určitou hypotézu, a právě takovým pokusem byl onen článek, v jehož názvu se až příliš často přehlížel otazník. Obsáhlejší, hlubší a důkladnější odpověď na tehdy položenou otázku chce dát tato kniha. Pokouším se zde rozvinout, doplnit a někdy i vymezit témata v článku už naznačená, stejně jako rozvinout nápady a zmínit se o řadě skutečností, kterým jsem se v článku vyhnul nebo se jich dotkl jen letmo. Mezi ně patří následující: pojem civilizace, otázka univerzální civilizace, vztah mezi mocí a kulturou, změna mocenské rovnováhy mezi civilizacemi, kulturní obrat

nezápadních společností k domácím tradicím, politická struktura civilizací, konflikty vyvolané západním univerzalizmem, militantností islámu a vzestupem Číny, vyvažující a oportunistické reakce na rostoucí čínskou moc, příčiny a dynamika válek na zlomových liniích, budoucnost Západu a světa civilizací. Jedním z hlavních témat, které v článku chybělo, je klíčový dopad populačního růstu na nestabilitu a mocenskou rovnováhu. Další z důležitých témat, jež v článku nedostala prostor, shrnuje samotný název knihy i její poslední věta: „Střety civilizací jsou pro světový mír největší hrozbou, a nejjistější zárukou před globální válkou je proto mezinárodní řád založený na civilizacích.“

Tato kniha není společenskovědní prací a ani jí být nechce. Pouze se pokouší interpretovat vývoj globální politiky po skončení studené války. Chce poskytnout rámec, jisté paradigma pohledu na globální politiku, které by mělo význam pro vědce a bylo užitečné i pro politiky. Testem její smysluplnosti a užitečnosti nebude, zda dokáže vysvětlit vše, co se v globální politice odehrává, neboť to pochopitelně není možné. Spíše jím bude to, zda dokáže poskytnout takovou optiku pohledu na globální politiku, která by byla smysluplnější a přínosnější než ostatní paradigmaty. Navíc žádné paradigma neplatí věčně. Je-li civilizační hledisko užitečné pro pochopení globální politiky konce dvacátého a počátku jedenadvacátého století, neznamená to, že by bylo stejně přínosné v polovině dvacátého století nebo že bude relevantní ještě v polovině století dvacátého prvního.

Myšlenky, které stály u zrodu článku i knihy, jsem poprvé přednesl na American Enterprise Institute ve Washingtonu v říjnu 1992 a poté rozpracoval ve skriptech pro Olinuv institut a jeho projekt „Změna bezpečnostní situace a americké národní zájmy“, který byl umožněn díky podpoře nadace Smitha Richardsona. Po publikaci článku jsem se zúčastnil mnoha seminářů a debat o „střetu civilizací“ s vědci, vládními představiteli, zástupci podnikatelů i jiných skupin po celých Spojených státech. Navíc jsem měl to štěstí, že jsem o článku a jeho tezích mohl debatovat v mnoha zemích světa, v Argentině, Belgii, Číně, Francii, Německu, Koreji, Japonsku, Jihoafrické republice, Lucembursku, Rusku, Saudské Arábii, Singapuru, Španělsku, Švédsku, Švýcarsku, Tchaj-wanu a Velké Británii. Při těchto diskusích se mi naskytl možnost komunikovat s příslušníky všech hlavních civilizací kromě hinduismu. Názory a pohledy účastníků těchto střetnutí mi přinesly velký užitek. V letech 1994 a 1995 jsem na Harvardu vedl seminář o povaze světa po studené válce a dalším podnětem mi zde byly pádné a někdy i kritické komentáře studentů. Oporou při práci na knize mi bylo také kolegiální prostředí harvardského Institutu Johna M. Olina pro strategická studia a univerzitního Střediska

mezinárodních vztahů.

Michael C. Desch, Robert O. Keohane, Farced Zakaria a R. Scott Zimmerman pročetli celý rukopis a jejich připomínky vedly ke značným vylepšením jak po stránce obsahové, tak formální Scott Zimmerman mi během práce rovněž/, vypomáhal při nezbytných rešeršich; bez jeho energické, odborné a oddané pomoci by tato kniha nikdy nebyla dokončena včas. S konstruktivními připomínkami přicházeli i moji asistenti z řad studentů Peter Jun a Christiana Briggsová. Grace de Magistrisová opsala první části rukopisu a Carol Edwardsová oddaně a zručně přepsala celý rukopis tolikrát, že musí jeho velké části znát skoro nazpaměť. Denise Shannonová a Lynn Cox z agentury Georges Borchardt, a Robert Asahina, Robert Bender a Johanna Liová z nakladatelství Simon & Schuster ochotně a s velkou dávkou profesionality provázeli rukopis publikačním procesem. Všem jsem "děčen za pomoc, s níž přispěli ke vzniku této knihy. Ta je díky jejich pomoci lepší, než by byla bez ní, a všechny zbývající nedostatky padají na moji hlavu.

Práci na knize mi umožnila finanční podpora nadací Johna M. Olina a Smithe Richardsona. Bez nich by dokončení knihy trvalo celá léta, a jejich štědrá podpora mého snažení proto velice oceňuji. Zatímco jiné nadace se čím dál více zaměřují na vnitropolitické problémy, Olinova a Smith Richardsonova zasluhují poctu za svůj zájem a podporu děl věnovaných otázkám války, míru, národní a mezinárodní bezpečnosti.

S. P. H.

I. SVĚT CIVILIZACÍ

Kapitola 1

Nova éra ve světové politice

Úvod: vlajky a kulturní Identita

Dne 3. ledna 1992 proběhlo v auditoriu moskevské vládní budovy setkání amerických a ruských vědců. Dva dny předtím se rozpadl Sovětský svaz a Ruská federace se stala nezávislou zemí. V důsledku toho zmizela z pódia auditoria Leninova socha a její místo na čelní zdi zaujala vlajka Ruské federace. Jak říci ale povšiml jeden z amerických účastníků, celá věc měla jednu chybu: vlajka visela vzhůru nohama. Hostitelé pak po upozornění chybu během první přestávky v rychlosti a tichosti napravili.

V letech po konci studené války se začaly dramaticky měnit národní identity i jejich symboly. Globální politika se nově definovala podle kulturních linií. Průvodním jevem této změny byly vlajky pověšené vzhůru nohama, nicméně stále častěji byly vyvěšovány vysoko a správně: Rusové i další národy pochodují pod těmito a podobnými symboly své nové kulturní identity.

V Sarajevu se 18. dubna 1994 shromáždilo na dva tisíce lidí s vlajkami Saudské Arábie a Turecka. Tím, že přišli s vlajkami těchto zemí - a nikoli OSN, NATO nebo USA —, chtěli shromáždění Sarajevanč demonstrovat, že se ztotožňují se svými muslimskými souvěrci, a tak světu dát najevo, koho považují za své opravdové přátele a koho za falešné.

V Los Angeles demonstrovalo 16. října 1994 pod „záplavou mexických vlajek“ na sedmdesát tisíc lidí. Protestovali proti návrhu zákona 187, jenž měl být schválen referendem a měl odepřít státní podporu nelegálním imi-grantům a jejich dětem. „Proč pochodují po ulicích s mexickými vlajkami, když požadují, aby jim bezplatné vzdělání poskytla tato země?“ kladli si otázku mnozí přihlížející, „neměli by pochodovat spíše pod americkou?“ A o dva týdny později demonstranti opravdu po ulicích s americkými vlajkami kráčeli -- jenže je nesli žerdí dolů, v reakci na skutečnost, že kontroverzní zákon byl přijat - vyslovilo se pro něj 59 procent kalifornských voličů.

Ve světě po studené válce mají vlajky svou váhu stejně jako další symboly kulturní identity včetně kříže, půlměsíce i pokrývky hlavy, a to proto, že svou váhu má kultura a kulturní identita má pro většinu lidí nejvyšší hodnotu. V současnosti lidé objevují nové (často však jen staronové)

identity a pochodují pod novými (často jen staronovými) vlajkami, což je vede k boji proti novým (často jen staronovým) nepřátelům.

Krutý pohled na svět této doby výstižně vyjadřuje výrok onoho benátského nacionalistického demagoga z románu Michaela Dibdina *Mrtvá laguna*: „Bez skutečných nepřátel neexistují skuteční přátelé. Pokud nedokážeme nenávidět to, čím nejsme, nemůžeme milovat to, čím jsme. To jsou staré pravdy, které bolestně znovu objevujeme po více než stu letech sentimentálních žvástů. Ti, kdo je popírají, popírají svou rodinu, tradici, své dědické právo a nakonec i sebe sama! Nedojdou snadno odpuštění." Bolestnou pravdu obsaženou v těchto starých názorech nemohou ignorovat státníci ani vědci. Pro národy hledající identitu a znovuobjevující svou etnicitu jsou nepřátelé nezbytní - potenciálně nejnebezpečnější nepřátelství přitom propukají na zlomových liniích mezi hlavními světovými civilizacemi.

Ústřední teze této knihy zní, že kultura a kulturní identity, které jsou v nejširším ohledu zároveň identitami civilizačními, utvářejí ve světě po studené válce vzorce soudržnosti, rozpadu a konfliktu. Důsledky této teze se zabývá pět částí knihy.

Část I: Poprvé v historii má globální politika multipolární a zároveň multivilizační ráz; modernizace již není totéž, co pozápádnění, a je jím výsledkem není ani univerzální civilizace v nějakém smysluplném významu slova, ani pozápádní nezápádních společností.

Část II: Mocenská rovnováha mezi civilizacemi prochází změnami: vliv Západu relativně upadá; roste ekonomická, vojenská i politická síla asijských civilizací; v islámských zemích dochází k demografické explozi, což má destabilizační účinky jak pro tyto země samotné, tak pro jejich sousedy; obecně lze říci, že nezápádní země znovu nalézají hodnoty své vlastní kultury.

Část III: Rodí se světový řád založený na civilizaci: společnosti kulturně si blízké navzájem spolupracují; snahy přesadit nějakou společnost z jedné civilizace do druhé jsou neúspěšné; země se sdružují kolem vůdčích nebo ústředních států své civilizace.

Část IV: Univerzalistické nároky vedou Západ stále častěji do konfliktů s jinými civilizacemi, nejzávažnější je konflikt s islámem a Čínou; na lokální úrovni vedou války na zlomové linii, zejména mezi muslimy a nemuslimy, ke „spojování příbuzných zemí“, a tak hrozí přerůst v širší konflikt civilizací. Proto se ústřední státy civilizací snaží tyto války zastavit.

Část V: Přežití Západu závisí na tom, zda Američané znovu potvrdí svou západní identitu a zda obyvatelé Západu uznají, že jejich civilizace je jedinečná, nikoli univerzální, a sjednotí se za účelem její obnovy a obrany, čelíce výzvam nezápádních společností. Globální války se lze

vyvarovat jen tehdy, přijmou-li představitelé světových mocností multicivilizační charakter globální politiky a bu-dou-li spolupracovat na jeho udržení.

Multipolární a multicivilizační svět

Po konci studené války nabyla globální politika poprvé v dějinách multipolárního a multicivilizačního rázu. Po větší část dějin lidstva docházelo ke kontaktům mezi civilizacemi zřídka anebo vůbec. Od počátku novověku, tj. zhruba od roku 1500, měla globální politika dva rozměry: po více než čtyři staletí vytvářely multipolární mezinárodní systém uvnitř západní civilizace národní státy Západu - Velká Británie, Francie, Španělsko, Rakousko,

Prusko, Německo, Spojené státy a další. Tyto státy na sebe vzájemně působily, soutěžily mezi sebou a vedly války. Západní státy zároveň expandovaly: dobývaly, kolonizovaly či významnou měrou ovlivňovaly všechny ostatní civilizace (mapa 1.1, viz přední předsádka). Během studené války nabyla globální politika bipolárního rázu a svět se rozdělil na tři části. Skupina bohatých a demokratických společností vedených Spojenými státy byla vtažena do ideologického, politického, ekonomického a někdy i vojenského soutěžení se skupinou poněkud chudších komunistických společností, které pod svým vedením shromáždil Sovětský svaz. Značná část konfliktů mezi těmito uskupeními se odehrála ve třetím světě, tedy mimo území obou těchto táborů. Ke třetímu světu náležely země, které byly často opravdu chudé, postrádaly politickou stabilitu, někdy teprve nedávno získaly samostatnost, a země, prohlašující se za neutrální (mapa 1.2, viz s. 446-447).

Koncem osmdesátých let se komunistický svět zhroutil a mezinárodní systém studené války se stal historií. Ve světě po studené válce nehrají nejdůležitější roli ideologické, politické či ekonomické rozdíly mezi národy, nýbrž rozdíly kulturní. Národy a státy se pokoušejí odpovědět si na nejdůležitější otázku, před níž lidé stojí: „Kdo jsme?“ Odpovídají na ni způsobem, který se stal pro lidské bytosti tradičním — totiž tak, že se vztahují k tomu, co pro ně znamená nejvíce. Při definování vlastní identity se lidé odvolávají na své předky, náboženství, jazyk, dějiny, hodnoty, zvyky a na instituce. Ztotožňují se s kulturně určenými skupinami - kmenem, etnickou skupinou, náboženskou obcí, národem a na nejobecnější rovině s civilizací. Politiku používají nejen k prosazování svých zájmů, ale také k určování vlastní identity. Kdo jsme, víme pouze tehdy, když víme, kdo nejsme, a mnohokrát dokonce pouze tehdy, když víme, kdo stojí proti nám.

Hlavními aktéry světového dění nadále zůstávají národní státy. Jejich jednání určuje stejně jako v minulosti snaha získat moc a bohatství, ale rovněž jejich kulturní orientace, jejich příbuznosti i rozdíly. Nejdůležitější

rozdělení nemá již podobu tří bloků, jak tomu bylo v době studené války, ale spíše sedmi nebo osmi hlavních civilizací (mapa 1.3, viz zadní předsádka). Nezapadni společnosti, zvláště východoasijské, zvyšují své ekonomické bohatství a vytvářejí základnu pro růst vojenské síly a politického vlivu. S růstem moci a sebevědomí prosazují nezapadni společnosti čím dál více vlastní hodnoty, přičemž odmítají ty, které jim byly „vnucené“ Západem.

„Mezinárodní systém dvacátého prvního století," tvrdí Henry Kissinger, „...bude tvořit nejméně šest hlavních mocností — Spojené státy, Evropa, Čína, Japonsko, Rusko a pravděpodobně Indie — stejně jako množství středně velkých a menších zemí."¹ Kissingcrových šest velmocí náleží do pěti velmi odlišných civilizací, navíc jsou zde ještě významné islámské země, jejichž strategická poloha, velikost populace a ropné zdroje přispívají k růstu jejich vlivu na světové dění. V tomto novém světě je lokální politika politikou etnicity, globální politika politikou civilizací. Soupeření velmocí vystřídal střet civilizací.

V novém světě nebude k nezávažnějším, největším a nejnebezpečnějším konfliktům docházet mezi společenskými třídami, mezi chudými a bohatými či jinak ekonomicky definovanými skupinami, ale mezi národy náležejícími k různým kulturním entitám. Kmenové války a etnické konflikty budou vypukat uvnitř civilizací. Násilí mezi státy a skupinami z různých civilizací však s sebou nese možnost další eskalace, když se na podporu „blízkých zemí" začnou spojovat další státy nebo skupiny pocházející / těchto civilizací.² Krvavé střety somálských kmenů žádné nebezpečí rozsáhlejšího konfliktu nepředstavují. Stejně tak krvavé střety rwandských kmenů sice ovlivní situaci v Ugandě, Zairu a Burundi, avšak dál jejich důsledky nesahají. Oproti tomu krvavé střety mezi civilizacemi, které se odehrávají v Bosně, na Kavkaze, Střední Asii nebo Kašmíru by mohly přerůst ve větší války. V případě jugoslávského konfliktu Rusko diplomaticky podporovalo Srby, zatímco Saudská Arábie, Turecko, Írán a Libye dodávaly zbraně i finanční prostředky bosenským muslimům, a to nikoliv z důvodů ideologických nebo mocenských, ale z důvodu kulturní přízvěnosti. „Kulturní konflikty," postřehl Václav Havel, „jsou dnes častější a nebezpečnější než kdykoliv v dějinách." Podobně Jacques Delors tvrdí, že „budoucí konflikty budou vyvolávány spíše faktory kulturními než ekonomickými či ideologickými".³ A k těm nejzávažnějším kulturním konfliktům dochází právě na zlomových liniích mezi

civilizacemi.

Ve světě po studené válce je kultura jak rozdělující, tak sjednocující silou. Národy rozdělené ideologií, ale spojené kulturou, se začínají sjednocovat — tak tomu bylo v případě dvojího Německa a začíná k tomu docházet i v případě dvou Korejí či několika Čín. Naopak společnosti dosud sjednocené ideologií nebo historickými okolnostmi, ale rozdělené civilizační příslušností, se buďto rozpadají — to je případ Sovětského svazu, Jugoslávie a Bosny —, nebo v nich roste napětí — tak tomu je na Ukrajině, v Nigérii, Súdánu, Indii, na Srí Lance a v mnoha dalších zemích. Kulturně spřízněné země spolupracují jak ekonomicky, tak politicky; mezinárodní organizace, které spojují země s příbuznou kulturou, dosahují daleko větších úspěchů než ty, které se pokoušejí kulturní hranice přesahovat. Po pětáctyřicet let rozdělovala Evropu jakožto hlavní hranice železná opona. Nyní se tato linie posunula o několik set kilometrů na východ a odděluje národy západního křesťanství od národů muslimských a pravoslavných.

Filozofické předpoklady, základní hodnoty, společenské vztahy, zvyky i celkový životní názor se v různých zemích významně liší. Tyto kulturní rozdíly posiluje revitalizace náboženství, k níž dochází ve velké části světa. Jednotlivé kultury mohou procházet nejrůznějšími změnami, přičemž jejich dopad na politiku a ekonomiku se může v různých obdobích lišit, avšak je zjevné, že hlavní rozdíly v politickém a ekonomickém vývoji jednotlivých civilizací mají své kořeny v jejich rozdílných kulturách. Tak úspěch východoasijských ekonomik pramení z kultury východní Asie stejně jako obtíže, které východoasijské společnosti mají při budování stabilních demokratických politických systémů. Neúspěch demokracie ve většině muslimského světa lze zase do značné míry vysvětlit kulturou islámu. I vývoj v postkomunistických společnostech východní Evropy a bývalého Sovětského svazu je určován jejich různými civilizačními identitami. Země s tradicí západního křesťanství směřují k hospodářskému rozvoji a demokratické politice, zatímco vyhlídky na obdobný rozvoj jsou v pravoslavných zemích značně pochybné, v muslimských republikách dokonce neutěšené.

Západ je v současné době nejmocnější civilizací a v nejbližší budoucnosti jí také zůstane. Nicméně jeho moc v poměru k jiným civilizacím upadá. Tím, že prosazuje své, západní hodnoty a chrání své zájmy, staví nezapadní společnosti před volbu: některé z nich se pokoušejí Západ napodobovat, a tím se k němu prakticky přidat; jiné společnosti, hlavně konfuciónské a islámské, se naopak snaží zvýšit svou ekonomickou a vojenskou moc, aby se mu mohly postavit a ve vztahu s ním dosáhly „rovnováhy“. Po skončení studené války je tedy hlavní osou globální politiky interakce mezi kulturou a mocí Západu a kulturou a mocí

nezápadních civilizací.

Shrnuto: Svět po studené válce je světem sedmi nebo osmi hlavních civilizací. Zájmy, nepřátelství a spojení mezi státy určuje kulturní příbuzenství a rozdíly. Nejvýznamnější země světa stále častěji pocházejí z různých civilizací. Riziko, že konflikt přeroste ve větší válku, hrozí hlavně v případě střetů mezi skupinami a státy s různou civilizační příslušností. Hlavní modely politického a ekonomického vývoje se liší od civilizace k civilizaci a rozdíly mezi civilizacemi patří ke klíčovým otázkám mezinárodního dění. Západ, jenž se dlouho těšil dominantnímu postavení, ztrácí svou moc a ta se přesouvá k nezápadním společnostem. Globální politika nabyla multipolárního a multicivilizačního rázu.

Jiné světy?

Mapy a paradigmaty. Právě podaný obraz globální politiky po studené válce — politiky, která je utvářena kulturními faktory a jejíž součástí je interakce mezi státy a skupinami odlišných civilizací — je značně zjednodušený. Mnohé skutečnosti vynechává, některé překrucuje a jiné zamlžuje. Přesto, máme-li o světě vážně přemýšlet a účinně v něm jednat, neobejdeme se bez nějaké takové zjednodušené mapy reality, určité teorie, jistého konceptu, modelu nebo schématu. Bez podobných intelektuálních konstruktů by existoval pouze „zmatek v rozpuku“, jak řekl William James. Thomas Kuhn ve svém dnes již klasickém díle *Struktura vědeckých revolucí* ukázal, že intelektuální a vědecký pokrok spočívá v nahrazování paradigmat, která již nedokáží vysvětlit nová nebo nově objevená fakta, paradigmaty jinými, jež tato fakta ozřejmují uspokojivějším způsobem. „Paradigma získává své postavení proto,“ píše Kuhn, „že při řešení některých problémů, které skupina odborníků považuje za kritické, je úspěšnější než paradigma s ním soupeřící. Být úspěšnější však neznamená být zcela úspěšný v případě jednoho problému, ani zvláště úspěšný v případě většího počtu problémů.“⁴ Anebo jak výstižně poznamenal John Lewis Gaddis: „Orientace v neznámém prostředí obecně vyžaduje nějakou mapu. Kartografie je podobně jako poznání samo nezbytným zjednodušením, které nám však umožňuje zjistit, kde jsme a kam můžeme jít.“ Podotýká, že takovým modelem byl i obraz soupeření supervelmocí během studené války, s nímž jako první přišel Harry Truman jež Gaddis charakterizuje jako „cvičení v geopolitické kartografii, které zobrazilo mezinárodní terén všeobecně srozumitelným způsobem, a tak připravilo cestu složitě strategii zadržování, jež brzy následovala“. Světově názory i kauzální teorie jsou nezbytnými průvodci po mezinárodní politice.⁵

V rámci značně zjednodušeného, nicméně velice užitečného paradigmatu studené války jednali a přemýšleli studenti mezinárodních vztahů i diplomate po čtyřicet let. Toto paradigma pochopitelně nedokázalo vy-

světlit vše, co se v globální politice dělo. Vyskytlo se mnoho anomálií, abych použil Kuhnova pojmu, a někdy i paradigma samo způsobilo, že vědci i státníci zůstali slepí k tak závažným událostem, jakou byl například rozkol mezi Sovětským svazem a Čínou. Přesto však tento jednoduchý model globální politiky dokázal vysvětlit důležité fenomény lépe než jakákoli jiná teorie, a stal se tak nezbytným východiskem analýzy mezinárodních vztahů, byl téměř všeobecně přijímán a po dvě generace formoval myšlení v globální politice.

Zjednodušená paradigmatu nebo mapy jsou pro lidské myšlení a jednání nepostradatelné - buďto budeme explicitně formulovat teorie a modely jako vodítka našeho jednání, nebo je naopak můžeme odmítnout a rozhodnout se, že budeme jednat pouze se zřetelem ke specifickým „objektivním“ faktům a každý případ posuzovat samostatně. Pokud bychom se však rozhodli takto, klamali bychom sami sebe. V našem podvědomí jsou totiž skryté předpoklady, předpojatosti a předsudky, které určují naše vnímání reality a posuzování faktů, stejně jako posuzování jejich důležitosti a hodnoty. Hxplicit-ních či implicitních modelů je nám třeba proto, abychom byli schopni:

1. utřídit realitu a vyvodit obecné závěry;
2. porozumět kauzálním vztahům mezi fenomény;
3. předvídat, a při troše štěstí i předpovídat, budoucí vývoj;
4. odlišit významné od nevýznamného;
5. zvolit k dosažení svých cílů správnou cestu.

Každý model nebo mapa je abstrakcí a pro některé účely se hodí více než pro jiné. Silniční mapa nám ukáže, jak se dostat z A do B, ale pilotujeme-li zrovna letadlo, moc nám nepomůže. V takovém případě se budeme ohlížet po mapě, na níž budou zvýrazněna letiště, radiové majáky, letové dráhy a topografie. Bez mapy bychom však byli xtraceni úplně. Čím detailnější mapa bude, tím věrněji bude odrážet realitu. Nicméně pro mnohé účely je příliš podrobná mapa nevhodná. Chceme-li se dostat po dálnici z jednoho velkoměsta do druhého, nebudeme potřebovat mapu obsahující mnoho informací nesouvisejících s automobilovou dopravou, na níž se hlavní dálnice budou vytrácet ve spleti vedlejších silnic. Takováto mapa by nás mohla spíše zmást. Ale na druhé straně mapa, na které by byla zakreslena pouze jedna dálnice, by realitu značně zkreslovala a snižovala by naši schopnost zvolit si jinou trasu, pokud by dálnice byla například zablokována nehodou. Stručně řečeno, potřebujeme takovou mapu, jež bude realitu zobrazovat i zjednodušovat ve stejné míře, a to způsobem, který se nejlépe hodí pro náš účel. S koncem studené války se objevilo hned několik map či paradigmat světové politiky.

Jeden svět: euforie a harmonie. Jedno z rozšířených paradigmat se zaklá-

dá na předpokladu, že konec studené války znamená v globální politice konec významných konfliktů a dosažení poměrně harmonického uspořádání světa. Z nejrůznějších formulací tohoto paradigmatu se nejvíce pozornosti dostalo tezi o „konci dějin“, s níž přišel Francis Fukuyama. Ten tvrdí, že „možná zakoušíme konec dějin jako takových; jinými slovy: dospíváme ke konečnému bodu vývoje lidské ideologie, čehož výsledkem je univerzální přijetí západní liberální demokracie jako konečné formy politického zřízení“. Fukuyama sice připouští, že na některých místech třetího světa stále může docházet ke konfliktům, ovšem globální konflikt je minulostí, a to nejenom v Evropě. K velkým změnám došlo „právě v mimoevropském světě“, zvláště pak v Číně a Sovětském svazu. Skončila válka idejí. Stoupenci marxismu-leninismu se možná stále ještě vyskytují „v místech jako Managua, Pchjongjang či Cambridge ve státě Massachusetts“, nicméně celkově triumfuje liberální demokracie. Budoucnost nebude patřit vleklým a vyčerpávajícím ideovým sporům, nýbrž spíše řešení pozemských ekonomických a technických problémů. A jak Fukuyama trochu posmutněle poznamenává na závěr, celá tato budoucnost bude poněkud nudná.⁶

Očekávání harmonie bylo značně rozšířené. K podobným názorům dospívali intelektuálové i politici. Padla Berlínská zeď, komunistické režimy vzaly za své, OSN nabylo na nové vážnosti a rivalově z doby studené války

se zapojili do „partnerství“ a na pořadu dne byly „velké úmluvy“, budování a udržování míru. Prezident nejmocnější země světa vyhlásil „nový světový řád“, rektor patrně nejvýznamnější světové univerzity odmítl jmenovat profesora studií bezpečnosti, neboť tohoto oboru již není třeba. „Aleluja! Studovat válku už nebudeme, protože žádná válka již nebude.“ Iluzi harmonie vyvolala euforie, která se objevila s koncem studené války, ovšem záhy se ukázala být právě jen iluzí. Začátkem devadesátých let se svět sice změnil, to ovšem neznamená, že se stal nutně mírumilovnějším. Změna byla nevyhnutelná, pokrok nikoli. Podobné iluze o harmonii provázely ve dvacátém století konec každého vážného konfliktu. Již první světová válka byla „válkou, která bude poslední“. Po ní se svět měl stát bezpečným místem pro demokracii. Druhá světová válka měla, tvrdil Franklin D. Roosevelt, „skoncovat se systémem jednostranných jednání, výlučných společenství, střezení mocenské rovnováhy a jiných nouzových prostředků, které se zkoušely po celá staletí a vždy selhávaly“. Namísto toho se měla zrodit „univerzální organizace mírumilovných národů“ a měla vzniknout „trvalá mírová struktura“.⁷ Nicméně první světová válka umožnila zrod komunismu a fašismu — cesta k demokracii, nastoupená o sto let dříve, byla opuštěna. Druhá světová válka stála u zrodu války studené, která nabyla opravdu

globálních rozměrů. A stejně brzy se rozplynuly i iluze, které se objevily s koncem této studené války — příčinou bylo množství etnických konfliktů a „etnických čistek“, zhroucení řádu a práva, vznik nových typů spolenectví i konfliktů mezi státy, vzkříšení neokomunistických a neofašistických hnutí, zesílení náboženského fundamentalismu, konec „diplomacie úsměvů“ a „politiky přitakávání“ ve vztazích mezi Ruskem a Západem, neschopnost OSN a Spojených států potlačit krvavé lokální konflikty a rostoucí asertivita expandující Číny. Během pěti let po pádu Berlínské zdi bylo možné zaslechnout slovo „genocida“ mnohem častěji než během kterýchkoliv pěti let studené války. Paradigma jednotného harmonického světa je očividně příliš vzdáleno realitě na to, aby mohlo být užitečným průvodcem světem po studené válce.

Dva světy: my a oni. Zatímco naděje na sjednocení světa se objevují vždy s koncem velkých válek, tendence myslet v pojmech dvou světů je v lidských dějinách přítomná stále. Jsme v neustálém pokušení rozdělovat lidi na „my“ a „oni“, na skupinu kolem nás a na ty druhé, na naši civilizaci a tamty barbary. Učenci svět vykládali za pomoci protikladů orient — okcident, sever — jih a střed — okraj. Muslimově svět tradičně rozdělují na *dar ailslúm* a *dar al-Harb*, krajinu míru a krajinu války. Podobné rozlišení, jistým způsobem obrácené naruby, se vyskytlo i v teoriích amerických vědců, kteří svět po studené válce rozdělili na „zóny míru“ a „zóny zmatku“. Do oněch prvních zahrnuli Západ a Japonsko s přibližně 15 procenty světové populace, do těch druhých zbytek světa.⁸¹

Obraz takto rozděleného světa se může do jisté míry shodovat se skutečností, podle toho, jak ony dvě části definujeme. Nejběžnější rozdělení, s nímž se setkáváme pod různými názvy, je rozdělení na země bohaté (moderní, rozvinuté) a země chudé (tradiční, nerozvinuté nebo teprve se rozvíjející). S tímto ekonomickým rozdělením historicky souvisí kulturní rozdělení na Západ a Východ, v němž se spíše než na rozdíly v hospodářském blahobytu klade důraz na rozdíly v základních filozofických východiscích, hodnotách a způsobu života.⁹¹ Každý z těchto obrazů odráží jisté prvky reality, ale stejně tak má svá omezení. Bohaté, moderní země mají zajisté řadu společných charakteristik, které je odlišují od chudých rozvojových zemí, jimž je rovněž vlastní řada společných charakteristik. Rozdíly v bohatství sice mohou vést ke konfliktům mezi jednotlivými společnostmi, ovšem zkušenost nás učí, že k tomu dochází především tehdy, když se bohaté a mocnější společnosti pokoušejí dobýt a kolonizovat společnosti chudé a tradiční. Západ to činil čtyři sta let. Poté se některé z kolonií vzbouřily a začaly proti koloniálním mocnostem, které v té době asi již stejně ztratily vůli vládnout, vést osvobozenecy boj. Dnešní svět je světem dekolonizovaným; dřívější koloniální boje za svobodu vystřídaly konflikty mezi osvobozenými národy.

Na obecnější rovině jsou, až na zvláštní případy, konflikty mezi bohatými a chudými nepravděpodobné. Na to, aby se chudé země mohly postavit zemím bohatým, postrádají politickou jednotnost, ekonomickou sílu i vojenský potenciál. Jednoduché rozdělení na majetné a nemajetné navíc komplikuje ekonomický vývoj v Asii a Latinské Americe. Bohaté státy spolu mohou vést obchodní války, chudé země války plné násilí, ale mezinárodní třídní boj mezi chudým Jihem a bohatým Severem je vzdálen realitě téměř stejně jako jednotný harmonický svět.

Ještě méně přínosné je bipolární kulturní rozdělení světa. Západ je v jistém smyslu určitou entitou, jenže co mají společného nezapadní společnosti kromě toho, že nejsou západní? Japonskou, čínskou, muslimskou, hin-duistickou a africkou civilizaci spojuje v oblasti náboženství, společenské struktury, institucí a vládnoucích hodnot velmi málo. Jednota nezápadu a dichotomie Západ-Východ jsou mýty vytvořené Západem. Tyto mýty trpí podobnými nedostatky jako západní orientalistika, kterou Edward Said oprávněně kritizuje, že jenom zvýrazňuje „rozdíl mezi tím, co je nám blízké, (Evropa, Západ, ‚my‘) a tím, co je nám cizí (Orient, Východ, ‚oni‘)“, přičemž nevysoveně předpokládá nadřazenost prvního nad druhým.¹⁰ Během studené války se svět do značné míry polarizoval v závislosti na ideologickém spektru. Ovšem žádné jednoduché kulturní spektrum neexistuje. Kulturní polarizace na „Východ“ a „Západ“ je částečně dalším důsledkem všeobecného, byť nepřilíš šťastného označování evropské civilizace jako civilizace západní. Místo o „Západu a Východu“ by bylo vhodnější hovořit o „Západu a zbytku světa“, čímž by se alespoň naznačila pluralita oněch „ne-západů“. Ve většině ohledů je svět příliš složitý, než aby se dal jednoduše ekonomicky rozdělovat na Sever a Jih, anebo kulturně na Východ a Západ.

Více méně 184 států. Třetí mapa světa po studené válce se odvozuje od teorie mezinárodních vztahů, jež se často označuje jako „realistická“. Podle této teorie jsou primárními (a fakticky jedinými důležitými) činiteli světového dění státy. Ve vztazích mezi nimi panuje anarchie, a tudíž, chtějí-li si zajistit přežití a bezpečnost, snaží se bez výjimky zvyšovat svou moc. Pokud jeden stát vidí, že druhý zvyšuje svou moc, čímž se pro něj stává potenciální hrozbou, snaží se chránit svou vlastní bezpečnost buď posilováním své vlastní moci, anebo uzavíráním spojenectví s ostatními státy. Na základě těchto předpokladů lze předpovědět zájmy více méně všech 184 států, které ve světě po studené válce existují.¹¹

Tento „realistický“ obraz světa je velmi užitečným výchozím bodem pro analýzu mezinárodního dění a také vysvětluje většinu kroků jednotlivých států. Státy totiž jsou (a také zůstanou) dominantními entitami světového dění. Vydřžují armády, řídí diplomacii, uzavírají smlouvy, vedou války,

mají pod svou kontrolou mezinárodní organizace, ovlivňují a do značné míry utvářejí výrobu a obchod. Vlády států většinou staví na první místo zajištění vnější bezpečnosti (byť v některých případech mohou upřednostňovat ochranu před hrozbami vnitřními). Obecně lze říci, že toto paradigma založené na státech poskytuje realističtější obraz globální politiky než paradigmatu jednotného světa či světa rozděleného na dvě části.

I ono však má svá závažná omezení. Předpokládá totiž, že všechny státy chápou své zájmy stejně a stejně jednají. Prostý předpoklad, že moc je vším, je sice dostatečným východiskem pro pochopení chování států, ovšem příliš daleko se s ním nedostaneme. Státy totiž své zájmy definují nejenom v pojmech moci, ale též v pojmech docela jiných. Samozřejmě že často usilují o vyrovnaní mocenské rovnováhy, avšak kdyby nedělaly nic jiného, pak by se koncem čtyřicátých let evropské země spojily se Sovětským svazem proti Spojeným státům. Státy reagují především na vnímané hrozby a západoevropské státy tehdy pocíťovaly politickou, ideologickou i vojenskou hrozbu přicházející z Východu. Své zájmy tedy vnímaly způsobem, který klasická realistická teorie vysvětlit nedokáže. To, jak státy definují své zájmy, ovlivňují převážně hodnoty, kultura a instituce. Ty se totiž neutvářejí pouze na základě domácích hodnot a institucí, ale také na základě norem a institucí mezinárodních. Kromě primární starosti o bezpečnost definují různé druhy států své zájmy různými způsoby. Státy s podobnou kulturou a podobnými institucemi budou mít také společné zájmy. Demokratické státy mají mnoho společného, a tudíž proti sobě neválčí, proto například Kanada nemusí uzavírat spojenecké smlouvy s jinými státy, aby se ochránila před invazí ze strany Spojených států.

V základní rovině platí ve svých předpokladech toto paradigma států po celé dějiny. Proto nám stěžejí může pomoci pochopit, čím se globální politika po studené válce liší od globální politiky za této války anebo před ní. Zjevně však zde jisté rozdíly jsou a státy své zájmy sledují v každé historické době rozdílným způsobem. V době po konci studené války státy čím dál víc definují své zájmy se zřetelem na civilizační příslušnost. Spolupracují a uzavírají spojenecké smlouvy se zeměmi, které mají podobnou nebo blízkou kulturu a mnohem častěji se dostávají do konfliktu se zeměmi kulturně odlišnými. Hrozby definují v pojmech záměrů druhých států a tyto záměry, stejně jako způsob, jímž jsou vnímány, jsou značnou měrou určovány kulturními faktory. Politici i veřejnost pocíťují méně častěji hrozby ze strany národa, jemuž — jak si myslí - rozumějí a mohou mu důvěřovat díky

společné řeči, náboženství, hodnotám, institucím nebo kultuře. Hrozbu pocíťují spíše ze strany těch států, jejichž společnost se vyznačuje jinou kulturou, a oni jim tak nerozumí, anebo si alespoň myslí, že jim věřit

nemohou. V současné době, kdy pro svobodný svět již není hrozbou marxisticko--leninský Sovětský svaz a kdy ani Spojené státy nepředstavují podobnou hrozbu pro svět komunistický, pociťují země v obou těchto světech rostoucí hrozbu přicházející od společností kulturně odlišných.

V globálním dění zůstávají státy i nadále primárními činiteli, avšak zároveň ztrácejí část své suverenity, funkcí i moci. Právo posuzovat, co bude ten či onen stát podnikat na svém území, si v dnešním světě přisvojují mezinárodní instituce. V některých případech, a zejména to platí o Evropě, si mezinárodní instituce přisvojily důležité funkce dříve zastávané státy, a tak vznikly mocné mezinárodní byrokratické aparáty, které přímo ovlivňují život jednotlivých občanů. Vlády po celém světě ztrácejí část své moci též delegováním pravomocí na vnitrostátní, regionální, provinční a místní politické entity. V mnoha státech, včetně těch rozvinutých, existují regionální hnutí požadující značnou autonomii, nebo dokonce samostatnost. Vlády států ztratily citelně možnost kontrolovat toky peněz do země a ze země a mají stále větší potíže při pohybu myšlenek, technologií, zboží i lidí. Krátce řečeno, hranice států se stávají stále propustnějšími. Mnoho lidí v tom všem vidí postupný konec státu jako „kulečnickové koule“, což je model, který patrně fungoval od uzavření Vestfálského míru roku 1648.¹²⁾ Tito lidé spatřují v současném stavu zrod rozmanitého, komplexního a mnohvrstevného mezinárodního uspořádání, jež spíše připomíná středověk.

Naprostý chaos. Oslabení států jako takových a rozpad některých z nich vede ke čtvrtému obrazu, kterým je svět, v němž vládne anarchie. Toto paradigma klade důraz na tyto fenomény: rozpad autority vlád, rozbití států, zesílení etnických, kmenových a náboženských konfliktů, vznik mezinárodních zločineckých organizací, rostoucí množství uprchlíků dosahující desítek milionů, šíření jaderných zbraní a jiných zbraní hromadného ničení, rozmach terorismu, četnost masakrů a etnických čistek. Tento obraz světa v chaosu přesvědčivě prezentují a shrnují názvy dvou pronikavých knih vydaných v roce 1993 — tou první je kniha *Bez kontroly* a autorem Zbigniew Brzezinski, druhou *Pandemonium* Daniela Patricka Moynihana.¹³⁾

Stejně jako paradigma kladoucí hlavní důraz na státy i toto je blízké realitě. Poskytuje plastický a přesný obraz velké části světového dění, avšak na rozdíl od paradigmatu států zdůrazňuje významné změny v globální politice, k nimž došlo po konci studené války. Například počátkem roku 1993 se odhadovalo, že ve světě probíhá na 48 etnických válek a v bývalém Sovětském svazu se dalo napočítat na 164 „územně-elnických“ sporů a konfliktů o hranice, z nichž bylo v té či oné podobě

celých 30 konfliktů ozbrojených.¹⁴ Nicméně tomuto paradigmatu chybí odstup od reality snad ještě více než paradigmatu států. Světem možná zmítá chaos, nicméně není pravda, že by zcela postrádal řád. Obraz univerzální a nediferenciovaně anarchie poskytuje pouze velmi málo vodítek pro pochopení světa, pro utřídění jednotlivých událostí, zhodnocení jejich významu, předvídaní trendů v rámci anarchie, pro rozlišení typů chaosu a rozpoznání jejich různých příčin a důsledků. Stejně málo užitečný je tento obraz i pro vládní politiky.

Srovnání světů: realismus, úspornost a předvídaní

Každé z výše uvedených paradigmat v sobě odlišnou měrou kombinuje realismus s úsporností. Stejně tak má každé z nich své nedostatky a jistá omezení. Těm by šlo čelit kombinací několika paradigmat, takže bychom například tvrdili, že ve světě dochází současně k procesům fragmentace i integrace.¹⁵ Oba tyto trendy skutečně existují a komplexnější model bude realitě pochopitelně blíže než jednoduchý. Nicméně to bychom obětovali úspornost ve prospěch realismu, a pokud bychom v takovém přístupu šli ještě dále, skončili bychom u odmítnutí paradigmat nebo teorií jako takových. Navíc pokud by paradigma fragmentace-integrace obsahovalo dva současné a protichůdné trendy, nedokázalo by vysvětlit, za jakých okolností dochází k jednomu a za jakých k druhému. Úkolem je tak vytvořit paradigma, které bude vysvětlovat více klíčových událostí a umožní lepší pochopení trendů než jiná paradigmat, a přitom zůstane na stejné úrovni intelektuální abstrakce.

Čtyři popsaná paradigmat jsou navzájem neslučitelná. Svět nemůže být jeden a zároveň fundamentálně rozdělen na Východ a Západ či Sever a Jih. Stejně tak nemohou být národní státy úhelným kamenem mezinárodního dění, pokud se vlivem rostoucích občanských svárů rozpadají. Svět tvoří buď jeden, dva, nebo 184 států, anebo potenciálně nekonečný počet kmenů, etnických skupin a národností.

Mnohým těmto potížím se vyhneme, budeme-li na svět pohlížet jako na celek tvořený sedmi nebo osmi hlavními civilizacemi. V takovém případě nebudeme realitu obětovat ve prospěch úspornosti, jak tomu je u paradigmat jednoho či dvou světů. Ani neobětujeme úspornost ve prospěch reality jako u paradigmat států a chaosu. Toto paradigma nám naopak poskytne snadno pochopitelný a srozumitelný rámec pro porozumění světu, umožní nám v rostoucím množství konfliktů odlišovat důležité od nedůležitého, předvídat budoucí vývoj a rovněž poskytne jisté vodítko politikům. Další jeho přednost spočívá v tom, že částečně staví na ostatních paradigmatěch a jejich části v sobě zahrnuje. Je s nimi daleko slučitelnější než ony mezi sebou. Civilizační přístup například tvrdí, že:

1 integrační síly ve světě reálně existují a jsou právě výsledkem proti-

chůdných sil kulturního prosazování a civilizačního vědomí;

l svět je v jistém smyslu rozdělen na dva, ale základní rozdíl je mezi dominantní civilizací Západu a všemi ostatními, které však mají jen velmi málo společného. Stručně řečeno, svět se dělí na jeden západní a mnoho ne-západních;

l národní státy jsou a budou nejdůležitějšími činiteli světového dění, ale jejich zájmy, spojenectví a konflikty čím dál více určují kulturní a civilizační faktory;

l svět je vskutku anarchií, plný kmenových a nacionálních konfliktů, avšak největší nebezpečí pro stabilitu představují konflikty mezi státy nebo skupinami z různých civilizací.

Civilizační paradigma tak přináší relativně jednoduchou, nikoli však příliš zjednodušenou mapu, která umožňuje porozumět tomu, co se ve světě na konci dvacátého století děje. Ale žádná paradigma neplatí věčně. Model globální politiky z dob studené války byl užitečný a relevantní po čtyřicet let, avšak koncem osmdesátých let zastaral a podobný osud čeká do jisté míry i civilizační paradigma. Nicméně v současné době poskytuje užitečné vodítko, jak rozlišit důležité od méně důležitého. Například ze 48 etnických konfliktů, které probíhaly počátkem roku 1993, se téměř polovina odehrávala mezi skupinami z rozdílných civilizací. Kdyby generální tajemník OSN a ministr zahraničí USA na věc pohlíželi z civilizační perspektivy, zaměřili by své úsilí o udržení míru právě na tyto konflikty, neboť ty mají mnohem větší potenciál přerůst ve větší války.

Z paradigmat se odvíjejí předpovědi a klíčovým testem platnosti a užitečnosti paradigmatu je, do jaké míry z něj odvozené předpovědi budou přesnější než předpovědi vyvozené z paradigmat jiných. Tak například paradigma států vedlo Johna Mersheimera k předpovědi, že „situace mezi Ukrajinou a Ruskem je zralá na to, aby mezi těmito zeměmi došlo k soupeření v bezpečnostní oblasti. Velké mocnosti, které mají dlouhou a nechráněnou společnou hranici jako Ukrajina s Ruskem, často sklouznou k soupeření vedeny obavami o svou bezpečnost. Rusko a Ukrajina by mohly tuto tendenci přemoci a žít v harmonii, ovšem pokud se jim to podaří, bude to neobvyklé”.¹⁶

Na druhé straně civilizační přístup zdůrazňuje úzké kulturní, personální a dějinné vazby mezi Ruskem a Ukrajinou stejně jako promíchání národností v obou zemích. Svou hlavní pozornost upírá na civilizační zlomovou linii, která odděluje pravoslavnou východní Ukrajinu od uniatské západní Ukrajiny. Tato linie je dějinnou skutečností ústředního významu, kterou Mersheimer, přidržující se „realistické“ teorie, jež státy chápe jako sjednocené a jednolité entity, naprosto pomíjí. Zatímco paradigma států zdůrazňuje možnost propuknutí války mezi Ruskem a Ukrajinou, civilizační přístup toto nebezpečí minimalizuje a spíše

zdůrazňuje možnost, že se Ukrajina rozdělí na dvě země. S ohledem na kulturní faktory bychom mohli předvídat, že tento rozpad proběhne dramatičtěji než rozdělení Československa, ale na druhé straně bude mnohem méně krvavý než rozpad Jugoslávie.

Tyto rozdílné předpovědi pak také rozdílně určují politické priority. Mersheimer, který pokládá vypuknutí války a následné dobytí Ukrajiny Ruskem za možné, v návaznosti na svou předpověď podporuje přítomnost jaderných zbraní na ukrajinském území. Oproti tomu civilizační přístup by

na první místo stavěl rusko-ukrajinskou spolupráci a naléhal na Ukrajinu, aby se jaderných zbraní zbavila. Dále by navrhoval podstatnou hospodářskou pomoc a další prostředky, které by přispěly k zachování jednotné a nezávislé Ukrajiny. Rovněž by však podporoval nouzové plánování pro případ možného rozpadu země.

Po konci studené války se odehrálo mnoho událostí, které jsou slučitelné s civilizačním paradigmatem a na jehož základě je bylo možné předpovědět. Patří mezi ně rozpad Sovětského svazu a Jugoslávie, války na bývalém území těchto zemí, vzestup náboženského fundamentalismu po celém světě, zápas o národní identitu v Rusku, Turecku a Mexiku, rostoucí intenzita obchodních sporů mezi Spojenými státy a Japonskem, odpor islámských států vůči nátlaku ze strany Západu na Irák a Libyi, pokusy islámských a konfuciánských zemí získat jaderné hlavice a zařízení na jejich odpalování, pokračující role Číny coby velmocí-outsidera, upevnění nového demokratického zřízení v některých zemích a v jiných nikoli a rostoucí závody ve zbrojení ve východní Asii.

Závažnost tohoto civilizačního paradigmatu pro rodící se svět ilustrují události, které mu odpovídají a k nimž došlo během prvních šesti měsíců roku 1993:

l v bývalé Jugoslávii pokračovaly se zesílenou intenzitou boje mezi Chorvaty, muslimy a Srby;

l Západ nebyl schopen poskytnout smysluplnou pomoc bosenským muslimům a nedokázal odsoudit zvěrstva, která na muslimech páchali Chorva-ti, stejným způsobem, jakým odsoudil vraždy páchané Srby;

l Rusko nebylo ochotné přidat se ke členům Rady bezpečnosti OSN a přimět chorvatské Srby ke smíru s chorvatskou vládou. Írán a další muslimské země nabídly vyslat na ochranu muslimů 18 tisíc vojáků;

l rozrostl se konflikt mezi Armény a Ázərbaydžánci, Turecko a Írán požadovaly, aby se Arméni vzdali dobytého území. Podél ázerbájdžánské hranice byla rozmístěna turecká a íránská vojska, načež Rusko Írán varovalo, že svým jednáním přispívá k „eskalaci konfliktu“ a k „nebezpečí, že konflikt přeroste v mezinárodní“;

l ve Střední Asii pokračovaly boje mezi ruskými oddíly a mudžáhidy;

l na vídeňské konferenci o lidských právech došlo ke sporu mezi Spojenými státy zastupovanými ministrem zahraničí Warrenem Christopherem, jenž kritizoval „kulturní relativismus“, a islámskými a konfuciánskými státy, které naopak odmítaly „západní univerzalizmus“;

l vojenští plánovači v Rusku i v NATO se zaměřili na „hrozbu z Jihu“;

l při hlasování o dějišti olympijských her 2000, kde podle všeho hrála hlavní roli civilizační příslušnost, zvítězilo Sydney nad Pekingem;

l Čína prodala Pákistánu některé součásti svých vojenských raket, což vedlo k uvalení sankcí ze strany USA. Mezi Čínou a USA vznikl spor ohledně údajně zásilky jaderné technologie do Íránu;

l Čína porušila i přes silné protesty ze strany USA moratorium na zkoušky jaderných zbraní; Severní Korea se odmítla dále účastnit rozhovorů o svém jaderném programu;

l vyšlo najevo, že Ministerstvo zahraničí Spojených států provádělo politiku „dvojitěho omezování“, zaměřenou jak na Írán, tak Irák;

l Ministerstvo obrany USA oznámilo novou strategii přípravy na dva „důležité regionální konflikty“, jeden se Severní Koreou, druhý s Íránem nebo Irákem;

l íránský prezident se vyslovil pro spojenectví s Čínou a Indií, „abychom měli poslední slovo ve světovém dění“;

l v Německu byla přijata nová legislativa výrazně omezující přijímání uprchlíků;

l ruský prezident Boris Jelcin uzavřel dohodu s ukrajinským prezidentem Leonidem Kravčukem o umístění černomořské flotily a řešení ostatních problémů;

l Spojené státy bombardovaly Bagdád, západní vlády vyjádřily kroku prakticky jednomyslně podporu a skoro všechny muslimské vlády jej odsoudily jako další případ „dvojitěho metru“, jímž měří Západ;

l Spojené státy zařadily Súdán mezi teroristické země a egyptského šejka Omara Abdela Rahmana a jeho stoupence obvinily z toho, že „chystají válku městského terorismu proti Spojeným státům“;

l zlepšily se vyhlídky Polska, Maďarska, České republiky a Slovenska na přijetí do NATO;

l v Rusku se konaly prezidentské volby, v nichž se naplno ukázalo, že Rusko je skutečně „rozpolcená země“, jejíž obyvatelstvo i elity stále nejsou rozhodnuty, zda se mají připojit k Západu.

Podobný seznam u láostí demonstující závažnost civilizačního paradigmatu by šlo vytvořit pro téměř všechna další šestiměsíční období počátku devadesátých let.

V prvních letech studené války kanadský státník Lester Pearson prorocky i oukázal na oživení a vitalitu nezápádních společností. „Bylo by absurdní si představovat, že tyto nové politické společnosti, které se na Východě

rodí, budou pouhými replikami těch, které známe na Západě. Obroda těchto starých civilizací nabude nových forem," varoval tehdy. Když zdůraznil, že po „několik staletí" se mezinárodní vztahy omezovaly na vztahy mezi evropskými státy, vyslovil tezi, že „nejzávažnější problémy už nevzniknou mezi národy v rámci jedné civilizace, ale mezi civilizacemi samotnými".¹⁷ Vývoj předvídaný Pearsonem oddálila dlouhotrvající bipolárnost světa za studené války. Její konec uvolnil kulturní a civilizační síly, které Pearson pojmenoval již v padesátých letech, a mnoho vědců i pozorovatelů rozpoznalo novou roli, kterou tyto faktory v globální politice hrají.¹⁸ „Pokud se někdo zajímá o současné dění ve světě, a ještě spíše, chce-li se na něm i podílet, 'vyplácí' se vědět, kde na mapě světa najde současné civilizace a jak vymezí jejich hranice, centra, periferie, provincie, ale stejně tak znát atmosféru, která v těchto civilizacích panuje, obecné a zvláštní formy' existující uvnitř těchto civilizací. Jinak se totiž může dopustit strašlivých omylů," chytře nabádá Fernand Braudel.¹⁹

Kapitola 2

Civilizace v dějinách a dnes

Podstata civilizací

Dějiny jsou dějinami civilizací, vývoj lidstva si ani není možné představit jinak. V tomto příběhu vystupují celé generace civilizací, od starého Sumeru a Egypta přes antiku až po civilizace křesťanské, islámské a postupně výrazně projevy civilizací čínských a hinduistických. V dějinách byly civilizace vždy tím, s čím se lidé mohli nejspíše ztotožnit. I proto se příčinami, vznikem, vzestupem, vzájemnými vztahy, úspěchy, úpadkem a pádem jednotlivých civilizací zabývali významní historici, sociologové i antropologové, jako například Max Weber, Emile Durkheim, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Alfred Weber, A. L. Kroeber, Philip Bagby, Carroll Quigley, Rushton Coulborn, Christopher Dawson, S. N. Eisenstadt, Fernand Braudel, William H. McNeill, Adda Bozemanová, Immanuel Wallerstein nebo Felipe Fernandez Armesto.¹ Výsledkem jejich práce je bohatá literatura na vysoké odborné úrovni zaměřená na srovnávací analýzu civilizací, literatura, která se vyznačuje rozdíly v perspektivě, metodologii, zaměření i pojmech. Stejně tak však v základních tezích o podstatě, identitě a

dynamice civilizací panuje obecná shoda.

Za prvé, existuje značný rozdíl mezi civilizací v singuláru a civilizacemi v plurálu. S pojmem civilizace přišli jako první francouzští myslitelé osmnáctého století, kteří jej chápali jako protiklad pojmu „barbarství“. Civilizovaná společnost se lišila od barbarské tím, že byla společností usedlou, urbanizovanou a s velkou mírou gramotnosti. Být civilizovaným bylo dobré, necivilizovaným špatné. Pojem civilizace se stal standardem, podle něhož bylo možné civilizace hodnotit. Během devatenáctého století pak Evropané vynalezli nemalé intelektuální, diplomatické, ale i politické úsilí při hledání kritérií, podle nichž by šlo neevropské společnosti považovat za dostatečně „civilizované“, aby se mohly stát členy mezinárodního uspořádání pod evropskou nadvládou. V téže době se však rovněž začalo stále více hovořit o civilizacích v plurálu. To znamenalo, že byla „odmítnuta civilizace, či spíše jedna určitá civilizace, coby ideál“. Stejně tak se začalo upouštět od názoru, že existuje jeden standard, podle něhož by šlo rozhodnout, co je a co není civilizované. Podle Braudela se dříve pojem civilizace „omezoval pouze na několik privilegovaných národů či skupin, elit lidstva“. Namísto toho se později začalo hovořit o několika civilizacích, z nichž každá byla civilizovaná svým vlastním způsobem. Krátce řečeno, civilizace v singuláru ztratila „část své prestiže“ a civilizace v plurálu mohla, měřeno standardem civilizace v singuláru, klidně být úplně necivilizovaná.²⁾

Tématem této knihy jsou civilizace v plurálu, avšak rozlišení mezi singulárem a plurálem bude hrát značnou úlohu i zde, neboť idea civilizace v singuláru se objevuje v tvrzení, že existuje univerzální světová civilizace. Toto tvrzení je neudržitelné, nicméně stojí za to přezkoumat, na což dojde v závěrečné kapitole, zda se civilizace stávají civilizovanějšími, či nikoli. Za druhé, civilizace je určitou kulturní entitou, tedy alespoň mimo území Německa. Němečtí myslitelé devatenáctého století totiž důrazně rozlišovali mezi „civilizací“, do které spadala mechanika, technologie a hmotné faktory, a na druhé straně „kulturou“, která označovala hodnoty, ideály i vyšší intelektuální, umělecké a morální kvality společnosti. V německém myšlení toto rozlišení přetrvává dodnes, avšak nikde jinde se neuchýlilo. Někteří antropologové dokonce vzájemný vztah obrátili — kulturu považovali za fenomén charakteristický pro primitivní, nevyvíjející se společnost, zatímco složité, vyvinuté, urbanizované a dynamické společnosti považovali za civilizace. Nicméně tyto snahy rozlišovat mezi civilizací a kulturou vyzněly naprázdno a všude kromě Německa panuje obecná shoda s Braudelovým tvrzením, že „chtít po německém způsobu odlišovat *kulturu* od jejího základu, jímž je *civilizace*, je klamné“.³⁾

Civilizace i kultura se vztahují k celkovému způsobu života toho či onoho

národa, civilizace je kultura ve velkém. Součástí obou jsou „hodnoty, normy, instituce a způsoby myšlení, jimž po sobě jdoucí generace přisuzovaly primární důležitost“.⁴ Pro Braudela je civilizace „prostorem, „kulturní oblastí“, „souborem kulturních vlastností a fenoménů“. Wallerstein ji definuje jako „specifické zřetězení světového názoru, zvyků, struktur a kultury (a to jak materiální, tak vysoké), které vytváří jistý druh historického celku a jež koexistuje (pokud není současně) s jinými variantami tohoto fenoménu“. Podle Dawsona je civilizace produktem „specifického původního procesu kulturní tvořivosti, která je dílem jednoho národa“, zatímco pro Durkheima a Mause je „typem morálního prostředí obsahujícího jistý počet národů, jejichž jednotlivé národní kultury jsou pouze zvláštní formou kultury obecné“. Podle Spenglera je civilizace „nevyhnutelným *osudem* kultury..., tím nejzjevnějším a nejmělejší stavem, jehož je vyvíjející se lidstvo schopno dosáhnout..., vyústění, výsledek procesu“. Kultura je společným tématem prakticky každé definice civilizace.⁵

Klíčové prvky definující civilizaci se poprvé objevily již v antice, a to tehdy, když Athéňané ujišťovali Spartány, že je proti Peršanům nezradí:
NEBOŽ EXISTUJE MNOHO SILNÝCH DŮVODŮ, PRO KTERÉ TO UDĚLAT NEMŮ/EME, ANI KDYBYCHOM CHTĚLI. PRVNÍ A HLAVNÍ, OBRA7.Y A PŘÍBYTKY BOHŮ, VYPÁLENÉ A /ANKCIANÉ V TROSKÁCH! TY MUSÍME POMSTÍT, NAKOLIK NÁM TO NASH SÍLA DOVOLÍ, SPÍŠE NEŽ U/.AVÍ-RAT SMÍR S ČLOVĚKLIM, KTERÝ SE TĚCHTO ČINŮ DOPUSTIL. DRUHÝ, ŘECKÁ RASA MÁ JEDEN JA/.YK A JEDNU KREV, SPOLEČNÉ BOHY A OBĚTI TĚMTO BOHŮM STEJNĚ JAKO PODOBNĚ 7VYKY. ZRADIT JE BY SE ATHĚŇANŮM VYMSTILO.

Krev, j'iz.yk, náboženství a způsob života - to byly věci, které Řeky spojovaly a odlišovaly od Peršanů i jiných Nčřeků.⁶ Ze všech prvků objektivně definujících civilizaci je však nejdůležitější náboženství, jak ostatně zdůraz-

ňují Athčňanč. Lze říci, že do značné míry jsou hlavní světové civilizace totožné s největšími světovými náboženstvími. Lidé, kteří mají společnou řeč a zvyky, avšak rozdílnou víru, se klidně mohou navzájem vraždit, jak tomu bylo v Libanonu, bývalé Jugoslávii a na indickém subkontinentu.^{7*}

Významnou souvislost lze nalézt i mezi rozdělením lidstva na civilizace podle kulturní charakteristiky a na rasy podle charakteristiky tělesné. Nicméně civilizace nejsou identické s rasami. Lidé stejné rasy mohou být rozděleni civilizací; lidé rozdílných ras mohou být v civilizaci spojeni. Například velká misijní náboženství, křesťanství a islám, vládnou ve společnostech mnoha ras. Hlavní rozdělení mezi skupinami lidí se týká jejich hodnot, víry, institucí a sociálních struktur, nikoliv jejich tělesné výšky, tvaru hlavy nebo barvy pleti.

Za třetí, civilizace jsou komplexní celky, jinými slovy — žádné z jejich součástí nelze porozumět bez odkazu k civilizaci jako celku. Toynbee tvrdil, že „civilizace zahrnují, aniž by byly zahrnovány druhými“. Civilizace je určitým druhem „totality“. Mělko dodává:

CIVILIZACE SE VYZNAČUJÍ JISTÝM STUPNĚM INTEGRACE. JEJICH ČÁSTI SE DEFINUJÍ JAK VZTAHEM MEZI SEBOU NAVZÁJEM, TAK ZÁROVEŇ VZTAHEM K CELKU. SISIŤÁVÁ-LI CIVILIZACE Z NĚKOLIKA STÁTŮ, BUDE EXISTOVAT VÍCE VZTAHŮ MEZI TĚMITO STÁTY NAVZÁJEM, NEŽ SE STÁTY MIMO DANOU CIVILIZACI. SICE MEZI SEBOU MOHOU ČASTĚJI VÁLČIT, DOSTÁVAT SE DO DIPLOMATICKÝCH SPORŮ, ALE STEJNĚ TAK NA SOBĚ BUDOU MNOHEM VÍCE VZÁJEMNĚ ZÁVISLÉ A BUDOU SE V NICH OBJEVOVAT SPOLEČNÉ ESTETICKÉ A EILOZOEICKÉ SMĚRY.⁸⁾

Civilizace je nejširší kulturní entitou. Vesnice, okresy, etnické skupiny, národy, náboženské skupiny — ty všechny se vyznačují odlišnou kulturou na různém stupni kulturní heterogenity. Kultura jihoitalské vesnice se může lišit od kultury stejně velké vesnice na severu Itálie, avšak obě dvě bude spojovat společná italská kultura, která je bude zase odlišovat od vesnic německých. Stejně tak i evropské komunity budou mít určité společné kulturní rysy, jimiž se budou lišit od komunit čínských nebo hin-duistických. Avšak Číňané, Indové a obyvatelé Západu již nejsou součástí nějaké větší kulturní entity. Sami tvoří civilizace. Civilizace je tudíž nejvyš-

ším kulturním seskupením lidí. Je to ta nejobecnější rovina lidmi sdílené kulturní identity, tedy pomineme-li rovinu, jež lidi odlišuje od jiných živočišných druhů. Civilizace se definují jak společnými objektivními prvky, tak jazykem, dějinami, náboženstvím, zvyky, institucemi i subjektivním ztotožněním jednotlivých individuí. Člověk má několik rovin identity: obyvatel Říma se může s různou intenzitou vnímat jako Ital, katolík, křesťan, Kvropan či příslušník západní kultury. Civilizace, do které patří, představuje nejobecnější rovinu, s níž se sám silně ztotožňuje. Civilizace — to jsou ona nejširší „my“, uvnitř kterých se cítíme kulturně doma a která nás odlišují od všech jiných „oni“. Civilizaci může tvořit značný počet příslušníků, jako tomu je v čínském případě, nebo však také počet velmi nízký, čehož příkladem je zase anglofonní karibská civilizace. Po celé dějiny lidstva existovaly skupiny lidí s odlišnou kulturou postrádající jakoukoli širší identitu. Podle významu a velikosti se civilizace rozdělovaly na hlavní a okrajové (Bagby), nebo hlavní, upadající a nezralé (Toynbee). Tato kniha se zabývá právě těmi, které se v naší historii obecně považují za hlavní.

Civilizace nemají žádné přesně vytyčené hranice ani žádné přesně ohraničené počátky či konce. Lidské chápání vlastní identity se může měnit, k čemuž ostatně také dochází. Důsledkem toho se mění složení a tvar civilizací v čase. Lidé a kultury se vzájemně ovlivňují, často dochází i k překrývání kultur. Stejně tak se značně mění i míra, kterou se kultury

civilizací navzájem liší nebo naopak podobají. Ovšem civilizace přesto zůstávají významnými entitami, a i když jsou hranice mezi nimi zřídka jasné, přece jsou skutečné.

Za čtvrté, civilizace jsou smrtelné, ovšem stejně tak dlouhověké; vyvíjejí se, přizpůsobují a jsou nejtrvalejším druhem lidské pospolitosti, jsou to „skutečnosti extrémního *longue durée*“. Jejich „jedinečná a zvláštní podstata“ spočívá v „dlouhé dějinné kontinuitě. Civilizace je vlastně nejdelším příběhem“. Říše vznikají a zanikají, vlády přicházejí a odcházejí, ale civilizace zůstávají a „přecházejí“ politické, společenské, ekonomické, a dokonce i ideologické převraty“.⁹¹ „Dějiny světa,“ uzavírá Bozemanová, „správně dokumentují tezi, že politické systémy jsou pouze pomíjivými prostředky na hladině civilizací a že osud každé jazykově i morálně sjednocené komunity naprosto závisí na zachování jistých primárních ústředních strukturujících idejí, kolem nichž se sjednotila řada po sobě následujících generací,

a které tak symbolizují kontinuitu společnosti.“^{10*} Prakticky všechny hlavní civilizace tohoto století za sebou mají tisíc let existence nebo jsou potomkem jiné staré civilizace, jako Latinská Amerika.

Civilizace přetrvávají, ale stejně tak se vyvíjejí. Jejich povaha je dynamická: vznikají a zanikají, mísí se a rozdělují, a jak ví každý student historie, také mizí a jsou pohřbívány v písku času. Fáze jejich vývoje je možné specifikovat různými způsoby. Quigley se domnívá, že civilizace prochází sedmi stadii - stadiem míšení, těhotenství, expanze, dobou konfliktů, stadiem univerzální říše, úpadku a invaze. Mělko zobecňuje model změny a od ustáleného feudálního systému pokračuje k feudálnímu systému v přechodu. Od něj pak k systému státnímu ustálenému a poté k státnímu systému v přechodu, který nakonec přechází v ustálený imperiální systém. Toynbec v civilizaci spatřuje výsledek reakce na nejrůznější ohrožení. Po svém vzniku prochází civilizace obdobím růstu, do něhož patří růst kontroly nad vlastním okolím, za nějž je odpovědná tvořivá menšina. Toto období je posléze vystřídáno časem potíží, vznikem univerzálního státu a následně pak rozpadem. Přes nepřehlédnutelné rozdíly mají všechny tyto teorie společně jedno: civilizace vnímají jako vývoj od doby potíží k univerzálnímu státu a poté k úpadku a rozpadu.¹¹

Za páté, jelikož civilizace jsou entity kulturní a nikoli politické, nevyhnují jako takové pořádek, nezakládají spravedlnost, nevybírají daně, nevedou války, nevyjednávají o smlouvách ani nevykonávají žádnou z činností, která náleží vládě. Politické složení civilizace je v každé civilizaci jiné a i uvnitř jedné civilizace se v čase mění. Civilizace tak může obsahovat jednu nebo mnoho politických jednotek. Těmito jednotkami mohou být městské státy, říše, federace, konfederace, národní

státy, mnohonárodnostní státy a všechny mohou mít jinou formu vlády. S vývojem civilizace obvykle dochází ke změně počtu a charakteru jejich politických jednotek. Jedním extrémem je splynutí civilizace s politickou entitou. Například o Číně Lucian Pye kdysi prohlásil, že to je „civilizace, která se tváří jako stát“.¹² Další civilizací, jež je jedním jediným státem, je Japonsko. Ovšem většina civilizací obsahuje více než jeden stát či politickou entitu. V moderním světě tvoří většinu z nich alespoň dva nebo více států.

A za poslední: učenci se většinou shodují ve výčtu hlavních civilizací, a to minulých i současných. Často se však liší v celkovém počtu civilizací, které kdy v dějinách existovaly. Tak Quigley tvrdí, že existuje šestnáct jasných historických případů a velmi pravděpodobně ještě osm dalších. Toynbee nejprve počet civilizací stanovil na jednadvacet, později jej upravil na dvacet tři. Spengler mluví o osmi hlavních civilizacích, McNeill jich specifikuje v celých dějinách devět. Tolik jich napočítal i Bagby, tedy pokud se Japonsko počítá nezávisle na Číně a ortodoxní křesťanství nezávisle na Západu. Braudel identifikuje devět a Roštovaný! sedm hlavních současných civilizací.¹³ Tyto rozdíly částečně závisí na tom, považují-li se kulturní skupiny jako Číňané a Indové za jednu historickou civilizaci, či za dvě a více civilizací úzce spřízněných, z nichž jedna byla nástupcem druhé. Ale i přes tyto rozdíly panuje v otázce totožnosti hlavních civilizací shoda. Mělko po prostudování obsáhlé literatury o tomto tématu konstatuje, že „rozumná shoda“ existuje přinejmenším u dvanácti civilizací, přičemž sedm z těchto dvanácti civilizací již neexistuje (mezopotamská, egyptská, krétská, antická, byzantská, mayská a civilizace Inků), pět zbývajících naopak ano (čínská, japonská, indická, islámská a západní).¹⁴ Několik autorů rovněž počítá ortodoxní ruskou civilizaci jako nezávislou na své mateřské byzantské i západní civilizaci. Pro naše účely se jeví užitečné přiřadit k těmto šesti civilizacím současného světa latinskoamerickou a také možná civilizaci africkou.

Hlavními současnými civilizacemi tedy jsou tyto:

Čínská. Všichni autoři se shodují na existenci buď jednotné čínské civilizace datující se nejméně od roku 1500 př. Kr. a možná ještě o tisíc let dříve, nebo dvou čínských civilizací, které následovaly po sobě a k jejichž předělu došlo v prvních stoletích křesťanské éry. V článku otištěném v časopise *foreign Affairs* jsem tuto civilizaci nazval konfuciónskou, je však přesnější označovat ji jako čínskou. Konfucianismus je sice hlavní součástí čínské civilizace, nicméně ona sama je více než konfucianismus a také překračuje hranice Číny coby politické entity. Pojem „čínský“, který mnoho autorů používá, přesně postihuje společnou kulturu Číny a čínské komunity v jihovýchodní Asii a jinde mimo Čínu stejně jako

příbuzné kultury Vietnamu a Koreje.

Japonská. Někteří autoři spojují japonskou kulturu s čínskou pod souhrnným označením civilizace Dálného východu. Tento přístup však většina

ostatních odmítá a místo toho hovoří o Japonsku jako o samostatné civilizaci, která je potomkem čínské a která se objevila v době mezi lety 100 a 400 po Kr.

Hinduistická. Obecně se má za to, že jedna nebo několik po sobě následujících civilizací existuje na subkontinentu nejméně od roku 1500 př. Kr. Tyto civilizace se obvykle nazývají indické nebo hinduistické. Druhému jménu se dává přednost, hovoří-li se o současné civilizaci. V jedné ze svých podob hrál hinduismus klíčovou roli v kultuře celého subkontinentu od druhého tisíciletí př. Kr. „Je něčím více než jenom náboženstvím či společenským systémem, představuje samotné jádro indické civilizace.“¹⁵ V této své roli pokračuje i v novověku, a to i přesto, že v Indii samotné existuje početná muslimská komunita stejně jako několik kulturních menšin. Termín hinduistický odděluje jméno civilizace od názvu jejího ústředního státu, což se hodí, pokud, jak tomu je zde, sahá kultura civilizace mimo tento stát.

Islámská. Všichni významní autoři uznávají existenci samostatné islámské civilizace. K jejímu vzniku došlo v sedmém století po Kr. na území Arabského poloostrova. Islám se velice rychle rozšířil do severní Afriky a na Pyrenejský poloostrov stejně jako směrem na východ do střední, jiho-východní Asie a na subkontinent. V důsledku tohoto rozšíření existuje uvnitř islámu mnoho odlišných kultur či subcivilizací — patří mezi ně arabská, turecká, perská a malajská.

Západní. Vznik západní civilizace se obvykle datuje mezi lety 700 a 800 naší éry. Učenci se shodují v tom, že západní civilizace má tři hlavní části — evropskou, severoamerickou a latinskoamerickou.

Latinskoamerická. Latinská Amerika má však vlastní identitu, která ji odlišuje od Západu. I když je potomkem evropské civilizace, vyvinula se zcela jiným způsobem než Evropa a Severní Amerika. Vyznačuje se sevřenou, autoritářskou kulturou, která se v Evropě objevuje pouze v menší míře a v Severní Americe vůbec. Evropa i Severní Amerika pocítily následky reformace a došlo v nich ke sloučení katolické a protestantské kultury. Historicky vzato je Jižní Amerika výhradně katolická, i když zde může dojít ke změnám. Latinskoamerická civilizace v sobě rovněž zahrnuje domorodé kultury, které byly v Severní Americe prakticky vyhlazeny. Význam domorodé kulturní složky je různý — od Mexika, Střední Ameriky, Peru a Bolívie

na jedné straně, až po Argentinu a Chile na straně druhé. Politický vývoj a ekonomický rozvoj latinskoamerických zemí se diametrálně odlišuje od

vývoje převažujícího v severoatlantických zemích. Na subjektivní rovině se obyvatelé Latinské Ameriky dělí podle toho, s jakou kulturou se sami ztotožňují. Někteří říkají: „Ano, jsme součástí Západu.“ Jiní budou naopak tvrdit: „Nikoli, máme vlastní, jedinečnou kulturu.“ Zkoumání právě této kulturní odlišnosti se věnuje mnoho studií, jejichž autory jsou příslušníci latinskoamerické nebo severoamerické kultury.¹⁶ Latinskou Ameriku tedy můžeme považovat buď za subcivilizaci uvnitř západní civilizace, nebo za samostatnou civilizaci úzce spojenou se Západem, přičemž je rozpolcená v otázce své příslušnosti k Západu. Pro analýzu, jež se zaměřuje na globální politický dosah civilizací a na vztahy mezi Latinskou Amerikou na jedné straně a Severní Amerikou s Evropou na straně druhé, se druhá zmíněná možnost jeví jako užitečnější a příhodnější.

Západ tedy tvoří Evropa, Severní Amerika a další země osídlené Evropany, jako Austrálie a Nový Zéland. Vztah mezi dvěma hlavními složkami Západu však během dějin procházel změnami. Severoameričané po značnou část svých dějin vymezovali vlastní společnost v protikladu vůči Evropě. Amerika byla zemí svobody, rovnosti, příležitostí, budoucnosti; Evropa naopak představovala útlak, třídní konflikty, hierarchii, zpátečnictví. Dokonce se objevily i názory, že Amerika je zcela odlišnou civilizací. Toto kladení protikladu mezi Amerikou a Evropou mělo do značné míry na svědomí skutečnost, že až do konce devatenáctého století měla Amerika s ne-západními společnostmi jen velmi omezené styky. Avšak hned, jak se Spojené státy objevily na mezinárodní scéně, zrodil se u Američanů smysl pro širší identitu sdílenou s Evropany.¹⁷ Tedy zatímco v devatenáctém století se Amerika definovala jakožto odlišná od Evropy, či dokonce jako její protiklad, ve století dvacátém se považuje za její součást, a dokonce za první mocnost Západu, oně širší kulturní entity, jejíž je Evropa součástí.

Pojmu Západ se v současnosti obecně používá k označení toho, co se dříve nazývalo západním křesťanstvem. Západ je tak jedinou civilizací, jejíž jméno se odvozuje od názvu světové strany a nikoliv od jména nějakého národa, náboženství či geografické oblasti. Takovéto označení vyjímá civilizaci z jejího historického, geografického a kulturního kontextu. Z his-

torického pohledu je západní civilizace totožná s evropskou. V novověku je západní civilizace euroamerická nebo severoatlantická. V Evropu, Ameriku a severní Atlantik lze najít na mapě, Západ nikoliv. Označení „Západ“ rovněž stálo u zrodu termínu „pozápadnění“ a přispělo ke ztotožnění „pozápadnění“ a „modernizace“: ostatně je snazší představit si pozápádní než povroamerikanizující se Japonsko.* Přes všechny výhrady se však pro evropsko-americkou civilizaci stále používá

označení západní civilizace a tento termín budeme i přes jeho nepopíratelné nedostatky používat i my zde.

Africká (pravděpodobně). S výjimkou Braudela většina důležitých autorů věnujících se otázce civilizací existenci samostatně africké civilizace neuznává. Sever kontinentu a jeho východní pobřeží náleží k islámské civilizaci, Etiopie je z historického pohledu civilizací sama o sobě, na jiných místech se zase pod vlivem evropského kolonialismu a usazování bělochů vyskytují prvky západní civilizace. Na jihu světadílu vytvořili holanďtí, francouzští a nakonec britští usedlíci multifragmentální evropskou kulturu.¹⁸⁾ A co je nejdůležitější, v důsledku evropského imperialismu proniklo křesťanství i do velké části kontinentu jižně od Sahary. Otázka kmenové identity je významná v celé Africe, nicméně Afričané si rovněž čím dál víc začínají uvědomovat svou identitu africkou a například subsaharskou Afriku by bylo možno považovat za samostatnou civilizaci, jejímž středem by byla Jihoafrická republika.

Hlavním faktorem charakterizujícím civilizace je náboženství a, jak řekl Christopher Dawson, „velká náboženství jsou základy, na nichž spočívají velké civilizace“.¹⁹⁾ Z Weberových pěti „světových“ náboženství jsou s nejdůležitějšími civilizacemi spojena čtyři - křesťanství, islám, hinduismus a konfucianismus. Páté z nich, buddhismus, nikoli. Proč je tomu právě tak?

* Používání označení „Západ“ a „Východ“ k označování zeměpisných oblastí je zmatené a je projevem etnocentristu. „Sever“ a „jih“ mají obecně přijímané referenční body, kterými jsou severní a jižní pól. „Západ“ a „východ“ podobné referenční body postrádají. Otázka tedy stojí: od čeho na východ nebo západ? Vše závisí na tom, kde se člověk právě nachází. Je pravděpodobné, že původně se označení „Západ“ a „Východ“ vztahovala na východní a západní část Eurasie. Avšak například z amerického hlediska je daleký východ vlastně daleký západ. Po většinu čínské historie zase západ označoval Indii, zatímco „v Japonsku západ obyčejně znamenal Čínu“. William E. Naff, „Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan“, *Comparative Civilizations, Review* 13-14 (podzim 1985 a jaro 1986), 228.

Stejně jako islám a křesťanství i buddhismus se záhy rozdělil na dvě hlavní větve a stejně jako křesťanství nedokázal přežít v zemi svého původu. Počátkem prvního století křesťanské éry se mahájánový buddhismus rozšířil do Číny, odtud pak do Koreje, Vietnamu a Japonska. V těchto společnostech doznával nejrůznějších proměn, docházelo k asimilaci domorodou kulturou (například v Číně konfucianismem a taoismem) a také k jeho potlačování. Proto i když buddhismus zůstává důležitou součástí kultury těchto zemí, ony samy netvoří, a ani se nepovažují za část buddhistické civilizace. Civilizace, kterou lze legitimně označit za buddhistickou — ovšem ovlivněnou thercvádou -, existuje na Srí Lance, v Barmě, Thajsku, Laosu a Kambodži. K lámaistické variantě mahájánového buddhismu se navíc historicky hlásí obyvatelstvo Tibetu, Mongolská a Bhútánu - tyto společnosti tvoří druhou

oblast buddhistické civilizace. Celkově lze tedy říci, že faktický zánik buddhismu v Indii, jeho následná adaptace a začlenění do již existujících kultur v Číně a Japonsku jsou příčinami, proč se z jednoho z nejdůležitějších náboženství nevytvořil základ žádné důležité civi-

Vztahy mezi civilizacemi

Střetávání: civilizace před rokem 1500 př. Kr. Vztahy mezi civilizacemi prošly dvěma vývojovými fázemi, v současné době se nacházejí ve fázi třetí. Po více než tři tisíciletí, od doby, kdy se objevily první civilizace, měly vztahy mezi nimi tři podoby: buď žádné vzájemné vztahy neexistovaly, byly omezené, anebo občasně, zato však intenzivní. Povahu těchto vzájemných kon-

A co židovská civilizace? Většina badatelů zabývajících se problematikou civilizací ji zmiňuje jen zřídka. A z hlediska populace judaismus zcela jistě výraznou civilizací není. Toynbee tuto civilizaci charakterizuje jako ustrnulou a vyvinula se podle něj z ranější syrské civilizace. Historicky je spojená s křesťanstvím i islámem a Židé po několik staletí definovali svou identitu ve spojení se západní, pravoslavnou či islámskou civilizací. Nicméně se vznikem státu Izrael se Židům dostalo veškeré výbavy, již disponují civilizace: náboženství, jazyk, zvyky, literatura, instituce a územní i politický domov. Jenže co subjektivní ztotožnění? Židé žijící v jiných kulturách chápou svou identitu velmi různě: od úplného ztotožnění s judaismem a Izraelem, přes nominální judaismus až k úplnému ztotožnění s civilizací, ve které žijí. Poslední případ je nicméně častý hlavně u Židů žijících na Západě. Viz Mordecai M. Kaplan, *Judaism as a Civilization* (Philadelphia: Reconstructors! Press, 1981, první vydání 1934), s. 173-208.

taktů dobře vystihuje termín, jímž je popisují historici: „střetnutí“.²¹ Civilizace byly izolovány jak v čase, tak v prostoru a jen malý počet civilizací existoval současně. Stejně tak, jak ukázali Benjamin Schwartz a Shmuel Eiscnstadt, existuje velký rozdíl mezi civilizacemi doby axiální a civilizacemi doby pre-axiální, a to v tom, vnímají-li rozdíl mezi světskými a božskými nařízeními. Civilizace doby axiální disponovaly na rozdíl od svých předchůdců transcendentálními mýty šířenými výraznou vrstvou intelektuálů: „židovskými proroky, řeckými filozofy a sofisty, čínskými manclaríny, hin-duistickými brahmíny, buddhistickými sanghy a muslimskými ulcmy“.²² V některých oblastech se vyskytly dvě nebo tři generace spřízněných civilizací, kdy po zániku jedné civilizace bylo bezvládně vyplněno nástupem následnické generace. Diagram 2.1 je zjednodušeným schématem (přejatým od Carrola Quiglyho) znázorňujícím vztahy mezi hlavními eurasijskými civilizacemi v dějinách.

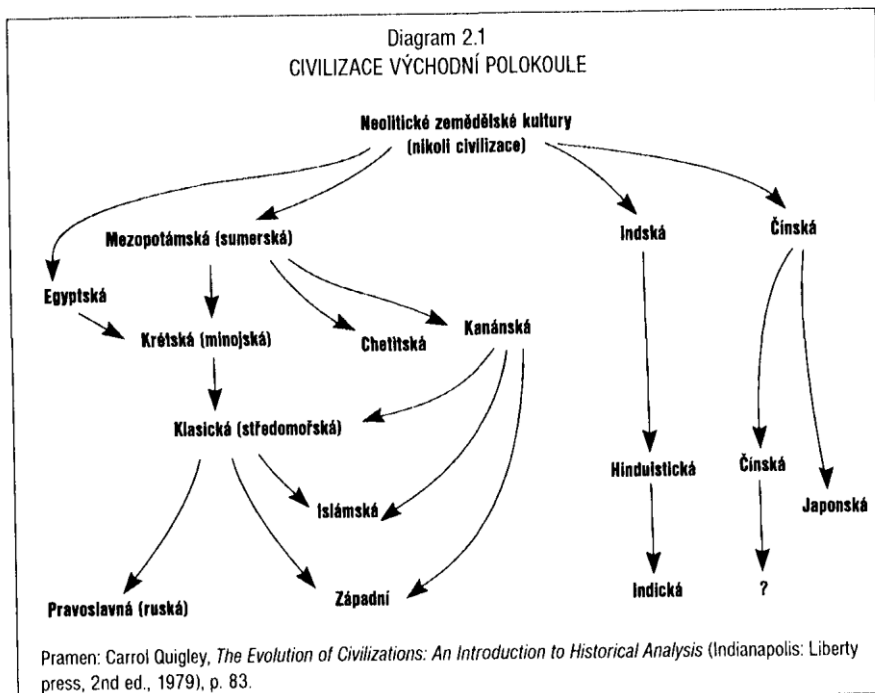
Civilizace byly také oddělené geograficky. Civilizace Mayů a Inků se nacházely v izolaci až do šestnáctého století a nedocházelo mezi nimi ani ke vzájemným kontaktům. Stejně tak původně nedocházelo k žádným kontaktům mezi prvními civilizacemi v údolích Nilu, Eufratu, Tigridu, Indu a Žluté řeky. K prvním kontaktům začalo docházet až v případě civilizací vznikajících ve východním Středomoří, jihozápadní Asii a

severní Indii. Komunikaci a obchodní styky však omezovaly vzdálenosti, které civilizace oddělovaly stejně jako nedokonalé dopravní prostředky, s jejichž pomocí by bylo možné tyto vzdálenosti překlenout. A přestože se určitá část obchodu v oblasti Středozevního moře a Indického oceánu odehrávala po moři, „hlavním prostředkem cestování, díky němuž se dostalo dříve odděleným civilizacím alespoň těch nejnepatrnějších kontaktů, nebyly lodě plující přes oceány, nýbrž koně křižující stepi“.²³

Myšlenky a technické vynálezy putovaly z jedné civilizace do druhé, často to však trvalo celá staletí. Snad nejdůležitějším kulturním rozptylem, který nebyl důsledkem vojenských výbojů, bylo rozšíření buddhismu do Číny. K tomu došlo asi šest set let po jeho vzniku v severní Indii. Tisk byl vynalezen v Číně v osmém století po Kr. a pohyblivá sazba v jedenáctém, ale v Evropě se tyto vynálezy objevily až ve století patnáctém. Papír znali Číňané již ve druhém století, do Japonska se rozšířil v sedmém století, do střední Asie v osmém, severní Afriky desátém, Španělska dvanáctém a severní Evropy třináctém století. Další z čínských vynálezů, střelný prach, vynalezený v devátém století, se o několik set let později dostal k Arabům a ve čtrnáctém století byl přivezen do Evropy.²⁴

K nejdramatičtějším a nejvýznamnějším kontaktům mezi civilizacemi docházelo, když národ jedné civilizace dobyl území národa náležejícího do jiné civilizace a podrobil si nebo zcela vyhladil jeho příslušníky. Tyto kontakty bývaly obyčejně nejen násilné, ale také velice krátké a docházelo k nim nesouvisle. Počátkem sedmého století začaly poměrně trvalé a někdy i prudké kontakty islámského světa se Západem i s Indií. Avšak nejvíce obchodních, kulturních a vojenských střetnutí se odehrávalo uvnitř jednotlivých civilizací. Indie a Čína byly několikrát napadeny jinými národy (Mongoly, Moguly), nicméně stejně tak procházely obě civilizace dlouhými obdobími vnitřních bojů. Podobně i Řekové obchodovali a válčili daleko více mezi sebou než s Peršany či jinými Neřeky.

Důsledek. Vzestup Západu. Západní křesťanstvo se začínalo vynořovat jakožto samostatná civilizace v osmém a devátém století. Po mnoho staletí

však svou civilizační úroveň za ostatními civilizacemi podstatně zaostávalo. Čína za vlády dynastií Šang, Sung a Ming, islámský svět v době od osmého do dvanáctého století a Byzance od osmého do jedenáctého století Evropu daleko předčily bohatstvím, rozlohou, vojenskou silou, uměleckými, literárními i vědeckými úspěchy.²⁵⁾ Vývoj evropské kultury začal mezi jedenáctým a třináctým stoletím. Tento vývoj usnadnilo „časté a systematické přisvojování si vhodných prvků z vyšších civilizací islámu a Byzance stejně jako úprava tohoto dědictví pro zvláštní podmínky a potřeby Západu“. V téže době došlo ke christianizaci Uher, Polska, Skandinávie a baltského pobřeží. V důsledku christianizace bylo v těchto zemích zavedeno římské právo a další aspekty západní civilizace, došlo ke stabilizaci východní hranice, která od té doby doznala jen malých změn. Během dvanáctého a třináctého století se Evropané pokoušeli získat kontrolu nad Španělskem, podařilo se jim dokonce ovládnout oblast Středomořího moře. Nicméně „první západoevropské zámořské impérium“ se záhy zhroutilo pod vlivem rozmachu turecké moci.²⁶⁾ Nicméně kolem roku 1500 již docházelo k renesanci evropské kultury a společenský pluralismus, rozvíjející se obchod a technologické úspěchy položily základy nové éry světové politiky.

Nesouvislé nebo jen omezeně vícesměrně střety mezi civilizacemi ustou-

pily trvalému, vítěznému a jednosměrnému vlivu Západu na všechny ostatní civilizace. Koncem patnáctého století došlo ke konečnému znovudobytí Iberského poloostrova na Maurech, k prvním průnikům Portugalců do Asie a Španělů do Ameriky. V následujících dvou stech padesáti letech se pod evropskou nadvládou dostala většina západní polokoule a také značná část Asie. Koncem osmnáctého století evropský vliv klesl, neboť Spojené státy, po nich Haiti a nakonec většina Latinské Ameriky se vzbouřily proti evropské nadvládě a dosáhly nezávislosti, avšak v druhé polovině devatenáctého století získal Západ svým obnoveným imperialismem nadvládu nad téměř celou Afrikou, upevnil si kontrolu nad indickým subkontinentem a dalšími částmi Asie. Počátkem dvacátého století získaly západní mocnosti pod přímou či nepřímou kontrolu prakticky celý Střední východ až na Turecko. Evropské země nebo bývalé evropské kolonie v roce 1800 kontrolovaly 35 procent zemského povrchu, v roce 1878 až 65 procent a v roce 1914 dokonce 84 procent. Do roku 1920 tento podíl ještě vzrostl, neboť Velká Británie, Francie a Itálie si mezi sebe rozdělily Osmanskou říši.

V roce 1800 mělo britské impérium 20 milionů lidí a rozkládalo se na ploše 3,8 milionu čtverečních kilometrů. V roce 1900 mělo viktoriánské impérium, nad nímž slunce nezapadalo, 390 milionů lidí a jeho rozloha činila 28 milionů čtverečních kilometrů. Během evropské expanze došlo k naprostému zničení aztécké a jihoamerické civilizace, podmanění indické, africké a islámské civilizace, byla dobyta Čína a podřízena západnímu vlivu. Jedině ruská, japonská a etiopská civilizace, všechny řízené vysoce centralizovanou císařskou autoritou, byly schopny vlivu Západu vzdorovat a udržet si smysluplnou nezávislou existenci. Po čtyři sta let se mezicivilizační vztahy omezovaly na podřizování ostatních civilizací pod nadvládu Západu.

Příčiny tohoto jedinečného a rychlého vývoje lze hledat ve společenské struktuře a vztazích mezi jednotlivými společenskými třídami, rozvoji měst a obchodu, poměrném rozptylu moci v západních společnostech — mezi stavy a monarchou, církevní a světskou autoritou — rodícím se smyslu pro národní povědomí a vzniku státních úřednických aparátů. Nicméně okamžitý zdroj západní expanze byl technologický: rozvoj navigačních systémů pro námořní dopravu, díky níž bylo možné dosáhnout dalekých zemí, a vojenské techniky, která umožnila Evropanům tyto země dobýt. „Západní expanze závisela do značné míry na uplatňování síly, na skutečnosti, že vojenská rovnováha mezi Evropany a jejich zámořskými protivníky se vždy klonila ve prospěch těch prvních; ...klíč k tomu, že se v letech 1500 až 1750 Západu podařilo vytvořit první opravdu globální impéria, spočíval právě ve schopnosti vést válku, jež začala být označována za ‚revoluci ve vojenství,“

konstatuje Geoffrey Parker. Tento rozmach byl rovněž usnadněn vyšší úrovní řízení, disciplíny a vycvičenosti západních armád a později také dokonalejšími zbraněmi, dopravními prostředky i lékařským zázemím. To všechno byly důsledky vedoucí úlohy, kterou Západ sehrál v průmyslové revoluci. Západ dobyl svět nikoliv nadřazeností svých idejí, hodnot nebo náboženství (ke kterému konvertovalo jen málo příslušníků jiných civilizací), ale především větší schopností používat organizované násilí. Na Západě se na tuto skutečnost často zapomíná, jinde nikoli.

Kolem roku 1910 byl svět ekonomicky i politicky sjednocen v mnohem větší míře než kdykoli předtím. Mezinárodní obchod coby součást hrubého světového produktu dosáhl úrovně jako nikdy v minulosti. V budoucnu se této úrovni přiblíží až v sedmdesátých a osmdesátých letech.

I procentuál-

ní podíl světových investic na celkových investicích byl vyšší než kdykoliv předtím. Civilizace se tehdy rovnala západní civilizaci. Mezinárodní právo bylo vlastně západním mezinárodním právem vycházejícím z Grotiovy tradice. Stejně tak mezinárodní uspořádání bylo západní — postavené na vestfálském modelu nezávislých, ale „civilizovaných“, národních států a koloniálních území pod jejich správou.

Vznik tohoto mezinárodního uspořádání, jehož základ a dominantu tvořil Západ, byl druhou nejdůležitější událostí globální politiky v době od roku 1500. Kromě vztahů s nezápadními společnostmi, které se odehrávaly podle vzorce nadvláda-podřízení, docházelo také k interakci na rovnoprávnější úrovni, a to mezi samotnými západními zeměmi. Tyto kontakty odehrávající se mezi politickými entitami uvnitř jedné civilizace jsou velice podobné těm, k nimž docházelo v civilizaci čínské, indické a řecké. Základem těchto kontaktů byla kulturní homogenita tvořená „jazykem, zákonem, náboženstvím, úředními praktikami, zemědělstvím, formou vlastnictví půdy a snad i příbuzenstvím“. Evropské národy „sdílely společnou kulturu a udržovaly mezi sebou časté kontakty skrze obchod, stálý pohyb osob a velkou vzájemnou provázanost vládnoucích rodů“. Stejně tak mezi sebou prakticky bez ustání válčily; mír zde byl spíše výjimkou než pravidlem. Přestože pod správu Osmanské říše spadala čtvrtina území, které se často považovalo za evropské, na samotné impérium se jako na člena evropského mezinárodního uspořádání nepohlíželo.

Po 150 let převládal v západní vnitrocivilizační politice aspekt velkého náboženského schizmatu, který doprovázely náboženské a dynastické války. Po uzavření vestfálského míru se po další půldruhé století konflikty západního světa odehrávaly především mezi panovníky - císaři, absolutními a konstitučními monarchy, kteří se pokoušeli zvětšit moc

svých úřednických aparátů, armád, zvýšit svou merkantilistickou ekonomickou sílu, a hlavně, což byl nejdůležitější faktor, zvětšit území, jemuž vládli. Během tohoto vývoje vznikaly národní státy a od Francouzské revoluce začalo k hlavním kontaktům docházet spíše mezi národy než mezi panovníky. Slovy R. R. Palmera: „V roce 1793 skončily války králů a začaly války národů.“ Tento model vlastní devatenáctému století pak přetrvával až do první světové války. V roce 1917 se v důsledku ruské revoluce ke konfliktu národních států

přidal konflikt ideologií - ten se nejprve odehrával mezi fašismem, komunismem a liberální demokracií, později pouze mezi dvěma posledními. Během studené války byly tyto dvě ideologie ztělesňovány hlavními velmocmi, z nichž každá svou identitu definovala právě na základě ideologie a ani jedna nebyla národním státem v evropském smyslu slova. Nástup marxismu k moci, nejprve v Rusku, posléze v Číně a Vietnamu, představuje fázi přechodu od mezinárodního evropského uspořádání k postevropskému multicivilizačnímu. Marxismus byl produktem evropské civilizace, avšak v ní samotné nezakořnil ani neuspěl. Místo toho byl příslušníky modernizujících a revolučních elit importován do nezápádních společností; Lenin, Mao-Ce-Tung a Ho-Či-Min jej přetvořili ke svým cílům a použili jako zbraň proti Západu, k mobilizaci vlastního národa, k utvrzení národní identity a nezávislosti svých zemí na Západu. Zhroucení této ideologie v Sovětském svazu a její výrazná proměna v Číně a Vietnamu však ještě neznamená, že tyto společnosti automaticky přijmou jinou západní ideologii — liberální demokracii. Ti na Západě, kteří se domnívají, že to je nevyhnutelné, patrně budou překvapeni kreativitou, pružností a individualitou nezápádních kultur.

Interakce: multicivilizační uspořádání. Ve dvacátém století tedy vztahy mezi civilizacemi doznaly změn. Místo toho, aby jedna civilizace jednosměrně působila na všechny ostatní, dochází nyní k intenzivním, trvalým a mnohostranným interakcím mezi všemi civilizacemi. Pomalu se tedy začínají vytrácet oba faktory charakteristické pro první fázi mezicivilizačních vztahů.

Za prve, jak rádi zdůrazňují historici, „západní expanze“ již skončila a naopak začala „revolta proti Západu“. K oslabení západní moci docházelo nerovnoměrným tempem, došlo k mnoha přerušením a častým zvrátům, a to v závislosti na moci ostatních civilizací. Mapa světa z roku 1990 se jen vzdáleně podobá té z roku 1920. Změnila se rovnováha jak vojenské a ekonomické síly, tak politického vlivu. V roce 1990 měl Západ sice i nadále značný vliv na jiné civilizace, nicméně jejich vztah měl stále častěji tu formu, že Západ reagoval na aktuální vývoj v těchto společnostech. Nezápádní společnosti již zdaleka nebyly pouhými objekty Západem tvořených dějin. Tyto společnosti hrají stále

významnější roli a utvářejí nejen své vlastní dějiny, nýbrž i ty západní. Za drahé: v důsledku zmíněného vývoje se mezinárodní uspořádání rozšířilo mimo oblast Západu a získalo multicivilizační ráz. Současně s tím pomalu mizely i konflikty mezi západními státy, které tomuto uspořádání po staletí udávaly ráz. Ke konci dvacátého století skončila „válečná“ fáze vývoje Západu a nastala fáze „univerzálního státu“. V době, kdy toto století končí, tato fáze stále ještě nekončí, neboť západní národní státy se sdružují ve dva polouniverzální státy — Evropu a Severní Ameriku. Avšak tyto dvě entity a jejich konstitutivní jednotky jsou svázány neuvěřitelně propletenou sítí formálních i neformálních institucionálních vazeb. Minulé civilizace ve stadiu univerzálního státu vytvářely velká impéria. Ale jelikož západní civilizace se vyznačuje demokratickou politickou formou, ve stadiu univerzálního státu nevznikne impérium, nýbrž mnohem spíše svazek federací, konfederací, mezinárodních režimů a organizací.

Velkými ideologiemi dvacátého století jsou liberalismus, socialismus, anarchismus, korporatismus, marxismus, komunismus, sociální demokracie, konzervatismus, nacionalismus, fašismus a křesťanská demokracie. Všechny tyto ideologie mají jedno společné - jsou produktem západní civilizace. Žádná jiná civilizace nikdy politickou ideologii nevytvořila. Na Západě však zase nikdy nevzniklo významné náboženství. Všechna velká světová náboženství jsou produkty nezápadních civilizací a ve většině případů jsou starší než západní civilizace. S tím, jak se svět vzdaluje své západní fázi, upadají i ideologie, které se staly pro pozdně západní civilizaci typickými. Jejich místo teď zaujímají náboženství a jiné na kultuře postavené formy identity a angažovanosti. Nastává soumrak vestfálského modelu odluky náboženství a globální politiky, který je typickým produktem západní civilizace. Místo toho lze očekávat, jak se domnívá Edward Mortimer, že „do mezinárodního dění začne více promlouvat náboženství“. Konflikty politických ideologií uvnitř jedné civilizace vystřídá střet kultur a náboženství mezi jednotlivými civilizacemi.

Globální politická geografie tak doznala značných změn - od jednoho světa roku 1920 ke třem světům v šedesátých letech a více než šesti světům v letech devadesátých. Současně s tím se zmenšilo i území ovládané západními světovými impérii v roce 1920. Ke „svobodnému světu“ šedesátých let patřilo i mnoho států nepřátelských komunismu, které však nebyly západní. „Západ“ devadesátých let je tedy ještě mnohem menší. V letech 1988 až

	Tabulka 2.1		
	POUŽÍVÁNÍ TERMÍNŮ „SVC		SVOBODNÝ SVĚT“ A „ZÁPAD“

			1988	Počet výskytů 1993	Procentuální změna výskytů
Now York Times	Svobodný Západ	svět	71 46	44 144	-38 + 213
Washington Post	Svobodný Západ	svět	112 36	67 87	-40 + 142
Congressional Report	Svobodný Západ	svět	356 7	114 10	-68 + 43
Pramen: <i>Lexis/Nexis</i> . Počet výskytů označuje počet článků obsahujících termíny „svobodný svět“ nebo „Západ“. Odkazy na Západ byly znovu přehlednuty, aby bylo dosaženo jistoty, že termín opravdu označuje „Západ“ jako civilizaci nebo politickou entitu.					

1993 se tato proměna odráží i sémanticky na klesající frekventovanosti používání termínu „Svobodný svět“ a naopak frekventovanějším používání označení „Západ“. Rovněž je možné tuto změnu vidět i ve stále častějších odkazech k islámu jako kulturně-politickému fenoménu, k „větší Číně“, Rusku a jeho „blízkému okolí“ a Evropskému společenství, přičemž všechny tyto pojmy se používají v civilizačním kontextu. Mezicivilizační vztahy jsou v této třetí fázi mnohem častější a intenzivnější, než tomu bylo ve fázi první, a daleko rovnoprávnější a vzájemnější, než tomu bylo ve fázi druhé. Rovněž již neexistuje žádná zásadní trhlina jako v době studené války. Podobných menších trhlin je hned několik: mezi Západem a ostatními civilizacemi i mezi nezápadními civilizacemi navzájem.

O mezinárodním uspořádání je možné hovořit, tvrdí Hcdley Bull, pokud „dva nebo více států mají dostatečně kontaktů mezi sebou m.vzájem a mají dostatečně vzájemný vliv na rozhodování toho druhého, aby jej přinutily jednat - alespoň do jisté míry - jako část celku“. Mezinárodní společenství však existuje jenom tehdy, mají-li jeho státy „společné zájmy a hodnoty“, „podílejí se na chodu společných institucí“, „považují se za vázané společnými pravidly“ a mají „společnou kulturu“. Evropské uspořádání v době od sedmnáctého do devatenáctého století bylo mezinárodním společenstvím stejně jako jeho sumerští, řečtí, helčnští, čínští, indiští a islámští

předchůdci. Během devatenáctého a dvacátého století se evropské mezinárodní uspořádání rozšířilo natolik, že pohltilo prakticky všechny společnosti v jiných civilizacích. Do těchto zemí byly rovněž exportovány některé evropské instituce a zvyky. Přesto však tyto společnosti postrádají společnou kulturu, která tvoří pozadí evropského

mezinárodního společenství. Z pohledu britské teorie mezinárodních vztahů je tak svět sice dobře vyvinutým mezinárodním uspořádáním, ale v nejlepším pouze velmi primitivním mezinárodním společenstvím.

Každá civilizace se považuje za střed světa a svou historii píše jako ústřední drama dějin celého lidstva. O Západu toto možná platí v mnohem větší míře než o ostatních kulturách. Podobné monocivilizační úhly pohledu však v multicivilizačním světě ztrácejí na významu i užitečnosti. Na to ostatně již před delší dobou přišli autoři věnující se problematice civilizací. Již v roce 1918 odmítl Spengler krátkozraký pohled na dějiny, který na Západě převládal v podobě přesného dělení historie na starověk, středověk a novověk, a to s tím, že toto dělení je relevantní jenom pro Západ. Je nezbytně, říkal tehdy, vyměnit „ptolcmaiovský pohled na dějiny“ za koper-nikovský a „smyšlenku jedné lineární historie vyměnit za drama celého počtu velkých kultur“. O pár desetiletí později kritizoval Toynbec „provinčnost a neomalenost“ Západu, která se projevuje „egocentrickou iluzí“, že svět se otáčí kolem něho, že existuje neměnný „Východ“ a že „pokrok“ je nevyhnutelný. Stejně jako Spengler ani on v předpokladu jednoty dějin nevidí žádný užitek — je podle něj iluzí, že existuje „jenom jedna civilizační řeka, ta naše, a že všechny ostatní jsou buď její přítoky, nebo jsou odsouzeny se ztratit v pouštních písčinách“. Fernand Braudel, podobně jako Toynbec padesát let před ním, zdůrazňuje nutnost usilovat o širší perspektivu, o to porozumnět „velkým kulturním konfliktům světa a multiplicitě světových civilizací“. Avšak předsudky a iluze, před nimiž tito myslitelé varovali, stále přežívají a koncem dvacátého století dokonce vyvrcholily v rozšířené a velmi omezené představě, že evropská západní civilizace je v současnosti univerzální civilizací celého světa.

Kapitola 3

Univerzální civilizace? Modernizace

a pozápadnem

Univerzální civilizace: v jakém smyslu?

Mnozí lidé se domnívají, že zažíváme zrod „univerzální civilizace“, jak tento fenomén nazval V. S. Naipaul.¹ Položme si však otázku, co se pod tímto označením skrývá. Samotný pojem navozuje představu, že dochází ke kulturnímu sjednocení lidstva a že lidé celého světa v rostoucí míře přijímají stejné hodnoty, víru, orientace, praxi i instituce. Zamyslíme-li se však nad tímto pojmem důkladněji, zjistíme, že může označovat věci, které jsou hluboké, avšak irelevantní, nebo věci, které jsou relevantní, ale nejsou nikterak hluboké, a také věci, které jsou irelevantní a k tomu ještě povrchní. Za prvé, prakticky ve všech společnostech sdílejí lidé určité základní hodnoty — třeba to, že vražda je zlem — a stejně tak jisté základní instituce, například určitou formu rodiny. Navíc většina národů náležících do různých společností sdílí i podobný „morální smysl“, „slabou“ minimální

moralitu, jež vyjadřuje základní pojetí toho, co je dobro a eo 7.1o.² Pokud se označením „univerzální civilizace“ míní toto, pak je to hluboké i velice důležité, ovšem rozhodně to není nie nového ani relevantního. Jestliže lidé sdíleli po celé období dějin několik základních hodnot a institucí, lze tím vysvětlit jisté konstanty lidského chování, avšak již nikoli dějiny samé, které jsou tvořeny právě změnami v lidském chování. Navíc pokud existuje univerzální civilizace společná celému lidstvu, jakým termínem pak budeme označovat velká kulturní seskupení lidstva, která jsou na nižší rovině obecnosti než lidská rasa? Lidstvo se rozděluje na podskupiny — kmeny, národy a širší kulturní entity, obvykle označované jako civilizace. Pokud se výraz civilizace zobecní na vyšší rovinu a omezí tak, aby označoval vše, co má lidstvo společného jako celek, pak bude zapotřebí najít jiný termín, jímž bychom rozuměli nejširší kulturní uskupení, anebo budeme muset přijmout předpoklad, že tato velká uskupení, která však nezahrnují celé lidstvo, zmizela. Tak například Václav Havel tvrdí, že „dnes žijeme v jedné globální civilizaci“, jež je „pouze tenkým pozlátkem skrývajícím pod sebou nezměrnou rozličnost kultur, národů, náboženských světů, historických tradic a historicky formovaných postojů“.³ Ovšem když význam slova civilizace takto omezíme na globální rovinu a ona nejširší seskupení, která se vždy v minulosti označovala jako civilizace, budeme nazývat „kultury“ nebo „subcivilizace“, dosáhneme pouze zmatení pojmů.*

Za druhé, termínu „univerzální civilizace“ by bylo možno používat k označení toho, eo sdílejí civilizované společnosti (města, gramotnost) a

kteří je odlišují od společností primitivních a barbarských. To je ovšem význam, který má slovo civilizace v singuláru, jak je znalo osmnácté století — v tomto smyslu je vznik univerzální civilizace příčinou nočních můr nejrůznějších antropologů i jiných lidí, kteří s obavami sledují mizení primitivních národů. Civilizace v tomto smyslu slova se během lidské historie neu-

Hayward Alker správně postřehl, že v článku otištěném ve *Foreign Affairs* odmítám myšlenku světové civilizace již tím, jak civilizaci definuji — tj. jako „nejširší kulturní uskupení lidí a nejširší rovinu kulturní identity, kterou lidé mají, tedy mimo tu, kterou se odlišují od jiných živočišných druhů“. Tak tento pojem pochopitelně používá většina badatelů zabírajících se problémem civilizací. V této kapitole však definici poněkud /mimuji, aby v ni bylo možné zahrnout národy, které se ztotožňují s výraznou globální kulturou, která doplňuje nebo nahrazuje civilizace v západním, islámském nebo čínském smyslu.

slále rozšiřovala a toto rozšiřování civilizace v singuláru se povětšinou slučovalo s existencí mnoha civilizací v plurálu.

/a třetí, termín „univerzální civilizace“ může označovat soubor názorů, hodnot a doktrín, které dnes zastává mnoho lidí v západní civilizaci a i někteří lidé z civilizací jiných. Souhrnně by šel tento soubor označit jako „davoská kultura“. Na Světovém ekonomickém fóru pořádaném ve švýcarském Davosu se každoročně setkávají tisíce obchodníků, bankéřů, vládních úředníků, intelektuálů a novinářů z mnoha zemí, přičemž téměř všichni mají univerzitní diplomy z přírodních či společenských věd, z ekonomie nebo práva, pracují se slovy nebo čísly anebo obojím, obstojně hovoří anglicky, jsou zaměstnanci vlád, koncernů nebo akademických institucí s četnými mezinárodními kontakty a mnoho času stráví na zahraničních cestách. Obecně je spojuje víra v individualismus, tržní hospodářství a politickou demokracii. Stejná víra je společná lidem ze západní civilizace. Lidé sjíždějící se do Davosu kontrolují fakticky všechny mezinárodní instituce, mnoho vlád světa a podstatnou část světových vojenských i ekonomických /drců. Davoská kultura je tedy mimořádně významná. Ovšem kolik lidí ji sdílí, vezmeme-li v úvahu svět jako celek? Mimo Západ to pravděpodobně není více než 50 milionů, tedy ani ne 1 procento světové populace. Do univerzální kultury má tudíž daleko, a to vůdci scházející se v Davosu ještě nemusejí disponovat mocí ve svých vlastních společnostech. Jak zdůrazňuje 1 ledley Bull: „Tato společná intelektuální kultura existuje pouze na úrovni elit. V mnoha společnostech zapustila jen velmi mělké kořeny ... a lze pochybovat, a to i na diplomatické úrovni, zda její součástí je to, co bylo nazváno společnou mravní kulturou neboli souborem společných hodnot, který by se lišil od obecné intelektuální kultury.“⁴¹

Za čtvrté, často je zastáván názor, že univerzální civilizaci vytváří rozšíření západních vzorů spotřeby a populární kultury po celém světě. Tento argument však není ani hluboký, ani relevantní. K přenosu myšlenek

docházelo mezi civilizacemi po celé dějiny lidstva. Novoty z jedné civilizace pravidelně přejímají civilizace ostatní. Buď však jde o technologické postupy postrádající většího kulturního významu, anebo o módu, která přichází a odchází, aniž by významněji pozměnila kulturní základy civilizace. Tyto importy se v přijímající civilizaci rychle „uchytí“, a to buď pro svůj exotický charakter, nebo proto, že jsou one civilizaci prostě vnuceny.

Západním světem se v minulých stoletích vždy jednou za čas přehnala vlna nadšení pro nejrůznější věci pocházející z čínské nebo hinduistické kultury. V devatenáctém století se zase kulturní importy ze Západu staly populárními v Číně a Indii, jelikož v těchto zemích vyvolávaly zdání, že v sobe zrcadlí západní moc. Ale současný argument, že rozšíření populární kultury a spotřebního zboží po celém světě znamená triumf západní civilizace, pouze západní kulturu trivializuje. Podstatou západní civilizace je Magna Charta, a ne Magna Mac. A skutečnost, že si příslušníci nezápadních kultur mohou pochutnávat na Big Mácu, ještě neznamená, že by přijímali i Chartu.

Stejně tak nemá konzumace hamburgerů žádný vliv na jejich postoj vůči Západu. Je klidně možné si představit, jak se někde na Blízkém východě skupina mladých mužů, kteří na sobě mají džíny, pijí koka-kolu a mezi úklonami směrem k Mekce poslouchají rapovou hudbu, připravuje k pumovému útoku na americké letadlo. Američané si v sedmdesátých a osmdesátých letech kupovali miliony japonských vozů, televizorů, kamer a elektronických strojů, aniž by proto byli „japanizováni“, ostatně jejich nepřátelství vůči Japonsku dokonce vzrostlo. Jenom naivní arogance může vést lidi na Západě k názoru, že příslušníci nezápadních společností se stanou „pozápadněnými“, budou-li si kupovat západní zboží. Co to pak vypovídá o Západu samotném, ztotožňují-li jeho příslušníci svou civilizaci s šumivou limonádou, vybledlými kalhotami a nezdravým jídlem?

Poněkud sofistikovanější argument o univerzální populární kultuře se spíše než na spotřební zboží soustřeďuje na média, tedy na Hollywood namísto koka-koly. Americká nadvláda nad světovou kinematografií, televizí a videoprodukcí je ještě větší než vedoucí postavení, jemuž se Spojené státy těší v oblasti letadlového průmyslu. Osmdesát osm ze sta nejnavštěvovanějších filmů za roce 1993 pocházelo právě ze Spojených států; sběr a šíření zpráv na globální úrovni ovládají dvě americké a dvě evropské společnosti.⁵¹ Tato skutečnost odráží dva fenomény. Tím prvním je univerzální lidský zájem o lásku, sex, násilí, tajemno, heroismus, bohatství, s nímž se spojuje schopnost ziskově orientovaných společností, zvláště amerických, tento zájem komerčně využít ve svůj prospěch. Ovšem existuje jen málo důkazů, pokud vůbec nějaké, že zrod vlivné

globální komunikace přináší nějakou významnější konvergenci postojů a názorů. Jak prohlásil Michael

Vlahos, „zábava není totéž co kulturní konverze“. Druhým fenoménem je to, že lidé chápou zprávy zprostředkovávané medii na základě vlastních hodnot a z vlastního pohledu. „Týž vizuální obraz přenášený do obývacích pokojů po celé zeměkouli,“ povšiml si Kishore Mahbudani, „bude vnímán naprosto rozdílně. Zasáhne-li například Bagdád řízená střela, v obývacích pokojích na Západě se bude ozývat aplaus, zatímco většina lidí žijících mimo západní civilizaci v tomto obraze uvidí to, že se velmi rázně odpovídá nebílým Iráčanům nebo Somálcům, ale již nikoli bílým Srbům, což je ve všech ohledech dosti nebezpečný signál.“⁶

Globální komunikace je jedním z nejvýznamnějších současných projevů západní moci. Tato hegemonie Západu však poskytuje záminku populistickým politikům v nezápadních společnostech k tomu, aby odsuzovali kulturní imperialismus Západu a veřejnost vyzývali k obraně integrity vlastní domácí kultury. Hlavním zdrojem odporu a nepřátelství nezápadních národů vůči Západu je tak míra západní nadvlády ve sféře globální komunikace. Navíc počátkem devadesátých let vznikl přispěním modernizace a ekonomického vývoje v nezápadních společnostech místní a regionální mediální průmysl, který uspokojoval svébytné potřeby těchto společností.⁷ Například CNN International v roce 1994 odhadovala, že má publikum čítající kolem 55 milionů diváků, tj. zhruba 1 procento světové populace (je zajímavé, že tento počet se rovná počtu lidí hlásících se k davoské kultuře). Prezident společnosti tehdy prohlásil, že anglické vysílání CNN má šanci dosáhnout tak 2 až 4 procent diváků. Z toho důvodu se objevila vysílání regionální (tj. civilizační) - ve španělštině, japonštině, arabštině, francouzštině (pro západní Afriku) i dalších jazycích. Hned tři autoři se shodují na tom, že „globální zpravodajství se dosud nedokázalo vypořádat s problémem babylonské věže“.⁸ Ronald Doře shromáždil mnoho důkazů, která mají potvrzovat vznik globální intelektuální kultury v řadách diplomatů a veřejných činitelů. Co se však týče vlivu zesílené komunikace, i on dochází velice kvalifikovaně k tomuto závěru: „*Za stejných podmínek* (kurzíva R. D.) by rostoucí hustota komunikace měla být stále pevnějším základem pro pocit sounáležitosti mezi národy či alespoň mezi příslušníky středních vrstev nebo přinejmenším mezi světovými diplomaty, ovšem některé z těchto podmínek stejné nezůstávají, a právě to může být velice důležité.“⁹

Jazyk. Ústředními prvky každé kultury nebo civilizace jsou jazyk a náboženství. Pokud by opravdu docházelo ke vzniku univerzální civilizace, pak by se musely objevovat tendence ke vzniku jednoho univerzálního jazyka a jednoho univerzálního náboženství. V případě jazyka se to často tvrdí. „Světovým jazykem je angličtina,“¹⁰ vyjádřil se redaktor časopisu

Wall Street journal. To může však znamenat civě věci, z nichž jenom jedna podporuje argument o univerzální civilizaci. Může to znamenat, že stále větší část světové populace hovoří anglicky. Pro podporu tohoto tvrzení však neexistují žádné důkazy a ten nejspolehlivější, který existuje a který přirozeně nemůže být nikterak přesný, svědčí o pravém opaku. Dostupné údaje pokrývající období více než tři desetiletí (1958-1992) ukazují, že celkové rozložení jazyků ve světě se příliš nezměnilo, značně však poklesl počet lidí mluvících anglicky, francouzsky, německy, ruský a japonsky, méně klesl počet lidí hovořících čínsky a naopak vzrostl počet lidí mluvících hindsky, malajsko-indončsky, arabsky, bengálsky, španělsky, portugalsky a některými dalšími jazyky. Počet lidí mluvících anglicky klesl z 9,8 procenta lidí, jejichž jazyk má alespoň milion mluvčích, v roce 1958 na 7,6 procent roku 1992 (viz Tabulka 3.1). Počet lidí mluvících pěti hlavními západními jazyky (anglicky, francouzsky, německy, portugalsky, španělsky) klesl z 24,1 procenta roku 1958 na 20,8 procenta v roce 1992. V roce 1992 hovořilo mandarínskou čínštinou 15,2 procenta lidí, tedy dvakrát více lidí než anglicky, a to ještě další 3,6 procenta mluvilo jinými čínskými dialekty (viz Tabulka 3.2).

Tabulka 3.1
MLUVČÍ NEJVĚTŠÍCH SVĚTOVÝCH JAZYKŮ (v procentech světové populace) *

	1958	1970	1980	1992
angličtina	9,8	9,1	8,7	7,6
arabština	2,7	2,9	3,3	3,5
bengálština	2,7	2,9	3,2	3,2
hindština	5,2	5,3	5,3	6,4
mandarínská čínština	15,6	16,6	15,8	15,2
ruština	5,5	5,6	6,0	4,9
španělština	5,0	5,2	5,5	6,1

* celkového počtu lidí hovořících jazyky, které mají více než milion mluvčích

Pramen: Procenta vypočítaná ze statistik, které každoročně vypracovává profesor Sidney S. Culbert, Department of Psychology, University of Washington, Seattle, a které uvádějí počet lidí hovořících jazyky s milionem nebo více mluvčími. Tyto statistiky se objevují v *World Almanac and The Book of Facts*. Jeho odhady zahrnují jak rodilé, tak nerodilé mluvčí a jsou odvozovány ze sčítání lidu a různých dalších odhadů.

Tabulka 3.2
MLUVČÍ HLAVNÍCH ČÍNSKÝCH A ZÁPADNÍCH JAZYKŮ

	1958		1992	
	počet mluvčích (v milionech)	procento světové populace	počet mluvčích (v milionech)	procento světové populace
mandarínská čínština	444	15,6	907	15,2
kantonská čínština	43	1,5	65	1,1
wu	39	1,4	64	1,1
min	36	1,3	50	0,8
hakka	19	0,7	33	0,6
čínské jazyky	581	20,5	1119	18,8
angličtina	278	9,8	456	7,6
španělština	142	5,0	362	6,1
portugalština	74	2,6	177	3,0
němčina	120	4,2	119	2,0
francouzština	70	2,5	123	2,1
západní jazyky	684	24,1	1237	20,8
svět celkově	2845	44,5	5979	39,4

Pramen: Procenta vypočítaná ze statistik sebraných profesorem Sidney Culbertem, Department of Psychology, University of Washington, Seattle, a uveřejněných v *World Almanac and the Book of Facts* pro roky 1959 a 1993.

Na jedné straně není možné, aby jazyk, který je cizí 92 procentům populace, byl jazykem celého světa. Nicméně v jiném ohledu o něm takto hovořit lze - pokud pod tímto označením rozumíme jazyk, jímž se dorozumívají lidé z rozdílných jazykových a kulturních oblastí, čili máme-li na mysli to, co se běžně nazývá *lingua franca* neboli v řeči lingvistů hlavní světový jazyk širší komunikace (*Language of Wider Communication, LWC*).¹¹ Lidé, kteří se potřebují dorozumět, si k tomu musí najít prostředek. Jedním z řešení je spolehnout se na služby speciálně školených profesionálů, kteří mluví plynně dvěma nebo více jazyky, a mohou tak pracovat jako překladatelé či tlumočníci. Tento způsob je však poněkud nešikovný, zabírá příliš času a rovněž je nákladný. A tak se v historii objevuje *lingua franca* — v římském a středověkém světě latina, na Západě po několik století poté francouzština, v mnoha částech Afriky svahilština a konečně koncem dvacátého století ve většině světa angličtina. Diplomaté, obchodníci, vědci, turisté a ti, kdo je obsluhují, piloti aerolinií i dispečeri letového provozu — ti všichni potřebují nějaký vhodný prostředek vzájemné komunikace, kterým pro ně většinou bývá angličtina.

V tomto smyslu slova představuje angličtina skutečně způsob globální mezikulturní komunikace, stejně jako je křesťanský kalendář světovou normou traktování času, arabské číslice normou počítání a metrický

system ve větší části světa normou měření. Používání angličtiny takovýmto způsobem je však komunikací *interkulturní*, to znamená: předpokládá existenci odlišných kultur. Lingua franca je způsob, jak se vypořádat s jazykovými a kulturními rozdíly, nikoli způsob, jak tyto rozdíly eliminovat. Je nástrojem komunikace, nikoli zdrojem identity a komunity. Mluví-li japonský bankéř s indončským obchodníkem anglicky, neznamená to, že by byli anglofilovč nebo „pozápadnění“. Totéž lze říci i o německy a francouzsky hovořících Švýcarech, kteří se budou dorozumívat anglicky se stejnou pravděpodobností jako v jednom ze svých mateřských jazyků. Podobně existence angličtiny jako přidruženého jazyka v Indii, navzdory Nehruovým snahám, svědčí o silné touze národů nehovořících hindštinou zachovat si vlastní jazyk a kulturu, o tom, že si Indie potřebuje zachovat charakter vícejazyčné společnosti.

Přední odborník v oblasti lingvistiky Joshua Fishman vyzoroval, že jazyk má mnohem větší šanci být přijat jako lingua franca neboli LWC, není-li spojován s nějakou určitou etnickou skupinou, náboženstvím nebo ideologií. Angličtina v minulosti s mnoha takovými faktory spojována byla. V nedávné době však došlo k její „de-etnicizaci“ (nebo alespoň oslabení jejího etnického charakteru), stejně jako tomu dříve v dějinách bylo s akkadštinou, aramejštinou, řečtinou či latinou. „Angličtina měla relativní štěstí, že v *posledním čtvrtstoletí se* na její anglické a americké zdroje nepohlíželo v etnickém nebo ideologickém kontextu (kurzíva J. F.).“¹² Používání angličtiny ke komunikaci mezi kulturami tak napomáhá, a dokonce posiluje odlišné kulturní identity jednotlivých národů. Lidé angličtinu používají ke komunikaci s národy jiných kultur právě proto, aby si zachovali kulturu vlastní.

Stejně tak je skutečností, že lidé na celém světě hovoří angličtinou v různých podobách. Ta nabývá domorodého rázu a přebírá místní zabarvení, která ji odlišují od angličtiny britské nebo americké, přičemž tyto změny v nejextrémnějším případě zapříčiňují, že mluvčí těchto jednotlivých forem nejsou schopni se mezi sebou vzájemně domluvit, podobně jako tomu je v případě několika čínských dialektů. Nigerijská, indická a další formy angličtiny byly inkorporovány kulturou hostitelské země a i nadále bude patrně docházet k jejich další diferenciaci, takže se z nich vyvinou sice příbuzné, ovšem rozdílné jazyky, jako tomu bylo v případě vzniku románských jazyků z latiny. Ovšem na rozdíl od italštiny, francouzštiny a španělštiny bude těmito jazyky odvozenými z angličtiny hovořit v daných společnostech mnohem menší počet lidí nebo se jich bude používat výhradně ke komunikaci mezi jednotlivými jazykovými skupinami.

Všechny zmíněné procesy lze sledovat v Indii. Například v roce 1983 zde bylo údajně 18 milionů lidí hovořících anglicky, přičemž celková populace dosahovala 733 milionů lidí, v roce 1991 to bylo 20 milionů z

867 milionů. Procentuálně se tedy velikost anglicky mluvící části indické populace příliš nezměnila a zůstala mezi 2 až 4 procenty.^{13*} S výjimkou relativně nepočetné elity neslouží angličtina ani jako lingua franca. Dva profesori anglistiky z univerzity v Dillí tvrdí: „Je nezpochybnitelnou skutečností, že cestuje-li člověk z Kašmíru dolů až na nejjižnější výběžek Kanyakumari, lépe než anglicky se dorozumí nějakou formou hindštiny." Navíc indická angličtina nabývá mnoha vlastních charakteristických znaků: mezi anglicky mluvícími lidmi s různými místními jazyky vznikají rozdíly, čímž dochází k jejímu poindštění či, lépe řečeno, lokalizování.¹⁴ Angličtina je absorbována indickou kulturou stejně jako v minulosti sanskrt nebo prština.

Po celé dějiny lidstva odráželo rozdělení jazyků ve světě rozdělení moci. Jazyky, jimiž mluví nejvíce lidí, tj. angličtina, mandarínská čínština, španělština, francouzština, arabština a ruština, jsou nebo byly jazyky imperiálních států, které aktivně podporovaly jejich používání u jiných národů. Změny v rozdělení moci způsobují změny v užívání jazyka. „Dvě století britské a americké koloniální, obchodní, průmyslové, vědecké a fiskální moci zanechala v oblasti vyššího školství, vlády, obchodu a technologie značné dědictví" po celém světě.¹⁵ Používání svých jazyků vyžadovaly ve svých koloniích Velká Británie i Francie. Nicméně po získání nezávislosti se většina bývalých kolonií pokusila v různé míře a s různým úspěchem imperiální jazyky nahradit jazyky domorodými. Ruština sloužila za největšího rozmachu Sovětského svazu jako lingua franca na území sahajícím od Prahy až po

Hanoj. Úpadek sovětské moci doprovází i úpadek ruštiny jako druhého jazyka. Podobné jako u jiných forem kultury i zde produkuje rostoucí moc jazykové sebevědomí rodilých mluvčích a podněcuje druhé, aby se jazyk naučili. V opojných dnech následujících těsně po pádu Berlínské zdi se zdálo, jako by se novým behemotem stalo sjednocené Německo - v té době bylo také možné spatřit Němce, jinak hovořící plynne anglicky, jak na mezinárodních setkáních hovoří německy. Ekonomická síla Japonska zase přivedla mnohé Nejaonce ke studiu japonštiny a za vzrůstajícím zájmem o čínštinu stojí ekonomický rozvoj Číny. Ta teď například v Hongkongu stále více zaujímá místo angličtiny¹⁶ a v návaznosti na roli, kterou hrají Číňané v jihovýchodní Asii, se stává nejčastěji používaným jazykem při obchodních transakcích v regionu. S postupným úpadkem západního vlivu vzhledem k ostatním civilizacím lze očekávat, že angličtina a jiné západní jazyky se pomalu budou vytráčet jako prostředek komunikace mezi nezápadními společnostmi. Pokud se někdy v budoucnosti stane dominantní civilizací Čína, pak světovou lingua franca bude mandarínská čínština.

Když bývalé kolonie získaly nezávislost, národní elity se pokoušely odli-

šit od západních kolonizátorů a definovat vlastní identitu také podporou domorodých jazyků a odporem k jazyku impéria. Nicméně po vzniku samostatných států se tyto elity samy potřebovaly odlišit od prostých lidí svého vlastního národa, a to jim umožnila právě dokonalá znalost angličtiny, francouzštiny či jiného západního jazyka. Důsledkem toho jsou příslušníci elit v nezápadních společnostech často schopni lépe komunikovat se Západem a mezi sebou navzájem než s lidmi svého národa (podobná situace existovala na Západě v sedmnáctém a osmnáctém století, kdy se aristokraté z nejrůznějších zemí mohli mezi sebou lehce domluvit francouzsky, ale již neznali mateřský jazyk vlastní země). Zdá se, že v nezápadních společnostech probíhají dva protikladné trendy. Na jedné straně se stále více používá angličtiny na univerzitní úrovni, aby absolventi byli schopni efektivně fungovat v globálním soutěžení o kapitál a zákazníky. Na druhé straně ale společenský a politický tlak vede k obecnějšímu používání domorodých jazyků - tak v severní Africe střídá jako jazyk vládnoucí elity a vzdělanců francouzštinu arabština, v Pákistánu angličtinu urdština a v Indii jsou média v anglickém jazyce nahrazována médii užívajícími domorodé jazyky. Tento vývoj předpovídal již Indický výbor pro vzdělání, když v roce 1948 tvrdil: „Používání angličtiny ... rozděluje lid na dva národy: na několik málo těch, kteří vládnou, a mnoho ovládaných. Ani jeden nezná jazyk toho druhého a vzájemně se nemohou domluvit." Po čtyřiceti letech, kdy angličtina v Indii přetrvává jakožto jazyk elity, se tato předpověď potvrdila - v zemi vznikla „situace ve fungující demokracii založené na volebním právu zcela nepřírozená..., mezi anglicky mluvícími Indií a Indií politicky uvědomělou dochází ke stále většímu rozkolu a vzniká tak napětí mezi vládnoucí minoritou, jež mluví anglicky, a mnoha miliony vyzbrojenými volebním hlasem, které anglicky neumějí".¹⁷ Jak v nezápadních společnostech vznikají demokratické instituce a lidé se začínají podílet na vládě, klesá používání západních jazyků a jejich místo zaujímají jazyky domácí. Rozpad sovětského impéria a konec studené války přinesl oživení jazyků do té doby potlačovaných nebo zapomenutých. Ve většině bývalých sovětských republik bylo vyvíjeno značné úsilí na oživení tradičních jazyků — estonština, litevština, lotyšština, ukrajinština, gruzínština a arměňština jsou dnes národními jazyky nezávislých států. K podobnému jazykovému vývoji došlo i v muslimských republikách - ázerbájdžánština, kyrgyzština, turk-menština a uzbečtina se začaly místo azbuky bývalých sovětských pánů psát latinkou tureckých příbuzných, zatímco v persky mluvícím Tádžikistánu se začala používat abeceda arabská. Na druhé straně Srbové začali svůj jazyk nazývat srbštinou namísto srbohorvatštiny; souběžně s tím začali Chorvaté svůj jazyk nazývat

chorvatštinou a vynakládají značné úsilí na jeho očištění od tureckých a jiných slov cizího původu; naopak „slova tureckého a arabského původu, která jsou lingvistickým sedimentem 450leté nadvlády Osmanské říše nad Balkánem, se stala velice populární v Bosně".¹⁸Jazyk se orientuje a rekonstruuje v závislosti na identitě a kon-turách civilizací. S difúzí moci se šíří i zmatení jazyků.

Náboženství. Jen o málo pravděpodobnější než vznik univerzálního jazyka je možnost, že dojde ke vzniku nějakého univerzálního náboženství. Ve druhé polovině dvacátého století došlo po celém světě k náboženskému obro/ení (srov. s. 61-110). Toto oživení zahrnovalo prohloubení náboženského povědomí a narůst fundamentalismu. Tím se ovšem jenom zvýraznily rozdíly mezi náboženstvími. Velikost jednotlivých náboženských skupin se nijak zásadně nezměnila. Dostupné statistické údaje o lidech hlásících se k jednotlivým náboženstvím jsou ještě méně spolehlivé než čísla týkající se mluvčích jednotlivých jazyků.

Tabulka 3.3
ČÁSTI SVĚTOVÉ POPULACE HLÁSÍCI SE K HLAVNÍM NÁBOŽENSKÝM TRADICÍM (v procentech)

	1900	1970	1980	1985 (odhad)	2000 (odhad)
západní křesťanství	26,9	30,6	30,0	29,7	29,9
pravoslavné křesťanství	7,5	3,1	2,8	2,7	2,4
islám	12,4	15,3	16,5	17,1	19,2
bez náboženství	0,2	15,0	16,4	16,9	17,1
hinduismus	12,5	12,8	13,3	13,5	13,7
buddhismus	7,8	6,4	6,3	6,2	5,7
čínská lidová náboženství	23,5	5,9	4,5	3,9	2,5
kmenová náboženství	6,6	2,4	2,1	1,9	1,6
ateismus	0,0	4,6	4,5	4,4	4,2

Pramen: David B. Barret, (ed.), *World Christian Encyclopedia: A Comparative study of churches and religion in the modern world A. D. 1900-2000* (Oxford: Oxford University Press, 1982)

Tabulka 3.3 předkládá údaje z jednoho často používaného zdroje. Tato, ale i jiná čísla ukazují, že relativní váha jednotlivých náboženství celého světa se v posledních sto letech zásadně neměnila. Největší změna nastala podle tohoto zdroje v poměru lidí označovaných jako „bez vyznání“ a „ateisté“, a to z 0,2 procenta roku 1900 na 20,9 procenta roku 1980. To by šlo považovat za výraz jistého odklonu od náboženství a je pravda, že v roce 1980 se náboženské obrození teprve rozbíhalo. Navíc onen nárůst o 20,7 procenta u nevěřících se téměř vyrovná poklesu o 19 procent u lidí dříve klasifikovaných jako vyznavači „čínských lidových náboženství“ — z 23,5 procenta roku 1900 na 4,5 procenta roku 1980. Tento prakticky totožný nárůst a pokles naznačují, že s příchodem komunismu byla hlavní

část čínské populace jednoduše překlasifikována z vyznavačů lidových náboženství na nevěřící.

Statistiky za posledních osmdesát let nade vši pochybnost vykazují poměrný nárůst věřících u křesťanství a islámu, dvou nejdůležitějších proselytických náboženství. V roce 1900 se podle odhadu k západnímu křesťanství hlásilo 26,9 procenta světové populace, roku 1980 to bylo 30 procent. Poměrný počet vyznavačů islámu vzrostl ještě výrazněji — z 12,4 procenta roku 1900 na 16,5 (podle jiných odhadů dokonce na 18) procent roku 1980. Počet vyznavačů křesťanství a islámu značně vzrostl zejména v posledních desetiletích dvacátého století, a to především v Africe a k velkému příklonu ke křesťanství došlo i v jižní Koreji. Potenciál pro šíření křesťanství či islámu vzniká zejména v rychle se modernizujících společnostech, kde tradiční náboženství nedokáže reagovat na požadavky kladené modernizací. V těchto společnostech nejsou nejúspěšnějšími představiteli Západu (a patrně tomu bude tak i nadále) ekonomové, demokraté či manažeři nadnárodních koncernů, nýbrž křesťanští misionáři. Psychologické, citové, morální a sociální potřeby přistěhovalců do velkých měst či první generace absolventů středních škol neuspokojí Adam Smith ani Thomas Jefferson — pravda, Ježíš Kristus sice možná taky ne, ale přinejmenším má větší šanci.

V dlouhodobé perspektivě však vítězství náleží islámu. Křesťanství se totiž šíří primárně konverzí, zatímco islám konverzí a reprodukcí. Poměrný počet křesťanů ve světě dosáhl třicetiprocentního vrcholu v osmdesátých letech, pak však nastala fáze úbytku a lze odhadovat, že kolem roku 2025 bude křesťanů kolem 25 procent. Naopak procento muslimů ve světové populaci bude důsledkem vysoké porodnosti (srov. kap. 5) nadále růst, na přelomu tisíciletí dosáhne 20 procent, o několik let později patrně převýší procento křesťanů a zhruba v roce 2025 dosáhne 30 procent.¹⁹

Univerzální civilizace: zdroje

Pojem univerzální civilizace je příznačným produktem západní civilizace. V devatenáctém století sloužila myšlenka „břemene bílého muže“ k ospravedlnění politické a ekonomické nadvlády Západu nad nezápadními národy. Na konci století dvacátého slouží pojem univerzální civilizace k ospravedlnění kulturní nadvlády Západu a zdůraznění nutnosti napodobovat západní praxi a instituce. Univerzalismus je západní ideologie vytvořená pro konfrontaci s nezápadními kulturami. Jak tomu u konvertitů a lidí na okraji společnosti často bývá, mezi nejmilitantnější hlasatele jednotné civilizace patří intelektuálové, kteří se přistěhovali na Západ, například V. S. Naipaul nebo Fouad Ajami, pro něž tento pojem představuje nanejvýš uspokojivou odpověď na fundamentální otázku: „kdo jsem?“ Jeden arabský intelektuál ovšem tyto přistěhovalce označil

za „bělochovy negry“²⁰ a je pravda, že v ostatních civilizacích se idea univerzální civilizace setkává jen s mizivou podporou. To, co Západ považuje za univerzální, pokládají ostatní za západní; co Západ oslavuje jako příznivou globální integraci, Nezápad odmítá jako zločinný západní imperialismus. Nakolik Západ vnímá svět jako jednotný, natolik jej ostatní vnímají jako hrozbu.

Tvrzení, že vzniká určitá univerzální civilizace, spočívá na některém ze tří předpokladů, proč by tomu tak být mělo. Za prvé je zde předpoklad popsany již v první kapitole, tj. že konec sovětského komunismu znamená konec historie a celosvětové vítězství liberální demokracie. Tento argument má tu vadu, že zná pouze jedinou alternativu. Je to představa, jejíž kořeny tkví v perspektivě studené války, kdy se jako jediná alternativa komunismu jevila liberální demokracie. Z tohoto pohledu pak ze zániku prvního logicky vyplývá univerzalita druhého. V dnešním světě však zjevně prosperuje mnoho forem totalitarismu, nacionalismu, korporativismu či tržního komunismu (například v Číně). Navíc, a to je ještě důležitější, existuje i velký počet náboženských alternativ, které se zcela vymykají světu sekulárních ideologií. V moderním světě je náboženství ústřední, a snad i nezákladnější motivující a mobilizující silou. Je pouhou arogancí se domnívat, že zhroucení sovětského komunismu znamená konečné vítězství Západu a muslimům, Číňanům, Indům a dalším nezbyvá, než si pospíšet přijmout západní liberalismus jakožto jedinou alternativu. Ale rozdělení lidstva z doby studené války již neplatí. Naopak přetrvává fundamentálnější rozdělení - podle národnosti, náboženství a příslušnosti k jednotlivým civilizacím. A právě toto rozdělení tvoří podhoubí nových konfliktů.

Za druhé, existuje názor, že zvýšená interakce mezi národy — obchod, investice, turismus, média a elektronická komunikace obecně — vytváří společnou světovou kulturu. Nové vynálezy v oblasti dopravy a komunikace vskutku umožnily snazší a levnější transport peněz, zboží, lidí, vědomostí, myšlenek i představ po celém světě. Není pochyb, že ve všech těchto oblastech pohyb vzrostl, nicméně o důsledcích, které to mělo, existují značné pochybnosti. Otázkou je, zda obchod pravděpodobnost konfliktu zvyšuje, nebo snižuje. Názor, že pravděpodobnost válek mezi národy snižuje, je přinejmenším nepodložený — naopak existuje mnoho důkazů pro tvrzení opačné. Je sice pravda, že k prudkému zvýšení mezinárodního obchodu došlo v šedesátých a sedmdesátých letech a hned v následujícím desetiletí skončila studená válka. Ovšem mezinárodní obchod dospěl k rekordní výši i roku 1913 a následující léta přinesla vraždění mezi národy v dosud nebývalém rozsahu.²¹ Když válce nedokázala zabránit tehdejší rekordní úroveň mezinárodního obchodu, kdy jindy by toho měla být schopna?

Interna-cionalistické tvrzení, že obchod podporuje mír, se tak jednoduše nepotvrzuje. Ba právě naopak — analýzy vypracované roku 1990 toto tvrzení ještě více zpochybňují. Jedna z těchto studií závěrem říká: „Rostoucí úroveň obchodu může na mezinárodní politiku působit velmi rozvrtným způsobem," a dále: „Růst obchodu v globálním systému sám o sobě pravděpodobně nikterak nezmenší mezinárodní napětí ani nezajistí větší mezinárodní stabilitu."²² Další studie tvrdí, že vysoký stupeň vzájemné ekonomické závislosti „může vyvolat jak mír, tak válku, a to v závislosti na očekávaních spojených s budoucími obchody". Vzájemná ekonomická závislost napomáhá udržení míru jenom tehdy, „když státy očekávají, že vysoký stupeň obchodování přetrvá i do blízké budoucnosti". Pokud však toto neočekávají, je pravděpodobným důsledkem válka.²³

To, že obchod a komunikace nedokáží zaručit mír či společné cítění, se shoduje s poznatky společenských věd. Sociální psychologie v některých případech tvrdí, že lidé se definují na základě toho, co je v daném kontextu odlišuje od druhých. „Člověk sám sebe vnímá v charakteristických znacích, které jej odlišují od ostatních lidských bytostí, zvláště od lidí vyskytujících se v jeho obvyklém prostředí..., žena psychologka se ve společnosti desítky jiných žen s jiným povoláním vnímá jako psychologka; ve společnosti desítky mužů psychologů se zase vnímá jako žena."²⁴ Lidé svou identitu definují pomocí toho, čím nejsou. S rostoucí komunikací, obchodem a cestováním se zvyšuje interakce mezi civilizacemi a lidé přisuzují stále více důležitosti své civilizační identitě. Dva Evropané, Němec a Francouz, se při vzájemném setkání budou považovat za Němce a Francouze. Pokud se tyto dva setkají se dvěma Araby, Egypťanem a Saúdcm, budou se vnímat jako Evropané a na své protějšky pohlížet jako na Araby. Přistěhovalectví Severoafričanů do Francie na jedné straně vyvolává rostoucí nepřátelství /e strany Francouzů, na straně druhé pak stále větší ochotu přijímat přistěhovance z evropského a katolického Polska. Američané reagují mnohem odmítavěji na investice z Japonska než z Kanady či evropských zemí.

Podobně, ukazuje Donald Horowitz, „Ibo může být ... v bývalé východní části Nigérie Ibem z Owerri nebo Ibem z Onitshy. V Lagosu je prostě Ibem, v Londýně je Nigerijcem, v New Yorku Afričanem."²⁵ K podobným závěrům dospěla teorie globalizace i v sociologii: „V stále globalizovanějším světě, charakterizovaném historicky výjimečným stupněm civilizační, společenské i jiné vzájemné závislosti a širokým vědomím této závislosti, se objevuje *podrážděné* civilizační a etnické sebevědomí." Globální náboženské obrození, „návrat k posvátnu", je reakcí na to, že lidé vnímají svět jako „jedno místo".²⁶

Západ a modernizace

Třetí a nejrozšířenější argument o vzniku univerzální civilizace ji vidí jako výsledek široce založených procesů modernizace probíhajících od osmnáctého století. Modernizace spočívá v industrializaci, urbanizaci, zvyšující se míře gramotnosti, vzdělání, bohatství, společenské mobility, ve složitějších a diferencovanějších strukturách zaměstnání. Je výsledkem obrovského rozmachu v oblasti vědy a technologie, který začal v osmnáctém století a díky němuž mohl člověk kontrolovat a přetvářet své okolí v míře do té doby nemyslitelné. Modernizace je revoluční proces srovnatelný snad jen s přechodem od primitivních společností k civilizovaným, to jest se vznikem civilizace v singuláru, k němuž došlo v údolích Nilu, Eufratu a Tigridu a Indu kolem roku 5000 př. Kr.²⁷ Postoje, hodnoty, vědění i kultura lidí se v moderní společnosti diametrálně odlišují od společnosti tradiční. A jelikož Západ byl první modernizovanou civilizací, vede rovněž v rozvoji kultury modernity. Ti, kdo zastávají argument o vzniku univerzální civilizace, tvrdí, že jak ostatní společnosti přejímají podobné vzory vzdělání, práce, bohatství a třídní struktury, stává se moderní západní kultura univerzální světovou kulturou.

Že existují značné rozdíly mezi moderními a tradičními kulturami, je nad veškerou pochybnost. Z toho však ještě nevyplývá, že společnosti s moderní kulturou si jsou bližší než společnosti s kulturou tradiční. Pochopitelně, svět, ve kterém jsou některé společnosti velmi moderní a jiné stále tradiční, bude méně homogenní než svět, ve kterém budou všechny společnosti na

srovnatelném stupni modernity. Ale jak vypadal svět, v němž všechny společnosti byly tradiční? Takový svět existoval před několika sty lety. Byl méně homogenní, než bude budoucí svět univerzální modernosti? Možná že ne. „Čína za doby dynastie Ming ... byla jistě bližší Francii za vlády rodu Valois, než je Čína Mao Ce-tunga Francii páté republiky," tvrdí Braudel.²⁸

Moderní společnosti si však nemohou být navzájem podobnější než tradiční hned ze dvou důvodů. Za prvé, vzrůstající míra vzájemné interakce nemusí nutně vytvářet společnou kulturu, pouze usnadňuje přenos techniky, vynálezů a postupů z jedné společnosti do druhé rychlostí a v míře, které nebyly v tradičním světě možné. Za druhé, tradiční společnosti byly založené na zemědělství; základem moderní společnosti je průmysl, který se podle všeho vyvíjel od řemeslné výroby přes klasický těžký průmysl až k průmyslu postavenému na vědění. Zemědělské struktury i struktura společenská, jež s nimi úzce souvisí, jsou mnohem závislejší na přírodním prostředí než struktury průmyslové. Různí se totiž podle druhu půdy a klimatu — mohou tudíž být základem různých forem vlastnictví půdy, společenské struktury i vlády. Přes vše, co tvrdí Wittfogelova teze o

hydraulické civilizaci, zůstává nezpochybnitelným faktem, že zemědělství závislé na konstrukci a používání velkých zavlažovacích systémů skutečně podporuje vznik centralizovaných a byrokratických politických autorit. Těžko by tomu také mohlo být jinak. Je vysoce pravděpodobné, že úrodná půda a příznivé klima vytvoří předpoklady pro vznik plantážového zemědělství ve velkém měřítku a následně vznik společenské struktury sestávající z malé třídy zámožných vlastníků půdy a velké třídy rolníků, otroků či nevolníků, kteří jejich půdu budou obdělávat. Budou-li naopak podmínky pro vznik takového zemědělského systému nepříznivé, může dojít ke vzniku společnosti nezávislých farmářů. Stručně řečeno: v zemědělských společnostech utvářejí společenskou strukturu geografické podmínky. Na druhé straně průmysl je na místním přírodním prostředí závislý v mnohem menší míře. Příčinami rozdílné organizace průmyslu budou spíše než zeměpisná poloha rozdíly v kulturní nebo společenské struktuře, navíc tyto rozdíly lze snadno překlenout, zatímco rozdíly dané zeměpisnou polohou nikoli.

Moderní společnosti tak mají mnoho společného. Ale musejí se proto nutně stát homogenními? Tvrzení, že to nutné je, vychází z předpokladu, že moderní společnost se musí tak či onak blížit svému jedinému typu, jímž je společnost západní, tedy z předpokladu, že moderní civilizace se rovná civilizaci západní a západní civilizace se rovná civilizaci moderní. Toto ztotožnění je však naprosto falešné. Západní civilizace se zrodila v osmém a devátém století, přičemž své charakteristické podoby nabyla ve stoletích následujících. Modernizovat se začala teprve ve století sedmnáctém a osmnáctém. Západ tak byl Západem dlouho před tím, než se stal moderním. Hlavní charakteristické znaky Západu, které jej odlišují od ostatních civilizací, jsou mnohem staršího data než jeho modernita.

Jaké tedy byly tyto charakteristické znaky západní společnosti během staletí její existence před příchodem modernity? Na tuto odpověď se pokoušeli odpovědět nejrůznější badatele - jejich odpovědi se v jistých ohledech liší, nicméně shodují se v klíčových institucích, zvycích, a přesvědčeních, které lze oprávněně považovat za jádro západní civilizace. Mezi ně patří:²⁹⁾

Antické dědictví. Západ jakožto civilizace třetí generace zdědil mnohé od civilizací předcházejících, z nichž tou nejvýznamnější byla civilizace antická. Toto dědictví je značně obsáhlé a zahrnuje řeckou filozofii a racionalismus, římské právo, latinu i křesťanství. Antický odkaz přejala i civilizace islámu a pravoslaví, ovšem zdaleka ne do takové míry jako Západ.

Katolicismus a protestantismus. Západní křesťanství, nejprve katolicismus a pak katolicismus s protestantismem, je historicky nejdůležitějším charakteristickým znakem západní civilizace. Vždyť po valnou část

prvního tisíciletí své existence se to, co dnes označujeme jako západní civilizaci, nazývalo západním křesťanstvem. U vyznavačů západního křesťanství panoval vysoce vyvinutý pocit sounáležitosti a vědomí, že se liší od Turků, Maurů, Byzantinců i jiných národů. Ostatně Evropané se v šestnáctém století nevydávali dobývat svět jen pro světskou slávu, nýbrž i pro slávu Boží. Dalším výrazným znakem západních dějin je reformace a protireformace, rozdělení západního křesťanstva na protestantský sever a katolický jih, což je fenomén, jež bychom marně hledali v dějinách východního pravoslaví a jen velice obtížně v historické zkušenosti Latinské Ameriky.

Evropské jazyky. Jazyk je po náboženství druhým faktorem odlišujícím národ jedné kultury od národa kultury jiné. Západ se od většiny ostatních civilizací liší jazykovou pluralitou. Japonština, hindština, čínština, ruština, a dokonce i arabština jsou jazyky považované za hlavní jazyky svých civilizací. Západ sice zdědil latinu, ale po vzniku jednotlivých národů se západní jazyky volně seskupily do dvou velkých kategorií — jazyky románské a germánské. Do své dnešní podoby tyto jazyky dospěly zhruba v šestnáctém století.

Oddělení duchovní a světské autority. Po celé západní dějiny existovala vedle státu nejprve jedna a poté i více církví. Bůh a císař, církve a stát, duchovní a světská autorita - to jsou znaky dualismu převažujícího v západní kultuře. Podobné výrazné oddělení politiky a náboženství existovalo pouze v civilizaci hinduistické. Oproti tomu v islámu je Bůh císařem, v Číně a Japonsku je zase císař Bohem; v pravoslaví je Bůh císařovým podřízeným. Rozluka a následné střety mezi státem a církví jsou typické pro západní civilizaci a nemají obdoby v žádné jiné. Toto rozdělení autority významně přispělo k rozvoji svobody na Západě.

Vláda zákona. Pojetí zákona jako ohniska civilizovanosti pochází z římského dědictví. Středověcí myslitelé vypracovali myšlenku přirozeného práva, v souladu s nímž měli panovníci vykonávat svou moc. V Anglii zase vznikla tradice známá jako „common law“. Během období absolutismu v šestnáctém a sedmnáctém století byla vláda zákona hlásána, v období zmatků spíše hlásána než dodržována, nicméně i nadále existovala idea podřízenosti lidské moci jistému vnějšímu omezení: „Non sub horninē sed sub Deo et lege.“ Tradice vlády zákona položila základy konstitucionalismu a ochrany lidských práv, včetně práv majetkových, jež směřovaly proti svévoli panovnické moci. Ve většině ostatních civilizací hrál zákon při utváření myšlení a chování mnohem menší roli.

Společenský pluralismus. Z historického pohledu byla západní společnost velmi pluralitní. Deutsch poznamenává, že pro Západ je charakteristický „vzestup a přetrvávání autonomních skupin, jež nejsou založeny na pokrevním příbuzenství nebo manželství“.³⁰ Tyto skupiny se začaly v

Evropě objevovat v šestém a sedmém století, původně mezi ně patřily kláštery, mnišské řády a cechy, záhy se však rozšířily po celé Evropě a náleželo k nim i mnoho jiných sdružení a společností.³¹ Pluralitu sdružování posléze doplnila pluralita třídní. Většina západoevropských společností sestávala z relativně silné a nezávislé aristokracie, početné třídy rolníků a malé, nicméně významné třídy kupců a obchodníků. Síla feudální aristokracie sehrála významnou roli, neboť ve většině evropských zemí přispěla k omezení absolutismu. Tento evropský pluralismus ostře kontrastuje s bídou občanské společnosti, bezmocí aristokracie a silou centralizovaných byrokratických říší, které ve stejné době existovaly v Rusku, Číně, osmanských zemích a dalších nezápadních společnostech.

Zastupitelské orgány. Společenský pluralismus záhy podnítl vznik stavů, parlamentů a dalších institucí, které měly zastupovat zájmy aristokracie, kněžstva, kupců či jiných skupin. Z těchto orgánů se zrodily formy zastupitelství, z nichž se s postupující modernizací vyvinuly instituce moderní demokracie. V období absolutismu byly některé z nich zrušeny nebo jejich moc značně omezena. Nicméně i tehdy bylo možné, např. ve Francii, tyto instituce znovu vzkřísit, aby se staly nástrojem politické účasti. Žádná jiná ze současných civilizací nemá srovnatelné, téměř tisíc let staré dědictví zastupitelských orgánů. I na místní úrovni vznikaly snahy o vlastní vládu, a to již od devátého století, nejprve v italských městech, pak se hnutí rozšířilo i na sever „nutíce biskupy, místní knížata a jiné šlechtice, aby se na moci podíleli s měšťany, jimž často museli ustoupit úplně”.³² Zastoupení na národní úrovni tak doplňovala i jistá míra autonomie na úrovni místní, což je fenomén, který se nevyskytl nikde jinde na světě.

Individualismus. Mnoho z výše uvedených rysů západní civilizace přispělo k tomu, že na Západě vznikl smysl pro individualismus i tradice individuálních práv a svobod, k čemuž nedošlo v žádné jiné civilizované společnosti. Individualismus se rozvinul ve čtrnáctém a patnáctém století, právo individuální volby — to, co Deutsch nazývá „revolucí Romea a Julie” — bylo na Západě přijímáno od století sedmnáctého. Dokonce byl artikulován, byť nikoli univerzálně přijímán, nárok, že všichni jednotlivci mají *stejná* práva: „I ten nejchudší člověk v Anglii má právo žít stejně jako ten nejbohatší.” Individualismus je charakteristickým rysem Západu i ve dvacátém století. V jedné analýze srovnávající podobné vzorky z padesáti zemí obsadily na indexu individualismu prvních dvacet míst všechny západní země (s výjimkou Portugalska) plus Izrael.³³ Autor obdobné srovnávací studie o individualismu a kolektivismu v různých kulturách podobně upozorňuje na dominantní postavení, jemuž se na Západě těší individualismus ve srovnání s převahou kolektivismu na

jiných místech a dospívá k závěru, že „hodnoty, které jsou na Západě nejdůležitější, jsou ve zbytku světa důležité nejméně“. Na individualismus jako na charakteristický rys západní kultury znovu a znovu poukazují jak obyvatelé Západu, tak ostatních civilizací.³⁴

Právě uvedený výčet nechce být vyčerpávajícím seznamem charakteristických rysů západní civilizace. Ani nechce tvrdit, že tyto charakteristické znaky byly vždy a všeobecně přítomné. Pochopitelně nikoli: mnoho despotů v západních dějinách často opakovaně ignorovalo vládu zákona a potlačovalo moc zastupitelských orgánů. Stejně tak nechce tvrdit, že žádný z. výše zmíněných rysů se neobjevil v některé z jiných civilizací. Pochopitelně ano: Korán a *sárí'a* jsou základním zákonem islámských společností; japonsko a Indie měly třídní systém podobný západnímu (a možná právě proto jsou jedinými nezápadními civilizacemi, které si po delší dobu udržely demokratické zřízení). Žádný z těchto faktorů nenáleží výlučně západní civilizaci, ovšem jejich kombinace ano a právě ona vytváří osobitý charakter Západu. Jednoduše řečeno: zmíněné pojmy, zvyky a instituce na Západě převážily ve větší míře než v jiných civilizacích a přinejmenším tvoří část fundamentálního, přetrvávajícího jádra západní civilizace - jsou tím, co západní společnost činí západní, ovšem nikoli moderní. Tytéž faktory rovněž do jisté míry umožnily Západu získat vůdčí postavení v procesu své modernizace i modernizace ostatního světa.

Reakce na Západ a modernizaci

Expanze Západu zapříčinila jak modernizaci, tak pozápadnění nezápadních společností. Politici a intelektuální vůdci těchto společností reagovali na západní vliv některým z těchto tří způsobů: odmítli jak modernizaci, tak pozápadnění; přijali obojí; přijali první a odmítli druhé.³⁵

Odmítání. Západní vlivy důrazně odmítalo Japonsko, a to již od roku 1542, kdy se se západní kulturou setkalo poprvé, až do poloviny devatenáctého století. Připouštěly se jen velmi omezené formy modernizace, např. získání palných zbraní, jinak se import západní kultury, zejména křesťanství, velmi přísně omezoval. Úplně vyhnání byli Evropané z Japonska v polovině sedmnáctého století. Toto období odmítání západního vlivu skončilo násilným otevřením Japonska po akci kapitána Perryho v roce 1854, poté následovalo období Meidži od roku 1868, kdy převládla výrazná snaha poučit se od Západu. Hráz všem významnějším projevům moderní zace a pozápadnění se po několik staletí pokoušela postavit i Čína. A přestože roku 1601 byl do Číny umožněn vstup křesťanským misionářům, v roce 1722 byli prakticky vyhnáni. Na rozdíl od Japonska měla politika Číny historické kořeny,

neboť Čína sama sebe nazírala jako říše Středu a Číňané byli pevně přesvědčeni o nadřazenosti své kultury všem ostatním. Čínskou izolaci, podobně jako japonskou, ukončily až západní zbraně -v tomto případě v opiové válce s Velkou Británií v letech 1839-1842. To ukazuje, že v průběhu devatenáctého století se vlivem západní moci stávalo stále obtížnějším a posléze i nemožným přidržovat se čistě vylučovacích strategií.

Ve dvacátém století cena za izolaci vzrostla, a to hlavně vlivem rozvoje v dopravě a komunikaci, doprovázeného vzájemnou globální závislostí. Až na malé, izolovaně vesnické komunity, jež se spokojí s existencí na úrovni pouhého přežívání, je ve světě, který se stává stále modernějším a propojenějším, možné jen stěží odmítat modernizaci nebo pozápádnění. „Jen ti nejextrémnější fundamentalisté," píše Daniel Pipes o islámu, „odmítají modernizaci i pozápádnění. Televizory házejí do řeky, zakazují náramkové hodinky a odmítají spalovací motory. Ovšem nepraktičnost jejich jednání značně snižuje vliv, jemuž se takové skupiny těší; některé z nich po porážce při střetu s autoritou zmizely téměř beze stopy."³⁶ Téměř beze stopy se vytratit - tak vypadá koncem dvacátého století osud politiky naprostého odmítání Západu a modernizace. Zčlóství, mám-li užít Toynbeeho výrazu, jednoduše není životaschopnou alternativou.

Kemalismus, Druhou možnou reakcí na západní vliv je to, co Toynbee nazval hérodianstvím, tj. přijmout modernizaci i pozápádnění. Tato reakce vychází z předpokladu, že modernizace je žádoucí a nevyhnutelná, že domorodá kultura se s touto modernizací neslučuje, a tudíž je nutné ji buď opustit, nebo zničit, a že společnost se musí plně pozápádnit, aby se mohla úspěšně modernizovat — modernizace a pozápádnění se navzájem podporují a musí jít ruku v ruce. Tento přístup lze velmi dobře vidět na příkladu některých japonských a čínských intelektuálů konce devatenáctého století, kteří tvrdili, že mají-li se jejich země modernizovat, musí opustit své historické jazyky a za národní jazyk si zvolit angličtinu. Jistě nepřekvapí, že

tento pohled se těšil větší popularitě mezi lidmi ze Západu než u členů nezápadních elit. V podstatě říká toto: „Chceš-li být úspěšný, musíš být jako my, jedině naše cesta je správná." To se odůvodňuje tvrzením, že „náboženské hodnoty, morální postoje i společenská struktura těchto [nezápadních] společností jsou v nejlepším případě cizí, někdy dokonce nepřátelské, hodnotám a praxi industrialismu". Pro ekonomický vývoj tudíž bude nezbytné „radikálně a destruktivně přetvořit způsob života společnosti a často rovněž přehodnotit význam lidské existence, jak jej lidé těchto společností doposud chápali".³⁷ Ke stejnému závěru dochází i Pipes, který přímo odkazuje na islám:

CHTĚJÍ-LI SE MUSLIMOVÉ VYVAROVAT ANOMIE, MAJÍ JEN JEDINOU VOLBU,

NEBOŤ MODERNIZACE VYŽADUJE PO/ÁPADNĚNÍ... ISLÁM ŽÁDNOU JINOU CESTU, JAK DOSPĚT K MODERNIZACI, NENABÍZÍ... SEKULARIZACE JE NEVYHNUTELNÁ. MODERNÍ VĚDA A TECHNOLOGIE SI ŽÁDAJÍ ABSORPCI MYŠLENKOVÝCH PROCESŮ, KTERÉ JE DOPROVÁZĚJÍ; A STEJNĚ TOMU JE I V PŘÍPADĚ POLITICKÝCH INSTITUCÍ. A PROTOŽE NESTAČÍ NAPODOBOVAT JEN FORMU, ALE I OBSAH, MUSÍ UZNAT NADVLÁDU ZÁPADNÍ CIVILIZACE, ABY SE OD NÍ MOHLI POUČIT. NENÍ MOŽNÉ SE VYHÝBAT EVROPSKÝM JAZYKŮM ANI ZÁPADNÍM VZDĚLÁVACÍM INSTITUCÍM, A TO I PŘESTO, ŽE DRUHÉ JMENOVANÉ PODPORUJÍ VOLNOMYŠLENKÁŘSTVÍ A SNADNÝ ZPŮSOB ŽIVOTA. JENOM POKUD MUSLIMOVÉ DOSLOVNĚ PŘIJMOU ZÁPADNÍ MODEL, BUDOU MOCI SVÉ SPOLEČNOSTI MODERNIZOVAT A ROZVÍJET.³⁸

Šedesát let před tím, než byla napsána tato slova, dospěl k podobnému závěru Mustafa Kemal Atatürk. Z ruin osmanského impéria vybudoval nové Turecko, na jehož modernizaci a pozápadnění vynaložil obrovské úsilí. Atatürk svým přístupem i odmítnutím islámské minulosti z Turecka vytvořil „rozpolcenou zemi“ - tj. společnost, jež byla náboženstvím, zvyky, dědictvím i institucemi muslimská, avšak jejíž vládnoucí elita byla pevně rozhodnuta zemi modernizovat, pozápadnit a integrovat do západní civilizace. Koncem dvacátého století se podobnou cestou vydalo několik dalších zemí a svou nezapadní identitu se snaží vyměnit za západní. K těmto jejich snahám se vrátím v šesté kapitole.

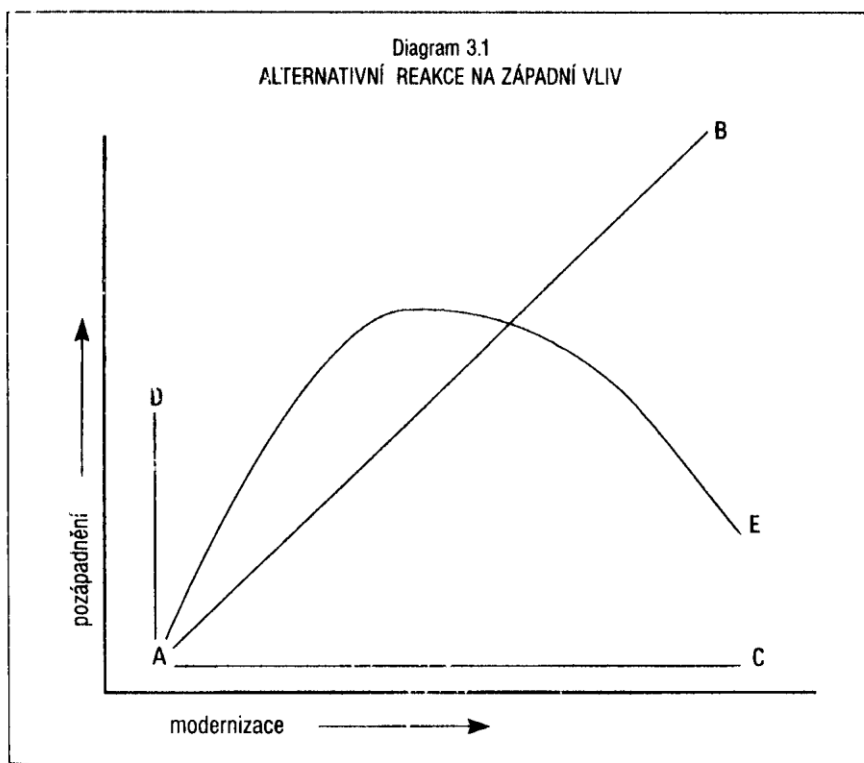
Reformismus. Součástí politiky odmítání je beznadějný úkol společnost izolovat od stále se zmenšujícího moderního světa. Kcmalismus zase zahrnuje obtížný a bolestný úkol zničit kulturu, jež za sebou má staletí existence, a na její místo postavit kulturu zcela novou, importovanou z jiné civilizace. Třetí cestou je pokus sloučit modernizaci se zachováním ústředních hodnot, zvyků a institucí domácí kultury. Tato volba se mezi příslušníky nezapadních elit zcela pochopitelně těšila největší oblibě. V Číně bylo během posledních let panování dynastie Čchin raženo heslo: „Čínské učení v základních principech, západní v praktickém užití.“ V Japonsku zase znělo: „Japonský duch, západní technika.“ V Egyptě se ve třicátých letech devatenáctého století pokoušel Muhammad Alí o „technickou modernizaci bez nadměrného kulturního pozápadnění“. Tato snaha však neuspěla, když jej Britové přinutili od většiny modernizačních reforem ustoupit. Důsledkem toho, podotýká Ali Mazrui, „nebyl osud Egypta stejný jako osud Japonska, které dosáhlo technické modernizace bez kulturního pozápadnění, ani jako osud Turecka, které technické modernizace dosáhlo *skrze* kulturní pozápadnění.“³⁹) Nicméně o smíření islámu a modernity se ve druhé polovině devatenáctého století pokusili Džamáluddín al-Afghání, Muhammad

Abdúh a jiní reformátoři. Tvrdili, že „islám je slučitelný s moderní vědou i s tím nejlepším ze západního myšlení" a „z pozice islámu zdůvodnili přijetí moderních myšlenek a institucí, ať již vědeckých, technologických, nebo politických (konstitucionalismus a zastupitelská vláda)".⁴⁰⁾ Toto reformátorství ve velkém měřítku, které má blízko ke kemalismu, přijímalo nejen modernitu, ale i některé západní instituce. Podobným reformačním přístupem se reakce muslimských elit na západní vliv vyznačovaly zhruba po padesát let, mezi roky 1870 a 1920, poté převážil kemalismus a po něm mnohem purističtější reformismus v podobě fundamentalismu.

Politika odmítání, kemalismus i reformismus se zakládají na různých představách o tom, co je možné a co žádoucí. Pro politiku odmítání je nežádoucí jak modernizace, tak pozápadnění a je možné odmítnout obojí. Podle kemalismu je žádoucí modernizace i pozápadnění - druhé proto, že je nepostradatelné pro dosažení prvního, a možné je obojí. Pro reformismus je žádoucí modernizace, přičemž je možná bez většího pozápadnění, které žádoucí není. Mezi politikou odmítání a kemalismem tak panuje

neshoda v otázce žádoucnosti modernizace a pozápadnění, mezi kemalismem a reformátorstvím zase v tom, lze-li modernizace dosáhnout bez pozápadnění.

Tyto tři alternativy zobrazuje diagram 3.1. Stoupenec politiky odmítání zůstane v bodě A; stoupenec kemalismu se posune po úhlopříčce do bodu R a reformista se posune horizontálně do bodu C. Po jakých cestách se ale pohybovaly společnosti ve skutečnosti? Každá nezápadní společnost pochopitelně šla svou vlastní cestou, přičemž ta se od těchto tří prototypů mohla hodně lišit. Mazrui dokonce tvrdí, že Egypt a Afrika se bodu D přiblížily skrze „bolestný proces kulturního pozápadnění *bez* technické modernizace". Existuje-li nějaký obecný vzorec reakcí nezápadních společností na modernizaci a pozápadnění, pak jej patrně nejlépe bude vyjadřovat křivka AE. Na ní je vidět původní blízkost pozápadnění a modernizace: nezápadní společnosti absorbují nejdůležitější prvky západní kultury a činí první pomalé kroky směrem k modernizaci. Se zrychlováním modernizace

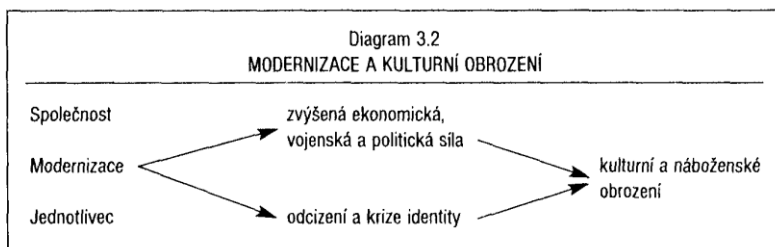

však klesá míra pozápádnění a dochází k obrození domácí kultury. V dalším vývoji pak modernizace přispívá ke změně mocenské rovnováhy mezi západní civilizací a civilizacemi nezápadními a roste i zaujetí pro domácí kulturu.

V rané fázi změny tak pozápádnění podporuje modernizaci. Ta naopak v pozdních fázích vyvolává odklon od západního vlivu a vzkříšení domácí kultury, a to dvěma způsoby. Na společenské rovině zvyšuje modernizace ekonomickou, vojenskou i politickou sílu společnosti jako takové, lidi vede k důvěře ve vlastní kulturu a ti se stávají kulturně asertivními. S tím, jak se přetrhávají tradiční pouta a společenské vztahy, vyvolává modernizace na individuální rovině pocity odcizení a anomie, což vede ke krizím identity, na něž dává odpověď náboženství. Kauzální řetězec těchto vztahů je v jednoduché podobě zachycen na diagramu 3.2.

Tento obecný hypotetický model se shoduje jak s teoriemi společenských věd, tak s historickou zkušeností. Rainer Baum uzavírá své podrobné přezkoumání dostupných důkazů pro „hypotézu

invariance" zjištěním, že „neustálé hledání smysluplné autority a autonomie jednotlivce se objevuje v kulturně odlišných podobách. V těchto otázkách nelze hovořit o žádné konvergenci směrem ke kulturně se homogenizujícímu světu — spíše se zdá, že existuje jistá invariance v modelech, jež získaly osobitou podobu v historických a raně moderních fázích vývoje".⁴¹ Teorie přenosu, již mezi jinými vypracovali Frobenius, Spengler a Bozemanová, klade důraz na míru, do jaké civilizace selektivně přejímají různé položky z civilizací jiných a tyto pak přizpůsobují, transformují a asimilují, aby posílily kulturu vlastní a zajistily přežití jejích základních hodnot.⁴² Téměř všechny nezapadní civilizace světa za sebou mají více než tisíc let existence, některé jsou staré dokonce několik tisíc let. Všechny tyto civilizace vykazují prvky, které převzaly z civilizací jiných, aby zajistily své přežití. Tyto prvky lze snadno identifikovat - vezměme si jako příklad Čínu. Badatelé se shodují, že import buddhismu z Indie do Číny nezpůsobil „poinďičtění“ Číny proto, že Číňané buddhismus přizpůsobili svým potřebám a cílům, a čínská kultura tak zůstala čínskou.

Dodnes Číňané odolali všem intenzivním pokusům Západu o christianizaci. Pokud někdy křesťanství přijmou, je třeba očekávat, že bude čínskou kulturou vstřebáno a přetvořeno tak, aby bylo slučitelné s ústředními prvky čínské kultury. Podobně muslimští Arabové přijali, zhodnotili a využili „helénské dědictví pro v podstatě utilitarianistické cíle, když se zajímali hlavně o přejímání jistých vnějších norem nebo technických aspektů. Věděli, že je třeba vypustit všechny ty prvky řeckého myšlení, které by se mohly dostat do konfliktu s ‚pravdou‘, jak ji vyjadřují jejich fundamentální normy a nařízení Koránu“.⁴³ Po stejné cestě se vydalo i Japonsko. V sedmnáctém století importovalo čínskou kulturu a „samo, nezávisle na ekonomickém a vojenském tlaku, ji transformovalo“ ve vysokou civilizaci. „Ve stoletích, která následovala, se střídaly periody relativní izolace od kontinentálních vlivů, během nichž byly výpůjčky z předchozí doby tříděny a ty

užitečné asimilovány, s periodami, v nichž se obnovovaly kontakty a docházelo ke kulturním přenosům."⁴⁴ Po celou tuto dobu si však japonská kultura uchovala své charakteristické rysy.

Umírněná forma kemalistického argumentu, tj. že se nezapadni společnosti *mohou* modernizovat pozápadněním, tedy není podložena důkazy. Extrémní kemalistický argument, že chtějí-li se ne-západní společnosti modernizovat, *musí* se pozápadnit, jako obecné tvrzení neobstojí, ovšem přináší tuto otázku: existují vůbec nějaké nezapadni společnosti, jejichž původní kultura klade modernizaci takové překážky, že musí být prakticky nahrazena kulturou západní, má-li dojít k modernizaci? Teoreticky by tomu tak mělo být spíše u uzavřených než instrumentálních kultur. Instrumentální kultury se „vyznačují značným podílem přechodných cílů, odlišných a nezávislých na cílech konečných“. Tyto systémy „se inovují snadno, a to tak, že změna samotná se zahalí do pláště tradice..., je možné je inovovat, aniž by se zdálo, že se nějak zásadně mění společenské instituce. Inovace zde vstupuje do služby věkovitosti.“ Oproti tomu pro uzavřené systémy je charakteristická „souvztažnost přechodných a konečných cílů...,

společnost, stát, autorita a podobné fenomény jsou součástí složitého systému s vysokým stupněm solidarity, který je prostoupen náboženstvím jakožto vodítkem poznání. Takové systémy jsou inovaci nepřátelské."⁴⁵ Apter těchto kategorií používá při analýze změny u afrických kmenů, Eisenstadt aplikuje srovnatelnou analýzu na velké asijské civilizace a dochází k podobnému závěru. Vnitřní transformaci „značně usnadňuje autonomie společenských, kulturních a politických institucí“.⁴⁶ Z tohoto důvodu se japonská a indická společnost, které jsou spíše instrumentální, modernizovaly dříve než uzavřené společnosti islámská či konfuciánská. Dokázaly lépe importovat moderní technologii a tu využít k podpoře vlastní kultury. Znamená to tedy, že se čínská a islámská společnost buď musí zřít modernizace i pozápadnění, nebo naopak přijmout obojí? Podle všeho nebude výběr taktů úzce omezen. Navíc vedle Japonska patří dnes mezi moderní společnosti i Singapur, Tchaj-wan, Saudská Arábie a do menší míry Írán, aniž by se proto staly západními, a to navzdory tomu, že šáhův pokus vydat se kemalistickou cestou vyvolal silnou protizápadní reakci, která však nebyla reakcí proti-moderní. Čína zcela zřetelně nastoupila reformistickou cestu.

Islámské společnosti měly s modernizací problémy. Pipes důrazně tvrdí, že pozápadnění je nezbytné, a poukazuje na konflikty mezi islámem a modernitou v ekonomických otázkách, jakými jsou: úrok,

půst, dědické zákony a zaměstnávání žen. Avšak i on souhlasně cituje výrok Maxine Rodinsonové, která tvrdí: „Neexistuje žádný jasný důkaz o tom, že muslimskému světu zabránilo ve vývoji směrem k modernímu kapitalismu islámské náboženství," a říká, že ve velké většině jiných otázek než ekonomických

ISLÁM A MODERNIZACE NESTOJÍ PROTI SOBĚ. ZBOŽNÍ MUSLIMOVÉ MOHOU PĚSTOVAT VĚDY, EFEKTIVNĚ PRACOVAT V TOVÁRNÁCH NEBO POUŽÍVAT MODERNÍ ZBRANĚ. MODERNIZACE NEVYŽADUJE ŽÁDNOU POLITICKOU IDEOLOGII ANI SOUSTAVU INSTITUCÍ: VOLBY, NÁRODNÍ HRANICE, OBČANSKÁ SDRUŽENÍ A JINÉ ZNAKY ZÁPADNÍHO ZPŮSOBU ŽIVOTA NEJSOU PRO EKONOMICKÝ RŮST NEZBYTNÉ. JAKOŽTO KRÉDO POSLOUŽÍ ISLÁM STEJNĚ DOBRĚ MANAŽERŮM JAKO ROLNÍKŮM. ŠARÍ'A NEŘÍKÁ NIC O ZMĚNÁCH, KTERÉ MODERNIZACI PROVÁZEJÍ,

JAKO JE NAPU. PŘECHOD OD ZEMĚDĚLSTVÍ K PRŮMYSLU, OD VESNICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA K MĚSTSKÉMU, OD SPOLEČENSKÉ STABILITĚ K SPOLEČENSKÉ MOBILITĚ; ANI SE NEZMÍŇUJE O TAKOVÝCH VĚCÍCH, JAKO JE VŠEOBECNÉ VZDĚLÁNÍ, RYCHLÁ KOMUNIKACE, NOVÉ FORMY DOPRAVY NEBO ZDRAVOTNICTVÍ.⁴⁷

Podobně i ti nejhrolivější hlasatelé odporu vůči západnímu vlivu neváhají na podporu své věci používat e-mail, kazety a televizi.

Krátce řečeno, modernizace neznamena nutně pozápadní. Nezapadní společnosti se mohou modernizovat, a tak tomu také bylo, aniž by se musely vzdát své vlastní kultury, a ve velké míře přijaly západní hodnoty, instituce a zvyky. To by konec konců nebylo ani možné; všechny překážky, které nezapadní kultury kladou modernizaci, blednou před těmi, které kladou pozápadní. Bylo by „dětinské", píše Braudel, si představovat, že triumf modernizace neboli „civilizace v singuláru" bude znamenat konec plurality historických kultur, kterou po staletí ztělesňovaly velké světové civilizace.⁴⁸ Naopak, modernizace tyto kultury posiluje a oslabuje relativní moc Západu. V zásadních ohledech se tak svět stává modernějším a méně západním.

II.

PROMĚNLIVÁ
CIVILIZAČNÍ
ROVNOVÁHA

Kapitola 4

Oslabení Západu: moc, kultura a obrat k domorodým kulturám

Západní moc: nadvláda a úpadek

Existují dva pohledy na moc Západu v poměru k ostatním civilizacím. V jednom se jeví jako úchvatná, triumfální, jako téměř úplná nadvláda. S rozpadem Sovětského svazu ztratil Západ jediného skutečného rivala — v důsledku toho svět utvářejí (a i nadále budou utvářet) cíle, priority a zájmy nejvýznamnějších západních států, přičemž ke slovu se občas dostane i Japonsko. O nejdůležitějších politických a bezpečnostních otázkách teď jakožto jediná zbývající velmoc rozhodují Spojené státy společně s Velkou Británií a Francií; s Německem a Japonskem pak rozhodují o nejdůležitějších otázkách ekonomických. Západ je jedinou civilizací, která má strategické zájmy ve všech ostatních civilizacích a oblastech a dokáže zde ovlivňovat politiku, ekonomiku i vojenskou situaci. Chtějí-li společnosti přináležející k jiným civilizacím dosáhnout svých cílů a ochraňovat své zájmy, obvykle se bez pomoci ze strany Západu neobejdou. Západní národy, jak píše jeden autor:

! vlastní a řídí mezinárodní bankovní systém;

! mají pod kontrolou všechny tvrdé měny;

l jsou největšími světovými zákazníky;
l produkují většinu hotových výrobků ve světě;
l vládnou mezinárodním kapitálovým trhům;
l v mnoha společnostech disponují značnou morální autoritou;
l jsou schopny mohutné vojenské intervence;
l ovládají námořní trasy;
l řídí většinu náročných technických výzkumů a vývoj vyspělých technologií;
l určují vzdělání v oblasti techniky; l mají vedoucí postavení v kosmickém výzkumu; l jsou hlavními výrobci kosmických lodí; l mají hlavní slovo na poli mezinárodní komunikace; l kontrolují výrobu nejdokonalejších zbraní.¹

Druhý pohled na Západ je však značně odlišný. Skýtá obrázek upadající civilizace, jejíž politická, ekonomická i vojenská síla se zmenšuje v poměru k rostoucí síle ostatních civilizací. Vítězství Západu ve studené válce přineslo vyčerpání, nikoli vítězství. Západ se stále více musí starat o své vnitřní problémy a potřeby, neboť se potýká s pomalým ekonomickým růstem, stagnující populací, nezaměstnaností, velkými schodky ve státním rozpočtu, upadající pracovní morálkou, nízkými úrokovými sazbami a v mnoha zemích, včetně Spojených států, se společenským rozpadem, problémem drog a zločinností. Ekonomická moc se velmi rychle přesouvá do východní Asie a v těsném sledu následuje i vojenská síla a s ní spojený politický vliv. Na prahu hospodářského vzestupu stojí Indie, stále nepřátelštější je vůči Západu islámský svět, ochota přijímat diktát Západu či se řídit západními kázáními se rychle vytrácí i u ostatních společností; zároveň mizí západní sebevědomí i vůle vládnout. Koncem osmdesátých let se hodně diskutovalo o tvrzení, že Spojené státy procházejí fází úpadku. K podobnému závěru došla i vyvážená analýza vypracovaná v polovině let devadesátých:

V MNOHA DŮLEŽITÝCH OHLEDECH BUDE RELATIVNÍ MOC [SPOJENÝCH STÁTŮ] KLESAT ČÍM DÁL RYCHLEJI. V OBLASTI EKONOMIKY SE BUDE POZICE SPOJENÝCH STÁTŮ NADÁLE OSLABOVAT VŮČI JAPONSKU, ALE I ČÍNĚ. VE VOJENSKÉ OBLASTI SE ROVNOVÁHA ÚČINNÉHO POTENCIÁLU MEZI SPOJENÝMI STÁTY A HNED NĚKOLIKA ROZVÍJEJÍCÍMI SE REGIONÁLNÍMI MOCNOSTMI (ZŘEJMĚ VČETNĚ ÍRÁNU, INDIE A ČÍNY) PŘESUNE 7.E STŘEDU SMĚREM K OKRAJI ČÁST AMERICKÉ STRUKTURNÍ MOCI ZÍSKAJÍ JINÉ NÁRODY; ČÁST (STEJNĚ JAKO I ČÁST JEJICH NEPŘÍMÉ MOCI) NESTÁTNÍ ČINITELÉ, JAKO JSOU NADNÁRODNÍ KONCERNY.^{2^}

Který z těchto dvou protichůdných pohledů na postavení Západu ve světě odráží skutečnost? Pochopitelně oba dva. Západ má v současné době na světě naprostou převahu a co se týče moci a vlivu, bude mu světové prvenství náležet i v jednadvacátém století. Nicméně zároveň dochází v mocenské rovnováze mezi civilizacemi k postupným, neúprsným a

zásadním změnám. Západní moc bude vzhledem k ostatním civilizacím neustále ochabovat a poté, co *Západ* pozbude své výsadní postavení, se značná část jeho moci jednoduše vytratí, zbytek se rozptýlí na regionální úrovni — mezi několik hlavních civilizací a jejich ústřední státy. K největšímu nárůstu moci dochází (a bude tomu tak i do budoucna) v asijských civilizacích, z nichž pravděpodobně Čína se stane společností, která bude rivalem Západu ve sféře globálního vlivu. Tyto změny mocenské rovnováhy mezi civilizacemi vedou (a bude tomu tak i do budoucna) k obrození a zvyšující se kulturní asertivitě nezápadních společností, jež budou západní kulturu odmítat stále důrazněji.

Úpadek Západu se vyznačuje třemi hlavními charakteristickými rysy.

Za první, je to dlouhodobý proces. Vzestup západní moci trval čtyři sta let a její úpadek může klidně trvat stejně dlouho. Významný britský badatel Hedley Bull v osmdesátých letech konstatoval, že „evropská neboli západní nadvláda nad univerzálním mezinárodním společenstvím dosáhla vrcholu patrně kolem roku 1900“.³⁾ Roku 1918 se objevil první díl Spenglerovy knihy a „úpadek Západu“ se stal velkým tématem dvacátého století. Proces samotný pak trval téměř celých sto let. Nicméně je myslitelné, že by mohlo dojít k jeho urychlení. Ekonomický a ostatní růst v potenciálu zemí často opisují křivku ve tvaru písmene S: pozvolný začátek, pak velmi rychlý nárůst, následovaný snižováním expanze a postupným ochabnutím.

Úpadek země může opisovat podobnou, pouze obrácenou křivku — tak tomu bylo v případě Sovětského svazu: nejprve mírný úpadek, posléze nabírající na rychlosti, až dojde k úplnému zhroucení. Úpadek Západu se stále nachází ve své první, pomalé fázi, ovšem nelze vyloučit, že v určitém bodě by mohlo dojít k výraznému zrychlení.

Za druhé, úpadek nikdy nemá podobu přímky. Vyznačuje se značnou nepravidelností, častými přerušeními, zvraty. Po projevech ochabnutí západní moci přichází její opětovné utvrzení. Otevřené západní demokratické společnosti mají značný potenciál na obnovu. Navíc, na rozdíl od ostatních civilizací, má Západ dvě ústřední mocenská centra. Úpadek, o němž hovořil Bull a který začal roku 1900, byl hlavně úpadkem evropské části západní civilizace. V letech 1910 až 1945 byla Evropa rozdělena a nucena vypořádávat se s vnitřními ekonomickými, politickými a společenskými problémy. Ve čtyřicátých letech však nastalo období americké nadvlády: v roce 1945 ovládaly Spojené státy na krátkou dobu území srovnatelné s tím, které měly pod svou kontrolou vítězné mocnosti

Tabulka 4.1
 ÚZEMÍ POD POLITICKOU KONTROLOU JEDNOTLIVÝCH CIVILIZACÍ, 1900-1993
 ODHADY CELKOVÉ ROZLOHY CIVILIZACÍ V TISÍCÍCH KILOMETRŮ ČTVEREČNÍCH

Rok	západní	africká	čínská	hinduistická	islámská	japonská	latinsko-americká	pravoslavná	ostatní
1900	52,55	424,76	11,18	139,86	9,30	416,99	19,99	22,62	19,34
1920	65,91	1036	10,13	139,86	4,69	675,99	20,97	26,57	5,84
1971	33,17	12	10,19	3,41	23,78	367,78	20,29	26,79	5,96
1993	32,92	14,72	10,16	3,31	28,62	375,55	20,25	18,57	7,04

ČÁSTI SVĚTA V PROCENTECH*

1990	38,7	0,3	8,2	0,1	6,8	0,3	14,7	16,6	14,3
1920	48,5	0,8	7,5	0,1	3,5	0,5	15,4	19,5	4,3
1971	24,4	8,8	7,5	2,5	17,5	0,3	14,9	19,7	4,4
1993	24,2	10,8	7,5	2,4	21,1	0,3	14,9	13,7	5,2

Poznámka: Relativní části území světa jsou vypočítané podle státních hranic existujících v daném roce.

* Odhad území světa 136 milionů km čtverečních nezahrnuje Antarktidu.

Prameny: *Statesman's Year-Book* (New York: St. Martin Press, 1901-1927); *World Book Atlas* (Chicago: Field Enterprise Educational Corp., 1970); *Britannica Book of the Year* (Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1992-1994)

Tabulka 4.2
 POPULACE ZEMÍ NÁLEŽEJÍCÍCH K HLAVNÍM SVĚTOVÝM CIVILIZACÍM, 1993 (v tisících)

čínská	1 340 900	latinskoamerická	507 500
islámská	927 600	africká	392 100
hinduistická	915 800	pravoslavná	261 300
západní	805 400	japonská	124 700

Pramen: Vypočítáno z údajů uveřejněných v *Encyclopedia Britannica, 1994 Book of the Year* (Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1994), s. 764-69

Dohody roku 1918. Poválečná dekolonizace omezila evropský vliv ještě více, nikoli však vliv Spojených států, jež tradiční územní impérium vyměnily za transnacionální imperialismus. Nicméně je pravda, že v době studené války se sovětská vojenská síla americké vyrovnala, a také že americká ekonomická moc ochabla vzhledem k moci japonské. Přesto se však v pravidelných intervalech objevovaly snahy o vojenské i ekonomické posílení.

Tabulka 4.3
 PODÍLY SVĚTOVÉ POPULACE POD POLITICKOU KONTROLOU CIVILIZACÍ, 1900-2025
 (v procentech)

	[svět celkově]*	západní	afriická	čínská	hinduistická	islámská	japonská	latinsko-americká	pravoslavná	ostatní
1900	[1,6]	44,3	0,4	19,3	0,3	4,2	3,5	3,2	8,5	16,3
1920	[1,9]	48,1	0,7	17,3	0,3	2,4	4,1	4,6	13,9	8,6
1971	[3,7]	14,4	5,6	22,8	15,2	13,0	2,8	8,4	10,0	5,5
1990	[5,3]	14,7	8,2	24,3	16,3	13,4	2,3	9,2	6,5	5,1
1995	[5,8]	13,1	9,5	24,0	16,4	15,9†	2,2	9,3	6,1‡	3,5
2010	[7,2]	11,5	11,7	22,3	17,1	17,9†	1,8	10,3	5,4‡	2,0
2025	[8,5]	10,1	14,4	21,0	16,9	19,2†	1,5	9,2	4,9‡	2,8

Poznámky: Odhady poměrných částí světové populace založené na existujících státních hranicích daného roku. Odhady pro roky 1995 až 2025 předpokládají hranice existující v roce 1994.

* odhad světové populace v miliardách

† odhady nezahrnují členy Společenství nezávislých států nebo Bosny

‡ odhady zahrnují členy Společenství nezávislých států, Gruzie a bývalé Jugoslávie

Prameny: United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, *World Population Prospects, The 1992 Revision* (New York: United Nations, 1993); *Statesman's Year-Book* (New York: St. Martin Press, 1901-1927); *World Almanac and Book of Facts* (New York: Press Pub. Co., 1970-1993)

V roce 1991 napsal další významný britský vědec Barry Buzan: „Ve skutečnosti se tomu má tak, že centrum je dnes ještě dominantnější a okraj podřízenější než kdykoli od začátku dekolonizace.“⁴⁾ Ovšem tento postřeh ztrácí na aktuálnosti s tím, jak v hlubinách minulosti mizí vojenský triumf, jenž tento stav zapříčinil. Za třetí, moc je schopnost jednotlivce nebo skupiny měnit jednání jiného jednotlivce nebo skupiny. Jednání lze měnit motivací, nátlakem nebo přesvědčováním. Ten, kdo chce takovou mocí vládnout, potřebuje ekonomické, vojenské, institucionální, demografické, politické, technologické, společenské nebo jiné zdroje. Moc státu nebo určité skupiny se tudíž běžně odhaduje podle velikosti zdrojů, které má k dispozici ve srovnání se státy, na něž chce vliv vyvíjet. Západ získal největší podíl na většině (i když ne všech) důležitých zdrojích moci počátkem dvacátého století, pak začal jeho relativní vliv postupně upadat.

Území a obyvatelstvo. V roce 1490 ovládaly západní společnosti kromě Balkánu většinu evropského poloostrova, což představovalo zhruba 4 miliony kilometrů čtverečních, přičemž celkový povrch zeměkoule (mimo Antarktidu) činí asi 136 milionů kilometrů

čtverečních. V době své vrcholné územní expanze, tj. v roce 1920, Západ přímo ovládal zhruba 66 milionů kilometrů čtverečních, což představovalo téměř polovinu zemského povrchu. V roce 1993 byla velikost tohoto území menší zhruba o polovinu - 33 milionů čtverečních kilometrů. Západ opět tvořilo evropské jádro plus rozlehlá území Severní Ameriky, Austrálie a Nového Zélandu osídlená evropskými usedlíky. Rozloha území ovládaného nezávislými islámskými zeměmi oproti tomu vzrostla ze 4,7 milionu kilometrů čtverečních v roce 1920 na 28,5 milionu kilometrů čtverečních v roce 1993. Podobné změny nastaly i v početnosti populace. V roce 1990 tvořili příslušníci západní civilizace zhruba 30 procent světové populace, západní země tehdy ovládaly téměř 45 procent světové populace, v roce 1920 dokonce téměř 48 procent. V roce 1993 vládly západní vlády, až na malé imperiální zbytky jako Hongkong, pouze občanům západních zemí, jejichž počet v roce 1993 sotva přesahoval 13 procent lidstva. Počátkem příštího století toto číslo klesne na 11 procent, v roce 2025 pak dokonce na 10 procent.⁵¹ Podle počtu populace zaujímal Západ roku 1993 čtvrté místo za civilizacemi čínskou, islámskou a hinduistickou.

/ kvantitativního hlediska je tak západní populace stále se zmenšující menšinou světové populace. Ale mezi Západem a ostatními civilizacemi se mění i rovnováha kvalitativní. Nezapadni národy jsou stále zdravější, urbanizovanější, gramotnější i vzdělanější. Začátkem devadesátých let byla dětská úmrtnost v Latinské Americe, Africe, na Blízkém východě, v jižní, východní a jihovýchodní Asii třetinová ve srovnání s padesátiprocentní o třicet let dříve. Stejně tak v těchto oblastech velmi vzrostl průměrný věk, přičemž doba, o kterou vzrostl, se různí: o 10 let v Africe, ve východní Asii až o 23 let. Počátkem šedesátých let byla ve většině třetího světa gramotná necelá třetina dospělé populace; počátkem let devadesátých je až na Afriku ve většině zemích gramotná více než polovina populace. Číst a psát umí asi 50 procent Indů a 75 procent Číňanů. V roce 1970 činil počet gramotných v rozvojových zemí průměrně 41 procent počtu gramotných v rozvinutých zemích; v roce 1992 to bylo již 71 procent. S výjimkou Afriky prošla v každém regionu počátkem devadesátých let základním vzděláním prakticky celá jedna věková skupina. Mnohem významnější ovšem je skutečnost, že počátkem šedesátých let měla v Asii, Latinské Americe, Africe a na Středním východě středoškolské vzdělání necelá třetina příslušné věkové skupiny; v roce 1990 to vyjma Afriky byla již polovina této věkové skupiny. V roce 1960 činila v rozvojovém světě městská populace necelou čtvrtinu

populace. Nicméně v letech 1960 až 1992 vzrostla velikost městského obyvatelstva ze 49 na 73 procent v Latinské Americe, ze 34 na 55 procent v arabských zemích, ze 14 na 29 procent v Africe, z 18 na 27 procent v Číně a z 19 na 26 procent v Indii.^{b)}

Tyto změny v míře gramotnosti, vzdělanosti a urbanizace vytvořily společensky mobilizovanou populaci s vyššími schopnostmi i cíli. Byla to populace, kterou šlo získat pro politické cíle způsoby, jakými to u negramotných rolníků možné nebylo. Sociálně mobilizované společnosti jsou navíc společnosti silnější. V roce 1953, kdy bylo gramotných necelých 15 procent a urbanizovaných necelých 17 procent íránské populace, mohl Kermit Roosevelt za pomoci několika agentů CIA snadno potlačit rebelii a šáha dosadit zpět na trůn. V roce 1979, kdy bylo gramotných již 50 procent a 47 procent íránského obyvatelstva žilo v městech, nedokázala šáha na trůně udržet žádná americká vojenská síla. Číňany, Indy, Araby a Afričany sice ještě od obyvatel Západu, Japonců a Rusů odděluje propast - ta se však rychle zmenšuje. A zároveň se otevírá propast jiná. Průměrný věk obyvatel Západu, Japonců a Rusů stále roste, což znamená, že velké procento populace je v důchodovém věku a stává se břemenem pro ty, kteří jsou stále v produktivním věku. Jiné civilizace se zase potýkají s velkým počtem dětí, ovšem zde je rozdíl v tom, že děti jsou budoucími pracovníky a vojáky.

Tabulka 4.4
PODÍL CIVILIZACE NEBO ZEMĚ NA SVĚTOVÉ PRŮMYSLOVÉ VÝROBĚ
(v procentech, svět = 100 %)

	1750	1800	1830	1860	1880	1900	1913	1928	1938	1953	1963	1973	1980
Západ	18,2	23,3	31,1	53,7	68,8	77,4	81,6	84,2	78,6	74,6	65,4	61,2	57,8
Čína	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2	3,6	3,4	3,1	2,3	3,5	3,9	5,0
Japonsko	3,8	3,5	2,8	2,6	2,4	2,4	2,7	3,3	5,2	2,9	5,1	8,8	9,1
Indie/	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7	1,4	1,9	2,4	1,7	1,8	2,1	2,3
Pákistán													
Rusko/	5,0	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8	8,2	5,3	9,0	16,0	20,9	20,1	21,1
SSSR *													
Brazílie a	—	—	—	0,8	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	1,2	1,6	2,2
Mexiko													
ostatní	15,7	14,6	13,1	7,6	5,3	2,8	1,7	1,1	0,9	1,6	2,1	2,3	2,5

* včetně zemí Varšavské smlouvy v době studené války

Pramen: Paul Bairoch, „International Industrialization Levels from 1750 to 1980“, *Journal of European Economic History*, 11 (podzim 1982), s. 269-334

Hospodářský produkt. Je možné, že západní podíl na světovém

hospodářském produktu dosáhl svého vrcholu rovněž ve dvacátých letech, od konce druhé světové války totiž zjevně klesá. V roce 1750 tvořila Čína téměř třetinu, Indie téměř čtvrtinu a Západ necelou pětinu světové produkce. Někdy kolem roku 1830 se Západ již dostal před Čínu. V následujících desetiletích, jak ukázal Paul Bairoch, způsobila industrializace Západu de-industrializaci zbytku světa a v roce 1913 tvořila produkce nezápadních zemí zhruba dvě třetiny svého objemu z roku 1800. Podíl Západu rostl přímo závratnou rychlostí od poloviny devatenáctého století a svého vrcholu dosáhl v roce 1928, kdy činil 84,2 procenta světové produkce. Od té

doby se západní podíl zmenšoval, neboť hospodářský růst Západu se zvyšoval jen pomalu, zatímco v méně industrializovaných zemích došlo po druhé světové válce k prudkému nárůstu výroby. Kolem roku 1980 činil podíl Západu na celosvětové produkci 57,8 procenta, což se přibližně rovná podílu, který měl Západ v šedesátých letech devatenáctého století, tj. o celých 120 let dříve.⁷

O hrubém hospodářském produktu neexistují v době před druhou světovou válkou spolehlivé údaje, nicméně víme, že v roce 1950 činil podíl Západu přibližně 64 procent hrubého světového produktu; v osmdesátých letech byl již menší — 49 procent (srov. tabulka 4.5) — a jeden z odhadů dokonce říká, že v roce 2013 se Západ bude na světovém hospodářském produktu podílet pouhými 30 procenty. Podle dalšího odhadu měly v roce

1991 nezápadní národy čtyři ze sedmi největších světových ekonomik: Japonsko (druhé místo), Čína (třetí), Rusko (šesté) a Indie (sedmé). V roce

1992 náleželo výsadní hospodářské postavení Spojeným státům a mezi prvních deset zemí světa patřilo pět západních států plus nejrozvinutější státy ostatních civilizací: Čína, Japonsko, Indie, Rusko a Brazílie. Podle věrohodných odhadů se zdá, že v roce 2020 budou pět nejrozvinutějších ekonomik mít státy z pěti různých civilizací a mezi deseti prvními budou pouze tři západní země. Tento relativní úpadek Západu je pochopitelně do značné míry důsledkem obrovského vzestupu východní Asie.⁸

Tabulka 4.5
PODÍL CIVILIZACÍ NA SVĚTOVÉM HRUBÉM HOSPODÁŘSKÉM PRODUKTU (v procentech)

	západní	afriká	čínská	hinduistická	islámská	japonská	latinsko-americká	pravoslavná*	ostatní†
1950	64,1	0,2	3,3	3,8	2,9	3,1	5,6	16,0	1,0
1970	53,4	1,7	4,8	3,0	4,6	7,8	6,2	17,4	1,1
1980	48,6	2,0	6,4	2,7	6,3	8,5	7,7	16,4	1,4
1992	48,9	2,1	10,0	3,5	11,0	8,0	8,3	6,2	2,0

* u pravoslavné civilizace odhad zahrnuje bývalý SSSR a bývalou Jugoslávii
† „ostatní“ obsahuje zbývající civilizaci a chybu, která vznikla při zaokrouhlování

Prameny: Procenta pro roky 1950, 1970 a 1980 jsou vypočítaná z: Herbert Block, *The Planetary Product in 1980: A Creative Pause?* (Washington, D. C.: Bureau of Public Affairs, U. S. Dept. of State, 1981), s. 30-45. Procenta pro rok 1992 jsou vypočítaná z odhadů parity kupní síly vypracovaných Světovou bankou a zveřejněných v tabulce č. 30, *World Development Report 1994* (New York: Oxford University Press, 1994)

Hrubé údaje o hospodářském produktu částečně zakrývají skutečnost, že Západ má kvalitativní převahu. Ve vyspělých technologiích totiž mají téměř naprostou převahu západní země společně s Japonskem, ovšem technologie se rychle šíří, a tak chce-li si Západ svou nadvládu udržet i nadále, musí dělat vše pro to, aby toto šíření co nejvíce omezil. Při současné propojenosti světa, jež je ostatně dílem Západu, se toto šíření bude zpomalovat čím dál obtížněji. A to i proto, že chybí nějaká určitá, mocná a obecně uznávaná hrozba, jaká například existovala v době studené války, která by dokázala takovýmto opatřením zaručit jistou, byť nepatrnou míru účinnosti.

Jeví se jako pravděpodobné, že po většinu dějin měla největší světové hospodářství Čína. Rozšíření technologií a ekonomický rozvoj nezápádních společností v druhé polovině dvacátého století jsou tak pouze návratem k historické struktuře. Půjde o pomalý proces, nicméně v polovině dvacátého prvního století, ne-li dříve, bude distribuce hospodářského produktu a celkové produkce mezi hlavními civilizacemi patrně připomínat situaci z roku 1800 a Západ tak přijde o výsadní ekonomické postavení, jež mu náleželo po dvě stě let.

Vojenský potenciál. Vojenská síla má čtyři dimenze: kvantitativní — počet vojáků, zbraní, vojenského vybavení a zdrojů; technologickou — účinnost a úroveň zbraní a vojenského vybavení; organizační — soudržnost, disciplínu, výcvik a morálku vojska, účinnost rozkazů a kontrolních vazeb; společenskou — schopnost a ochotu společnosti svou vojenskou moc efektivně uplatnit. Ve dvacátých letech dvacátého století Západ všechny ostatní civilizace ve všech těchto dimenzích daleko předčil. V letech následujících vojenská síla Západu

ve srovnání s ostatními civilizacemi relativně poklesla, což se odrazilo ve změně poměru početních stavů armád, který je pouze jedním z měřítek vojenského potenciálu, byť nikoli tím nejdůležitějším. Modernizace a ekonomický rozvoj vytvářejí zdroje, ale i touhu po větším vojenském potenciálu, což se také většině zemí daří naplnit. Ve třicátých letech si velmi silné armády vybudovaly Japonsko a Sovětský svaz, jak se ostatně později ukázalo ve druhé světové válce, a v době studené války měl Sovětský svaz jednu ze dvou nejmocnějších armád světa. Dnes má monopol na použití vojenské síly na kterémkoli místě světa Západ, ovšem je nejisté, udrží-li si jej i do budoucna. Jeví se totiž jako velice pravděpodobné, že o něco podobného se bude v následujících desetiletích pokoušet jiný, nezapadni stát nebo hned skupina států.

Tabulka 4.6
PODÍL CIVILIZACÍ NA CELKOVÝCH SVĚTOVÝCH ZDROJÍCH VOJENSKÉ SÍLY (v procentech)

	[svět celkově]	západní	afriká	čínská	hinduistická	islámská	japonská	latinsko-americká	pravoslavná	ostatní
1900	[10,086]	43,7	1,6	10,0	0,4	16,7	1,8	9,4	16,6	0,1
1920	[8,645]	48,5	3,8	17,4	0,4	3,6	2,9	10,2	12,8*	0,5
1970	[23,991]	26,8	2,1	24,7	6,6	10,4	0,3	4,0	25,1	2,3
1991	[25,797]	21,1	3,4	25,7	4,8	20,0	1,0	6,3	14,3	3,5

Poznámky: Odhady založené na existujících státních hranicích v daném roce.
Odhady celkového počtu vojáků (v aktivní službě) pro každý z vybraných roků jsou udávány v tisících.

* Sovětská část statistiky je odhadem pro rok 1924, který vypracoval J. M. Mackintosh in: B. H. Liddell-Hart, *The Red Army – 1918 to 1945, The Soviet Army – 1946 to present* (New York: Harcourt, Brace, 1956).

Prameny: U. S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfers* (Washington, D. C.: The Agency, 1971-1994); *Statesman's Year-Book* (New York: St. Martin's Press, 1901-1927)

Celkově lze říci, že vývoj globálního vojenského potenciálu po konci studené války má pět hlavních rysů.

Za prvé, krátce po rozpadu Sovětského svazu přestala existovat i jeho armáda. Významné vojenské dědictví získala kromě Ruska pouze Ukrajina. Obrovsky se snížil počet ruských vojáků, ruská vojska opustila střední Evropu i Pobaltí, zanikla Varšavská smlouva a opuštěna byla i někdejší ruská snaha vyrovnat se americké námořní flotile. Vojenský materiál se buď rozprodal, nebo zchátral a stal se nefunkčním. Výrazně se snižovaly rozpočtové částky vydávané na obranu, řadové vojáky i důstojníky zachvátila demoralizace. V téže době se ruské vojsko pokoušelo nově definovat a restrukturovat se

podle nové role, již měla být ochrana Rusů a řešení regionálních konfliktů v blízkém zahraničí.

Za druhé, prudká redukce ruského vojenského potenciálu vedla k pomalejšímu, avšak podstatnému omezování západních výdajů na obranu. Podle plánů Bushovy a Clintonovy vlády se výdaje Spojených států na armádu měly snížit o 35 procent, čímž by z 342,3 miliard dolarů z roku 1990 v roce 1998 poklesly na 222,3 miliard dolarů. Toho roku bude vojenská struktura

tvořit polovinu až dvě třetiny stavu, který existoval ke konci studené války. Celkový počet lidí zaměstnaných v armádě se sníží z 2,1 na 1,4 milionu. Ruší se značné množství zbrojních programů. Mezi lety 1985 a 1995 poklesl roční nákup důležitých zbraní takto: u lodí z 29 na 6, u letadel z 943 na 127, u tanků ze 127 na 0, u řízených strategických střel ze 48 na 18. Podobným obdobím redukce vojenských výdajů prošly koncem osmdesátých let Velká Británie, Německo a v menší míře i Francie. V polovině devadesátých let se plánovalo snížení počtu německých vojáků ze 370 tisíc na 340 tisíc, možná dokonce na 320 tisíc; francouzská armáda měla počet vojáků snížit z 290 tisíc (v roce 1990) do roku 1997 na 225 tisíc. Počet britských vojáků klesl z 377 100 v roce 1985 na 274 800 v roce 1993. Kontinentální členské země NATO rovněž zkrátily dobu základní vojenské služby, a dokonce uvažovaly o jejím možném zrušení.

Za třetí, od zmíněné situace v Rusku a na Západě se diametrálně liší trendy, které existují ve východní Asii. Zvyšování vojenských výdajů a posilování armád je zde na denním pořádku, přičemž tempo udává Čína. Po vzoru Číny své armády modernizují a počet vojáků zvyšují i další východoasijské státy opírající se o vlastní ekonomický rozvoj. Potencíalem na velmi vysoké úrovni disponuje Japonsko a stále jej zvyšuje; čím dál vyšší vojenské výdaje mají Tchaj-wan, Jižní Korea, Thajsko, Malajsie, Singapur a Indonésie, které nakupují letadla, tanky a lodě z Ruska, Spojených států, Velké Británie, Francie, Německa i dalších zemí. Zatímco výdaje NATO na obranu mezi lety 1985 až 1993 klesly zhruba o 10 procent (z 539,6 na 485 miliard dolarů; v dolarech z roku 1993), východoasijské výdaje za stejné období vzrostly o 50 procent z 89,8 miliardy na 134,8 miliardy dolarů.⁹¹

Za čtvrté: dochází k celosvětovému rozšíření vojenského potenciálu, a to včetně zbraní hromadného ničení. Kapacita na výrobu zbraní stoupá s ekonomickým rozvojem země. Tak například v době od šedesátých do osmdesátých let vzrostl počet zemí třetího světa vyrábějících vojenská letadla z jedné na osm, helikoptéry z jedné na šest a strategické řízené střely z nuly na sedm. V devadesátých letech se navíc objevil trend směřující ke globalizaci bezpečnostního průmyslu, což pravděpodobně

ještě sníží dosavadní náskok Západu.¹⁰ Mnohé nezapadní státy totiž buď¹ přímo disponují jadernými zbraněmi (Rusko, Čína, Izrael, Indie, Pákistán a možná také Severní Korea), nebo vyvíjejí velkou snahu tyto zbraně získat (Írán, Irák,

Libye a možná Alžírsko) anebo si připravují takovou pozici, aby v případě potřeby mohly tyto zbraně rychle získat (Japonsko).

Konečně za poslední, vzhledem k tomuto vývoji je regionalizace ústředním trendem vojenských strategií v době po studené válce. Právě regionalizací lze totiž vysvětlit jak snížení ruských a západních vojenských sil, tak jejich nárůst v jiných zemích. Rusko již nemá vojenský potenciál s celosvětovým dosahem, namísto toho se zaměřuje na své blízké zahraničí. Čína přebudovala svou strategii a armádu tak, aby hlavní důraz spočíval na výkonu vojenské moci v nejbližším okolí a obraně čínských zájmů ve východní Asii. Podobně přeorientovávají své armády prostřednictvím NATO a EU i evropské země, aby se dokázaly vypořádat s nestabilitou na periferii západní Evropy. Vojenské plánování výslovně změnily také Spojené státy a místo zastrašování nebo přípravy na globální válku se Sovětským svazem se soustřeďují na řešení několika souběžných regionálních konfliktů v Perském zálivu a severovýchodní Asii. Nicméně na pokrytí obou těchto oblastí nemají Spojené státy dostatečnou vojenskou kapacitu — na porážku Iráku v Perském zálivu byly nuceny využít 75 procent kapacity vojenského letectva, 42 procent moderních bitevních tanků, 46 procent letadlových lodí, 37 procent armádního personálu a 46 námořního vojska. S výrazně redukovanou armádou budou mít v budoucnu Spojené státy potíže provést jednu jedinou intervenci vůči nejsilnějším regionálním mocnostem mimo západní hemisféru, natož pak dvě současně. Vojenská bezpečnost ve světě stále více závisí ne na globální distribuci moci a velmocích, nýbrž na distribuci moci uvnitř každého světového regionu a na jednání ústředních států každé civilizace.

Celkově lze tedy říci, že i v prvních desetiletích dvacátého prvního století zůstane Západ nejsilnější civilizací, i pak bude patrně zaujímat vůdčí místo v počtu vědeckých talentů, ve výzkumu, potenciálu rozvoje a civilní i vojenské technologické inovaci. Ostatní mocenské zdroje však ve stále větší míře kontrolují ústřední a vůdčí země nezápadních civilizací. Západ tyto zdroje ovládal do největší míry ve dvacátých letech minulého století, od té doby se míra kontroly nepravidelně, ale nepřehlédnutelně snižovala. V roce 2020, tedy sto let po zenitu západní moci, bude Západ pravděpodobně ovládat zhruba 24 procent světového území (místo tehdejších 49 procent), bude se k němu hlásit 10 procent celkové světové populace (místo 48 procent), přičemž 15-20 procent této populace bude společensky mobilizovaných. Na světovém hospodářském produktu se

Západ bude podílet 30 procenty (v porovnání s tehdejšími 70), na celkové produkci asi 25 procenty (místo tehdejších 84) a na globálním vojenském potenciálu necelými 10 procenty (dříve 45 procent).

V roce 1919 světu prakticky vládl triumvirát Woodrow Wilson, Lloyd George a Georges Clemenceau. Toho roku se sešli v Paříži a rozhodli, které země budou existovat a které ne, jaké nové budou založeny, jak budou vypadat jejich hranice a kdo jim bude vládnout, jakým způsobem si vítězné mocnosti rozdělí Blízký východ a další části světa. Rovněž se dohodli na vojenské intervenci v Rusku a na vymáhání ekonomických ústupků od Číny. O sto let později je již nemyslitelné, že by nějaká podobně malá skupina státníků měla srovnatelnou moc. A pokud by se nějaká taková skupina měla přesto sejít, rozhodně by ji netvořili tři západní státníci, ale představitelé sedmi nebo osmi hlavních světových civilizací. Nástupci Reagana, Kohla, Mitteranda a Thatcherovč budou mít za své soupeře nástupce Tcng -Siao-phinga, Nakasoncho, Indíry Gándhiovč, Jelcina, Chotnejniho a Su-harta. Nastává konec západní nadvlády. Oslabení Západu a vzestup jiných mocenských center současně podporuje globální proces obratu k domácím tradicím a obrození nezápadních kultur.

Obrat k domácím tradicím: obrození nezápadních kultur

Rozdělení kultur ve světě je odrazem rozdělení moci. Obchod sice může, ale také nemusí záviset na politice, nicméně kultura vždy následuje moc. Po celé období lidských dějin většinou mocenská expanze civilizací probíhala současně s rozkvětem kultury a často ji využívala k prosazování vlastních hodnot, zvyků a institucí v jiných společnostech. Univerzální civilizace se bez univerzální moci neobejde. Téměř univerzální civilizaci se v omezených hranicích antického světa podařilo vytvořit římské moci. Rozšíření západní kultury do velké části současného světa vyvolala západní moc — v devatenáctém století ve formě evropského kolonialismu, ve století dvacátém ve formě americké hegemonie. Ale doba evropského kolonialismu je již minulostí, pomalu končí i americká hegemonie, a tak dochází

k oživení historicky zakořeněných zvyků, jazyků, náboženství a institucí, v důsledku čehož nastává i eroze západní kultury. Znovuoživení nezápadních kultur po celém světě vyvolává rostoucí moc nezápadních národů, která je důsledkem modernizace.'

Hxistujc rozdíl, jak tvrdí Joseph Nye, mezi „tvrdou mocí“, což je moc rozkazovat založená na ekonomické a vojenské síle, a „mocí měkkou“, což je schopnost státu vlivem své kultury a ideologie „přivést ostatní země k tomu, aby chtěly to, co chce on“. Nye vyzpozoroval, že ve světě dochází k rozkladu tvrdé moci, přičemž ve srovnání s minulostí jsou

nejmocnější státy „čím dál méně schopny využívat k dosažení svých cílů tradičních mocenských zdrojů".¹¹ Poté pokračuje tvrzením, že „má-li stát atraktivní kulturu a ideologii, ostatní jej budou ochotněji následovat", v důsledku čehož je měkká moc „stejně důležitá jako tvrdá moc příkazu". Co však činí kulturu nebo ideologii atraktivní? Atraktivními se stávají tehdy, jsou-li vnímány jako něco, co s sebou přináší hmotný zisk a vliv. Měkká moc je mocí pouze za předpokladu, že spočívá na základu tvrdě moci. Nárůst tvrdé ekonomické a vojenské moci totiž posiluje sebevědomí, aroganci, vyvolává víru v nadřazenost vlastní kultury (čili měkké moci) nad kulturou ostatních národů a zároveň do značné míry zvyšuje její atraktivitu pro ostatní národy. Na druhé straně pokles ekonomické a vojenské moci vede k pochybnostem, krizím identity a pokusům hledat klíč k ekonomickému, vojenskému a politickému úspěchu v jiných kulturách. Proto současně se zvyšováním svého ekonomického, vojenského a politického potenciálu nezapadní společnosti v rostoucí míře hlásají přednosti vlastních hodnot, institucí a kultury.

V padesátých a šedesátých letech přitahovala lidi celého světa komunistická ideologie, neboť byla spojována s ekonomickým úspěchem a vojenskou silou Sovětského svazu. Její přitažlivost se vytratila v okamžiku, kdy

Spojitosť mužů moci a kulturou téměř bezvýhradně přehlížejí jak ti, kteří tvrdí, že se rodí univur/ální civilizace, tak ti, kteří se domnívají, že nezbytným předpokladem modernizace je po/ápadnění. Odmítají si přiznat, že logika tohoto tvrzení je nutí podporovat expanzi a konsolidaci západní nadvlády nad světem, a odmítají uznat, že jsou-li ostatní společnosti ponechány, aby svobodně utvářely svůj osud, posilují své staré víry a zvyky, které jsou podle univerzalistů nepřátelské pokroku. Nicméně lidé, kteří argumentují za univerzální civilizaci, většinou nepodporují myšlenku univerzálního impéria.

sovětská ekonomika začala stagnovat a přestala být schopna podporovat svou vojenskou moc. Stejně tak západní hodnoty a instituce přitahovaly příslušníky jiných civilizací proto, že se na ně pohlíželo jako na zdroje západní moci a bohatství. Tento proces probíhal po celá staletí: William McNeill ukázal, že v rozmezí let 1000 až 1300 přijali křesťanství, římské právo a další prvky západní kultury Maďaři, Poláci i Litevci, přičemž „přijetí západní civilizace bylo stimulováno směsicí strachu a obdivu k vojenské moci západních panovníků".¹² S úpadkem západní moci zároveň klesá schopnost Západu vnutit jiným civilizacím západní pojetí lidských práv, liberalismu a demokracie a stejně tak klesá i přitažlivost těchto hodnot pro nezapadní civilizace.

Lze vlastně říci, že jejich přitažlivost se už zcela vytratila. Nezapadní národy po staletí záviděly západním ekonomickou prosperitu, technologickou vyspělost, vojenskou sílu a politickou soudržnost. Tajemství tohoto úspěchu hledaly v západních hodnotách a institucích, a když se jim podařilo nalézt domnělý klíč k úspěchu, snažily se jej uplatnit

ve svých vlastních společnostech. Panovalo tehdy mínění, že chtějí-li se stát bohatými a mocnými státy, musí napodobovat Západ. Ve východní Asii dnes podobné kemalistické postoje již zcela vymizely, neboť její obyvatelé svůj rychlý ekonomický vzestup připisují nikoli snad importu západní kultury, ale mnohem spíše příklonu k vlastní tradiční kultuře. Tvrdí, že jejich úspěšnost spočívá právě v tom, že se od Západu liší. V době, kdy se nezapadni společnosti cítily vůči Západu slabé, dovolávaly se západních hodnot, jako je sebeurčení, liberalismus, demokracie či nezávislost, jimiž chtěly ospravedlnit svůj odpor proti západní nadvládě. Nyní, když už zdaleka nejsou slabé, nýbrž stále silnější, neváhají napadat tytéž hodnoty, které dříve využívaly k podpoře vlastních zájmů. Revolta proti Západu byla nejprve legitimována tvrzením o univerzalitě západních hodnot, teď se podobný odpor legitimuje tvrzeními o nadřazenosti hodnot nezápádních.

Vznik těchto postojů je příznakem fenoménu, jež Ronald Doře nazval „fenomén obratu k domácí kultuře u druhé generace“. V bývalých západních koloniích, ale i v nezávislých zemích jako Čína a Japonsko, „získala často první ‚moderní‘ neboli ‚postkoloniální‘ generace vzdělání na (západních) univerzitách, a to v některém ze západních kosmopolitních jazyků. Díky tomu, že se tito lidé poprvé dostali do ciziny v dospívajícím věku, mohli západní hodnoty důkladně vstřebat.“ Na rozdíl od nich se velké části druhé, mnohem početnější generace dostalo vzdělání již v mateřské zemi, na univerzitách založených generací první, kdy se pro výuku častěji volil místo koloniálního jazyk mateřský. Tyto univerzity poskytují „mnohem slabší kontakt s metropolitní světovou kulturou“ a „vědění zdomácňuje především díky překladové literatuře - často omezeného rozsahu a špatné kvality. Absolventi těchto univerzit pocítují odpor k vládě první generace, jež získala vzdělání na Západě, a často tudíž „podléhají svodům nacionalistických opozičních hnutí“.¹³ S poklesem západního vlivu se mladí ambiciózní vůdci již nemohou ohlížet pro zdroje a mocenskou podporu směrem na Západ. Prostředky, které povedou k úspěchu, musí hledat uvnitř vlastní společnosti, a tudíž se musí přizpůsobit jejím hodnotám i kultuře.

K popsanému procesu nemusí nutně dojít až ve druhé generaci. Schopní, vnímaví a přizpůsobiví vůdci první generace se mohou obrátit k domácí kultuře sami, a dokonce zde máme tři pozoruhodné příklady: Muhammad Alí Džinnáh, Harry Lee a Solomon Bandaranaike. Byli vynikajícími absolventy univerzit v Oxfordu, Cambridgi a Lincolnu, skvělými právníky a pozápadními členy elit svých národů. Džinnáh byl přesvědčeným stoupencem sekularismu, Lee byl, slovy jednoho člena britského kabinetu, „ten nejlepší zpropadený Angličan východně od Suez“, Bandaranaike byl vychován jako křesťan. Nicméně chtěli-li své

národy dovést k nezávislosti a vládnout jim i pak, museli se obrátit ke svým domácím kulturám. Vrátili se proto ke kultuře svých předků a postupem času si změnili jména, vyměnili oděv i víru: z anglického právníka M. A. Džinnáha se stal pákistánský Quaid-i-Azam, z Harryho Lee Lee Kuan Yew. Stoupenec sekularismu Džinnáh se stal horlivým apoštolem islámu jakožto základu pákistánského státu, anglofil Lee se zase naučil mandarínskou čínštinu a stal se hlasatelem konfucianismu, křesťan Bandaranaike (Bandáranájaka) konvertoval k buddhismu a začal se dovolávat sinhálského nacionalismu.

V osmdesátých a devadesátých letech byl obrat k domácí kultuře hlavním trendem v nezápádním světě. V muslimských zemích je ústředním tématem znovuoživení islámu a „reislamizace“. V Indii je módou odmítat západní formy i hodnoty a namísto toho prosazovat „hinduizaci“ politiky a společnosti. Ve východní Asii vlády podporují šíření konfucianismu, politici i intelektuálové hovoří o „asianizaci“ svých zemí. Japonsko zachvátila

v polovině osmdesátých let tzv. „teorie Japonska a Japonců“. Posléze jeden přední japonský intelektuál tvrdil, že japonské dějiny mají cyklickou strukturu, kdy „v první fázi dochází k importu vnějších kultur“, „ve druhé pak k jejich zdomácnění, a to v procesu replikace a zdokonalení. Následně nastávají období zmatku vyvolaná vyčerpáním importovaných a tvůrčích impulzů. Po této fázi se japonská kultura opět otevírá vnějšímu světu.“ Dnes se Japonsko „nachází na počátku druhé fáze tohoto cyklu“. ¹⁴ Po konci studené války se „rozpolcenou“ zemí opět stalo Rusko, kde se znovu vynořil klasický spor mezi slavjanofily a západníky. Nicméně po plných deset let zde probíhal posun od prvně jmenovaných k druhým, neboť po Gorbačovovi, jenž chtěl Rusko pozápadnit, nastoupil Jelcin, ruský svým stylem, ale západní proklamovanými názory, kterého ohrožovali nacionalistické ztělesňující ruský obrat k pravoslavné kultuře.

Obrat k domácím kulturám ještě posiluje paradox demokracie: přijmou--li nezapadní společnosti západní demokratické instituce, otevírá se tím cesta k moci nacionalistickým a protizápadním politickým hnutím. V šedesátých a sedmdesátých letech se pozápadněnci a prozápadní vlády v rozvojových zemích potýkaly s hrozbou pučů a revolucí; v osmdesátých a devadesátých letech je mnohem větší a pravděpodobnější hrozbou prohra ve volbách. Demokratizace se dostává do konfliktu s pozápadněním, a tak se stává procesem podporujícím spíše provinciálnost než kosmopolitismus. V nezápádních společnostech totiž politici nevyhrávají volby tím, že by stavěli na odív svou prozápadní orientaci; namísto toho je volební soutěžení nutí klást důraz na věci, o nichž se domnívají, že u voličů dosáhnou největšího ohlasu, což většinou bývají etnická,

nacionální a náboženská témata.

Následkem toho dochází k mobilizaci lidu nezápadních společností proti na západě vzdělaným a prozápadně orientovaným elitám. V těch několika volbách, které se v muslimských zemích uskutečnily, si islámské fundamentalistické skupiny vedly velmi dobře a po volbách roku 1992 by se fundamentalisté dostali k vládě i v Alžírsku, kdyby výsledek voleb nebyl anulován za použití vojenské síly. V Indii zápas o hlasy voličů pravděpodobně jenom zvýšil lokální problémy a vyvolal vlny násilí.¹⁵ Na Srí Launce umožnila demokracie v roce 1956 Straně svobody svrhnout západně orientovanou a elitářskou Sjednocenou národní stranu, čímž vznikla příležitost pro rozmach sinhálského nacionalistického hnutí, k němuž došlo v osmdesátých

letech. Na Jihoafrickou republiku pohlíželi před rokem 1949 příslušníci jihoafrické elity i západní politici jako na západní zemi. Poté, co se v zemi k moci dostal režim apartheidu, začaly západní elity stavět Jihoafrickou republiku mimo západní tábor, zatímco bílí Jihoafričané se i nadále považovali za příslušníky Západu. Aby si znovu vydobyli místo v západním mezinárodním uspořádání, byli nuceni přijmout západní demokratické instituce, což mělo za výsledek nástup značně pozápadně černé elity k moci. Pokud se u nich projeví faktor obratu k domácí kultuře ve druhé generaci, budou se jejich nástupci spíše hlásit ke své kmenové příslušnosti a jihoafrická republika se bude nově definovat jako africký stát.

Až do devatenáctého století byli v různé době Byzantinci, Arabové, Číňané, Turci, Tataři a Rusové přesvědčeni o své síle i úspěších, jichž dosáhli v porovnání se Západem. V téže době opovrhovali kulturní měnčenností Západu, zaostalostí jeho institucí, zkažeností a úpadkem. Tyto postoje se objevují znovu s poklesem západní moci. Vzniká pocit, že „již není nezbytně nutné“ přijímat západní hodnoty. Extrémním příkladem takového přístupu je Írán, ovšem jak upozorňuje jeden analytik, „západní hodnoty jsou sice jinými způsoby, ale stejně důrazně, odmítány i v Malajsii, Indonésii, Singapuru, Číně a Japonsku“.¹⁶ Jsme svědky „konce progresivní éry“, které vládly západní ideologie, a vstupujeme do epochy, v které mezi sebou bude soutěžit, ovlivňovat se a existovat vedle sebe mnoho různých civilizací.¹⁷ Tento proces, kdy jsou po celém světě znovuobjevovány domácí kultury, se projevuje náboženským oživením, v asijských a islámských zemích i obrozením kulturním, vyvolaným z valné části jejich hospodářskou a demografickou dynamikou.

La revanche de Dieu

V první polovině dvacátého století měli členové intelektuálních elit obecně za to, že vlivem ekonomické a společenské modernizace bude náboženství jako významný prvek lidské existence pomalu ustupovat.

Tento předpoklad sdíleli stejně tak ti, kdo zmíněný trend vítali, jako ti, kteří se jej hrozili. Stoupenci moderního sekularismu nadšeně oslavovali to, jak věda, racionalismus a pragmatismus eliminovaly pověry, iracionalitu, mýty a rituály, které tvořily jádro náboženství. Rodící se společnost měla být tolerantní, racionální, pragmatická, pokroková, humanistická a sekulární. Na druhé straně znepokojení konzervativci varovali před hrozivými důsledky, jaké bude mít zmizení náboženské víry, církevních institucí a zánik morálního vedení, jež náboženství poskytovalo pro individuální i skupinové jednání. Konečným výsledkem podle nich měla být anarchie, zkaženost, podkopání civilizovaného života. T. S. Eliot jednou prohlásil: „Nechcete-li Boha (a On je žárlivý Bůh), můžete úctu vzdávat Hitlerovi nebo Stalinovi.“¹⁸

Že podobné obavy byly nepodložené, se ukázalo ve druhé polovině dvacátého století. Modernizace hospodářství i společnosti sice dosáhla globálních rozměrů, ovšem současně s ní začalo po celém světě docházet k náboženskému oživení. Tento proces neboli *la revanche de Dieu*, jak jej pojmenoval Gilles Kepel, pronikl na všechny kontinenty, do každé civilizace a prakticky do každé země. Kepel varoval, že v polovině sedmdesátých let se trend směrem k sekularizaci a ke smíření sekularizace s náboženstvím „zcela obrátil. Objevil se nový náboženský přístup, který se již nezaměřoval na přizpůsobování se světským hodnotám, nýbrž na odkrytí duchovních základů organizace společnosti — v nezbytném případě i prostřednictvím změny dané společnosti. Tento trend byl vyjadřován různými způsoby a hlásal zavržení zkrachovalého modernismu, jehož neúspěchy i nedosažené cíle se připisovaly odklonu od Boha. Tématem nebylo už *aggiornamento*, nýbrž ‚druhá evangelizace Evropy‘, a cílem už nebyla modernizace islámu, nýbrž islamizace modernity.“¹⁹

U několika náboženství byla součástí tohoto náboženského obrození i určitá expanze, kdy se jim podařilo získat nové stoupence ve společnostech, kde předtím žádné neměla. Ovšem v mnohem větší míře znamenalo náboženské obrození především návrat k tradičním náboženstvím jednotlivých komunit — ta byla obrozením posílena a nabývala nového smyslu. Nové vlny zbožnosti dříve jen vlažných věřících zažívalo křesťanství, islám, judaismus, hinduismus, buddhismus i pravosláví. Ve všech těchto náboženstvích se objevila fundamentalistická hnutí, jež usilovala militantně očistit náboženské doktríny a instituce stejně jako přizpůsobit soukromý, společenský i veřejný život náboženským zákazům. Fundamentalistická hnutí mají

poměrně velkou dynamiku a mohou dosáhnout značného politického vlivu. Jsou však jen povrchem širšího a hlubšího náboženského hnutí, které končeni dvacátého století dává lidskému životu novou podobu. Celosvětová obnova náboženství totiž daleko přesahuje aktivity fundamentalistických extremistů — v jedné společnosti za druhou se projevuje v každodenním životě, práci lidí i v zájmech a projektech vlád. V sekularisticko-konfuciánské kultuře sice kulturní obrození nabývá podoby afirmace asijských hodnot, ve zbytku světa se však projevuje spíše jako afirmace hodnot náboženských. „Desekularizace světa," poznamenal George Weigel, „je jedním z dominantních společenských faktorů konce dvacátého století."²⁰

Všudypřítomnost a význam náboženského faktoru se obzvláště důrazně projevy v bývalých komunistických státech. Náboženské obrození se přehnalo přes tyto země od Albánie až po Vietnam a zaplnilo vakuum vzniklé zhroucením komunistické ideologie. V Rusku nastalo ohromné obrození pravoslaví. V roce 1994 na 30 procent Rusů mladších pětadvaceti let údajně přešlo od ateismu k víře v Boha. Počet činných moskevských kostelů vzrostl z 50 v roce 1988 na 250 v roce 1993. K náboženství začali projevovat respekt všichni politici a podporovala je i vláda. V ruských městech, jak poznamenal jeden pozorovatel v roce 1993, „se vzduch znovu zaplňuje zvukem kostelních zvonů. Ve slunci se třpytí nově pozlacené kopule, chrámy, které ještě nedávno byly ruinami, se teď plní oslavnými chorály a z kostelů se stávají nejušnější místa ve městě."²¹ Současně se znovuoživením pravoslaví ve slovanských republikách se přes střední Asii přehnala vlna islámského probuzení. V roce 1989 zde existovalo 160 fungujících mešit a jedna *medressa* (islámský seminář), počátkem roku 1993 to bylo již 10 000 mešit a deset *medress*. I když součást tohoto náboženského obrození tvořila jistá fundamentalistická politická hnutí a ono samo bylo podporováno zvenčí, hlavně ze strany Saudské Arábie, Íránu a Pákistánu, lze říct, že šlo o kulturní hnutí s velmi širokou základnou.²²

Jak lze toto celosvětové obrození náboženství vysvětlit? V různých zemích a civilizacích svou roli pochopitelně sehrály specifické příčiny. Přesto nelze předpokládat, že by podobný a souběžný vývoj v tolika zemích světa byl vyvolán zcela různými příčinami. Globální fenomén vyžaduje globální vysvětlení. Je pravda, že mnoho událostí v jednotlivých zemích bylo ovlivněno jedinečnými, specifickými faktory, ovšem musely zde působit i některé obecné příčiny. Jaké to byly?

Nejzjevnější, nejcharakterističtější a nejvýznamnější příčinou světového

náboženského obrození je přesně to, co se považovalo za příčinu nadcházející smrti náboženství: proces ekonomické, společenské a kulturní modernizace, jenž se světem přehnal v druhé polovině dvacátého století. Během procesu byly zpochybněny odvěké zdroje identity a autority, lidé se začali stěhovat z venkova do měst, byli vytrháváni ze svých kořenů a začínali si hledat nová zaměstnání nebo zůstávali bez práce. Dostávali se do styku s velkým počtem cizinců a začali být vystavováni novým typům mezilidských styků, a tak potřebovali nové základy vlastní identity, nové formy stabilní komunity stejně jako nové morální předpisy, které by jim poskytovaly jistý smysl, význam a cíl. Tyto potřeby dokáže uspokojit náboženství, a to jak ve své podobě masové, tak fundamentalistické. Lee Kuan Yew vysvětluje případ východní Asie takto:

JSME PŮVODNĚ ZEMĚDĚLSKÉ SPOLEČNOSTI, KTERÉ SK INDUSTRIALIZOVALY BĚHŮM ŽIVOTA JEDNÉ, MAXIMÁLNĚ DVOU GENERACÍ. VÝVOJ, KTERÝ NA ZÁPADĚ TRVAL POSLEDNÍCH DVĚ STĚ LET, SE ZDE ODEHRÁVÁ BĚHEM PADESÁTI LET. VŠE JE STÍSNĚNO DO VELMI ÚZKÍÍ-HO ČASOVÉHO RÁMCE, TAKŽE NUTNĚ DOCHÁZÍ K JISTÝM /VRATŮM A SELHÁNÍM. PODÍVÁME-LI ŠLI NA RYCHLE SE ROZVÍJEJÍCÍ /EMĚ -KOREU, THAJSKO, HONGKONG A SINGAPUR -, NEL/E PŘEHLÉDNOUT JEDEN POZORUHODNÝ EENOMÉN: ROZMACH NÁBOŽENSTVÍ ... S'L'ARÉ ZVYKY A NÁBOŽENSTVÍ JAKO UCTÍVÁNÍ PŘEDKŮ ČI ŠAMANISMUS JIŽ ZDALEKA NEPOSTAČUJÍ. LLDÉ TOUŽÍ PO NĚJAKÉM HLUBŠÍM ZDŮVODNĚNÍ LIDSKÉHO ÚDĚLU, TOHO, PROČ JSME ZDE. PODOBNÉ OTÁZKY PROVÁZÍ OBDOBÍ VELKÉHO STRESU VE SPOLEČNOSTI VŽDY.²³⁾

Lidé nežijí jen rozumem. Nemohou kalkulovat a racionálně jednat, aniž by nějak definovali svou identitu. A politika zájmů staví právě na identitě. V dobách náhlých společenských změn se rozpouštějí existující identity, vzniká potřeba uchopit „já“ jiným způsobem, je nutné vytvořit novou identitu. Lidem hledajícím odpověď na základní otázky „kdo jsem?“ a „kam patřím?“ takovou odpověď přesvědčivě poskytuje právě náboženství. Náboženské skupiny vytvářejí malé společenské komunity, které nahrazují ty, jež zanikly během procesu urbanizace. Všechna náboženství, řekl

Hassan al-Turabi, dávají „lidem pocit identity a ukazují směr, jakým se jejich život má ubírat“. Během tohoto procesu dochází k vytváření nových nebo znovuobjevení starých, historických identit. Ať už mají náboženství jakékoli cíle, všechna poskytují lidem jednu zásadní identitu, a to tak, že kladou rozdíl mezi věřící a nevěřící, tedy mezi nadřazenou skupinu věřících a podřadnou skupinu ostatních.²⁴⁾

Bernard Lewis tvrdí, že v muslimském světě se v dobách ohrožení objevuje „opakující se tendence nacházet základní identitu a pomoc v

náboženské komunitě — to znamená v entitě definované nikoli etnickými či geografickými kritérii, ale islámem". Podobný důraz na hledání identity klade i Gilles Kepel: „Reislamizace ‚zdola‘ je prvním a nejdůležitějším způsobem přebudování identity ve světě, jenž ztratil smysl, stal se amorfním a nepřátelským."²⁵ V Indii se dnes rodí zase „nová hinduistická identita", jež je odpovědí na napětí a odcizení způsobené modernizací.²⁶ V Rusku je náboženské oživení výsledkem „vášnivě touhy po identitě, kterou dokáže poskytnout pouze pravoslavná církev - jediné nepřetržené pojitko se všemi Rusy žijícími v tisícileté minulosti národa", zatímco v muslimských republikách toto oživení podobně vychází z „těch největších tužeb obyvatel Střední Asie: prosadit ty identity, které Moskva po desetiletí potlačovala".²⁷ Zejména fundamentalistická hnutí představují způsob, jak se „vypořádat se zkušeností chaosu, ztrátou identity, smyslu a bezpečných společenských struktur, kterou způsobilo rychlé zavedení moderních společenských a politických modelů, sekularizace, vědecká kultura a ekonomický rozvoj". Skutečně závažná fundamentalistická hnutí, říká William H. McNeill... jsou ta, která ve společnosti vznikají masivně a šíří se proto, že uspokojují nebo se přinejmenším zdají uspokojovat nově pociťované lidské potřeby. ... Není náhodou, že všechna tato hnutí vznikají v zemích, kde rychle rostoucí počet populace znemožňuje pokračování ve starém vesnickém způsobu života a kde do vesnic proniká způsob života městského, čímž se začíná rozpadat věkovitý rámec života rolníků."²⁸

Obecněji řečeno, celosvětové náboženské obrození je reakcí na sekularizaci, morální relativismus a nevázanost. Je opětovným potvrzením hodnot řádu, disciplíny, práce, vzájemné pomoci a lidské solidarity. Náboženské skupiny uspokojují společenské potřeby, o které se státní byrokracie příliš nestaraly. Patří mezi ně poskytování lékařské a zdravotní péče, provozování školek a škol, péče o staré, pomoc při přírodních i jiných katastrofách, sociální péče a pomoc v obdobích ekonomického strádání. Právě rozpad řádu a občanské společnosti vytvářejí vakuum, které je okamžitě vyplňováno náboženskými, často fundamentalistickými skupinami.²⁹

Pokud citové a společenské potřeby vykořeněných lidí nedokáží uspokojit tradičně dominantní náboženství, otevírá se zde prostor pro jiná náboženská hnutí — ta pak velmi rychle rozšiřují svou základnu a současně roste význam náboženství ve společenském a politickém životě. Například Jižní Korea je z historického hlediska převážně buddhistickou zemí — v roce 1950 zde počet křesťanů činil pouze 1 až 3 procenta obyvatelstva. S rychlým ekonomickým rozvojem, masivní urbanizací a diferenciací zaměstnání přestal buddhismus potřebám obyvatel vyhovovat. „Pro miliony, které přišly do měst, ale i pro

mnohé, kteří zůstali na proměňujícím se venkově, ztratil nehybný buddhismus korejského zemědělského věku svou přitažlivost. Oproti tomu křesťanství, přicházející s příslibem osobní spásy a individuálního údělu, dokázalo v dobách zmatku a změn poskytnout uklidňující jistotu.³⁰ V osmdesátých letech tak křesťané, hlavně presbyteriáni a katolíci, tvořili kolem 30 procent obyvatelstva.

K podobnému vývoji došlo v téže době i v Latinské Americe. Počet protestantů zde vzrostl ze zhruba 7 milionů v roce 1960 na celých 50 milionů v roce 1990. K důvodům tohoto úspěchu protestantství, jak v roce 1989 zjistili latinskoameričtí katoličtí biskupové, patřila „pomalost katolické církve v přizpůsobování se novým aspektům urbanizovaného života“ stejně jako „struktura, která jí někdy znemožňuje reagovat na psychologické potřeby dnešních lidí“. Na rozdíl od katolické církve, jak postřehl brazilský katolický kněz, protestantská církev „uspokojuje základní potřeby člověka — lidské teplo, uzdravení a hlubokou duchovní zkušenost“. Rozšíření protestantismu mezi latinskoamerickou chudinou tak primárně není pouze nahrazením jednoho náboženství jiným, ale mnohem spíše hlubokou proměnou náboženského citění a přístupu, kdy se z pouze nominálních a pasivních katolíků stali zapálení a aktivní evangelíci. Například počátkem devadesátých let se v Brazílii k protestantismu přihlásilo 20 procent obyvatelstva, ke katolictví 73 procent, ovšem o nedělích bylo v protestantských kostelech 20 milionů lidí, zatímco v katolických pouze 12 milionů.³¹ Stejně jako jiná světová náboženství i křesťanství prochází obdobím oživení vázaným na modernizaci — v Latinské Americe získalo spíše protestantskou nežli katolickou podobu.

Změny v Jižní Koreji a Latinské Americe jsou odrazem neschopnosti buddhismu a zkostnatělého katolictví uspokojit psychologické, citové a společenské potřeby lidí sužovaných traumaty, jež s sebou přináší modernizace. Zda k podobným změnám dojde i jinde, bude záležet na tom, jak převládající náboženství dokáže tyto potřeby uspokojit. V tomto ohledu se jeví zvláště zranitelný hlavně konfucianismus, zejména uvážíme-li jeho citovou vyprahlost. V konfuciánských zemích by mohl protestantismus i katolicismus dosáhnout podobné atraktivnosti, jakou má protestantství v Latinské Americe, katolictví v Koreji nebo fundamentalismus mezi muslimy a Indy. Koncem osmdesátých let, tj. v době, kdy hospodářský růst Číny dosahoval svého vrcholu, se křesťanství šířilo i zde, a to hlavně mezi mladými lidmi. Dnes počet čínských křesťanů dosahuje možná 50 milionů. Vláda se pokoušela zvyšování tohoto počtu zamezit, a to tak, že nechala zavírat pastory, misionáře a kazatele, zakazovala náboženské

obřady a aktivity, a v roce 1994 dokonce přijala zákon zakazující cizincům vyvíjet evangelickou činnost, zakládat náboženské školy či jiné náboženské organizace. Domácí náboženské skupiny pak měly zakázáno účastnit se nezávislých nebo ze zahraničí financovaných aktivit. Podobně jako v Číně je 5 procent populace křesťanského vyznání i v Singapuru. Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let vládní ministři varovali kazatele, aby nenarušovali „křehkou náboženskou rovnováhu v zemi“. Pracovníci náboženských skupin, včetně oficiálních představitelů katolické církve, byli zadržováni policií a docházelo k pronásledování křesťanských skupin i jednotlivců.³² S koncem studené války a následným politickým uvolněním brzy křesťanské západní církve pronikly i do bývalých sovětských republik, kde bylo tradičním náboženstvím pravoslaví. A i zde stejně jako v Číně se setkávaly s pokusy zabránit jim získávat nové stoupence. V roce 1993 přijal ruský parlament na žádost pravoslavné církve zákon, podle něhož chtěly-li se zahraniční náboženské organizace věnovat misijní nebo vzdělávací činnosti, musely buďto vlastnit státní akreditaci, nebo spolupracovat s podobnými organizacemi ruskými. Prezident Jelcin však tento zákon odmítl podepsat.³³ Na základě tohoto výčtu lze celkově konstatovat, že dostane-li se náboženské obrození do konfliktu s procesem obratu k domácí kultuře,

má *la revanche de Dieu* navrch: pokud totiž náboženské potřeby modernizace nedokáže uspokojit víra tradiční, lidé se obracejí k citově uspokojujícím náboženským importům.

Vedle psychologických, emocionálních a společenských traumat modernizace se ale objevují i jiné stimuly náboženského probuzení. K nim patří i slábnoucí vliv Západu a konec studené války. Od počátku devatenáctého století se reakce nezápadních civilizací na Západ odehrávaly pouze jako přechod od jedné západní ideologie k druhé. V devatenáctém století si elity těchto národů osvojily liberální hodnoty, a první projevy opozice vůči Západu tak nabyly podoby nacionálního liberalismu. Ve dvacátém století byly do Ruska, Asie, Latinské Ameriky, arabských i afrických zemí importovány socialistické a marxistické ideologie, které se zde sloučily s nacionalismem a staly se opozicí vůči západnímu kapitalismu a imperialismu. Kolaps komunismu v Sovětském svazu, jeho značná proměna v Číně a neschopnost socialistických ekonomik dosáhnout trvalého rozvoje přispěly ke vzniku ideologického vakua. Západní vlády, nejrůznější skupiny a mezinárodní instituce, např. Mezinárodní měnový fond a Světová banka, se pokoušejí toto vakuum zaplnit doktrínami neoortodoxní ekonomiky a demokratické politiky. Je

ale značně nejisté, jaký vliv si tyto doktríny udrží v nezápádních společnostech. Mezitím však lidé pohlížejí na komunismus jako na posledního světského boha, který zklamal, a za nepřítomnosti jiných přesvědčivých světských božstev se nadšeně a s úlevou obracejí k tomu skutečnému. Na místo ideologie nastupuje náboženství a náboženský nacionalismus zaujímá místo nacionalismu světského.³⁴

Náboženská probuzenecká hnutí jsou protisekularistická, protiuniversalistická a s výjimkou křesťanských hnutí i protizápadní. Staví se proti relativismu, sobectví a konzumu — tedy fenoménům spojovaným s tím, co Bruce B. Lawrence v protikladu k „modernitě“ nazval „modernismem“. Tato hnutí většinou neodmítají urbanizaci, industrializaci, rozvoj, kapitalismus, vědu, technologii ani jejich důsledky pro organizaci společnosti. V tomto smyslu tedy nejsou antimoderní. Modernizaci přijímají, postřehl Lee Kuan Yew, stejně jako „nevyhnutelnost vědy, technologie a s nimi spojenou změnu životního stylu“, avšak „odmítají pozápádní“. V islámském světě nevedl k rozvoji nacionalismus ani socialismus, tvrdí al-Turabi. „Motorem pokroku je náboženství“ a očištěný islám má v současné éře hrát roli srovnatelnou s protestantskou etikou v dějinách Západu. Náboženství není neslučitelné ani s rozvojem moderního státu.³⁵ Islámská fundamentalistická hnutí byla zvláště silná v rozvinutých a na první pohled sekularizovanějších islámských zemích, jakými jsou Alžírsko, Írán, Egypt, Libanon a Tunisko.³⁶ Náboženská hnutí, včetně těch nejfundamentalističtějších, jsou ostatně velice přizpůsobivá a k šíření svého poslání využívají moderních způsobů komunikace i organizačních technik, což nejlépe ilustruje úspěch protestantské evangelizace pomocí televize ve Střední Americe.

Účastníci náboženského obrození pocházejí ze všech oblastí života, ovšem nejčastěji z řad přistěhovalců do měst a nových členů střední třídy. Noví přistěhovalci do měst většinou hledají citovou, společenskou i hmotnou podporu stejně jako vedení, a to vše jim náboženství dokáže poskytnout v mnohem větší míře než jiné zdroje. Náboženství pro ně není, slovy Régise Debraye, „opiem lidstva, nýbrž vitamínem slabých“.³⁷ Další významnou skupinou je nová střední třída, do které spadá i Doreho „fenomén obratu k domácí kultuře ve druhé generaci“. Aktivisté islámských fundamentalistických skupin nejsou, jak poukazuje Kepel, „stárnoucí konzervativci nebo negramotní rolníci“. Stejně jako jinde i u muslimů je náboženské obrození městským fenoménem a oslovuje lidi, kteří jsou moderně orientováni, dobře vzdělaní a budují si kariéry ve vládě, obchodu či jiných profesích.³⁸ V případě muslimů platí, že mladí jsou nábožensky založení, /atímeo jejich rodiče spíše sekularisticky. A stejně tomu je i v případě hin-d u ismu, kde vůdcové obrozeneckých hnutí

opět pocházejí z druhé generace a často jsou „úspěšnými byznysmeny“ neboli „scuppies“ (saffron-cald yupics čiii šafránově odění „yuppies“), jak je nazývá indický tisk. Jejich stoupenci z počátku devadesátých let pocházeli z „indické solidní střední vrstvy“ - obchodníků a účetních, právníků, inženýrů, zaměstnanců civilní správy, intelektuálů a žurnalistů.³⁹ V Jižní Koreji plnily stejné vrstvy obyvatelstva v šedesátých a sedmdesátých letech presbyteriánské a katolické chrámy.

Náboženství, ať už domácí, či importované, poskytuje nastupujícím elitám modernizujících se společností smysl a ukazuje jim směr, kterým se ubírat. „Přiznat hodnotu tradičnímu náboženství,“ píše Ronald Doře, „znamená vznést požadavek na rovnoprávnost vůči jiným, „dominantním“ národům a často také zároveň vůči domácí vládnoucí třídě, která si hodnoty

a životní styl těchto dominantních národů osvojila.“ William McNeill tvrdí: „Víc než cokoli jiného je znovupřijetí islámu, a to v jakékoli podobě, především odvržením amerického a západního vlivu na místní společnost, politiku a morálku.“⁴⁰ V tomto smyslu je obrození nezápadních náboženství nejvýznamnějším projevem protizápadního postoje nezápadních společností. Toto obrození neznamená odmítnutí modernity jako takové, pouze odmítnutí Západu a sekularismu, degenerované kultury spojované právě se Západem. Je odmítnutím toho, co bylo nazváno „westoxifikace“ nezápadních společností, deklarací kulturní nezávislosti na Západu, hrdým prohlášením, že: „Budeme moderní, ale nebudeme, čím jste vy.“

Kapitola 5

Ekonomie, demografie a civilizace vyzyvatelů

Obrat k domácí kultuře a náboženské obrození jsou globální

fenomény. Nejzřetelněji se projeví v Asii a islámských zemích, a to v kulturní asertivitě a odporu proti Západu. Právě Asie a islám byly nejdynamičtějšími civilizacemi posledního čtvrtstoletí. Islámská výzva se nejvíce projevila v pronikavé kulturní, společenské i politické obrodě islámu v muslimských zemích, kterou provázelo zavržení západních hodnot a institucí. Asijská výzva je patrná ve všech východoasijských civilizacích — čínské, japonské, buddhistické i muslimské. Zdůrazňuje kulturní odlišnost od Západu, někdy rovněž poukazuje na společné rysy — ty jsou často hledány v konfucianismu. Asijci i muslimové zdůrazňují nadřazenost svých kultur nad kulturou západní. Odlišný charakter své kultury proklamují i lidé v dalších civilizacích, hinduistické, ortodoxní, latinskoamerické, africké, ovšem na rozdíl od muslimů či Asijců jsou nebo přinejmenším do poloviny devadesátých let byli poněkud zdrženlivější a svou kulturu neprohlášovali za nadřazenou kultuře západní. Asie a islám tak stojí osamoceně, někdy však také bok po boku, ve stále sebejistější asertivitě vůči Západu.

Za těmito výzvami vůči Západu lze vidět příbuzné, byť rozdílné příčiny.

Asijská asertivita má své kořeny v hospodářském růstu; muslimská do značné míry pramení ze společenské mobilizace a populačního růstu. Obě tyto výzvy mají na globální politiku silně destabilizační účinek (a budou jej mít i ve dvacátém prvním století), avšak povaha jejich vlivu se značně liší. Číně i dalším státům poskytuje pro suverennější jednání ve styku s ostatními státy podněty i prostředky hospodářský růst. Ale v muslimských zemích vytváří populační růst, zejména pak ve skupině mladých ve věku patnácti až čtyřicetiletých, početné zálohy pro fundamentalismus, terorismus, rebelie a migraci, a tak zatímco hospodářský růst asijské vlády posiluje, demografický muslimské vlády ohrožuje a s nimi i nemuslimské společnosti.

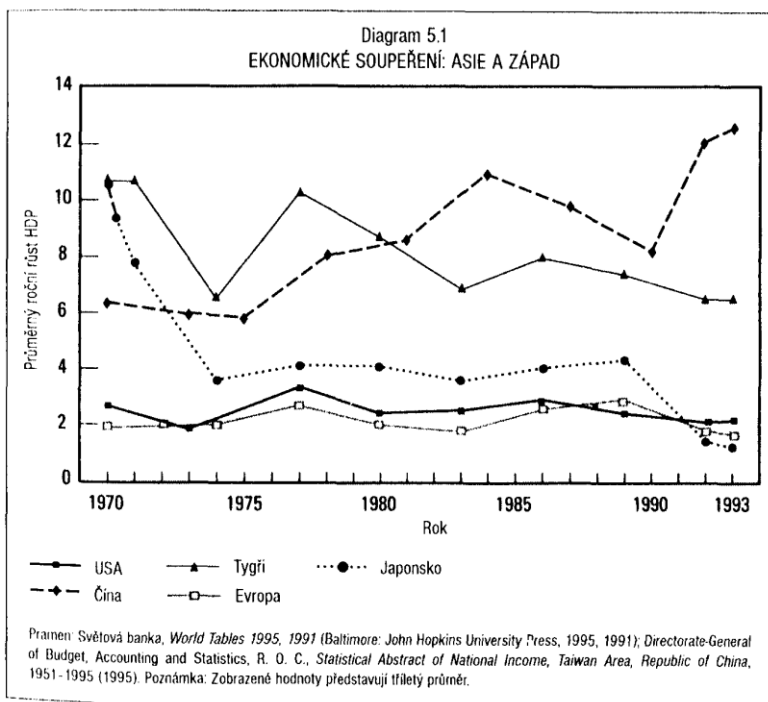
Sebepotvrzení Asie

Hospodářský rozvoj východní Asie je jednou z nejdůležitějších změn, ke kterým ve světě druhé poloviny dvacátého století došlo. Proces samotný začal v padesátých letech v Japonsku, které bylo po jistou dobu považováno za pozoruhodnou výjimku: Japonsko totiž představovalo nezapadní zemi, jež se dokázala úspěšně modernizovat a dosáhla vysokého stupně hospodářského rozvoje. Ekonomický rozvoj se však rozšířil i do čtyř asijských tygrů (Hongkong, Tchaj-wan, Jižní Korea, Singapur) a po nich rovněž do Číny, Malajsie, Thajska a Indonésie. V současnosti se rozvíjí i na Filipínách, v Indii a Vietnamu. Tyto země se již po deset a více let vyznačují trvalým hospodářským růstem, který

dosahuje v průměru 8 až 10 procent, někdy i více. Stejně markantní byla obchodní expanze, která nastala nejprve mezi asijskými státy a zbytkem světa, poté i mezi těmito státy navzájem. Tento hospodářský růst asijských zemí ostře kontrastuje s mírným růstem ekonomiky evropské a americké stejně jako se stagnací, která prostoupila zbytek světa.

Výjimkou tedy není již pouze Japonsko, nýbrž stále větší část Asie. Naopak ztotožnění Západu s bohatstvím a zbytku světa s chudobou nepřezíje konec dvacátého století— tato změna probíhá neuvěřitelně rychle. Jak přesně postřehl Kishore Mahbubani, Velké Británii a Spojeným státům trvalo padesát osm, respektive sedmdesát pět let, než se jim podařilo zdvojnásobit průmyslovou produkci na hlavu, Japonsku se totéž podařilo za

pouhých třicet tři let, Indonésii za sedmnáct, Jižní Koreji za jedenáct a Číně za deset. Čínská ekonomika vykazovala během osmdesátých a v první polovině devadesátých let každoroční nárůst ve výši osmi procent a asijské tygři za ní zaostávali jen nepatrně (viz diagram 5.1). „Čínská ekonomická oblast," prohlásili v roce 1993 zástupci Světové banky, se stala „čtvrtým sloupem světového hospodářského růstu" — vedle Spojených států, Japonska a Německa. Podle většiny odhadů se čínská ekonomika stane největší na světě již počátkem dvacátého prvního století. Když uvážíme, že již během devadesátých let druhá a třetí největší světová ekonomika pocházely z Asie, je pravděpodobné, že kolem roku 2020 budou asijské čtyři z pěti a sedm z deseti největších ekonomik. V té době budou pravděpodobně asijské společnosti vytvářet více než 40 procent světového hospodářského produktu. Z Asie navíc bude pocházet patrně i většina konkurujících si ekonomik.¹¹ I kdyby míra hospodářského růstu asijských ekonomik poklesla dříve a prudčeji, než se očekává, i tak bude mít dosavadní růst dalekosáhlé důsledky pro asijské země i celý svět.

Hospodářský rozvoj východní Asie mění mocenskou rovnováhu mezi Asií a Západem, hlavně Spojenými státy. Úspěšný hospodářský rozvoj vyvolává u těch, kdo jsou jeho původci a kteří z něj profitují, růst sebevědomí a asertivity. Bohatství se podobně jako moc považuje za důkaz ctnosti, za manifestaci morální i kulturní nadřazenosti. Hned poté, co východoasijské státy dosáhly prvních hospodářských úspěchů, začali jejich obyvatelé zdůrazňovat odlišnost vlastní kultury, přičemž své hodnoty a životní styl prohlašovali za nadřazené hodnotám Západu i jiných společností. Asijské společnosti jsou čím dál méně přístupné americkým požadavkům a zájmům; naopak, vůči tlaku ze strany Spojených států či jiného západního státu se stávají stále odolnější.

Americký velvyslanec Tommy Kohn v roce 1993 poznamenal: „Asií se přehnal vlna kulturní renesance.“ Její součástí je i „rostoucí sebevědomí“, což znamená, že Asijci „již nepovažují vše západní nebo americké nutně za to nejlepší“.²¹ Tato renesance se projevuje ve stále větším důrazu kladeném jak na odlišnou kulturní identitu jednotlivých asijských zemí, tak (zároveň) na společné rysy asijských kultur, které je odlišují od kultury západní. Význam kulturního

obrození se zrcadlí ve změně, k níž došlo ve vzájemných vztazích mezi dvěma nejdůležitějšími východoasijskými státy a západní kulturou.

V polovině devatenáctého století, kdy vrcholil západní vliv v Číně a Japonsku, se elity těchto zemí po krátkém poblouznění kemalismem přiklonily k reformistické strategii. V Japonsku se v období Meidži dostala k moci dynamická skupina reformátorů, která studovala a přejímala západní techniky, postupy, instituce a podařilo se jí nastartovat proces modernizace Japonska. Nicméně tento proces řídili tak, aby zachovali základní prvky tradiční japonské kultury, která v mnoha ohledech modernizaci napomáhala a která Japoncům umožňovala dovolávat se tohoto základu, nově jej formulovat a i na něm stavět, což ve třicátých a čtyřicátých letech přispělo k rostoucí podpoře a ospravedlnění japonského imperialismu. Oproti tomu v Číně se upadající dynastie Čchin se západním vlivem nedokázala úspěšně vypořádat. Důsledkem toho byla Čína poražena, vydrancována a pokořena Japonskem a evropskými mocnostmi. Pád císařství roku

1910 provázelo rozdělení země a občanská válka. Soupeřící čínští intelektuálové a političtí vůdci byli nuceni se dovolávat protichůdných západních konceptů, čehož příkladem jsou Sunjatsenovy tři principy „Nacionalismus, demokracie a živobytí lidu“, Liang Či-Čaův liberalismus a Mao Ce-tungův marxismus-leninismus. Koncem čtyřicátých let zvítězil sovětský import nad západním vlivem (nacionalismem, liberalismem, demokracií a křesťanstvím) a Čína se stala socialistickým státem.

Zdrucující porážka ve druhé světové válce způsobila v Japonsku totální kulturní rozpad. „Pro nás je nyní velice obtížné představit si, do jaké míry bylo vše — náboženství, kultura, každý jednotlivý aspekt mentální existence této země — vtaženo do služby oné válce,“ tvrdil v roce 1994 jeden západní vědec, hluboce se zajímající o Japonsko. „Válečná prohra znamenala šok pro celý systém. V jejich myslích vše ztratilo cenu, a proto bylo zavrženo,“³¹ pokračuje. Oproti tomu na vše, co pocházelo ze Západu, zejména pak z vítězných Spojených států, se začalo pohlížet jako na dobré a žádoucí. Japonsko se tak pokoušelo napodobit Západ stejným způsobem, jako Čína napodobovala Sovětský svaz.

Koncem sedmdesátých let se nové čínské vedení začalo od sovětského modelu odvracet. Příčinou bylo jednak to, že komunismus nedokázal zajistit hospodářský růst, jednak úspěch kapitalismu v Japonsku a ve stále větším počtu ostatních asijských zemí. Pád Sovětského svazu o

deset let později vady tohoto importovaného modelu jenom zdůraznil. Číňané se tak octli před otázkou, zda se obrátit směrem na Západ, nebo se stáhnout do izolace. Mnoho intelektuálů i ostatních volalo po celkovém pozápádnění — tento trend dosáhl svého kulturního vrcholu a popularity, když byl v televizi vysílán seriál *Elegie za řeku* a na náměstí Tchien-an-men byla vztyčena socha bohyni demokracie. Západní orientace si však nedokázala získat podporu oněch několika stovek lidí, kteří mají v Pekingu vliv, ani nedokázala oslovit 800 milionů rolníků žijících na venkově. Ostatně celkové pozápádnění by koncem dvacátého století nebylo o nic praktičtější než koncem století devatenáctého. Čínské vedení proto zvolilo novou verzi staré strategie: kapitalismus a podíl na světové ekonomice v kombinaci s politickým auto-ritářstvím a opětovným příklonem k tradiční čínské kultuře. Namísto revoluční legitimacy marxismu-leninismu režim postavil jednak legitimitu výkonnou, zajištěnou hospodářským rozvojem, jednak legitimitu nacionální, zajišťovanou dovoláváním se osobitého charakteru čínské kultury. „Post-tchicn-an-menský režim se záhy chopil čínského nacionalismu jakožto nového zdroje legitimacy“ a aby ospravedlnil svou moc a jednání, vědomě podporoval protiamerické postoje,⁴ podotýká jeden pozorovatel. Objevuje se čínský kulturní nacionalismus, který dobře vystihují slova jednoho čelního hongkongského představitele pronesená roku 1994: „My Číňané se cítíme nacionalisty jako nikdy předtím. Jsme Číňané a jsme na to hrdí.“ V Číně samotné vznikla počátkem devadesátých let „široce sdílená touha navracet se k tomu, co je autenticky čínské, patriarchální, domácí a autoritářské“. V tomto návratu k vlastní historii je diskreditována jak demokracie, tak leninismus, neboť obě ideologie jsou považovány za cizí import.⁵

Počátkem dvacátého století označili čínští intelektuálové za příčinu zaostalosti země konfucianismus, čímž nezávisle dospěli k podobným závěrům jako Max Weber. Západní badatele v oblasti humanitních věd následují i současní čínští političtí vůdci a v konfucianismu naopak spatřují příčinu hospodářského úspěchu země. Čínská vláda začala podporovat zájem o konfucianismus v osmdesátých letech, straničtí vůdcové jej tehdy dokonce prohlašovali za hlavní proud čínské kultury.⁶ Pro konfucianismus se pochopitelně zapálil i Lee Kuan Yew, který v něm viděl příčinu singapurského úspěchu, a stal se misionářem konfuciánských hodnot pro celý zbytek světa. V devadesátých letech se za „dědice konfuciánského myšlení“ prohlásila i tchajwanská vláda a prezident Li Teng-chuej označil čínské „kulturní dědictví“ sahající až ke Kao Yaovi (dvacáté první století př. Kr.), Konfuciovi (páté století př. Kr.) a Menciovi (třetí století př. Kr.) za kořeny tchajwanské demokratizace.⁷

At' již chtějí ospravedlnit demokracii, nebo autoritářství, čínští představitelé se nyní při hledání legitimacy obracejí ke společné čínské kultuře, nikoliv ke konceptům importovaným ze Západu.

Režimem podporovaný chanský nacionalismus je takového druhu, že pomáhá setřít jazykové, regionální a ekonomické rozdíly mezi devadesáti procenty čínské populace. Zároveň však zdůrazňuje rozdíly vůči nečínským menšinám, které tvoří méně než 10 procent populace, avšak obývají 60 procent čínského území. Tento nacionalismus rovněž vytváří základ odporu režimu vůči křesťanství, křesťanským organizacím a křesťanské misijní činnosti, která na místo uvolněné maoismem nabízí jako alternativu západní víru.

V Japonsku se v průběhu osmdesátých let dostal úspěšný hospodářský rozvoj do kontrastu se zjevnými neúspěchy a „úpadkem“ amerického hospodářství i celého společenského systému, což u Japonců začalo vyvolávat stále větší nedůvěru k západním modelům a naopak čím dál pevnější přesvědčení, že tajemství jejich hospodářského úspěchu tkví uvnitř vlastní kultury. Japonská kultura, jejímž plodem byla válečná katastrofa roku 1945 a která byla důsledkem toho po válce zavrhaná, se v letech osmdesátých stala základem hospodářského triumfu, a tak mohla být znovu přijata. Japonci stále důkladněji poznávali západní společnost a postupně zjišťovali, že „být západní není samo o sobě nijak pohádkově úžasné. Toto kouzlo jim naopak dokáže poskytnout jejich vlastní systém.“ Tedy zatímco Japonci v době restaurace Meidžijū přijali politiku „odklonu od Asie a příklonu k Evropě“, jejich potomci doby kulturního obrození konce dvacátého století přijali politiku „distancování se od Ameriky a přiblížení se Asii“.⁸ Součástí tohoto trendu bylo v první řadě opětovné ztotožnění s japonskými kulturními tradicemi a obnovené potvrzení hodnot těchto tradic, v druhé řadě, což je problematičtější, se objevila snaha o „poasijsčtění“ Japonska a navzdory tomu, že představuje samostatnou a nezávislou civilizaci, snaha ztotožnit je s obecnou asijskou kulturou. Uvážíme-li rozsah, do jakého se Japonsko (na rozdíl od Číny) po druhé světové válce ztotožnilo se Západem, a míru, do jaké se Západ přes své neúspěchy dokázal vyhnout kolapsu, jenž postihl Sovětský svaz, pak je zřejmé, že japonské motivy pro odvržení západní kultury se co do síly zdaleka nemohly rovnat čínskému odvržení jak sovětského, tak západního modelu. Na druhé straně jedinečnost japonské civilizace, v ostatních asijských zemích stále živé vzpomínky na japonský imperialismus i ústřední ekonomické postavení Číny budou mít patrně za následek to, že odvrát od Západu bude pro Japonsko snazší než příklon k Asii.⁹ Novým potvrzením vlastní kulturní identity Japonsko zdůrazňuje svou jedinečnost a odlišnost, a to nejen od západní kultury, nýbrž i od ostatních kultur asijských.

Ve stejné době, kdy Japonci a Číňané začali objevovat uvnitř svých vlastních kultur nové hodnoty, se také začali podílet na širším opětovném potvrzení hodnoty asijské kultury jako takové, která byla stavěna do protikladu ke kultuře západní. Industrializace a ji doprovázející růst přispěly v osmdesátých a devadesátých letech k artikulaci toho, co lze oprávněně nazvat

asijskou afirmací. Tento komplex postojů a stanovisek sestává ze čtyř hlavních prvků.

Za prvé, Asijci se domnívají, že východoasijské státy si i do budoucna udrží stejnou míru hospodářského růstu, že v hospodářském produktu brzy předstihnou Západ, a ve srovnání s ním se tak stanou mocnějšími i ve světovém dění. Hospodářský růst vytváří v asijských společnostech pocit moci a s ním i přesvědčení, že je v jejich moci vyrovnat se Západu. „Doba, kdy Spojené státy kýchly a japonsko nastydlo, je dávno pryč,“ prohlásil jeden významný japonský novinář v roce 1993. Malajský vládní činitel jej doplnil: „Asii nerozkašle ani vysoká horečka v Americe.“ Podle jiného asijského politika se ve vztazích se Spojenými státy Asijci nacházejí „na konci éry úcty a na počátku éry odmouvaní“. „Asijská rostoucí prosperita,“ říká náměstek malajského premiéra, „znamená, že Asie se v současnosti nachází v postavení, kdy může nabídnout seriózní alternativy k převládajícímu globálnímu politickému, společenskému a hospodářskému uspořádání.“¹⁰⁾ Zároveň to znamená, tvrdí lidé z východní Asie, že Západ rapidně ztrácí schopnost přinucovat asijské společnosti, aby se řídily západními standardy v otázce lidských práv a jiných hodnot.

Za druhé, Asijci mají za to, že jejich hospodářský úspěch je především produktem asijské kultury, která převyšuje západní kulturu. Ta naopak kulturně a společensky upadá. Během oněch opojných dnů v osmdesátých letech, kdy japonská ekonomika, export, obchodní bilance i zahraniční obchod vzkvétaly, se Japonci, podobně jako Saúdové před nimi, chvástali nově nabytou hospodářskou mocí, s pohrdáním hovořili o úpadku Západu a své úspěchy stejně jako západní neúspěchy připisovali nadřazenosti domácí kultury a úpadku kultury západní. Počátkem devadesátých let dostal asijský triumfalismus nového výrazu v tom, co lze nazvat „singapurskou kulturní ofenzívou“. Již od doby Lee Kuana Yewa hlásali singapurští státníci vzestup Asie na úkor Západu, proklamovali hodnoty asijské kultury, zejména konfuciánské, které podle nich byly příčinou tohoto úspěchu, a ty kladli do protikladu ke kultuře západní. Stavěli tak proti sobě na jedné straně řád, disciplínu, rodinnou odpovědnost, pracovitost, kolektivismus, odříkání a na straně druhé, tj. západní,

sebeuspokojení, lenost, individualismus, zločinnost, podřadné vzdělání, neúctu k autoritě a „duchovní zkostratělost“, které podle nich byly příčinami západního úpadku. Tvrđilo

se, že pokud Spojené státy chtějí s Východem soupeřit, „musí zevrubně přezkoumat své základní pojetí společenského a politického uspořádání a přitom se i přiučit u východoasijských společností“.¹¹ Obyvatelé východní Asie spatřují kořeny svého úspěchu zejména ve východoasijském upřednostňování kolektivu před jednotlivcem. „Hodnoty a zvyky lidí z východní Asie — Japonska, Koreje, Tchajwanu, Hongkongu a Singapuru --, které mají spíše komunitaristický charakter, se v právě rozvíhájícím vývoji ukázaly jako aktiva,“ tvrdil Lee Kuan Yew. „Hodnoty, jež zdůrazňuje východoasijská kultura, například přednost skupinového zájmu před zájmy jednotlivce, podporují obecnou kolektivní snahu nezbytnou pro rychlý rozvoj.“ Malajský premiér říká: „Motivační silou pro ekonomický a společenský rozvoj Japonska a Koreje se stala pracovní morálka obyvatel těchto zemí. Tato morálka se zrodila z přesvědčení, že skupina a národ jsou důležitější než jednatelce.“¹²

Za třetí, přestože obyvatelé východní Asie uznávají, že mezi asijskými společnostmi a civilizacemi jsou rozdíly, na druhé straně tvrdí, že mají i významné společné rysy. Z nich je ústředním, jak zdůrazňuje jeden čínský disident, „konfuciánský hodnotový systém, který má za sebou dlouhou historii a který sdílí většina zemí regionu“. Zvláště relevantní složkou tohoto systému je důraz kladený na šetrnost, rodinu, práci a disciplínu. Ale stejně důležité je i sdílené odmítání individualismu a převaha „měkkého“ autoritářství nebo velmi omezených forem demokracie. Asijské společnosti mají tvář v tvář Západu společný zájem — bránit tyto jedinečné hodnoty a podporovat vlastní ekonomické zájmy. Proto Asijci zdůrazňují nutnost vytvoření nových forem vnitroasijské kooperace, jakou je například rozšíření Sdružení východoasijských států (ASEAN) a vytvoření Východoasijské ekonomické rady. Přestože bezprostředním ekonomickým zájmem těchto společností je udržet si přístup na západní trhy, v dlouhodobé perspektivě se jako pravděpodobné jeví to, že převládne ekonomický regionalismus, v důsledku čehož musí východní Asie stále více podporovat vnitroasijský obchod i investice.¹³ Zejména pro Japonsko jakožto hlavní zemi asijského rozvoje je důležité odpoutat se od své minulé politiky „odasijsštění a pozápádnění“, a naopak vykročit „cestou opětovného poasijsštění“, neboli obecněji řečeno, cestou „poasijsštění Asie“, kterou vytyčili vládní představitelé Singapuru.¹⁴

/a čtvrté, obyvatelé východní Asie tvrdí, že asijský rozvoj a hodnoty

představují model, který by měly napodobovat všechny ostatní nezapadní společnosti, chtějí-li se vyrovnat Západu, a který by pro svou obnovu měl přijmout i Západ. Domnívají se, že „v minulých čtyřech desetiletích tolik uctívaný anglosaský model rozvoje jednoduše už nefunguje“. Jeho místo nyní zaujímá model východoasijský — z jeho úspěchů se teď snaží poučit země jako Mexiko, Chile, Írán, Turecko nebo bývalé sovětské republiky, stejně jako se předcházející generace pokoušely učit z úspěchu Západu. Asie musí „do zbytku světa přenést ty asijské hodnoty, které mají univerzální význam..., uskutečnit tento ideál znamená exportovat asijský, zejména pak východoasijský, společenský systém“. Pro Japonsko a ostatní asijské země se stala nutnou podpora „tichomořského globalismu“ neboli „globa-lizace Asie“, stejně jako je pro ně nezbytné „rozhodnou měrou utvářet charakter nového světového řádu“.¹⁵

Silné společnosti jsou univerzalistické, slabé partikularistické. Rostoucí sebevědomí východní Asie přineslo asijský univerzalizmus srovnatelný s univerzalizmem charakteristickým pro Západ. „Asijské hodnoty jsou hodnotami univerzálními; evropské hodnoty jsou pouze evropské,“ prohlásil ministerský předseda Mahathir v přednášce určené představitelům evropských vlád roku 1996.¹⁶ Průvodním jevem tohoto fenoménu je asijský „okcidentalismus“, který Západ zobrazuje tímž uniformním a negativním způsobem, jakým západní orientalismus zobrazoval Východ. Pro obyvatele východní Asie je ekonomická prosperita důkazem morální nadřazenosti — pokud východní Asii někdy v budoucnu z pozice nejrychleji se rozvíjející oblasti vytlačí Indie, měl by se svět připravit na obsáhlé výklady o nadřazenosti hinduistické kultury, o roli, kterou kastovní systém sehrál v hospodářském rozvoji, i o tom, jak jen díky návratu k vlastním kořenům a překonání umrtvujícího západního dědictví po britském imperialismu dosáhla Indie konečně náležitého místa na vrcholu civilizací. Kulturní asertivita kráčí ve šlépějích materiálního úspěchu; tvrdá moc plodí moc měkkou.

Islámské obrození

Zatímco Asijci jsou čím dál asertivnější důsledkem hospodářského růstu, muslimové hledají zdroj identity, smyslu, stability, legitimitu, rozvoje, moci i naděje v islámu. Tuto jejich naději vyjadřuje heslo „Islám je řešení“. Islámské obrození je svým rozsahem a hloubkou nejpozdnější fází procesu, v němž se islámská civilizace pokouší vypořádat se Západem, přičemž řešení nehledá v západních ideologiích, nýbrž v islámu. Součástí tohoto procesu jsou: přijetí modernity, odmítnutí západní kultury a příklon k islámu jakožto průvodci životem v moderním světě. Jak vysvětloval jeden významný saudský představitel v roce 1994: „Importy z ciziny jsou hezké, pokud se jedná o luxusní nebo technicky dokonalé ‚věď‘. Nicméně nedotknutelné společenské a politické instituce,

ať jsou importovány odkudkoli, mohou mít smrtící účinek — vezměte si příklad íránského Šáha... Pro nás není islám pouhým náboženstvím, ale i způsobem života. My Saúdovč chceme svou společnost modernizovat, což však neznamená, že ji chceme pozápad-nit."17>

Islámské obrození je snahou muslimů tohoto cíle dosáhnout. Jde o široké intelektuální, kulturní, společenské i politické hnutí prostupující celým islámským světem. Islámský „fundamentalismus“, běžně chápaný jako politický islám, je jen jednou součástí mnohem rozsáhlejšího obrození islámských myšlenek, zvyků i rétoriky a opětovného oddání se islámu u muslimských populací. Obrození je hlavním proudem, nikoli pouhým projevem extremismu, jde o věc všudypřítomnou a rozhodně nikoli izolovanou.

Obrození se dotklo muslimů po celém světě a ve většině muslimských států ovlivnilo společnost i politiku. John L. Esposito píše:

V OSOBNÍM ŽIVOTĚ LZE NALÉZT MNOHO ZNAKŮ ISLÁMSKÉHO PROBUZENÍ: PATŘÍ ME/ I NĚ STÁLE ČASTĚJŠÍ DODRŽOVÁNÍ NÁBOŽENSKÝCH RITUÁLŮ (NÁVŠTĚVY MEŠIT, MODLITBY, POSTĚNÍ SE), ROSTOUCÍ POČET NÁBOŽENSKÝCH PROGRAMŮ A PUBLIKACÍ, /VÝŠENÝ DŮRAZ NA ISLÁMSKÉ OBLEČENÍ A HODNOTY, REVITALIZACE SŮFISMU (MYSTI-CLSMU). TOTO ŠIROCE ZALOŽENÉ OBROZENÍ ROVNĚŽ DOPROVÁZÍ NÁVRAT K ISLÁMU VE VEŘEJNÉ SFÉŘE: VĚTŠÍ POČET ISLÁMSKY ORIENTOVANÝCH VLÁD, ORGANIZACÍ, ZÁKONŮ, BANK, SOCIÁLNÍCH SLUŽEB I VZDĚLÁVACÍCH INSTITUCÍ. VLÁDY I OPOZICE SE K ISLÁMU OBRACELY, ABY PODPOŘILY SVOU AUTORITU A ZÍSKALY PODPORU OBYVATELSTVA... VĚTŠINA VLÁDCŮ A VLÁD, I VE SPÍŠE SEKULARIZOVANÝCH

STÁTECH JAKO TUKKCKO A TUNISKO, SI JK VĚDOMA POTENCIÁLNÍ SÍLY ISLÁMU A PROKA/UJE /VÝŠENOU SEN/ITIVITU A ÚKOST PŘI PROJEDNÁVÁNÍ ISLÁMSKÝCH OTÁ/ EK.

Ali E. Hillal Dcssouki, další významný badatel zabývající se islámem, vidí jako součást obrození snahy dosadit na místo západního práva znovu právo islámské, častější používání náboženského jazyka a symbolismu, expanzi islámského vzdělání (která se projevuje ve zvyšujícím se počtu islámských škol a islamizací učebních osnov ve státních školách), silnější příklon k islámským zásadám společenského chování (například zakrývání si tváře u žen, abstinence alkoholu), stále početnější účast na náboženských rituálech, převahu islámských skupin v opozici ve státech se sekularizovanou vládou a širší snahu dosáhnout mezinárodní solidarity mezi islámskými státy a společnostmi.¹⁸ *La revanche de Dieu* je globální fenomén, avšak Bůh, nebo spíše Alláh, si svou pomstu nejvíce vybral v *ummě*, tj. v komunitě islámu.

Ve svých politických projevech se islámské obrození v některých ohledech podobá marxismu — disponuje posvátnými texty, vizí dokonalé společnosti, je mu vlastní zaujetí pro zásadní změny, odmítání stávající moci i národního státu a též doktrinární pestrost sahající od umírněného reformismu k militantnímu revolucionářství. Mnohem užitečnější

analogií je však protestantská reformace — oba tyto fenomény jsou reakcí na stagnaci a zkaženost existujících institucí: dovolávají se návratu k čistší a náročnější formě svého náboženství: kážou práci, řád a disciplínu; oslovují dynamickou střední třídu. Oba jsou navíc komplexními hnutími s nejrůznějšími proudy, z nichž dva jsou hlavní: luteránství a kalvinismus v protestantismu, šíitský a sunitský fundamentalismus v islámu. Mezi Janem Kalvínem a Ajatolláhem Chomejmím dokonce existuje jistá paralela v tom, že oba se své společnosti pokoušeli podříditi klášterní disciplíně. Ústředním duchem reformace i obrození je fundamentální reforma. „Reformace musí být univerzální,“ prohlásil jeden puritánský pastor, „...reformovat všechna místa, lidi a povolání; reformovat soudcovské stolice, nižší soudy, ...reformovat univerzity, města, země, nižší školy, sabat, ustanovení o svátostech, bohoslužby.“ Podobně tvrdí al-Turabi: „Toto probuzení je všeobšíhlé — nejde v něm jen o osobní zbožnost, není výhradně intelektuální a kulturní

ani pouze politické. Je vším, celkovou obnovou společnosti od vrcholu až na dno.“^{19*} Ignorovat vliv islámského obrození na politiku východní polokoule koncem dvacátého století je totéž, jako ignorovat vliv protestantské reformace na evropskou politiku konce století šestnáctého.

V jednom klíčovém ohledu se však islámské obrození od reformace odlišuje, její vliv se omezoval pouze na sever Evropy; ve Španělsku, Itálii, východní Evropě a habsburských zemích obecně měla vliv jen nepatrný. Naopak islámské obrození se dotklo skoro každé muslimské společnosti. Islámské symboly, dogmata, zvyky, instituce, politika a organizace nabývaly na všeobecné vážnosti od počátku sedmdesátých let. Přijímala je jedna miliarda muslimů od Maroka po Indonésii, od Nigérie po Kazachstán. Nejprve islamizace pronikala do oblasti kulturní, teprve pak i do sféry sociální a politické. Intelektuálové a politici ji jednoduše museli vzít na vědomí, ať chtěli či nechtěli. Stejně tak byli nuceni se islamizaci tím či oním způsobem přizpůsobit. Všobšíhlá zobecnování jsou vždy nebezpečná a často navíc nepravdivá, ovšem jedno se jeví jako oprávněné. V roce 1995 byly všechny země, v nichž tvořili populační většinu muslimové, více islámské, a to kulturně, společensky i politicky, než o patnáct let dříve.^{20,}

Ve většině zemí lze za ústřední prvek islamizace považovat vznik islámských společenských organizací a pohlčení dříve existujících organizací islámskými skupinami. Zvláštní péči věnovali islamisté zakládání islámských škol a zvětšování islámského vlivu na školách státních. Konečným důsledkem vlivu těchto islámských skupin byl zrod islámské „občanské společnosti“, která se podobala často křehkým institucím sekularizované občanské společnosti a rozsahem svých aktivit je často překonala. Napří-

klad v Egyptě vznikla počátkem devadesátých let celá síť islámských orga-ni/ací, které měly zaplnit vakuum vytvořené vládou a velmi početné egyptské chudině poskytovat zdravotnickou a sociální péči, vzdělání i další služby. Po káhirském zemětřesení v roce 1992 právě tyto organizace „byly během prvních hodin v ulicích, lidem rozdávaly potraviny a přikrývky, zatímco vládní pomoc přicházela se značným zpožděním". V Jordánsku /ase Muslimské bratrstvo cílevědomě sledovalo politiku budování sociální a kulturní „infrastruktury islámské republiky" a začátkem devadesátých let disponovalo v této malé zemi o 4 milionech obyvatel velkou nemocnicí, dvaceti klinikami, 40 islámskými školami a 120 centry pro studium Korá-nu. Hned v sousedství, na západním břehu Jordánu a v pásmu Gázy, islámské organizace zakládaly a spravovaly „studentské spolky, organizace mladých i náboženská, společenská a vzdělávací sdružení", které zahrnovaly školy od mateřských škol až po islámskou univerzitu, kliniky, dětské domovy, domovy důchodců i systém islámských soudců a usmiřovatelů. Během sedmdesátých a osmdesátých let se islámské organizace rozšířily také v Indonésii. Počátkem let osmdesátých už měla největší z nich, *Muhamma-díja*, členskou základnu čítající 6 milionů lidí, uvnitř sekularizovaného státu vytvořila „náboženský sociální stát" a prostřednictvím sítě klinik, škol, nemocnic a institucí na univerzitní úrovni poskytovala občanům celé země služby „od kolébky až po rakev". V těchto i dalších muslimských společnostech, kde islámské organizace měly zakázanou politickou činnost, poskytovaly sociální služby srovnatelné se službami politických mašinérií ve Spojených státech počátkem dvacátého století.²¹

Politické projevy obrození nedošly ani zdaleka takového rozšíření jako jeho projevy kulturní a sociální, nicméně i tak je obrození jedinou významnou politickou změnou, ke které v muslimských společnostech došlo v poslední čtvrtině dvacátého století. Rozsah a forma politické podpory islámských hnutí jsou v jednotlivých zemích různé, ovšem vyskytují se jisté obecnější tendence: tato hnutí většinou nepodporuje venkovská elita, rolníci ani starší lidé. Podobně jako fundamentalisté v jiných zemích i islamis-té nejčastěji bývají účastníky a produkty procesu modernizace. Jedná se o mobilní a moderně orientovanou skupinu mladých lidí, které lze rozdělit na tři skupiny.

Stejně jako v případě většiny revolučních hnutí tvoří jádro studenti a intelektuálové. Ovládnutí studentských spolků a podobných organizací fundamentalisty představovalo ve většině zemí první fázi politické islami-zace. Islámský „průlom" na univerzity nastal během

sedmdesátých let nejprve v Egyptě, Pákistánu a Afghánistánu, pak se rozšířil i do dalších muslimských zemí. Islámská výzva došla největší odezvy u studentů technických škol, stavebních fakult a vědeckých ústavů. V devadesátých letech se v Saudské Arábii, Alžírsku i jinde projevoval „obrat k domácí kultuře u druhé generace“, a tak stále větší procento univerzitních studentů získávalo vzdělání ve svém mateřském jazyce, čímž bylo mnohem více vystavováno islámskému vlivu.²² Islamisté rovněž dokázali silně oslovit

ženy, a tak například v Turecku se objevil markantní rozdíl mezi starší generací žen orientovaných sekulárně a generací jejich dcer či vnuček, orientovaných naopak nábožensky.²³ Jedna studie o militantních vůdcích egyptských islamistických skupin odhalila pět charakteristických rysů, které jsou typické i pro islamisty v jiných zemích: jedná se především o mladé lidi, většinou mezi dvaceti až čtyřiceti lety věku; osmdesát procent z nich tvoří studenti nebo absolventi univerzit; víc jak polovina z nich vystudovala na prestižních univerzitách nebo pracuje v intelektuálně nejnáročnějších oblastech technické specializace jako medicína či strojírenství; přes 70 procent pochází z nižší střední třídy, má „skromné, avšak nikoli chudé zázemí“ a ve svých rodinách jsou první generací, která nabyla vyššího vzdělání; dětství tito lidé většinou prožili v malých městech nebo na venkově, později se přistěhovali do velkých měst.²⁴

Zatímco členy militantních kádru a přepadových komand často bývali studenti a intelektuálové, většinu aktivního členstva tvořili lidé z městské střední třídy. Tito lidé do určité míry pocházeli z těch skupin obyvatelstva, které se běžně označuje jako „tradiční“ skupiny střední třídy: obchodníci, kupci, živnostníci či majitelé malých podniků. Právě oni sehráli klíčovou roli v íránské revoluci, poskytovali významnou podporu fundamentalistickým hnutím v Alžírsku, Turecku a Indonésii. Ale mnohem větší mírou jsou mezi fundamentalisty zastoupeny „modernější“ složky střední třídy. K islámským aktivistům „pravděpodobně náleží značný počet nejvzdělanějších a nejinteligentnějších mladých lidí z dané populace“, a to včetně lékařů, právníků, techniků, vědců, učitelů i úředníků státní správy.²⁵

Třetí klíčovou skupinu stoupců islámu tvoří nedávní přistěhovalci do měst. V sedmdesátých a osmdesátých letech strmě vzrostla velikost městské populace. Přistěhovalci do měst se tísnili v přelidněných chudinských čtvrtích s velice špatnými životními podmínkami a sociální pomoc jim tehdy nabízely právě islámské organizace. Navíc, jak zdůrazňuje Ernest Gellner, islám sám těmto „nedávno vykořeněným masám poskytoval důstojnou identitu“. V Istanbulu,

Ankaře, Káhiře, Asijútu, Alžíru, Fesu i v pásmu Gázy vznikaly islamistické strany, které oslovovaly „ponížené a ozebračené“. „Masa revolučního islámu,“ píše Oliver Roy, „je produktem moderní společnosti..., tvoří ji noví přistěhovalci do měst, miliony rolníků, díky nimž třikrát vzrostla populace velkých muslimských metropolí.“²⁶

V polovině devadesátých let se vyslovené islamistické strany dostaly k vládě pouze v Íránu a Súdánu. Na druhé straně, jen málo muslimských zemí, například Turecko či Pákistán, mělo režim s alespoň nějakým nárokem na demokratickou legitimitu. Vlády čtyřiceti dalších muslimských zemí byly výrazně nedemokratické - monarchie, vlády jedné strany, vojenské režimy, osobní diktatury nebo kombinace všech těchto režimů, často se opírající o omezenou rodinnou, klanovou nebo kmenovou základnu, a v některých případech silně závislé na zahraniční podpoře. Pouze dva režimy, v Maroku a Saudské Arábii, se pokusily dovolávat určité formy islámské legitimacy, ale jinak většina těchto vlád ani neměla podklad, na němž by mohla svou politiku ospravedlnit, a to ani z hlediska hodnot islámských, demokratických, ani nacionalistických. Clement Henry Moore tyto vlády označil za „režimy bunkrů“, tj. režimy represivní, zkorumpované, nevšímavé k potřebám a cílům svých občanů. Podobné režimy se mohou udržet při moci značně dlouho: nemusí se nutně zhroutit, byť je v moderním světě pravděpodobnost jejich proměny nebo pádu značně vysoká. Důsledkem toho vyvstala v polovině devadesátých let otázka, jaké jsou možné alternativy těchto režimů: kdo se stane jejich nástupcem? A v téměř všech těchto zemích se jako nejpravděpodobnější nástupce jevila islamistická vláda.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se světem přehnal vlna demokratizace a zasáhla několik desítek zemí, muslimských společností se však dotkla jen okrajově. A tak zatímco v jižní Evropě, Latinské Americe, okraji východní Asie a střední Evropě sílila demokratická hnutí, v muslimských zemích sílila hnutí islamistická. Islamismus byl v muslimském světě funkční náhražkou demokratické opozice proti autoritářským režimům v křesťanských zemích a měl i některé podobné příčiny: společenskou mobilizaci, ztrátu výkonné legitimacy totalitních režimů i změnu mezinárodní situace, a to včetně růstu ceny ropy, což v muslimském světě podpořilo islamistické tendence na úkor demokratických. V křesťanských společnostech sehráli při odporu vůči totalitním režimům hlavní roli knězi, pastoři a laické náboženské skupiny. V muslimském světě sehráli podobnou opoziční roli islamisté a *ulemové*, tj. skupiny soustředěné kolem mešit. Papež byl ústřední postavou pádu komunistického režimu v Polsku, Ajatolláh zase rozhodnou měrou přispěl ke konci Šáhova režimu v Íránu. V osmdesátých a devadesátých letech islamistická hnutí ovládala a často

i monopolizovala opozici vůči vládě v muslimských zemích. Jejich síla do jisté míry odrážela slabost ostatních alternativních opozičních zdrojů. Levicová a komunistická se zdiskreditovala, navíc zhroucení Sovětského svazu a mezinárodního komunismu jejich pozice vážně podkopalo. Liberální demokratické opoziční skupiny ve většině muslimských zemí sice existovaly, ovšem omezovaly se často jen na úzký okruh intelektuálů a jiných lidí, kteří buď měli západní kořeny, nebo byli se západní kulturou nějak spojeni. Liberální demokraté nebyli, až na příležitostné výjimky, schopni v muslimských zemích získat masovou podporu, selhal dokonce i liberalismus islámský. Fouad Ajami poznamenává: „Psát o liberalismu a národní bur-žo/ní tradici znamená v čím dál větším počtu muslimských společností psát nekrology lidí, kteří se neúspěšně pokoušeli o nemožné.“²⁷ Neúspěch liberální demokracie jako takové zapustit kořeny v muslimských zemích je trvalým a opakujícím se jevem, jehož počátky lze vystopovat až do pozdního devatenáctého století. Přinejmenším částečně je příčinou tohoto fenoménu charakter islámské kultury a společnosti, které jsou západním konceptům nepřátelské.

K tomu, že islamistická hnutí opanovala opozici a stala se jedinou životaschopnou alternativou stávajících režimů, přispěla ve velké míře i politika těchto režimů. Během studené války totiž vlády mnoha zemí, včetně Alžírská, Turecka, jordánská, Egypta i Izraele, alespoň po nějaký čas podporovaly právě islamistické skupiny jakožto protivníka komunistických či nacionalistických hnutí. Přinejmenším do vypuknutí války v Perském zálivu Saudská Arábie i další státy z oblasti zálivu mohutně podporovaly Muslimské bratrstvo a islamistické skupiny v mnoha zemích. Islamistickému ovládnutí opozice navíc napomohlo potlačování sekulární opozice ze strany vlád. Síla fundamentalistů byla nepřímo úměrná síle sekulárních demokratických nebo nacionalistických stran a byla výrazně slabší právě v zemích jako Tu řecko nebo Maroko, které poskytovaly alespoň určitý prostor pro soutěž stran, než v zemích, které veškerou opozici potlačily.²⁸ Sekulární opozice je v otázce represe mnohem zranitelnější než opozice náboženská - může fungovat uvnitř sítě mešit, služeb sociálního zabezpečení, nadací a jiných muslimských institucí, o nichž se vláda domnívá, že je nemůže zakázat. Liberální demokraté žádnou podobnou zástěrkou nedisponují, a tudíž mnohem snadněji podléhají vládní kontrole, či dokonce eliminaci.

Ve snaze předejít růstu islamistických tendencí rozšířily vlády náboženskou výchovu ve státem kontrolovaných školách. Ty však často ovládli islamisticky orientovaní učitelé se svými idejemi a podpora náboženství i náboženských institucí nadále rostla. Tyto skutečnosti do jisté míry svědčí o oddanosti vlády islámu. Vládám se podařilo zvýšit kontrolu nad islámskými institucemi i vzděláním - to však zároveň znamenalo, že

značný počet studentů a dalších lidí nabytí vzdělání v islámském hodnotovém rámci. Tito lidé pak byli vstřícnější vůči výzvám islamistů a z mnoha z nich se stali militantní stoupenci islamistických cílů.

Síla islámského obrození a přitažlivost islamistických hnutí přinutila vlády podporovat islámské instituce a zvyky, které společně s islámskými symboly poté inkorporovaly do svých režimů. V nejširším ohledu to znamenalo potvrzení nebo znovupotvrzení islámského charakteru státu a společnosti. V sedmdesátých a osmdesátých letech neváhali politici vůdci sami sebe i své režimy ztotožňovat s islámem - tak například jordánský král Husajn, domnívaje se, že sekulární vlády nemají v arabském světě budoucnost, hovořil o nutnosti vytvořit „islámskou demokracii“ a o nutnosti „modernizovat islám“; marocký král Hassan zase zdůrazňoval svůj původ sahající až k Prorokovi a svou roli „vládce věrných“; brunejský sultán, o němž se dříve nevědělo, že by pěstoval islámské zvyky, byl „stále zbožnější“ a svůj režim označoval za „malajskou muslimskou monarchii“; v Turecku se Ben Alí začal ve svých projevech pravidelně dovolávat Alláha a v reakci na rostoucí přitažlivost islamistických skupin „zahalil se do pláště islámu“.^{29*} Počátkem devadesátých let se k politice být „více muslimským“ výslovně přihlásil Suharto, v Bangladéši byl princip „sekularismu“ vypuštěn z ústavy už v polovině sedmdesátých let a počátkem osmdesátých let byla poprvé vážně zpochybněna kemalistická identita Turecka.³⁰ Vládní činitelé - Ózal, Suharto, Karimov - si dali záležet, aby na veřejnosti demonstrovali svou oddanost věci islámu.

Muslimské vlády rovněž pracovaly na islamizaci zákonodárství. V Indonésii byly islámské právní pojmy a postupy inkorporovány do sekulárního právního systému, oproti tomu Malajsie — s ohledem na značnou část nemuslimské populace — vytvořila dva separátní právní systémy, jeden sekulární a druhý islámský.³¹ V Pákistánu se za vlády generála Zíá ul-Haka objevila značná snaha islamizovat legislativu i hospodářství. Byly zavedeny

islámské pokuty, vytvořena soustava islámských soudních dvorů a *šár'a* byla vyhlášena nejvyšším zákonem země.

Jako ostatní projevy globálního náboženského oživení je i islámské obrození produktem modernizace stejně jako pokusem se s modernizací vypořádat. Pramení ze stejných obecných příčin jako obrat k domácí kultuře v nenápadných společnostech: urbanizace, sociální mobilizace, větší gramotnost a vzdělání, zvýšená interakce se Západem a jinými kulturami. Tyto změny podkopávají tradiční vesnická a klanová pouta a přinášejí pocity odcizení a krize identity. Islámské symboly, zapálení a víra tyto psychologické potřeby uspokojují. Sociální, kulturní a ekonomické potřeby muslimů vtažených do procesu modernizace zase pokrývají

islámské organizace sociálního zabezpečení. Muslimové pocítují potřebu navrátit se k islámským ideám, zvykům a institucím, které mají být motorem a kompasem modernizace.³²

Objevily se rovněž názory, že islámské oživení je „produktem upadající moci a prestiže Západu... Západ ztratil absolutní nadvládu a s ní zmizel i jeho lesk.“ Na konkrétnější rovině lze říci, že obrození podněcovala a poháněla konjunktura ropného průmyslu, k níž došlo v sedmdesátých letech a díky které prudce vzrostlo bohatství i moc mnoha muslimských zemí. V důsledku toho došlo k inverzi vztahu dominance-subordinace, který existoval mezi těmito státy a Západem. Jak tehdy postřehl John B. Kelly: „Občanům Saudské Arábie se nepochybně dostává dvojí satisfakce, když mohou Západ ponižujícím způsobem potrestat, neboť tyto tresty nejsou pouze výrazem moci a nezávislosti Saudské Arábie, nýbrž rovněž dávají najevo, jak to také je zamýšleno, pohrdání křesťanstvím a zdůrazňují význačnost islámu.“

Pokud na jednání muslimských států s velkým bohatstvím „nahlížíme ve světle jejich historického, náboženského, rasového a kulturního pozadí, pak není ničím menším, než smělým pokusem donutit křesťanský Západ, aby vzdal hold muslimskému Východu“.³³ Svého ropného bohatství využívaly k podpoře a financování islámského obrození vlády Saudské Arábie, Libye i dalších zemí, přičemž toto bohatství zbavilo muslimy fascinace západní kulturou a přivedlo je k hlubokému zájmu o kulturu vlastní a k touze prosazovat významnost islámu i v neislámských společnostech. Stejně jako se dříve za důkaz nadřazenosti západní kultury považovalo

západní bohatství, vnímalo se nyní ropné bohatství jako důkaz nadřazenosti islámu.

Hnací síla, kterou vytvářel růst ceny ropy, v osmdesátých letech ochabovala, nicméně jejím pokračováním se stala populační exploze. Zatímco vzestup východní Asie byl stimulován neuvěřitelným hospodářským růstem, islámské obrození našlo svůj motor ve stejně závratném růstu populačním. Populační expanze byla v islámských zemích, zvláště pak na Balkáně, v severní Africe a Střední Asii, daleko větší než v sousedních zemích i světě jako celku. V letech 1965 až 1990 vzrostl celkový počet lidí na světě z 3,3 miliardy na 5,3 miliardy, což představuje roční nárůst o 1,85 procenta. V muslimských společnostech téměř vždy roční nárůst překročil 2 procenta, často 2,5 procenta a někdy dokonce 3 procenta. Například v rozmezí let 1965 a 1990 rostl počet obyvatel Maghrebu o 2,65 procenta ročně - z 29,8 milionu na 52,4 milionu, včetně alžírského skoku o 3 procenta ročně. Za stejné období se počet Egypťanů ročním přírůstkem ve výši 2,3 procenta zvýšil z 29,4 milionu na 52,4 milionu. Ve Střední Asii dosáhl mezi lety 1970 a 1993 roční přírůstek 2,9 procenta v

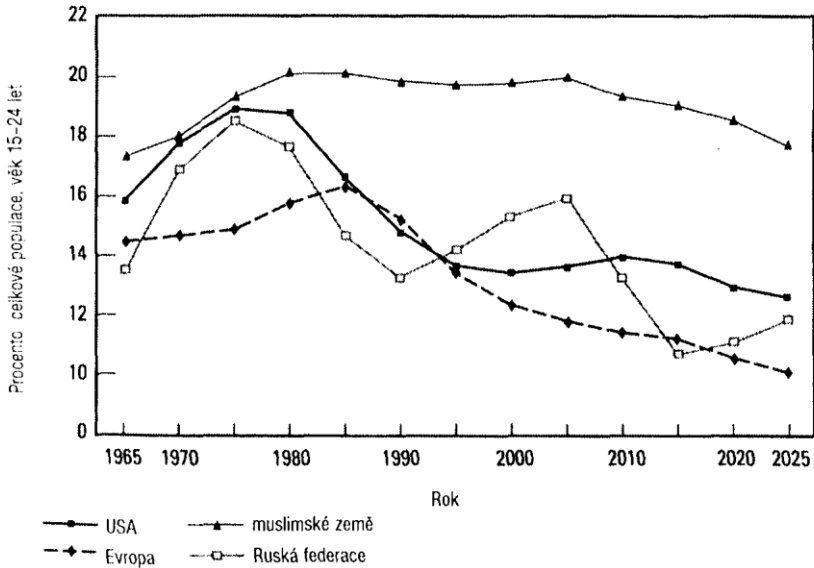
Tádžikistán, 2,6 procenta v Uzbekistán, 2,5 procenta v Turkmenistán, 1,9 procenta v Kyrgyz-stán, ale jenom 1,1 procenta v Kazachstán, jehož populaci tvoří téměř z poloviny Rusové. V Bangladéši i Pákistán přesáhl populační nárůst 2,5 procenta ročně, v Indonésii 2 procenta. V roce 1980 tvořili muslimové celkem, jak již bylo zmíněno, zhruba 18 procent světové populace, v roce 2000 budou pravděpodobně tvořit 20 procent a v roce 2050 vzroste jejich počet na 30 procent.³⁴

V Maghrebu i jiných místech již populační růst dosáhl svého vrcholu, postupně tedy bude klesat, nicméně v absolutních číslech bude i nadále značně vysoký a důsledky tohoto vývoje začne svět pociťovat v první polovině dvacátého prvního století. V následujících letech budou neúměrně vysoké procento muslimské populace tvořit mladí lidé, zvláště pak skupina dospívajících a lidí mezi dvaceti a třiceti lety (diagram 5.2). Tato věková skupina navíc bude pocházet především z městského prostředí a získá přinejmenším středoškolské vzdělání. Tato kombinace početnosti a společenské mobilizace má tři závažné politické důsledky.

Za prvé, mladí lidé bývají protagonisty protestu, nestability, reformy a revoluce. Velké skupiny mládeže se vyskytovaly souběžně s podobnými hnutími v celých dějinách. „Protestantská reformace,“ jak bylo řečeno, „je jedním z příkladů výrazných hnutí mládeže v dějinách.“ Jack Goldstone přesvědčivě ukázal, že demografický růst byl ústředním faktorem dvou revolučních vln, které se v polovině sedmnáctého a koncem osmnáctého století přehnal přes Eurasii.³⁵ S „věkem demokratické revoluce“ v posledních desetiletích osmnáctého století splývá výrazná expanze mladé populace. V devatenáctém století omezila vliv mladé populace v evropských společnostech úspěšná industrializace a emigrace. Procento mládeže opět vzrostlo ve dvacátých letech, čímž získal mnohé stoupence fašismus a další extremistická hnutí.³⁶ O čtyři desetiletí později se poválečná populační exploze projevila politicky v demonstracích a protestech šedesátých let.

Islámská mládež zase výrazně přispěla k islámskému obrození. To má své počátky v sedmdesátých letech, plnou rychlost však nabralo až v letech osmdesátých, kdy v hlavních muslimských zemích značně vzrostlo procent

Diagram 5.2
PROBLÉM DEMOGRAFIE: ISLÁM, RUSKO A ZÁPAD

Pramen: OSN, divize obyvatelstva, oddělení pro ekonomické a společenské informace, *World Population Prospects, The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1995); United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, *Sex and Age Distribution of the World Population, The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1994)

to mládeže (tj. lidí ve věku patnáct až dvacet čtyři let) — z celkové populace tehdy mládež tvořila více než dvacet procent. V mnoha muslimských zemích dospělo procento mladé populace ke svému vrcholu právě v sedmdesátých a osmdesátých letech, v mnoha dalších tento vrchol nastane v prvních desetiletích příštího století (Tabulka 5.1). Až na jednu výjimku přesahují skutečné nebo předvídané vrcholy ve všech těchto zemích přes dvacet procent, pouze v Saudské Arábii, kde má procento mladé populace dosáhnout svého vrcholu v prvních deseti letech dvacátého prvního století, je nižší. Tato mládež se stává základnou, z níž se rekrutují stoupenci islamistických organizací a politických hnutí. Není snad až takovou náhodou, že poměr mládeže v iránské populaci prudce vzrostl počátkem sedmdesátých let, ve druhé polovině tohoto desetiletí dosáhl dvaceti procent a že v roce 1979 došlo k iránské revoluci. Nebo že v Alžírsku nastal stejný stav počátkem devadesátých let, tedy právě tehdy, když islamistická FIS získávala masovou podporu obyvatelstva a s ní i volební vítězství. V růstu mladé muslimské populace však rovněž existují podstatné regionální rozdíly (Diagram 5.3). I když s podobnými

údaji je třeba zacházet obezřetně, lze si povšimnout, že procento bosenské a albánské mládeže koncem století /načne poklesne, zatímco v zemích Perského zálivu zůstane i nadále vysoké. Korunní princ Saudské Arábie Abdullah v roce 1998 prohlásil, že největším nebezpečím pro jeho zemi je růst islámského fundamentalismu mezi mládeží.³⁷ Podle zmíněných odhadů tedy toto nebezpečí přetrvá i do dvacátého prvního století.

Tabulka 5.1
NÁRŮST PROCENTA MLÁDEŽE V MUSLIMSKÝCH ZEMÍCH

1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010	2010-2020
Bosna	Sýrie	Alžírsko	Tádžikistán	Kyrgyzstán
Bahrajn	Albánie	Irák	Turkmenistán	Malajsie
SAE	Jemen	Jordánsko	Egypt	Pákistán
Írán	Turecko	Maroko	Írán	Sýrie
Egypt	Tunisko	Bangladéš	Saúdská Arábie	Jemen
Kazachstán	Pákistán	Indonésie	Kuvajt	Jordánsko
	Malajsie		Súdán	Irák
	Kyrgyzstán			Omán
	Tádžikistán			Libye
	Turkmenistán			Afghánistán
	Ázerbájdžán			

Dekády, v nichž dosáhla mládež (15-24 let) nejvyššího počtu. Dekády, kdy se očekává, že dosáhne nejvyššího počtu vzhledem k celkové populaci (téměř vždy více než 20 %). V některých zemích k tomuto vrcholu dochází dvakrát.

Pramen: viz diagram 5.2

V hlavních arabských zemích (Alžírsku, Egyptě, Maroku, Sýrii a Tunisku) se bude až do roku 2010 zvyšovat počet lidí mezi dvaceti a třiceti lety hledajících zaměstnání. Ve srovnání s rokem 1990 vzroste počet příchozích na trh práce v Tunisku o třicet procent, v Alžírsku, Egyptě a Maroku o padesát, a v Sýrii dokonce o sto procent. Rychlý nárůst gramotnosti v arabských zemích zároveň vytváří propast mezi gramotnou mladší generací a většinou negramotnou starší generací, a tudíž dochází k „rozdělení moci a vědění“, čehož pravděpodobným důsledkem je „zátěž politického systému“.³⁸

Větší populace potřebuje více zdrojů, a tak se v zemích s velkou hustotou obyvatelstva nebo i s rychle rostoucí populací objevuje u lidí tendence prosazovat se mimo, obsazovat cizí území a vyvíjet tlak na jiné, méně demograficky dynamické národy. Růst islámské populace je tak jedním z hlavních faktorů u konfliktů, které na hranici islámského světa vznikají mezi muslimy a ostatními národy. Populační tlak vyvolává v kombinaci s ekonomickou stagnací migraci muslimů do západních nebo jiných nemuslimských zemí, následkem čehož se v těchto státech stává

obrovským problémem otázka přistěhovalectví. Protiklad rychle rostoucí populace jedné kultury a pomalu narůstající nebo stagnující populace kultury jiné vytváří tlak na ekonomické nebo i politické změny v obou společnostech. Například v sedmdesátých letech byla prudce narušena demografická rovnováha v bývalém Sovětském svazu, kdy muslimská část populace vzrostla o 24 procent, zatímco ruská pouze o 6,5 procenta, což značně znepokojovalo středoasijské komunistické vůdce.³⁹¹ Podobně rychlý nárůst albánské populace znepokojuje Srby, Řeky i Italy. Izraelci mají zase obavy z rychlosti populačního růstu Palestinců a Španělé, jejichž populační růst činí méně než pětinu jednoho procenta ročně, jsou konfrontováni se svými maghreb-skými sousedy, jejichž populační růst je více než desetkrát větší a hrubý národní produkt na hlavu desetkrát menší.

Měníci se soupeři

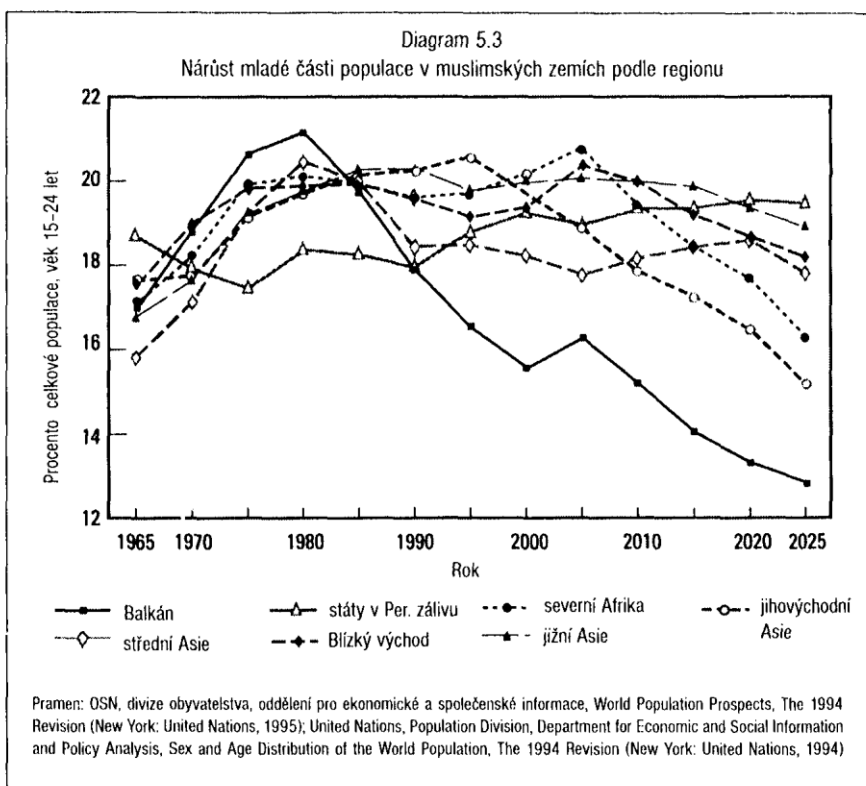
Žádná společnost si nedokáže dvojciferný hospodářský růst udržet věčně a asijský hospodářský vzestup se někdy počátkem dvacátého prvního století zpomalí. Rychlost japonského hospodářského růstu výrazně poklesla v polovině sedmdesátých let a od té doby již výrazně nepřevyšovala Spojené státy ani evropské země. Pokles hospodářského růstu tak bude zažívat jeden „zázračný“ asijský stát za druhým. Ten se začne přibližovat „normální“ úrovni, běžné ve všech rozvinutých ekonomikách. Stejně tak netrvá věčně ani žádné kulturní nebo náboženské obrození a v budoucnosti jistě ochabne i islámské obrození, které se posléze stane historií. K tomu s největší pravděpodobností dojde ve dvacátých a třicátých letech dvacátého prvního století, kdy ochabne demografický impuls, jenž tomuto hnutí dodává sílu. V té době se zmenší počet militantních fundamentalistů, válečníků a přistěhovačů - důsledkem toho klesne počet konfliktů uvnitř islámu i mezi muslimy a jinými národy (srov. kapitola 10). Vztahy mezi islámem a západní civilizací sice nebudou blízké, ovšem rozhodně budou méně konfliktní a z poloválky (srov. kapitola 9) se nejspíše stane válka studená, nebo dokonce studený mír.

Hospodářský rozvoj Asie po sobě zanechá tento odkaz: bohaté, rozvinuté ekonomiky s výraznou mezinárodní účastí, prosperující buržoazie a dobře zaopatřená střední třída. To vše pravděpodobně povede k pluralitnější a snad i demokratičtější politice, jež však nebude nutně prozápadní. Místo toho bude tato větší moc užita spíše na pokračující podporu asijské asertivity v mezinárodním dění, na usměrnění globálních trendů směrem nevyhovujícím Západu a na proměnu mezinárodních institucí tak, aby se zbavily západních modelů a norem. Jako všechna srovnatelná hnutí včetně reformace, i islámské obrození po sobě zanechá významné dědictví. Muslimové si budou daleko více vědomi toho, co mají společné a co je odlišuje od nemuslimů. Nová generace vůdců, která přichází k

moci s tím, jak dochází ke stárnutí dřívější mládeže, nebude nutně fundamentalistická, nicméně bude věci islámu oddaná mnohem více než generace předchozí. Zesílí obrat k domácím kulturám, náboženské obrození po sobě zanechá síť islámských sociálních, kulturních, ekonomických a politických organizací, a to jak uvnitř jednotlivých společností, tak i tyto společnosti přesahující. Obrození rovněž ukáže, že „islám je řešením“ v otázce morálky, identity, smyslu a víry, ale již nikoli v otázce sociální nespravedlnosti, politického útlaku, hospodářské zaostalosti či vojenské slabosti. Podobné neúspěchy mohou vyvolat obecné rozčarování z politického islámu, následnou reakci proti němu a hledání alternativních „řešení“ těchto problémů. Lze si dokonce představit, že by mohl vzniknout i mnohem silnější nacionalismus protizápadního zaměření, který by z neúspěchů islámu obviňoval Západ. Jako další alternativa se nabízí, že pokud si Malajsie a Indonésie udrží stávající míru hospodářského růstu, mohou vytvořit „islámský model“, který h.V mohl soupeřit s modelem západním i asijským.

V každém případě však v následujících desetiletích bude mít asijský hospodářský růst na zavedený řád s dominancí Západu destabilizační účinek,

^a Pokud bude pokračovat rozvoj Číny, dojde k obrovskému posunu mocensko rovnováhy mezi civilizacemi. Navíc k rychlému hospodářskému rozvo

ji by mohlo dojít i v Indii; ta by se tak stala významným uchazečem o vliv na světové dění. V téže době bude růst muslimské populace destabilizačně působit jak na tyto muslimské společnosti, tak na jejich sousedy. Velký počet mladých lidí se středoškolským vzděláním bude i nadále zdrojem moci islámského obrození, budou podporovat islámskou militantnost, militarismus a migraci. Důsledkem toho pak počátkem dvacátého prvního století bude pravděpodobně i nadále na vzestupu nezapadní moc a kultura, přičemž bude docházet nejenom ke konfliktům mezi národy nczápadních civilizací a Západem, ale i mezi národy nezápadních civilizací navzájem.

III.

RODÍČÍ SE

RÁD

CIVILIZACÍ

Kapitola 6

Kulturní proměna globální politiky

Hledání uskupení: politika Identity

V proměně globální politiky, již urychluje modernizace, hrají ústřední roli kulturní faktory. Spojenectví totiž uzavírají především národy a země s podobnou kulturou, zatímco ty s kulturami odlišnými se vzájemně vzdalují. Spojenectví určovaná ideologií a vztahy mezi velmocemi tak ustupují spojenectvím založeným na kultuře nebo civilizační příslušnosti. Politické hranice stále častěji mění podobu tak, aby se shodovaly s hranicemi kulturními: etickými, náboženskými nebo civilizačními. Mocenské bloky z dob studené války nyní nahrazují kulturní komunity a hlavním místem konfliktů na světě se stávají hranice mezi civilizacemi.

V době studené války mohla být země buď v politických blocích neangažovaná, jak tomu bylo v mnoha případech, nebo mohla svou angažovanost změnit a z jednoho bloku přejít do druhého, k čemuž rovněž docházelo. Vůdcové země se mohli rozhodovat buď se zřetelem na bezpečnostní zájmy, na rovnováhu moci, anebo v závislosti na svých ideologických preferencích. V novém světě je však ústředním faktorem rozhodujícím o spojencích a protivnících kulturní identita. Zatímco v době studené války země

mohla zůstat neangažovaná, vlastní kulturní identity se zbavit nemůže. Otázku „na čí straně jste?“ vystřídala otázka mnohem zásadnější — totiž: „kdo jste?“ Na ni musí odpovědět všechny státy. Jejich odpověď čili kulturní identita určuje místo státu v globální politice, jeho spojence i nepřátele. V devadesátých letech vypukla krize globální identity. Téměř všude lze zaslechnout otázky: „kdo jsme?“, „kam patříme?“ či „kdo jsou

ti jiní?" Tyto otázky nemají ústřední význam pouze pro národy pokoušející se vytvořit nové národní státy, například v bývalé Jugoslávii, nýbrž téměř pro všechny. V polovině devadesátých let se otázce národní identity věnovala značná pozornost v zemích jako Alžírsko, Čína, Indie, Írán, Japonsko, Jihoafrická repul lika, Kanada, Maroko, Mexiko, Německo, Rusko, Sýrie, Spojené státy, Tunisko, Turecko, Ukrajina i Velká Británie. Problém národní identity je pochopitelně nejžhavější v rozštěpených zemích, kde se střetávají početné skupiny lidí z odlišných civilizací.

Při řešení krize identity hraje největší roli krev, víra, rodina a přesvědčení. Spojují se ti, kdo mají blízké předky, náboženství, jazyk, hodnoty a instituce. Tito lidé se vymezují oproti těm, kteří se v těchto věcech liší. Evropské země jako Rakousko, Finsko a Švédsko, byť kulturně patří k Západu, musely být v době studené války od západních zemí odděleny a být neutrální; nyní mají možnost se ke svým kulturním příbuzným opět připojit v rámci Evropské unie. Katolické a protestantské země bývalé Varšavské smlouvy, tj. Polsko, Maďarsko, Česká republika a Slovensko směřují ke členství v NATO a Evropské unii, v jejich stopách jdou státy pobaltské. Evropské mocnosti zřetelně dávají najevo, že v Evropské unii nechťejí muslimský stát (Turecko), ani neprojevuji velké nadšení, že se na evropském kontinentu nachází další muslimská země (Bosna). Na severu Evropy s rozpadem Sovětského svazu vznikají nová (a obnovují se stará) spojení mezi pobaltskými zeměmi, Švédskem a Eiskem. Švédský premiér Rusko výmluvně upozorňuje, že pobaltské země tvoří „blízké zahraničí“ Švédska a v případě ruského útoku na ně by Švédsko nemohlo zůstat neutrální.

Stará spojení se obnovují i na Balkáně. V době studené války bylo Turecko a Řecko členy NATO, Rumunsko a Bulharsko členy Varšavské smlouvy, Jugoslávie nenáležela do žádného politického bloku a Albánie byla izolovaný bývalý společník komunistické Číny. Tato spojení zrozená v atmosféře studené války nyní ustupují spojení civilizačním, vycházejícím z islámu a pravoslavní. Balkánští vůdci hovoří o krystalizující pravoslavné alianci Řeků, Srbů a Bulharů. „Balkánské války,“ jak se domnívá řecký premiér, „vynesly na světlo staré pravoslavné svazky, které se nyní obnovují..., jde o pouto. Tyto svazky na Balkáně pouze dřímaly, ale vlivem změn se probudily k novému životu. V rychle se měnícím světě hledají lidé identitu a bezpečnost, hledají vlastní kořeny a spojence, aby se mohli bránit před neznámým.“ Podobné názory našly odezvu i u vůdce hlavní opoziční strany v Srbsku: „Situace v jihovýchodní Evropě si záhy vynutí vytvoření nové balkánské aliance pravoslavných zemí zahrnující Srbsko, Bulharsko a Řecko, která bude vzdorovat pronikání islámu.“ Podíváme-li se pro změnu na sever,

uvidíme, jak ve vztazích s katolickým Maďarskem úzce spolupracují pravoslavné Srbsko a Rumunsko. Po zániku sovětské hrozby pozbylo „nepřirozené“ spojení Řecka a Turecka prakticky na významu, navíc mezi nimi dochází stále častěji ke konfliktům ohledně Egejského moře, Kypru, vojenské rovnováhy, jejich rolí v NATO i Evropské unii a ohledně vztahů se Spojenými státy. Turecko znovu zdůrazňuje svou roli ochránce balkánských muslimů a poskytuje podporu Bosně. V bývalé Jugoslávii stojí Rusko na straně pravoslavného Srbska, Německo podporuje katolické Chorvatsko, muslimské země se šikují na podporu bosenské vlády a Srbové bojují proti Chorvatům, bosenským a albánským muslimům. Celkově lze tedy konstatovat, že Balkán se znovu bal kání/oval podle náboženských linií. Misha Glenny vyzval, že „dochází ke vzniku dvou os. Jedna má podobu východního pravoslaví, druhá je zahalena do islámského hávu.“ Existuje reálná možnost, že mezi osou Bělehrad — Atény a aliancí Albánie — Turecko dojde k „rostoucímu soupeření o vliv“.¹

Na území bývalého Sovětského svazu mezitím dochází k následujícímu rozdělení: pravoslavné Bělorusko, Moldávie a Ukrajina se přiklání k Rusku, zatímco mezi Arménií a Ázerbájdžánem probíhají boje, v nichž tyto země podporují jejich ruští a turečtí příbuzní. Ruská armáda bojuje proti muslimským fundamentalistům v Tádžikistánu a muslimským nacio-nalistům v Čečensku. Bývalé muslimské svazové republiky se snaží vybudovat nejrůznější formy ekonomické i politické spolupráce a pracují na prohlubování styků se svými muslimskými sousedy. Na druhé straně se o pěstování vztahů s těmito novými státy snaží Turecko, Írán i Saudská Arábie. Na indickém subkontinentu pokračuje mezi Pákistánem a Indií spor o Kašmír a soupeření o vojenskou rovnováhu. Boje v Kašmíru se tak stupňují, konflikty propukají i uvnitř Indie samotné, a to mezi islámskými a hinduistickými fundamentalisty.

Ve východní Asii, kde sídlí národy šesti různých civilizací, se zintenzivňují zbrojení a do popředí vystupují územní spory. Tři menší čínské státy, Tchaj-wan, Hongkong a Singapur se společně se zámořskými komunitami v jihovýchodní Asii stále silněji orientují na Čínu a stávají se na ní závislími. Poněkud zdráhavě, ovšem nepřehlédnutelně směřují ke sjednocení dvě Korejské republiky. Stále napjatější jsou vztahy mezi muslimy na jedné a Číňany a křesťany na straně druhé — někdy mezi nimi dochází i k násilí.

V Latinské Americe se oživila ekonomická sdružení — Mercosur, Andská smlouva, Tripartitní dohoda (Mexiko, Kolumbie, Venezuela), Středoamerický společný trh — a potvrzují tak skutečnost nejlépe demonstrovanou Evropskou unií, totiž že ekonomická integrace pokračuje mnohem rychleji a důkladněji, zakládá-li se na kulturní sounáležitosti. Mexiko se

však současně snaží získat pro severoamerickou oblast volného obchodu Spojené státy a Kanadu - dlouhodobý úspěch tohoto procesu bude do značné míry záviset na tom, zda se Mexiko dokáže kulturně posunout z Latinské Ameriky do Ameriky severní.

Se zánikem světového řádu z dob studené války začaly státy celého světa vytvářet nové (a posilovat staré) antagonismy a vzájemnou závislost. Hledaly vhodná seskupení, jimiž jsou ta, která sdružují země s podobnou kulturou a náležející do stejné civilizace. Politici mluví o „větších kulturních komunitách“, s kterými se ztotožňuje i veřejnost. Tyto komunity překračují hranice národních států včetně „Velkého Srbska“, „Velké Číny“, „Velkého Turecka“, „Velkého Maďarska“, „Velkého Chorvatska“, „Velkého Ázerbájdžánu“, „Velkého Ruska“, „Velké Albánie“ či „Velkého Uzbekistánu“.

Znamená to, že politická a ekonomická spojení budou vždy totožná s civilizační příbuzností? Pochopitelně, že nikoli. S ohledem na mocenskou rovnováhu budou vznikat i spojení překračující civilizační hranice, jak tomu bylo i v minulosti — například když se František I. spojil s Osman-skou říší proti Habsburkům. Navíc model spojení vytvořený podle zájmů států v jedné přetrvá i v éře následující, nicméně je pravděpodobné, že tyto modely budou oslabeny a upraveny tak, aby sloužily zájmům nové

doby. Řecko i Turecko nepochybně zůstanou členy NATO, ale pravděpodobně se oslabí jejich pouta s ostatními členy aliance. Stejně tomu je i v případě spojení Spojených států s Japonskem, Koreou, faktického spojení s Izraelem a rovněž v případě bezpečnostního svazku USA s Pákistánem. Multicivilizační mezinárodní organizace typu ASEAN se možná budou potýkat s vážnými problémy, budou-li si chtít udržet jednotu. Země jako Indie a Pákistán, které byly v době studené války spojenci různých velmocí, nyní nově definují své zájmy a hledají taková spojení, jež by odrážela realitu kulturní politiky. Africké země, dříve závislé na západní podpoře kompenzující sovětský vliv, nyní pro pomoc a vedení stále více vzhlížejí k Jihoafrické republice.

Proč by ale zrovna kulturní sounáležitost měla usnadňovat spolupráci a soudržnost mezi národy a kulturní rozdíly měly naopak vyvolávat roztržky a konflikty?

Za prvé, každý má hned několik identit, které mezi sebou mohou soupeřit, ale i se vzájemně podporovat: příbuzenství, zaměstnání, kultura, instituce, území, vzdělání, ideologie, stranicví a další. Ztotožnit se s jednou lakovou dimenzí může znamenat dostat se do rozporu s dimenzí jinou. Klasickým příkladem toho je situace, do které se v roce 1914 dostali němečtí dělníci. Ti se museli rozhodnout: buď se na třídním základě ztotožní s mezinárodním proletariátem, nebo na základě národním s

německým národem a říší. V porovnání s ostatními dimenzemi identity v současném světě rapidně roste význam identity kulturní.

V případě všech těchto dimenzí hraje identita většinou nejvýznamnější roli na bezprostřední, konkrétní rovině. Úž.cji vymezené identity se však nulně nemusí dostávat do rozporu s těmi šíře vymezenými. Například vojenský důstojník se může institucionálně ztotožňovat se svou rotou, plukem, divizí i armádou jako takovou. Podobně se i jedinec může kulturně ztotožňovat se svým kmenem, etnickou skupinou, národem, náboženstvím či civilizací. Zvýší-li se důraz na kulturní identitu na nižší úrovni, může to vést k zesílení důrazu i na úrovních vyšších. Jak řekl Burke: „Lásku k celku lálo podřízená stranickost nenarušuje... Být připoután k části, milovat onu společenskou rotu, do které patříme, je prvním principem (zárodkem, chcete li) veřejné náklonnosti." Ve světě, v němž hraje významnou roli kultura, jsou těmito rotami kmeny a etnické skupiny, národy jsou pluky a civilizace

armády. Lide celého světa se stále častěji rozdělují s ohledem na kulturní aspekt — v důsledku toho jsou konflikty mezi kulturními skupinami stále významnější, a jelikož civilizace jsou nejširší kulturní entity, hrají konflikty mezi skupinami z různých civilizací pro globální politiku zcela zásadní význam.

Za druhé, jak bylo ukázáno v kapitolách 3 a 4, větší důraz kladený na kulturní identitu je do značné míry výsledkem sociálně-ekonomické modernizace, a to jak v individuální rovině, kde dislokace a odcizení vyvolává potřebu smysluplnějších identit, tak v rovině společenské, kde růst potenciálu a moci nezápádních společností podněcuje v těchto zemích revalidační či domácí identity a kultury.

Za třetí, identitu, ať už na rovině osobní, kmenové, rasové či civilizační, lze definovat pouze ve vztahu k „jinému", k jiné osobě, kmeni, rase nebo civilizaci. Historické vztahy mezi státy či jinými útvary z téže civilizace se liší od vztahů mezi státy nebo skupinami z různých civilizací. Chování vůči těm, kteří jsou „jako my", a „barbarům" určovaly odlišné kódy. Křesťanské národy se řídily jinými pravidly pro jednání mezi sebou než pro jednání s Turky a jinými „pohany". Muslimové se zase jinak chovali k těm, kdo náleželi k dar al-islám, a jinak k těm, kteří patřili k dar al-harb. Číňané zacházeli jinak s čínskými cizinci, jinak s Nčičňany. Rozdělení na „my" (náležející ke stejné civilizaci) a „oni" (náležející k jiné) je konstantou lidských dějin. Tyto rozdíly v chování vůči lidem ze stejné a jiné civilizace pramení z těchto příčin:

1. z pocitů nadřazenosti (někdy rovněž mčněcennosti) vůči lidem považovaným za podstatně odlišné;
2. ze strachu a nedůvěry k těmto lidem;
3. z obtíží, které provázejí komunikaci s těmito lidmi jakožto důsledek

rozdílů v jazyce a normách společenského chování;

4. z nedostatečné obeznámenosti s předsudky, motivacemi, společenskými vztahy a zvyky těchto lidí.

Vlivem vynálezů v oblasti dopravy a komunikace se v dnešní době zvýšila intenzita, symetričnost i obsažnost interakcí mezi lidmi z různých civilizací. V důsledku toho vzrostl význam civilizační identity. Francouzi,

Němci, Belgičané a Holanďané se ve stále větší míře považují za Kvropany. Blízkovýchodní muslimové se spojují na podporu svých čečenských u bosenských souvěrců. Číňané po celé východní Asii své zájmy ztotožňují se zájmy kontinentální Číny. Rusové se ztotožňují se Srby i jinými právo slavnými národy a poskytují jim podporu. Tyto širší roviny civilizační identity jsou průvodním znakem hlubšího povědomí o civilizačních rozdílech i potřebě chránit to, co „nás“ odlišuje od „nich“.

Za čtvrté, mezi státy a skupinami z různých civilizací vznikají konflikty povětšinou z těch příčin, které za nimi stály vždy: vláda nad lidmi, územím, ovládnutí bohatství, zdrojů či relativní moc spočívající ve schopnosti vnutit jiné skupině vlastní hodnoty, kulturu a instituce. Konflikty mezi kulturně definovanými skupinami však mohou nadto mít některé kulturní aspekty. O ideologických rozdílech mezi marxismem-leninismem a liberální demokracií lze přinejmenším diskutovat, pakli je nelze vyřešit. O rozdílech v materiálních zájmech lze vyjednávat a často je lze vyřešit kompromisem, jenž. v případě kulturních otázek není možný. Hinduisté a muslimové s těžší vyřeší spor o to, zda v nějakém městě má stát mešita, nebo chrám tím, že postaví buď obě, nebo žádnou, anebo stavbu, která bude jak mešitou, tak chrámem. Stejně tak lze sotva vyřešit problém, který se na první pohled jeví jako zřejmý územní spor: například mezi albánskými muslimy a ortodoxními Srby o Kosovo, nebo mezi Židy a Araby o Jeruzalém. Obě tato místa totiž mají pro soupeřící národy hluboký historický, kulturní a citový význam. Podobně francouzské úřady ani muslimští rodiče by jistě nepřijali kompromis, který by dovoľoval muslimským dívkám nosit do školy muslimský oděv každý druhý den. Kultu i ní otázky tohoto typu si žádají jednoznačné odpovědi ano - ne, jsou to volby s nulovým součtem.

Za páté je to všudypřítomnost konfliktu. Nenávidět je lidské. Ostatně mají-li se lidé nějak definovat a motivovat, potřebují nepřátele: konkurenty v podnikání, rivaly ve sportu, oponenty v politice. Těm, kdo se od nich nějak liší a navíc disponují mocí jim ublížit, zcela přirozeně nedůvěřují a vnímají je jako hrozbu. Jakmile se vyřeší jeden konflikt a zmizí jeden nepřítel, dochází k tomu, že osobní, společenské i politické síly zplodí nové nepřátele. „V oblasti politiky je protiklad mezi ‚my‘ a ‚oni‘ téměř univerzálním jevem,²¹“ píše Ali Mazrui. V současném světě jsou onou

druhou skupinou stále častěji lidé pocházející z jiné civilizace. Konec studené války neznamenal konec konfliktu, spíše dal vyvstat novým identitám zakořeněným v kultuře. Objevily se tak nové modely konfliktů, k nimž teď dochází mezi skupinami z různých civilizací. Současně společná kultura podporuje spolupráci mezi státy a skupinami, které tuto kulturu sdílejí. To lze dobře vidět na vzniku modelů regionálních sdružení různých zemí, zejména v hospodářské oblasti.

Kultura a ekonomická spolupráce

Počátkem devadesátých let se hodně mluvilo o regionalismu a regionalizaci světové politiky. Hlavním problémem světové bezpečnosti se staly regionální konflikty, které nastoupily na místo konfliktů globálních. Velmocí jako Rusko, Čína nebo Spojené státy a s nimi i mocností jako Turecko či Švédsko nově definovaly své bezpečnostní zájmy se silným důrazem na regionální aspekt. Obchod na vnitroregionální úrovni se rozvíjel rychlejším tempem než obchod na úrovni meziregionální a stále častěji se začínalo hovořit o vzniku regionálních hospodářských bloků — evropském, severoamerickém, východoasijském a možná ještě dalších.

Tento vývoj však pojem „regionalismus“ nevystihuje zcela adekvátně. Regiony jsou entity geografické, nikoli kulturní. A jak víme z Balkánu nebo Blízkého východu, regiony mohou být hluboce rozděleny mezicivilizačními nebo vnitrocivilizačními konflikty. Regiony jsou základem spolupráce mezi státy jenom tehdy, kryjí-li se geograficky s kulturou. Když nesdílejí jednu kulturu, pouhé sousedství vzájemnou spolupráci nezaručuje, ba přímo naopak. Vojenská spojenectví a ekonomické asociace vyžadují spolupráci mezi jednotlivými členy. Tato spolupráce je závislá na důvěře, přičemž důvěra nejčastěji vyvěrá ze společných hodnot a kultury. V důsledku toho, byť zde svou roli hraje i doba a cíl, se celková efektivnost regionálních organizací liší podle civilizační rozrůzněnosti jejich členů. Obecně lze konstatovat toto: organizace, jejíž členové pocházejí z jedné civilizace, je schopna učinit více a dosáhnout většího úspěchu než organizace multicivilizační. To platí jak o organizacích politických a bezpečnostních, tak hospodářských. Úspěch NATO do značné míry vyvěrá z toho, že je ústřední bezpečnostní organizací západních zemí sdílejících společné hodnoty a základní filozofické předpoklady. Produktem stejné společné evropské kultury je i západní Kvropská unie. Na druhé straně Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě sdružuje země nejméně tří civilizací, které mají odlišné hodnoty i zájmy, což této organizaci znemožňuje dosáhnout výraznější institucionální identity a větší měrou se podílet na významných aktivitách. Karibské společenství (CARICOM), sestávající ze třinácti anglicky mluvících bývalých britských kolonií, dokázalo vytvořit značné

množství kooperačních mechanismů, kdy mezi určitými podskupinami dochází k ještě intenzivnější kooperaci. Nicméně zcela naprázdno vyzněly snahy vytvořit širší karibskou organizaci, jež by překročila skrytou hranici mezi anglicky a španělsky mluvícími zeměmi. Podobně neúspěšné, dokonce do takové míry, že ani nedokázalo svolávat své členy na schůzky, bylo i Jihoasijské sdružení pro regionální spolupráci založené roku 1985, které tvoří sedm hinduistických, buddhistických a muslimských států.³¹

Vztah kultury a regionalismu se stává zcela zřejmým, podíváme-li se na ekonomickou integraci. Obecně se přijímají čtyři roviny mezistátní ekonomické asociace, jsou to tyto (od nejméně k nejvíce integrovaným):

1. oblast volného obchodu;
2. celní unie;
3. společný trh;
4. hospodářská unie.

Na cestě k integraci nejdále dospěla Evropská unie, která má společný trh a lze v ní nalézt i mnohé z prvků hospodářské unie. Relativně homogenní země Mercosuru a Andské smlouvy začínaly v roce 1994 teprve budovat celní unie. Asijský multicivilizační ASEAN přistoupil k vytvoření oblasti volného obchodu teprve v roce 1992. Jiné multicivilizační hospodářské organizace byly ještě zaostalejší. Až na okrajovou výjimku v podobě NAFTA neměla v roce 1995 žádná z nich oblast volného obchodu, tím méně pak nějakou jinou, vyšší formu ekonomické integrace.

Civilizační sounáležitost je zdrojem spolupráce a základem regionálních organizací v západní Evropě a Latinské Americe. Obyvatelé západní Evropy podobně jako obyvatelé Latinské Ameriky si jsou vědomi, že sdílejí mnoho společného. Oproti tomu ve východní Asii existuje pět civilizací

(šest, počítám-li Rusko), a východní Asie nám tak může posloužit jako ukazatel, do jaké míry mohou vznikat smysluplné organizace neukotvené ve sdílené civilizační příslušnosti. Ještě počátkem devadesátých let neexistovala ve východní Asii žádná bezpečnostní organizace nebo multilaterální vojenská aliance srovnatelná s NATO. Jediná multicivilizační regionální organizace, ASEAN, byla založena v roce 1967 a sestává z jednoho čínského, jednoho buddhistického, jednoho křesťanského a dvou muslimských států, přičemž všechny tyto státy čelily aktivnímu komunistickému hnutí a potenciální hrozbě ze strany Severního Vietnamu a Číny.

ASEAN se často uvádí jako příklad efektivní multikulturní organizace. Mnohem spíše je však příkladem omezení, jaká podobná organizace má. ASEAN není vojenskou aliancí a jeho členové, byť někdy vojensky na bilaterální bázi spolupracují, neustále zvyšují své vojenské rozpočty a

rozšiřují armády, což zřetelně kontrastuje se snižováním výdajů na zbrojení, charakteristickým pro Evropu a Latinskou Ameriku. Na hospodářské rovině měl ASEAN od svého založení usilovat spíše o „ekonomickou spolupráci než ekonomickou integraci“, proto nakonec došlo jenom k „umírněnému“ rozvoji regionalismu. Dokonce i s oblastí volného obchodu se počítá až ve dvacátém prvním století.⁴ V roce 1978 ASEAN založil Postministrskou konferenci, kde se ministři zahraničí členských států ASEAN mohli setkávat s ministry zahraničí „partnerů v dialogu“, tj. Spojených států, Kanady, Austrálie, Nového Zélandu, Jižní Koreje a Evropské unie. Tato konference se však v první řadě stala fórem pro bilaterální rozhovory a nebyla schopna řešit „žádný z klíčových bezpečnostních problémů“.⁵ V roce 1993 se působnost organizace ASEAN rozšířila. Regionální fórum ASEAN tehdy zahrnovalo její členy, partnery v dialogu, a dále Rusko, Čínu, Vietnam, Laos a Papuu-Novou Guineu. Jak napovídá samotný název, tato organizace byla prostorem pro kolektivní rozhovory, nikoli pro kolektivní akce. Prvního setkání, jež proběhlo v červenci 1994, využily zúčastněné země k tomu, aby „vyjádřily svůj pohled na problémy regionální bezpečnosti“, ovšem kontroverzní témata raději zůstala opomenuta, neboť, jak se vyjádřil jeden ze zúčastněných představitelů, pokud by došlo i na ně, „účastníci fóra by se začali navzájem napadat“.⁶ ASEAN a jeho potomek jsou důkazy omezení, jež jsou vlastní všem multicivilizačním regionálním organizacím.

Ve východní Asii vzniknou smysluplně regionální organizace jenom tehdy, najde-li se v regionu dostatečně sdílená východoasijská kultura, o kterou by se mohly opřít. Východoasijské společnosti nepochybně mají mnoho společného, co je odlišuje od /ápaclu. Malajský ministerský předseda Mahathir Mohammad tvrdí, že tyto sdílené věci tvoří základ pro sdružení, a sám podporoval vytvoření Východoasijské ekonomické rady (EAEC). Do ní měly patřit země sdružené v organizaci ASEAN, tj. Barma (Myan-ina), Tchaj-wan, Hongkong, Jižní Korea a také, což je nejdůležitější, Japonsko a Čína. Mahathir tvrdí, že kořeny EAEC tkví ve společné kultuře a mělo by se na ni pohlížet „nikoli jenom jako na geografickou skupinu ve východní Asii, nýbrž i jako na skupinu kulturní. I když obyvateli východní Asie jsou Japonci, Korejci či Indonésané, kulturně mezi nimi existují jisté podobnosti... Evropané i Američané drží při sobě a stejně i my bychom měli držet při sobě.“ Cílem tohoto sdružení, jak prohlásil jeden Mahalhirův kolega, je podpora „obchodu na regionální úrovni mezi kulturně spřízněnými asijskými zeměmi“.⁷ Základní premisa EAEC tedy zní, že ekonomika sleduje kulturu. Austrálie, Nový /éland ani Spojené státy do organizace nepatří, protože nepatří do Asie. Úspěch EAEC však podstatnou měrou závisí na účasti Japonska

a Číny, proto Mahathir Japonce přesvědčoval, aby se k organizaci připojili. Ve své japonské přednášce zdůrazňoval: „Japonsko je asijské, vždyť leží ve východní Asii. Tento geokulturní fakt nemůžete přehlížet. Patříte sem.“⁸ Ale japonská vláda se do EAEC vstoupit zdráhala, částečně z obavy, že si nepřáteli Spojené státy, částečně proto, že nebyla jednotná v otázce, má-li se Japonsko ztotožnit s Asií. Pokud Japonsko do EAEC vstoupí, pak nevyhnutelně toto sdružení záhy ovládne, což pravděpodobně vyvolá v ostatních členských zemích atmosféru strachu a nejistoty a rovněž vzroste antagonismus ze strany Číny. Nějakou dobu se hovořilo o tom, že by Japonsko mohlo vytvořit „blok jenu“, který by se stal protiváhou Evropské unie a sdružení NAETA. Ale Japonsko je osamocenou zemí, kterou se sousedy váže dohromady jen málo kulturních pojítek a do roku 1995 žádný „blok jenu“ nevznikl.

I když se ASEAN rozvíjel pomalu, blok jenu zůstával pouhým snem, japonsko bylo stále nerozhodné a ani EAEC nedosáhl nijakých významných úspěchů, ekonomická interakce ve východní Asii přesto výrazně vzrůstala. Tato expanze má své kořeny v kulturních vazbách východoasijských čínských komunit. Ty vedly k „pokračující neformální integraci“ mezinárodní ekonomie orientované na Čínu, jež je v mnoha ohledech srovnatelná s I. lankovskou ligu a „možná de facto povede k čínskému společnému trhu“.⁹ Stejně jako všude jinde i ve východní Asii byla podmínkou smysluplné ekonomické integrace kulturní sounáležitost. S koncem studené války se objevily snahy vytvořit nové (a obnovit staré) regionální ekonomické organizace. Úspěch těchto snah však rozhodující měrou závisel na kulturní homogenitě zúčastněných států. Plán Šimona Perese z roku 1994 na vytvoření společného blízkovýchodního trhu zůstane ještě dlouho pouhou „fatou morgánou“. Jistý arabský vládní činitel k tomu poznamenal: „Arabský svět nepotřebuje instituci nebo rozvojovou banku, na které by se podílel Izrael.“¹⁰ Asociace karibských států, vytvořená v roce 1994 za účelem spojení CARICOM s Haiti a španělsky mluvícími zeměmi regionu, vykazuje pouze malý úspěch při překonávání jazykových a kulturních odlišností svých členů, stejně tak se jí nedaří zbavit bývalé britské kolonie jejich izolovanosti a převažující orientace na Spojené státy.¹¹ Na druhé straně v případě kulturně homogennějších organizací měly podobné pokusy značný úspěch. Tak třeba Pákistán, Írán a Turecko, byť mají různou civilizační příslušnost, dokázaly v roce 1985 obnovit skomírající Regionální spolupráci pro rozvoj, již založily v roce 1977. Nyní ji přejmenovaly na Organizaci pro hospodářskou spolupráci (ECO) a postupem času se jim podařilo dosáhnout shody ve věci snížení celních tarifů i mnoha dalších záležitostí. V roce 1992 počet členů ECO vzrostl, neboť do organizace byl přijat Afghánistán a šest bývalých muslimských sovětských republik. Mezitím, konkrétně v roce 1991, se

pět bývalých středoasijských sovětských republik v zásadě dohodlo na vytvoření společného trhu a v roce 1994 podepsaly dva největší státy, Uzbekistán a Kazachstán, dohodu, která umožnila „volný oběh zboží, služeb a kapitálu“. S její pomocí obě země rovněž koordinovaly daňovou, peněžní a celní politiku. Členy sdružení Mercosur se v roce 1991 staly Brazílie, Argentina, Uruguay a Paraguay. Jejich cílem byla co nejrychlejší ekonomická integrace — a již v roce 1995 mezi těmito státy existovala částečná celní unie. Dříve stagnující Středoamerický společný trh dal v roce 1990 vzniknout oblasti volného obchodu a dosud podobně pasivní Andská skupina dospěla roku 1994 k vytvoření celní unie. Země Visegrádské čtyřky (Polsko, Maďarsko, Česká republika a Slovensko) se v roce 1992 dohodly na vytvoření středoevropské oblasti volného obchodu a v roce 1994 urychlily plán její realizace.¹²⁾

Na ekonomické integraci závisí expanze obchodu — během osmdesátých a počátkem devadesátých let nabýval vnitroregionální obchod v poměru k obchodu meziregionálnímu stále na důležitosti. Obchod uvnitř Evropské unie v roce 1980 činil 50,6 procenta celkového obchodu unie, do roku 1989 vzrostl na 58,9 procenta. Podobné změny směrem k regionálnímu obchodu nastaly i v Severní Americe a východní Asii. V Latinské Americe zase počátkem devadesátých let posílilo regionální obchod vytvoření organizace Mercosur a obnovení Andské smlouvy — obchod mezi Brazílií a Argentinou se v letech 1990 až 1993 ztrojnásobil, mezi Kolumbií a Venezuelou vzrostl dokonce na čtyřnásobek. V roce 1994 se Brazílie stala hlavním obchodním partnerem Argentiny, přičemž v této pozici vystřídala Spojené státy. Podobně i založení organizace NAFTA doprovázel značný nárůst obchodu mezi Spojenými státy a Mexikem. I ve východní Asii se obchod uvnitř regionu rozvíjel rychleji než obchod meziregionální, ovšem zde jeho expanzi brzdilo rozhodnutí Japonska držet svůj trh uzavřený. Na druhé straně obchod mezi zeměmi čínské kulturní zóny (ASEAN, Tchaj-wan, Hongkong, Jižní Korea a Čína) vzrostl z necelých 20 procent celkového obchodu těchto zemí v roce 1970 na téměř 30 procent v roce 1992, přičemž japonský podíl poklesl z 23 na 13 procent. V roce 1992 byl export mezi jednotlivými zeměmi čínské zóny vyšší než export do Spojených států, Japonska a Evropské unie dohromady.¹³⁾

Japonsko má jakožto jedinečná společnost a civilizace problémy navázat ekonomická pouta s východní Asií a zároveň vyřešit své ekonomické vztahy vůči Spojeným státům a Evropě. Jakkoli silná pouta si Japonsko vytvoří s ostatními východoasijskými státy v oblasti obchodu a investic, jeho vlastní kulturní odlišnost od těchto zemí, zejména pak odlišnost od jejich čínských ekonomických elit, mu bude znemožňovat založit pod svým vedením nějaké regionální hospodářské seskupení srovnatelné s

organizacemi jako NAFTA či Evropská unie. Jeho kulturní odlišnost od Západu však zároveň zapříčiňuje nedorozumění a rozpory v ekonomických vztazích se Spojenými státy a Evropou. Závisí-li ekonomická integrace na kulturní sounáležitosti, jak tomu podle všeho také skutečně je, pak se před Japonskem jakožto kulturně osamocenou zemí otevírá ekonomicky osamocená budoucnost.

V minulosti struktura obchodu mezi národy opisovala strukturu aliancí, které mezi těmito národy existovaly.¹⁴ V právě se rodícím světě bude struktura obchodu /načne ovlivňována strukturou kulturní. Obchodníci uzavírají smlouvy s lidmi, s nimiž jsou schopni se dorozumět a jimž důvěřují, státy se své suverenity vzdávají ve prospěch mezinárodních organizací sestávajících ze států podobně orientovaných, tedy těch, kterým rozumějí a důvěřují. Kořeny ekonomické kooperace tkví v kulturní sounáležitosti.

Struktura civilizací

V době studené války se jednotlivé země určitým způsobem vztahovaly ke dvěma hlavním velmocím - buď byly jejich spojenci, satelity, dodržovaly neutralitu, anebo fungovaly jako jejich zákazníci či země neangažované v politických blocích. Ve světě po studené válce se tyto země vztahují k civilizacím, a to jako jejich členské státy, ústřední státy, osamocené, rozštěpené či rozpolcené země. Stejně jako kmeny a národy i civilizace mají politickou strukturu. *Členský stát* je taková země, která se v plné míře kulturně ztotožňuje s určitou civilizací, například Egypt s arabsko-islámskou, nebo Itálie se západoevropskou. Do civilizace rovněž náleží lidé, kteří sdílejí její kulturu a ztotožňují se s ní, nicméně žijí v zemích s převládajícím počtem členů jiné civilizace. V každé civilizaci lze nalézt jedno či více míst, na které příslušníci těchto civilizací pohlížejí jako na principiální zdroj své kultury. Tyto zdroje se velmi často nacházejí uvnitř *ústředního státu* nebo států příslušné civilizace, jimiž jsou státy nejmocnější a kulturně ústřední.

Počet a role ústředních států se liší civilizace od civilizace, přičemž zde rnůže docházet ke změnám. Japonská civilizace je prakticky identická s jediným japonským ústředním státem. Čínská, pravoslavná i hinduistická civilizace mají všechny jeden výrazně dominantní ústřední stát a dále už jen členské státy. K těmto civilizacím náleží i lidé žijící ve státech, kde mají převahu příslušníci jiné civilizace (Číňané žijící v zámoří, Rusové v „blízkém zahraničí“, Tamilové na Srí Launce). Západ má z historického hlediska ústředních států hned několik - v současné době má dvě jádra: jedno tvoří Spojené státy, druhé, evropské, Francie s Německem, přičemž dodatečné mocenské centrum mezi nimi tvoří Velká Británie. Islám, Latinská Amerika a Afrika ústřední státy postrádají. To je částečně důsledkem západního imperialismu, kdy si Afriku, Blízký východ a v

minulých stoletích také Latinskou Ameriku mezi sebou rozdělily západní mocnosti.

Absence ústředního státu v islámské civilizaci je zdrojem velkých problémů pro muslimské i nemuslimské společnosti — podrobněji o tom bude řeč v 7. kapitole. S ohledem na Latinskou Ameriku je myslitelné, že by se ústředním státem španělsky mluvících zemí, či dokonce iberské civilizace stalo Španělsko. Nicméně sami jeho představitelé dávají vědomě přednost pozici, již jejich země má jako členský stát evropské civilizace, přestože udržují kulturní vazby na své bývalé kolonie. Rozloha, bohatství, populace, vojenský a ekonomický potenciál — to vše k vedoucí úloze v Latinské Americe předurčuje Brazílii a lze si skutečně představit, že by se této role mohla zhostit. Nicméně Brazílie je pro Latinskou Ameriku tím, čím Írán pro islám. Přestože tyto země mají všechny předpoklady pro to stát se ústředními státy svých civilizací, zhostit se této role jim zabraňují určité subciviliizační odlišnosti (v případě Íránu náboženské, v případě Brazílie jazykové). V Latinské Americe je tak hned několik států — Brazílie, Mexiko, Venezuela a Argentina —, které mezi sebou sice spolupracují, ovšem zároveň soupeří o vůdčí postavení. Latinskoamerickou situaci navíc komplikuje skutečnost, že Mexiko se pokouší zaměnit latinskoamerickou identitu za severoamerickou, přičemž v jeho šlépějích se může vydat Chile i další státy. Tento vývoj by nakonec mohl vyústit v to, že by se latinskoamerická civilizace stala jednou ze tří částí západní civilizace.

V případě subsaharské Afriky ztěžuje možnost, že by nějaký potenciální ústřední stát získal v regionu vůdčí úlohu, rozdělení oblasti na francouzsky a anglicky mluvící část. Jednu dobu fungovalo jako ústřední stát francouzsky hovořící Afriky Pobřeží slonoviny, ovšem skutečným ústředním státem této části však zůstávala do značné míry Francie, která se svými bývalými koloniemi udržovala úzké ekonomické, vojenské a politické styky i poté, co získaly nezávislost. Dvě africké země s nejvíce předpoklady pro tuto roli jsou anglicky mluvící. Velikost, zdroje i poloha činí možný ústřední stát z Nigérie, která tuto roli ostatně již několikrát zastala, nicméně obrovskou překážkou pro to, aby se jí zhostila natrvalo, je její civilizační rozpolcenost, velká míra korupce, politická nestabilita, represivní vláda a ekonomické potíže. Nenásilný konec apartheidu, průmyslová síla, vyšší úroveň ekonomického rozvoje než v ostatních afrických zemích, vojenský potenciál, nerostné bohatství a vzdělané politické prostředí, na němž se podílí jak bílá, tak černá část populace — to všechno k vedoucí politické úloze v oblasti jižní Afriky zcela jasně předurčuje jihoafrickou republiku, jež by s velkou pravděpodobností mohla stejnou roli plnit i pro celou anglicky mluvící Afriku a možná i pro celou subsaharskou Afriku.

Osamocená země je taková, která postrádá kulturní sounáležitost s jinými společnostmi. Například Etiopii kulturně izoluje jednak její hlavní jazyk, amharština, psaný ctiopským písmem, jednak převládající náboženství, koptské pravoslaví, ovšem také impériální historie země a náboženská odlišnost od převážně muslimských sousedů. Podobně osamocenou zemí je i Haiti, a to kvůli kreolštině, kultu voodoo, otrockému původu obyvatel a historii plné násilí. Tato osamocenost existuje i přesto, že haitská elita vždy se zalíbením zdůrazňovala kulturní pouta s Francií. Sidney Mintz k tomu poznamenal: „Každý národ je jedinečný, ale Haiti je případ sám pro sebe.“ A tak když v roce 1994 vypukla na Haiti krize, latinskoamerické země to nepovažovaly za latinskoamerický problém a odmítaly přijímat haitské uprchlíky, zatímco uprchlíky z Kuby přijímaly. Rozšířený postoj k Haiti vyjádřil panamský prezident: „V Latinské Americe se na Haiti nehledí jako na latinskoamerickou zemi. Haitťané hovoří jiným jazykem, mají odlišné etnické kořeny a odlišnou kulturu. Celkově jsou velice odlišní.“ Stejně se ale Haiti liší i od anglicky mluvících černých zemí karibské oblasti, jak poznamenal jeden pozorovatel, Haitťané jsou „pro člověka z Grenady či Jamajky stejnými cizinci jako pro člověka z lowy nebo Montany“. Haiti, „soused, jež nikdo nechce“, je tak vskutku zemí bez příbuzných.¹⁵

Nejvýznamnější osamocenou zemí je Japonsko. Jeho kulturu nesdílí žádná jiná země a Japonci, kteří se vystěhovali do jiných zemí, v nich buď tvoří pouze nepočetné skupiny, anebo zcela přijali kulturu své nové země (to je případ amerických Japonců). Japonskou osamocenost ještě zvyšuje skutečnost, že kultura země je velice partikularistická a její součástí není žádné potenciálně univerzální náboženství (křesťanství, islám) ani ideologie (liberalismus, komunismus), které by bylo možno exportovat do jiných společností a položit tak základ kulturním poutům s lidmi z těchto společností.

Téměř všechny země jsou heterogenní v tom smyslu, že zahrnují dvě nebo i více etnických, rasových a náboženských skupin. Mnoho zemí je rozděleno takovým způsobem, že konflikty a rozdíly mezi těmito skupinami hrají významnou roli v politice státu. Hloubka tohoto rozdělení se obvykle v čase mění. Opravdu hluboké rozdělení země může vést k masivnímu násilí, nebo dokonce ohrozit i samotnou existenci země. Tato druhá hrozba a spolu s ní i hnutí za autonomii nebo oddělení se nejpravděpodobněji objeví tehdy, budou-li se kulturní rozdíly kryt s rozdíly geografickými. Pokud se kultura s geografíí nekryje, lze dosáhnout toho, aby se kryly, buď genocidou, nebo násilným vyhnáním. Země s odlišnými kulturními uskupeními, které však náleží ke stejné civilizaci, se mohou hluboce rozdělit až do té míry, že v nich k rozdělení skutečně dojde (Československo), nebo se stane reálnou možností (Kana-

da). Nicméně k těm opravdu hlubokým rozdělením dochází v případech *rozštěpených zemí*, kde vedle sebe žijí velké skupiny náležející k různým civilizacím. Tato rozdělení a napětí, které je provází, se často objeví tehdy, pokusí-li se většinová skupina náležící k jedné civilizaci definovat stát jako politický nástroj a vlastní jazyk, náboženství a symboly povýší na státní — tak se o to pokoušeli hinduisté, sinhálci a muslimové v Indii, Malajsii a na Srí Lañce.

Rozštěpené země, které leží na civilizačních zlomech, musí čelit zvláštním problémům, chtějí-li si uchovat svou jednotu. V Súdánu například již několik desetiletí zuří občanská válka mezi muslimským severem a převážně křesťanským jihem. Stejně civilizační rozdělení zaměstnává stejně dlouho i nigerijské politiky a již zapříčinilo jednu válku, několik pučů, vzpour a dalších projevů násilí. V Tanzanii se zase rozdělily křesťanská animistická pevnina a arabský muslimský Zanzibar, přičemž v mnoha ohledech se z nich staly dvě samostatné země — Zanzibar se v roce 1992 tajně připojil k Organizaci islámské konference, nicméně záhy, hned následujícího roku, jej Tanzanie donutila, aby se svého členství vzdal.¹⁶⁾ Stejně rozdělení mezi muslimy a křesťany vyvolávalo napětí a konflikty v Keni. Na africkém výběžku se v roce 1993 oddělila převážně muslimská Eritrea od převážně křesťanské Etiopie, nicméně v Etiopii zůstala významná muslimská menšina, kterou představoval národ Oromo. Mezi další země rozdělené civilizačními zlomovými liniemi patří Indie (muslimové a hinduisté), Srí Lanka (sinhálští bud-
dhisté a tamilští hinduisté), Malajsie a Singapur (Číňané a malajští muslimové), Čína (chanští Číňané, tibetští buddhisté a turečtí muslimové), Filipíny (křesťané a muslimové) a Indonésie (muslimové a timorští křesťané).

Rozvratný dopad civilizačních zlomových linií se nejzřetelněji projevil v těch rozštěpených zemích, jejichž jednotu v době studené války udržovaly autoritářské komunistické režimy legitimované marxisticko-leninskou ideologií. Po zhroutilí komunismu se magnetem vyvolávajícím přitažlivost a odpudivost stala namísto ideologie kultura - v důsledku toho se rozpadl Sovětský svaz i Jugoslávie a vznikly nové entity založené na civilizační příslušnosti: pobaltské (protestantské i katolické), pravoslavné a muslimské republiky v bývalém Sovětském svazu; katolické Slovinsko a Chorvatsko, částečně muslimská Bosna-Hercegovina a pravoslavné Srbsko, Černá Hora a Makedonie v bývalé Jugoslávii. Tam, kde i tyto následnické entity ještě zahrnovaly multicivilizační skupiny, vznikla další rozdělení. Bosna-Hercegovina se ve válce rozdělila na srbskou, muslimskou a chorvatskou část. V Chorvatsku proti sobě bojovali Srbové s chorvaty. Mírový stav udržovaný v albánsko-muslimském Kosovu

ležícím uvnitř slovansko-pravoslavného Srbska je značně nejistý a napětí mezi albánskou muslimskou menšinou a slovanskou pravoslavnou většinou roste i v Makedonii. Na zlomových liniích mezi civilizacemi také leží mnoho bývalých sovětských republik, a to částečně proto, že sovětská vláda jejich hranice tvarovala přímo za účelem vytvoření rozdělené republiky — ruský Krym tak patří Ukrajině, arménský náhorní Karabach zase Ázerbájdžánu. V Rusku žije několik relativně malých muslimských menšin, hlavně v oblasti severního Kavkazu a v Povolží. V Estonsku, Litvě a Kazachstánu žijí zase velké ruské menšiny, které jsou do značné míry rovněž výsledkem sovětské politiky. Ukrajina je rozdělena na uniátský, nacionalistický, ukrajinsky hovořící západ a pravoslavný, ruský mluvící východ.

V rozštěpených zemích lidé z různých civilizačních skupin říkají: „Jsme různě národy a patříme každý na jiné místo.“ Odpudivé síly je vzdalují jednoho od druhého a naopak je přitahují civilizační magnety z jiných společností. Naproti tomu *rozpolcená země* má jednu zřetelně převládající kulturu, která z ní činí člena jedné civilizace, nicméně političtí představitelé chtějí její civilizační identitu změnit. Proto říkají: „Jsme jeden národ a patříme na jedno místo, nicméně toto místo chceme změnit.“ Na rozdíl od lidí

/ rozštěpených zemí se lidé v rozpolcených shodují na tom, kdo jsou. Nejsou však zajedno v tom, která civilizace je vlastně jejich. Pro tyto země bývá typické, že velká část vládnoucí elity přijme kemalistickou strategii, rozhodne se pro odvržení nezapadní kultury i jejích institucí, začne vyvíjet snahu stát se součástí Západu, svou společnost modernizovat a pozápadnit. Rusko je takovou zemí již od vlády Petra Velikého - je rozpolceno v odpovědi na otázku, patří-li k západní civilizaci, anebo zda je ústředním státem svěbytné curasijské pravoslavné civilizace. Klasickou rozpolcenou zemí je pochopitelně země Mustafy Kemala, a to od dvacátých let tohoto století, kdy se Turecko pokoušelo modernizovat, pozápadnit, a stát se tak součástí /ápadu. Mexiko se takovou zemí stalo nedávno: nejprve totiž stálo po dvě stě let v opozici vůči Spojeným státům a svou identitu definovalo jako latinskoamerickou, ale v osmdesátých letech se jeho politická elita pokoušela Mexiko nově definovat jako společnost severoamerickou. Naproti tomu australská politická elita usiluje od počátku devadesátých let o odtržení své země od Západu a připojení k Asii, čímž vzniká rozpolcená žerně v opačném směru. Tyto země lze poznat podle dvou znaků. Jejich představitelé o nich hovoří jako o „mostu“ mezi dvěma kulturami, pozorovatelé je popisují jako země s Janusovou tváří. „Rusko hledí na Západ — a na Východ“; „Turecko: Východ, Západ. Co je lepší?“; „Australský nacionalismus: rozdělená loajalita“ — to jsou typická hesla vyjadřující potíže s

identitou, s nimiž se potýkají rozpolcené země.¹⁷⁾

Rozpolcené země: selhání snah o změnu civilizační identity

Pokud chce rozpolcená země úspěšně nově definovat svou civilizační identitu, musí splňovat přinejmenším tři podmínky. Za prvé, politická i ekonomická elita země musí tento pohyb obecně a nadšeně podporovat, za druhé, veřejnost musí být alespoň ochotna tuto novou definici identity přijmout. Za třetí, hlavní činitele hostitelské civilizace, kterou je ve většině případů Západ, musejí být ochotni konvertující zemi přijmout. Proces nového definování identity bude zdlouhavý, přerušovaný a bolestný (politicky, společensky, institucionálně i kulturně). Dosud také vždy skončil neúspěšně.

Rusko. V devadesátých letech bylo Mexiko rozpolcenou zemí již po několik let, Turecko dokonce po několik desetiletí. Rusko je takovou zemí již několik století a na rozdíl od Mexika či republikánského Turecka je také ústředním státem jedné velké civilizace. Pokud by se Turecku a Mexiku nakonec podařilo s úspěchem nově definovat svou identitu a stanou se členy západní civilizace, dopad na islámskou nebo latinskoamerickou civilizaci by byl velmi malý a mírný. Kdyby se ovšem součástí Západu stalo Rusko, zcela by zanikla pravoslavná civilizace. Zhroucení Sovětského svazu tak mezi Rusy znovu vyvolalo debatu o ústředním problému, jímž je vztah Ruska a Západu.

Vztahy Ruska k západní civilizaci se vyvíjely ve čtyřech fázích. V té první, trvající až do vlády Petra Velikého (1689-1725), existovaly Kyjevská Rus a Moskevská Rus odděleně od Západu, přičemž kontakty se západními evropskými společnostmi byly velmi řídké. Ruská civilizace se vyvinula jako potomek civilizace byzantské, poté, od poloviny třináctého do poloviny patnáctého století, bylo Rusko dvě stě let pod tatarskou nadvládou. Rusko nebylo vystaveno, a pokud ano, tak jen v malé míře, určujícím historickým fenoménům západní civilizace: římskému katolicismu, feudalismu, renesanci, reformaci, expanzi do zámoří a kolonizaci, osvícenství a vzniku národních států. Sedm nebo osm výše popsanych odlišných rysů západní civilizace — náboženství, jazyky, odluka církve od státu, vláda zákona, společenský pluralismus, zastupitelské orgány, individualismus — v ruské zkušenosti téměř zcela chybí. Jedinou výjimkou je snad antický odkaz, ten se však do Ruska dostal přes Byzanci, a proto se značně lišil od své západní podoby pocházející přímo z Říma. Ruská civilizace je produktem domácích kořenů na Kyjevské Rusi a v Moskvě, významného byzantského vlivu a dlouhotrvající tatarské nadvlády. Tyto vlivy utvářely společnost a kulturu, jež sdílela jen málo společných rysů se společnostmi rozvíjejícími se pod vlivem zcela odlišných sil v západní Evropě.

Koncem sedmnáctého století bylo Rusko ve srovnání s Evropou nejen odlišné, ale také zaostalé, jak se o tom na své evropské cestě v letech 1697-1698 poučil Petr Veliký. Ten se také rozhodl svou zemi modernizovat i pozápadnit, a aby svým poddaným dodal evropského vzhledu, první věc, kterou učinil po svém návratu do Moskvy, bylo to, že šlechticům nařídil oholit si své dlouhé plnovousy, zakázal jim nosit tradiční splývavé oděvy a klobouky kuželovitého tvaru. Azbuku Petr Veliký zcela nezrušil, pouze ji reformoval, zjednodušil a do ruštiny uvedl nová západní slova a fráze. Hlavní důraz však položil na rozvoj a modernizaci ruského vojska: vybudování námořnictva, zavedení všeobecné branné povinnosti, vybudování obranného průmyslu, zakládání technických škol, vysílání lidí na studie na Západ a import nejnovějších vědomostí ze Západu týkajících se zbraní, lodí a jejich výstavby, navigace, byrokratické administrativy i dalších věcí důležitých pro vojenskou efektivitu. Aby na tyto inovace získal prostředky, musel rázně změnit berní systém a ke konci svého panování rovněž reorganizovat strukturu samotné vlády. Byl pevně rozhodnut udělat z Ruska nejenom evropskou mocnost, ale také skutečnou mocnost v Evropě. Opustil proto Moskvu a vybuřoval nové hlavní město Sankt-Petěrburg, zároveň rozpoutal velkou severní válku proti Švédsku, neboť chtěl pro Rusko získat nadvládu v Pobaltí, a tím pádem i fyzickou přítomnost v Evropě. Nicméně současně s pokusy udělat z Ruska moderní a západní stát posiloval Petr jeho asijský charakter: dovedl k dokonalosti despotismus a zlikvidoval všechny potenciální zdroje společenského a politického pluralismu. Ruská šlechta nebyla nikdy mocná, Petr ji ještě více omezil, zvýšil počet služebné šlechty a ustanovil hodnostní řád, jenž se neodvozoval ze zásluh ani z původu či společenské pozice. Šlechtici byli stejně jako rolníci povinováni službou státu a stala se z nich „servilní aristokracie“, která později tolik pobuřovala de Custina.¹⁸¹ Ještě více byla omezena autonomie nevolníků, kteří tak byli pevněji připoutáni k zemi a svému pánovi. Petr reorganizoval i pravoslavnou církev, jež ostatně státní kontrole podléhala vždy — teď ale byla podřízena synodu, který přímo jmenoval car. Panovník si rovněž přiřkl právo jmenovat svého nástupce, a to bez ohledu na převažující zvyk dědičného nástupnictví. Těmito změnami Petr sledoval a realizoval úzké spojení mezi modernizací a pozápadňováním na jedné straně a despotismem na straně druhé. Podle tohoto modelu se různými způsoby pokoušeli o po./ápadnění Ruska a zároveň posílení autokratické moci Lenin i Stalin, v menší míře pak Kateřina II. a Alexander II. Přinejmenším do osmdesátých let byli ti, co usilovali o demokracii, většinou také západníky, ovšem ne všichni západníci byli demokraté. Dějiny Ruska nám skýtají poučení o tom, že základní podmínkou společenských a hospodářských reforem je

centralizace moci. Tuto skutečnost si Gorbačovovi souputníci uvědomili teprve koncem osmdesátých let, kdy/, už litovali svého neúspěchu a kritizovali *glasnosť* za překážky, které postavila do cesty ekonomické liberalizaci.

Petrova snaha učinit z Ruska část Evropy byla úspěšnější než pokus udělat z Evropy část Ruska. Na rozdíl od Osmanské říše bylo totiž ruské impérium uznáváno jako významný a legitimní člen evropského mezinárodního systému. Vlivem Petrových reforem nastaly v Rusku sice jisté změny, ale i tak zůstávala ruská společnost hybridní: až na úzkou elitu totiž v Rusku i nadále převládaly asijské a byzantské způsoby, instituce a názory - toto bylo zřejmé Rusům i Evropanům. De Maistre pravil: „Sekni Rusa, a zraníš Tataru.“ Petr Veliký vytvořil rozpolcenou zemi, přičemž této skutečnosti v devatenáctém století svorně litovali jak slavjanofilové, tak západníci - neshodovali se pouze v tom, zda se tato situace vyřeší úplným pocvopštěním, či naopak eliminováním evropského vlivu a návratem k opravdové duši Ruska. Tak například západník Čaadajev tvrdil, že „slunce je sluncem Západu“ a Rusko musí jeho světla využít, chce-li dojít osvícenství a změnit zděděné instituce. Oproti tomu slavjanofil Danilevskij slovy, jež bylo možné zaslechnout i v devadesátých letech dvacátého století, odmítal snahy po pocvopštění jako snahy, které „ničí život národa a jeho způsoby nahrazují způsoby cizáckými“, které „si vypůjčují cizí instituce a chtějí je přesadit do ruské půdy“ a které „na domácí i zahraničí vztahy a problémy Ruska pohlížejí z cizího, evropského hlediska, a to pohledem skrze čočku vybroušenou podle evropské módy“.¹⁹ V dalším vývoji ruských dějin se Petr Veliký stal hrdinou stoupenců pozápádnění a naopak satanem jejich protivníků, což se v plném světle projevilo ve dvacátých letech minulého století, kdy jej Euroasiatě zavrhli jako zrádce, nadšeně aplaudovali bolševickému odmítnutí pozápádnění, postavili se proti Evropě a hlavním ruským městem opět učinili Moskvu.

Bolševická revoluce stála na počátku třetí fáze vztahů mezi Ruskem a Západem. Byla to fáze velmi odlišná od ambivalentních vztahů existujících po dvě stě let. Ve jménu ideologie, která se zrodila na Západě, vytvořila revoluce politicko-hospodářský systém, jenž by na Západě existovat nemohl. Slavjanofilové a západníci mezi sebou debatovali, zda se může Rusko od Západu odlišovat, aniž by ve srovnání s ním bylo zaostalé. Brilantně na tuto otázku odpověděl právě komunismus, který tvrdil, že Rusko se od Západu odlišuje, dokonce je jeho zásadním protikladem, a to proto,

že je pokrokovější- Rusko stojí v čele revoluce proletariátu, jež se nakonec přežene celým světem. Rusko bylo podle komunistů ztělesněním nikoli snad zaostalé asijské minulosti, nýbrž pokrokové sovětské

budoucnosti. V konečném důsledku tak revoluce Rusku umožnila Západ přeskóčit a odlišit se od něj, ovšem ne proto, že „vy jste jiní a my se vám podobat nikdy nebudeme“, jak tvrdili slavjanofilové, nýbrž proto, že „my jsme jiní, ale i vy budete jednou jako my“, jak znělo poselství komunistické internacionály.

Ač komunismus sovětským vůdcům umožnil odlišit Rusko od Západu, souběžně s tím vytvořil se Západem významná pojítka. Nakonec Marx s Engelsem byli Němci a ze západní Evropy pocházela i vlna jejich hlavních stoupců z doby přelomu devatenáctého a dvacátého století. Kolem roku 1910 se k marxistické ideologii hlásilo mnoho dělnických odborů, sociálně demokratických stran i stran pracujících, jež získávaly stále větší vliv na evropskou politiku. Po bolševické revoluci se levicově strany rozdělily na komunistické a socialistické, obě však byly v evropských zemích často silné. Marxistická perspektiva se prosazovala po celém Západě: na komunismus a socialismus se pohlíželo jako na vlnu budoucnosti a různými způsoby je přejímaly politické i intelektuální elity. Debatu o budoucnosti Ruska, která probíhala mezi ruskými slavjanofily a západníky, vystřídal v Evropě debata mezi levicí a pravicí ohledně budoucnosti Západu a také o tom, zda je symbolem oné budoucnosti Sovětský svaz. Po druhé světové válce vlivem moci Sovětského svazu přitažlivost komunismu ještě vzrostla, a to jak na Západě, tak, což bylo ještě významnější, v těch nezápádních civilizacích, které právě reagovaly na západní vliv. Elity Západem ovládaných nezápádních společností se buď pokoušely Západ oklamat, a tak mluvily o vlastním rozhodnutí a demokracii, anebo Západu čelily přímo, přičemž se dovolávaly revoluce a národního osvobození.

Rusové tedy přijali západní ideologii a obrátili proti Západu samotnému tím se jistým způsobem stali Západu bližší než kdykoli předtím. Ačkoli ideologie liberální demokracie a komunismu jsou značně odlišné, obě strany hovoří v určitém ohledu stejnou řečí. Tuto politicko-ideologickou interakci mezi Západem a Ruskem ukončil až pád komunismu a zhroucení Sovětského svazu. Západ doufal a věřil, že výsledkem tohoto vývoje bude tnuhl liberální demokracie na celém území bývalého sovětského impéria.

K tomu však nedošlo - ještě v roce 1995 byla budoucnost liberální demokracie v Rusku i dalších pravoslavných republikách hodně nejistá. Navíc propast mezi Ruskem a Západem se ještě prohloubila tehdy, když se Rusové přestali chovat jako marxisté a začali se chovat jako Rusové. Konflikt mezi liberální demokracií a marxismem-leninismem se odehrával na rovině mezi dvěma ideologiemi, které i přes významné rozdíly jsou obě moderní, sekularistické a na první pohled sdílejí i stejné cíle: svobodu, rovnost a materiální blahobyt. Západní demokrat mohl

klidně vést intelektuální debatu se sovětským marxistou, s ruským pravoslavným nacionalistou však podobná diskuse možná není.

Za existence Sovětského svazu spor mezi slavjanofily a západníky ustal, neboť komunistickou syntézu kritizovali jak Solženicynové, tak Sacharovo-vč. Ovšem jakmile se tato syntéza zhroutila, debata o skutečné identitě Ruska se opět rozproukla v plné síle. Má Rusko přijmout západní hodnoty, instituce a zvyky, a pokusit se tak stát se částí Západu? Anebo je samostatnou pravoslavnou a eurasijskou civilizací odlišující se od Západu svým jedinečným údělem, jímž je být pojátkem mezi Evropou a Asií? Tyto otázky hluboce rozdělily jak intelektuální a politické elity, tak veřejnost. Na jedné straně stáli stoupenci pozápadnění, „kosmopolitč“ či „atlantistč“, na straně druhé nástupci slavjanofilů, označovaní jako „nacionalisté“, „curasiatč“ neboli „*děržavnici*“ (stoupenci silného státu).²⁰

Zásadní spory mezi těmito skupinami se dotýkaly zahraniční politiky, v menší míře rovněž ekonomické reformy a státní struktury. Objevovaly se nejrozumnější názory, od jednoho extrému k druhému. Na jednom konci spektra byli seskupeni ti, kteří hovořili o „novém myšlení“, s nímž přišel Gorbačov a jenž usiluje o vytvoření „společného evropského domu“, společně s mnoha nejbližšími poradci Borise Jelcina, kteří podporovali prezidentovo přání, aby se Rusko stalo „normální zemí“ a jako osmý člen bylo přijato do G-7, tedy skupiny sdružující sedm průmyslově nejvyspělejších demokracií. Umírněnější nacionalisté, například Sergej Stankvič, naopak tvrdili, že Rusko by mělo „atlantickou“ cestu odmítnout, přičemž jeho prioritami by se měla stát ochrana Rusů v jiných zemích, posílení styků s Tureckem, muslimským světem a podpora „znatelného přerozdělení našich zdrojů, našich možných závazků a zájmů směrem k Asii neboli Východu“.²¹ Lidé podobného zaměření Jelcina kritizovali, že zájmy Ruska podřídil zá-

jmům západním, že snížil ruskou vojenskou sílu, že nedokázal dostatečně podpořit tradiční spojence typu Srbska, a také za to, že ekonomickou a politickou reformu vedl způsobem poškozujícím ruský lid. Indikátorem tohoto trendu byla opětovná popularita myšlenek Petra Savického, který ve dvacátých letech tvrdil, že Rusko je jedinečnou eurasijskou civilizací.

Extrémnější nacionalisté se dělí na ruské nacionalisty, jakým je Solženicyn, a imperiální nacionalisty typu Vladimíra Žirinovského. Ti první zastávají myšlenku Ruska, do něhož by patřili všichni Rusové a jejich nejbližší slovanští příbuzní, tj. Bělorusové a Ukrajinci, nicméně již nikdo jiný. Ti druzí oproti tomu touží po obnově ruského impéria a jeho vojenské moci — pro ty je charakteristický antisemitismus, protizápadní postoje a touha přeorientovat ruskou zahraniční politiku na Východ nebo na Jih - buď ovládnout muslimský Jih (jak po tom volal Žirinovskij),

anebo spolupracovat s muslimskými státy a Čínou proti Západu. Nacionalisté rovněž požadovali výraznější podporu Srbů v jejich válce proti muslimům. Rozdíl mezi kosmopolity a nacionalisty se institucionálně odrazil v postojích Ministerstva zahraničí a armády. A stejně tak stály za proměnami Jelcinovy zahraniční a bezpečnostní politiky.

Stejně jako elity byla rozdělena i ruská veřejnost. V roce 1992 ukázal průzkum veřejného mínění (účastnilo se ho 2069 Rusů žijících v evropské části země), že 40 procent respondentů je „otevřeno Západu“, 36 procent je naopak „proti Západu“ a 24 procent je „nerozhodnuto“. V prosinci roku 1993 získaly v parlamentních volbách reformní strany 34,2 procenta hlasů, antireformní a nacionalistické 43,3 procenta a centristické strany 13,7 procenta hlasů.²² Podobně při prezidentských volbách v červnu 1996 podporovalo zhruba 43 procent voličů prozápadního kandidáta Jelcina a 52 procent se vyslovalo pro nacionalistické a komunistické kandidáty. V ústřední otázce vlastní identity zůstalo Rusko i v devadesátých letech rozpolcenou zemí se západoslavjanofilskou „dualitou“ jako „nezczitelným rysem ... *národního charakteru*“.²³*

Turecko. Řadou detailně promyšlených reforem se ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století pokoušel Mustafa Kemal Atatürk svůj národ zbavit osmanské a muslimské minulosti. Základními principy, neboli „šesti šípy“ kemalismu, byly tyto: populismus, republikanismus, nacionalismus,

sekularismus, etatismus a reformismus. Atatürk zavrhl myšlenku mnohonárodního impéria, namísto toho se snažil vytvořit homogenní národní stát, a tak vyháněl a vraždil Armény a Řeky. Sesadil sultána a založil republikánský systém politické autority západního typu, zrušil kalifát, hlavní zdroj náboženské autority, stejně jako systém tradičního vzdělání a náboženských úřadů, nechal zavřít oddělené náboženské školy a univerzity, zavedl jednotný systém veřejného vzdělání a zrušil náboženské soudy aplikující islámské právo - na jejich místo dosadil nový právní systém založený na švýcarském občanském právu. Rovněž tradiční kalendář nahradil kalendářem gregoriánským a dosáhl i toho, že formálně přestal islám být státním náboženstvím. Vydal se ve stopách Petra Velikého a zakázal nosit fez, jenž byl symbolem náboženského tradicionalismu, a místo toho vybízel občany své země, aby nosili klobouky. Také vydal nařízení, podle kterého se turečtina měla začít psát místo arabského písma latinkou, což byla reforma přímo zásadního významu. „Nové generaci vzdělané v latince totiž prakticky znemožnila přístup k velkému korpusu tradiční literatury; podporovala studium evropských jazyků a značně přispěla k růstu gramotnosti.“²⁴ Poté, co Atatürk nově definoval národní, politickou, náboženskou i kulturní

identitu tureckého národa, se ve třicátých letech s velkým nasazením pokoušel nastartovat hospodářský rozvoj. S tím šlo ruku v ruce pozápádnění, které se mělo stát jedním z prostředků modernizace.

Během západní občanské války v letech 1939-1945 si Turecko podrželo neutralitu. Po jejím skončení však velice rychle pokračovalo v procesu příklonu k Západu. Doslovně kopírovalo západní vzory, a tak od vlády jedné strany přešlo k pluralitnímu systému politických stran, dále lobbvovalo za členství v NATO, jehož nakonec roku 1952 dosáhlo, čímž potvrdilo svou pozici člena svobodného světa. V rámci hospodářské a bezpečnostní pomoci získalo miliardy dolarů; turecké vojenské síly byly vycvičeny a vyzbrojeny Západem, integrovány do velicí struktury NATO a v Turecku byly zřizovány americké vojenské základny. Západ začal na Turecko pohlížet jako na baštu, která zabraňovala expanzi Sovětského svazu směrem do Středomoří, na Blízký východ a rovněž do oblasti Perského zálivu. Spojení a ztotožnění Turecka se Západem bylo příčinou toho, že v roce 1955 bylo konferencí hnutí nezúčastněných států v Bandungu odsouzeno, přičemž islámské země jeho jednání označily za svatokrádež.²⁵

Turecká elita výrazně podporovala snahy Turecka stát se součástí Západu a Evropy i po skončení studené války. Pro tyto snahy je naprosto nezbytné, aby si Turecko udrželo své členství v NATO, neboť jim poskytuje úzké organizační spojení se Západem a funguje jako významný faktor pro udržení rovnováhy ve vztazích s Řeckem. Nicméně angažovanost Turecka v západních strukturách, symbolizovaná členstvím v NATO, je produktem studené války. S jejím koncem mizí i hlavní důvod této angažovanosti - ve stejné době je toto spojení oslabováno a nově definováno. Západ již Turecko nepotřebuje jako baštu proti úhlavní hrozbě ze severu, ale spíše jako partnera při řešení menších hrozeb přicházejících z jihu, jak tomu bylo při konfliktu v Perském zálivu. V této válce poskytlo Turecko protihusajnovské koalici klíčovou pomoc, když uzavřelo potrubí, jímž irácká nafta proudila do oblasti Středozemního moře, a když americkým letadlům umožnilo startovat z tureckých základů. Tato rozhodnutí prezidenta Ózala však v Turecku vyvolala zásadní kritiku a vedla k odstoupení ministra zahraničí, ministra obrany i velitele hlavního štábu. Rovněž docházelo k masovým demonstracím proti Ózalově úzké spolupráci se Spojenými státy. Pod vlivem této kritiky žádala turecká ministerská předsedkyně Cillcrová společně s prezidentem Demirelem brzké zrušení sankcí OSN proti Iráku — tyto sankce ostatně pro Turecko představovaly značné břemeno.²⁶ Ale to, že i v budoucnu bude Turecko po boku Západu čelit islámským hrozbám z jihu, je mnohem nejistější, než byla jeho dřívější ochota postavit se společně se Západem sovětské hrozbě ze severu. Během války v Perském zálivu, kdy

se Německo, tradiční turecký spojenec, postavilo proti tomu, aby byl irácký raketový útok na Turecko posuzován jako útok na NATO, se navíc ukázalo, že samo Turecko se v případě ohrožení z jihu nemůže na západní pomoc spoléhat. Konfrontace se Sovětským svazem, k nimž docházelo během studené války, nevyvolávaly otázku po turecké civilizační identitě; naopak poté, co tato válka skončila, si zodpovězení této otázky žádají vztahy, které má Turecko s arabskými zeměmi.

Počátkem osmdesátých let bylo hlavním, a možná nejhlavnějším cílem zahraniční politiky turecké západně orientované elity zajistit si členství v Evropské unii. Formálně Turecko požádalo o členství v dubnu 1987. V prosinci téhož roku se mu dostalo odpovědi, že o jeho přijetí není možné uvažovat dříve než v roce 1993. V roce 1994 vyslovila Unie souhlas s přijí-

tím Rakouska, Finska, Švédska a Norska, v příštích letech se obecně očekává vstřícný postoj k Polsku, Maďarsku a České republice, později možná i vůči Slovinsku, Slovensku a pobaltským republikám. Turky zvláště zklamalo opět Německo, nejlivnější stát Unie, které jejich přijetí aktivně nepodporovalo a namísto toho prioritně podporovalo přijetí stře-doevropských států.²⁷ Pod tlakem Spojených států vyjednala Unie s Tureckem celní unii; nicméně plné členství zůstává vzdálenou a nejistou možností.

Proč bylo Turecko vynecháno? Proč vždy vzniká dojem, že stojí až na samém konci řady? Na veřejnosti evropští představitelé hovoří o nízké úrovni tureckého hospodářského rozvoje a nepřilíš velké úctě k dodržování lidských práv. Soukromě však Evropané i Turci přiznávají, že skutečným důvodem je značný odpor Řecka a navíc ještě jedna, významnější skutečnost, totiž že Turecko je muslimskou zemí. Evropské země se nechtěly dostat do situace, kdy by své hranice otevřely imigrantům ze země, v níž žije na 60 milionů muslimů a existuje velká nezaměstnanost. Navíc měly pocit, že Turecko kulturně do Evropy nepatří. Zpráva o dodržování lidských práv v Turecku, prohlásil v roce 1992 prezident Ózal, je „pouze vymyšlenou záminkou, proč by Turecko nemělo být přijato do Evropské unie. Skutečným důvodem je fakt, že my jsme muslimové a oni křesťané," ale dodal, „to oni nepřiznají." Na druhé straně evropští představitelé souhlasí, že Unie je „jakýmsi křesťanským klubem" a „Turecko je moc chudé, příliš lidnaté, příliš muslimské, příliš drsné, příliš kulturně odlišné a kdo ví co ještě". Jeden pozorovatel poznamenal, že „saracénští nájezdníci v západní Evropě a Turci před branami Vídně" i nadále „ruší klidný spánek" Evropanů. Mezi Turky vyvolaly tyto postoje „obecné přesvědčení", že „Západ nevidí v Evropě místo pro muslimské Turecko".²⁸

Turecko, které odmítlo Mekku a samo pak bylo odmítnuto Bruselům,

využilo možnosti vzniklé rozpadem Sovětského svazu a obrátilo se směrem k Taškentu. Prezident Ozal i ostatní turečtí představitelé proklamovali vizi společenství tureckých národů a vyvíjeli značné úsilí na rozvoj styků s „vnějšími Turky“ v „blízkém zahraničí“ Turecka, jež se táhne „od Jadran-ského moře až po čínské hranice“. Zvláštní pozornost se upírala zejména na Azerbájdžán a čtyři turecky mluvící středoasijské republiky: Uzbekistán, Turkmenistán, Kazachstán a Kyrgyzstán. V letech 1991 a 1992 vyvíjelo Turecko značné množství aktivit, které měly upevnit jejich vazby a zvýšit turecký vliv v nových republikách. Součástí těchto aktivit byla i dlouhodobá, nízkouročná půjčka 1,5 miliardy dolarů, 79 milionu dolarů přímé pomoci, satelitní televize (jež nahradila kanál v ruštině), telekomunikační a letecké služby, tisíce stipendií na studium v Turecku a školení středoasijských bankéřů, obchodníků, diplomatů i stovek vojenských důstojníků v Turecku. Do nově vzniklých států byli vysíláni učitelé, aby vyučovali turečtině, a vzniklo na dva tisíce společných podniků. Kulturní sounáležitost tyto hospodářské vztahy jenom usnadňovala — jak poznamenal jeden turecký obchodník: „Chcete-li uspět v Ázerbájdžánu nebo Turkmenistánu, nejdůležitější je najít správného partnera. A to pro Turky není nikterak obtížné: máme společnou kulturu, mluvíme více méně stejným jazykem a máme i stejnou kuchyni.“¹²⁰⁾

/měna turecké orientace směrem ke Kavkazu a Střední Asii nebyla vedena jen tureckým snem o vůdčím postavení ve společenství tureckých národů, nýbrž taky snahou omezit expanzi íránského a saúdskoarabského vlivu a zároveň zamezit šíření islámského fundamentalismu v regionu. Turci nabízeli těmto zemím jakožto alternativu „turecký model“ neboli „ideu Turecka“ - tj. sekulární, demokratický muslimský stát s tržní ekonomikou. Navíc Turecko doufalo, že se mu podaří zabránit obnovení ruského vlivu. Kdyby se Turecku skutečně podařilo stát se alternativou ruského i islámského vlivu, mohlo by tím výrazně podpořit svou žádost o přijetí do Evropské unie.

Počáteční vlna turecké aktivity v roce 1993 poněkud opadla. Příčinou byly omezené turecké zdroje, změna prezidentského křesla, na které po Ozalově smrti dosedl Sulcman Demirel, a také opětovné potvrzení ruského vlivu v regionu, který Rusko považovalo za své „blízké zahraničí“. Bývalé sovětské republiky se obrátily na námluvy směrem k Ankaře okamžitě poté, co získaly nezávislost. Na tento vývoj však bezprostředně reagovalo Rusko - pomocí nátlaku a různých lákadel začalo znovu utvrzovat svůj vliv, v důsledku čehož dotyčné státy začaly obecně poukazovat na potřebu „vyrovnaných“ vztahů mezi svým kulturním příbuzným a bývalým imperiálním pánem. Nicméně Turci ve svých pokusech využít kulturní sounáležitosti k upevnění ekonomických a

politických pojitků pokračovali i nadále - nejdůležitější tah se Turecku povedl tehdy, když získalo souhlas zainteresovaných zemí a ropných společností k vybudování ropovodu, který ázerbájdžánskou a středoasijskou ropu dopraví přes turecké území do Středozeří.³⁰

Zatímco Turecko pracovalo na budování vztahů s bývalými sovětskými republikami, doma začala být problematizována jeho vlastní kemalistická sekulární identita. Za prvé: podobně jako v jiných zemích i v Turecku vynesl konec studené války, společné s dislokacemi vyvolanými hospodářským a společenským vývojem, na světlo důležité otázky po „národní identitě a etnické identifikaci“.³¹ Odpověď na ně mělo dát náboženství- sekulární dědictví po Atatürkovi a turecké elitě, budované po dvě třetiny dvacátého století, se stalo terčem útoků. Vlivem zkušenosti učiněné v zahraničí začalo docházet k nárůstu islámského cítění i v Turecku. Turci vracející se z Německa „reagovali na nepřítelství ze strany tamních obyvatel příklonem k tomu, co jim bylo nejbližší, a to byl islám“. Islámského rázu nabývalo v rostoucí míře i veřejné mínění a zvyky. Jedna zpráva z roku 1993 uvádí, že „v Turecku se velmi rozšířila móda nosit plnovous v islámském stylu, u žen pak závoje, mešity přitahují stále více davů a knihkupectví přetékají knihami, časopisy, kazetami, kompaktními disky a filmy opěvujícími islámskou historii, příkázání, způsob života a vyzdvihují roli, kterou sehrála v uchování odkazu proroka Mohameda Osmanská říše“. Podle této zprávy propagovalo islámskou ideologii „nejméně 290 nakladatelství a tiskáren, 300 časopisů a novin, z nichž čtyři byly deníky, kolem stovky rozhlasových stanic bez licence a kolem 30 televizních kanálů podobně bez licence“.³²

V konfrontaci s rostoucím islámským cítěním se turečtí vládcí pokoušeli přejímat fundamentalistické praktiky a získat podporu fundamentalistů. V osmdesátých a devadesátých letech provozovala na první pohled sekulární turecká vláda Kancelář náboženských záležitostí, jejíž rozpočet přesahoval rozpočty některých ministerstev a sloužil k financování výstavby mešit, k zavedení požadované náboženské výchovy na všech státních školách a poskytoval granty školám islámským, jejichž počet během osmdesátých let pětinasobně vzrostl. Tyto školy, které navštěvovalo na 15 procent všech středoškoláků, hlásaly islámské doktríny a mnozí z tisíců jejich absolventů vstoupili do státní služby. V symbolickém, leč významném protikladu k Francii dovolila vláda dívkám nosit do škol tradiční muslimské šátky, a to sedmdesát let poté, co Atatürk zakázal nosit fez.³³ Tyto vládní kroky, do značné míry motivované snahou sebrat islamistům vítr z plachet, svědčí o tom, jak byl v osmdesátých a počátkem devadesátých let tento vítr

silný. Za druhé: islámské obrození změnilo charakter turecké politiky. Političtí vůdci, zejména pak Turgut Ozal, se zcela explicitně ztotožňovali s muslimskými symboly a politikou. V Turecku stejně jako v jiných zemích povzbudila demokracie obrat k domácí kultuře a návrat k náboženství. „V horlivosti získat přízeň veřejnosti a s ní volební hlasy museli politici — a dokonce i představitelé armády, bašty a strážce sekularismu - brát zřetel na náboženské touhy a citění obyvatelstva, přičemž ne jeden ústupek učiněný pod tímto nátlakem zaváněl demagogií." Pro lidová hnutí je inklinace k náboženství charakteristická. Přestože elita a úřednické skupiny, zejména armáda, byly orientovány sekulárně, islámské citění se projevovalo

1 uvnitř ozbrojených sil. V roce 1987 bylo kvůli podezření z islámského citění z vojenských akademií vyloučeno několik stovek kadetů. Hlavní politické strany pociťovaly stále větší potřebu hledat volební podporu u obnovených muslimských *tarikas* neboli vybraných společností, které Atatiirk zakázal.³⁴ V místních volbách konaných v březnu roku 1994 dosáhla fuň damentalistická Strana blahobytu jako jediná z hlavních pěti stran nárůstu počtu hlasů a získala 19 procent hlasů. Pro srovnání: Strana pravé cesty ministerské předsedkyně Cillerové tehdy získala 21 procent hlasů a Vlastenecká strana zemřelého Ózala 20 procent. Strana blahobytu získala kontrolu nad dvěma nejdůležitějšími tureckými městy, Ankarou a Istanbulem, a zejména v jihovýchodní části země velice posílila. V parlamentních volbách v prosinci 1995 získala více křesel než kterákoli jiná strana a o šest měsíců později vytvořila spolu s jednou ze sekularistických stran vládní koalici. Podobně jako v jiných zemích i v Turecku získávali fundamentalisté podporu mladých lidí, navrátilivších se vystěhovalců, „utlačovaných a zbídačených", „nových přistěhovalců do měst" a velkoměstské chudiny.³⁵

Za třetí: islámské obrození ovlivnilo tureckou zahraniční politiku. Za vlády prezidenta Ozala stálo Turecko ve válce v Perském zálivu rozhodně na straně Západu, neboť turečtí představitelé doufali, že to uspíší přijetí země clo Evropské unie. K tomu však nedošlo, navíc váhavý postoj NATO, jak reagovat v případě iráckého napadení Turecka, Turky rozhodně neujistil o tom, že by se jich v případě jiného než ruského ohrožení jejich

země NATO zastalo.³⁶ Turečtí představitelé se pokoušeli rozšířit vojenské vztahy s Izraelem, což však vyvolalo rozhořčenou kritiku ze strany tureckých islamistů. Důležitější však bylo to, že během osmdesátých let Turecko zlepšilo své vztahy s arabskými a dalšími muslimskými zeměmi a v letech devadesátých aktivně podporovalo islámské zájmy tak, že poskytovalo významnou pomoc bosenským muslimům i Ázərbaydzáncům. S ohledem na Balkán, Střední Asii a

Blízký východ se turecká zahraniční politika stále více islamizovala. Turecko po mnoho let splňovalo dvě ze tří nezbytných podmínek pro změnu civilizační identity. Tato změna se těšila převažující podpoře vládnoucí elity i veřejnosti. Ovšem elity přijímající civilizace, tj. Západu, této změně nakloněny nebyly. A tak zatímco otázka, stane-li se Turecko součástí Západu, zůstávala stále otevřená, islámské obrození začalo u turecké veřejnosti vyvolávat protizápadní citění, a pomalu tak podkopávat sekula-ristickou, prozápadní orientaci tureckých elit. Překážky zabraňující Turecku stát se součástí Evropy, omezení snižující šance, že zaujme dominantní roli vzhledem k bývalým sovětským republikám, i růst islámského funda-mentalismu podkopávající Atatiirkovo dědictví — to vše přispívá k tomu, že Turecko zůstane patrně i do budoucna rozpolcenou zemí.

S ohledem na tyto rozpory turečtí představitelé o své zemi často hovořili jako o „mostu“ mezi kulturami. Například ministerská předsedkyně Tansu Cillerová v roce 1993 tvrdila, že Turecko je jak „západní demokracie“, tak „součástí Blízkého východu“ a „fyzicky i filozoficky obě civilizace spojuje“. V souladu s touto dvojnázností se Cillerová doma na veřejnosti často projevovala jako muslimka, nicméně když se obracela k NATO, vždy tvrdila, že „Turecko je geograficky i politicky neoddiskutovatelně evropskou zemí“. Podobně prezident Sulejman Demirel nazval Turecko „významným mostem v regionu, který spojuje východ a západ, to jest Evropu a Čínu“.³⁷ Ovšem most je umělá konstrukce spojující dvě pevné entity, aniž by patřila k nějaké z nich. Když tak turečtí vůdcové svou zemi nazývají mostem, jenom eufemisticky potvrzují, že je to země rozpolcená.

Mexiko. Turecko se stalo rozpolcenou zemí ve dvacátých letech, Mexiko až v letech osmdesátých, Nicméně jejich historické vztahy se Západem vykazují určité shodné rysy. Stejně jako Turecko i Mexiko má osobitou, nezapadní kulturu. Dokonce i ve dvacátém století, řečeno slovy Octavia Paže, „zůstává mexické jádro indiánské. To znamená neevropské.“³⁸ Stejně jako Osmanskou říši i Mexiko si mezi sebe v devatenáctém století rozdělily evropské mocnosti. Ve druhém a třetím desetiletí dvacátého století prošlo stejně jako Turecko revolucí, jež položila nový základ národní identity a dala vzniknout novému politickému systému vlády jedné strany. V Turecku však bylo součástí této revoluce i odmítnutí tradiční islámské a osman-ské kultury doprovázené snahou importovat kulturu západní, čímž by se Turecko stalo součástí Západu. V Mexiku stejně jako v Rusku bylo součástí této revoluce vstřebání a přisvojení prvků západní kultury, což vyvolalo novou vlnu nacionalismu reagujícího na západní kapitalismus a demokracii. V důsledku tohoto vývoje se Turecko po šedesát let pokoušelo definovat jako evropská země, zatímco

Mexiko se chtělo definovat především v opozici ke Spojeným státům. Od třicátých až do osmdesátých let volili mexičtí vůdci politiku, která byla v přímém střetu s americkými zájmy.

V osmdesátých letech však došlo ke změně. Jako první se pokoušel nově uceleně definovat mexické cíle, zvyky a identitu prezident Miguel de la Madrid, jeho nástupce Carlos Salinas de Gortari pak v jeho díle pokračoval. Od revoluce z roku 1910 to byl nejvýraznější pokus o změnu. Salinas se tak prakticky stal mexickým Atatürkem. Atatürk podporoval sekularismus i nacionalismus, tehdy dominantní trendy na Západě; Salinas zase ekonomický liberalismus, což je jeden ze dvou současných dominantních západních trendů (pro ten druhý, politickou demokracii, příliš pochopení neměl). Stejně jako Atatürk i on pro svou věc dokázal získat podporu příslušníků mexické politické i ekonomické elity, z nichž mnozí stejně jako Salinas a de la Madrid získali vzdělání ve Spojených státech. Salinas dosáhl výrazného snížení inflace, privatizoval značný počet státních podniků, podporoval zahraniční investice, snížil cla a státní subvence, restrukturoval zahraniční dluh země, omezil moc odborů, dosáhl zvýšení produktivity práce a Mexiko pod jeho vedením uzavřelo spolu se Spojenými státy a Kanadou dohodu o vytvoření severoamerické oblasti volného obchodu (NAFTA). Stejně jako Atatürkovy reformy měly transformovat Turecko z muslimské blízkovýchodní země na zemi evropskou a sekulární, Salinasovy reformy měly z Mexika coby latinskoamerické země učinit zemi severoamerickou.

Tato transformace ale nebyla pro Mexiko nevyhnutelná. Mexické elity mohly i nadále po vzoru svých předchůdců kráčet po protiamerické nacionalistické a protekcionářské cestě, jež je charakteristická pro mnoho rozvojových zemí a kterou Mexiko sledovalo po velkou část dvacátého století. Anebo, jak po tom volali někteří Mexičané, se mohly pokusit vytvořit pouta se Španělskem, Portugalskem a jihoamerickými státy a společně vytvořit iberské sdružení národů.

Uspěje Mexiko na této severoamerické cestě? Tento kurz podporuje převážná většina politických, ekonomických a intelektuálních elit. Na rozdíl od Turecka však tuto změnu podporuje i velká část politických, ekonomických i intelektuálních elit přijímající civilizace. Ovšem nejlépe je rozdíl mezi Tureckem a Mexikem vidět na pozadí klíčové mezicivilizační otázky imigrace. Odpor vůči přijetí Turecka do Evropy byl u evropských vlád i veřejnosti vyvolán strachem z masivní turecké imigrace. Naopak faktická masivní imigrace Mexičanů do Spojených států, ať legální, či nikoli, byla hlavním Salinasovým argumentem pro NAFTA: „Buď přijmete naše zboží, nebo budete muset přijímat naše lidi.“ Navíc kulturní vzdálenost mezi Mexikem a Spojenými státy je mnohem menší než mezi Tureckem a Evropou. V Mexiku je hlavním náboženstvím katolictví,

jazykem španělština, mexická elita se v historii vždy orientovala na Evropu (kam její příslušníci posílali své děti za vzděláním) a v poslední době na Spojené státy (kam posílají své děti teď). Shoda mezi angloamerickou Severní Amerikou a špa-nělsko-indiánským Mexikem by tedy měla být snazší než mezi křesťanskou Evropou a muslimským Tureckem. I přes tuto příbuznost se však po ratifikaci NAFTA objevil ve Spojených státech odpor k dalšímu sblížení s Mexikem a požadavky na omezení imigrace, stížnosti na továrny, které se stále posouvají na jih a byla zpochybňována i schopnost Mexika přijmout severoamerické pojetí svobody a vlády zákona.³⁹⁾

Třetí podmínkou úspěšné změny identity rozpolcené země je souhlas, byť nikoli nutně podpora, jejích občanů. Význam tohoto faktoru závisí do značné míry na tom, jak důležitou roli hrají názory veřejnosti v procesu rozhodování o budoucnosti země. Prozápadní postoj Mexika nebyl až do roku 1995 vystaven testu demokratizace. Novoroční revolta několika tisíc dobře organizovaných a ze zahraničí podporovaných partyzánů v Chiapas nebyla sama o sobě významným ukazatelem vážného odporu k posevero-

meričtění. Ovšem sympatie, které toto povstání vzbudilo mezi mexickými intelektuály, novináři a ostatními spoluvůrci veřejného mínění, ukazují, že prozápadní orientace země a zvláště pak NAFTA by se mohly střetnout s rostoucím odporem mexické elity i veřejnosti. Jak hospodářský rozvoj, tak silící pouta se Spojenými státy však posílí volání po opravdové demokratizaci mexického politického systému. Klíčová otázka mexické budoucnosti tedy zní: Do jaké míry bude modernizace a demokratizace stimulovat odklon od Západu, jehož důsledkem by bylo vystoupení z NAFTA nebo její oslabení, jakož i souběžné změny v politice prosazované prozápadními elitami osmdesátých a devadesátých let? Je příklon Mexika k Severní Americe slučitelný s jeho demokratizací?

Austrálie. Na rozdíl od Ruska, Turecka i Mexika je Austrálie již od svého vzniku západní společností. Po celé dvacáté století byla pevným spojencem nejprve Velké Británie, posléze Spojených států a během studené války nejenomže stála na západní straně, nýbrž byla i součástí americko-anglicko--kanadsko-australského vojenského a zpravodajského jádra Západu. Nicméně počátkem devadesátých let se australští politici představitelé rozhodli, že by jejich země měla od Západu dezertovat, nově se definovat jakožto asijská společnost a pěstovat úzké vztahy se svými geografickými sousedy. Ministerský předseda Paul Keating prohlásil, že Austrálie musí přestat být pouhou „filiálkou impéria“, musí se stát republikou a usilovat o „zařazení“ do Asie. Tvrdil, že to je nezbytné, chce-li Austrálie položit základy vlastní identity coby nezávislá

země. „Austrálie se nemůže světu prezentovat jako multikulturní společnost, přesvědčivě se angažovat v Asii, a přitom jistým způsobem, alespoň dle ústavy, zůstat odvozenou společností.“ Keating zdůrazňoval, že Austrálie nesčetně let trpěla „anglofilií a strnulostí“ a pokračující spojení s Velkou Británií by pak znamenalo „oslabování naší národní kultury, ekonomické budoucnosti a našeho osudu v Asii a Tichomoří“. Podobné pocity vyjadřoval i ministr zahraničí Gareth Evans.⁴⁰

Snaha nově definovat Austrálii jako asijskou zemi pramení z přesvědčení, že v utváření osudů národa převažuje ekonomika nad kulturou. Hlavním podnětem pro tyto snahy se stal prudký nárůst východoasijských ekonomik, který vyvolal výrazné zvětšení objemu obchodu mezi Austrálií a Asií. V roce 1971 do východní a jihovýchodní Asie směřovalo 39 procent australského exportu a pocházelo odtud 21 procent australského importu. V roce 1994 to již bylo 62 procent exportu a 41 procent importu. V protikladu k tomu do Evropské unie v roce 1991 směřovalo 11,8 procenta australského exportu a do Spojených států 10,1. Tyto prohlubující se ekonomické vztahy s Asií v myslích Australanů posilovalo přesvědčení, že svět se pohybuje ve směru tří hlavních ekonomických bloků a že místo Austrálie se nachází v bloku východoasijském.

I přes zmíněná ekonomická pouta se však jeví jako málo pravděpodobné, že by australský manévr mohl vůbec splnit některou z podmínek nutných pro změnu civilizační identity. Za prvé, australské elity byly v polovině devadesátých let značně vzdáleny jakémukoli nadšení pro tento tah. Do jisté míry se jednalo o stranickou záležitost, k níž představitelé Liberální strany zastávali dvojznačný nebo přímo nesouhlasný postoj. Vláda labou-ristické strany si rovněž vysloužila tvrdou kritiku od mnoha intelektuálů a novinářů. Pro asijskou volbu neexistoval žádný jasný konsenzus elit. Za druhé, dvojznačný byl i postoj veřejnosti. V rozmezí let 1987 a 1993 sice vzrostl počet lidí žádajících konec monarchie z 21 procent na 46 procent, nicméně v tomto bodě podpora začínala ochabovat. Počet lidí podporujících nezávislost Austrálie na Spojeném království poklesl ze 42 procent v květnu 1992 na 35 procent v dubnu 1993. Jak poznamenal jeden australský činitel v roce 1992: „Pro lidi je to těžké strávit. Nedovedete si představit, kolik nenávistných dopisů dostávám, když říkám, že by se Austrálie měla stát částí Asie.“^{41*}

Za třetí, a to je nejdůležitější, elity asijských zemí jsou v případě Austrálie ještě méně receptivní než evropské v případě Turecka. Jasně daly Austrálii najevo, že pokud se chce stát součástí Asie, musí se stát

opravdu asijskou, což se jim samotným zdá velice nepravděpodobné, ne-li nemožné. „Úspěch australské integrace do Asie," prohlásil indonéský politik, „závisí na jediné věci - do jaké míry vítají tento záměr asijské země. Přijetí Austrálie do Asie závisí ale také na tom, jak hluboce rozumí australská vláda a veřejnost asijské kultuře a společnosti." Asijsci spatřují propast mezi asijskou rétorikou Austrálie a její veskrze západní realitou. Podle jednoho australského diplomata vnímají například v Thajsku tvrzení Austrálie, že patří do Asie, s „pobavenou shovívavostí".⁴² Malajský ministerský předseda Mahathir v říjnu 1994 prohlásil: „Kulturně je Austrálie stále evropská, alespoň my si to myslíme," a Austrálii se tak nepodařilo stát se členem Východoasijské ekonomické rady. My Asijsci „máme mnohem menší sklon kritizovat nebo soudit jiné země. Ale Austrálie, právě proto, že kulturně náleží do Evropy, se domnívá, že má právo druhým říkat, co dělat a co nikoli, co je dobré a co špatné. A to potom pochopitelně není slučitelné se zbytkem skupiny. To je můj důvod [pro nesouhlas s přijetím Austrálie do EAEC]. Nejde o barvu pleti, ale o kulturu."⁴³ Krátce řečeno, Asijsci jsou rozhodnuti nepřijmout mezi sebe Austrálii z týchž důvodů, z jakých Evropané mezi sebe nechtějí Turecko: jsou odlišní. Ministerský předseda Keating rád říkal, že v Asii učiní z Austrálie místo „lichého hráče mimo hru lichého hráče ve hře". To je však oxymoron, lichý hráč se do hry nikdy nedostane.

Jak zdůraznil Mahathir, hlavními překážkami připojení se Austrálie k Asii jsou kultura a hodnoty. Pravidelně dochází ke střetům, jejichž příčinou je australské zaujetí pro demokracii, lidská práva, svobodu tisku a protesty proti porušování těchto práv vládami prakticky všech sousedů. „Opravdovým problémem Austrálie v regionu," poznamenal bývalý australský diplomat, „není naše vlajka, ale základní společenské hodnoty. Myslím, že nenajdete ani jednoho Australana, který by tyto hodnoty vyměnil za přijetí do regionu."⁴⁴ Existují ale i značné rozdíly v charakteru, stylu a chování. Jak již naznačil Mahathir, Asijsci s druhými jednájí způsobem, který je nepřímý, citlivý, opatrný, vyhýbavý, nesoudící, nemoralizující a nekonfrontační. Na druhé straně Australané jsou považováni za nejotevřenější, velice neomalený, nejpřímočařejší, někdo by možná řekl nejméně taktní národ anglicky mluvícího světa. Tento střet kultur byl nejvíce patrný v jednání samotného Paula Keatinga s Asiaty. Keating totiž ztělesňuje tyto australské národní charakteristiky v extrémní podobě. Byl charakterizován jako „politik s beranidlem", jehož styl je „sám o sobě provokativní a útočný". Své politické protivníky neváhal označit za „chátru", „navoněná gigola" a

„mentálně postižené vyšinuté kriminálníky".⁴⁵ Keating sice tvrdil, že se Austrálie musí stát asijskou, ovšem v téže době pravidelně iritoval, šokoval a popuzoval asijské protějšky svou brutální upřímností. Propast mezi kulturami byla tak veliká, že zaslepila zastánce kulturní konvergence, stejně jako jeho chování odpuzovalo ty, které považoval za kulturní příbuzné.

Volbu, již zvolil Keating s Evansom, je třeba považovat za krátkozraké přecenění ekonomických faktorů a ignorování kultury vlastní země, spíše než její obnovu. Byl to taktický politický tah, jenž měl odvrátit pozornost od ekonomických problémů Austrálie. Anebo je možné také tuto snahu považovat za dalekozrakou iniciativu, která má Austrálii spojit a ztotožnit se vznikajícím centrem ekonomické, politické a nakonec i vojenské moci ve východní Asii. V tomto ohledu by Austrálie byla první z možná mnoha západních zemí, které Západ opustí a pokusí se ztotožnit se silicemi nezápadními civilizacemi. Počátkem dvacátého druhého století možná budou historici na tuto Keatingovu a Evansovu volbu pohlížet jako na hlavní známku západního úpadku. Nicméně i pokud se Austrálie nakonec vydá touto cestou, její západní dědictví nebude vymazáno a „šťastná země" navždy zůstane rozpolcenou zemí — „filiálkou impéria", jak se vyjádřil Paul Keating, či „bílou asijskou lůzou", jak s opovržením nazval Australany Lee Kuan Yew.⁴⁶

Toto však nebyl a ani není nevyhnutelný osud Austrálie. Když vezmeme v úvahu touhu australských politiků odtrhnout se od Velké Británie, stále zde zůstává možnost definovat Austrálii nikoli jako asijskou mocnost, ale jako tichomořskou zemi, o což se také pokoušel Keatingův předchůdce Robert Hawke. Pokud se Austrálie chce stát republikou nezávislou na britské koruně, může uzavřít spojení s tou zemí, která by na to jako první přistoupila, která je stejně jako Austrálie britského původu, je rovněž zemí přistěhovalců, má kontinentální rozměry, mluví se v ní anglicky, prošla třemi válkami a její obyvatelstvo je převážně evropské, i když, stejně jako v Austrálii, v ní žije velké procento přistěhovalců z Asie. Kulturně se hodnoty Deklarace nezávislosti ze 4. července 1776 shodují s hodnotami australskými daleko více než hodnoty jakékoliv z asijských zemí. Z ekonomického hlediska by Austrálie místo pokusu proniknout mezi společnosti, jež jí jsou kulturně cizí, a proto ji odmítají, mohla navrhnout rozšíření NAFTA a vytvořit Seve-roamericko-jihotichomořskou dohodu (NÁSP), do které by patřily Spojené státy, Kanada, Austrálie a Nový Zéland. Takovéto seskupení by usmířilo kulturu s ekonomikou a poskytlo Austrálii pevnou a trvalou identitu, která by nebyla nejistým výsledkem marných pokusů učinit Austrálii asijskou.

Západní virus a kulturní schizofrenie. Zatímco australští politici se vydali hledat Asii, představitelé ostatních rozpolcených zemí — Turecka, Mexi-

ka a Ruska - se pokoušeli do svých společností implantovat západní kulturu a tyto společnosti tak včlenit do Západu. Zkušenost, kterou učinili, však jasně svědčí o síle, odporu a soudržnosti původních domácích kultur, jejich schopnosti se znovuobnovovat a odporovat, pohlcovat nebo transformovat západní importy. Zatímco odmítavý postoj k Západu je nemožný, kemalis-tický přístup byl zase neúspěšný. Pokud se nezapadni společnosti chtějí modernizovat, musí tak učinit vlastní cestou, a nikoli cestou západní. Musí se řídit příkladem Japonska a stavět na vlastních tradicích, institucích a hodnotách.

Političtí vůdci, kteří mají tu aroganci se domnívat, že dokáží fundamentálně přetvořit kulturu své společnosti, jsou odsouzeni k neúspěchu. I když mohou do společnosti uvést prvky západní kultury, nebude v jejich silách permanentně potlačovat nebo eliminovat základní prvky domácí kultury. Na druhou stranu, jakmile se v nějaké jiné společnosti jednou usídí západní virus, je obtížné jej z ní vymýtit. Virus přetrvává, ale není smrtelný; pacient přežije, ovšem nikdy již není celkem. Političtí vůdci možná tvoří dějiny, ale dějinám samým nedokáží uniknout. Výsledkem jejich snahy jsou rozpolcené země, nikoli země náležící do západní civilizace. Tyto země jsou nakaženy i kulturní schizofrenií, která se stává jejich trvalou a určující charakteristikou.

Kapitola 7

Ústřední státy, soustředné kruhy a civilizační řád

Civilizace a řád

V právě se rodící globální politice zaujímají místo dvou velmocí z doby studené války ústřední státy hlavních civilizací, které vzhledem k ostatním zemím fungují jako zásadní póly přitažlivosti a odpudivosti. Tyto změny jsou nejlépe patrné v případě civilizací západní, pravoslavné a čínské. Zde totiž vykristalizovala struktura sestávající z ústředních států, členských států, kulturně příbuzných menšin v blízkých státech a také, což je zdrojem častých sporů, národů jiné kultury v sousedních státech. Státy těchto civilizačních bloků bývají většinou uspořádány v soustředných kruzích kolem svých ústředních států - tyto soustředné kruhy odrážejí jejich míru identifikace s daným blokem stejně jako míru integrace. K posílení společného povědomí dochází i v islámské civilizaci, avšak jelikož islám postrádá ústřední stát, jenž by byl jako takový uznán ostatními, rozvinula se dosud pouze rudimentární společná politická struktura.

Země se přidávají k zemím podobné kultury, čímž usilují vyrovnat váhu těch, s nimiž společnou kulturu nesdílejí. A to platí zejména v případě ústředních států: jejich moc přitahuje země, které jim stojí kulturně blízko, a naopak odpuzuje země kulturně odlišné. Z bezpečnostních důvodů se ústřední státy mohou snažit ovládnout nebo v sebe začlenit i národy náležející k jiné civilizaci — ty však zase z týchž důvodů kladou podobné kontrole odpor nebo se jí chtějí vyhnout (např. Čína versus Tibetané a Ujgurové, Rusko versus Tataři, Ččenci a středoasijsí muslimové). Některé země jsou k odporu vůči vlivu ústředních států vedeny i historickými vztahy a ohledy na mocenskou rovnováhu. Tak

třeba Rusko a Gruzie jsou sice obě pravoslavné země, nicméně Gruzínci po celé dějiny kladli odpor jak ruské nadvládě, tak těsnému spojení s Ruskem. Podobným nepřátelstvím se vyznačují i historické vztahy mezi Vietnamem a Čínou, byť jsou to obě země s konfuciánskou kulturou. Nicméně v budoucnosti by mohla kulturní sounáležitost, společně s vytvořením širšího a silnějšího civilizačního povědomí, tyto země sblížit, stejně jako tomu bylo v případě západoevropských zemí.

V době studené války byl veškerý řád produktem nadvlády dvou velmocí nad svými bloky a jejich vlivu ve třetím světě. V rodícím se světě je globální moc už věcí minulosti a globální společenství stále pouze vzdáleným snem. Žádná země, ani Spojené státy, nemá významnější globální bezpečnostní zájmy. V současném složitějším a heterogenním světě se komponenty řádu nacházejí uvnitř a mezi civilizacemi: buď bude svět uspořádán na bázi civilizací, anebo nebude uspořádán vůbec. V dnešním světě jsou zdrojem řádu uvnitř jednotlivých civilizací ústřední státy, jejich vzájemné vyjednávání pak funguje jako zdroj řádu na rovině mezicivilizační.

Svět, ve kterém hrají vůdčí nebo dominantní roli ústřední státy, je svět rozdělený na sféry vlivu. Je to ale také svět, v němž uplatňování vlivu ústředních států mírní a tlumí společná kultura, sdílená s ostatními členskými státy civilizace. Kulturní sounáležitost legitimuje vůdčí postavení a opravňuje ústřední státy utvářet řád, a to jak ve vztahu k vlastním členským zemím, tak k vnějším mocnostem a institucím. A tak je zcela zbytečné a marné vyhlašovat nějaké pravidlo o „nenarušování sfér vlivu“, jak to učinil v roce 1994 generální sekretář OSN Butrus-Butrus-Ghálí, podle kterého nesmí při řešení konfliktů pocházet z dominantní regionální mocnos-

ti více než jedna třetina mírových sborů OSN. Takový požadavek totiž popírá geopolitickou skutečnost, že pokud v daném regionu existuje dominantní stát, lze míru dosáhnout (a také jej udržet) jenom prostřednictvím vůdčího postavení tohoto státu. Organizace spojených národů není alternativou regionální moci a regionální moc se stává odpovědnou a legitimní, když je ústředním státem uplatňována na členské státy vlastní civilizace.

Ústřední stát může fungovat jako zdroj řádu jenom za předpokladu, že ho členské země civilizace vnímají v rámci kulturní příbuznosti. Civilizace je vlastně větší rodina a podobně jako starší členové rodiny i ústřední státy poskytují svým příbuzným podporu, avšak zároveň dohlížejí na disciplínu. Pokud toto příbuzenství chybí, je tato schopnost mocnějšího státu řešit konflikty a nastolovat řád v regionu omezena. Pákistán, Bangladéš, a dokonce ani Srí Lanka nikdy nepřijmou jakožto garanta řádu v jižní Asii Indii a podobně ostatní asijské země neuznají nárok Japonska

na tutéž roli ve východní Asii.

Když některá civilizace ústřední stát nemá, rád se vyjednává či nastoluje obtížněji. Absence islámského ústředního státu, jenž by legitimně a autoritativně působil i na bosenské muslimy stejným způsobem, jakým fungovalo Rusko vzhledem k Srbům a Německo vzhledem k Chorvatům, přiměla ujmout se této role Spojené státy. Krok to byl neefektivní hned z několika příčin: Američané neměli v oblasti hranic mezi státy bývalé Jugoslávie žádné strategické zájmy, mezi Bosnou a Spojenými státy neexistovala žádná kulturní pouta a navíc s vytvořením muslimského státu v Evropě nesouhlasily evropské země. Skutečnost, že žádný ústřední stát neexistuje v Africe ani v arabském světě, zase komplikuje pokusy vyřešit vleklou občanskou válku v Súdánu. Naopak tam, kde ústřední státy existují, se objevují centrální prvky nového mezinárodního řádu založeného na civilizacích.

Hranice Západu

V době trvání studené války byly Spojené státy středem velkého, rozmanitého a multivilizačního uskupení zemí sledujících společný cíl — zabránit další expanzi Sovětského svazu. Do tohoto uskupení, různě označovaného jako „svobodný svět“, „Západ“ či „spojenci“, patřilo mnoho západních společností, avšak nikoli všechny, dále některé nezapadní státy: Turecko, Řecko, Japonsko, Korea, Filipíny, Izrael a pak ještě volněji připojené země jako Tchaj-wan, Thajsko nebo Pákistán. Proti němu stála skupina zemí, které byly jen o něco méně heterogenní. Patřily do ní všechny pravoslavné státy kromě Řecka, několik historicky západních zemí, dále Vietnam, Kuba, v menší míře také Indie a občas také jedna či více afrických zemí. S koncem studené války se tato multivilizační a multikulturní seskupení rozdrobila. Rozpad sovětského systému, zvláště Varšavské smlouvy, proběhl velice rychle. Pomaleji, ale podobně, dochází i k transformaci „svobodného světa“ z doby studené války, z něhož se nyní stává seskupení, které se více či méně shoduje se západní civilizací. Probíhá proces vytyčování hranic, jehož součástí je i definice členské základny mezinárodních západních organizací.

Ústřední státy Evropské unie, Francie a Německo, bezprostředně sousedí se státy Beneluxu, Belgií, Nizozemskem a Lucemburskem — tyto státy se dohodly na zrušení veškerých hranic pro pohyb zboží a lidí; pak následují další členské země jako Itálie, Španělsko, Portugalsko, Dánsko, Velká Británie, Irsko a Řecko; dále státy, které se staly členy Unie v roce 1995 (Rakousko, Finsko, Švédsko), a jako poslední státy se statutem přidružených zemí (Polsko, Maďarsko, Česká republika, Slovensko, Bulharsko a Rumunsko). Tuto skutečnost odrážejí i plány na diferencovanou Unii, s nimiž přišla na podzim roku 1994 německá vládní strana společně s vrcholnými francouzskými představiteli. Německý plán navrhoval, aby

vzniklo jakési „tvrdé jádro“, které by sestávalo z tradičních členů Unie vyjma Itálie, přičemž „jádem tohoto tvrdého jádra by byla Francie s Německem“. Země tvrdého jádra by měly usilovat o co nejrychlejší zavedení měnové unie a souběžně s tím o integraci své zahraniční i obranné politiky. Francouzský premiér Edouard Balladur zase navrhoval trojvrstev-né uspořádání Unie: jádro by tvořilo pět zemí nakloněných integraci, druhou vrstvu ostatní nynější členské státy a země připravující se na vstup do Unie poslední, vnější vrstvu. Tento koncept vzápětí rozpracoval francouzský ministr zahraničních věcí Alain Juppé a přišel s návrhem „vnějšího kruhu ‚partnerských‘ států, mezi něž by náležely státy střední a východní Evropy, středního kruhu nynějších členských zemí, od nichž by se požadovalo dodržovat v jistých oblastech společnou disciplínu (jednotný trh, celní unie atd.). Součástí plánu bylo i několik vnitřních kruhů tzv. ‚posílené solidarity‘, do kterých by patřily země ochotné a schopné rychleji se integrovat v oblastech jako obrana, zahraniční politika, měnová unie atd.“.¹ Jiní politici navrhovali jiné typy uspořádání, ovšem všichni počítali s vytvořením vnitřního seskupení těsněji sdružených států a vnějších seskupení zemí méně plně integrovaných s ústředními státy — tak dospěli až k hranici, jež měla oddělovat členy od nečlenů.

Vytyčení této linie protínající Evropu bylo jedním z nejzásadnějších problémů, s nimiž se po skončení studené války Západ potýkal. Během studené války Evropa jako celek neexistovala. S pádem komunismu se však bylo nutné vypořádat s otázkou: Co je Evropa? Na severu, jihu a západě tvoří její hranice oceán, na jihu k tomu navíc přistupuje značný kulturní rozdíl, ale kde je její hranice východní? Které národy lze považovat za evropské, a tudíž potenciální členy Evropského společenství, NATO a podobných organizací?

Nejpřesvědčivější a také nejvýznamnější odpověď na tyto otázky nám poskytuje historická linie, která po staletí oddělovala národy západního křesťanstva od národů muslimského a pravoslavného světa. Její počátky sahají až k rozdělení římské říše ve čtvrtém století a k vytvoření Svaté říše římské ve sto-

Pramen: W. Wallace, *The Transformation of Western Europe*. London: Pinter, 1990. Mapa od Ib Ohlsson pro Foreign Affairs

letí desátém. Tato hranice se nejméně pět set let nachází zhruba na stejném místě. Začneme-li na severu, prochází po současné finsko-ruské hranici, již-něji pak po hranici mezi Ruskem a pobaltskými republikami (Estonsko, Litva, Lotyšsko), přetíná západní část Běloruska, na Ukrajině odděluje západní, uniatskou část země od pravoslavného východu a pak pokračuje přes Rumunsko, odděluje Sedmihradsko s maďarským katolickým obyvatelstvem od zbytku země a konečně prochází územím bývalé Jugoslávie, kde odděluje Slovinsko a Chorvatsko od ostatních republik. Samozřejmě, na Balkáně je tato hranice totožná s historickým rozdělením regionu mezi Rakousko-Uhersko a Osmanskou říši. Tato linie je kulturní hranicí Evropy a ve světě po studené válce je rovněž její hranicí ekonomickou i politickou.

Civilizační paradigma tak poskytuje velice jasnou a přesvědčivou odpověď na otázku, před níž stojí Západoevropané, tj. „Kde končí Evropa?“ Evropa končí tam, kde končí západní křesťanství a začíná islám a pravoslaví. Toto je odpověď, kterou chtějí Západoevropané slyšet, kterou jednohlasně podporují a pro kterou se otevřeně vyslovila řada intelektuálů i politiků. Jak upozornil Michael Howard, je nezbytné uznat rozdíl, který byl poněkud setřen za sovětského komunismu, totiž mezi střední Evropou (*Mittel-europa*) a východní Evropou jako takovou. Střední Evropu tvoří „země, jež kdysi náležely k západnímu křesťanstvu; staré země habsburského impéria, Rakousko, Maďarsko a Československo, plus Polsko a východní část Německa. Termín ‚východní Evropa‘ je třeba vyhradit pro regiony, které se vyvíjely pod záštitou pravoslavné církve: černomořské společnosti Rumunsko a Bulharsko, jež se vymanily z nadvlády Osmanské říše teprve v devatenáctém století, a ‚evropské‘ části bývalého Sovětského svazu“. Podle Howarda je prvním úkolem západní Evropy „znovu přijmout národy střední Evropy do našeho kulturního a ekonomického společenství, kam ostatně po právu patří: znovu navázat nitky mezi Londýnem, Paříží, Římem, Mnichovem, Lipskem, Varšavou, Prahou a Budapeští“. Pierre Behar o dva roky později poznamenal: „Právě se vytyčuje nová zlomová civilizační linie - v zásadě kulturní rozdělení na Evropu západního křesťanství (římsko-katolického i protestantského) na straně jedné a Evropu pravoslavného křesťanství a islámských tradic na straně druhé.“ Podobně se vyjádřil i význačný finský intelektuál: ten vnímá základní rozdělení

Evropy, které nastupuje namísto železné opony, jako obnovení „staré hranice mezi Východem a Západem“, jež „země bývalého Rakouska-Uherska, Polsko a pobaltské republiky“ znovu přiřazuje k západní Evropě a ostatní východoevropské a balkánské země vyřazuje. Anglický autor soudí, že jde o „velké náboženské rozdělení... na západní a východní církve čili, obecně řečeno, na národy, které přijaly křesťanství přímo z

Říma nebo přes německé a keltské prostředníky, a národy na východě a jihovýchodě, k nimž křesťanství přišlo z Konstantinopolc (Byzance)".²

Význam této dělicí linie zdůrazňují i lidé ve střední Evropě. Země, jež výrazně pokročily na cestě k demokracii, tržnímu hospodářství a podařilo se jim odvrhnout komunistické dědictví, odděluje od těch, jimž se to nepodařilo, právě „hranice mezi katolictvím a protestantismem na jedné straně a pravoslaviím na straně druhé". Lotyšský prezident tvrdí, že již před staletími se Lotyšci museli „rozhodovat mezi dvěma civilizacemi. Vybrali si latinský svět, konvertovali k římskému katolictví a zvolili si formu státního zřízení založenou na zákoně". Podobně i Poláci zdůrazňují, že součástí západního světa jsou již od desátého století, kdy dali latinskému křesťanství přednost před byzantským.³ Naopak lidé z východoevropských pravoslavných zemí na tento nově kladený důraz na kulturní zlomovou linii pohlížejí se smíšenými pocity. Bulhaři a Rumuni mají před očima velké výhody, které s sebou přináší být součástí Západu a včlenění do jeho institucí; nicméně stejně tak se ztotožňují se svou pravoslavnou tradicí a v případě Bulharů navíc vstupuje do hry jejich historicky těsné spojení s Ruskem a Byzancí.

/totožnění Evropy se západním křesťanstvem poskytuje jasné kritérium, podle kterého lze přijímat do západních organizací nové členy. Evropská unie je prvořadou západní entitou v Evropě a její členská základna se v roce 1994 rozšířila přijetím kulturně západních zemí Rakouska, Finska a Švédska. Na jaře roku 1994 se Unie rozhodla z okruhu možných členů prozatím vyloučit bývalé státy Sovětského svazu s výjimkou pobaltských republik a zároveň podepsala „asociační dohodu" se čtyřmi středoevropskými státy (Polskem, Maďarskem, Českou republikou a Slovenskem) a dvěma východoevropskými (Rumunskem a Bulharskem). Ovšem pravděpodobně žádná z těchto zemí nezíská plné členství dříve než v jedenadvacátém století, přičemž je téměř jisté, že středoevropské státy tohoto

statutu dosáhnou dříve než Rumunsko a Bulharsko, pokud se to posledně jmenovaným vůbec podaří. Slibně se jeví i eventuální přijetí pobaltských republik a Slovinska, oproti tomu o žádostech muslimského Turecka, příliš malé Malty a pravoslavného Kypru nebylo v roce 1995 ještě rozhodnuto. Při rozšiřování EU dostávají zcela zjevně přednost státy kulturně západní, které jsou navíc na vyšší úrovni hospodářského rozvoje. Pokud by bylo nakonec uplatněno právě toto kritérium, členy EU by se staly země visegrádské čtyřky (Polsko, Maďarsko, Česká republika a Slovensko), pobaltské republiky, Slovinsko, Chorvatsko i Malta a Unie by tak byla totožná se západní civilizací, jak se v Evropě historicky rozvinula.

Tato civilizační logika říká, že k podobnému výsledku by se mělo dojít i

v případě rozšiřování NATO. Studená válka začala s rozšířením sovětské politické a vojenské moci do střední Evropy. Spojené státy a západoevropské země tak vytvořily NATO za účelem odradit Sovětský svaz od další agrese, a bude-li to nutné, tuto agresi odrazit. Po skončení studené války se z NATO stala hlavní bezpečnostní organizace západní civilizace, před níž stojí jeden zásadní cíl: zabránit opětovnému vzplanutí této války, což znamená, zamezit opětovnému šíření ruského politického a vojenského vlivu ve střední Evropě. Jakožto bezpečnostní organizace Západu je NATO otevřeno všem západním zemím, které se chtějí připojit a které splňují základní požadavky bojeschopnosti, politické demokracie a civilního dohledu nad armádou.

Americká politika vůči evropskému bezpečnostnímu uspořádání po konci studené války se zprvu vyznačovala spíše univerzalistickým přístupem, ztělesňovaným programem „Partnerství pro mír“ — to mělo být otevřeno jak evropským, tak rovněž eurasijským zemím. Současně tento přístup zdůrazňoval úlohu Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a odráží se ostatně i ve slovech prezidenta Clintona pronesených při jeho návštěvě Evropy v lednu 1994: „Hranice svobody by nyní měly být vytyčeny novými činy, ne starou historií. Říkám všem..., kteří chtějí v Evropě vytyčit novou hranici: neměli bychom odmítat možnost té nejlepší budoucnosti pro Evropu — aby všude zvítězila demokracie, byla nastolena tržní ekonomika a aby země spolupracovaly na společné bezpečnosti. Jiný výsledek nelze přijmout.“ Nicméně o pouhý rok později začal kabinet vnímat význam hranic vytyčených „starou historií“, a dokonce přijal i „jiný výsle-

dek“, jenž odrážel fakt civilizačních rozdílů. Vláda tak přistoupila k aktivnímu rozpracování kritérií a plánu na rozšíření NATO — nejprve měly být přijaty Polsko, Maďarsko, Česká republika a Slovensko, potom Slovinsko a později pravděpodobně i pobaltské republiky.

Proti jakémukoli rozšíření NATO se vehementně staví Rusko. Liberálnější a prozápadně orientovaní Rusové svůj odpor zdůvodňují tím, že takové rozšíření v Rusku značně posílí nacionalistické a protizápadní politické síly. Ovšem pokud by se NATO mělo rozšířit pouze o země, které historicky beztak náleží k západnímu křesťanstvu, Rusko by mělo zaručeno, že bude vynecháno Srbsko, Bulharsko, Rumunsko, Moldávie, Bělorusko i Ukrajina, tedy za předpokladu, že se posledně jmenovaná země nerozdělí na dva státy. Navíc, rozšíření NATO pouze o tyto západní státy by zároveň zdůraznilo roli Ruska coby ústředního státu samostatné pravoslavné civilizace, a tudíž země, jež by měla být odpovědná za pořádek uvnitř hranic pravoslavií.

Užitečnost přístupu, kdy se mezi zeměmi rozlišuje podle příslušnosti k civilizacím, vychází najevo zejména v případě pobaltských republik. Ty

jsou jedinými bývalými sovětskými republikami, které jasně náleží k Západu, a to historicky, kulturně i nábožensky. Ostatně jejich osud byl po dlouhou dobu jednou z hlavních starostí Západu. Spojené státy nikdy formálně neuznaly jejich přičlenění k Sovětskému svazu, při jeho rozpadu podporovaly v těchto zemích hnutí za nezávislost a trvaly na dodržování plánu stahování ruských vojsk z těchto států. Spojené státy tak Rusům poslali zcela jasný vzkaz: pobaltské státy leží mimo jakoukoli sféru vlivu, již by si Rusové chtěli vzhledem k bývalým svazovým republikám vytvořit. Tento čin byl, jak prohlásil švédský premiér, „jedním z nejvýznamnějších příspěvků USA k bezpečnosti a stabilitě v Evropě“. Navíc tak Spojené státy pomohly i ruským demokratům, když jasně ukázaly, že jakékoli revanšistické plány ruských nacionalistů jsou odsouzeny k nezdaru tváří v tvář výslovné podpoře těchto států ze strany Západu.⁴¹

I když nejvíce pozornosti se věnovalo otázce rozšíření Evropské unie a NATO, kulturní přeuspořádání těchto organizací dává současně vyvstat otázce po jejich možném zúžení. Členem obou těchto organizací je jedna nezapadní země, Řecko, přičemž druhá, Turecko, je členem NATO a čekatelem členství v Unii. Tyto vztahy jsou produktem studené války a vzniká otázka, zdali je pro ně místo i ve světě civilizací po konci této války.

Plné začlenění Turecka do Evropské unie je i nadále problematické; jeho členství v NATO bylo již doma kritizováno Stranou blahobytu. Nicméně členem NATO Turecko pravděpodobně zůstane, a to alespoň do té doby, než Strana blahobytu dosáhne výrazného volebního vítězství, anebo než se Turecko nějak jinak vědomě zřekne Atatůrkova dědictví a nově se definuje jako hlavní stát islámu. Takový vývoj si lze ostatně představit a možná by pro Turecko mohl být i žádoucí, ovšem v nejbližší budoucnosti taková varianta příliš pravděpodobná není. Ale ať bude role Turecka v NATO jakákoli, stejně bude stále více sledovat své vlastní zájmy na Balkáně, v arabském světě a ve Střední Asii.

Řecko sice není součástí Západu, avšak bylo domovem antické civilizace, jež byla významným zdrojem civilizace západní. Historicky se Řekové považovali za praporečníky křesťanstva, a to právě proti Turkům. Na rozdíl od Srbů, Rumunů či Bulharů je jejich historie těsně spjata s dějinami Západu, ale i tak je Řecko jistou anomálií, pravoslavným outsiderem v západních organizacích. Nikdy nebylo bezproblémovým členem EU ani NATO a potýkalo se se značnými těžkostmi, aby se vůbec dokázalo přizpůsobit principům a zvykům těchto organizací. Od poloviny šedesátých do poloviny sedmdesátých let bylo pod vládou vojenské junty a členem Evropské unie se mohlo stát teprve poté, co byla obnovena demokracie. Jeho političtí vůdci často scházeli z cesty, odchylovali se od

západních norem, a proto rostly neshody se západními vládami. Řecko bylo chudší než ostatní členové Unie i NATO a často volilo ekonomickou politiku, která, jak se zdálo, nedbala na standardy vytyčené Bruselem. Když v roce 1994 Řecko předsedalo radě Unie, jeho chování silně popuzovalo ostatní členy a západoevropští politici soukromě označují členství Řecka v EU za omyl.

Řecká politika se po studené válce stále více vzdalovala politice západních států. Silný odpor západních vlád vyvolala blokáda Makedonie a výsledkem byla žaloba, již Evropská komise podala na Řecko u Evropského soudního dvora. Od politiky sledované hlavními západními mocnostmi se Řecko odchýlilo i v případě konfliktu v bývalé Jugoslávii - aktivně podporovalo Srby a bezostyšně porušovalo sankce, které na ně uvalilo OSN. Poté, co se rozpadl Sovětský svaz a zmizela komunistická hrozba, sdílí Řecko

společný zájem s Ruskem, jímž je opozice vůči společnému nepříteli Turecku. Řecko umožnilo Rusku získat značný vliv na řecké části Kypru a 7. důvodu „společného pravoslavného náboženství“ uvítali řečtí obyvatelé Kypru na ostrově jak Rusy, tak Srby.⁵¹ V roce 1995 na ostrově sídlilo na dva tisíce firem ovládaných ruským kapitálem, vydávaly se zde noviny v ruštině i srbochorvatštině a řecká vláda Kypru nakupovala z Ruska velké zásilky zbraní. Řecko rovněž ve spolupráci s Ruskem zkoumalo možnost transportu ropy z Kavkazu a Střední Asie do oblasti Středozemního moře pomocí bulharsko-řeckého ropovodu, který by nevedl přes Turecko ani jiné muslimské země. Celkově lze tedy říci, že řecká politika nabyla výrazné pravoslavné orientace. Řecko nepochybně i nadále zůstane formálním členem NATO a Evropské unie, nicméně pokud bude silit proces kulturního přeskupování, pak se jeho členství postupně stane stále méně významným, nepodstatným a nakonec bude pro všechny zúčastněné strany představovat přítěž. Z nepřítelů Ruska za studené války se po jejím konci stává jeho spojenec.

Rusko a jeho blízké zahraničí

Následníkem carského a posléze komunistického impéria je civilizační blok, který je do značné míry obdobou onoho civilizačního bloku na západě Evropy. Jeho jádrem je Rusko a podobně jako Francie a Německo zahraničí v západní Evropě i ono má blízké vztahy s vnitřním kruhem, do kterého patří dvě převážně slovanské pravoslavné země, Bělorusko a Moldávie, dále pak Kazachstán, jehož obyvatelstvo tvoří ze čtyřiceti procent Rusové, a historicky blízký spojenec Ruska Arménie. V polovině devadesátých let byly ve všech těchto zemích u moci proruské vlády, které k moci vyneslo převážně vítězství ve volbách. Velmi těsné, ovšem křehké vazby existují i mezi Ruskem a Gruzii (převážně pravoslavnou) a Ruskem a Ukrajinou (ta je pravoslavná z větší části); v obou těchto

zemích panuje velmi silný smysl pro národní identitu a silné povědomí o dřívější nezávislosti. Z pravoslavných zemí na Balkáně má Rusko těsné vztahy s Bulharskem, Řeckem, Srbskem a Kypr, o něco méně těsné s Rumunskem. Muslimské republiky bývalého Sovětského svazu jsou na Rusku značně závislé, a to jak ekonomicky, tak v otázce bezpečnosti. Na druhé straně se z ruského vlivu vymanily pobaltské republiky, které aktivně zareagovaly na gravitační impulz přicházející z Evropy.

Celkově lze tedy říci, že Rusko pod svým vedením vytváří blok, v jehož středu se nachází pravoslavné jádro, které obklopuje vrstva relativně slabších islámských zemí — ty budou v různé míře tímto jádrem ovládnuty a Rusko se v nich bude snažit eliminovat vliv jiných mocností. Od okolního světa Rusko pak očekává, že tento systém přijme a schválí. Jak prohlásil prezident Jelcin v roce 1993, zahraniční vlády a mezinárodní organizace musí „poskytnout Rusku jakožto garantu míru a stability na území bývalého SSSR určité pravomoci“. Zatímco Sovětský svaz byl velmocí s globálními zájmy, Rusko je významnou mocností se zájmy regionálními a civilizačními.

Pro vytvoření soudržného ruského bloku v eurasijském a světovém dění mají ústřední význam pravoslavné země bývalého Sovětského svazu. S rozpadem Sovětského svazu se všech pět těchto zemí zprvu vydalo cestou silného nacionalismu, zdůrazňovaly nově nabytou samostatnost a vzdálenost od Moskvy, pak však ve čtyřech z nich voliči uznali ekonomickou, geopolitickou i kulturní realitu a své hlasy odevzdali proruským vládním, čímž vyjádřili podporu proruské politice. Lidé v těchto zemích se k Rusku obracejí pro podporu a ochranu. V páté z těchto zemí, Gruzii, způsobila podobnou změnu vládního postoje ruská vojenská intervence.

Arménie ztotožňuje historicky své zájmy s ruskými a Rusko se pyšnilo postavením ochránce Arménie před jejími muslimskými sousedy. V letech po rozpadu Sovětského svazu tato vazba ještě zesílila. Arméni byli závislí na ruské ekonomické i vojenské podpoře, za což Rusko na oplátku podporovalo ve vztazích s bývalými sovětskými republikami. Tyto dvě země mají společné strategické zájmy.

Bělorusko, na rozdíl od Arménie, má malý smysl pro národní identitu a je dokonce ještě závislejší na ruské podpoře. Mnozí Bělorusové se podle všeho ztotožňují stejně s Ruskem jako se svou vlastní zemí. V lednu 1994 vyměnil zákonodárny sbor centristického a umírněného nacionalistu konzervativním proruským politikem. V prezidentských volbách konaných v červenci roku 1994 se 80 procent voličů vyslovilo pro extremistického proruského spojence Vladimíra Žirinovského, vzápětí se Bělorusko připojilo ke Společenství nezávislých států, společně s Ruskem a Ukrajinou se stalo zakládajícím členem ekonomické unie vytvořené v

roce 1993, dohodlo se s Ruskem na měnové unii, postoupilo mu své jaderné zbraně a souhlasilo s rozmístěním ruských vojenských sil na svém území do konce dvacátého století. Až na jméno bylo v roce 1995 Bělorusko prakticky částí Ruska.

Moldávie se osamostatnila ihned po rozpadu Sovětského svazu a mnoho lidí se těšilo, že se nakonec spojí s Rumunskem. V obavách z tohoto vývoje vzniklo na porušeném východě země secesionistické hnutí, které se těšilo tiché podpoře Moskvy a aktivní podpoře 14. ruské armády. Jeho výsledkem bylo vytvoření Zadněsterské republiky. Nicméně moldavská touha po sjednocení s Rumunskem ochabla - příčinami byly jak ekonomické problémy obou zemí, tak ruský hospodářský nátlak. Moldávie se tak nakonec připojila ke Společenství nezávislých států, důsledkem čehož došlo k nárůstu obchodu s Ruskem. V parlamentních volbách konaných v únoru 1994 pak proruské strany dosáhly obrovského úspěchu.

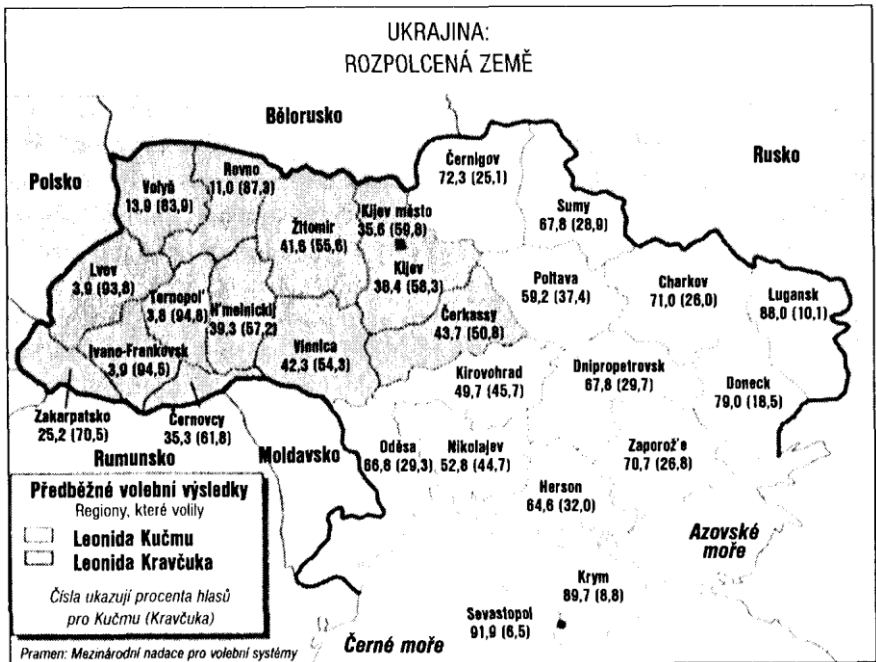
Veřejné mínění, reagující na určitou kombinaci strategických a hospodářských zájmů, vyneslo v těchto třech zemích k moci vlády usilující o těsné spojenectví s Ruskem. K podobnému vývoji došlo nakonec i na Ukrajině, ovšem v Gruzii byl vývoj pochopitelně odlišný. Gruzie byla samostatnou zemí až do roku 1801, kdy její panovník, král Jiří XIII., požádal Rusko o vojenskou pomoc proti Turkům. Znovu získala samostatnost na pouhé tři roky po ruské revoluci (1918-1921), avšak vzápětí bolševici zemi násilím opět připojili k Sovětskému svazu. Po jeho rozpadu vyhlásila Gruzie nezávislost znovu. Ve volbách zvítězila nacionalistická koalice, ale její vůdce podporoval sebezničující represivní režim a nakonec byl sesazen. Do země se vrátil Eduard A. Ševarnadze, bývalý ministr zahraničních věcí Sovětského svazu, ujal se vlády a svou pozici potvrdil v prezidentských volbách v letech 1992 a 1995. Proti němu se však postavilo separatistické hnutí v Abcházii, mocně podporované Rusy, a také rebelie vedená svrženým Gamsachurdiou. Ten, následuje příkladu krále Jiřího, prohlašoval: „Nemáme moc na vybranou“ - a pro pomoc se obrátil k Moskvě. Na jeho podporu v Gruzii intervenovala ruská vojska, přičemž cenou za to bylo připojení Gruzie ke Společenství nezávislých států. V roce 1994 Gruzini vyhlásili souhlas se zřízením tří ruských základů na svém území na neomezeně dlouhou dobu. Ruská vojenská intervence tedy nejprve gruzínskou vládu oslabil, aby ji vzápětí podpořila, a tak přivedla opět do ruského tábora. Vedle Ruska je nejlidnatější a nejvýznamnější bývalou svazovou republikou Ukrajina. Ta byla v různých historických epochách nezávislou zemí, nicméně po většinu novověké éry spadala pod politickou správu Moskvy. K rozhodujícímu okamžiku došlo v roce 1645, když Bohdan Chmelnickij, kozácký vůdce povstání proti polské

nadvládě, uzavřel výměnou za pomoc proti Polákům spojenectví s carem. Od té doby až do roku 1991, s výjimkou krátkého období nezávislosti v letech 1917 až 1920, se území dnešní Ukrajiny nacházelo pod ruskou politickou kontrolou. Nicméně Ukrajina je rozštěpená země se dvěma odlišnými kulturami. Jejím srdcem totiž dnes, stejně jako po minulá staletí, probíhá hranice oddělující dvě civilizace - Západ a pravoslaví. V různých dobách byla západní část Ukrajiny součástí Polska, Litvy a Rakouska-Uherska. Značná část západoukrajinského obyvatelstva náleží k uniátské církvi, která je sice pravoslavného ritu, ale uznává autoritu papeže. Historicky vzato lze konstatovat, že obyvatelé západní Ukrajiny mluví ukrajinsky a mají silné nacionalistické citění. Oproti tomu obyvatelstvo východní Ukrajiny náleží převážně k pravoslavné církvi a většinou hovoří rusky. Počátkem devadesátých let tvořili Rusové 22 procent a rodilí ruští mluvčí 31 procent celkové ukrajinské populace, v ruštině se vyučovalo i na většině základních a středních škol.⁶¹ Převážně ruský je i Krym, který byl ostatně součástí Ruské federace až do roku 1954, kdy jej Chruščov přiřadil k Ukrajině, zjevně jakožto výraz uznání tři sta let starému rozhodnutí Chmelnického.

Rozdíly mezi západem a východem Ukrajiny jsou zjevné i v postojích obyvatel. Například koncem roku 1992 tvrdila třetina Rusů, žijících na západní Ukrajině, ve srovnání s deseti procenty v Kyjevě, že trpí projevy nepřátelství vůči Rusku.⁷¹ Propast mezi východem a západem se výrazně projevila i v prezidentských volbách v červenci 1994, kdy úřadující prezident Leonid Kravčuk, považující se i přes spolupráci s ruskými politiky za nacionalistu, získal většinu hlasů ve všech třinácti krajích západní Ukrajiny a v některých dosáhl dokonce 90 procent hlasů. Jeho protivník Leonid Kučma, který se během volební kampaně učil ukrajinsky, vyhrál srovnatelným poměrem ve třinácti provinciích na východě a celkem získal 52 procent hlasů. Mírná většina ukrajinské veřejnosti tak v roce 1994 fakticky potvrdila Chmelnického volbu z roku 1654. Tyto volby, jak poznamenal jeden americký expert, „odrážely, či dokonce nechaly vykristalizovat propast mezi poevropštnými Slovy na západní Ukrajině a rusko-slovan-skou vizí, jak by měla Ukrajina vypadat. Nešlo zde ani tak o etnickou polarizaci jako spíše o rozdíl v kultuře.“⁸¹

V důsledku tohoto rozdílu se vztahy mezi Ruskem a Ukrajinou mohly ubírat jednou ze tří cest. Počátkem devadesátých let panovaly mezi těmito dvěma zeměmi *závažné* spory ohledně držení jaderných zbraní, Krymu, práv Rusů na Ukrajině, černomořské flotily i ekonomických vztahů. Mnoho lidí považovalo ozbrojený konflikt za pravděpodobný, což vedlo některé západní analytiky k názoru, že Západ by měl podpořit nárok Ukrajiny na držení jaderných zbraní, aby tak odstránila Rusy od případné agrese.⁹¹ Pokud však budeme za klíčovou považovat civilizační

příslušnost, pak je tento konflikt nepravděpodobný: jde o dva slovanské, převážně pravoslavné národy, mezi nimiž existují úzké vazby po staletí a mezi nimiž nejsou smíšená manželství ničím ojedinělým. I přes sporné otázky a tlak extrém-

nich nacionalistů na obou stranách se politici v obou zemích usilovně a do značné míry i úspěšně snažili toto napětí zmírnit. Pravděpodobnost konfliktu ještě klesla se zvolením jasně proruského prezidenta Ukrajiny v polovině roku 1994. Zatímco v jiných částech bývalého Sovětského svazu probíhaly urputné boje mezi křesťany a muslimy nebo vznikalo značné napětí mezi Rusy a pobaltskými národy, mezi Ukrajinci a Rusy zatím (v roce 1995) k žádnému násilí nedošlo.

Druhou a poněkud pravděpodobnější možností je to, že se Ukrajina rozdělí podle civilizační zlomové linie a vzniknou tak dvě samostatné entity, přičemž východní splyne s Ruskem. Možnost rozdělení Ukrajiny poprvé vyvstala v souvislosti s Krymem. Obyvatelstvo poloostrova, ze 70 procent ruské národnosti, v referendu uspořádaném v prosinci 1991 výrazně podpořilo vyhlášení nezávislosti Ukrajiny. V květnu 1992 pak krymský parlament hlasoval pro vyhlášení nezávislosti na Ukrajině, avšak pod ukrajinským nátlakem výsledek hlasování odvolal. Nicméně ruská дума hlasovala pro to zrušit rozhodnutí z roku 1954, jímž se Krym

připojil k Ukrajině. V lednu roku 1994 zvolili obyvatelé Krymu prezidenta, součástí jehož programu bylo „sjednocení s Ruskem“. To vedlo některé lidi k otázce: „Stane se Krym dalším Náhorním Karabachem nebo Abcházíí?“¹⁰ Odpovědí bylo rozhodné „Ne!“, když krymský prezident od svého plánu uspořádat referendum o nezávislosti ustoupil a namísto toho začal vyjednávat s kyjevskou vládou. Situace se znovu zkomplikovala v květnu 1994, kdy krymský parlament po hlasování obnovil ústavu z roku 1992, která z Krymu činila prakticky nezávislou zemi. Nicméně eskalaci problému až v násilný konflikt opět zabránila zdrženlivost ruských i ukrajinských politiků. Krymské snahy o nezávislost byly vzápětí podkopány, když byl o pouhé dva měsíce později ukrajinským prezidentem zvolen proruský orientovaný Kučma.

Zmíněné prezidentské volby však opět vynesly na světlo možnost, že by se od Ukrajiny odtrhla její západní část, neboť ta východní se stále přibližovala k Rusku. Někteří Rusové by toto odtržení patrně přivítali. Výstižně jejich postoj vyjádřil jeden ruský generál: „Ukrajina, nebo alespoň její východní část, se do pěti, deseti či patnácti let vrátí zpět. Západní Ukrajina, ta může jít k čertu!“¹¹ Samostatná uniátská a západně orientovaná Ukrajina by však byla životaschopná jen za předpokladu, že by se jí dostávalo silné a účinné podpory ze Západu. A tato podpora je zase možná jen tehdy,

zhorší-li se vztahy mezi Západem a Ruskem do takové míry, že se budou blížit vztahům z doby studené války.

Podle třetího a nejpravděpodobnějšího scénáře zůstane Ukrajina jednotnou, byť rozštěpenou, nezávislou zemí, jež bude úzce spolupracovat s Ruskem. Jakmile se vyřeší otázky týkající se jaderných zbraní a armády, budou nejdůležitějšími problémy hospodářské, jejichž řešení bude usnadňovat částečně sdílená kultura a úzká osobní pouta. Rusko-ukrajinské vztahy znamenají pro východní Evropu totéž, co pro západní Evropu vztahy mezi Německem a Francií, tvrdí John Morrison.¹² A stejně jako druhé jmenované jsou jádrem Evropské unie, ty první jsou nepostradatelným jádrem jednoty pravoslavného světa.

Velká Čína a její sféra společné prosperity

Čína se historicky považovala za zemi zahrnující: tzv. „čínskou zónu“, do které patří Korea, Vietnam, ostrovy v Jihočínském moři a někdy také Japonsko, dále „vnitřní asijskou zónu“ nečínských obyvatel Mandžuska, Mongolů, Turků, Tibetanů a Ujgurů, které bylo třeba ovládnout z důvodu bezpečnosti země, a nakonec „vnější zónu“ barbarů, od nichž se nicméně „očekávalo, že k Číně budou chovat respekt a vzdávat poctu čínské nadřazenosti“.¹³ Podobným způsobem je strukturována čínská civilizace i dnes: ústřední jádro tvoří chanská Čína, kolem provincie, které sice jsou součástí Číny, ale mají značnou autonomii, dále provincie statutárně

náležící Číně, ale osídlené nečínskými národy jiných civilizací (Tibet, Sin-ťiang), čínská společenství, jež se za jistých podmínek stanou součástí Číny s centrem v Pekingu (Hongkong, Tchaj-wan), jeden stát orientovaný převážně na Peking (Singapur), velmi vlivná čínská populace v Thajsku, Vietnamu, Malajsii, Indonésii a na Filipínách a nakonec nečínské společnosti (Severní i Jižní Korea, Vietnam), které však sdílejí značnou část čínské konfucian-ské kultury.

V padesátých letech se Čína definovala jako spojenec Sovětského svazu. Po čínsko-sovětské roztržce se pak považovala za vůdce třetího světa proti oběma supervelmocím, což ji stálo nemalé finanční prostředky a přineslo jen velmi malý zisk. Po změně americké politiky za vlády Nixonova kabinetu

se Čína chtěla stát jazýčkem vah mezi supervelmocemi. Na stranu Spojených států se přikláněla v sedmdesátých letech, kdy se zdálo, že americká moc slábně. V letech osmdesátých, kdy vojenská moc Spojených států vzrostla a naopak poklesla ekonomická moc Sovětského svazu, který se vyčerpal v Afghánistánu, zaujala Čína opět spíše neutrální postoj. S koncem soupeření supervelmocí však „čínská karta“ ztratila na ceně, a Čína tak byla znovu nucena nově definovat svou roli ve světovém dění. Vytyčila si dva cíle: stát se hlavním státem čínské kultury, civilizačním magnetem ústředního státu, k němuž by se orientovaly všechny čínské komunity; druhým cílem bylo obnovit historickou pozici, kterou Čína ztratila v devatenáctém století, tj. znovu získat hegemonii ve východní Asii.

Tyto nové role Číny lze spatřit jednak ve způsobu, jímž Čína popisuje svou pozici ve světovém dění, za druhé v míře, do jaké se zámožší Číňané ekonomicky angažují v Číně, a za třetí v rozšiřování ekonomických, politických i diplomatických styků mezi Čínou a třemi dalšími hlavními čínskými entitami — Hongkongem, Tchaj-wanem a Singapurem - stejně jako v pro-čínské orientaci dalších zemí jihovýchodní Asie, kde se Čína těší značnému politickému vlivu.

Čínská vláda vnímá pevninskou Čínu jako ústřední stát čínské civilizace, k němuž by se měly orientovat všechny ostatní čínské komunity. Tato vláda již dávno opustila své dřívější snahy podporovat zájmy Číny v zahraničí skrze místní komunistické strany a namísto toho se snaží „vystupovat ve světě jako představitel čínskosti.“¹⁴ Pro čínskou vládu jsou lidé čínského původu, byť jsou třeba občany jiného státu, členy čínské komunity, a tudíž do jisté míry podléhají autoritě čínské vlády. Čínská identita je nově definována s ohledem na rasovou příslušnost. Číňané jsou ti, kdo mají stejnou „rasu, krev a kulturu“, jak se vyjádřil jeden čínský vědec. V polovině devadesátých let bylo možné toto téma zaslechnout na vládní i soukromé rovině. Pro Číňany i pro ty, kdo jsou

čínského původu a žijí v cizině, se tak testem jejich identity stává „zrcadlový test“; „Jdi a podívej se do zrcadla“ — tak zní výtka propekingsky orientovaných Číňanů určená všem lidem čínského původu, kteří se pokoušejí asimilovat do cizích společností. Číňané žijící v diaspoře neboli lidé čínského původu na rozdíl od lidí žijících v čínském státě stále silněji zdůrazňují koncept „kulturní Číny“ jakožto manifestaci společného povědomí. Čínská identita, jež byla ve dvacátém století vystave-

na mnoha náporům ze strany Západu, je teď nově formulována pomocí trvalých prvků čínské kultury.¹⁵

Tato identita je historicky slučitelná s různými vztahy k ústřední autoritě čínského státu. Takové pojetí kulturní identity usnadňuje expanzi (a samo se takovou expanzí posiluje) ekonomických vztahů mezi několika čínskými společnostmi, přičemž tato expanze je zároveň klíčovým elementem podporujícím rychlý ekonomický růst, a to jak na území Číny samotné, tak jinde. Tento růst se poté stává hmotným i psychologickým podnětem k upevňování čínské kulturní identity.

„Velká Čína“ tak není jen abstraktním pojmem. Je to rychle expandující kulturní a ekonomická realita, která se pomalu stává i realitou politickou. Číňané stáli u obrovského hospodářského rozvoje v osmdesátých a devadesátých letech: na území Číny, v oblasti čtyř asijských tygrů (z nichž tři tvoří čínské komunity) a v jihovýchodní Asii. Směrem k Číně se stále více orientuje ekonomika států jihovýchodní Asie. Velká část kapitálu, jež umožnil hospodářský růst kontinentální Číny v devadesátých letech, pocházela právě od Číňanů z Hongkongu, Tchajwanu a Singapuru a Číňané ovládli ekonomiky svých zemí i na jiných místech jihovýchodní Asie. Počátkem devadesátých let tvořili Číňané pouhé jedno procento filipínské populace, ale na obchodu firem v soukromém vlastnictví se podíleli 35 procenty. V Indonésii se v polovině osmdesátých let podíleli na celkové populaci 2-3 procenty, ale vlastnili na 70 procent domácího soukromého kapitálu. Pod čínskou kontrolou bylo sedmnáct z dvaceti pěti největších podniků a podle některých informací jeden čínský konglomerát vytvářel 5 procent indonéského hrubého národního produktu. V Thajsku činil počátkem devadesátých let čínský podíl na celkové populaci 10 procent, avšak Číňané vlastnili devět z deseti největších obchodních skupin a vytvářeli polovinu hrubého národního produktu země. V Malajsii tvoří Číňané zhruba třetinu obyvatelstva, ale téměř absolutně ovládají malajskou ekonomiku.¹⁶ Mimo Japonsko a Koreu je východoasijská ekonomika hlavně ekonomikou čínskou.

Vznik této oblasti společné prosperity velké Číny velice usnadnila „domorodá síť“ rodinných a osobních vztahů i společná kultura. Číňané

ze zámoří mají mnohem větší možnost podnikat v Číně než Japonci nebo lidé ze Západu. V Číně závisí důvěra a loajalita na osobních vztazích, nikoli na smlouvách, zákonech nebo jiných právních listinách. Západní podnikatelé

shledávají, že než v Číně, kde posvátnost dohody závisí na osobních vztazích mezi stranami, se jim lépe podniká v Indii. Čína, jak s jistou dávkou závisti postřehl v roce 1993 jeden vysoce postavený Japonec, profituje z „bezbřehé sítě čínských obchodníků v Hongkongu, na Tehaj-wanu a v jihovýchodní Asii“.¹⁷ Číňané v zámoří, říká ve shodě s ním americký podnikatel, „mají podnikatelské nadání, ovládají jazyk a využívají vztahů domorodé sítě, od rodinných vztahů po osobní kontakty, což představuje obrovskou výhodu vůči podnikatelům, kteří musí své kroky konzultovat se správnou radou v Akronu nebo Philadelphii“. Tuto výhodu zámořských Číňanů při jednání s pevninskými Číňany rovněž výstižně popsal Lee Kuan Yew: „Jsme Číňané národností. Díky společným předkům a kultuře sdílíme jisté charakteristické znaky... Lidé pocítují přirozenou náklonnost k tomu, kdo má stejné fyziognomické rysy. Tento pocit blízkosti je ještě posílen, když tito lidé sdílejí i jazyk a kulturu — přispívá to ke snadnému vytvoření vztahu a důvěry, které jsou základem všech obchodních styků.“¹⁸ Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let ukázali zámořští Číňané skeptickému světu, „že spojením skrze společný jazyk a kulturu dokáží zaplnit mezeru v legislativě a kompenzovat nedostatečnou jasnost pravidel a předpisů“. To, že kořeny hospodářského rozvoje tkví ve společné kultuře, zdůraznila i Druhá světová konference podnikatelů čínského původu z celého světa, která se konala v listopadu roku 1993 v Hongkongu a která byla označena za „oslavu čínského triumfalismu“.¹⁹ Stejně jako jinde i v čínském světě podporuje kulturní sounáležitost ekonomické podnikání.

Omezení západních ekonomických aktivit v Číně po událostech na Tchaj-an-menském náměstí přišlo po deseti letech prudkého hospodářského rozvoje Číny a dalo příležitost a podnět zámořským Číňanům — ti začali v Číně investovat a vydělávat na společné kultuře a osobních kontaktech. Výsledkem byl obrovský nárůst hospodářských vazeb mezi čínskými komunitami. V roce 1992 přicházelo 80 procent přímých zahraničních investic do Číny (11,3 miliardy dolarů) od Číňanů žijících v zámoří, zvláště v Hongkongu (68,3 procenta), ale také na Tehaj-wanu (9,3 procenta), v Singapuru, na Macau i jiných místech. Oproti tomu japonské investice tvořily pouhých 6,6 procenta a americké 4,6 procenta. Z celkově získaných 50 miliard dolarů zahraničních investic přišlo plných 67 procent z čínských zdrojů. Stejně impozantní je i nárůst obchodu. V roce 1986 byl tchajwanský export do Číny téměř nulový, v roce 1992 činil už 8 procent celkového

tchajwanského exportu, který celkově toho roku vzrostl o 35 procent. Singapurský export do Číny vzrostl v roce 1992 o 22 procent, přičemž celkový nárůst exportu nepřesáhl dvě procenta. Jak postřehla v roce 1993 Murray Weidenbaumová: „Navzdory současné japonské nadvládě v regionu se novým epicentrem průmyslu, obchodu i finančnictví stává ekonomika s čínským základem. Tato strategická oblast je dostatečně vybavena technologicky, má značný strojní potenciál (Tchaj-wan), vynikající zásobárnu talentů v oblasti podnikání, marketingu a služeb (Hongkong), skvělou telekomunikační síť (Singapur), velké zdroje finančního kapitálu (všechny tři země) a dostatek půdy, zdrojů a pracovních sil (pevninská Čína).“²⁰ Navíc pevninská Čína byla potenciálně největší ze všech expandujících trhů a v polovině devadesátých let byly investice v Číně stále více orientovány stejnou měrou na tento trh jako na export.

Číňané v jihovýchodní Asii se do různé míry asimilují do místní populace, která se často vyznačuje protičínským cítěním. To bývá v některých případech, jak tomu bylo v dubnu 1994 při medanských nepokojích v Indonésii, vystupňováno až k násilnostem. Někteří Malajci a Indonésané kritizovali proudění čínských investic do Číny a označovali je za „útěk kapitálu“, politici v čele s prezidentem Suhartem pak museli veřejnost uklidňovat, že tento odliv kapitálu ekonomiku jejich země nepoškodí. Číňané v jihovýchodní Asii poté zdůrazňovali, že jsou věrni zemi svého narození, a ne zemi svých předků. Velké proudění čínského kapitálu z jihovýchodní Asie do Číny bylo vyrovnáno značnými tchajwanskými investicemi na Filipínách, v Malajsii a ve Vietnamu.

Kombinace rostoucí hospodářské síly a sdílené čínské kultury vedla Hongkong, Tchaj-wan a Singapur ke stále větší aktivitě v domovské Číně. Číňané v Hongkongu se začali přizpůsobovat spíše nařízením přicházejícím z Pekingu než z Londýna a připravovali se tak na předání vlády nad ostrovem. Podnikatelé ani politici nechtěli kritizovat Čínu ani podnikat věci, které by mohly čínské vedení urazit. Když se jim to i přesto podařilo, čínská vláda s odvetou příliš neotálela. V roce 1994 spolupracovaly stovky podnikatelů s Pekingem jako „poradci pro Hongkong“ a v podstatě tak plnili funkci stínového kabinetu. Počátkem devadesátých let rovněž rychle vzrostl čínský ekonomický vliv v Hongkongu a investice přicházející z Číny

podle statistických údajů převýšily investice z Japonska i Spojených států dohromady.²¹ V polovině devadesátých let byla prakticky dokončena ekonomická integrace Hongkongu a Číny, kterou měla v roce 1997 následovat integrace politická.

V upevňování pout s Čínou Tchaj-wan za Hongkongem zaostává. Nicméně k závažným změnám začalo docházet již v osmdesátých letech. Po tři

desetiletí odmítaly tyto dvě čínské republiky uznat existenci a legitimitu toho druhého, vzájemně nekomunikovaly a prakticky se nacházely ve válečném stavu projevujícím se občasnou střelbou na pobřežních ostrovech. Nicméně poté, co si Teng Siao-phing upevnil moc a započal proces ekonomických reforem, učinila čínská vláda řadu vstřícných kroků. V roce 1981 na tyto kroky reagovala i vláda tchajwanská a začala upouštět od své dřívější politiky „tří záporů“ - žádný kontakt, žádná jednání, žádný kompromis s pevninskou Čínou. V květnu 1986 představitelé obou stran vyjednávali ohledně navrácení tchajwanského letadla uneseného do Číny a následující ho roku zrušila tchajwanská vláda zákaz cestovat do pevninské Číny.²²⁾

Následný rapidní nárůst ekonomických vztahů mezi Tchaj-wanem a Čínou velmi usnadňovala jejich „sdílená čínskost“ a z toho pramenící vzájemná důvěra. Lidé na Tchaj-wanu i v Číně cítí, že „krev je hustší než voda“, jak podotkl hlavní tchajwanský vyjednávač, a jsou navzájem hrdí na úspěchy toho druhého. Koncem roku 1993 navštívilo pevninskou Čínu již kolem 4,2 milionu Tchajwanců a do Tchaj-wanu naopak přicestovalo na 40 tisíc občanů Číny; každý den prošlo poštou 40 tisíc dopisů a bylo spojeno 13 tisíc telefonních hovorů. V roce 1993 dosáhl podle dostupných informací obchod mezi těmito dvěma Čínami výše 14,4 miliardy dolarů a 20 tisíc tchajwanských firem investovalo v Číně částku mezi 15 a 30 miliardami dolarů. Tchaj-wan tak stále více upíral pozornost hlavně na úspěchy dosažené v kontinentální Číně. Jeden tchajwanský politik si v roce 1993 povšiml: „Před rokem 1980 byl pro Tchaj-wan nejdůležitější americký trh, v devadesátých letech je nejdůležitějším faktorem úspěchu tchajwanské ekonomiky trh čínský.“ Tchajwanské investory, kteří se doma potýkali s nedostatkem lidí, lákala na kontinentální Číně nejvíce právě levná pracovní síla.

V roce 1994 začal opačný proces korigující nerovnováhu mezi kapitálem a pracovní silou — tchajwanské rybářské společnosti totiž na své lodi najali zhruba deset tisíc Číňanů.²³⁾

Rostoucí počet ekonomických vazeb vedl i k jednání na vládní úrovni. Tchaj-wan založil v roce 1991 Nadaci pro obchod v úžině a pevninská Čína naopak Asociaci pro vztahy přes tchajwanskou úžinu, které měly zlepšit vzájemnou komunikaci. První setkání obou stran se konalo v dubnu roku 1993 v Singapuru, po něm následovaly schůzky na Tchaj-wanu i v Číně. V srpnu 1994 bylo dosaženo „průlomové“ shody v mnoha klíčových otázkách a objevily se i spekulace o možném summitu nejvyšších představitelů obou vlád.

V polovině devadesátých let byly mezi Čínou a Tchaj-wanem dosud nevyřešeny klíčové otázky, a to včetně tchajwanské svrchovanosti, účasti Tchaj-wanu v mezinárodních organizacích i možnosti, že by se Tchaj-

wan mohl nově definovat jako nezávislý stát. To poslední je však čím dál méně pravděpodobné, neboť Demokratická strana pokroku, hlavní hlasatel tchajwanské nezávislosti, zjistila, že většina tchajwanských voličů netouží nikterak narušovat existující vztahy s Čínou, a tudíž že pokud by vyvíjela v této otázce nějaký tlak, její volební šance by výrazně poklesly. Politici této strany tedy začali zdůrazňovat, že pokud strana ve volbách zvítězí, nezávislost nebude první položkou její agendy. Vlády obou zemí měly rovněž společný zájem na upevnění čínské kontroly nad Spratlyovými a jinými ostrovy v Jihočínském moři a také na tom, aby získaly americkou doložku nejvyšších výhod. Počátkem devadesátých let se tyto dva čínské státy sice pomalu, ale nepřehlédnutelně a nevyhnutelně přibližovaly a vlivem stále rostoucího počtu ekonomických vazeb a sdílené kultury rozvíjely i společné zájmy.

Pohyb směrem k urovnání vztahů byl náhle přerušen v roce 1995, kdy se tchajwanská vláda začala vehementně dovolávat politického uznání a přijetí do mezinárodních organizací. Prezident Li Teng-chuej „soukromě“ navštívil Spojené státy a v prosinci 1995 se na Tchaj-wanu konaly volby do zákonodárných orgánů, následované v březnu 1996 volbami prezidentskými. V reakci na to testovala čínská armáda své rakety v blízkosti hlavních tchajwanských přístavů a podnikala vojenské manévry v blízkosti pobřežních ostrovů pod tchajwanskou správou. Objevily se tak dvě klíčové otázky: Může v současnosti Tchaj-wan zůstat demokratickou zemí, aniž by se stal formálně nezávislým? Druhá, může v budoucnu být Tchaj-wan demokratickou zemí, aniž by zůstal fakticky nezávislým?

Celkově lze tedy říci, že čínsko-tchajwanské vztahy prošly dvěma fázemi a možná spějí k fázi třetí. Tchajwanská nacionalistická vláda po desetiletí tvrdila, že je vládou celé Číny, což pochopitelně znamenalo konflikt s vládou, která byla vládou celé Číny vyjma Tchaj-wanu. V osmdesátých letech tchajwanská vláda od těchto nároků upustila a spokojila se s tvrzením, že je vládou tchajwanskou. Tak se vytvořil základ, na němž bylo možné přizpůsobit se čínskému konceptu „jedné země, dvou systémů“. Nicméně nejrůznější jednotlivci i skupiny na Tchaj-wanu stále silněji zdůrazňovali odlišnou tchajwanskou kulturní identitu, skutečnost, že pod čínskou vládou byl ostrov pouze velmi krátké období svých dějin, a také to, že místní jazyk je mluvčím mandarínské čínštiny nesrozumitelný. V podstatě se tak pokoušeli tchajwanskou společnost definovat jako nečínskou, a tím pádem na Číně legitimně nezávislou. Tchajwanská vláda navíc začala být aktivnější v mezinárodním dění a vznikalo zdání, že se jedná o samostatnou zemi, a nikoli jen část Číny.

Stručně vyjádřeno, vypadalo to, že tchajwanská vláda se zprvu definovala jako vláda celé Číny, posléze jako vláda části celé Číny a nakonec jako vláda nad územím, které vůbec není součástí Číny. Tato poslední pozice

je vlastně formálním potvrzením faktické nezávislosti a jako taková by byla pro Čínu absolutně nepřijatelná - ta ostatně dala opakovaně najevo, že tomu zabrání i za použití síly. Čínští vládní politici rovněž prohlásili, že po připojení Hongkongu v roce 1997 a Macaa v roce 1999 k Číně začnou pracovat na připojení Tchaj-wanu. Jakým způsobem k tomu dojde, závisí pravděpodobně na míře, do jaké vzroste na Tchaj-wanu podpora myšlenky formální nezávislosti, na tom, jak dopadnou v Pekingu spory o nástupnictví, které vedou politické i vojenské představitele k radikálnímu nacionalismu, a rovněž to závisí na rozvoji čínského vojenského potenciálu, který by umožnil invazi na Tchaj-wan nebo alespoň jeho blokádu. Zdá se velice pravděpodobné, že prostřednictvím nátlaku, shody, anebo, což je nejpravděpodobnější, jejich kombinace Tchaj-wan dosáhne úzké integrace s pevninskou Čínou.

Vztahy mezi neochvějně antikomunistickým Singapurem a Čínskou lidovou republikou se až do konce sedmdesátých let nacházely na bodu mrazu a Lee Kuan Yew i ostatní singapurští politici s pohrdáním pohlíželi na čínskou zaostalost. Nicméně když v osmdesátých letech nastal v Číně eko-

nomický vzestup, Singapur začal svou orientaci měnit a klasickým způsobem se přidal k pevninské Číně. V roce 1992 činily singapurské investice v Číně 1,9 miliardy dolarů, následujícího roku byl ohlášen záměr vybudovat poblíž Šanghaje průmyslový městys nazvaný „Singapur II“, do něhož měly být investovány miliardy dolarů. Lee začal s nadšením vynášet čínské ekonomické úspěchy a obdivovat její moc. V roce 1993 řekl: „Čína je místem, kde se opravdu něco děje.“^{24*} Singapurské zahraniční investice, které se dříve soustředily na Malajsii a Indonésii, se přesunuly do Číny. V Číně se nacházela i polovina zámořských projektů plánovaných singapurskou vládou v roce 1993. Když přijel v sedmdesátých letech Lee Kuan Yew poprvé na návštěvu Pekingu, prý trval na tom, že s čínskými politiky bude hovořit anglicky; je velice nepravděpodobné, že by na něčem podobném trval o dvacet let později.

Islám: povědomí bez soudržnosti

Obecně lze říci, že struktura politické loajality mezi Araby a muslimy je přímým protikladem západní v moderních dějinách. Zde je totiž vrcholem politické loajality národní stát, na nižší úrovni stojí újeji vymezené závazky, které se nacházejí na nižší úrovni než tento hlavní a tvoří část loajality vůči státu. Skupiny přesahující národní státy - jazykové, náboženské komunity nebo civilizace - se vyznačují menší mírou loajality a oddanosti. Vezmeme-li kontinuum od užších k širším entitám, pak lze říci, že západní loajality mají tendenci dosahovat vrcholu v prostředku a křivka intenzity loajality tak připomíná obrácené písmeno U. V islámském světě je struktura loajality téměř přesně opačná. V hierarchii

loajalit má islám v prostředku křivky prázdné místo. „Dvě základní, původní a trvalé struktury," zpozoroval Ira Lapidus, „jsou rodina, klan a kmen, na obecnější rovině pak pouta kultury, náboženství a říše."²⁵ Podobně říká libyjský vědec: „Triba-lismus a náboženství (islám) hrály a stále hrají důležitou a určující roli ve společenském, ekonomickém, kulturním a politickém vývoji arabských společností a politických systémů. Jsou dokonce natolik propleteny, že se považují za nejdůležitější utvářející a určující faktory arabské politické kultury a politického myšlení." Kmeny tak hrají v arabských státech ústřední politickou roli a mnohé z těchto států, jak říká Tahsina Bashira, jsou jednoduše „kmeny se státními symboly". Zakladatel Saudské Arábie uspěl do značné míry právě proto, že skrze sňatky a jiné prostředky dokázal vytvořit kmenovou koalici. Od té doby je politika Saudské Arábie převážně politikou kmenovou, v níž Sudajriové stojí v opozici k Šammarům a ostatním kmenům. V rozvoji Libye sehrálo klíčovou úlohu přinejmenším osmnáct hlavních kmenů, v Súdánu žije údajně na pět set kmenů, přičemž největší z nich tvoří 12 procent populace státu.²⁶ Ve střední Asii historicky neexistovala národní identita. Loajalita náležela kmenu, klanu a širší rodině, nikoli státu. V opačném extrému lidé sdíleli „společný jazyk, náboženství, kulturu a způsob života" a „nejsilnější sjednocovací silou mezi nimi byl islám, silou, která převyšovala i moc emíra". U Čečenců a příbuzných sevčokavkazských národů existuje na sto „horských" a sedmdesát „stopních" klanů, které do obrovské míry ovládají politiku a ekonomiku — o Čečencích se dokonce tvrdilo, že oproti sovětské plánované ekonomice mají ekonomiku klanovou.²⁷ Po celém islámu byly ohniskem loajality a oddanosti malé skupiny a silné náboženství, kmen a *umma*, národní stát byl mnohem méně důležitý. V arabském světě mají jednotlivé státy problémy s legitimitou, neboť jsou to většinou nahodilé produkty evropského imperialismu, a jejich hranice se dokonce mnohdy ani neshodují s hranicemi etnických skupin, například Berberů nebo Kurlů. Tyto státy rozdělily arabský národ, avšak na druhé straně všearabský stát nikdy v minulosti neexistoval. Navíc myšlenka svrchovaného národního státu se neslučuje s vírou ve svrchovanost Alláha a s hlavní rolí *umma*. Islámský fundamentalismus jakožto revoluční hnutí národní stát odmítá ve prospěch jednoty islámu, podobně jako jej odmítal marxismus ve jménu jednoty mezinárodního proletariátu. Slabost národního státu v islámu se rovněž odráží ve skutečnosti, že i když v letech po skončení druhé světové války docházelo k mnoha konfliktům mezi muslimskými *skupinami*, války mezi muslimskými *státy* byly vzácné, přičemž mezi nejvýznamnější patřily irácké agrese vůči svým sousedům.

Tytéž faktory, jež v sedmdesátých a osmdesátých letech v jednotlivých

zemích vyvolaly islámské obrození, zároveň posílily identifikaci s islámskou civilizací jako celkem.

jak postřehla jedna autorka v polovině osmdesátých let:

HLUBOKÝ / .ÁJKM O MUSLIMSKOU IDENTITU A JEDNOTU ISLÁMU DÁLE
PODPOŘILA DEKOLONI/ACK, DEMOGRAFICKÝ RŮST, INDUSTRIALIZACE,
URBANIZACE A /MĚNA ME/INÁRODNÍHO EKONOMICKÉHO ŘÁDU, JEŽ MIMO JINÉ
Ú/CE SOUISELA S ROPNÝM BOHATSTVÍM NACHÁZEJÍCÍM SE NA MUSLIMSKÉM
Ú/EMÍ. MODERNÍ KOMUNIKACE POSÍLILA VA/HY MEZI MUSLIMSKÝMI NÁRODY,
PRUDCE ROSTE POČET TĚCH, KTEŘÍ PODNIKAJÍ POUŤ DO MEKKY, ČÍMŽ VLASTNĚ
VYTVÁŘEJÍ SILNĚJŠÍ SMYSL PRO SPOLEČNOU MUSLIMSKOU IDENTITU - LIDÉ
TUTO POUŤ PODNIKAJÍ AŽ Z TAK DALEKÝCH ZEMÍ JAKO ČÍNA, SENEGAL, JEMEN
ČI BANGLADÉŠ. NA BLÍZKOVÝCHODNÍCH UNIVERZITÁCH STUDUJE STÁLI;
VĚTŠÍ POČET STUDENTŮ Z INDONÉSIE, MALAJSIE, JIŽNÍCH FILIPÍN A
AFRIKY, COŽ NAPOMÁHÁ ŠÍŘENÍ MYŠLENEK A VYTVÁŘENÍ
OSOBNÍCH KONTAKTŮ BEZ OHLEDU NA NÁRODNÍ HRANICE. MEZI
MUSLIMSKÝMI INTELEKTUÁLY A ULAMY (NÁBOŽENŠTÍ UČITELÉ) ROSTE POČET
KONFERENCÍ A SETKÁNÍ, KTERÁ SE KONAJÍ V TAKOVÝCH STŘEDISCÍCH JAKO
TIHERÁN, MEKKA ČI KUALA-LUMPUR...

KAZETY (AUDIO A V SOUČASNOSTI I VIDEO) ROZŠÍŘUJÍ KÁZÁNÍ
ZA HRANICE STÁTŮ. TAKŽE VLIVNÍ KAZATELÉ ZÍSKÁVAJÍ PUBLIKUM
DALEKO PŘESAHOJÍCÍ MÍSTNÍ KOMUNITY.²⁸

Stejně tak se smysl pro muslimskou jednotu odrážel (a zároveň byl posilován) v krocích, které podnikaly jednotlivé státy i mezinárodní organizace. V roce 1969 zorganizovali představitelé Saudské Arábie společně s politiky z Pákistánu, Maroka, Íránu, Tuniska a Turecka v Rabatu první islámský summit. Z něho pak vzešla Organizace států islámské konference (OIC), která byla formálně ustanovena v roce 1972 a jejíž ústředí se nacházelo ve Džiddě. Do této organizace, jež je jedinou mezistátní organizací svého druhu, v současné době patří prakticky všechny země s většinou muslimské populace. Křesťanské, pravoslavné, buddhistické ani hinduistické vlády nemají žádnou mezistátní organizaci, ve které by členství záviselo na náboženství, muslimské vlády však ano. Navíc vlády Saudské Arábie, Pákistánu, Íránu a Libye sponzorovaly a podporovaly nevládní organizace, jako jsou Světový muslimský kongres (vytvořený Pákistánem) či Muslimská světová liga (vytvořená Saudskou Arábií), a stejně tak „mnoho, často velmi vzdálených režimů, stran, hnutí a věcí, o nichž se domnívali, že mají stejnou ideologickou orientaci jako oni" a že „obohacují tok informací a bohatství mezi muslimy".²⁹

Nicméně pohyb od islámského povědomí k islámské soudržnosti v sobě skrývá dva paradoxy. Za prvé, islám je rozdělen konkurujícími si mocenskými centry, z nichž každé se pokouší vydělat na ztotožnění s islámskou komunitou, aby tak pod svým vedením mohlo pěstovat islámskou soudržnost. Tento boj probíhá mezi etablovanými režimy a jejich organizacemi na jedné straně a islamistickými režimy a jejich organizacemi na straně druhé. Saudská Arábie získala čelní postavení vytvořením OIC, která

měla částečně vyrovnat vliv Arabské ligy, již v té době opanoval Násir. V roce 1991, po válce v Perském zálivu, založil soudánský vůdce Hassan al-Turabí Lidovou arabskou a islámskou konferenci (PAIC) jako protiklad Saudskou Arábií ovládané OIC. Třetí konference PAIC v Chartúmu počátkem roku 1995 se zúčastnilo několik stovek delegátů islamistických organizací a hnutí z osmdesáti zemí.³⁰ Mimo tyto oficiální organizace navíc vznikla během války v Afghánistánu rozsáhlá síť neoficiálních a podzemních skupin veteránů, kteří se pak objevili v bojích za islámskou věc v Alžírsku, Čečensku, Egyptě, Tunisku, Bosně, Palestině, Filipínách i jinde. Po válce se jejich řady obnovily vojáky vyškolenými u Pěšávaru a také v táborech podporovaných nejrozličnějšími frakcemi i těmi, kdo je podporovali už z Afghánistánu. Společné zájmy, které sdílely radikální režimy a hnutí, dokázaly někdy překonat tradičnější nepřátelství - za íránské podpory tak došlo k vytvoření spojení mezi sunnitskými a šiitskými fundamentalistickými skupinami. Úzká vojenská spolupráce existuje mezi Súdánem a Íránem, íránské letectvo a námořnictvo využívá soudánských zařízení a vlády obou zemí se spojily na podporu fundamentalistických skupin v Alžírsku i dalších zemích. Tvrdí se rovněž, že Saddám Husajn a Hassan al-Turabí navázali v roce 1994 blízké styky a Írán s Irákem se vydaly cestou k usmíření.³¹

Za druhé, koncept *umma* předpokládá nelegitimitu národního státu, a přesto ke sjednocení *umma* může dojít pouze skrze jednání jednoho nebo více silných ústředních států, které v současnosti islám postrádá. Pojetí islámu jakožto sjednocené nábožensko-politické komunity znamenalo, že ústřední státy se v minulosti objevovaly pouze tehdy, když náboženské a politické vedení - chalífát a sultanát — byly skloubeny v jedné vládnoucí instituci. Rychlé arabské dobytí severní Afriky a Blízkého východu, ke kterému došlo v sedmém století, vyvrcholilo zřízením umajjovského chalífátu se sídlem v Damašku. Po něm následoval v osmém století perský abbásovský chalífát v Bagdádu, menší chalífáty vznikly v desátém století v Káhiře a Córdoba. O čtyři sta let později se osmanští Turkové přehnali přes Blízký východ, v roce 1453 dobyli Konstantinopol a roku 1517 založili nový chalífát. Zhruba v téže době vpadly jiné turecké národy do Indie, kde založily Mogulskou říši. Osmanská i Mogulská říše však byly podkopány vzestupem Západu a poté, co zanikla Osmanská říše, zůstal islám bez ústředního státu. Islámské území si mezi sebou do značné míry rozdělily západní mocnosti, jejichž dědictvím byly křehké státy vybudované podle západního modelu; ten však byl islámským tradicím zcela cizí, a tak po většinu dvacátého století nebyla žádná muslimská země dostatečně silná ani neměla kulturní či náboženskou legitimitu, aby si mohla přisvojit roli ústředního státu, již by akceptovaly ostatní islámské i neislámské země.

Absence islámského ústředního státu výrazně přispívá ke všudypřítomným vnitřním i vnějším konfliktům, které jsou pro islám charakteristické. Toto povědomí bez soudržnosti islám oslabuje, pro ostatní civilizace pak představuje hrozbu. Je možné, aby takováto situace přetrvala delší dobu? Ústřední stát islámu musí disponovat ekonomickými zdroji, vojenskou mocí, organizačními schopnostmi, musí mít islámskou identitu i vůli postavit se politicky i nábožensky do čela celé komunity islámu. Jako možný vůdčí stát islámu se čas od času zmiňuje šest států; v současnosti žádný z nich však nesplňuje všechny výše uvedené podmínky. Tak Indonésie je sice největší muslimskou zemí, vyznačuje se rapidním ekonomickým růstem, nicméně leží na periferii islámského světa, vzdálena od jeho arabského centra; navíc indonéský islám je poněkud uvolněnou jihovýchodně--asijskou variantou a obyvatelstvo i kultura země představují směsici domorodých, muslimských, hinduistických, čínských a křesťanských vlivů. Oproti ní Egypt sice je arabská země, má početnou populaci, geograficky výhodnou, tj. centrální polohu na Blízkém východě a rovněž se na jeho území nachází hlavní instituce islámské vzdělanosti, univerzita Al-Azhar. Ovšem proti mluví to, že je to velice chudá země, hospodářsky závislá na Spojených státech, mezinárodních institucích ovládaných Západem a arabských státech s velkým ropným bohatstvím.

Írán, Pákistán i Saudská Arábie se definovaly výslovně jako muslimské země a pokoušely se aktivně dosáhnout v *ummě* značného vlivu a získat vedoucí postavení. Soutěžily mezi sebou v poskytování finanční podpory různým organizacím, aktivně podporovaly islamistické skupiny, mudžáhi-dy v Afghánistánu a snažily se získat přízeň muslimských národů ve Střední Asii. Írán je dostatečně velký, má centrální polohu, početnou populaci, historickou tradici, ropné zdroje i slušnou úroveň hospodářského rozvoje na to, aby se stal ústředním státem islámu. Nicméně devadesát procent všech muslimů jsou sunnité, zatímco íránské obyvatelstvo je šiitské; navíc perština jako jazyk islámu značně zaostává za arabštinou a vztahy mezi Araby a Peršany mají historicky nepřátelský ráz.

Územní velikost, početnou populaci a vojenskou moc má i Pákistán, jeho političtí vůdci často přicházeli s návrhy kooperace mezi muslimskými státy a přisvojovali si úlohu mluvčího islámu pro celý svět. Nicméně Pákistán je poměrně chudá země, kterou sužují vnitřní etnické i náboženské sváry zapříčiňující politickou nestabilitu, navíc má bezpečnostní problémy s ohledem na Indii, což do značné míry vysvětluje snahu Pákistánu vybudovat si pevné vazby s ostatními muslimskými zeměmi i nemuslimskými mocnostmi jako Čína nebo Spojené státy.

Saudská Arábie je domovem islámu, na jejím území jsou nejdůležitější

islámské památky, arabština je jazykem islámu, země má největší ropné bohatství na světě a z toho plynoucí značný finanční vliv, vláda zemi utvářela v naprostém souladu s islámskými nařízeními. V sedmdesátých a osmdesátých let byla Saudská Arábie nejvlivnější mocností islámu: na podporu islámské věci ve světě vydala miliardy dolarů, sponzorovala mešity, knihy, ale také politické strany, islamistické organizace i teroristická hnutí, v čemž si počínala poněkud nekriticky. Na druhou stranu pro svou poměrně málo početnou populaci a geografickou zranitelnost je v otázce vlastní bezpečnosti závislá na Západu.

Jako poslední se nabízí Turecko — to k této roli předurčuje historie, velikost populace, slušná úroveň ekonomického rozvoje, národní soudržnost, vojenská tradice i kompetence skutečně se stát ústředním státem islámu. Nicméně Atatürk Turecko explicitně definoval jako sekulární společnost, čímž prakticky Turecké republiky znemožnil, aby mohla tuto roli převzít po Osmanské říši. Kvůli zakotvení sekularismu v ústavě se Turecko dokonce ani nemohlo stát zakládajícím členem OIC a role vůdčí země islámu mu bude odepřena tak dlouho, dokud bude vystupovat jako sekulární stát.

C i by se však stalo, pokud by Turecko svou identitu nově definovalo? Možná že jednoho dne opustí svou dosavadní a frustrující roli žebráka prosícího o přijetí mezi západní země a rozhodne se ujmout své mnohem impozantnější historické úlohy mluvčího islámu a protivníka Západu. Fundamentalismus je v Turecku na vzestupu, za Ózalovy vlády podnikalo rozsáhlé snahy ztotožnit se s arabským světem, v důsledku etnických a lingvistických vazeb hrálo poměrně významnou úlohu ve střední Asii, poskytovalo politickou i finanční podporu bosenským muslimům. Z muslimských zemí má Turecko jako jediné rozsáhlé historické vztahy s muslimy na Balkáně, Blízkém východě, v severní Africe i Střední Asii. Tudíž je možné si představit, že by na sebe Turecko mohlo vzít „úlohu Jihoafrické republiky“: tj. podobně jako Jihoafrická republika odmítla apartheid, ono by odvrhlo sekularismus jakožto něco cizího, a tak by se z okrajového státu své civilizace stalo jejím státem ústředním. Jihoafrická republika na vlastní kůži pocítila dobrou i špatnou stránku Západu v křesťanství a apartheidu, a právě proto má zvláště dobré předpoklady stát se vůdcem Afriky. Stejně poznalo rub i líc Západu Turecko, a to v sekularismu a demokracii, a tak možná má všechny předpoklady stát se vůdcem islámu. Ovšem aby se jím skutečně stalo, musí odmítnout Atatürkův odkaz mnohem důrazněji, než Rusko odmítlo odkaz Leninův. Rovněž by samo potřebovalo vůdce Atatürkova ražení, který by náboženskou legitimitu skloubil s politickou a z Turecka učinil místo rozpolcené země ústřední stát islámské civilizace.

IV. STŘET CIVILIZACÍ

Kapitola 8

Západ a zbytek světa: intercivilizační problémy

Západní univerzalizmus

V právě se rodícím světě nebudou vztahy mezi zeměmi či skupinami z odlišných civilizací nijak pevné a často budou dokonce nepřátelského charakteru. Nicméně některé mezcivilizační vztahy jsou ke konfliktům náchylnější než jiné. Na lokální úrovni dochází k nejnásilnějším střetům mezi islámskými zeměmi a jejich pravoslavnými, hinduistickými, africkými nebo západními sousedy; na globální úrovni probíhá hlavní rozdělení mezi „Západem a zbytkem světa“, kdy k největším konfliktům dochází mezi Západem na jedné straně a muslimskými a asijskými společnostmi na straně druhé. Nebezpečné střety budoucnosti patrně vzejdou ze západní arogance, islámské nctolerance a čínské asertivity.

Západ měl jako jediná ze všech civilizací významný a někdy i ničivý vliv

na všechny ostatní. Proto je vztah mezi mocí a kulturou Západu na jedné straně a kulturami a mocí ostatních civilizací na straně druhé nejvýraznějším charakteristickým rysem světa civilizací. S relativním růstem moci těchto civilizací klesá přitažlivost západní kultury; u nezápadních národů pak vzrůstá důvěra i oddanost vlastní kultuře. Ústředním problémem ve vztazích mezi Západem a zbytkem světa je tedy určitý rozpor mezi snahou Západu, zvláště pak Ameriky, prosazovat univerzální západní kulturu a upadající schopností tak činit.

Tento rozpor jenom zvýraznil kolaps komunismu - po něm totiž na Západě vzniklo přesvědčení, že triumfovala ideologie Západu, tj. liberální demokracie, a tudíž má univerzální platnost. Západ, a hlavně pak Spojené státy, které byly vždy národem misionářů, žijí v přesvědčení, že nezápadní národy by se měly přimknout k západním hodnotám - demokracii, volnému trhu, omezeným pravomocím vlády, lidským právům, individualismu, vládě zákona - a tyto hodnoty začlenit do svých institucí. Některé minority v ostatních civilizacích tyto hodnoty občas přijímají, nicméně převládají postoje sahající od všeobecného skepticismu až k rozhodnému odmítání. To, co Západ vnímá jako univerzalizmus, chápe zbytek světa jako imperialismus.

Západ se snaží, a bude v tom pokračovat i do budoucna, udržet si své výsadní postavení ve světě a hájit své zájmy tím, že je bude definovat jako zájmy „světového společenství“. Tato fráze se stala jistým eufemismem (a nahradila termín „Svobodný svět“), který má zajistit globální legitimitu akcím Spojených států a dalších západních mocností. Tak například se Západ pokouší integrovat ekonomiky nezápadních společností do globálního ekonomického systému, který má pod svou kontrolou. Ovšem prostřednictvím Mezinárodního měnového fondu a dalších mezinárodních ekonomických organizací Západ podporuje vlastní ekonomické zájmy a ostatním národům vnucuje takovou hospodářskou politiku, kterou považuje za vhodnou. Kdyby byl v libovolném nezápadním národě proveden výzkum veřejného mínění, MMF by sice získal podporu ministrů financí a několika dalších lidí, ovšem špatně by pochodil u většiny ostatních, již by asi souhlasili s Gorgiem Arbatovem, který úředníky Mezinárodního měnového fondu charakterizoval jako „neobolševiky, kteří rádi ostatní lidi zbavují jejich peněz, uvalují na ekonomické i politické jednání nedemokratická a cizí pravidla a potlačují tak ekonomickou svobodu“.¹

Příslušníci nezápadních zemí rovněž bez váhání poukazují na propast mezi západními principy a činy. Pokrytectví, dvojí míra a všechna ta „potud“, „ale“, „avšak“ - to je cena, jež se platí za univerzalistické nároky. Západ podporuje demokracii, ale jenom pokud zrovna nevynechá k moci islámské fundamentalisty; zákaz šíření zbraní

hromadného ničení sice platí pro Írán a Irák, ale již nikoli pro Izrael; volný trh sice je elixírem hospodářského růstu, avšak nikoli v oblasti zemědělství; dodržování lidských práv je problémem v případě Číny, ale už ne v případě Saudské Arábie; agrese proti Kuvajtu, který disponuje velkým ropným bohatstvím, je všeobecně odsouzena, ale v případě podobné agrese proti chudé Bosně takové odsouzení chybí. Dvojitá míra v praxi - to je nevyhnutelná cena za univerzální standardy principů.

Poté, co nezapadni společnosti dosáhly formální nezávislosti, se pokoušejí vymanit i z ekonomické, vojenské a kulturní nadvlády Západu. Země východní Asie jsou již na dobré cestě vyrovnat se Západu ekonomicky. Asijské a islámské země hledají cesty, jak se mu vyrovnat vojensky. Univerzalistické aspirace západní civilizace, úpadek její relativní moci a rostoucí kulturní asertivita ostatních civilizací - to jsou faktory, které obecně způsobují problémy ve vztazích mezi Západem a zbytkem světa. Povaha těchto vztahů a míra, do jaké jsou nepřátelské povahy, se však značně různí a dá se roztrždit do tří kategorií. Je pravděpodobně, že s civilizacemi, které jsou „vyzývatelem“ Západu, jako je islám a Čína, bude mít Západ vždy napjaté a často otevřeně nepřátelské vztahy. Oproti tomu ve vztazích s Latinskou Amerikou a Afrikou, tedy slabšími civilizacemi, navíc do jisté míry na Západu závislými, se bude objevovat konfliktů mnohem méně, zejména pak ve vztazích s Latinskou Amerikou. Někde mezi těmito dvěma extrémami se budou nacházet vztahy Ruska, Japonska a Indie k Západu, přičemž tyto vztahy budou obsahovat jak prvky spolupráce, tak konfliktu, a to podle toho, budou-li se tyto tři ústřední státy svých civilizací přiklánět k civilizacím Západu nepřátelským nebo k Západu. Tyto země tak představují jakési kyvadlo mezi Západem na jedné straně a čínskou a islámskou civilizací na straně druhé.

Islám a Čína ztělesňují bohaté kulturní tradice značně odlišné od tradice západní a v očích svých příslušníků i tradice vysoce převyšující kulturu Západu. Moc a asertivita obou dvou ve vztazích se Západem stále vzrůstá a konflikty mezi jejich hodnotami a zájmy a hodnotami a zájmy Západu jsou stále častější a intenzivnější. Jelikož islám postrádá ústřední stát, jeho vztahy k Západu se liší stát od státu. Nicméně od sedmdesátých let se zde vyskytuje celkem konzistentní protizápadní trend vyznačující se vzestupem fundamentalismu, posuny moci v muslimských zemích od prozápadních k protizápadním vládám, vznikem kvaziválečného stavu mezi některými islámskými skupinami a Západem a oslabením pojitků z doby studené války, která existovala mezi některými muslimskými zeměmi a Spojenými státy. Rozdíly ve specifických problémech ještě zdůrazňuje zásadní otázka, totiž: jakou roli budou hrát tyto civilizace vzhledem k Západu při utváření budoucího světa? Budou globální instituce, distribuce moci, politika a ekonomika jednotlivých zemí v

dvacátém prvním století v převážné míře odrazem hodnot a zájmů Západu, nebo naopak islámu a Číny?

Realistická teorie mezinárodních vztahů říká, že ústřední státy nezápadních civilizací by se měly spojit, chtějí-li se vyrovnat dominantní moci Západu. V některých oblastech k tomu skutečně opravdu došlo, nicméně se nejeví jako příliš pravděpodobné, že by v blízké budoucnosti mohla vzniknout nějaká široká protizápadní koalice. Islámská a čínská civilizace se diametrálně rozcházejí v otázce náboženství, kultury, společenské struktury, tradice, politiky i v základních postojích, jež stojí u kořenů způsobu života lidí v těchto civilizacích. Vnitřně toho mají mezi sebou společného asi ještě méně než se západní civilizací, ovšem v politice vytváří společné zájmy společný nepřítel. Islámské a čínské společnosti, jež Západ vnímají jako protivníka, tak mají důvod mezi sebou proti němu spolupracovat, stejně jako spolupracovali Spojenci se Stalinem proti Hitlerovi. Tato spolupráce se může promítnout do řady otázek včetně lidských práv a ekonomiky. Především se však může projevit ve snaze společností těchto dvou civilizací zvyšovat svůj vojenský potenciál, hlavně pak zbraně hromadného ničení a zařízení na jejich odpalování, aby tím mohly vyrovnat větší konvenční vojenskou sílu Západu. Za takovým účelem ostatně počátkem devadesátých let vzniklo „islámsko-konfuciánské spojení“, jehož se účastnily na jedné straně Čína a KLDR, na straně druhé Pákistán, Írán, Irák, Sýrie, Libye a Alžírsko.

Problémy rozdělující Západ a ostatní společnosti nabývají v mezinárodní agendě na významu. Hlavní tři jsou tyto: 1) snaha Západu prostřednictvím politiky nešíření zbraní hromadného ničení a politiky odzbrojení si udržet vojenskou převahu v oblasti nukleárních, biologických a chemických zbraní a prostředků na jejich odpalování; 2) západní prosazování vlastních politických hodnot a institucí přinucováním států jiných civilizací respektovat lidská práva v té podobě, jak byla definována Západem, a přijmout demokracii podle západního scénáře; 3) západní ochrana vlastní kulturní, společenské i etnické integrity omezováním počtu přijímaných přistěhovalců nebo uprchlíků. Ve všech těchto oblastech se při obhajování vlastních zájmů vůči nezápadním společnostem Západ potýká s obtížemi a patrně tomu tak bude i nadále.

Síření zbraní

Rozptyl vojenského potenciálu je důsledkem globálního ekonomického a společenského rozvoje. Země jako Japonsko, Čína i další asijské státy jsou stále bohatší a zároveň roste i jejich vojenská moc. Stejně tomu nakonec bude i v případě islámských států, a dokonce i v případě Ruska za předpokladu, že se mu podaří uskutečnit ekonomickou reformu. V posledních desetiletích dvacátého století často nezapadni národy získávaly dokonalé zbraně prostřednictvím dodávek ze západních zemí,

Ruska, Izraele, Číny a zároveň si budovaly vlastní zařízení na jejich výrobu. Tento proces bude pokračovat a počátkem dvacátého prvního století se podle všeho i zrychlí. Nicméně i v příštím století bude Západ, tj. hlavně Spojené státy s občasnou pomocí Francie a Velké Británie, jako jediný schopen vojensky intervenovat téměř kdekoliv na světě. A pouze Spojené státy budou disponovat takovou vzdušnou silou, která jim umožní bombardovat prakticky kterékoliv místo světa. Toto jsou základní prvky vojenského postavení Spojených států coby globální mocnosti a Západu jako dominantní světové civilizace. Navíc Západ bude mít v nejbližší budoucnosti nad zbytkem světa výraznou převahu i v konvenčních ozbrojených silách.

Jelikož vybudování prvotřídního konvenčního vojenského potenciálu vyžaduje značný čas, úsilí i výdaje, hledají nezapadni země jiné způsoby, jak tuto konvenční vojenskou převahu Západu vyvážit. Jednou z možností je získat zbraně hromadného ničení a zařízení na jejich odpalování. Motivací získat tyto zbraně mají především ústřední země civilizací a také ty, které jsou nebo se chtějí stát dominantními regionálními mocnostmi. Tyto zbraně by totiž v případě těchto států vytvořily základy jejich dominantního postavení v regionu a zároveň by byly prostředkem, jak ve svém regionu zabránit intervenci Spojených států nebo jiné vnější mocnosti. Kdyby Saddám Husajn svou invazi do Kuvajtu odložil o dva, tři roky a vyčkal, až bude mít k dispozici jaderné zbraně, velmi pravděpodobně by mu teď patřil jak Kuvajt, tak ropná pole Saudské Arábie. Nezapadni státy si z války v Perském zálivu vzaly jasné ponaučení - Severní Korea si je formulovala takto: „Nedovolte Američanům vojensky se připravit, nedovolte jim použít vzdušné síly, nenechejte je převzít iniciativu a zabraňte tomu, aby mohli vést válku s minimem vlastních obětí." Indičtí vysocí důstojníci toto ponaučení formulovali ještě explicitněji: „Nebojujte se Spojenými státy, dokud nemáte jaderné zbraně."²¹ A právě tuto větu si vzali k srdci političtí vůdci i vojenští velitelé po celém nezapadním světě, přičemž tato věta má ještě hodnověrný dodatek: „Budete-li mít jaderné zbraně, Spojené státy s vámi bojovat nebudou."

Lawrence Freedman postřehl, že „jaderné zbraně místo aby jako obvykle posilovaly mocenskou politiku, jsou ve skutečnosti spíše potvrzením tendence k fragmentaci mezinárodního systému, v němž kdysi velké mocnosti nyní hrají stále menší role". Jaderné zbraně dnes mají pro *Západ* zcela opačnou funkci než v době studené války. Tehdy, jak podotkl americký ministr obrany Les Aspin, jaderné zbraně kompenzovaly nedostatek západního konvenčního potenciálu ve srovnání se Sovětským svazem. Byly jakýmsi „rovnítkem". Ve světě po studené válce však Spojené státy disponují „největším množstvím konvenčních zbraní a o získání jaderných zbraní se pokoušejí právě naši potenciální nepřátelé.

My bychom tak mohli být těmi, jejichž konvenční sílu budou chtít kompenzovat zase oni."³⁾

Proto nepřekvapí, že Rusko ve svém plánování obrany zdůraznilo úlohu jaderných zbraní a že v roce 1995 od Ukrajiny odkoupilo další interkontinentální střely i bombardéry. „V současné době slýcháme to, co jsme o Rusech říkali v padesátých letech," poznamenal jeden americký vojenský expert. „Rusové dnes říkají: .Potřebujeme jaderné zbraně, abychom mohli kompenzovat jejich konvenčních převahu." Z podobných důvodů, tj. z důvodu politiky zastrašování, nechtěly Spojené státy v době studené války slíbit, že by jaderné zbraně nepoužily jako první. A jelikož ve světě po stude-

né válce hrají jaderné zbraně zcela novou odstrašující funkci, Rusko zrušilo dřívější sovětský slib, že je nepoužije jako první. Současně s ním oslabila podobný slib z roku 1964 i Čína a pokračovala tak v budování politiky omezeného zastrašování.⁴⁾ Těchto příkladů budou pravděpodobně následovat i ostatní ústřední státy jednotlivých civilizací stejně jako regionální mocnosti, kterým se v nedávné době podařilo získat jaderné hlavice či jiné zbraně hromadného ničení. Jedině tak totiž mohou odstrašující účinek svých zbraní maximalizovat a Západ odradit od vojenské konvenční akce proti nim.

Jaderné zbraně však mohou Západ ohrozit i přímo. Čína i Rusko disponují balistickými střelami, které s jadernými hlavicemi mohou doletět až do Evropy nebo Severní Ameriky. Svůj raketový arzenál rozšiřují Severní Korea, Pákistán i Indie a je pravděpodobné, že jednoho dne budou mít dostatečnou kapacitu, aby tyto zbraně mohly namířit proti Západu. Navíc jaderné zbraně lze používat i jiným způsobem. Vojenští analytici vypracovali jisté spektrum násilí, jež sahá od války s nízkou intenzitou, jakou je například terorismus či občasná partyzánské války, přes omezené válčení, války větší intenzity, v nichž dochází k nasazení velkého počtu konvenčních sil, až po válku jadernou. Terorismus je historicky zbraní slabých, tj. těch, kteří nedisponují konvenční vojenskou silou. A právě jaderné zbraně byly od konce druhé světové války prostředkem, jímž ti slabí kompenzovali nedostatek konvenčních zbraní. V minulosti byli teroristé schopni pouze omezeného násilí, tu mohli zabít pár lidí, tu zničit nějakou továrnu, zatímco k masivnímu násilí bylo zapotřebí značné vojenské síly. Nicméně jednoho dne bude hrstka teroristů schopna vyvinout obrovskou míru násilí a způsobit hromadnou zkázu. Odděleně jsou terorismus a jaderné zbraně zbraněmi nezapadných slabých. Dojde-li k jejich spojení, nezapadni slabí se stanou silnými.

Ve světě po studené válce se pokusy o výrobu zbraní hromadného ničení a zařízení na jejich odpalování soustřeďují především do islámských a kon-fuciánských států. Malý počet jaderných zbraní vlastní Pákistán a

pravděpodobně i Severní Korea nebo přinejmenším je v jejich silách tyto zbraně rychle složit. Zároveň s tím však vyvíjejí nebo nakupují nosné rakety dlouhého doletu. Irák disponuje významným chemickým vojenským potenciálem a vyvíjel značnou snahu získat biologické i jaderné zbraně. V Íránu

probíhá velký program na vývoj jaderných zbraní, zároveň byla zvýšena kapacita íránských nosných raket. V roce 1988 prezident Rafsandžání prohlásil, že Írán „musí být plně vybaven jak pro defenzivní, tak ofenzivní účely chemickými, bakteriologickými i radiologickými zbraněmi“ a o tři roky později íránský viceprezident sdělil islámské konferenci: „Protože Izrael nadále disponuje jadernými zbraněmi, my muslimové musíme spolupracovat, abychom vyvinuli atomovou bombu, a to bez ohledů na snahy OSN zabránit šíření jaderných zbraní.“ V letech 1992 a 1993 přední představitelé americké zpravodajské služby tvrdili, že Írán se pokouší získat jaderné zbraně a v roce 1995 ministr zahraničí Warren Christopher výslovně potvrdil, že „Írán stále intenzivněji pracuje na vývoji jaderné hlavice“. K muslimským státům, které mají údajně zájem na výrobě jaderných zbraní, patří Libye, Alžírsko a Saudská Arábie. Tedy, mohu-li použít metaforu Aliho Mazruia, „srpek měsíce svítí na .atomový hřib‘ a kromě Západu může tento srpek ohrozit i ostatní civilizace. Islám by nakonec mohl hrát jadernou ruskou ruletu s dvěma dalšími civilizacemi — hinduismem v jižní Asii, sionismem a politickým judaismem na Blízkém východě.“⁵

Právě v šíření zbraní docházelo mezi islámskými a konfuciánskými společnostmi k nejextenzivnějším a nejkonkrétnějším vazbám, neboť Čína hrála ústřední roli v transferech konvenčních i nekonvenčních zbraní do mnoha muslimských států. Součástí těchto transferů byla výstavba tajného, přísně střeženého jaderného reaktoru v alžírské poušti, který má oficiálně sloužit pro výzkum, avšak západní experti se domnívají, že jeho pravým účelem je výroba plutonia, prodej materiálu na výrobu chemických zbraní do Libye, zásilka střel středního doletu CSS-2 do Saudské Arábie, dodávky nukleární technologie nebo materiálu do Iráku, Libye, Sýrie a Severní Koreje, dodávky velkého množství konvenčních zbraní do Iráku. K těmto čínským obchodům se počátkem devadesátých let přidala Severní Korea, která prostřednictvím Íránu poskytla Sýrii střely Scud-C a poté i mobilní zařízení na jejich odpalování.⁶

Ústřední přezkou ve zbrojařském spojení mezi islámem a konfuciánskými státy byly styky mezi Čínou a do menší míry Severní Koreou na jedné straně a Pákistánem s Íránem na straně druhé. V letech 1980 až 1991 byly dvěma hlavními odběrateli čínských zbraní Írán a Pákistán, hned po nich následoval Irák. Čína a Pákistán mezi sebou vybuchovaly velice těsné vojen-

ské vazby, jež mají počátek v sedmdesátých letech. V roce 1989 tyto dvě země podepsaly desetileté memorandum o porozumění pro „vojenskou spolupráci v oblasti vzájemného obchodu, společného výzkumu a vývoje, společné výroby, dodávek technologií a rovněž v oblasti exportu do třetích zemí na základě vzájemné dohody". V roce 1993 byl ke smlouvě podepsán dodatek, kterým Čína poskytla Pákistánu úvěr na nákup zbraní, a stala se tak „nejspolehlivějším a největším pákistánským dodavatelem vojenského materiálu, kdy celou pákistánskou armádu zásobila veškerým vojenským materiálem". Dále Čína Pákistánu pomohla vybudovat zařízení na výrobu nadzvukových letadel, tanků, dělostřelectva a raket. Ovšem nejvýznamnější byla čínská pomoc při budování jaderného potenciálu: Čína Pákistán patrně zásobovala uranem, poskytovala mu rady v oblasti raketového designu a možná mu i umožnila testovat jadernou zbraň na vlastním testovacím území. Dále jej zásobila balistickými střelami M-II s doletem 300 kilometrů, které jsou schopné nést jaderné hlavice, a tak porušila slib daný Spojeným státům. Na oplátku z Pákistánu získala technologii na tankování letadel pohonnými hmotami ve vzduchu a střely Stinger.⁷

V devadesátých letech se rovněž zintenzivnily zbrojařské kontakty mezi Čínou a Íránem. Během íránsko-irácké války v osmdesátých letech dodávala Čína Íránu 22 procent všech jeho zbraní, v roce 1989 se stala jeho vůbec největším dodavatelem. Rovněž se aktivně podílela na íránské otevřeně deklarované snaze získat jaderné zbraně. Poté, co podepsaly „zakládající čínsko-íránskou dohodu o spolupráci", se obě země v lednu 1990 dohodly na desetileté vědecké spolupráci a dodávkách zbraní. V září 1992 navštívil prezident Rafsandžání v doprovodu íránských jaderných odborníků Pákistán a pak pokračoval do Číny, kde podepsal další dohodu o jaderné spolupráci. V únoru 1993 Čína souhlasila s tím, že v Íránu postaví dva jaderné reaktory o výkonu 300 MW. V souhlasu s těmito dohodami dodávala Čína Íránu nukleární technologii a informace, podílela se na školení íránských vědců a konstruktérů a rovněž Íránu poskytla zařízení na obohacování kalutronem. V roce 1995, v důsledku trvalého nátlaku ze strany Spojených států, Čína souhlasila s tím, že „zruší" (podle Spojených států) nebo „pozastaví" (podle Číny) prodej dvou 300 MW reaktorů. Čína byla rovněž hlavním íránským dodavatelem raket a raketové technologie, a to včetně střel Silkworm, které se do Íránu dostaly koncem osmdesátých let přes Severní

Koreu, a „desítek, možná stovek systémů na řízení těchto střel a počítačového vybavení" dodaných v letech 1994-1995. Čína dále Íránu udělila licenci na výrobu střel země-země. K této pomoci se přidala i Severní Korea, která do Íránu dopravila rakety Scud, pomohla mu vybudovat vlastní zařízení na jejich výrobu a poté v roce

1993 souhlasila s prodejem střely Nodong I s doletem 1000 km. Třetím vrcholem tohoto trojúhelníku byla široká spolupráce mezi Íránem a Pákistánem. Pákistán školil íránské vědce a v listopadu 1992 se zástupci Pákistánu, Íránu a Číny domluvili na spolupráci na jaderných projektech.⁸¹ Důkazem vysoké míry vzájemnosti a spolupráce mezi těmito zeměmi je rozsáhlá čínská pomoc Pákistánu a Íránu při vývoji zbraní hromadného ničení.

Důsledkem tohoto vývoje a potenciálních hrozeb, které představuje pro západní zájmy, se problém šíření zbraní hromadného ničení stal jednou z hlavních položek západní bezpečnostní agendy. Například v roce 1990 se 59 procent americké veřejnosti domnívalo, že důležitým úkolem zahraniční politiky je zabránit šíření jaderných zbraní. V roce 1994 jej za takový považovalo již 82 procent veřejnosti a 90 procent vůdčích činitelů zahraniční politiky. V září 1993 vytyčil prezident Clinton jako prioritu nerozšiřování jaderných zbraní a na podzim roku 1994 vyhlásil „národní pohotovost“ pro vypořádání se s „neobvyklou a výjimečnou hrozbou národní

bezpečnosti, zahraniční politice a ekonomice Spojených států“ spočívající v „šíření jaderných, biologických a chemických zbraní a zařízení na jejich odpalování“. V roce 1991 zřídila CIA Středisko proti šíření zbraní hromadného ničení, které mělo na sto zaměstnanců, v prosinci roku 1993 vyhlásil ministr obrany Aspin novou obrannou iniciativu proti šíření zbraní hromadného ničení a zřídil post náměstka pro jadernou bezpečnost a zabránění šíření jaderných zbraní.⁹¹

V době studené války probíhaly mezi Spojenými státy a Sovětským svazem klasické závody ve zbrojení, vyvíjely se stále dokonalejší jaderné zbraně a zařízení na jejich odpalování. Šlo tedy o zbrojení versus zbrojení. S koncem studené války nabylo soutěžení ve zbrojení zcela odlišného rázu. Protivníci Západu se pokoušejí získat zbraně hromadného ničení a *Západ* se jim v tom zase snaží zabránit. Nejde již tedy o zbrojení versus zbrojení, nýbrž spíše o zbrojení versus zmrazení. Součástí samotného soutěžení nejsou, až na rétorickou rovinu, velikost a potenciál západního jaderného arzenálu. Výsledek závodů ve zbrojení, jež mají podobu zbrojení versus zbrojení, závisí na zdrojích, odhodlání a technologické kompetenci obou stran a nelze jej předem stanovit. Výsledek závodů, které mají podobu zbrojení versus zmrazení, je mnohem předvídatelnější — západní snahy o zmrazení sice mohou zbrzdit zbrojení ostatních společností, nicméně nebude v jejich silách jej zcela zastavit. Ekonomický a společenský vývoj nezápadních společností, komerční lákadlo pro všechny státy, západní i nezapadní, jímž je možnost na prodeji zbraní, technologie a

vědeckých poznatků vydělat, a nakonec i politické motivy ústředních států a regionálních mocností chránit svou lokální hegemonii — to vše v různé míře západní snahy o zmrazení zbrojení podkopává.

Západ propaguje zákaz šíření zbraní hromadného ničení jako odraz zájmu všech národů o mezinárodní řád a stabilitu. Nicméně ostatní národy tuto propagaci vnímají jako úsilí o udržení západní hegemonie. Že tomu tak opravdu je, se odráží v rozdílech, s jakými přistupují k problému šíření jaderných zbraní na jedné straně Západ, a zejména Spojené státy, a na straně druhé regionální mocnosti, na jejichž bezpečnost by šíření jaderných zbraní mělo vliv. To platí především v případě Koreje: v letech 1993 a 1994 vládu Spojených států silně znepokojovala možnost, že Severní Korea získá jaderné zbraně. V listopadu roku 1993 prezident Clinton otevřeně prohlásil:

Tabulka 8.1
VYBRANÉ ČÍNSKÉ TRANSFERY ZBRANÍ, 1980-1991

	Írán	Pákistán	Írák
bitevní tanky	540	1 100	1 300
obrněné pěchotní transportéry	300	—	650
protitankové řízené střely	7 500	100	—
dělostřelecké zařízení/raketomety	1 200 *	50	720
bojová letadla	140	212	—
torpéda	332	32	—
střely země-vzduch	788 *	222 *	—

* označuje, že příjem zásilky nebyl potvrzen

Pramen: Karl W. Eikenberry, *Explaining and Influencing Chinese Arms Transfers* (Washington: National Defense University, Institute for National Strategic Studies, McNair Paper No. 36, únor 1995), s. 12

„Severní Koreji nesmí být umožněno vyrobit jadernou bombu. V tom musíme zůstat naprosto neústupní.“ Senátoři, poslanci a bývalí představitelé Bushova kabinetu zvažovali případnou nutnost ochromujícího útoku na severokorejská jaderná zařízení. Obavy USA ze severokorejského jaderného programu do značné míry pramenily z amerických obav ohledně globálního rozšíření jaderných zbraní. Pokud by totiž jadernou zbraň vyrobila Severní Korea, nejenom by to omezilo a zkomplikovalo možné americké akce ve východní Asii, ale v případě, že by svou jadernou technologii prodávala, mohlo by to mít pro USA stejný dopad i v jižní Asii a na Blízkém východě.

Na druhé straně Jižní Korea na bombu pohlížela z hlediska svých regio-

nálních zájmů. Mnoho Jihokorejců vnímalo severokorejskou pumu jakožto pumu *korejskou*, tj. takovou, která by nikdy nebyla použita proti ostatním Korejčům, ale mohla by být použita na ochranu Koreje před Japonskem a dalšími potenciálními hrozbami. Jihokorejští politici i armádní důstojníci se otevřeně těšili na sjednocenou Koreu disponující jadernou silou. Navíc by to dobře posloužilo jihokorejským zájmům: Severní Korea by zaplatila výdaje a byla by kvůli bombě vystavena tlaku ze strany ostatních států, přičemž Jižní Korea by bombu nakonec zdělila. Kombinace severokorejských jaderných zbraní a jihokorejské průmyslové síly by sjednocené Koreji umožnila zaujmout svou patřičnou roli, tj. úlohu hlavního aktéra na východoasijské scéně. V důsledku toho je značný rozdíl v tom, jak vnímal v roce 1994 situaci na korejském poloostrově Washington, tj. jako krizovou, a jak vnímala tutéž situaci Jižní Korea, totiž jako bezproblémovou, což mezi těmito dvěma státy vytvořilo „propast paniky“. Jedním „ze zvláštních rysů severokorejského jaderného programu je již od jeho počátku před několika lety“, jak vyzpozoval na vrcholu „krize“ v červnu 1994 jeden novinář, „to, že pocit krize je tím větší, čím dál je člověk od Koreje“. Podobný rozpor mezi bezpečnostními zájmy Spojených států a regionálních mocností nastal v jižní Asii, kde měli ze šíření jaderných zbraní větší obavy Američané než samotní obyvatelé regionu. Pro Indii a Pákistán byla jaderná hrozba ze strany toho druhého přijatelnější než americký návrh obě hrozby redukovat či zcela eliminovat.¹⁰

Snaha Spojených států a dalších západních zemí zabránit „kompenzujícímu“ šíření zbraní hromadného ničení se setkává, a patrně i nadále bude setkávat, pouze s omezeným úspěchem. Měsíc poté, co prezident Clinton prohlásil, že Severní Koreji nesmí být umožněno získat jadernou zbraň, jej americké zpravodajské služby informovaly, že jednu nebo dvě již podle všeho má.¹¹ A tak se najednou změnila americká politika — Spojené státy začaly Severní Koreji nabízet nejrůznější lákadla, jen aby ji přiměly svůj jaderný arzenál nerozšiřovat. Stejně tak nedokázaly Spojené státy zabránit vývoji jaderných zbraní v Indii, Pákistánu ani zastavit jaderný pokrok Íránu.

Na konferenci o Smlouvě o nešíření jaderných zbraní v dubnu 1995 se klíčovým problémem stala otázka, zda má být smlouva obnovena na dobu neurčitou, či pouze na omezenou dobu pětadvaceti let. Spojené státy byly nejrozhodnějším zastáncem trvalého prodloužení, nicméně řada ostatních zemí proti takovému prodloužení protestovala, tedy pokud by toto prodloužení nebylo doprovázeno radikálním snížením počtu jaderných zemí pěti uznávaných nukleárních mocností. Navíc Egypt odmítl prodloužení podepsat, nepodepíše-li i Izrael a ncsvolí-li k bezpečnostním inspekcím. Spojené státy nakonec dosáhly většinového konsenzu ve věci neomezené-

ho prodloužení, a to díky úspěšné strategii cskamotérství, úplatků a výhrůžek. Například Egypt ani Mexiko, které byly původně proti neomezenému prodloužení, nedokázaly svou pozici udržet tváří v tvář ekonomické závislosti na Spojených státech. A přestože byla smlouva prodloužena na základě konsenzu, představitelé sedmi muslimských států (Sýrie, Jordánská, Íránu, Iráku, Libye, Egypta a Malajsie) a jedné africké země (Nigérie) vyjádřili v závěrečné debatě nesouhlasné postoje.¹²

V roce 1993 se hlavním úkolem Západu, jak jej definovala americká politika, stal přechod od nešíření jaderných zbraní k protišíření. Tato změna pouze realisticky odráží skutečnost, že jistému šíření se už nebylo možné vyhnout. Během budoucího vývoje patrně dojde k další změně a americká politika se zaměří na to, jak se přizpůsobit šíření jaderných zbraní, a za předpokladu, že se vláda dokáže zbavit svého myšlení z doby studené války, také na to, jak podpora šíření jaderných zbraní může napomoci americkým a západním zájmům. Nicméně i v roce 1995 zůstaly Spojené státy a Západ nadále věrné politice jaderného zmrazení, jež je nakonec stejně odsouzena k neúspěchu. Šíření jaderných a jiných zbraní hromadného ničení je centrálním fenoménem pomalého, avšak neodvratného rozptylu moci v multicivilizačním světě.

Lidská práva a demokracie

Během sedmdesátých a osmdesátých let přešlo více než třicet zemí světa od autoritářských systémů k demokracii. Za touto vlnou přechodu k demokracii stojí hned několik příčin, nicméně bezpochyby hlavním a zásadním faktorem byl hospodářský rozvoj. Politika a akce Spojených států, nejvýznamnějších západoevropských mocností i mezinárodních institucí navíc napomohly ke vzniku demokracie ve Španělsku, Portugalsku, mnoha latin-skoamerických zemích, na Filipínách, v Jihokorejské republice a východní Evropě. Demokratizace byla nejúspěšnější v těch zemích, kde byl silný křesťanský a západní vliv. Je velice pravděpodobné, že nové demokratické režimy se stabilizují v těch jihoevropských a středoevropských zemích, které jsou katolické nebo protestantské, méně pravděpodobné je to v případě zemí Latinské Ameriky. Ve východní Asii se k demokracii v osmdesátých letech navrátily katolické a silně proamericky orientované Filipíny, představitelé křesťanských církví podporovali hnutí za demokracii i v Jihokorejské republice a na Tchaj-wanu. Jak již bylo zdůrazněno výše, zdá se, že v oblasti bývalého Sovětského svazu se stabilními demokraciemi úspěšně stanou pobaltské republiky; v pravoslavných republikách se úroveň a stabilita demokracie značně liší a je poměrně nejistá; v muslimských republikách jsou vyhlídky na demokracii celkem neutěšené. V devadesátých letech se až na Kubu vydala na cestu k demokracii většina zemí mimo Afriku, jejichž obyvatelstvo přijalo západní křesťanství nebo

kde alespoň existoval významný křesťanský vliv.

Tyto změny, doprovázené rozpadem Sovětského svazu, vyvolaly na Západě, a zejména pak ve Spojených státech, přesvědčení, že světová demokratická revoluce je v plném proudu, v důsledku čehož v dohledné době po celém světě převáží západní koncepty lidských práv a s nimi spojené západní formy politické demokracie. Prioritou Západu se stala podpora šíření demokracie. A tento cíl potvrdil i Bushův kabinet, když ministr zahraničí James Baker v dubnu 1990 prohlásil, že „po „zadržování přichází demokracie“ a že pro svět po studené válce „definoval prezident Bush náš nový úkol, který má spočívat v podpoře a upevňování“. Bili Clinton ve své volební kampani roku 1992 několikrát zdůraznil, že podpora demokracie bude jedním z hlavních cílů i jeho kabinetu — ostatně demokratizace

byla jediným tématem zahraniční politiky, kterému věnoval celý jeden volební projev. Když se svého úřadu ujal, navrhl dvoutřetinový nárůst dotací určených Národní nadaci pro demokracii; tajemník pro národní bezpečnost definoval ústřední téma Clintonovy zahraniční politiky jako „šíření demokracie“ a ministr obrany označil podporu demokracie za jeden ze čtyř hlavních úkolů a v rámci svého úřadu se pokusil pro dosažení tohoto cíle zřídit novou funkci se značnými kompetencemi. Podpora lidských práv a demokracie rovněž zaujala přední místo, byť v menší míře a méně zřetelně, v zahraniční politice evropských států i v kritériích, která používají Západem ovládané mezinárodní ekonomické instituce pro poskytování půjček a grantů rozvojovým zemím.

Do roku 1995 se tyto americké a evropské snahy setkávaly pouze s omezenými úspěchy. Tomuto západnímu tlaku totiž vzdorovaly skoro všechny nezápadní civilizace — patřily k nim hinduistické, pravoslavné, africké a do jisté míry i latinskoamerické země. Ovšem největší odpor vůči západním demokratizačním snahám pocházel z islámských zemí a Asie. Kořenil v širších hnutích kulturní asertivity, jak je ztělesňuje islámské obrození a asijská afirmace.

Neúspěch Spojených států v Asii pramení především ze stále rostoucího ekonomického bohatství, a tím pádem i sebevědomí asijských vlád. Asijsí publicisté Západ opakovaně upozorňovali, že stará doba závislosti a podřízenosti dávno minula a že Západ, jemuž ve čtyřicátých letech náležela polovina světového hospodářského produktu, který měl pod svou kontrolou OSN a také vytvořil Všeobecnou deklaraci lidských práv, je dávno minulostí. „Snahy podporovat dodržování lidských práv v Asii,“ tvrdí jeden singapurský představitel, „musí rovněž vzít v potaz změnu globální distribuce moci po studené válce..., západní vliv ve východní a jihovýchodní Asii se značně zmenšil.“¹³⁾

S tímto tvrzením je třeba souhlasit. Zatímco dohodu týkající se nukleár-

ních zbraní uzavřenou mezi Spojenými státy a Severní Koreou by šlo příhodně nazvat „dojednanou kapitulací“, neúspěch Spojených států řešit problém dodržování lidských práv v Číně a jiných asijských mocnostech byl kapitulací bezpodmínečnou. Poté, co Spojené státy Číně pohrozily, že nezaujme-li vstřícnější postoj k lidským právům, neposkytnou jí doložku nejvyšších výhod, dostalo se ministru zahraničí Clintonovy vlády v Pekin-

gu ponížení, Spojeným státům bylo odepřeno i gesto, jež by jim alespoň zachránilo prestiž, a vláda USA byla nucena na toto chování reagovat odmítnutím své dřívější politiky a oddělením statutu doložky od zájmů na dodržování lidských práv. Na tento projev slabosti Čína reagovala tak, že pokračovala, a dokonce zintenzivňovala jednání, proti němuž Spojené státy protestovaly. Podobně musela Clintonova vláda ustoupit ve sporu se Singapurem ohledně zbičování amerického občana stejně jako s Indonésií v otázce represivního násilí ve Východním Timoru.

Schopnost asijských režimů klást odpor západnímu tlaku na dodržování lidských práv posilovalo hned několik faktorů. Americké a evropské podniky měly eminentní zájem rozšiřovat své obchodní aktivity a zvyšovat investice v těchto rychle se rozvíjejících zemích, a své vlády proto vystavovaly značnému tlaku, aby tyto ekonomické vztahy nenarušovaly. Navíc asijské země podobný tlak vnímaly jako omezování vlastní svrchovanosti, a tak když došlo na tyto problémy, dohodly se na vzájemné podpoře. Tchajwanští, japonští i hongkongští podnikatelé investující v Číně měli značný zájem na tom, aby si Čína podržela privilegia plynoucí z doložky nejvyšších výhod — japonská vláda se proto veřejně distancovala od americké politiky dodržování lidských práv: nedovolíme, aby se „abstraktní pojem lidských práv“ dotkl našich vztahů s Čínou, prohlásil nedlouhou po událostech na náměstí Tchien-an-men premiér Kijči Miyazawa. Země sdružené v organizaci ASEAN zase nechtěly vyvíjet tlak na Barmu a v roce 1994 na svém zasedání dokonce přivítaly zástupce tamní vojenské junty, zatímco Evropská unie si slovy svého mluvčího musela přiznat, že její politika „nebyla příliš úspěšná“ a že bude muset k Barmě (Myanmu) zaujmout podobný postoj jako země ASEAN. Navíc rostoucí ekonomická moc umožnila státům jako Malajsie či Indonésie používat „podmínky v opačném směru“ vůči zemím a podnikům, které je kritizují, a zároveň dál pokračovat v jednání, které tyto námitky vzbuzuje.¹⁴¹

Celkově lze říci, že asijské země jsou díky své rostoucí ekonomické síle stále imunnější vůči západnímu tlaku v otázce lidských práv a demokracie. „Současná ekonomická moc Číny,“ postřehl v roce 1994 Richard Nixon, „činí lekce Spojených států o lidských právech nerozumnými, během deseti let je učiní irelevantními a během dvaceti z

nich udělá cosi směšného."¹⁵ Nicméně v té době již možná budou západní lekce zbytečné, a to z důvodu čínského ekonomického růstu. Vlády asijských zemí ve vztahu k západním vládám totiž posiluje jejich ekonomický rozvoj a v dlouhodobější perspektivě posílí vůči asijským vládám i asijské společnosti. A tak vydají-li se některé další asijské země cestou demokracie, bude to proto, že si to přála stále silnější asijská buržoazie a střední třída.

V kontrastu k dohodě o neomezeném prodloužení smlouvy o nešíření jaderných zbraní vyšly západní snahy o podporu lidských práv a demokracie v orgánech OSN naprázdno. Až na několik málo výjimek, mezi něž patřilo například odsouzení Iráku, rezoluce o dodržování lidských práv při hlasování v OSN nikdy neprošly. S výjimkou vlád latinskoamerických zemí se všechny ostatní vlády odmítly podílet na snahách, které byly mnohými považovány za „imperialismus lidských práv". Například v roce 1990 podalo Švédsko jménem dvaceti západních států návrh rezoluce odsuzující vojenský režim v Barmě, ovšem pro nesouhlas asijských a dalších zemí tato rezoluce neprošla. Stejně tak neuspěla při hlasování rezoluce odsuzující Írán za porušování lidských práv a Čína dokázala po celých pět let lobbovat za asijskou podporu a zamítnutí Západem navrhovaných rezolucí vyjadřujících znepokojení nad porušováním lidských práv v zemi. V roce 1994 navrhl Pákistán v Komisi pro lidská práva OSN rezoluci odsuzující porušování lidských práv v Kašmíru ze strany Indie. Proti tomuto návrhu se postavily jednak země, které mají s Indií přátelské vztahy, ale stejně tak dva největší spojenci Pákistánu, Čína a Írán, které byly dříve samy terčem podobných rezolucí, a Pákistán proto přesvědčily, aby svůj návrh stáhl. Komise pro lidská práva nedokázala odsoudit indické násilnosti v Kašmíru, a tím tak, jak postřehl *The Economist*, „s nimi v skrytu vyjádřila souhlas. Stejně tak prochází vraždění i dalším zemím: Turecku, Indonésii, Kolumbii či Alžírsku — všechny tyto státy unikly kritice. Komise tak poskytuje podporu vládám, které vraždí a mučí, což je přesný opak záměru, s nímž komise byla vytvořena."¹⁶

Rozdíly mezi Západem a ostatními civilizacemi v pojetí lidských práv a omezená schopnost Západu dosáhnout svých cílů se plně projeví na Světové konferenci OSN o lidských právech, která se konala v červnu 1993 ve Vídni. Na jedné straně stály evropské a severoamerické země, na druhé blok asi padesáti nezápadních států, přičemž mezi jejich nejaktivnějších patnáct členů patřila jedna země latinskoamerická (Kuba), jedna buddhistická (Barma), dále čtyři konfuciánské státy se značně rozdílnými politickými ideologiemi (Singapur, Vietnam, Severní Korea a Čína) a

devět zemí muslimských (Malajsie, Indonésie, Pákistán, Írán, Irák, Sýrie, Jemen, Súdán a Libye). Vůdčí postavení v tomto islámsko-asijském seskupení zaujímaly Čína, Sýrie a Írán. Mezi těmito dvěma bloky se nacházely latinskoamerické země, vyjma Kuby, které často podporovaly Západ, a také země africké a pravoslavné, které západní pozice rovněž někdy podporovaly, čas-tčji jiní však oponovaly.

Země se lišily podle své civilizační příslušnosti v těchto otázkách: univcrzalizmus versus kulturní relativismus s ohledem na lidská práva, relativní přednost ekonomických a společenských práv včetně práva na rozvoj versus politická a občanská práva, politické podmínky pro hospodářskou pomoc, zřízení úřadu Komisaře OSN pro lidská práva, do jakého rozsahu by se na vládní konferenci mělo podílet souběžné vídeňské setkání nevládních organizací pro lidská práva, konkrétní práva, na nichž by se účastníci konference dokázali shodnout a rovněž mnoho specifických otázek — například zda má být dalajlámovi umožněno vystoupit na konferenci a zda má být výslovně odsouzeno porušování lidských práv v Bosně.

V těchto otázkách existovaly mezi Západem a asijsko-islámským blokem závažné neshody. Dva měsíce před začátkem vídeňské konference se představitelé asijských zemí setkali v Bangkoku a podepsali deklaraci zdůrazňující, že lidská práva je třeba posuzovat „v kontextu národních a regionálních zvláštností stejně jako nejrozumnějších historických, náboženských a kulturních prostředí“, že dohlížení nad dodržováním lidských práv narušuje státní suverenitu a že podmiňování ekonomické pomoci dodržováním lidských práv je neslučitelné s právem na rozvoj. Rozdíly v těchto i dalších otázkách byly takové, že téměř celý dokument vydaný na poslední předvídeňské přípravné schůzce v Ženevě byl plný závorek symbolizujících nesouhlas jedné či více zemí.

Západní země se na Vídeň špatně připravily, na konferenci byly přehlasovány a v jejím průběhu byly donuceny učinit více ústupků než jejich oponenti. V důsledku toho byla výsledná deklarace pouze minimální, tedy až na jasné zdůraznění práv žen. Tato deklarace byla, slovy jednoho ze zastánců lidských práv, „sporným dokumentem plným trhlin“ představujícím vítězství asijsko-islámské koalice a porážku Západu.¹⁷⁾ Vídeňská deklarace

neobsahovala žádné explicitní stvrzení práva na svobodu slova, tisku, shromažďování ani vyznání, čímž byla v mnoha ohledech slabší než Všeobecná deklarace lidských práv, kterou OSN přijalo v roce 1948. Tato změna odráží oslabování západní moci. Jak podotkl americký zastánce lidských práv: „Mezinárodní režim lidských práv z roku

1945 je minulostí, americká hegemonie byla narušena. Evropa zůstává i po událostech roku 1992 pouhým poloostrovem — dnešní svět je stejně arabský, africký a asijský jako západní. Všeobecná deklarace lidských práv a Mezinárodní konvence jsou dnes pro většinu planety méně důležité než v době po skončení druhé světové války." Podobný názor zastával i asijský kritik Západu: „Poprvé od přijetí Všeobecné deklarace v roce 1948 jsou na čelných místech země, jež nemají židovsko-křesťanskou tradici ani tradici přirozeného práva. Tato bezprecedentní situace bude určovat novou mezinárodní politiku lidských práv a stejně tak se s ní zvýší potenciál pro konflikty."¹⁸

„Velkým vítězem," podotkl další pozorovatel, „se ve Vídni zcela jasně stala Čína, tedy alespoň pokud úspěch spočívá v tom, říci ostatním, aby se klidili z cesty. Peking po celou konferenci vítězil jednoduše tím, že dával najevo svou sílu."¹⁹ Ovšem navzdory tomu, že byl Západ ve Vídni přehlasován a poražen, o několik měsíců později se mu podařilo nad Čínou dosáhnout nikoli nevýznamného vítězství. Jedním z velkých cílů čínské vlády totiž bylo získat pořadatelství letních olympijských her v roce 2000 pro Peking, a aby je získala, investovala čínská vláda nemalé prostředky. Hlasování o pořadatelství mělo v Číně značnou popularitu a naděje veřejnosti na vítězství Pekingu byly veliké. Čínská vláda lobbovala u ostatních vlád, aby vyvinuly nátlak na své olympijské výbory, ke kampani se připojil Hongkong i Tchaj-wan.

Tabulka 8.2
Tajné hlasování ve čtyřech kolech:

	První	Druhé	Třetí	Čtvrté
Peking	32	37	40	43
Sydney	30	30	37	45
Manchester	11	13	11	
Berlín	9	9		
Istanbul	7			
Zdrželo se hlasování			1	1
Celkově	89	89	89	89

Na druhé straně se proti volbě Pekingu rozhodně postavil Kongres Spojených států, Evropský parlament i organizace pro lidská práva. A přestože hlasování Mezinárodního olympijského výboru probíhá tajně, je zjevné, že rozhodovala příslušnost k jednotlivým civilizacím. Po prvním hlasování vedl Peking, jemuž se údajně podařilo získat širokou podporu

afrických zemí, po něm následovalo Sydney. Při druhém hlasování, kdy byl vyloučen Istanbul, získal Peking další hlasy, a to díky islámsko--konfuciánským vztahům. S odpadnutím Manchesteru a Berlína získalo jejich hlasy především Sydney, což znamenalo jeho vítězství ve čtvrtém kole a ponižující porážku Číny, která dávala hlavní díl viny Spojeným státům. „Americe a Velké Británii," poznamenal Lee Kuan Yew, „se podařilo porazit Čínu... Zdánlivým důvodem byla .lidská práva'. Skutečný důvod byl však politický - ukázat politickou sílu Západu."²⁰ Je sice nepochybné, že o sport se na světě zajímá mnohem více lidí než o lidská práva, avšak uvá-žíme-li porážku Západu ve Vídni i na dalších místech, pak tato osamocená ukázka západní „síly" je rovněž připomínkou západní slabosti.

Nejde ale jenom o to, že dochází k poklesu západní síly. Paradox demokracie způsobuje, že ve světě po studené válce Západ podporuje demokracii méně ochotně. Ostatně již v průběhu studené války se Západ, a hlavně pak Spojené státy, potýkaly s problémem „spojenců-tyrana": tj. stály před dilematem, zda spolupracovat s vojenskými juntami či diktátory, kteří však byli antikomunisté, a tím pádem užiteční partneři ve studené válce. Tyto spolupráce vyvolávaly rozpaky a někdy i pocity trapnosti, zvláště tehdy, když tyto režimy hrubě porušovaly lidská práva. Ovšem spolupráci bylo tehdy možné ospravedlnit jako menší zlo: tyto režimy většinou bývaly méně represivní než komunistické a bylo je možné považovat za méně trvalé a náchylnější vlivu ze strany USA a dalších zemí. Proč nakonec nespolupracovat s méně brutálním a přátelsky nakloněným tyranem, když jako jediná alternativa zbývá tyran nepřátelský a brutálnější? Ale ve světě po studené válce může být volba obtížnější — totiž mezi přátelským tyranem a nepřátelskou demokracií. Prostý předpoklad Západu, že demokraticky zvolené vlády budou ochotné ke spolupráci a orientované prozápadně, nemusí platit v těch nezápadních společnostech, kde může volební soutěžení vynést k moci protizápadní nacionalisty a fundamentalisty. Západu se ulevilo, když v roce 1992 alžírská armáda intervenovala a anulovala výsledek voleb, které by zcela jasně vyhrála fundamentalistická strana FIS. Stejně se západní vlády uklidnily, když byly zbaveny moci fundamentalistická Strana blahobytu v Turecku a nacionalistická BJP v Indii poté, co v letech 1995, respektive 1996 dosáhly volebního vítězství. Na druhé straně Írán má v kontextu své revoluce jeden z těch demokratičtějších režimů v islámském světě a v Egyptě nebo Saudské Arábii by svobodné volby téměř jistě vynesly k moci vlády mnohem méně nakloněné západním zájmům než jsou jejich nedemokratičtí předchůdci. Stejně tak by mohla být silně nacionalistická i svobodně zvolená vláda v Číně. Západní vůdci si uvědomují, že výsledkem demokratických procesů v nezápadních

společnostech bývají často protizápadně orientované vlády, a proto se jednak snaží tyto volby ovlivňovat a zároveň s tím opadá jejich nadšení podporovat v těchto společnostech demokracii.

Imigrace

Je-li demografie osudem dějin, pak pohyby populace jsou jejich motorem. Populační růst, ekonomické podmínky a vládní politika zapříčinily v minulých stoletích hromadnou migraci Řeků, Židů, germánských kmenů, Noru, Turků, Rusů, Číňanů i dalších národů. V některých případech se tyto přesuny odehrály relativně klidně, v jiných při nich docházelo ke značnému násilí. Nicméně skutečnými mistry demografické invaze byli v devatenáctém století Evropané. V rozmezí let 1821 a 1924 se do zámoří vystěhovalo přibližně 55 milionů Evropanů, z toho 34 milionů do Spojených států. Příslušníci západní civilizace dobývali a někdy i vyhlazovali jiné národy, prozkoumávali a osídlovali méně zalidněné země. Export lidí možná představoval nejdůležitější dimenzi vzestupu Západu v době od šestnáctého do dvacátého století.

Koncem dvacátého století došlo k odlišné a dokonce ještě mohutnější migrační vlně. V roce 1990 dosahoval počet legálních mezinárodních přesídlenců kolem 100 milionů, uprchlíků bylo na 19 milionů a nelegálních přesídlenců nejméně o deset milionů více. Tato nová migrační vlna byla částečně produktem dekolonizace, vzniku nových států a státní politiky, jež vystěhovalctví buď podporovala, anebo k němu přímo nutila. Ovšem stejně tak byla příčinou modernizace technologického vývoje. Se zdokonalením v oblasti dopravy se migrace stala snazší, rychlejší a levnější; s vývojem komunikačních technologií vzrostl počet lidí vydávajících se za ekonomickými příležitostmi a zlepšila se možnost udržovat vztahy mezi vystěhovalci a jejich rodinami v mateřské zemi. Navíc, stejně jako v devatenáctém století emigraci stimuloval hospodářský růst Západu, ve století dvacátém ji podněcoval hospodářský vzestup nezápádních společností. Migrace je sebesilující proces. Myron Weiner tvrdí: „Řídí-li se migrace nějakým zákonem, pak tím, že jakmile jednou migrační proudění začne, samo sebe posiluje. Vystěhovalci totiž umožňují emigrovat svým přátelům a příbuzným doma - poskytují jim informace, jak vše zařídit, ale také prostředky a v nové zemi jim pomáhají najít práci a bydlení." To má pak za následek, řečeno Weinerovými slovy, „globální migrační krizi".²¹⁾

Obyvatelé Západu se soustavně a rozhodně stavěli proti šíření jaderných zbraní, podporovali demokracii a lidská práva. Oproti tomu se jejich názory na imigraci vyznačují jistou rozporuplností a proměnlivostí závisující na změně rovnováhy, jež nastala v posledních dvaceti letech dvacátého století. Až do sedmdesátých let byly evropské země přistěhovalctví obecně nakloněné a některé z nich, například Německo

či Švýcarsko, imigraci dokonce podporovaly, neboť potřebovaly zaplnit nedostatek pracovních sil. Spojené státy zrušily v roce 1965 kvóty na počet přistěhovalců z Evropy a značně změnily své zákony, čímž během sedmdesátých a osmdesátých let došlo k obrovskému nárůstu imigrace. Nicméně koncem osmdesátých let se evropský postoj k imigraci i imigrační politice zásadním způsobem změnil - příčinami byla vysoká míra nezaměstnanosti, stále rostoucí počet přistěhovalců a jejich převážně „neevropský“ původ. O několik let později nastal z podobných příčin obdobný vývoj i ve Spojených státech.

Koncem dvacátého století mířilo nejvíce přesídlenců a uprchlíků z jedné nezapadní společnosti do jiné. Nicméně příliv emigrantů do západních společností se svou početností vyrovnal západní emigraci devatenáctého století. Podle odhadů žilo v roce 1990 ve Spojených státech na 20 milionů přistěhovalců první generace, v Evropě 15,5 milionu, v Austrálii a Kanadě 8 milionů. V největších evropských zemích tvořili přistěhovalci 7 až 8 procent celkové populace. Ve Spojených státech to v roce 1994 bylo 8,7 procent-

ta, což je dvakrát více než v roce 1970. V Kalifornii tvořili přistěhovalci dokonce 25 procent obyvatelstva a v New Yorku 16 procent. Během celých osmdesátých let se do Spojených států přistěhovalo zhruba 8,3 milionu lidí, v necelé první polovině let devadesátých to bylo již 4,5 milionu.

Noví přistěhovalci přicházeli především z nezápadních společností. V Německu v roce 1990 žilo 1 675 000 Turků, hned po nich následovali Jugoslávci, Italové a Řekové. Do Itálie zase proudili přistěhovalci především z Maroka, Spojených států (patrně z větší části vracející se američtí Italové), Tuniska a Filipín. Ve Francii žilo v polovině devadesátých let na 4 miliony muslimů, v západní Evropě jejich celkový počet činil 13 milionů. V padesátých letech byly dvě třetiny přistěhovalců do Spojených států z Evropy a Kanady, v letech osmdesátých pocházelo zhruba 35 procent z mnohem vyššího počtu imigrantů z Asie, 45 z Latinské Ameriky a z Evropy a Kanady pouze necelých 15 procent. Přirozený populační růst je ve Spojených státech malý, v Evropě prakticky nulový. Přistěhovalci se vyznačují velkou porodností, a tudíž v budoucnosti budou tvořit většinu populačního růstu západních společností. Důsledkem toho mají obyvatelé Západu rostoucí obavy, že „dnes do jejich zemí podnikají invazi nikoli armády a tanky, ale přistěhovalci hovořící cizími jazyky, uctívající jiné bohy, náležející k odlišným kulturám, kteří jim vezmou práci, budou okupovat jejich zemi, žít z jejich systému sociálního zabezpečení a ohrožovat jejich způsob života".²² Tyto fobie, jež mají své kořeny v relativním demografickém úpadku, „mají svůj základ v autentických střetech kultur a v obavách o národní identitu",²³ jak

podotýká Stanley Hoffmann.

Počátkem devadesátých let tvořili muslimové dvě třetiny přistěhovalců do Evropy. Evropské problémy s imigrací jsou tedy především problémy s imigrací muslimskou. Existuje zde jak nebezpečí demografické — přistěhovalcům lze přičíst 10 procent porodů v západní Evropě, Arabům 50 procent porodů v Bruselu —, tak nebezpečí kulturní. Muslimské komunity, ať již turecké v Německu, či alžírské ve Francii, se neintegrovaly do kultury hostitelské země a k obavám Evropanů vykazují jen málo známek, že by tak někdy vůbec chtěly učinit. „Po celé Evropě roste strach," řekl v roce 1991 Jean Marie Doménách, „z muslimské komunity přetínající evropské hranice a vytvářející tak jakýsi třináctý národ Evropského společenství."

Jeden americký publicista postřehl:

V/HLEDEM K PŘISTĚHOVALCŮM JE EVROPSKÉ NEPŘÁTELSTVÍ PO/O-
RUHODNĚ SELEKTIVNÍ. JEN MÁLO FRANCOUZŮ SE OHAVA PŘÍLIVU /,
VÝCHODU — NAKONEC VŠICHNI POLÁCI JSOU EVROPANÉ A KATOLÍCI.
STRACH NERO OPOVRŽENÍ VĚTŠINOU NEPANUJE ANI V PŘÍPADĚ
NEARAISSKÝCH PŘISTĚHOVALCŮ / . AFRIKY. NEPŘÁTELSTVÍ JE NAMÍŘENO
PŘEDEVŠÍM PROTI MUSLIMŮM. SLOVO ‚IMMIGRÉ‘ JE PRAKTICKY SYNONYMNÍ SE
SLOVEM ISLÁM, V SOUČASNÉ DOBĚ DRUHÝM NEJVĚTŠÍM NÁBOŽENSTVÍM VE
FRANCIÍ, A ODRÁŽÍ KULTURNÍ I ETNICKÝ RASISMUS HLUBOCE ZAKOŘENĚNÝ VE
FRANCOU/SKÉ HISTORII.²⁴

Nicméně Francouzi jsou spíše silně kulturně orientovaní než rasističtí v nějakém striktním smyslu slova. Do svých zastupitelských orgánů přijímají černé Afričany mluvící dokonale francouzsky, ovšem do škol nepřijímají muslimské dívky, které nosí závoj. V roce 1990 se 76 procent francouzské veřejnosti domnívalo, že v jejich zemi žije příliš mnoho muslimů, 46 procent zastávalo názor, že je tam příliš mnoho černochů, 40 procent, že ve Francii žije příliš Asijců a 24 procent si myslelo, že je v jejich zemi příliš Židů. V roce 1994 odpovědělo 47 procent dotázaných Němců, že by v sousedství svého bydliště raději neměli Araby, 39 procent nechtělo Poláky, 36 procent Turky a 22 procent Židy.²⁵ Na místo antisemitismu namířeného proti Židům tak v západní Evropě nastoupil antisemitismus proti-arabský.

Nesouhlas veřejnosti s přistěhovalectvím a nepřátelství vůči imigrantům se v extrémní podobě projevily v násilných činech páchaných na přistěhovalckých komunitách i jednotlivcích. Tyto násilnosti se počátkem devadesátých let staly obrovským problémem zejména v Německu. Ještě závažnější však byl nárůst volebních hlasů pravicových, nacionalistických, protipřistěhovalckých stran, které nicméně výrazného volebního úspěchu většinou nedosáhly. Například v Německu dosáhla Republikánská strana při volbách do Evropského parlamentu v roce 1989 více než 7 procent hlasů, avšak v národních volbách roku 1990 pouze 2,1 procenta. Ve Francii získala v roce 1988 Národní fronta, která byla ještě v

roce 1981 zanedbatelnou stranou, dokonce 9,6 procenta a od té doby se stabilizovala mezi 12 a 15 procenty v místních i parlamentních volbách. V roce 1995 obdrželi dva nacionalističtí kandidáti na post prezidenta 19,9 procent hlasů a Národní fronta získala místa starostů v několika městech včetně Toulonu a Nice. K podobnému vývoji došlo i v Itálii, kde vzrostl počet hlasů odevzdaných MSI/Národní alianci z 5 procent v osmdesátých letech až na 10 respektive 15 procent v letech devadesátých. V Belgii se zvýšil počet hlasů odevzdaných pro Vlámský blok/Národní frontu v místních volbách roku 1994 až na 9 procent, přičemž v Antverpách získal Vlámský blok dokonce 28 procent všech hlasů. Při parlamentních volbách v Rakousku vzrostl počet hlasů odevzdaných Svobodným z necelých 10 procent v roce 1986 až na více než 15 procent v roce 1990 a téměř 23 procent roku 1994.²⁶

Tyto evropské strany, které se stavějí proti imigraci, jsou do značné míry zrcadlovým obrazem islamistických stran v muslimských zemích. I ony byly outsidersy — odsuzovaly zkaženost vládních stran, využívaly nespokojenost občanů s ekonomickým stavem země, zvláště pak s problémem nezaměstnanosti, dovolávaly se náboženských a etnických hledisek a útočily na cizí vlivy ve své společnosti. Extremistické frakce těchto stran se obvykle podílely na násilí a terorismu. Ve většině případů dosahovaly evropské nacionalistické i islamistické strany většího úspěchu v komunálních než v parlamentních volbách a na vývoj reagovaly podobně vlády muslimských i evropských zemí. V muslimských zemích, jak jsme již viděli, se vlády začaly obecně přiklánět k islámu, a to jak používáním symbolů, tak svou politikou i praktikami. V Evropě zase strany středu přijaly rétoriku pravicových, protipřistěhovaleckých stran a podporovaly i jejich opatření. Kde účinně fungovala demokracie a k islámské či nacionalistické straně existovaly dvě nebo více alternativ, tam obvykle tato strana dosáhla nejvýše 20 procent hlasů. Přes tento strop se extremistické strany dostaly pouze v případech, kdy neexistovala žádná jiná efektivní alternativa kromě strany nebo koalice, která byla právě u moci, jak tomu ostatně bylo v Alžírsku, Rakousku a do značné míry také v Itálii.

Počátkem devadesátých let se evropští politici předháněli, jak reagovat na nárůst protipřistěhovaleckého citění. Tak například ve Francii prohlásil v roce 1990 Jacques Chirac, že „imigrace musí být naprosto zastavena“; ministr vnitra Charles Pasqua volal v roce 1993 po „nulové imigraci“ a protipřistěhovalecké postoje zaujímali rovněž Francois Mitterand, Edith Cressonová, Valéry Giscard d'Estaing i další politici hlavních stran. Přistěhovalectví se stalo hlavním problémem v parlamentních volbách roku 1993

a patrně i díky němu zvítězily konzervativní strany. Počátkem devadesá-

tých let se rovněž změnila francouzská vládní politika, v důsledku čehož se pro děti cizinců stalo obtížnější získat francouzské občanství, pro rodiny cizinců imigrovat do Francie, pro cizince zažádat o právo na azyl a pro Alžírany získat do Francie vstupní vízum. Ilegální přistěhovalci byli deportováni, pro jednání s imigranty byla posílena moc policie i dalších vládních úřadů.

Znepokojení nad problémem imigrace vyjádřil rovněž německý spolkový kancléř Helmut Kohl a spolu s ním i ostatní němečtí politici. Nejvýraznějším projevem těchto obav byl dodatek k článku XVI německé ústavy, podle něhož bude azyl udělován „pouze lidem pronásledovaným z politických důvodů“ a dojde ke snížení příspěvků poskytovaných žadatelům o azyl. V roce 1992 přišlo do Německa požádat o azyl 438 000 lidí, v roce 1994 pouze 127 000. Velká Británie přistěhovalectví radikálně omezila na 50 000 imigrantů ročně již v roce 1980, proto zde tento problém vyvolal menší napětí a méně projevů nesouhlasu než na kontinentě. Nicméně v letech 1992 až 1994 Velká Británie snížila počet těch, jimž byl každoročně azyl udělen, z více než dvaceti tisíc na necelých deset tisíc. Protože padly bariéry pro pohyb uvnitř Evropské unie, britské obavy byly namířeny především na nebezpečí neevropského přistěhovalectví z kontinentu. Celkově lze tedy říci, že v polovině devadesátých let západní evropské země neúprosně mířily k omezení, ne-li eliminaci počtu přistěhovalců z neevropských zemí.

Ve Spojených státech vystoupil problém imigrace do popředí o něco později než v Evropě a zdaleka nedosáhl takové emocionální intenzity. Spojené státy byly vždy zemí otevřenou přistěhovalcům, samotné se jako takové chápaly a v jejich dějinách docházelo k velice úspěšným procesům asimilace. Navíc v osmdesátých a devadesátých letech byla míra nezaměstnanosti ve Spojených státech podstatně nižší než v Evropě, a strach ze ztráty zaměstnání tak nebyl rozhodujícím faktorem, který by utvářel postoje vůči přistěhovalcům. Zdroje americké imigrace byly rovněž různorodější povahy než zdroje evropské, tudíž strach z pohlcení jednou cizí skupinou se nikdy nerozšířil na celý národ, byť v jednotlivých lokalitách reálně existoval. Rovněž kulturní odlišnost dvou největších přistěhovalčeských skupin od kultury hostitelské byla menší než v Evropě: Mexičané jsou katolíci hovořící španělsky, Filipínci rovněž katolíci, navíc hovořící anglicky.

Navzdory těmto faktorům se však čtvrt století poté, co byl v roce 1965 přijat zákon umožňující masivnější asijskou a latinskoamerickou imigraci, americké veřejné mínění změnilo. V roce 1965 si pouze 33 procent lidí přálo nižší počet přistěhovalců. V roce 1997 to bylo již 42 procent, roku 1986 49 procent a v letech 1990 a 1993 dokonce 61 procent. Výzkumy veřejného mínění z devadesátých let konzistentně

vykazují 60 nebo i více procent lidí, již touží po omezení počtu přistěhovalců.²⁷ A i když postoje vůči imigraci ovlivňují ekonomické zájmy a hospodářské podmínky, trvalá opozice vůči přistěhovalcům v dobách konjunktury i recese ukazuje, že v této změně veřejného mínění sehrály závažnější roli kultura, zločinnost a způsob života.

„Mnoho, možná většina Američanů," podotkl jeden pozorovatel v roce 1994, „svůj stát stále vnímá jako zemi osídlenou Evropany, jejíž zákony jsou dědictvím z Anglie, jejímž jazykem je (a také by měla zůstat) angličtina, jejíž instituce a veřejné budovy se inspirovaly západními klasickými normami, jejíž náboženství má židovsko-křesťanské kořeny a jejíž velikost původně povstala z protestantské pracovní morálky."

Odrazem těchto obav je skutečnost, že 55 procent dotázaných Američanů považovalo imigraci za hrozbu americké kultuře. Zatímco Evropané vnímají imigraci jako hrozbu muslimskou nebo arabskou, Američané ji vidí jako hrozbu latinskoamerickou, rovněž asijskou, ale především mexickou. Když byla část americké veřejnosti v roce 1990 dotázána, ze které země přijímají Spojené státy příliš emigrantů, Mexiko bylo uvedeno dvakrát častěji než kterýkoli jiný stát, po něm následovala Kuba, Orient (nespecifikováno), Jižní a Latinská Amerika (nespecifikováno), Japonsko, Vietnam, Čína a Korea.²⁸

Vzrůstající odpor veřejnosti vůči přistěhovalcům vyvolal počátkem devadesátých let změnu v politické orientaci, která je srovnatelná s tou evropskou. Vzhledem k uspořádání amerického politického systému sice pravicové a protipřistěhovalcké strany nezískávaly hlasy, ovšem stále se zvyšoval počet protiimigračních publicistů a zájmových skupin, jež byly čím dál aktivnější a také stále více slyšet. Největší odpor se soustředil proti na 3,5 až 4 milionům nelegálních přistěhovalců, na což zareagovali i politici. Stejně jako v Evropě i zde se nejsilnější reakce objevila na regionální a místní úrovni, tj. tam, kde nesou většinu nákladů spojených s přistěhoval-

ci. Proto Florida, a po ní ještě dalších šest států, požádala federální vládu o dotaci 884 milionů dolarů ročně, aby mohla pokrýt náklady na vzdělání, sociální zabezpečení, uplatňování zákona a další náklady spojené s nelegálními přistěhovalci. V Kalifornii, státě s největším absolutním i procentuálním počtem imigrantů, získal guvernér Pete Wilson podporu veřejnosti tím, že se zasazoval o odepření veřejného vzdělání dětem ilegálních imigrantů, odmítal, aby dětem narozeným ilegálním přistěhovalcům ve Spojených státech bylo udělováno americké státní občanství, a chtěl, aby byly zastaveny státní výplaty za nutnou lékařskou péči poskytovanou nelegálním přistěhovalcům. V listopadu 1994 Kaliforničané valnou většinou schválili v referendu návrh zákona č. 187, podle něhož byly ilegálním imigrantům a jejich

dětem odepřeny výhody v lékařském a sociálním zabezpečení stejně jako ve vzdělání.

V roce 1994 změnil svůj dřívější postoj i Clintonův kabinet — přikročil ke zpřísnění imigračních kontrol, pravidel pro udělování politického azylu, posílení Imigrační a naturalizační služby, pohraniční stráže a k výstavbě fyzických bariér podél mexické hranice. V roce 1995 navrhl Výbor pro imigrační reformu ustavený Kongresem v roce 1990 snížit počet přistěhovalců ročně z 800 tisíc na 550 tisíc s tím, že přednost se měla dávat malým dětem a oddaným párům, nikoli příbuzným imigrantů, kteří již získali americké občanství, což notně „popudilo asijsko-americké a hispánské rodiny“.²⁹ Mnohé z návrhů komise realizovala legislativa a objevila se i další opatření omezující přistěhovalectví. O těchto opatřeních Kongres jednal v letech 1995-1996. V polovině devadesátých let se tak imigrace stala důležitým politickým problémem i ve Spojených státech a v roce 1996 vystavěl Patrick Buchanan na odporu proti přistěhovalectví svou celou prezidentskou kampaň. Stejně jako Evropa i Spojené státy se vydaly cestou omezování počtu imigrantů z neevropských zemí.

Dokáží Evropa a Spojené státy odolat imigrační vlně? Ve Francii se objevily významné projevy demografického pesimismu sahající od šíravých románů Jeana Raspaila ze sedmdesátých let až po vědecké analýzy Jeana--Clauda Chesnais z let devadesátých, které ve svém komentáři shrnul v roce 1991 Pierre Lellouche: „Dějiny, blízkost a chudoba zaručují, že osudem Francie a Evropy je nechat se nakonec pohltnout lidmi ze ztroskotaných společností na jihu. Evropská minulost byla bílá a židovsko-křesťanská.

Budoucnost taková není.“³⁰ Nicméně budoucnost není neodvratně determinována a stejně tak žádná budoucnost nepotrvá věčně. Otázkou není, bude-li Evropa islamizována a Spojené státy hispanizovány, nýbrž zda se z Evropy a Ameriky stanou rozštěpené společnosti tvořené dvěma odlišnými a ponejvíce i oddělenými komunitami ze dvou odlišných civilizací, což zase závisí na počtu imigrantů a na míře, do jaké se asimilují do západní kultury převládající v Evropě i Americe.

Evropské společnosti obecně neusilují o asimilaci přistěhovalců anebo s ní alespoň mají značné potíže, přičemž nejasným zůstává, nakolik muslimové a jejich děti o takovou asimilaci vůbec stojí. A tak stálý příliv značného počtu imigrantů pravděpodobně bude mít ten výsledek, že vzniknou země rozdělené na křesťanské a muslimské komunity. Takovému vývoji lze zabránit jenom tehdy, budou-li

evropské vlády i veřejnost připraveny nést náklady spojené s omezením imigrace. K těmto výdajům by patřily jak přímé daně na zavedení protipřistěhovaleckých opatření, tak náklady společenské, jež by vznikly znepřátelením stávajících přistěhovaleckých komunit stejně jako potenciální dlouhodobé ekonomické náklady spojené s nedostatkem pracovní síly a nižším hospodářským růstem.

Nicméně problém muslimské demografické invaze se pravděpodobně zmenší, neboť míra populačního růstu v severoafrických a blízko východních společnostech dnes dosahuje svého vrcholu, v některých zemích je dokonce již za ním a následně se začne snižovat.³¹ A je-li tomu skutečně tak a migraci podněcuje demografický tlak, pak by muslimská imigrace mohla kolem roku 2025 být mnohem menší. To ale neplatí pro subsahar-skou Afriku. Pokud dojde k ekonomickému rozvoji, který podpoří v západní a střední Africe sociální mobilizaci, pak se zvýší podněty i příležitosti k migraci a hrozbu „poislámštění Evropy“ vystřídá hrozba jejího „poafričtění“. Zdáli se tato hrozba stane skutečností, bude také záviset na míře, do

Raspailova kniha *Le Camp de Saints* poprvé vyšla v roce 1973 (Paris, Uditions Robert Laf-front) a znovu byla vydána v roce 1985, kdy znepokojení ohledně imigrace nabralo ve Francii nové intenzity, Román rychle doporučili pozornosti Američanů, když vzrostlo znepokojení nad imigrací ve Spojených státech v roce 1994, Matthew Connelly a Paul Kennedy, „Must It Be the Rest Against the West?“ *Atlantic Monthly*, 274 (prosinec 1994), s. 61 nn. Raspailova předmluva k francouzskému vydání z roku 1985 byla v angličtině publikována v *The Sociál Contract*, 4 (zima 1993-94), s. 115-117.

Tabulka 8.3
POPULACE SPOJENÝCH STÁTŮ PODLE RASY A NÁRODNOSTI (v procentech)

	1995	2020 odhad	2050 odhad
Běloši nehispánského původu	74	64	53
Hispanci	10	16	25
Černoši	12	13	14
Asijci a ostrované z Tichomoří	3	6	8
Američtí Indiáni a domorodé obyvatelstvo Aljašky	<1	<1	1
Celkem (v milionech)	263	323	394

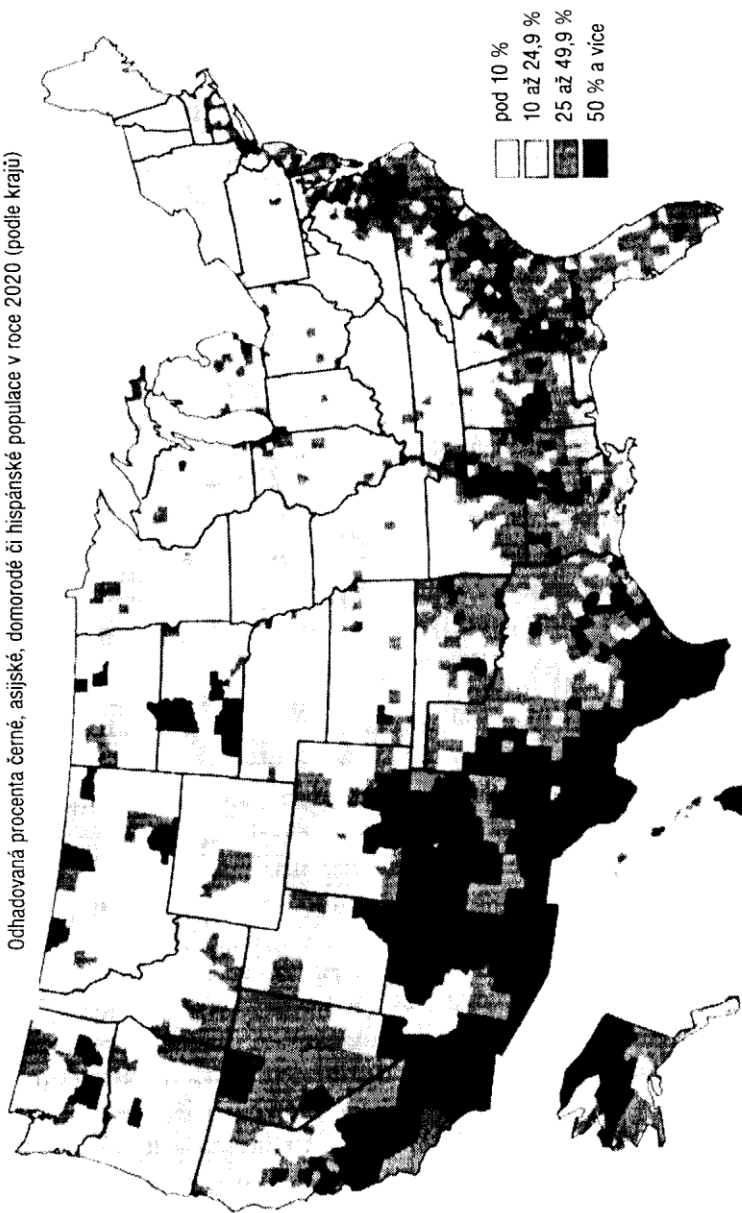
Pramen: U. S. Bureau of the Census, *Population Projections of the United States by Age, Sex, Race, and Hispanic Origin: 1995 to 2050* (Washington: U. S. Government Printing Office, 1996), s. 12-13

jaké se africká populace sníží vlivem AIDS a jiných epidemií a také na tom, jak silně bude přistěhovalec z jiných míst Afriky přitahovat Jihoafrická republika.

Zatímco pro Evropu jsou bezprostředním problémem muslimové, pro Spojené státy jím jsou Mexičané. Za předpokladu, že bude pokračovat současný trend i politika, americká populace, jak je to znázorněno v Tabulce 8.3, se v první polovině dvacátého prvního století výrazně změní a bude tvořena téměř 50 procenty bílého obyvatelstva a 25 procenty hispánského. Stejně jako v Evropě i ve Spojených státech může tento vývoj změnit změna imigrační politiky a zavedení protipřistěhovaleckých opatření. I tak ale zůstane ústředním problémem to, zda se Hispánci asimilují do americké společnosti stejným způsobem jako předchozí přistěhovalecké skupiny. Druhá a třetí generace hispánských přistěhovalců je sice vystavena mnoha podnětům a tlakům k asimilaci, ovšem na druhé straně mexická imigrace se od ostatních přistěhovaleckých skupin značně odlišuje. Za prvé, přistěhovalci z Evropy nebo Asie připlouvají přes oceán, Mexičané překračují hranici nebo přebrodí řeku. Když k tomu připočteme stále dokonalejší prostředky dopravy a komunikace, je zjevné, že udržovat úzké styky s domovskými komunitami je pro tyto přistěhovalce velice snadné. Za druhé, mexičtí přistěhovalci se soustřeďují na jihozápadě Spojených států, a tvoří tak část souvislé mexické populace sahající od Yucatanu až po Colorado (viz mapka). Za třetí, existují jasné důkazy o tom, že mexičtí přistěho-

SPOJENÉ STÁTY: ROZPOLCENÁ ZEMĚ?

Odhadovaná procenta černé, asijské, domorodé či hispánské populace v roce 2020 (podle krajů)

Pramen: Údaje Amerického statistického úřadu; © Rodger Doyle pro U.S. News & World Report

válci mají větší odpor k asimilaci než jiní imigranti a že Mexičané mají tendenci podržet si svou vlastní mexickou identitu, což se projevilo při sporech o přijetí návrhu zákona č. 187 v Kalifornii roku 1994. Za čtvrté, oblast osídlovaná Mexičany byla Spojenými státy anektována po vítězství ve válce s Mexikem v polovině devatenáctého století. Mexický hospodářský rozvoj skoro jistě vyvolá revanšistické pocity a v budoucnosti by americká vojenská expanze z poloviny devatenáctého století mohla být ohrožena a možná i negována mexickou demografickou expanzí v jednadvacátém století.

Změna mocenské rovnováhy mezi civilizacemi má za následek to, že Západ se potýká se stále většími potížemi, chce-li uskutečnit své cíle, ať už se jedná o šíření zbraní hromadného ničení, dodržování lidských práv, imigraci, či jiné otázky. Aby své ztráty v této situaci minimalizoval, musí při jednání s ostatními společnostmi obratně využívat svého ekonomického bohatství jako návnady a lákadla, upevnit svou jednotu a koordinovat politiku tak, aby ostatní společnosti nemohly vrazit klín mezi nějaké dvě západní země nebo využít rozdílů mezi dvěma západními národy. To, jak Západ dokáže naplňovat tuto strategii, bude záviset na jedné straně na povaze a intenzitě konfliktů s nepřátelskými civilizacemi, na straně druhé mírou, do jaké dokáže najít společné zájmy s civilizacemi nakloněnými Západu, a jak se s nimi dokáže ztotožnit.

Kapitola 9

Globální politika civilizací

Ústřední státy a konflikty na hranicích mezi civilizacemi

Civilizace jsou největší lidské kmeny, a střet civilizací tak je kmenovým konfliktem v globálním měřítku. V rodícím se světě mohou státy ze dvou odlišných civilizací vytvářet omezená taktická *ad hoc* spojení i koalice za účelem obrany svých zájmů vůči entitám ze třetí civilizace, anebo jednoduše proto, že některé zájmy sdílejí. Nicméně vztahy mezi skupinami z odlišných civilizací nebudou téměř nikdy blízké, naopak obvykle budou chladné, často dokonce nepřátelské. Spojení mezi státy z různých civilizací, dědictví minulosti jako například vojenská spojení z doby studené války, pravděpodobně ochabnou nebo se zcela vytráčí. Nenaplní se tak naděje na intercivilizační „partnerství“, o němž kdysi mluvili představitelé Ruska a Spojených států. Budoucí kontakty mezi civilizacemi budou mít nejružnější charakter, od chladných vztahů až po ozbrojené konflikty, přičemž většina vztahů se bude pohybovat mezi těmito dvěma extrémy. V mnoha případech možná vznikne cosi jako „studený mír“, před kterým kdysi varoval Boris Jelcin, když tvrdil, že právě zmíněný „studený mír“ by se mohl stát budoucností vztahů mezi Ruskem a Západem. Jiné intercivilizační vztahy by se zase mohly přiblížit situaci „studené války“. S termínem *la guerra fria* přišli ve třináctém století Španělé, když chtěli pojmenovat „obtížné soužití“ s muslimy v oblasti Středomořího moře. A v devadesátých letech mělo mnoho lidí za to, že právě mezi islámem a Západem vzniká nová „civilizační studená válka“.¹ Ve světě civilizací však nepůjde pouze o jeden druh vztahů, které postihuje tento termín. Studený mír, studená válka, obchodní válka, kvaziválka, nesnadný mír, problémové vztahy, intenzivní rivalita, konkurenční koexistence, závody ve zbrojení —

všechny tyto výrazy jsou vysoce pravděpodobným popisem vztahů, které budou existovat mezi entitami z různých civilizací. Důvěra a přátelství budou vzácné.

Intercivilizační konflikt nabývá dvou podob. Na místní neboli mikroúrovni dochází k hraničním konfliktům jednak mezi sousedícími státy z odlišných civilizací, jednak mezi skupinami z odlišných civilizací uvnitř jednoho státu a také mezi skupinami, které, jak tomu bylo v bývalém Sovětském svazu nebo Jugoslávii, se pokoušejí vybudovat nové státy z ruin státu starého. Hraniční konflikty jsou nejčastější tam, kde spolu sousedí muslimové s nemuslimy. Původ a dynamika těchto konfliktů jsou popsány v kapitolách 10 a 11. Na globální rovině neboli makroúrovni pak dochází ke konfliktům ústředních států - jejich aktéry jsou hlavní státy odlišných civilizací. V těchto konfliktech běží o otázky, jež jsou klasickými problémy mezinárodní politiky. Patří k nim:

1. boj o relativní vliv na utváření světového dění a akce globálních mezinárodních organizací jako OSN, Mezinárodní měnový fond a Světová banka;
2. soupeření o relativní vojenskou moc, což se projevuje ve sporech ohledně nešíření zbraní hromadného ničení, kontroly zbraní a rovněž v závodech ve zbrojení;
3. souboj o ekonomickou moc a blahobyt, jenž se projevuje ve sporech o obchod, investice i v dalších otázkách;
4. konflikty v personálních otázkách: tj. snahy státu jedné civilizace ochraňovat své příbuzné v civilizaci jiné, diskriminace lidí z jiné civilizace a snahy vypudit ze svého území lidi z jiné civilizace;
5. spory o hodnoty a kulturu, které se stávají příčinou konfliktů tehdy, když se nějaký stát snaží své hodnoty vnutit lidem z jiné civilizace;
6. občasné spory o území, kdy se hlavními účastníky hraničních konfliktů stávají ústřední státy civilizací.

Tyto otázky pochopitelně vyvolávaly konflikty po celé lidské dějiny. V případě států z různých civilizací však tyto konflikty ještě přiostrňuje kulturní odlišnost. Jakmile mezi ústředními státy jednotlivých civilizací vypukne spor, pokouší se kolem sebe sjednotit své civilizační kohorty, získat podporu zemí třetí civilizace, snaží se podporovat rozvraty v soupeřící civilizaci, podporovat ty země, které se od ní chtějí oddělit, a k dosažení svých cílů používat správnou kombinaci diplomatických, politických, hospodářských a tajných akcí stejně jako propagandu a nátlak. Nicméně je velmi nepravděpodobné, že by ústřední státy proti sobě použily přímou vojenskou sílu. Výjimku tvoří situace, k nimž došlo na Blízkém východě a na indickém subkontinentu, kde spolu ústřední státy odlišných civilizací přímo sousedí. Jinak jsou války mezi ústředními státy pravděpodobné pouze za dvou předpokladů. Za prvé, může k nim

dojít tehdy, eskaluje-li napětí z konfliktů na zlomové linii mezi místními skupinami, neboť příbuzné skupiny včetně ústředních států se spojují na podporu místních válčících skupin. Tato možnost však vytváří důležitý podnět pro ústřední státy soupeřících civilizací, aby se konflikty na zlomových liniích pokoušely řešit mírovou cestou.

Za druhé, válka mezi ústředními státy může být vyvolána změnami v globální mocenské rovnováze mezi civilizacemi. Již Thukydides zdůrazňoval, že příčinou peloponécké války byla vzrůstající moc Atén uvnitř řecké civilizace. Podobně i dějiny západní civilizace jsou historií „válek o hegemonii“ mezi vzrůstajícími a upadajícími mocnostmi. To, do jaké míry budou podobné faktory vyvolávat konflikt mezi vzrůstajícími a upadajícími ústředními státy jednotlivých civilizací, bude částečně záviset na jednom faktoru: zda státy těchto civilizací zvolí za prostředek, jak se vyrovnat se s vzestupem nové mocnosti, spojenectví, anebo se rozhodnou její moc nějak vyvažovat. Zatímco pro asijskou civilizaci je charakteristické spíše se přidat k mocnosti, která je právě na vzestupu, nárůst čínské moci by mohl vyvolat vyvažující reakce v civilizacích ostatních — Spojených státech, Indii a Rusku. V západních dějinách chybí opravdová válka o hegemonii, kterou by byla válka mezi Velkou Británií a Spojenými státy. Od Pax Britannica

totiž následoval nenásilný přechod k Pax Americana a je velice pravděpodobné, že jej usnadnila právě kulturní příbuznost těchto společností. Ovšem pokud takovéto příbuzenství chybí v situaci, kdy se mění mocenská rovnováha mezi Západem a Čínou, ještě to neznamená, že ozbrojený konflikt je nevyhnutelný, pouze je pravděpodobnější. A tak zatímco dynamismus islámu je stálým zdrojem mnoha poměrně malých hraničních konfliktů, vzestup Číny je potenciálním zdrojem velké civilizační války mezi ústředními státy civilizací.

Islám a Západ

Někteří lidé ze Západu, mezi nimi i americký prezident Bili Clinton, tvrdí, že Západ se nepotýká s problémem islámu jako takovým, nýbrž pouze s islamistickými násilnickými extremisty. Čtrnáct století dějin nám však říká něco jiného. Vztahy mezi islámem a křesťanstvem, katolickým i pravoslavným, byly po celou tuto dobu bouřlivé - jeden pro druhého vždy představoval toho Jiného. Ve srovnání s trvalým a vysoce konfliktním vztahem mezi islámem a křesťanstvím je konflikt dvacátého století mezi liberálními demokraciemi a marxismem-leninismem pouze prchavým a povrchním historickým fenoménem. V konfliktu mezi křesťanstvím a islámem někdy sice převažovala jakási mírová koexistence, častěji se však tyto vztahy vyznačovaly intenzivní rivalitou různého stupně horké války. Jejich „historická dynamika,“ podotýká John Esposito, „...bývala často svědkem soupeření těchto dvou komunit, kdy byly zmítány

strašlivým bojem o moc, zemi i duše."²¹ Během staletí obě náboženství povstávala a zase upadala v řadě chvilkových vzednutí, odmlk a ochabnutí.

Původní arabsko-islámský rozmach, trvající od počátku sedmého století až do poloviny století osmého, zajistil muslimům nadvládu v severní Africe, na Iberském poloostrově, Blízkém východě, v Persii a v severní Indii. Přibližně po dvě staletí byla hranice mezi islámem a křesťanstvem stabilizovaná. Pak koncem jedenáctého století křesťané opět získali kontrolu nad západním Středomořím, dobyli Sicílii a zmocnili se Toleda. Roku 1095 začaly křížové výpravy a po půldruhé století se křesťanští vládcí pokoušeli s čím dál menším úspěchem ustavit křesťanskou vládu ve Svaté zemi a přilehlých oblastech na Blízkém východě. Akkon, svou poslední oporu na Východě, ztratili křížáci v roce 1291. Mezitím se však na scéně objevili osmanští Turci: nejprve oslabili Byzanc a posléze dobyli i většinu Balkánu stejně jako severní Afriku, v roce 1453 se zmocnili Cařihradu a roku 1529 stanuli před Vídní. „Téměř celé jedno tisíciletí, od prvního přistání Maurů ve Španělsku až po druhé turecké obléhání Vídně, se Evropa nacházela pod stálou islámskou hrozbou,"³¹ píše Bernard Lewis. Islám je jedinou civilizací, které se kdy podařilo zpochybnit přežití Západu, přičemž to dokázal již nejméně dvakrát.

Nicméně v patnáctém století začal nastávat obrat. Křesťané postupně dobyli Iberský poloostrov, reconquista byla zakončena v roce 1492 dobytím Granady. Mezitím západní vynálezy na poli námořní navigace umožnily nejprve Portugalcům a po nich i dalším Evropanům obeplout srdce islámu a proniknout do Indického oceánu i dál. V téže době svrhli Rusové tatarskou nadvládu, pod kterou se nacházeli po dvě staletí.

Osmanská říše podnikla ještě jeden, poslední pokus o expanzi, jenž skončil marným obléháním Vídně v roce 1683. Tento neúspěch znamenal počátek dlouhého ústupu, jehož součástí byl i boj pravoslavných národů na Balkáně za osvobození od osmanské nadvlády, expanze habsburského impéria a rychlé ovládnutí Černého moře a Kavkazu Ruskem. Během období trvajícího přibližně jedno století se z „biče křesťanstva" stal „nemocný muž Evropy".⁴¹ Ránu z milosti Turecku uštěřily Itálie, Francie a Velká Británie, když po první světové válce na všech zbývajících osmanských územích s výjimkou teritoria Turecké republiky ustavily svou přímou nebo nepřímou vládu. Do roku 1920 zůstaly v nějaké podobě na Západu nezávislé pouze čtyři muslimské země - Saudská Arábie, Írán, Turecko a Afghánistán.

Západní kolonialismus zase začal pomalu upadat ve dvacátých a třicátých letech, úpadek se rapidně zrychlil po druhé světové válce. Zhroucení Sovětského svazu znamenalo nezávislost pro další muslimské společnosti. Podle jedné analýzy zabraly nemuslimské vlády v letech

1757 až 1919 devadesát dva územních jednotek, na nichž žili muslimové. V roce 1995 bylo šedesát devět z nich opět pod muslimskou vládou a převážně muslimskou populaci mělo zhruba čtyřicet pět nezávislých států. To, že tyto změny doprovázelo násilí, potvrzuje i skutečnost, že polovina všech válek v rozmezí let 1820 a 1929 mezi dvěma státy patřícími k odlišným náboženstvím se odehrála mezi muslimy a křesťany.⁵¹

Příčiny tohoto trvalého modelu konfliktů netkví v efemérních fenoménech, jakými jsou křesťanské zanícení z dvanáctého století či muslimský fundamentalismus století dvacátého. Vyplynávají ze samotné povahy obou náboženství a civilizací na nich vystavěných. Na jedné straně pramenil konflikt z odlišnosti, zejména pak muslimského pojetí islámu jakožto určitého způsobu života transcendingícího a spojujícího hájemství Boha a císaře, oproti pojetí západokřesťanskému, jež řší Boží odděluje od říše císařovy. Na druhé straně však byla příčinou konfliktu i jistá podobnost: obě dvě náboženství jsou monoteistická, tedy na rozdíl od náboženství poly-teistických nemohou snadno asimilovat další božstva a na svět pohlížejí dualistickou optikou, vnímají jej rozdělený na ‚my‘ a ‚oni‘. Obě jsou rovněž náboženství univerzalistická, jež si činí nárok na to být jedinou pravou vírou, ke které se může přimknout celé lidstvo. Dále jsou to náboženství misionářská, sdílející přesvědčení, že povinností věřících je obracet na jedinou pravou víru nevěřící. Islám se od svých počátků šířil především územními výboji a tam, kde k tomu byly příležitosti, se stejným způsobem šířilo i křesťanství. Paralelní pojmy „džihád“ a „křížová výprava“ jsou nejenom podobné — zároveň totiž tato dvě náboženství odlišují od ostatních velkých světových náboženství. Stejně tak se islám i křesťanství (společně s judaismem) vyznačují teleologickým pohledem na dějiny, který stojí v kontrastu k pohledu cyklickému nebo statickému převládajícímu v ostatních civilizacích.

Stupeň násilí v konfliktech mezi islámem a křesťanstvím byl během dějin ovlivňován demografickým růstem a úpadkem, hospodářským rozvojem, technologickými změnami i intenzitou náboženského zapálení. Rozšíření islámu v sedmém století provázela mohutná migrace Arabů v tehdy „nevidaném měřítku a s nevidanou rychlostí“ do země byzantského a sásánov-ského impéria. Křížové výpravy, které se odehrály o několik století později, byly rovněž do značné míry vyvolány hospodářským růstem, populační expanzí a „obrozením z Čluny“, fenomény, které se v Evropě objevily v jedenáctém století a umožnily pro tažení do Svaté země mobilizovat značný počet rytířů a rolníků. Když dorazila první křížová výprava do Konstantinopole, očitá svědkyně, byzantská princezna Anna Komnena, napsala, že to vypadalo, jako by se „celý Západ, včetně všech těch barbarských

kmenů žijících od Jadranu až po Herkulovy sloupy, rozhodl přestěhovat, vydal se na pochod a se všemi svými věcmi v jedné velké mase vtrhl do Asie".⁶¹ Ve století devatenáctém vyvolal strmý populační růst evropskou erupci, jež přerostla v největší migrační vlnu historie a zaplavila jak muslimské, tak jiné země.

Podobná kombinace faktorů zvýšila konflikty mezi islámem a Západem i ve dvacátém století. Za prvé, bezprostředním důsledkem muslimského populačního růstu byl značný počet nezaměstnaných mladých lidí naplněných nespokojeností. Z nich se pak rekrutovali přívrženci islámské věci, vyvíjeli tlak na sousední národy a stěhovali se na Západ. Za druhé, islámské obrození dodalo muslimům novou důvěru v jejich jedinečný charakter i hodnotu vlastní civilizace ve srovnání se Západem. Za třetí, u muslimů vyvolaly velký odpor západní snahy univerzalizovat vlastní hodnoty a instituce, udržet si hospodářskou i vojenskou nadřazenost, stejně jako pokusy o intervence v konfliktech muslimského světa. Za čtvrté, s pádem komunismu zmizel společný nepřítel islámu a Západu, v důsledku čehož se tak jeden stal hlavní hrozbou pro toho druhého. Za páté, stále rostoucí kontakty a větší promísení muslimů s obyvateli Západu vytváří v obou skupinách nový smysl pro vlastní identitu a pro její odlišnost od identity toho druhého. Interakce a promísení rovněž vyvolávají spory týkající se práv členů jedné civilizace v zemi ovládané členy civilizace druhé. Jak v křesťanských, tak muslimských společnostech došlo v osmdesátých a devadesátých letech k rapidnímu poklesu tolerance pro toho druhého.

Příčiny neustále se vracejícího konfliktu mezi islámem a Západem tak vězí v zásadní otázce moci a kultury. *Kto? Kávo?* Kdo má vládnout? Kdo má být ovládan? Kořenem konfliktu mezi islámem a Západem je tato ústřední politická otázka, jak ji definoval Lenin. Nicméně existuje zde ještě jeden konflikt, takový, který by Lenin pokládal za bezvýznamný — konflikt mezi dvěma rozdílnými pojetími toho, co je správné a co špatné, a tedy kdo má pravdu a kdo se mýlí. Dokud zůstane islám islámem (což je jisté) a Západ zůstane Západem (což je jisté už o něco méně), bude vztahy mezi těmito dvěma civilizacemi určovat tento zásadní spor, stejně jako je určoval po čtrnáct století.

Vzájemné vztahy dále komplikuje hned několik důležitých bodů, v nichž se postoje obou civilizací rozcházejí. Kdysi byla jedním takovým bodem kontrola nad územím, ovšem dnes je důležitá již poměrně málo. Z celkem dvaceti osmi konfliktů, k nimž došlo v polovině devadesátých let na zlomových liniích mezi muslimy a nemuslimy, se jich plných devatenáct odehrálo mezi muslimy a křesťany. Z toho jedenáct s pravoslavnými křesťany, zbývajících sedm s vyznavači západního křesťanství v Africe a jihovýchodní Asii. Jenom jeden z těchto násilných sporů, mezi Bosňany a Chorvaty, se odehrál přímo na zlomové linii mezi Západem a islámem.

Faktický konec západního teritoriálního imperialismu a dosavadní absence muslimské územní expanze vytvořily geografickou segregaci, takže muslimské a křesťanské komunity se přímo setkávají pouze na několika místech Balkánského poloostrova. Předmětem sporů mezi islámem a Západem tedy není toliko území, jako spíše širší intercivilizační otázky, například šíření zbraní hromadného ničení, dodržování lidských práv a demokracie, moc nad ropnými zdroji, migrace, islámský terorismus a západní vměšování se do problémů islámského světa.

Príslušníci obou komunit stále více uznávají rostoucí intenzitu tohoto historického antagonismu, a to hlavně po konci studené války. Například v roce 1991 uvedl Barry Buzan několik důvodů pro tvrzení, že „mezi Západem a islámem dochází ke společenské studené válce, ve které bude Evropa stát v první linii“.

TENTO VÝVOJ MÁ ČÁSTEČNOU SPOJITOST S PROTIKLADEM MEZI SAKRÁLNÍMI A SEKULÁRNÍMI HODNOTAMI, ČÁSTEČNĚ S HISTORICKOU RIVALITOU MEZI KŘESŤANSTVÍM A ISLÁMEM, ČÁSTEČNĚ S ŽÁRLIVOU POVAHOU ZÁPADNÍ MOCI, ČÁSTEČNĚ S NEPŘÁTELSTVÍM, KTERÉ VYVOLÁVÁ DOMINANCE ZÁPADU V POSTKOLONIÁLNÍM POLITICKÉM USPOŘÁDÁNÍ BLÍZKÉHO VÝCHODU A ČÁSTEČNĚ S HOŘKOSTÍ A PONÍŽENÍM,

KTERÁ VYVOLÁVÁ NEPŘÍZNIVÉ POROVNÁNÍ JEDNOTLIVÝCH ÚSPĚCHŮ ISLÁMSKÉ A ZÁPADNÍ CIVILIZACE V POSLEDNÍCH DVOU STOLETÍCH.

Navíc, dodává, „společenská studená válka s islámem by mohla celkově posílit evropskou identitu v klíčovém okamžiku pro vývoj Evropské unie.“ A tak „na Západě mohou existovat významně komunity, které nejenom že budou tuto společenskou studenou válku s islámem podporovat, ale

dokonce i podněcovat“. Přední odborník na oblast islámu Bernard Lewis se v roce 1990 pokoušel analyzovat „kořeny muslimské zuřivosti“ a svou analýzu uzavřel těmito slovy:

V SOUČASNOSTI BY JIŽ MĚLO BÝT JASNÉ, ŽE PŘED SEBOU MÁME NÁLADU A Hnutí DALEKO PŘESAHUJÍCÍ ROVINU OTÁZEK, POLITIKY I VLÁD, KTERÉ TUTO POLITIKU SLEDUJÍ. JDE O SAMOTNÝ STŘET CIVILIZACÍ, MOŽNÁ IRACIONÁLNÍ, NICMÉNĚ NEPOCHYBNĚ JE HISTORICKOU REAKCÍ ODVĚKÉHO SOUPEŘE NA NAŠE ŽIDOVSKO-KŘESŤANSKÉ DĚDICTVÍ, NA NAŠI SEKULÁRNÍ SOUČASNOST A NA SVĚTOVOU EXPANZI OBOU TĚCHTO FENOMÉNŮ. JE NANEJVÝŠ DŮLEŽITÉ, ABYCHOM SE MY NA NAŠÍ STRANĚ NENECHALI VYPROVOKOVAT KE STEJNĚ HISTORICKÉ, AVŠAK TAKÉ STEJNĚ IRACIONÁLNÍ REAKCI VŮČI TOMUTO SOUPEŘI.)

Podobné postřehy se objevily i uvnitř islámské komunity. Jeden přední egyptský novinář tak například píše: „Existují neklamně příznaky, že se stupňuje konflikt mezi židovsko-křesťanskou západní etikou a hnutím za islámské obrození, jež se dnes rozpíná od Atlantského oceánu na západě až po Čínu na východě.“ Jeden významný muslimský indický intelektuál zase v roce 1992 předpovídal, že „další soupeř Západu vzejde z muslimského světa. V islámských národech rozprostírajících se od

Maghrebu až po Pákistán se zrodí zápas o nový světový řád." Podle předního tuniského právníka tento zápas již probíhá: „Kolonialismus se snažil deformovat všechny kulturní tradice islámu. Sám nejsem islamista, nedomnívám se, že jde o konflikt mezi náboženstvími — jde o konflikt mezi civilizacemi.“⁸

V osmdesátých a devadesátých letech se celkový trend islámu vyznačoval protizápadní orientací. Částečně to bylo důsledkem islámského obrození a reakce na „westoxikaci“ muslimských společností. „Utvrzení islámu, ať už v jakékoli jeho sektářské podobě, znamená zavržení evropského a amerického vlivu na místní společnost, politiku a morálku.“⁹ V minulosti muslimští politici svým občanům občas říkali: „Musíme se pozápadnit.“ Jestli však podobnou větu nějaký muslimský představitel pronesl v posledním čtvrtstoletí, pak šlo o skutečnou výjimku. Je vskutku velice obtížné najít výrok nějakého muslima, ať už politika, úředníka, akademika, podnikatele

či novináře, který by vychvaloval západní hodnoty a instituce. Místo toho muslimové zdůrazňují rozdíly mezi svou civilizací a Západem, nadřazenost vlastní kultury a nutnost udržet její integritu tváří v tvář západnímu vlivu. Muslimové se obávají a cítí odpor k západní moci a hrozbě, kterou tato moc představuje pro jejich společnost a víru. Západní kulturu vnímají jako materialistickou, zkaženou, úpadkovou a nemorální. Rovněž ji vidí jako svůdnou, a tak o to silněji zdůrazňují nutnost klást odpor jejímu vlivu na muslimský způsob života. Muslimové stále častěji napadají Západ nikoli snad proto, že by vyznával špatné náboženství, jež je ostatně stejně jako islám „náboženstvím knihy“, ale proto, že Západ žádné náboženství nemá. Z muslimského pohledu je sekularismus, bezbožnost, a tudíž nemorálnost mnohem větším zlem než západní křesťanství, jehož jsou plody. Během studené války Západ označoval své nepřátele jako „bezbožné komunisty“; v konfliktu civilizací po studené válce vnímá zase islám svého nepřitele jako „bezbožný Západ“.

Tento pohled na Západ jako na arogantní, materialistickou, represivní, brutální a úpadkovou civilizaci nesdílí jenom fundamentalističtí imámové, ale také ti, které by mnoho lidí na Západě považovalo za své přirozené spojence. Jen málo knihám z pera muslimských autorů vydaných na Západě v devadesátých letech se dostalo tolik chvály jako spisu Fatimy Mernis-siovč *Islám a demokracie*, která se na Západě oslavovala jako odvážné dílo moderní, liberální muslimské žcny.¹⁰ Nicméně to, jak autorka Západ ve své knize zobrazuje, by jen stěží mohlo být méně lichotivé. Západ je „militaristický“, „imperialistický“ a svým „koloniálním terorem traumatizoval“ ostatní národy (s. 3, 9). „Zdrojem veškerých problémů“ je podle autorky individualismus, punc západní kultury (s. 8). Západní moc je strašlivá. „Jenom Západ rozhoduje o tom,

zda své satelity použije ke vzdělávání Arabů, nebo k jejich bombardování... Bere nám možnosti a do našich životů vtrhává s importovanými výrobky a televizními pořady, které zamořují náš vzduch... Je to moc, která nás drtí, obléhá naše trhy a ovládá naše nejvlastnější zdroje, jednání a možnosti. Takto jsme vnímali situaci my a válka v Perském zálivu jenom naše domněnky proměnila v jistotu" (s. 146-147). Západ buduje svou moc „na vojenském výzkumu" a výsledky tohoto výzkumu pak prodává rozvojovým zemím, které jsou jeho „pasivními konzumenty". Aby se islám mohl z tohoto područí vymanit, musí si vychovat vlastní

inženýry a vědce, vyrobit vlastní zbraně (autorka nespecifikuje, jedná-li se o jaderné, nebo konvenční) a osvobodit se od vojenské závislosti na Západu (s. 43-44). Toto, opakuji, nejsou názory vousatého ajatolláha s kápí na hlavě.

Muslimové, ať jsou jakéhokoli politického, nebo náboženského přesvědčení, se shodují, že mezi jejich kulturou a kulturou západní existují zásadní rozdíly. „Hlavní příčinou je to," jak se vyjádřil šejk Ghanoushi, „že naše společnosti jsou založeny na hodnotách odlišných od hodnot západních." Egyptský vládní představitel tvrdí: „Američané sem přicházejí a chtějí, abychom byli jako oni. O našich hodnotách nebo naší kultuře však nevědí nic." A egyptský novint/ mu dává za pravdu: „Jsme odlišní. Máme jiné zázemí, jinou historii. A máme tak právo i na budoucnost odlišnou od budoucnosti západní." Populární i seriózní intelektuální muslimské publikace opakovaně popisují to, co považují za intriky Západu a jeho snahy podmanit si, ponížít a podkopat islámské instituce a kulturu.¹¹

Protizápadní reakci lze spatřit nejenom v hlavních intelektuálních výpadech islámského obrození, ale i ve změně postojů vlád islámských zemí vůči Západu. Vlády, které se k moci dostaly okamžitě po dekolonizaci, se řídily západní ekonomickou a politickou ideologií a byly rovněž prozápadně orientované, tedy až na malé výjimky jako Alžírsko a Indonésie. Nicméně v jedné zemi po druhé se k moci dostávaly vlády, jež se se Západem ztotožňovaly v mnohem menší míře, nebo byly dokonce vysloveně protizápadní. To byl případ Iráku, Libye, Jemenu, Sýrie, Íránu, Súdánu, Libanonu a Afghánistánu. O něco méně dramatické změny stejným směrem nastaly v orientaci ostatních zemí včetně Tuniska, Indonésie a Malajsie. Pod značným vnitřním tlakem islamistických stran se nacházejí i dva nejspolehlivější spojenci Spojených států během studené války, Turecko a Pákistán, a jejich vztahy se Západem jsou vystavovány stále většímu napětí.

V roce 1995 byl jediným muslimským státem, jehož orientace byla silněji prozápadní než o deset let dříve, Kuvajt. Nejbližšími spojenci Západu v

muslimském světě jsou v současnosti právě země jako Kuvajť, Saudská Arábie a šejcháty v Perském zálivu závislé na Západu vojensky nebo státy jako Egypt a Alžírsko, které na něm jsou závislé ekonomicky. Koncem osmdesátých let, když padly komunistické režimy ve východní Evropě, totiž vyšlo najevo, že Sovětský svaz nebude již schopen tyto země vojensky ani

hospodářsky podporovat. Pokud by se však ukázalo, že si to nebude moci dovolit ani Západ, patrně by o spojenectví těchto muslimských zemí přišel stejně jako Rusko.

S rostoucími protizápadními postoji islámu jdou ruku v ruce stupňující se západní obavy z „islámské hrozby“. Ty vyvolává hlavně muslimský extremismus: na islám se pohlíží jako na zdroj šíření jaderných zbraní, terorismu a (v Evropě) i jako na zdroj nechtěných přistěhovalců. Obavy sdílí veřejnost i politici. Tak například, když v listopadu 1994 bylo 35 tisíc Američanů zajímajících se o zahraniční politiku dotázáno, zda „obrození islámu“ představuje hrozbu pro zájmy Spojených států na Blízkém východě, 61 procent dotázaných odpovědělo kladně a jenom 28 procent záporně. O rok dříve, kdy otázka zněla, která země je největším nebezpečím pro Spojené státy, označilo nejvíce náhodně vybraných respondentů za první tři Írán, Irák a Čínu. Podobně, když se v roce 1994 průzkum veřejného mínění dotazoval na „kritické hrozby“ pro Spojené státy, 72 procent veřejnosti a 61 procent politiků za ně označilo šíření jaderných zbraní, na druhé místo postavilo 69 procent veřejnosti a 33 procent politiků mezinárodní terorismus — tedy dva problémy běžně spojované s islámem. Navíc ještě 33 procent veřejnosti a 39 procent politiků vidělo hrozbu v možném rozšíření islámského fundamentalismu. Podobné postoje zaujímají i Evropané. Na jaře roku 1991 například 51 procent Francouzů odpovědělo, že největší hrozba pro Francii přichází z Jihu, a pouze 8 procent se domnívalo, že z Východu. Čtyři země, z nichž měla francouzská veřejnost největší obavy, byly všechny muslimské — Irák, 52 procent; Írán, 35 procent; Libye, 26 procent; a Alžírsko, 22 procent.¹² A stejné obavy vyjadřovali i západní politici, včetně německého kancléře a francouzského ministerského předsedy. Generální tajemník NATO v roce 1995 prohlásil, že islámský fundamentalismus je „přinejmenším stejně nebezpečný jako byl pro Západ komunismus“ a „jeden velmi vysoce postavený člen“ Clintonovy administrativy označil islám za globálního rivala Západu.¹³

S praktickým zánikem vojenského ohrožení z východu se plánování NATO stále více zaměřuje na potenciální ohrožení z jihu. „Jižní linie,“ podotkl jeden americký analytik v roce 1992, „se velice rychle stává novou frontovou linií NATO.“ Aby se s těmito hrozbami z jihu NATO dokázalo vypořádat, jeho jižní členové - Itálie, Francie, Španělsko a

Portugalsko -

se podílejí na společném vojenském plánování a vojenských operacích, přičemž jednají s maghrebskými vládami o způsobech, jak čelit islámskému extremismu. Tyto hrozby rovněž poskytují důvod pro další přítomnost amerických vojáků v Evropě. „I když americká vojska v Evropě nejsou všelékem na problémy vytvořené islámským fundamentalismem," poznamenal jeden vysoký americký představitel, „jsou mocným stínem vojenského plánování v celé oblasti. Vzpomínáte na úspěšné použití amerických, britských a francouzských sil soustředěných v Evropě během války v Perském zálivu v letech 1990-1991? Ti, kdo žijí v této oblasti, si na to vzpomínají velice dobře."¹⁴ A mohl klidně dodat, že na to vzpomínají se strachem, odporem a nenávisí. Když zvážíme, jak jeden druhého vnímají muslimové a obyvatelé *‘Západu*, a připočteme-li k tomu rozmach islámského extremismu, těžko nás překvapí, že po iránské revoluci roku 1979 vypukla mezi islámem a Západem intercivilizační kvaziválka. Kvaziválka je to ze tří důvodů. Za prvé, nedošlo k válce celého islámu proti celému Západu — dva fundamentalistické státy (Írán, Súdán), tři nefundamentalistické země (Irák, Libye, Sýrie) a široká řada islámských organizací finančně podporovaných z ostatních muslimských zemí jako Saudská Arábie bojovaly proti Spojeným státům a občas i proti Velké Británii, Francii, dalším západním státům a skupinám stejně jako proti Izraeli a Židům obecně. Za druhé proto, že až na válku v Perském zálivu v letech 1990-1991, se válčilo omezenými prostředky: terorismus na jedné straně, vzdušná síla, tajné akce a ekonomické sankce na straně druhé. Za třetí proto, že i když k násilí docházelo dlouhou dobu, nedocházelo k němu neustále. Součástí této války byly nesouvislé akce jedné strany vyvolávající reakci strany druhé. Nicméně kvaziválka stále ještě zůstává válkou. I když pomineme desítky tisíc iráckých vojáků a civilistů zabitých při západním bombardování v lednu a únoru roku 1991, počet mrtvých a dalších obětí dosahuje tisíců a docházelo k nim prakticky každý rok od roku 1979. V této kvaziválce přišlo o život daleko více lidí ze Západu než ve „skutečné" válce v Perském zálivu.

Navíc tento konflikt byl vnímán jako válečný oběma stranami. Chomejní již záhy a naprosto výstižně prohlásil: „Írán se prakticky nachází ve válečném stavu s Amerikou"¹⁵ a Kádáfí vyhlašuje Západu svatou válku pravidelně. Podobně se vyjadřovali i představitelé dalších extremistických skupin a států. Co se týče Západu, Spojené státy klasifikovaly sedm zemí jako „teroristické státy", přičemž pět z nich je muslimských (Írán, Irák, Sýrie, Libye, Súdán); těmi zbývajícími jsou Kuba a Severní Korea. Toto je ve svém důsledku označuje za nepřátele, neboť napadají Spojené státy a jejich spojence nejúčinnějšími zbraněmi,

kteří mají k dispozici, a tudíž uznávají existenci válečného stavu panujícího mezi těmito dvěma stranami. Američtí představitelé opakovaně o těchto státech hovoří jako o „nezákonných“, „zpátečnických“ a „zlotřilých“ zemích — tím je stavějí mimo civilizované mezinárodní uspořádání a činí z nich legitimní cíle pro multilaterální nebo unilaterální protiopatření. Vláda Spojených států obvinila původce pumového útoku na Světové obchodní centrum (World Trade Center) z úmyslu „vyvolat válku městského terorismu proti Spojeným státům“ a tvrdila, že spiklenci obvinění z přípravy dalších pumových útoků na Manhattanu byli „vojáky“ v boji, jehož „součástí byla válka“ proti Spojeným státům. Pokud muslimové tvrdí, že Západ vede válku proti islámu, a Západ naopak prohlašuje, že muslimové bojují proti němu, pak se dá rozumně usuzovat, že něco jako válka asi bude probíhat.

V této kvaziválce využívala každá strana svých silných stránek a naopak slabých toho druhého. Z vojenského hlediska šlo především o válku terorismu proti vzdušné síle. Oddaní islámští militantní extremisté využívají otevřenosti západních společností a plánují pumové útoky na vybrané cíle. Vojenští profesionálové na Západě zase využívají nechráněného vzdušného prostoru nad muslimskými zeměmi a na vybrané cíle shazují řízené bomby. Islámští fundamentalisté plánují atentáty na západní prominenty, Spojené státy plánují svržení extremistických islámských režimů. Během patnácti let (v letech 1980 až 1995) se podle amerického Ministerstva obrany Spojené státy podílely na sedmnácti vojenských operacích na Blízkém východě, přičemž všechny byly namířeny proti muslimům. Ke srovnatelnému počtu vojenských operací nedošlo ze strany Spojených států proti národu ze žádné jiné civilizace.

S výjimkou války v Perském zálivu drží obě strany zatím intenzitu násilí na rozumně nízké úrovni a zdržují se označovat násilnosti za válečné akce volající po nějaké zásadní reakci. *The Economist* postřehl: „Pokud by Libye nařídila některé ze svých ponorek potopit americký zaoceánský parník, považovala by to americká vláda za válečný akt vlády, namísto aby požado-

vala vydání velitele ponorky. Ovšem ve svém principu se pumový atentát libyjské tajné služby na dopravní letadlo od tohoto případu nikterak neliší.“¹⁶ Nicméně je pravda, že účastníci této války proti sobě postupují s mnohem větší mírou násilí než Spojené státy a Sovětský svaz během studené války. Až na řídké výjimky ani jedna ze supervelmocí nezabýjela záměrně civilisty, a dokonce ani vojáky patřící k druhé straně. V kvaziválce k tomu však opakovaně dochází.

Američtí politici shodně tvrdí, že muslimové účastníci se kvaziválky jsou pouze menšinou, jejíž násilí většina umírněných muslimů odmítá. To sice

může být pravda, avšak na podporu tohoto tvrzení chybějí důkazy. V muslimských zemích nedochází k žádným protestům proti násilí namířenému proti Západu. Muslimské vlády, a to včetně těch, které jsou vůči Západu přátelské a jsou na něm závislé, se chovaly velmi zdrženlivě, když měly odsoudit protizápadní teroristické akce. Na druhé straně evropské vlády a veřejnost široce podporovaly a zřídka kdy kritizovaly akce Spojených států proti jejich muslimským rivalům, což je v příkrém protikladu k energickému odporu, který během studené války často vyjadřovaly k americkým akcím proti Sovětskému svazu a komunismu. V civilizačních konfliktech, na rozdíl od ideologických, stojí příbuzní bok po boku.

Zásadním problémem Západu není islámský fundamentalismus. Je to islám, odlišná civilizace, jejíž příslušníci jsou přesvědčeni o nadřazenosti své kultury a posedlí slabostí své moci. Problémem islámu není CIA ani americké Ministerstvo obrany — je jím Západ, odlišná civilizace, jejíž příslušníci jsou přesvědčeni o univerzalitě své kultury a domnívají se, že jejich nadřazená, byť upadající moc jim ukládá tuto kulturu šířit po celém světě. Toto jsou základní ingredience, které živí konflikt mezi islámem a Západem.

Asie, Čína a Amerika

Civilizační kotel. Ekonomické změny v Asii, zvláště pak v její východní části, jsou jednou z nejdůležitějších změn ve světě druhé poloviny dvacáté ho století. V devadesátých letech tento hospodářský vývoj vyvolal ekonomickou euforii u početné skupiny těch, kteří se domnívali, že propojení

východní Asie a celého tichomořského lemu stále jemnější ekonomickou sítí zajistí mezi národy mír a porozumění. Tento optimismus spočíval na dosti pochybném předpokladu, že obchodní výměna působí nevyhnutelně jako mírová síla. Tak tomu však není. Hospodářský růst vytváří politickou nestabilitu jak uvnitř země, tak mezi jednotlivými státy, a rovněž mění mocenskou rovnováhu mezi zeměmi a regiony. Ekonomická výměna vede lidi ke kontaktům, nevede je však ke shodě. V dějinách hospodářský vývoj často vyvolal silnější povědomí o rozdílech mezi národy a podnítl tak vzájemné obavy. Obchod mezi zeměmi přináší konflikty stejně jako zisk. Pokud se i v tomto případě potvrdí minulá zkušenost, pak se z ekonomicky slunečné Asie stane Asie politických stínů, Asie nestability a konfliktů.

Hospodářský vývoj Asie a rostoucí sebedůvěra asijských společností narušují mezinárodní politiku přinejmenším třemi způsoby. Za prvé: ekonomický rozvoj umožňuje asijským státům rozšiřovat svůj vojenský potenciál, podporuje nejistotu ohledně budoucích vztahů mezi těmito zeměmi a do popředí nechává vystoupit otázky a problémy, které byly

během studené války zatlačeny do pozadí, čímž se zvyšuje pravděpodobnost konfliktu a nestability v regionu. Za druhé, ekonomický rozvoj zvyšuje intenzitu konfliktů mezi asijskými společnostmi a Západem, hlavně Spojenými státy, a posiluje vyhlídky asijských zemí na vítězství v tomto konfliktu. Za třetí, ekonomický rozvoj největší asijské mocnosti zvyšuje čínský vliv v regionu stejně jako pravděpodobnost obnovení čínské tradiční hegemonie ve východní Asii, což ostatní národy nutí k tomu se buď k Číně přidat, anebo se pokusit její vliv nějak „kompenzovat“, a tak jej omezit.

Po několik staletí západního vzestupu se nejdůležitější mezinárodní vztahy odehrávaly mezi hlavními západními mocnostmi. K nim se do jisté míry přidalo nejprve v osmnáctém století Rusko a ve století dvacátém i Japonsko. Evropa byla hlavní arénou velkého mocenského konfliktu i kooperace, a dokonce i během studené války probíhala hlavní konfrontační linie supervelmocí srdcem Evropy. Pokud bychom měli geograficky lokalizovat mezinárodní vztahy důležité pro svět po studené válce, pak by to bylo do Asie, a zejména do její východní části. Asie je civilizačním kotlem, vždyť jen ve východní Asii se nachází šest civilizací — japonská, čínská, pravoslavná, buddhistická, muslimská a západní - v jižní Asii pak ještě hinduismus. Hlavními aktéry dění ve východní Asii jsou ústřední státy čtyř civilizací:

Japonsko, Čína, Rusko a Spojené státy; v jižní Asii se k nim připojuje Indie a stále silnější muslimská mocnost se stává z Indonésie. Navíc se ve východní Asii vyskytuje celá řada středních mocností se stále rostoucí ekonomickou silou jako Jižní Korea, Tchaj-wan a Malajsie, plus potenciálně silný Vietnam. Výsledkem je velice složitý vzorec mezinárodních vztahů, do značné míry srovnatelných s těmi, které existovaly v osmnáctém a devatenáctém století v Evropě. Tato struktura se vyznačuje proměnlivostí a nejistotou charakteristickou pro multipolární vztahy.

Charakter východní Asie, který je utvářen pluralitou mocností i civilizací, ji odlišuje od západní Evropy a ekonomické i politické rozdíly tento kontrast ještě zvyrazňují. Všechny země západní Evropy jsou stabilní demokracie s tržním hospodářstvím na vysokém stupni ekonomického rozvoje. Ve východní Asii byla v polovině devadesátých let pouze jedna stabilní demokracie, několik nových a nestabilních demokracií, čtyři z pěti diktátorských komunistických režimů, které na světě dosud přežívají, plus několik vojenských vlád, diktátorských režimů a autoritářských systémů vlády jedné strany. Značně se různí i úroveň ekonomického rozvoje, od Japonska a Singapuru až po Vietnam nebo Severní Koreu. A byť zde existuje obecný trend směrem k marketizaci a otevření ekonomiky, hospodářské systémy jsou stále kontrolované, od direktivní

ekonomiky Severní Koreje přes nejrůznější kombinace státní kontroly a soukromého podnikání až k ekonomice *laissez-faire* v Hongkongu.

Vyjma krátkých období, kdy regionu čas od času vtiskla řád čínská hegemonie, mezinárodní společnost (v britském smyslu slova) ve východní Asii, na rozdíl od západní Evropy, nikdy neexistovala.¹⁷ Evropa je koncem dvacátého století spojena neuvěřitelně hustou sítí mezinárodních organizací: Evropská unie, NATO, Západoevropská unie, Rada Evropy, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a další. Ve východní Asii nic srovnatelného neexistuje, tedy až na ASEAN, do kterého navíc nepatří žádná hlavní mocnost. Navíc sdružení ASEAN se vyhýbalo otázkám bezpečnosti a teprve nyní míří k těm nejprimitivnějším formám ekonomické integrace. V devadesátých letech sice vznikla i mnohem širší organizace APEC, jež sdružovala většinu zemí tichomořského lemu, ovšem ta byla ještě slabší než ASEAN. Hlavní asijské mocnosti nespojuje žádná jiná významná multilaterální instituce.

Opět v protikladu k západní Evropě se mezi státy východní Asie v hojném množství vyskytují zárodky konfliktů. Ke dvěma nejrizikovějším oblastem patří Severní a Jižní Korea a dvě Číny. Tato nepřátelství jsou však pozůstatkem studené války, dnes ztrácejí ideologické rozdíly na významu a v roce 1995 již docházelo mezi oběma Čínami k častým setkáním a stejně tak se začínaly objevovat první kontakty mezi Severní a Jižní Koreou. Možnost, že by Korejci bojovali proti Korejcům, sice stále existuje, avšak její pravděpodobnost je malá. Možnost, že by se Číňané postavili proti Číňanům je sice větší, ale také nepřilíš velká, tedy pokud Tchaj-wan neodmítne svou čínskou identitu a nevyhlásí formálně nezávislou Tchaj-wanskou republiku. Jeden čínský vojenský dokument se souhlasem cituje následující výrok jistého čínského generála: „Mezi členy rodiny by válčení mělo mít své meze.“^{18*} Přestože tedy násilí mezi dvěma Koreami a dvěma Čínami zůstává možné, je pravděpodobné, že tato možnost se během času rozpustí v kulturní sounáležitost.

Ve východní Asii jsou konflikty, jež jsou dědictvím studené války, doplňovány a nahrazovány jinými potenciálními konflikty — ty jsou odrazem starých nepřátelství a nových ekonomických vztahů. Analýzy bezpečnostní situace ve východní Asii z počátku devadesátých let o tomto regionu shodně hovoří jako o „nebezpečném sousedství“, jež je „zralé k soupeření“, jako o „oblasti, v níž probíhá několik studených válek“, o oblasti „mířící zpět do budoucnosti“, v níž převáží války a nestabilita.¹⁹ Na rozdíl od západní Evropy nebyly ve východní Asii v devadesátých letech ještě vyřešeny územní spory, přičemž ty nejzávažnější panovaly mezi Ruskem a Japonskem ohledně severních ostrovů a mezi Čínou, Vietnamem, Filipíny a potenciálně ještě dalšími státy jihovýchodní Asie ohledně Jihočínského moře. Spory o hranice mezi Čínou na jedné

straně a Ruskem s Indií na straně druhé sice byly v polovině devadesátých let utlumeny, nicméně kdykoliv se mohou objevit znovu, stejně jako Čína může v budoucnu znovu přijít s nárokem na Mongolsko. Rebelie nebo secesionistická hnutí, ve většině případů podporovaná ze zahraničí, existují na Mindanau, ve Východním Timoru, Tibetu, jižním Thajsku a východní Barmě. Navíc i když v polovině devadesátých let panoval mezi státy východní Asie mír, během předchozích padesáti let zde došlo k velkým válkám v Koreji a ve Vietnamu, centrální asijská mocnost Čína vedla válku proti Američanům i téměř všem svým sousedům včetně Korejců, Vietnamců, Tchajwanců, Indů, Tibetanů a Rusů. V roce 1993 označila čínská armáda osm regionálních horkých míst, která ohrožovala čínskou vojenskou bezpečnost a Ústřední vojenský výbor Číny dospěl k rozhodnutí, že vyhlídky na východoasijskou bezpečnost jsou „velmi pochmurné“. Západní Evropa dospěla k míru po staletích bojů a válka je zde v současné době nemyslitelná. Ve východní Asii tomu tak ale není a evropská minulost by se mohla stát asijskou budoucností, jak říká Aaron Friedberg.²⁰

Ekonomická dynamika, územní spory, obnovená nepřátelství a politické nejistoty — to vše v osmdesátých a devadesátých letech přispívalo ve východní Asii k růstu vojenských rozpočtů i vojenského potenciálu. S využitím svého bohatství a v mnoha případech i vzdělané populace se východoasijské vlády rozhodly vyměnit velké, špatně vybavené, „rolnické“ armády za menší, profesionálnější armády na značné technologické úrovni. S rostoucími pochybnostmi o amerických závazcích ve východní Asii tyto země směřují k vojenské soběstačnosti. A přestože značné množství zbraní dovážely z Evropy, Spojených států a bývalého Sovětského svazu, dávaly přednost nákupu těch technologií, které by jim umožnily moderní letadla, střely a elektronické vybavení vyrábět doma. Stále vyspělejší zbrojní průmysl má Japonsko i čínské státy - Čína, Tchaj-wan, Singapur a Jihokorejská republika. Vzhledem k východoasijské pobřežní geografii se nejvíce soustředily na střely, letecký a námořní potenciál, díky čemuž dnes proti sobě mohou bojovat země, u nichž to dříve možné nebylo. Tato zbrojení byla značně neprůhledná, a tak vyvolávala mnoho podezírání a nejistot.²¹ V situaci, kdy se mění mocenské vztahy, si musí každá vláda nezbytně položit legitimní otázku: „Kdo bude za deset let mým nepřítelem a kdo, pokud vůbec někdo, bude mým přítelem?“

Asijsko-americké studené války. Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let se vztahy mezi Spojenými státy a asijskými zeměmi, s výjimkou Vietnamu, stávaly stále nepřátelštějšími a současně klesala schopnost Spojených států hrát v těchto sporech dominantní roli. Tyto tendence byly nejzřejmější s ohledem na hlavní mocnosti východní Asie.

Stejným způsobem se vyvíjely americké styky s Čínou a Japonskem. Američané na jedné a Číňané s Japonci na druhé straně hovořili o studených válkách, které vypukly mezi jejich zeměmi.²² Tyto tendence začaly za vlády Bushova kabinetu a zesílily za vlády administrativy Clintonovy. V polovině devadesátých let by šly americké vztahy s dvěma hlavními asijskými mocnostmi nazvat přinejlepším „napjatými“ a existovaly jen malé vyhlídky na to, že by se toto napětí mohlo zmenšit.*

Počátkem devadesátých let se staly značně napjatými vztahy mezi Spojenými státy a Japonskem. Důvodem byla hned řada problémů včetně role Japonska ve válce v Perském zálivu, přítomnosti amerických vojsk v Japonsku, postojů Japonska vůči americkému nátlaku na dodržování lidských práv v Číně i jiných zemích, japonské účasti na mírových misích a také, což bylo vůbec nejvýznamnější, kontroverze ohledně hospodářských vztahů, hlavně obchodu. V té době se téměř stalo zvykem hovořit o obchodní válce.²³ Američtí představitelé, zejména Clintonova vláda, požadovali od Japonska stále více ústupků, japonští představitelé kladli těmto požadavkům stále větší odpor. Každý americko-japonský obchodní spor byl prudší a obtížněji řešitelný než ten předchozí. Například v březnu roku 1994 podepsal prezident Clinton směrnici, jež mu dávala možnost uvalit na Japonsko přísnější obchodní sankce, což vyvolalo protesty nejen u Japonců, ale i u vedení GATT, hlavní světové obchodní organizace. Japonsko na politiku Spojených států odpovědělo hned vzápětí „prudkým útokem“, načež je Spojené státy „oficiálně obvinily“ z diskriminace amerických společností při udělování vládních zakázek. Na jaře 1995 pohrozila Clintonova vláda Japonsku uvalením stoprocentního cla na japonské luxusní vozy — dohody bylo dosaženo teprve krátce předtím, než sankce

Je třeba poznamenat, že přinejmenším ve Spojených státech existuje terminologický zmatek ohledně vztahů mezi zeměmi. Za „dobré“ vztahy jsou považovány vztahy přátelské, kooperativní, za „špatné“ pak vztahy nepřátelské, antagonistické. Takovéto užívání těchto termínů zastírá dvě velmi odlišné dimenze: přátelství versus nepřátelství a žádoucnost versus nežádoucnost. Je odrazem zvláštního amerického předpokladu, že soulad v mezinárodních vztazích je vždy dobrý a konflikt vždy špatný. Ztotožním' dobrých vztahů s přátelskými je však platné jenom tehdy, pokud je konflikt vždy nežádoucí. Většina Američanů pokládá za „dobré“, že Bushova vláda učinila ze vztahů s Irákem vztahy „špatné“, a to tím, že proti němu válčila o Kuvajt. Abych se vyhnul zmatkům, jestli „dobré“ znamená žádoucí nebo harmonické a „špatné“ nežádoucí nebo nepřátelské, budu používat „dobré“ a „špatné“ pouze ve smyslu žádoucí a nežádoucí. Je zajímavé až zarážející, že americká společnost je plná konfliktů mezi názory, skupinami, stranami, částmi vlády i jednotlivých podniků. Proč se Američané domnívají, že konflikt je dobrý uvnitř jejich vlastní společnosti a špatný mezi společnostmi, je fascinující otázka, kterou, nakolik je mi známo, ještě nikdo nepodrobil vážnému přezkoumání.

měly vstoupit v platnost. Je tak zřejmé, že mezi těmito dvěma zeměmi probíhala v určité podobě obchodní válka. V polovině devadesátých let

dosáhlo napětí takového stupně, až někteří japonští politici začali zpochybňovat americkou vojenskou přítomnost v Japonsku.

Během těchto let se rovněž změnil postoj veřejnosti v obou zemích — ta teď byla v mnohém nakloněna jedna druhé. Ve výzkumu veřejného mínění z roku 1985 uvedlo 87 procent americké veřejnosti, že vůči Japonsku zaujímá obecně přátelský postoj. Do roku 1990 toto číslo kleslo na 67 procent a v roce 1993 se nakloněno Japonsku cítilo již pouze 50 procent Američanů, přičemž téměř dvě třetiny odpověděly, že se snaží nekupovat japonské výrobky. Na druhé straně v roce 1985 charakterizovalo 73 procenta Japonců americko-japonské vztahy jako přátelské, naopak v roce 1993 je celých 64 procent považovalo za nepřátelské. Klíčovým bodem ve změně veřejného mínění byl rok 1991 — tehdy totiž přestalo veřejné mínění být určováno podle modelu studené války a právě v tomto roce obě země postavily tu druhou na místo Sovětského svazu. Poprvé v historii tak Američané vnímali Japonsko jako větší hrozbu než Sovětský svaz a stejně tak tomu bylo i v opačném směru — nikdy předtím Japonci nepovažovali Spojené státy za nepřítele více než Sovětský svaz.²⁴

Změny postojů veřejnosti provázela i změna postojů společenských elit. Ve Spojených státech se objevila významná skupina univerzitních vědců, intelektuálů a politických revizionistů, kteří zdůrazňovali kulturní a strukturální rozdíly mezi oběma zeměmi a nutnost zaujmout v ekonomických otázkách proti Japonsku mnohem tvrdší postup. Obraz Japonska v médiích, odborných publikacích, ale i populární beletrii byl čím dál negativnější. K podobnému vývoji došlo i v Japonsku: na scénu vstoupila nová generace politiků, kteří nebyli svědky americké vojenské síly během druhé světové války ani americké shovívavosti po ní a kteří se pyšnili japonskými hospodářskými úspěchy. Ti byli připraveni klást odpor americkým požadavkům způsobem, jakým toho jejich předchůdci schopni nebyli. Japonští „odpůrci“ byli protějškem amerických „revizionistů“, přičemž v obou zemích hlasatelé tvrdšího postupu v japonsko-amerických vztazích shledali, že tento postoj se těší podpoře voličů.

Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let se rovněž zhoršily americké vztahy s Čínou. Vzájemné konflikty přerostly, jak prohlásil v září

1991 Teng Siao-pching, „v novou studenou válku“ - a čínský tisk pak tento výraz, pravidelně opakoval. V srpnu 1995 vládní tisková kancelář prohlásila, že „čínsko-americké vztahy se nacházejí na nejnižším bodě od doby, kdy země navázaly diplomatické styky“, tj. od roku 1979. Čínští představitelé pravidelně odmítali údajné vměšování do čínských záležitostí. „Chtěli bychom zdůraznit,“ tvrdí interní dokument čínské

vlády z roku 1992, „že od té doby, co se Spojené státy staly jedinou velmocí, se pokoušejí bez zábran ve svých rukou soustředit novou hegemonii a veškerou mocenskou politiku, ale stejně je nutno zdůraznit, že jejich moc upadá a že existují hranice toho, co si mohou dovolit.“ „Nepřátelské západní síly,“ prohlásil v srpnu 1995 prezident Ťiang Ce-Min, „ani na chvíli neupustily od svých plánů pozápadnit a rozdělit naši zemi.“ V roce 1995 údajně mezi čínskými politiky i intelektuály panovala obecná shoda, že Spojené státy usilují „Čínu územně rozdělit, politicky rozvrátit, strategicky omezit a ekonomicky zničit“.²⁵

Ovšem pro všechna tato obvinění existovaly důkazy: Spojené státy umožnily návštěvu země tchajwanskému prezidentu Li Teng-chuejovi, Tchaj-wanu prodaly 150 letounů F-16, Tibet označily za „okupované svrchované území“, kritizovaly Čínu za porušování lidských práv, Peking udeřily odepřely pořadatelství olympijských her v roce 2000, normalizovaly své vztahy s Vietnamem, obvinily Čínu z exportu komponentů pro výrobu chemických zbraní do Íránu, uvalily na ni obchodní sankce kvůli prodeji střel do Pákistánu, dalšími sankcemi jí hrozily kvůli ekonomickým otázkám a současně s tím zabránily jejímu přijetí do Světové obchodní organizace. Jedna strana vinila druhou ze špatných úmyslů. Podle Američanů porušovala Čína dohody o exportu střel, práva duševního vlastnictví a vězeňské práce; Spojené státy zase podle Číny porušovaly dohody tím, že umožnily návštěvu tchajwanskému prezidentovi a Tchaj-wanu prodaly technologicky vyspělé bitevní letouny.

Nejvýznamnější skupinou v Číně zaujímající nepřátelský postoj vůči Spojeným státům byla armáda. Ta podle všeho vyvíjela soustavný nátlak na vládu, aby vůči USA zaujala tvrdší postoj. V červnu 1993 údajně zaslalo 100 čínských generálů prezidentu Tengovi dopis, v němž si stěžují na „pasivní politiku vlády“ vůči Spojeným státům a na její neschopnost klást odpor americkým snahám Čínu „vydírat“. Na podzim téhož roku důvěrný

dokument čínské vlády dokonce pojmenoval vojenské důvody pro konflikt se Spojenými státy: „Jelikož Čína a Spojené státy mají trvale spory týkající se svých ideologií, společenských systémů i zahraniční politiky, ukazuje se jako nemožné, aby došlo k nějakému zásadnímu zlepšení americko-čín-ských vztahů.“ A protože Američané věří, že se východní Asie stane „srdcem světové ekonomiky..., nemohou ve východní Asii tolerovat silného protivníka“.²⁶ V polovině devadesátých let již čínští představitelé i zpravodajské služby běžně Spojené státy označovali za nepřátelskou mocnost.

Vzrůstající nepřátelství mezi Čínou a Spojenými státy bylo do určité míry způsobeno domácí politikou v obou zemích. Stejně jako v případě Japonska i ohledně Číny bylo americké veřejné mínění rozpolcené.

Mnoho osob z vládních kruhů volalo po spolupráci s Čínou — chtěli zintenzivnit vzájemné hospodářské styky a Čínu uvést do takzvaného společenství národů. Jiní naopak zdůrazňovali možné ohrožení amerických zájmů ze strany Číny: tvrdili, že kroky učiněné k usmíření s Čínou přinesly negativní výsledky a volali po politice tvrdého omezování čínského vlivu. V roce 1993 postavila americká veřejnost Čínu hned na druhé místo za Írán jako největší hrozbu pro Spojené státy. A američtí politici často záměrně činili symbolická gesta, jakým byla například návštěva prezidenta Li Teng-chueje na Cornellově univerzitě nebo Clintonovo setkání s dalajlámou. Tato gesta Čínu sice pobouřila, ovšem současně přinutila vládu k tomu obětovat lidská práva ve prospěch hospodářských zájmů, čehož příkladem bylo prodloužení doložky nejvyšších výhod. Na čínské straně zase vláda potřebovala nového nepřítele, aby mohla apelovat na čínský nacionalismus a legitimizovat svou moc — v Číně se protahovaly spory o nástupnictví, rostl politický vliv armády a prezident Jang Ce-Min ani jeho soupeři si rozhodně nemohli dovolit laxní přístup k prosazování čínských zájmů.

V průběhu jednoho desetiletí se tak „zhoršily“ americké vztahy jak s Japonskem, tak i s Čínou. Tato změna v americko-asijských vztazích je natolik široká a dotýká se tolika rozličných otázek, že bychom její příčiny patrně marně hledali v nějakých konkrétních konfliktech, například ohledně automobilových součástek, prodeje fotoaparátů nebo vojenských základen na jedné straně a věznění disidentů, prodeje zbraní nebo porušování autorských práv na straně druhé. Navíc dopustit, aby se současně zhoršily americké styky s oběma hlavními asijskými mocnostmi, bylo zcela zjevně

v rozporu s americkými zájmy. Elementární principy diplomacie a mocenské politiky totiž Spojeným státům předepisují, aby se pokusily postavit jednu mocnost proti druhé, anebo, když už se zhoršily vztahy s jednou z nich, pokusit se alespoň vylepšit své vztahy s druhou. K tomu ale přesto nedošlo. Ke slovu totiž přišly obecnější faktory, které v americko-asijských vztazích podněcovaly konflikt a které zapříčinily, že bylo mnohem obtížnější řešit jednotlivé problémy komplikující vzájemné vztahy. Tento fenomén má dvě obecné příčiny.

Za prvé, větší interakce mezi asijskými státy a Spojenými státy, a to ve formě komunikace, obchodu, investic i informací, znásobila problémy, kolem nichž mohlo docházet ke střetům zájmů, a tak se tomu také dělo. V důsledku toho se zvyky a přesvědčení jedné společnosti staly hrozbou pro společnost druhou, přičemž to byly tytéž zvyky, které se na dálku jevily jako neškodně exotické. Za druhé, uzavření smlouvy mezi Japonskem a USA o vzájemně bezpečnosti si v padesátých letech vynutila sovětská hrozba. V sedmdesátých letech vedl nárůst sovětské moci k obnovení

diplomatických vztahů mezi Spojenými státy a Čínou, k čemuž došlo v roce 1979, a také k příležitostné vzájemné spolupráci na společné věci, již byla eliminace této hrozby. Nicméně s koncem studené války tento společný zájem, jež Spojené státy sdílely s asijskými mocnostmi, zmizel, aniž by jeho místo zaujal nějaký nový. V důsledku toho vystoupily do popředí ostatní otázky, v nichž naopak docházelo ke konfliktu zájmů. Za třetí, ekonomický rozvoj východoasijských zemí změnil mocenskou rovnováhu mezi těmito společnostmi a Spojenými státy. Obyvatelé Asie, jak jsme viděli, stále více zdůrazňovali význam vlastních hodnot i institucí, stejně jako nadřazenost své kultury nad kulturou západní. Na druhé straně Američané měli tendenci předpokládat, hlavně pak po konci studené války, že jejich hodnoty a instituce mají univerzální platnost a že oni sami mají stále moc utvářet domácí i zahraniční politiku asijských zemí.

Tato změna mezinárodního prostředí jenom zvýraznila zásadní kulturní rozdíly mezi asijskou a americkou civilizací. V nejobecnější rovině lze říci, že konfuciánský čtos, vlastní velkému množství asijských společností, zdůrazňuje hodnoty jako autorita, hierarchie, podřízenost individuálních práv a zájmů jednotlivce, solidarita, nekonfliktnost, „zachování si tváře“ — obecně tedy nadřazenost státu nad společností a společnosti nad jednotlivcem.

Obyvatelé Asie navíc začali o vývoji svých společností uvažovat v perspektivě staletí a tisíciletí a upřednostňovat tak dlouhodobé zisky. Tyto postoje ostře kontrastují s americkou vírou ve svobodu, rovnost, demokracii a individualismus stejně jako se sklonem nedůvěřovat vládě, stavět se proti autoritě, podporovat kontrolu a rovnováhu politické moci, posilovat soutěžení, posvěcovat lidská práva, zapomínat na minulost, ignorovat budoucnost a zaměřovat se na maximalizaci bezprostředního zisku. Zdroje konfliktu tak tkví v zásadních rozdílech ve společnosti a kultuře.

Pro vztahy mezi Spojenými státy a hlavními asijskými mocnostmi mají tyto rozdíly specifické důsledky. Diplomate vyvíjeli značné úsilí, aby se jim podařilo vyřešit spory, které měly Spojené státy s Japonskem v ekonomických otázkách, hlavně ohledně japonského přebytku obchodní bilance a odporu Japonska vůči americkým výrobkům i investicím. Obchodní vyjednávání mezi Spojenými státy a Japonskem nabylo mnoha rysů charakteristických pro americko-ruská vyjednávání o kontrole zbraní v době studené války. Přitom do roku 1995 se americkým a japonským diplomatům nepodařilo dojít ani tak daleko jako v době studené války diplomatům americkým a ruským, neboť sporné body, o něž běží ve vztazích Japonsko — USA, pramení ze zcela zásadních rozdílů v ekonomikách obou zemí, a především z naprosto jedinečného charakteru

japonského hospodářství ve srovnání s ekonomikami nejrozvinutějších zemí. Japonský import hotových výrobků tvořil zhruba 3,1 procenta jeho hrubého národního produktu, u ostatních velkých průmyslových mocností to bylo 7,4 procenta. Přímé zahraniční investice činily nepatrných 0,7 procenta oproti 28,6 procenta ve Spojených státech a 38,5 procenta v Evropě. Navíc Japonsko mělo počátkem devadesátých let jako jediné mezi velkými průmyslovými zeměmi přebytkový rozpočet.²⁷

Japonská ekonomika se celkově neřídila domněle univerzálními zákony západní ekonomiky. Jako klamný se ukázal jednoduchý předpoklad západních ekonomů, že ke snížení japonského obchodního přebytku dojde devalvací dolaru, a i když dohoda z roku 1985 rektifikovala americký obchodní deficit s Evropou, na deficit s Japonskem měla pouze malý vliv. Přestože hodnota jenu stoupla na téměř sto jcnů za dolar, japonský obchodní přebytek zůstal velký, a dokonce ještě vzrostl. Japonci si tak dokázali udržet silnou měnu i obchodní přebytek. Západní ekonomické myšlení má tendenci

klást nepřímou úměrnost mezi nezaměstnanost a inflaci — předpokládá se, že nezaměstnanost podstatně nižší než 5 procent vyvolává inflační tlaky. Japonsko oproti tomu mělo po celá léta míru nezaměstnanosti nižší než 3 procenta s průměrnou inflací 1,5 procenta. Základní rozdíly těchto dvou ekonomických systémů rozpoznali a pojmenovali západní i japonští ekonomové teprve v devadesátých letech. Ojedinele nízký počet hotových výrobků importovaných do Japonska, uzavírá jedna z publikovaných studií, nelze „pomocí standardních ekonomických faktorů vysvětlit“. Jiná analýza konstatuje: „Ať západní prognostici tvrdí cokoli, je jisté, že japonská ekonomika se nevyvíjí podle západní logiky, a to z velice prostého důvodu - není totiž západní ekonomikou volného trhu. Japonci ... vybudovali ekonomiku chovající se takovým způsobem, že zpochybňuje prognostické schopnosti západních pozorovatelů.“²⁸

Jak tedy vysvětlit odlišný charakter japonského hospodářství? Mezi největšími průmyslovými zeměmi je japonská ekonomika naprosto jedinečná, a to proto, že jedinečně nezapadní je japonská společnost - výrazně se odlišuje od společnosti a kultury Západu, zejména Spojených států. Tyto rozdíly zdůrazňují všechny seriózní analýzy srovnávající Japonsko a Spojené státy.²⁹ Zda budou ekonomické spory mezi Japonskem a Spojenými státy vyřešeny, závisí na tom, dojde-li k nějakým zásadním změnám v povaze jednoho či obou hospodářství, ovšem to je možné jenom tehdy, změní-li se nějak podstatně společnosti nebo kultury těchto zemí. Nejsou to změny nemožné, ostatně společnosti i kultury procházejí procesem změny — k takovým změnám může docházet v důsledku nějaké významné traumatické události: například totální porážka ve druhé světové válce učinila ze dvou nejmilitantnějších zemí

světa jedny z nejpacifičtějších. Nicméně nejeví se jako pravděpodobné, že by Spojené státy nebo Japonsko na toho druhého svrhly ekonomickou jadernou bombu. Společenskou strukturu země a její kulturu může stejně tak hluboce změnit ekonomický vývoj, jak k tomu došlo v době od padesátých do sedmdesátých let ve Španělsku. A možná že ekonomické bohatství japonskou společnost přiblíží americké, tedy že se z ní stane společnost konzumnější. Obyvatelé Spojených států i Japonska koncem osmdesátých let svorně tvrdili, že jejich země by se měla připodobnit té druhé. Zmíněnou konvergenci měla podpořit, byť pouze v omezeném rozsahu, Japonsko-americká dohoda o iniciativě k překonávání strukturálních překážek. To, že tyto a podobné snahy selhaly, jenom vypovídá o hloubce zakořeněnosti strukturálních rozdílů v kultuře obou společností. Přestože spory mezi Asií a Spojenými státy pramenily z kulturních rozdílů, jejich důsledky odrážejí změnu v mocenských vztazích mezi Spojenými státy a Asií. Spojené státy sice v těchto sporech dosáhly několika vítězství, nicméně celkový trend se ubíral asijským směrem a změna mocenské rovnováhy tyto konflikty ještě přiosťřila. Spojené státy očekávaly, že asijské vlády je přijmou za vůdce „mezinárodního společenství“ a budou aplikovat západní principy a hodnoty ve svých společnostech. Na druhé straně Asij-ci, jak podotkl tajemník amerického ministra zahraničí Winston Lord, si byli „stále silněji vědomi vlastních úspěchů a také na ně byli patřičně hrdí“, očekávali, že se s nimi bude jednat jako s rovnými a Spojené státy považovali za „mezinárodní chůvu, ne-li tyрана“. Nicméně imperativy zakořeněné v hloubi americké kultury Spojeným státům velí, aby v mezinárodních vztazích hrály přinejmenším roli chůvy. V důsledku toho se americká a asijská očekávání stále více rozcházela — představitelé Japonska i dalších asijských zemí se naučili říkat svým americkým protějškům „ne“ v mnoha bodech, kdy toto „ne“ bylo často pouze zdvořilou asijskou formou našeho „jďte někam“. Symbolickým obratem v asijsko-amerických vztazích možná byla událost, již jeden vysoce postavený japonský představitel nazval „prvním velkým vykořeněním“ ve vztazích mezi Spojenými státy a Japonskem. Došlo k ní v únoru 1994, kdy ministerský předseda Morihiro Hosokawa rozhodně odmítl požadavek prezidenta Clintona na numerický plán japonského importu amerických hotových výrobků. „Nedokáží si představit, že by se něco podobného stalo před pouhým rokem,“ vyjádřil se další japonský představitel. O rok později tuto změnu ještě zdůraznil japonský ministr zahraničních věcí, když prohlásil, že v době ekonomického soutěžení mezi národy a regiony jsou japonské národní zájmy důležitější než „pouhá identita“ země jako člena Západu.³⁰⁾ Spojené státy byly nuceny se postupně vyrovnávat se změnou mocenské rovnováhy a to se odrazilo i v americké politice vůči Asii v devadesátých

letech. Za prvé, Spojené státy si uvědomily, že postrádají vůli nebo schopnost vyvíjet nátlak na asijské státy, resp. obojí, proto oddělily problémové okruhy, v nichž by mohly mít nějaký vliv, od těch, v nichž docházelo ke sporům. A přestože prezident Clinton prohlašoval dodržování lidských práv za

nejvyšší prioritu americké zahraniční politiky vůči Číně, v roce 1994 podlehl nátlaku vycházejícímu od amerických podnikatelů, z Tchaj-wanu i dalších zdrojů, lidská práva oddělil od ekonomických otázek a upustil od snah využít prodloužení doložky nejvyšších výhod jako prostředku k ovlivnění chování čínského režimu k domácím politickým disidentům. Podobně v případě Japonska oddělila americká vláda bezpečnostní politiku, kde mohla očekávat uplatnění svého vlivu, od obchodu a dalších ekonomických otázek, kde vztahy Spojených států s Japonskem byly nejkonflikt-nější. Spojené státy se tak vzdaly zbraní, jež by bývaly mohly použít na podporu lidských práv v Číně a na vynucení ústupků od Japonska v oblasti obchodu.

Za druhé, Spojené státy opakovaně ve vztazích s asijskými národy očekávaly jakousi reciprocitu, a ústupky tak činily v očekávání, že ty zase vyvolají podobné ústupky z asijské strany. Často se tato cesta ospravedlňovala poukazem na nutnost udržovat „konstruktivní vztahy“ nebo vést s asijskou zemí „dialog“. Nicméně asijské země ústupky povětšinou považovaly za známku americké slabosti a za důkaz, že v odmítání amerických požadavků mohou jít ještě dále. Podobný postup je zvláště zřejmý v případě Číny, která na oddělení doložky nejvyšších výhod od dodržování lidských práv reagovala jejich novým, ještě větším porušováním. Kvůli své tendenci ztotožňovat „dobré“ vztahy s „přátelskými“ se Spojené státy nacházejí v soupeření s asijskými společnostmi ve značné nevýhodě, neboť tyto země považují za „dobré“ vztahy takové, které jim přinášejí vítězství. Asijské země jsou přesvědčeny, že na americké ústupky se nemá odpovídat recipročně, nýbrž že se mají využívat.

Za třetí, ve stále znovu se vynořujících japonsko-amerických sporech ohledně obchodních záležitostí vznikl jistý model — Spojené státy přednesou Japonsku své požadavky a pohrozí, že pokud je nesplní, budou následovat sankce. Pak přijdou na řadu vyjednávání a teprve v posledním okamžiku, těsně předtím, než by sankce vstoupily v platnost, bude dosaženo dohody. Dohody byly zatím vždy formulovány tak dvojznačně, že Spojené státy si v principu mohly činit nárok na vítězství, ovšem Japonci tuto dohodu mohli plnit či neplnit, podle toho, jak se jim zrovna líbilo, a vše tak v podstatě zůstalo při starém. Podobným způsobem, tedy s jistou neochotou, souhlasili s výroky o obecných principech týkajících se lidských práv,

autorských práv nebo šíření jaderných zbraní i Číňané, ovšem jen proto, aby si je vzápětí vyložili podstatně odlišně od Spojených států a pokračovali ve své původní politice.

Tyto rozdíly v kultuře a změny mocenské rovnováhy mezi Asií a Amerikou asijské společnosti povzbudily k tomu, aby se ve sporech se Spojenými státy spojovaly k vzájemné podpoře. Tak například v roce 1994 se prakticky všechny asijské země, „od Austrálie přes Malajsii až po Jižní Koreu“, sjednotily na podporu Japonska v jeho odporu vůči požadavkům Spojených států na numerický plán importovaných hotových výrobků. A podobně jednotně podpořily i udělení doložky nejvyšších výhod Číně, přičemž v čele stáli japonský ministerský předseda Hosokawa, jenž argumentoval, že západní koncepty lidských práv nelze „slepe aplikovat“ na Asii, a singapurský představitel Lee Kuan Yew, který zase Spojené státy varoval, že pokud budou vyvíjet nátlak na Čínu, „zůstanou v Pacifiku úplně osamocené“.³¹ V dalším projevu vzájemné solidarity se zástupci asijských, afrických i jiných států přičinili o znovuzvolení japonského předsedy Světové zdravotnické organizace, a to i přes odpor Západu. Japonsko zase dalo přednost zástupci Jižní Koreje jako předsedovi Světové obchodní organizace před kandidátem americkým, bývalým mexickým prezidentem Carlosem Sálem našem. Statistiky ukazují, že v devadesátých letech všechny východoasijské země cítily, že toho mají mnohem více společného mezi sebou než se Spojenými státy.

Konce studené války a intenzivnější interakce mezi Asií a Amerikou doprovázená relativním úpadkem americké moci tak vynesly na povrch střet kultur probíhající mezi Spojenými státy a Japonskem i dalšími asijskými zeměmi. Druhým jmenovaným tyto faktory umožnily odolávat americkému tlaku. Ale ještě větší nebezpečí představoval pro Spojené státy vzestup Číny. Spory mezi Spojenými státy a Čínou se totiž dotýkaly mnohem širšího spektra otázek, než tomu bylo v případě sporů s Japonskem. K hlavním problémům patřilo dodržování lidských práv, Tibet, Tchaj-wan, Jiho-čínské moře a také šíření jaderných zbraní. Spojené státy a Čína se neshodovaly téměř v žádném významném bodě globální politiky. Stejně jako v případě Japonska i zde mají spory své kořeny do značné míry v rozdílech mezi kulturami obou společností. Ale spory Spojených států s Čínou se zároveň dotýkají i zásadní otázky moci, Čína nechce přijmout americké

vedoucí postavení či hegemonii ve světě, Spojené státy zase nechťejí přijmout vedoucí postavení či hegemonii Číny v Asii. Po víc jak dvě století se Spojené státy snažily zabránit tomu, aby vznikla dominantní mocnost v Evropě; po téměř sto let, počínaje politikou „otevřených dveří“ vůči Číně, se o totéž pokoušely ve východní Asii. Aby těchto cílů dosáhly, bojovaly

Spojené státy ve dvou světových válkách, ve studené válce proti císařskému Německu, nacistickému Německu, císařskému Japonsku, Sovětskému svazu a komunistické Číně. Tento americký zájem stále trvá a potvrdili jej i prezidenti Reagan a Bush. Ovšem bude-li současný vývoj pokračovat a z Číny se stane dominantní regionální mocnost východní Asie, pak bude tento ústřední americký zájem ohrožen. Hlavní příčinou konfliktu mezi Spojenými státy a Čínou je tak zásadní rozkol v představě, jak by měla vypadat budoucí mocenská rovnováha ve východní Asii.

Čínská hegemonie. Vyvažování nebo příklon k dominantní mocnosti. Se svými šesti civilizacemi, osmnácti státy, rapidně se rozvíjejícími ekonomikami a závažnými politickými, ekonomickými i společenskými rozdíly mezi jednotlivými státy se východní Asie může stát místem, kde se počátkem jednadvacátého století bude realizovat kterýkoliv z několika modelů mezinárodních vztahů. Je možné si představit, že zde vznikne značně složitý komplex kooperativních a konfliktních vztahů, na kterém se bude podílet většina velkých a středních mocností regionu. Anebo by multipolární mezinárodní systém mohl vzniknout tak, že Čína, japonsko, Spojené státy, Huško a možná ještě Indie by navzájem vyvažovaly vliv toho druhého a v regionu mezi sebou soupeřily. Jako další alternativa se jeví to, že východoasijská politika nabude bipolárního rázu a budou spolu soupeřit Čína s Japonskem nebo Čína se Spojenými státy, přičemž ostatní země budou buď uzavírat spojenectví s jednou či druhou stranou, anebo se stanou neangažovanými. Anebo se východoasijská politika může vrátit ke svému tradičnímu unipolárnímu modelu a centrum mocenské hierarchie pak bude v Pekingu. Za předpokladu, že si Čína udrží vysokou míru hospodářského růstu i v jednadvacátém století, zůstane jednotná i v posttengovské éře a nechromí ji spory o nástupnictví, pak se jako nejpravděpodobnější jeví poslední uvedený model. Úspěch Číny však bude rovněž záviset na tom, jak budou reagovat ostatní hráči východoasijské mocenské hry.

Čínská historie, kultura, tradice, rozloha, dynamika ekonomiky i představa o sobě samé — to vše ji vede k tomu, aby ve východní Asii zaujala pozici hegemonu. Ostatně tento cíl je jen přirozeným důsledkem jejího rychlého hospodářského růstu. I všechny ostatní velké mocnosti, Velká Británie, Francie, Německo, Japonsko, Spojené státy či Sovětský svaz, se účastnily vnější expanze, měly imperialistické ambice a prosazovaly svůj vliv právě v době, kdy procházely rapidní industrializací a dosahovaly značného ekonomického růstu, nebo krátce poté. Neexistuje žádný důvod pro to, abychom se domnívali, že nabytí ekonomické a vojenské moci se neprojeví srovnatelným účinkem i v Číně, jež byla po dvě tisíciletí největší východoasijskou mocností. Číňané dnes stále silněji zdůrazňují záměr této historické role se znovu zhostit a ukončit předlouhé století

ponižování a podřízenosti vůči Západu a Japonsku, které začalo podpisem nankingské smlouvy pod britským nátlakem roku 1842.

Koncem osmdesátých let začala Čína své rostoucí ekonomické bohatství transformovat ve vojenskou moc a politický vliv. Bude-li pokračovat její ekonomický vývoj, pak tento transformační proces dosáhne úctyhodných rozměrů. Podle oficiálních údajů čínské vojenské výdaje po většinu osmdesátých let klesaly, nicméně v letech 1988 až 1993 se tyto výdaje, pokud jde o vynaložené prostředky, zdvojnásobily a v reálných číslech vzrostly o 50 procent. Na rok 1995 se plánoval nárůst o 21 procent. Odhady čínských vojenských výdajů v roce 1993 se pohybují od zhruba 22 miliard dolarů až po 37 miliard dolarů (poměřováno oficiálním kurzem dolaru) a dosahují dokonce 90 miliard, bereme-li v úvahu paritu kupní síly. Koncem osmdesátých let Čína rovněž změnila svou vojenskou strategii: od obranné strategie proti invazi ze strany Sovětského svazu ve velké válce přešla ke strategii regionální, zdůrazňující její mocenské plány. V souvislosti s touto změnou začala zvyšovat potenciál svého námořnictva, nakoupila dokonalejší bitevní letadla, zkonstruovala zařízení na doplňování pohonných hmot během letu a rozhodla se získat letadlovou loď. Rovněž navázala oboustranně výhodné vojensko-obchodní vztahy s Ruskem.

Čína je na nejlepší cestě stát se dominantní mocností východní Asie. Ostatně ekonomický vývoj regionu se stále více orientuje právě na ni, přičemž tuto orientaci podporuje jak rapidní růst pevninské Číny, tak tří dalších Čín. Přispívá k tomu též ústřední role, již hrají čínské etnické komuni-

ty v rozvoji hospodářství Thajska, Malajsie, Indonésie a Filipín. Daleko nebezpečnější je však skutečnost, že Čína si stále důrazněji činí nárok na Jiho-čínské moře: zřídila si vojenskou základnu na Paracelských ostrovech, v roce 1988 válčila o několik ostrovů s Vietnamem, její vojáci obsadili Mischief Reef, nacházející se v těsném sousedství Filipín, a činila si také nárok na plynová pole poblíž indoněského ostrova Natuna. V téže době Čína přestala tolerovat přítomnost Spojených států ve východní Asii a začala se proti ní vehementně ohrazovat. Podobně začala po konci studené války vyjadřovat rostoucí obavy z japonského zbrojení, přestože během studené války na Japonsko tajně naléhala, aby svou vojenskou sílu zvyšovalo. Jednání Číny je klasickým příkladem toho, jak jedná regionální hegemon — pokouší se minimalizovat překážky, které jí stojí v cestě k vojenské převaze v regionu.

Až na malé výjimky, jakou je například Jihočínské moře, je nepravděpodobné, že by součástí čínské hegemonie ve východní Asii byla teritoriální expanze za použití přímé vojenské síly. Je však pravděpodobné, že Čína bude od ostatních východoasijských zemí v různé míře očekávat, že učiní

přínejmenším něco anebo vše z následujících věcí:

l budou podporovat čínskou územní integritu, územní nárok na Tibet a Sin-ťiang a stejně tak integraci Hongkongu a Tchaj-wanu do Číny;

l souhlasit s čínskou svrchovaností v Jihočínském moři a možná i v Mongolsku;

l budou Čínu obecně podporovat ve sporech se Západem, a to jak v oblasti ekonomiky, lidských práv, šíření jaderných zbraní, tak i dalších;

l přijmou čínskou vojenskou převahu v regionu a upustí od snah získat jaderné nebo konvenční zbraně, jež by ji mohly ohrozit;

l přijmou takovou obchodní a investiční politiku, která bude slučitelná s čínskými zájmy a bude přispívat k čínskému hospodářskému rozvoji;

l při řešení regionálních problémů se podvolí čínskému vedení;

l otevřou se přistěhovalectví z Číny;

l uvnitř svých států zakáží nebo potlačí protičínská hnutí;

l budou ve svých společnostech respektovat práva Číňanů včetně práva udržovat úzké vztahy se svými příbuznými a mateřskými kraji v Číně;

l zdrží se vojenských aliancí nebo protičínských koalicí s jinými mocnostmi;

l budou podporovat mandarínskou čínštinu jako dodatek a eventuálně i nahrazení angličtiny jako jazyka širší komunikace ve východní Asii.

Analytici přirovnávají vzestup Číny k vzestupu vilémovského Německa, které se stalo dominantní mocností v Evropě koncem devatenáctého století. Vznik nové velmoci vždy doprovázejí destabilizační účinky, a pokud se z Číny skutečně stane jedna z nejvýznamnějších mocností, pak to zcela zastíní všechny srovnatelné fenomény druhé poloviny druhého milénia. „Čína natolik vychýlila světovou rovnováhu, že bude trvat přínejmenším třicet nebo čtyřicet let, než se nalezne nová," tvrdil v roce 1994 Lee Kuan Yew. „Nelze předstírat, že jde jen o dalšího velkého hráče - je to ten největší hráč v dějinách lidstva."³² Bude-li čínský hospodářský růst pokračovat dalších deset let, a vše tomu naznačuje, a zůstane-li Čína jednotná, což je rovněž pravděpodobné, východoasijské země i celý svět budou nuceny reagovat na stále výraznější roli tohoto největšího hráče v dějinách lidstva.

Obecně řečeno na vzestup nové velmoci mohou ostatní státy reagovat jedním či druhým způsobem, anebo jejich kombinací. Prvním možným způsobem je to, že se pokusí, buď osamoceně, anebo v koalici s jinými státy, zajistit vlastní bezpečnost tak, že se budou snažit rovnováhu vychýlenou vznikem nové mocnosti vyvážit, omezí vliv této mocnosti, a bude-li to nezbytné, vstoupí s ní i do válečného stavu. Druhou možností je pokusit se s novou mocností uzavřít spojení, přizpůsobit se a ve vzájemném vztahu zaujmout druhotnou neboli podřadnou roli s očekáváním, že nová mocnost bude chránit jejich strategické zájmy.

Další možností je to, že se státy pokusí o jistou kombinaci vyvažování a příklonu, byť zde existuje to nebezpečí, že si nastupující mocnost znepřátelí, aniž by proti ní měly jakoukoli ochranu. Západní teorie mezinárodních vztahů má za to, že lepší volbou je vychýlenou rovnováhu vyvažovat, a je pravda, že tento postup se objevuje častěji než příklony k nové mocnosti. Jak tvrdí Stephen Walt:

È L/K ŘÍCI, ŽE KALKULACI- 7ÁMÉRŮ HY MĚLA STÁTY VĚST K VYVAŽOVÁNÍ ROVNOVÁHY. PŘÍKLON K MOCNOSTI JE TOTIŽ /NAČNE RISKANTNÍ, NEBOŽ VYŽADUJE DŮVĚRU - STÁT SE PŘIKLÁNÍ K DOMINANTNÍ MOCNOSTI S NADĚJÍ, /E /USTANE BENEVOLENTNÍ. Ji I'ROTO BE/PEČNĚJŠÍ JIJÍ VLIV VYVAŽOVAT, A TO PRO PŘÍPAD, ŽE BY SE STALA AGRESIVNÍ. NAVÍC SPOJENECTVÍ SE SLABŠÍ STKANOU /VYSUJE VLIV UVNITŘ V/NIKLE KOALICE, JELIKOŽ SLABŠÍ STRANA MÁ VĚTŠÍ POTŘEBU PODPORY.³³

Wallova analýza vzniku aliancí v jihovýchodní Asii ukázala, že státy se téměř vždy pokoušely vnější hrozby vyvažovat. Rovněž se obecně přijímá, že politika vyvažování vlivu platila jako určitá norma po většinu novověkých evropských dějin, kdy několik mocností měnilo svá spojení tak, aby vyvážily a eliminovaly hrozby, které z jejich úhlu pohledu představovali Filip II., Ludvík XIV., Friedrich Veliký, Napoleon, císař Vilém nebo Hitler. Walt nicméně připouští, že státy se za „určitých okolností“ mohou rozhodnout pro příklon k nastupující mocnosti a podle Randalla Schwelc-ra je pravděpodobné, že pro příklon se rozhodnou revizionistické státy, neboť jsou nespokojené a doufají, že ze změny statusu quo budou profitovat.³⁴ Navíc, jak podotýká Walt, příklon k mocnosti si vyžaduje důvěru, že mocnější stát nemá špatné úmysly.

Při vyvažování moci může stát hrát buď primární, nebo sekundární úlohu. První možnost: stát A se pokusí mocensky vyvážit stát B, který vnímá jako svého politického protivníka, a to buď uzavřením spojení se státy C a D, nebo vybudováním vlastní vojenské či jiné moci (což zřejmě povede k závodům ve zbrojení), anebo nějakou kombinací těchto prostředků. V této situaci fungují státy A a B navzájem jako *primární* kompenzátory. Druhá možnost: stát A nepovažuje za bezprostředního protivníka žádný stát, nicméně má zájem podporovat rovnováhu moci mezi státy B a C, z nichž kterýkoli, pokud by se stal příliš mocným, by mohl být pro stát A hrozbou. V této situaci A jedná jako *sekundární* kompenzátor států B a C, které mohou zároveň být navzájem *primárními* kompenzátory.

Jak budou reagovat ostatní státy, dosáhne-li Čína ve východní Asii mocenské hegemonie? Jejich reakce se nepochybně budou značně různit. Jelikož za svého hlavního nepřítele označila Čína Spojené státy, převažující americkou tendencí bude jednat jako kompenzátor a snažit se vyvažováním čínské hegemonii zabránit. Ostatně přijetí této role by bylo v souladu s tradičním americkým zájmem, jímž je zabránit tomu, aby Asii nebo Evro-

pu ovládla jediná mocnost. V případě Evropy tento cíl již není relevantní, ovšem mohl by být v případě Asie. Volná federace v západní Evropě, navíc kulturně, politicky i ekonomicky úzce spojená se Spojenými státy, americkou bezpečnost neohrozí. To by ale mohla udělat silná, jednotná a důrazná Čína. Je tedy v americkém zájmu být připraven, bude-li to nutné, i na válku, jen aby se zabránilo vzniku čínské hegemonie ve východní Asii? Bude-li čínský ekonomický rozvoj pokračovat, je možné, že tato otázka se stane jediným skutečně závažným bezpečnostním problémem, s nímž se budou američtí politici potýkat počátkem dvacátého prvního století. Pokud budou Spojené státy opravdu chtít zastavit čínskou nadvládu nad východní Asií, budou nuceny pro tento účel usměrnit své spolenectví s Japonskem, vybudovat úzké vojenské vazby s ostatními asijskými zeměmi a rovněž rozšířit svou vojenskou přítomnost v Asii i vojenské síly, které bude možné do regionu nasadit. Nebudou-li naopak Spojené státy mít vůli proti čínské hegemonii bojovat, pak se budou muset zřítí svého univerzalizmu, naučit se s touto hegemonií žít a přijmout značné omezení svých možností ovlivňovat události na vzdálené straně Tichomoří. Obě z těchto dvou možných cest si žádají určité náklady a obě mají svá rizika. Ovšem největším nebezpečím je to, že Spojené státy žádné jasné rozhodnutí neučiní a zapletou se do války s Čínou, aniž by pečlivě zvážily, zda je to v jejich národním zájmu, a aniž by byly připraveny podobnou válku efektivně vést.

Teoreticky by se Spojené státy mohly pokusit omezit vliv Číny tak, že by se ujaly druhotně kompenzující role - to ovšem za předpokladu, že by nějaká jiná země plnila funkci primárního kompenzátora. Jako jediná myslitelná možnost se nabízí Japonsko, ale to by zde muselo dojít k podstatným politickým změnám: Japonsko by muselo začít intenzivně přezbrojovat, získat jaderné zbraně a začít s Čínou aktivně soutěžit o podporu ostatních asijských mocností. A i když Japonsko může být ochotné účastnit se protičínské koalice pod vedením Spojených států, byť i to je nejisté, je nepravděpodobné, že by se stalo primárním kompenzátorem Číny. Navíc Spojené státy neprojevíly valný zájem ani dostatek schopností na to, aby se ujaly sekundární vyvažovací role. Jako nová slabá země se o to pokusily za napoleonské éry, přičemž jediný výsledek byl, že se zapletly do války jak s Francií, tak Velkou Británií. V první polovině dvacátého století Spojené státy vyvíjely pramalou snahu podporovat mezi asijskými a evropskými zeměmi mocenskou rovnováhu — důsledkem toho se zapojily do dvou světových válek, které měly narušenou rovnováhu obnovit. A během studené války ani neměly jinou alternativu, než se stát primárním kompenzátorem Sovětského svazu. Spojené státy proto jako velká mocnost nebyly nikdy sekundárním kompenzátorem. Stát se jím znamená

hrát choulostivou, pružnou, dvojznačnou, a dokonce i falešnou roli. Mohlo by to znamenat přesouvat podporu z jedné strany na druhou, odmítnout podporovat stát, který se podle amerických hodnot jeví být morálně v právu, a naopak podporovat ten, který je morálně špatný. A tak dokonce i kdyby se japonsko stalo primárním kompenzátorem Číny, poněkud nejisté zůstává, jak by Spojené státy dokázaly tuto rovnováhu účinně podporovat. Spojené státy mají totiž mnohem větší schopnost mobilizovat své síly přímo proti jedné existující hrozbě než vyvažovat dvě hrozby potenciální. Konečně, asijské společnosti mají podle všeho spíše tendenci přiklonit se k nastupující mocnosti, což asi zamezí jakýmkoli případným americkým snahám stát se druhotným kompenzátorem.

Pokud příklon k nastupující mocnosti závisí na důvěře, jsou zde tři teze. Za prvé, pro příklon k dominantní mocnosti se země nejpravděpodobněji rozhodnou tehdy, budou-li dané státy náležet k téže civilizaci anebo nějak jinak sdílet určitou kulturu. S neexistencí kulturní příbuznosti tato pravděpodobnost klesá. Za druhé, míra důvěry se pravděpodobně bude lišit v závislosti na kontextu. Mladší chlapec se přidá ke staršímu bratrovi, když se setrhnou s jinými chlapci; méně mu bude důvěřovat, když budou sami doma. A tak častější interakce mezi státy z rozdílných civilizací dále posílí tendence k příklonu u států jedné civilizace. Za třetí, tendence k příklonu nebo k vyvažování moci se může lišit civilizace od civilizace, podle toho, jak velká míra důvěry mezi jejich členy panuje. Například převaha vyvažování moci na Blízkém východě může odrážet příslovecně nízkou míru důvěry v arabských a dalších blízkovýchodních kulturách.

Vedle těchto vlivů bude tendence k příklonu nebo vyvažování moci navíc utvářena očekáváními a preferencemi ohledně distribuce moci. Evropské společnosti prošly fází absolutismu, avšak ve svých dějinách byly ušetřeny byrokratických impérií neboli „orientálního despotismu“, jenž je charakteristickým rysem asijských dějin. Feudalismus položil základy pluralismu a rovněž vytvořil předpoklad, že jistá disperze moci je přirozená

i žádoucí. A stejně tak je na mezinárodním poli přirozená i žádoucí rovnováha moci - povinností státníků je chránit ji a podporovat. Takže jakmile došlo k nějakému narušení rovnováhy, okamžitě se volalo po vyvažujících krocích, aby rovnováha byla opět nastolena. Krátce řečeno, evropský model mezinárodního společenství odrážel evropský model domácí společnosti.

Oproti tomu asijská byrokratická impéria poskytovala jen málo prostoru pro společenský nebo politický pluralismus a rozdělení moci. Podle všeho i uvnitř samotné Číny byl příklon k dominantní moci mnohem častějším jevem, než tomu bylo v Evropě. Ve dvacátých letech, píše Lucian Pye,

„vojenští velitelé nejprve zkoumali, co by mohli získat ztotožněním se se silnými, a teprve pak začali zvažovat výhody spojenectví se slabými..., pro čínské vojenské velitele nebyla nejvyšší hodnotou autonomie, jak tomu bylo v tradičních evropských úvahách o mocenské rovnováze, svá rozhodnutí zakládali spíše na asociacích s mocí." Podobně Avcry Goldstein tvrdí, že pro politiku uvnitř komunistické Číny byl v letech 1949 až 1966, kdy struktura autority byla poměrně jasná, charakteristický spíše příklon k moci. Když však následně kulturní revoluce zapříčinila stav blízky anarchii, ohledně autority se objevila nejistota a političtí činitelé se začali obávat o svůj život, začaly převažovat tendence směřující k vyvážení západní moci.³⁵ Obnovení jasněji definované struktury autority po roce 1978 patrně rovněž přispělo k tomu, že převládajícím modelem politického chování se stal opět příklon k moci.

Číňané ve svých dějinách nikdy striktně neoddělovali domácí a vnější záležitosti. Jejich „pohled na světový řád odrážel vnitřní řád čínský, a tudíž byl rozšířenou projekcí čínské civilizační identity", o které „se mělo za to, že se reprodukuje v soustředných kruzích jako správný řád kosmu". Nebo, slovy Rodericka MacParquhara, „tradiční čínský pohled na svět byl odrazem konfuciánské vize pečlivě artikulované hierarchické společnosti. Cizí monarchové i státy byli považováni za vazaly Říše středu: „Na nebi nejsou dvě slunce, a ani na zemi nemohou být dva císaři." V důsledku toho Číňané nebyli nikterak nakloněni „multipolárnímu, nebo dokonce multilaterálnímu pojetí bezpečnosti". Asijci obecně jsou v mezinárodních vztazích ochotni „přijímat hierarchii", a proto také v dějinách východní Asie chybí války o hegemonii, k nimž docházelo v Evropě. Fungující systém mocenské

rovnováhy, jenž je typický pro dějiny Evropy, je Asii zcela cizí. Až do příchodu západní moci v polovině devatenáctého století měly mezinárodní vztahy východoasijských zemí svůj střed v Číně, kolem ní byly uspořádány ostatní společnosti, a to podle stupňů podřízenosti, kooperace nebo autonomie na Pekingu.³⁶ Ideální konfuciánský svět se pochopitelně nikdy plně nerealizoval, nicméně asijský model mezinárodní politiky založený na hierarchii moci příkře kontrastuje s modelem evropským, jehož základem je mocenská rovnováha.

Čínská tendence přidat se na silnější stranu, jinak typická pro čínskou domácí politiku, se ale vyskytuje i v mezinárodních vztazích a je důsledkem zmíněné představy o světovém řádu. Tato tendence utváří zahraniční politiku jednotlivých států do té míry, do jaké se podílejí na konfuciánské kultuře a jaké jsou jejich historické vztahy s pevninskou Čínou. Tak například Korea má s Čínou kulturně mnoho společného a v dějinách jí často stála velice blízko, oproti tomu pro Singapur představovala v době studené války komunistická Čína nepřítel. Nicméně v osmdesátých

letech Singapur svůj postoj k Číně změnil - jeho politici začali zdůrazňovat, že Spojené státy i ostatní země se musí smířit s faktem čínské moci. Stejně tak se čínským směrem orientovala i Malajsie, kde žije velká čínská populace a jejíž politici jsou protizápadně naladěni. Thajsko si v devatenáctém a dvacátém století udrželo nezávislost jenom za tu cenu, že se přizpůsobilo evropskému a japonskému imperialismu; dnes dává jasně najevo, že je k těmto zemětem připraveno i v případě Číny, přičemž tuto inklinaci ještě posiluje potenciální ohrožení ze strany Vietnamu.

Dvěma zeměmi jihovýchodní Asie nejvíce nakloněnými vyvažovat moc a omezovat vliv Číny jsou Indonésie a Vietnam. Indonésie je velká, muslimská země, která leží v dostatečné vzdálenosti od Číny, ovšem bez pomoci dalších států čínskému převzetí kontroly nad Jihočínským mořem zabránit nedokáže. Na podzim 1995 uzavřela bezpečnostní dohodu s Austrálií - podle ní mají tyto země v případě „nepřátelského ohrožení“ své bezpečnosti situaci vzájemně konzultovat.³⁷ Vietnam je do značné části kulturně konfuciánskou zemí, ovšem v minulosti měl s Čínou vysloveně nepřátelské vztahy a v roce 1979 mezi těmito zeměmi dokonce vzplál krátký válečný konflikt. Čína i Vietnam si totiž činí nároky na Spratlyovy ostrovy, kde v sedmdesátých a osmdesátých letech docházelo ke střetům jejich námoř-

nictva. Ovšem vietnamský vojenský potenciál počátkem devadesátých let vzhledem k čínskému klesl. Vietnam tak má více motivů než kterýkoli jiný východoasijský stát hledat partnery pro vyvážení čínské moci. Dvěma kroky učiněnými tímto směrem bylo jeho přijetí do organizace ASEAN a současná normalizace vztahů se Spojenými státy v roce 1995. Nicméně ASEAN je značně vnitřně rozdělený, navíc zjevně neochotný postavit se Číně, a tak je velice nepravděpodobné, že by se z tohoto sdružení stala nějaká protičínská aliance nebo že by poskytl podstatnější podporu Vietnamu, dostal-li by se do konfliktu s Čínou. Spojené státy by čínský vliv omezily mnohem ochotněji, ovšem v polovině devadesátých let je stále nejisté, jak daleko budou ochotné jít ve své snaze zabránit čínské kontrole nad Jihočínským mořem. A tak nakonec by se pro Vietnam mohlo stát tou „nejméně špatnou alternativou“ přizpůsobit se Číně a přijmout politiku fínlandizace, což by sice „ranilo vietnamskou hrdost..., ale Vietnamu by to mohlo zajistit přežití“.³⁸

V devadesátých letech prakticky všechny východoasijské státy vyjma Číny a Severní Koreje vyjádřily svou podporu americké vojenské přítomnosti v regionu. Až na Vietnam se však v praxi všechny snaží přizpůsobit Číně: Filipíny na svém území ukončily činnost významných amerických leteckých a námořních základen, na ostrově Okinawa vzrostl nesouhlas s přítomností velkého počtu amerických vojáků. V roce 1994 Thajsko,

Malajsie a Indonésie vyjádřily nesouhlas s ukotvením šesti amerických zásobovacích plavidel ve svých vodách — tato plavidla měla sloužit jako plovoucí základny a usnadnit případnou americkou vojenskou intervenci v jihovýchodní nebo jihozápadní Asii. A objevovaly se i další projevy úcty k čínské moci: Regionální forum ASEAN souhlasilo na své první schůzi s čínským požadavkem vypustit z agendy otázku Spratlyových ostrovů a čínská okupace Mischief Reefu poblíž Filipín v roce 1995 nevyvolala protesty žádné jiné země ASEAN. A v letech 1995-1996, kdy Čína slovně i vojensky hrozila Tchaj-wanu, reagovaly asijské vlády opět ohlušujícím mlčením. Jejich tendenci přiklonit se k Číně přesně vystihl Michel Oksenberg: „Asijští představitelé sice mají obavy, že rovnováha moci by se mohla obrátit ve prospěch Číny, ovšem ze strachu z budoucnosti se v současnosti proti Pekingu nepostaví" a stejně tak „nespojí se Spojenými státy na nějakou křížovou výpravu proti Číně."³⁹ Vzestup Číny bude představovat závažné nebezpečí pro Japonsko, jehož veřejnost asi bude značně rozdělená ohledně toho, jakou strategii zvolit. Mělo by se Japonsko pokusit přizpůsobit Číně, a to patrně nějakým uznáním čínské politicko-vojenskě nadvlády výměnou za uznání ekonomické převahy Japonska? Nebo by se mělo pokusit vdechnout nový život americko-japonské alianci, jež by se stala jádrem koalice vyvažující a omezující čínský vliv? Anebo by se snad mělo pokusit vybudovat vlastní vojenskou moc, která by japonské zájmy chránila před čínským náporom? Jasně odpovědi na tyto otázky se Japonsko pravděpodobně bude snažit vyhnout tak dlouho, dokud to jen bude možné.

Jádrem každé smysluplné snahy vyvážit a omezit čínský vliv by musela být americko-japonská vojenská aliance. A je myslitelné, že Japonsko by pozvolna mohlo přistoupit na nové zaměření aliance k tomuto účelu. To by ovšem záviselo na jeho důvěře v: (1) schopnost Spojených států udržet se jako jediná světová velmoc a udržet si rozhodující slovo ve světovém dění; (2) americkou vůli udržovat svou vojenskou přítomnost v Asii a vůli aktivně čelit čínským snahám o rozšíření vlivu a (3) schopnosti Spojených států a Japonska omezit vliv Číny bez větších ekonomických ztrát a bez velkého rizika války.

Jelikož Spojené státy nevykazují žádné známky, že by se chystaly k nějakému významnému a také nepravděpodobnému rozhodnutí angažovat se proti Číně, je pravděpodobné, že Japonsko se pokusí přizpůsobit čínské hegemonii. S výjimkou třicátých a čtyřicátých let dvacátého století, kdy se s katastrofálními důsledky vydalo cestou unilaterální politiky dobývání, si Japonsko vždy svou bezpečnost snažilo zajistit spojenectvím s tím, koho považovalo za relevantní dominantní mocnost. Dokonce i když se ve třicátých letech připojilo k Ose, uzavíralo spojenectví s na první pohled nejdynamičtější vojensko-ideologickou silou světové

politiky.

O něco dříve v témže století uzavřelo cílevědomě spojenectví s Velkou Británií, neboť vůdčí mocností světového dění byla tehdy právě ona. Podobně se v padesátých letech spojilo se Spojenými státy - ty tehdy byly nejmocnější zemí světa, a tak mu mohly zajistit bezpečnost. Stejně jako Číňané i Japonci vnímají mezinárodní politiku jako hierarchii, a to proto, že hierarchická je i jejich domácí politika. Jak poznamenal jeden přední japonský vědec:

KDY/ JAPONCI UVAXUJÍ o SVÉ X.EMI v KONTEXTU ME/INÁRODNÍHO SPOLEČENSTVÍ, ČASTO JAKO ANALOGIE POUŽÍVAJÍ JAPONSKÉ DOMÁCÍ MODEL Y. ME/INÁKODNÍ ŘÁD MAJÍ SKLON VNÍMAT JAKO NĚCO, co NAVENEK VYJADŘUJE KULTURNÍ V/.OKY, JE/ SE VNITŘNĚ MANIFESTUJÍ UVNITŘ JAPONSKÉ SPOLEČNOSTI, CHARAKTERISTICKÉ VERTIKÁLNĚ OKGANI/OVANÝMI STRUKTURAMI. TAKOVÝ POHLED NA ME/INÁROD-NÍ ŘÁD JÍV OVLIVNĚN DLOUHODOBOU /KUŠENOSTÍ JAPONSKA S PŘED-MODEKNÍMI ČÍNSKO-JAPONSKÝMI V/TAHY (VA/ALSKÝ SYSTÉM).

Tudíž Japonsko uzavíralo koalice nikoli z důvodu „vyvažování, nýbrž zcela zjevně proto, aby se přiklonilo k dominantní mocnosti“.⁴⁰⁾ Japonci, píše člověk ze Západu žijící delší dobu v Japonsku, „se dříve než ostatní skloní před velkou silou — začnou spolupracovat s tím, o kom se domnívají, že je morálně převyšuje... a na druhé straně jako vůbec první odmítnou zneužívání moci ze strany morálně ochablého a zesláblého hegemona.“ Japonská politika se bude chovat v závislosti na tom, jak moc klesne americká role v Asii, a naopak, jak moc vzroste moc Číny. A tento vývoj ostatně již probíhá. Jak upozoroval Kishore Mahbubani, klíčovou otázkou čínsko--japonských vztahů bude: „Kdo je první?“ A odpověď se již začíná rýsovat: „Nepůjde zde o žádné explicitní deklarace či uznání, nicméně samo o sobě je významné, že japonský císař se rozhodl navštívit Čínu již v roce 1992, tedy v době, kdy byla stále ještě relativně mezinárodně izolovaná.“⁴¹⁾

V ideálním případě by japonští politici a veřejnost dali nepochybně přednost modelu existujícímu v minulých desetiletích a zůstali pod ochrannou rukou dominantních Spojených států. Ovšem s tím, jak klesá americká angažovanost v Asii, jistě v Japonsku nabudou na síle hlasy volající po „opětovném poasijském“ země a Japonci přijmou obnovenou nadvládu Číny na východoasijské scéně jako nevyhnutelnou. Pro ilustraci: když v roce 1994 byli Japonci tázáni, která země bude mít v Asii ve dvacátém prvním století největší vliv, 44 procent jich odpovědělo, že Čína, 30 procent, že Spojené státy, a jenom 16 procent, že Japonsko.⁴²⁾ Japonsko, předpověděl jeden japonský politik v roce 1995, bude mít dostatek „disciplíny“ na to, aby se vzestupu Číny dokázalo přizpůsobit. Vzápětí si položil otázku, zda ji budou mít i Spojené státy. Jeho první tvrzení je hodnověrné, odpověď na druhou otázku nejistá.

Čínská hegemonie sníží ve východní Asii nestabilitu i počet sporů. Sou-

časné v regionu poklesne americký a západní vliv a Spojené státy přijmou to, čemu se vždy v minulosti snažily zabránit: dominanci jiné mocnosti v klíčovém regionu světa. Do jaké míry tato hegemonie ohrozí zájmy ostatních asijských zemí a Spojených států, to záleží částečně na vývoji v samotné Číně. Ekonomický rozvoj sice produkuje vojenskou moc a politický vliv, nicméně stejně dobře může stimulovat politický vývoj a hnutí za otevřenější, pluralitnější a nakonec možná i demokratickou formu vlády. Podle všeho právě tento účinek měl hospodářský růst na Jihokorejskou republiku a Tchaj-wan. Ovšem je pravda, že politici, kteří se v obou zemích nejvýrazněji podíleli na vývoji směrem k demokracii, byli křesťané.

V Číně staví demokratizaci překážky konfuciánské dědictví země, jež klade důraz na autoritu, řád, hierarchii a přednost kolektivu nad jednotlivcem. Přesto v jižní Číně vzniká v důsledku ekonomického rozvoje dynamická buržoazie, značné bohatství, dochází k akumulaci ekonomické moci vymykající se vládní kontrole a rapidně se rozšiřuje střední třída. Navíc Číňané se stále intenzivněji podílejí na dění ve vnějším světě, obchodem, investicemi i vzděláním, a toto vše vytváří společenskou základnu pro hnutí za politický pluralismus.

Prvotní podmínkou pro to, aby se politika autoritářského systému otevřela, obvykle bývá nástup reformních elementů k moci. Dojde k tomu i v Číně? V prvním sledu po Tengovi patrně nikoli, nicméně ve druhém možná ano. V příštím století by mohly v jižní Číně vzniknout politicky orientované skupiny, které by fakticky, ne-li i nominálně, byly zárodky politických stran a které by měly úzké vazby na Číňany z Tchaj-wanu, Hongkongu a Singapuru, od nichž by rovněž čerpaly podporu. Pokud v jižní Číně podobné skupiny vzniknou a pokud se v Pekingu dostane k moci reformní frakce, pak je jistá forma politické změny myslitelná. Demokratizace by sice mohla politiky vést k apelu na nacionalistické citění, čímž by vzrostla pravděpodobnost válečného konfliktu, nicméně v dlouhodobé perspektivě by stabilní pluralitní systém v Číně usnadnil vztahy s ostatními mocnostmi.

Možná to je tak, jak naznačuje Friedberg, a evropská minulost je asijskou budoucností. Ještě pravděpodobnější ale je to, že asijská minulost bude i její budoucností. Asie stojí před volbou: buď mocenskou rovnováhu za cenu vojenského konfliktu, nebo mír dosažený za cenu hegemonie. Západní společnosti by asi daly přednost konfliktu a rovnováze moci. Nicméně historie, kultura i mocenská realita silně naznačují, že Asie si zvolí mír a hegemonii. Končí tak ~ra, jež začala pronikáním Západu do Asie ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století. Čína opět zaujímá své místo regionálního hegemona a Východ začíná být sám sebou.

Civilizace a ústřední státy: vznikající spojení

Multipolární a multicivilizační svět, který vznikl po studené válce, postrádá dřívější fundamentální rozštěpení. Nicméně dokud bude pokračovat muslimský demografický a asijský ekonomický růst, budou ústředním rozštěpením globální politiky konflikty mezi Západem a jemu nepřátelskými civilizacemi. Vlády muslimských států budou pravděpodobně k Západu zaujímat stále nepřátelštější postoj a mezi islámskými skupinami a západními společnostmi bude docházet k násilným střetům malé, někdy však i velké intenzity. Vztahy Spojených států s Čínou, Japonskem i dalšími asijskými zeměmi budou značně konfliktní povahy, a budou-li Spojené státy chtít zabránit Číně stát se hegemonek v Asii, mohlo by dojít i k závažnému válečnému konfliktu.

Za těchto podmínek bude pokračovat spojení konfuciánských a muslimských společností, jež se možná ještě rozšíří a prohloubí. Pro tuto alianci měl zásadní význam společný postup muslimských a čínských společností, když kladly Západu odpor v otázkách šíření zbraní, dodržování lidských práv i dalších záležitostech. Jádrem koalice tvořily úzké vztahy mezi Pákistánem, Íránem a Čínou, které vykrystalizovaly počátkem devadesátých let, když čínský prezident Jang Šang-kehun navštívil Írán a Pákistán a íránský prezident Rafsandžání Pákistán a Čínu. Tyto návštěvy zvěstovaly „rodící se spojení mezi Pákistánem, Íránem a Čínou“. Na své cestě do Číny Rafsandžání v Islámábádu prohlásil, že mezi Íránem a Pákistánem existuje „strategická aliance“ a že napadení Pákistánu by bylo považováno i za napadení Íránu. Aby tento model posílila, navštívila Benazir Bhuttová Írán a Čínu hned poté, co se v říjnu 1993 stala ministerskou předsedkyní Pákistánu. Součástí kooperace mezi těmito třemi státy se staly pravidelné

návštěvy politických i vojenských představitelů a rozmanité společné akce v politické i vojenské oblasti, a to včetně výroby obranných systémů, které doplňovaly zbraně získané z Číny. V Pákistáně toto spojení podporovali stoupenci „muslimské“ školy a školy „nezávislosti“ v politickém myšlení, kteří s nadějí vzhlíželi k ose Teherán-Islámábád-Peking, v Teheránu zase bylo možné zaslechnout tvrzení, že „těsnou a konzistentní spoluprací“ mezi Íránem, Čínou, Pákistánem a Kazachstánem si vyžaduje zvláštní charakter současného světa. V polovině devadesátých let již mezi těmito třemi zeměmi existovalo cosi na způsob faktické aliance, jejíž kořeny tkvěly v odporu vůči Západu, bezpečnostních obavách z Indie a touze omezit vliv Turecka a Ruska ve Střední Asii.⁴³

Lze očekávat, že se tyto tři státy stanou jádrem širšího seskupení zahrnujícího i další muslimské a asijské země? Graham Fuller tvrdí: „Mohla by

zde vzniknout neoficiální konfuciánsko-islámská aliance, a to nikoli snad proto, že by Konfucius a Muhammad byli protizápadní, ale proto, že tyto kultury poskytují prostředek, jak vyjádřit ukřivdění, za které je částečně odpovědný Západ — Západ, jehož politická, vojenská, ekonomická a kulturní nadvláda vyvolává stále více hořkosti ve světě, kde lidé cítí, že ji už nemusí přijímat." Nejvášnivější volání po takovéto kooperaci vzešlo z úst Mu'ammara Kaddáfího - ten v březnu 1994 prohlásil:

NOVÝ SVĚTOVÝ ŘÁD /NAMUNÁ, ŽE ŽIDU A KŘEŠŤANÉ OVLÁDAJÍ MUSLIMY, A KDYŽ K TOMU BUDOU MÍT PŘÍLEŽITOST, OVLÁDNOU I KONEUCIANISMUS A OSTATNÍ NÁBOŽENSTVÍ V ČINĚ, INDII A JAPONSKU... DNES KŘEŠŤANÉ A ŽIDÉ ŘÍKAJÍ: JSME KO/IODNUTI POKA/IT KOMUNISMUS, ZÁPAD MUSÍ KO7DRTIT ISLÁM A KONEUCIANISMUS. DOUEÁ-ME, ŽE HUDEME SVĚDKY STŘETNUTÍ ME/1 ČINOU, KTERÁ JE HLAVOU KONFUCIÁNSKÉHO TÁBORA, A AMERIKOU, KTERÁ STOJÍ V ČELE KŘEŠŤANSKÝCH KŘÍŽÁKŮ. NENÍ PRO NÁS JINÉHO OSPRAVEDLNĚNÍ, NEŽ SE POSTAVIT PROTI KŘÍŽÁKŮM. STOJÍME PŘI KONEUCIANISMU A TÍM, ŽE SE S NÍM SPOJÍME A BUDEME VEDLE NĚJ BOJOVAT NA JEDNÉ ME/INÁ-RODNÍ FRONTĚ, /NICÍME SVĚHO SPOLEČNÉHO NEPŘÍTELE. A PROTO MY, MUSLIMOVÉ, BUDEME PODPOROVAT ČINU V JEJÍM 7.ÁPASE PROTI NAŠEMU SPOLEČNÉMU NEPŘÍTELI... PŘEJEME ČINĚ VÍTĚ/STVÍ...⁴⁴⁾

Ovšem nadšení pro úzkou protizápadní alianci konfuciánských a islámských států na čínské straně pohaslo, když prezident Ťiang Ce-min v roce 1995 prohlásil, že Čína nebude uzavírat spojenečtví se žádnou zemí. Tato pozice patrně odráží klasický čínský názor, podle něhož Čína jakožto centrální mocnost neboli Říše středu formální spojence nepotřebuje, neboť ostatní země shledají, že je v jejich zájmu s Čínou spolupracovat. Na druhé straně si však vzhledem ke svým sporům se Západem bude cenit partnerství s dalšími protizápadními státy, přičemž ty islámské tvoří největší a nevlivnější část. Navíc Čína má stále stoupající spotřebu ropy, a to ji patrně donutí ještě rozšířit své vztahy s Íránem, Irákem, Saudskou Arábií, ale také Kazachstánem a Azerbájdžánem. Takováto osa „ropa za zbraně“, poznamenal v roce 1994 jeden odborník zabývající se energetikou, „nebude již muset poslouchat příkazy z Londýna, Paříže nebo Washingtonu“.⁴¹⁾

Vztahy ostatních civilizací a jejich ústředních států k Západu a jeho nepřátelům se budou značně různit. Jižní civilizace, Latinská Amerika a Afrika, ústřední státy postrádají, jsou závislé na Západu a relativně slabé vojensky i ekonomicky (přestože v Latinské Americe se tato situace rapidně mění). Jejich vztah vůči Západu se proto bude patrně vyvíjet opačným směrem. Latinská Amerika stojí Západu velice blízko kulturně, v osmdesátých a devadesátých letech se západním modelům přiblížily i její politické a ekonomické systémy, jediné dvě latinskoamerické země, které se pokoušely získat jaderné zbraně, od svých snah upustily. Latinská Amerika má ze všech civilizací nejnižší celkovou vojenskou sílu, a tak sice může pociťovat odpor k vojenské nadvládě Spojených států, nicméně zde nejsou žádné známky toho, že by tuto nadvládu chtěla

někjak ohrozit. Navíc rychlý vzestup protestantismu v mnoha latinskoamerických zemích tyto společnosti dále přibližuje smíšeným katolicko-protestantským společnostem na Západě a zároveň rozšiřuje náboženské vazby mezi Latinskou Amerikou a Západem i na ty, které nejsou spjaty s Vatikánem. Na opačné straně podporuje kulturní konvergenci hispánský vliv na americkou společnost vyvolaný přílivem Mexičanů, imigrantů ze Střední Ameriky a karibské oblasti do Spojených států. Hlavními konfliktními body mezi Latinskou Amerikou a Západem, tj. prakticky Spojenými státy, jsou imigrace, drogy, s nimi spojený terorismus a ekonomická integrace (tj. přijetí latinskoamerických států do NAFTA versus rozšíření latinskoamerických uskupení jako Mercosur a Andská smlouva). Jak ukazují problémy provázející vstup Mexika do NAFTA, sňatek /upadnutí latinskoamerické civilizace nebude snadný, patrně se potáhne po velkou část dvacátého prvního století a možná nebude nikdy zcela uzavřen. Navzdory tomu jsou rozdíly mezi Západem a Latinskou Amerikou malé ve srovnání s těmi, které existují mezi Západem a ostatními civilizacemi.

Vztahy Západu s Afrikou by měly být jen o málo konfliktnější, a to proto, že Afrika je tak slabá. Nicméně i zde existují některé závažné problémy, jihoafrická republika, na rozdíl od Brazílie a Argentiny, neupustila od svých plánů získat jaderné zbraně, jenom zničila ty, které již měla. Ty ale byly vyrobeny bílou vládou, aby zabránily zahraničním útokům proti apartheidu, a tato vláda je nechtěla postoupit vládě černé, jež by je mohla použít k jiným záměrům. Nicméně schopnost vyrábět jaderné zbraně zničit nelze, a tak je možné, že postapartheidová vláda by mohla vybudovat nový jaderný arzenál, aby své zemi zajistila postavení ústředního státu Afriky a aby v Africe zabránila západní intervenci. Dalšími problémy, o které běží při jednáních mezi Afrikou a Západem, jsou lidská práva, imigrace, ekonomické otázky a terorismus. I přes snahy Francie udržovat úzké styky se svými bývalými koloniemi se zdá, že v Africe probíhá dlouhodobý proces odzápadnění, západní vliv se zmenšuje, klesá zájem Západu, a naopak probíhá utvrzování domácí kultury. Dokonce i v Jihoafrické republice budou časem africko-anglické elementy podřízeny africkým. A tak zatímco Latinská Amerika se stává více západní, Afrika méně, nicméně obě civilizace zůstávají rozdílným způsobem na Západu závislé a neschopné, vyjma hlasování v OSN, rozhodným způsobem ovlivňovat rovnováhu mezi Západem a jeho nepřáteli.

Tak tomu ale rozhodně není se třemi „kolisavými“ civilizacemi. Jejich ústřední státy jsou hlavními aktéry světového dění a je pravděpodobné, že tyto civilizace budou mít se Západem i jeho nepřáteli smíšené, dvojznačné a proměnlivé vztahy. A různé vztahy budou panovat i mezi

nimi navzájem. Japonsko, jak jsme již ukázali, se pravděpodobně časem sklíčeně a plně výčitek odvrátí od Spojených států a přikloní se k Číně. Stejně jako v případě ostatních transcivilizačních spojenců z doby studené války, ochabnou i japonské bezpečnostní svazky se Spojenými státy, byť patrně nikdy nebudou oficiálně odmítnuty. Jeho vztahy s Ruskem budou i nadále komplikova-

né, a to do té doby, dokud Rusko bude odmítat jakýkoli kompromis ohledně Kurilských ostrovů, které zabralo v roce 1945. Okamžik, kdy se po skončení studené války o tomto problému dalo jednat, s nástupem ruského nacionalismu rychle minul a Spojené státy nebudou mít v budoucnu žádný důvod tento japonský nárok podporovat, stejně jako jej neměly v minulosti.

V posledních desetiletích studené války hrála Čína proti Sovětskému svazu a Spojeným státům účinně „čínskou kartu“. Ve světě po studené válce má zase Rusko v ruce „ruskou kartu“. Rusko spojené s Čínou by rozhodujícím způsobem zvrátily eurasijskou rovnováhu v neprospěch Západu a k životu probudily všechny obavy, které existovaly ohledně čínsko-ruského spojení v padesátých letech. Rusko úzce spolupracující se Západem by zase mohlo fungovat jako protiváha konfuciánsko-islámského spojení při řešení globálních otázek a v Číně znovu probudit obavy z doby studené války ohledně invaze ze severu. Nicméně Rusko má problémy s oběma těmito sousedními civilizacemi. Co se Západu týče, problémy jsou krátkodobějšího rázu: důsledky konce studené války a potřeba nově definovat rovnováhu mezi Ruskem a Západem a uzavřít dohodu o vzájemné rovnoprávnosti a o sférah vlivu. V praxi by to znamenalo:

1. ruský souhlas s rozšířením Evropské unie a NATO na západní křesťanské státy střední a východní Evropy, západní závazek nerozšiřovat NATO dále, nerozdělí-li se Ukrajina na dvě země;
2. smlouva o partnerství mezi Ruskem a NATO o neútočení, pravidelné konzultace o bezpečnostních otázkách, společná snaha zabránit závodům ve zbrojení, vyjednávání o smlouvě ohledně regulace zbrojení podle bezpečnostních potřeb po studené válce;
3. uznání Ruska ze strany Západu jakožto země primárně odpovědné za udržování bezpečnosti mezi pravoslavnými zeměmi a v oblastech, kde pravoslaví převažuje;
4. západní uznání bezpečnostních problémů, aktuálních i potenciálních, s nimiž se Rusko potýká ze strany muslimských národů na svém jihu, vůli revidovat smlouvu CFE a zaujmout příznivý postoj k dalším krokům, které možná bude Rusko muset přijmout při řešení těchto hrozeb;
5. dohodu mezi Ruskem a Západem ohledně rovnoprávné spolupráce při řešení problémů, kde se střetávají zájmy Západu a pravoslaví, jak tomu

bylo například v Bosně.

Pokud v těchto nebo podobných bodech bude dosaženo dohody, Rusko ani Západ nebudou pro toho druhého představovat žádnou bezpečnostní hrozbu v dlouhodobé perspektivě. Evropa i Rusko jsou demograficky dospělé společnosti s nízkou mírou porodnosti a stárnoucí populací; podobné společnosti nemají mladickou sílu k expanzi nebo ofenzivní orientaci.

Rusko-čínské vztahy byly v době bezprostředně po skončení studené války značně kooperativní. Vyřešily se spory o hranice, snížily se vojenské síly na obou stranách hranice, rozvíjel se obchod, obě země na sebe přestaly mířit jadernými zbraněmi a jejich ministři zahraničních věcí našli společný zájem v boji proti islámskému fundamentalismu. Co však bylo nejdůležitější, Rusko v Číně našlo horlivého a důležitého zákazníka pro nákup vojenského vybavení a technologie včetně tanků, bojových letadel, bombardérů s velkým doletem a střel zcmč-vzduch.^{46*} Z ruského hlediska znamenalo toto oteplení ve vzájemných vztazích jak vědomé rozhodnutí spolupracovat s Čínou jako se svým asijským „partnerem“ při stávajících chladných vztazích s Japonskem, tak také reakci na spory se Západem ohledně rozšíření NATO, ekonomické reformy, kontroly zbraní, ekonomické pomoci a členství v západních mezinárodních institucích. Čína zase mohla dát Západu najevo, že ve světě není osamocena a že dokáže získat vojenský potenciál nezbytný k zaštitění své regionální mocenské strategie. Pro obě země však jejich spojenectví, stejně jako mezi konfucianismem a islámem, představuje prostředek, jak čelit moci Západu a jeho univerzalizmu.

Zda toto spojení přežije delší dobu, závisí clo značné míry jednak na tom, zda se vztahy Ruska a Západu stabilizují na uspokojivém základě, jednak na tom, do jaké míry bude čínské usilování o hegemonii ve východní Asii ohrožovat ruské zájmy, a to vojensky, ekonomicky i demograficky. Ekonomický dynamismus Číny pronikl i na Sibiř a Číňané spolu s korejskými a japonskými podnikateli zde zkoumají příležitosti. Rusové žijící na Sibiři stále častěji vidí svou ekonomickou budoucnost spíše ve spojení s východní Asií než s evropským Ruskem. Ale větší hrozbou je pro Rusko čínská imi-

grace na Sibiř. Počet ilegálních přistěhovalců zde v roce 1993 údajně dosahoval počtu mezi 3 a 5 miliony (pro srovnání, ruská populace na Sibiři dosahuje zhruba 7 milionů). „Číňané mírově dobývají ruský Dálný východ,“ varoval ruský ministr obrany Pavel Gračov. Nejvyšší ruský úředník pro imigraci jeho slova potvrdil, když prohlásil: „Musíme se postavit čínskému expanzionismu.“⁴⁷ Navíc vztahy s Ruskem by mohl zhoršit rozvoj čínských vztahů s bývalými sovětskými republikami ve střední Asii. A čínská expanze by též mohla přerůst ve vojenskou, pokud

by se Čína rozhodla pokusit získat zpět Mongolsko, které jí bylo Ruskem odňato po první světové válce a které se na desetiletí stalo satelitem Sovětského svazu. V jistém okamžiku se „žluté hordy“ pronásledující ruskou představitost již od mongolského vpádu mohou opět stát skutečností.

Ruské vztahy s islámem jsou utvářeny historickým dědictvím staleté válečné expanze proti Turkům, národům severního Kavkazu a stře-doasijským emirátům. Rusko v současnosti spolupracuje se svými pravoslavnými spojenci Srbskem a Řeckem, aby zmenšilo turecký vliv na Balkáně, a s dalším pravoslavným spojencem Arménií, aby omezilo stejný vliv v oblasti zakavkazských republik. Aktivně se pokoušelo udržet politický, ekonomický i vojenský vliv ve stře-doasijských republikách, učinilo je členy Společenství nezávislých států a ve všech má rozmístěné své vojenské jednotky.

Pro ruské zájmy má ústřední význam ropa z Kaspického moře a zásoby zemního plynu stejně jako trasy, po nichž tyto zásoby dorazí na Západ a do východní Asie. Rusko také vedlo v oblasti severního Kavkazu již jednu válku proti muslimské Čečně a jednu válku v Tádžikistánu, kde se postavilo na podporu vlády proti povstání, jehož se účastnili muslimští fundamentalisté. Tyto bezpečnostní zájmy tvoří další podnět pro spolupráci s Čínou, aby spolu s ní Rusko eliminovalo „islámskou hrozbu“ ve Střední Asii. Stejně tak jsou hlavním motivem pro obnovení přátelských styků s Íránem. Rusko Íránu prodalo ponorky, bitevní letadla na vysoké technické úrovni, bitevní bombardéry, střely země-vzduch, elektronické vojenské vybavení a zařízení pro průzkum. Navíc vyslovilo souhlas s tím, že v Íránu vybuduje dva lehké jaderné reaktory a poskytne Íránu zařízení na obohacování uranem. Výměnou za to Rusko od Íránu očekává, že omezí šíření fundamentalismu ve Střední Asii a že bude s Ruskem spolupracovat na omezení tureckého vlivu ve Střední Asii i na Kavkaze. I o následující desetiletí budou ruské vztahy s islámem rozhodujícím způsobem utvářeny tím, jak bude vnímat hrozbu, kterou přináší demografický růst muslimské populace na jeho jižním okraji.

Indie byla během studené války třetím z „kolísavých“ ústředních států, spojencem Sovětského svazu, vedla jednu válku s Čínou a několik s Pákistánem. Její vztahy se Západem, zvláště se Spojenými státy, byly chladné, ne--li přímo napjaté. I ve světě po studené válce zůstanou vztahy Indie s Pákistánem pravděpodobně konfliktní, a to kvůli Kašmíru, jaderným zbraním i celkové vojenské rovnováze na subkontinentu. Indie bude mít komplikované vztahy s islámem do té míry, do jaké se Pákistánu podaří získat podporu ostatních muslimských zemí. Aby se tomu vyhnula, pokusí se Indie, stejně jako to učinila již v minulosti, vyvinout zvláštní

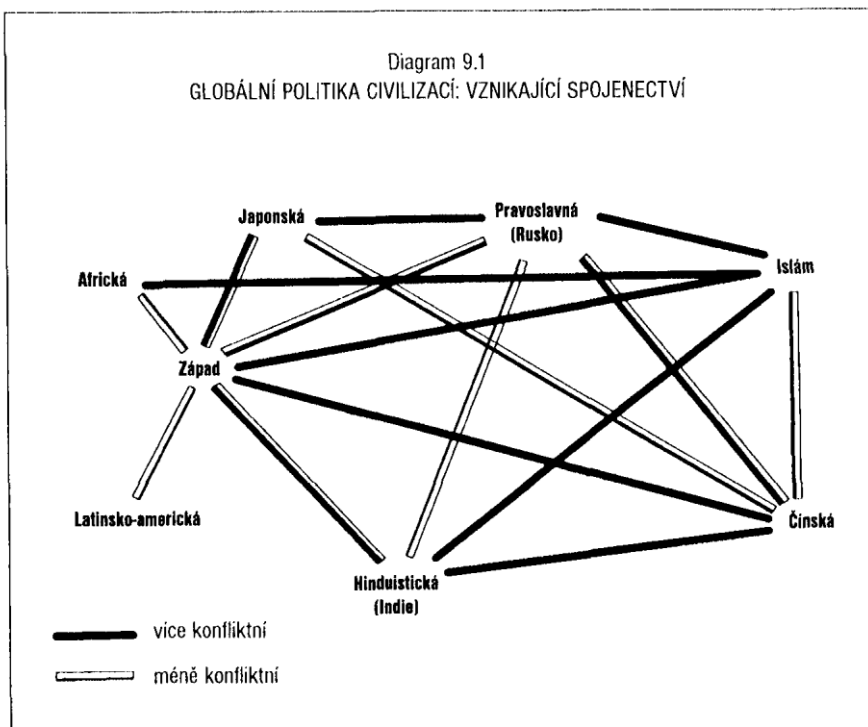
snahu přesvědčit jednotlivé muslimské země od Pákistánu se distancovat. Když se Čína po konci studené války pokoušela navázat přátelštější vztahy se svými sousedy, vztahovalo se to i na Indii, a napětí mezi těmito dvěma zeměmi se

zmenšilo. Nicméně tento trend patrně nepotrvá příliš dlouho. Čína se aktivně podílí na jihoasijské politice, a patrně tak bude činit i nadále: bude udržovat úzké styky s Pákistánem, posilovat pákistánský jaderný i konvenční vojenský potenciál, pokusí se získat na svou stranu Barmu poskytnutím ekonomické a vojenské pomoci, investicemi, a bude-li to možné, zřídí tam své námořní základny. Čínská moc je na vzestupu právě teď, indická moc by mohla podstatně narůst v jednadvacátém století. Konflikt se tak jeví jako velmi pravděpodobný. „Základní mocenská rivalita mezi dvěma asijskými giganty a jejich sebenazíráním jako velké mocnosti a přirozená centra kultury a civilizace,“ domnívá se jeden odborník, „je povede k podpoře odlišných zemí a věcí. Indie se bude chtít stát nejenom jedním z nezávislých mocenských center multipolárního světa, nýbrž také protiváhou čínské moci a vlivu.“⁴⁸

Při konfrontaci přinejmenším s aliancí Čína-Pákistán, ne-li s širší aliancí konfuciánsko-islámskou, bude v zájmu Indie udržet si úzké vztahy s Ruskem a zůstat hlavním odběratelem ruského vojenského vybavení. V polovině devadesátých let nakupovala Indie v Rusku téměř všechny typy zbraní včetně letadlové lodi a technologie na výrobu kryogenních raket, což vedlo k sankcím ze strany Spojených států. Kromě šíření jaderných zbraní existovaly mezi Indií a Spojenými státy spory ohledně dodržování lidských práv, Kašmíru a ekonomické liberalizace. Nicméně časem dojde vlivem ochlazení vztahů mezi USA a Pákistánem a také vlivem společného zájmu, jímž bude omezení čínské vlivu, k tomu, že se Indie se Spojenými státy sblíží. Expanze indické moci v jihovýchodní Asii nemůže americké zájmy ohrozit, a dokonce by jim mohla pomoci.

Vztahy mezi civilizacemi a jejich ústředními státy jsou komplikované, často rozporné a rovněž proměnlivé. Většina zemí jedné civilizace bude při utváření svých vztahů se státy jiné civilizace následovat příkladu ústředního státu. Ale nebude tomu tak vždy — všechny země jedné civilizace nemají pochopitelně identické vztahy se všemi státy civilizace druhé. Společné zájmy, nejčastěji společný nepřítel ze třetí civilizace, mohou podnítit spolupráci mezi dvěma státy z různých civilizací. Ke konfliktům může samozřejmě docházet i v rámci jedné civilizace, hlavně v islámu, navíc se vztahy mezi skupinami na civilizačních hranicích mohou výrazně lišit od vztahů mezi ústředními státy těchto civilizací. Nicméně obecné trendy jsou evident-

Diagram 9.1
GLOBÁLNÍ POLITIKA CIVILIZACÍ: VZNIKAJÍCÍ SPOJENECTVÍ

ní a je možné odvodit hodnověrná zobecnění ohledně pravděpodobných budoucích spojenectví a nepřátelství mezi civilizacemi a jejich ústředními státy. Ty jsou sumarizovány v Diagramu 9.1. Relativně jednoduchá bipolár-nost studené války ustupuje mnohem komplexnějším vztahům multipolár-ního a multicivilizačního světa.

Kapitola 10

Od přechodových válek k válkám na civilizačních hranicích

Přechodové války: Afghánistán a Perský záliv

„*La première guerre civilisationnelle*“ - tak nazval významný marocký vědec Mahdi Elmandjra v té době právě probíhající válku v Perském zálivu.¹¹ Ve skutečnosti však byla až druhou — tou první byla válka mezi Sovětským svazem a Afghánistánem, odehrávající se v letech 1979-1989. Oba konflikty začaly jako přímá invaze vojsk jednoho státu do státu druhého, ovšem postupně se do značné míry proměnily ve války civilizační a jako takové byly také nově definovány. Vlastně to byly války na přechodu k nové éře, jež se bude vyznačovat množstvím etnických konfliktů a válkami na zlomových liniích mezi skupinami z různých civilizací.

Na počátku afghánské války stálo odhodlání Sovětského svazu udržet v zemi satelitní režim. Válka však záhy přerostla v jeden z konfliktů studené války, když na konflikt mocně reagovaly Spojené státy a začaly se podílet na organizaci, finanční podpoře a vyzbrojování afghánských povstalců kladoucích odpor sovětským vojskům. Pro Američany znamenala porážka sovětských vojsk v Afghánistánu potvrzení správnosti Reaganovy doktríny, že je třeba podporovat ozbrojený

odpor proti komunistickým režimům. Pokoření Sovětů působilo rovněž uklidňujícím dojmem, neboť bylo srovnatelné s tím, jež utrpěli Američané ve Vietnamu. Rovněž to byla porážka, jejíž důsledky se projeví v celé sovětské společnosti i její vládnoucí třídě a které značně přispěly k rozpadu Sovětského svazu. Pro Američany a pro lidi ze Západu obecně představoval Afghánistán poslední, definitivní vítězství, Waterloo studené války.

Nicméně pro ty, kdo proti Sovětům bojovali, byla afghánská válka něco úplně jiného. Jak postřehl jeden západní pozorovatel, „byl to první úspěšný odpor proti cizí mocnosti, jenž nebyl založen na nacionalistických nebo socialistických principech“,²¹ nýbrž na principech islámských. Válka, jež byla vedena jako *džihád*, značně posílila islámské sebevědomí a moc - její praktický dopad na islámský svět je srovnatelný s tím, jaký měla japonská porážka Rusů v roce 1905 na svět orientální. To, co Západ vnímá jako vítězství svobodného světa, vnímají muslimové jako vítězství islámu.

Americké dolary a rakety byly k porážce Sovětů nezbytné. Ale stejně nepostradatelná byla kolektivní islámská podpora, ve které se předhánělo velké množství vlád a skupin — společně se pokoušely porazit Sovětský svaz a vydobýt tak vítězství, jež by posloužilo jejich zájmům. Finanční podpora muslimské straně přicházela především ze Saudské Arábie. V letech 1984-1986 poskytla Saudská Arábie povstalcům 525 milionů dolarů, v roce 1989 souhlasila s tím, že se na celkové sumě 715 milionů bude podílet 61 procenty, tedy 436 milionů dolarů, zbytek poskytl Spojené státy. V roce 1993 dala afghánské vládě 193 milionů dolarů. Celkem tak Saudská Arábie během konfliktu vynaložila částku tři miliardy dolarů, ta však byla pravděpodobně ještě větší, tedy asi stejně jako Spojené státy, které vynaložily 3,3 miliardy dolarů. Války se za celé její trvání zúčastnilo na 25 000 dobrovolníků z ostatních islámských, nejčastěji arabských zemí. Nejvíce jich pocházelo z Jordánska a vycvičení byli pákistánskou zpravodajskou službou. Navíc Pákistán rovněž vytvořil nezbytnou vnější základnu odporu a poskytoval logistickou i jinou podporu. Dále rozděloval a předával americké peníze, přičemž 75 procent těchto financí záměrně směřoval na fundamentalističtější skupiny, a celých 50 procent amerických financí získala nejextremističtější sunnitská fundamentalistická frakce vedené Paštunem Gulbuddínem Hekmatjárem. A přestože arabští účastníci války bojovali proti Sovětům, jejich zaměření bylo převážně protizápadní, ostatně západní humanitární pomoc považovali za nemorální a pro islám zhoubnou. Sověti tak byli nakonec poraženi

třemi faktory, jimž nemohli účinně čelit: americkou technologií, penězi ze Saudské Arábie a muslimskou populační explozí a fanatismem.³

Válka po sobě zanechala dědictví v podobě nestabilní koalice islámských organizací toužících podporovat věc islámu proti všem neislámským silám. Rovněž po sobě zanechala množství školených a zkušených bojovníků, táborů, cvičišť, logistických zařízení, rozvinutou transislámskou síť osobních a organizačních vztahů, velké množství vojenského vybavení včetně 300 až 500 stíhacích letadel Stinger, a co bylo nejdůležitější, opojný pocit moci, sebevědomí pramenící z dosaženého úspěchu a také touhu pokračovat vstříc dalším vítězstvím. „Co se týče politického a náboženského aspektu, uspěli tito bojovníci z hlediska svaté války na jedničku. Porazili jednu ze dvou světových supervelmocí a teď pracují na tom, aby porazili i tu druhou," poznamenal o afghánských dobrovolnících výstižně jeden americký politik v roce 1994.⁴

Válka v Afghánistánu se stala civilizační proto, že ji jako takovou pojali muslimové celého světa a spojovali se proti Sovětskému svazu. Válka v Perském zálivu se stala civilizační proto, že Západ vojensky intervenoval v muslimském konfliktu, a zatímco lidé na Západě tuto intervenci převážně podporovali, muslimové po celém světě na ni začali pohlížet jako na válku proti nim všem a spojili se proti intervenci, kterou považovali za další projev západního imperialismu. Původně byly arabské a muslimské vlády v otázce války rozdělené. Saddám Husajn porušil posvátnost hranic a v srpnu 1990 Arabská liga většinou hlasů (čtrnáct pro, dva proti, pět se hlasování zdrželo) jeho čin odsoudila. Egypt a Sýrie souhlasily, že poskytnou větší počet vojáků proti-irácké koalici vedené Spojenými státy, menší počet vojáků poskytly i Pákistán, Maroko a Bangladéš. Turecko uzavřelo ropovod vedoucí přes jeho území z Iráku do oblasti Středozemního moře a umožnilo koalici používat turecké letecké základny. Výměnou za to zdůraznilo svůj požadavek stát se součástí Evropy; Pákistán a Maroko obnovily své úzké vztahy se Saudskou Arábií, Egyptu byly prominuty dluhy a Sýrie získala Libanon. Naopak vlády Íránu, Jordánská, Libye, Mauritanie, Jemenu, Súdánu a Tuniska, ale také hnutí jako Organizace pro osvobození Palestiny, Hamás a Islámská fronta spásy navzdory finanční podpoře, které se jim dostávalo ze Saudské Arábie, podporovaly Irák a odsuzovaly západní intervenci. Ostatní muslimské vlády, například indonéska, zaujaly buď pozici kompromisní, nebo se snažily žádnou pozici nezaujímat.

I když muslimské vlády byly původně rozdělené, arabské a muslimské

veřejné mínění bylo naladěno převážně protizápadně. „Arabský svět," poznamenal jeden americký pozorovatel po své návštěvě Jemenu, Sýrie, Egypta, Jordánska a Saudské Arábie tři týdny po invazi do Kuvajtu, „vše odporem vůči Spojeným státům a jen špatně skrývá radost nad tím, že žije nějaký arabský vůdce, který má odvahu postavit se nejsilnější zemi světa."⁵ Miliony muslimů od Maroka po Čínu se postavily za Saddáma Husajna a „prohlásily ho za muslimského hrdinu".⁶ „Velkým paradoxem tohoto konfliktu" se stal paradox demokracie: podpora Saddáma Husajna byla „nejsilnější a nejrozšířenější" právě v těch arabských zemích, v nichž byla politika otevřenější a svoboda slova byla omezována méně.⁷ V Maroku, Pákistánu, Jordánsku, Indonésii a dalších zemích se konaly masové demonstrace na protest proti západní intervenci a na politické vůdce -krále Hassana, Benazir Bhuttovou a Suharta - se pohlíželo jako na posluhovače Západu. Odpor proti koalici se objevil dokonce i v Sýrii, kde „s přítomností zahraničních vojsk v zálivu vyjadřovalo nesouhlas široké spektrum občanů". Sedmdesát pět procent stamilionově muslimské populace v Indii vinilo z války Spojené státy a 171 milionů muslimů v Indonésii bylo „téměř všeobecně" proti americkému vojenskému zásahu v zálivu. Podobným způsobem se spojili i arabští intelektuálové, kteří formulovali spletité důvody, proč je třeba přehlížet Husajnovu brutalitu a odmítnat západní intervenci.⁸

Arabové i ostatní muslimové se sice obecně shodli, že Saddám Husajn sice je krvežiznivý tyran, nicméně podobně jako Franklin Delano Roosevelt si myslí, je to „jejich krvežiznivý tyran". Podle jejich názoru byla invaze rodinnou záležitostí, jež měla být také uvnitř rodiny vyřešena, a ti, kdo intervenují ve jménu nějaké velké teorie mezinárodní spravedlnosti,

tak činí pouze proto, aby chránili své sobecké zájmy a aby zachovali arabskou podřízenost Západu. Arabští intelektuálové, zmiňuje se jedna studie, „iráckým režimem opovrhují, odsuzují jeho brutalitu a autoritářství, ale považují jej za základ arabského centra odporu proti Západu, velkému nepříteli celého arabského světa, a arabský svět definují v opozici ke světu západnímu". To, co „provedl Saddám Husajn, je špatné, avšak nemůžeme odsuzovat Irák za to, že se postavil západní intervenci," tvrdí jeden palestinský profesor. Muslimové žijící na Západě i jinde odsoudili přítomnost nczápadních vojsk v Saudské Arábii a s tím spojené „znesvěcení" muslimských svatých míst.⁹ Stručně vyjádřeno, převládal takovýto názor: Husajn neměl napadnout Kuvajt, ale Západ se dopustil mnohem horší věci, když intervenoval, a tak Husajn je v boji proti Západu v právu a je dobré jej podporovat.

Jako všichni primární účastníci válek na zlomových liniích i Saddám Husajn ztotožnil svůj původně sekularistický režim s věcí, která bude mít

největší působivost: s islámem. Při distribuci identit v arabském světě, která opisuje křivku U, ani jinou šanci neměl. Tato sázka na islám místo na arabský nacionalismus nebo vágní protizápadní nepřítelství svědčí, poznamenává egyptská novinářka, „o hodnotě islámu jako politické ideologie pro mobilizaci podpory“.^{10^} Ačkoli Saudská Arábie, snad s výjimkou Íránu a Súdánu, je ve svých zvycích a institucích mnohem přísněji muslimská než ostatní muslimské země, a ačkoli podporovala islámské skupiny po celém světě, západní protiiráckou koalici nepodporovalo žádné islamistické hnutí v žádné jiné zemi a prakticky všechny se stavěly proti západní intervenci.

Pro muslimy se válka rychle stala konfliktem civilizačním, v němž šlo o nenarušitelnost islámu. Skupiny islámských fundamentalistů v Egyptě, Jordánsku, Sýrii, Pákistánu, Malajsii, Afghánistánu, Súdánu i dalších zemích ji odsuzovaly jako válku „proti islámu a jeho civilizaci“ vedenou aliancí „křížáků a sionistů“ a proklamovali svou podporu Iráku čelícímu „vojenské a ekonomické agresi proti svému lidu“. Na podzim 1990 prohlásil děkan islámské vysoké školy v Mekce Šafař al-Hawalí v projevu zaznamenaném na magnetofonový pásek, který se rozšířil po cele Saudské Arábii, že ve válce „nestojí svět proti Iráku, nýbrž Západ proti islámu“. Podobně tvrdil jordánský král Husajn, že jde „nikoli o válku pouze proti Iráku, nýbrž proti všem Arabům i muslimům“. Navíc, zdůrazňuje Fatima

Mernissiová, George Bush ve svých projevech často jménem Spojených států prosil Boha o pomoc, což v Arabech jenom posílilo přesvědčení, že skutečně běží o „náboženskou válku“, přičemž z Bushových projevů zaznívala reminiscence na „útoky hord vypočítavých žoldáků předislámské doby i pozdějších křesťanských křížáků“. Argument, že válka je křížovou výpravou zorganizovanou spiknutím Západu a sionistů, zase ospravedlňoval mobilizaci pro džihád, ba dokonce si ji vyžadoval jako odpověď na toto spiknutí.¹¹

Jakmile muslimové válku definovali jako konflikt mezi Západem a islámem, ustoupily spory do té doby panující uvnitř muslimského světa. Staré rozepře teď do pozadí zatlačil dominantní konflikt mezi Západem a islámem, přičemž muslimské vlády i skupiny činily vše pro to, aby se v průběhu války od Západu distancovaly. A stejně jako v případě předchozího konfliktu v Afghánistánu i nyní válka spojila v jedno muslimy, kteří spolu předtím byli na ostří nože: arabské sekularisty, nacionalisty i fundamentalisty, jordánskou vládu a Palestince, Organizaci pro osvobození Palestiny a Hamáš, Írán a Irák, opoziční strany a vlády obecně. „Íračtí baasisté budou našimi nepříteli jenom několik hodin, ale Řím jím bude až do soudného dne,“ tvrdí Šafař al-Hawalí.¹² Válka rovněž položila základ usmiřovacího procesu mezi Íránem a Irákem:

iráňští šíitští náboženští vůdci odsoudili západní intervenci a volali po džihádu proti Západu, iráňská vláda se distancovala od opatření přijatých proti dřívějšímu nepříteli, přičemž po válce následovala další postupná zlepšování vztahů mezi těmito dvěma režimy.

Vnější nepřítel současně napomáhá redukovat vnitrostátní problémy. Tak kupříkladu Pákistán údajně v prosinci 1991 „vřel protizápadními polemikami“, což tuto zemi alespoň na krátkou dobu sjednotilo. „Nikdy předtím nebyl Pákistán tak jednotný. V jižní provincii Sindh, kde po pět let docházelo k vraždění mezi rodilými Sindhy a přistěhovalci z Indie, nyní lidé z obou komunit demonstrují ruku v ruce proti Američanům. V ultra-konzervativních oblastech na severozápadní hranici protestují na ulicích dokonce i ženy, často na místech, kde se lidé shromažďovali pouze k pátečním modlitbám.“¹³

Jak se veřejné mínění stávalo stále zatvrzelejším vůči válce, vlády, jež se původně připojily ke koalici, začaly ze svých pozic ustupovat, objevovaly se v nich názorové rozepře anebo se pokoušely předložit spletité důvody, jimiž by dokázaly své jednání obhájit. Vůdci jako Háfiz al-Asad, kteří původně do zálivu vyslali svá vojska, najednou tvrdili, že to byl nezbytný krok, neboť tito vojáci měli vyvážit a nakonec i nahradit v Saudské Arábii západní síly, navíc měli být nasazováni výhradně k obranným akcím a na ochranu svatých míst. V Turecku a Pákistánu armádní velitelé veřejně odsoudili spojenectví, které vlády jejich zemí uzavřely se Západem. Egyptská a syrská vláda, jež do války vyslaly nejvíce vojáků, měly nad veřejným míněním svých zemí dostatečnou kontrolu, takže se jim protizápadní tlaky dařilo potlačovat a ignorovat, nicméně v politicky otevřenějších muslimských zemích veřejné mínění vlády přinutilo, aby se od Západu odklonily a naopak stále více zaujímaly protizápadní postoje. V Maghrebu se „exploze podpory Iráku“ stala „jedním z největších překvapení války“ — tuniská veřejnost zaujala silně proti-západní postoj, prezident Ben Alí neotálel a západní intervenci záhy odsoudil; marocká vláda, jež do zálivu původně vyslala 1500 vojáků, byla po mobilizaci protizápadních skupin nucena čelit protestu ve formě generální stávkou; v Alžírsku byl prezident Bendžedíd, původně se přiklánějící na stranu Západu, čtyřsettisícovou demonstrací přinucen svůj postoj změnit, Západ odsoudit a veřejně prohlásit, že „Alžírsko bude stát po boku svého iráckého bratra“.¹⁴ V srpnu 1990 hlasovaly v Arabské lize pro odsouzení Iráku tři maghrebské vlády. Na podzim téhož roku, v reakci na intenzivní odpor veřejnosti svých zemí, se vyslovily pro odsouzení americké intervence.

Stejně malou podporu získaly západní vojenské snahy u lidí z nezápádních, ale ncmuslimských civilizací. V Japonsku v lednu 1991 se 53 procent lidí vyslovilo proti válce, podporovalo ji pouhých 25 procent.

Indové zase z rozpoutání války vinili rovnou měrou Saddáma Husajna i George Bushe. Válka, psaly tehdy *The Times of India*, „by mohla vést k mnohem závažnější konfrontaci mezi silným a arogantním židovsko-křesťanským světem a slabým světem muslimů podporovaným náboženským zápallem". Válka v Perském zálivu tak začala jako válka mezi Kuvajtem a Irákem, pak přerostla v konflikt Iráku se Západem, následně mezi Západem a islámem a nakonec začala být mnoha lidmi v ne-západních civilizacích vnímána jako válka Západu proti Východu, tedy jako „válka bílého muže, nová forma staromódního imperialismu".¹⁵ Kromě Kuvajťanů nebyl z války nadšený žádný muslimský národ, většina z nich západní intervenci přímo odsuzovala. Po konci války se přehlídka na oslavu vítězství konaly pouze v Londýně a New Yorku. „Výsledky války," píše Sohail H. Hashmi, „nedávaly Arabům žádné důvody k oslavám." Namísto toho byla atmosféra plná pocitů zklamání, strachu, pokoření a nenávisti: Západ zase jednou zvítězil, poslední Saladin, jenž pozdvihl arabské naděje, byl znovu pokořen mohutnou západní mocí, jež silou pronikla do islámského společenství. Fatima Mernissiová se ptá: „Co se mohlo Arabům stát horšího než tato válka, kdy nás Západ s veškerou svou technologií zasypával bombami? Byla to bezmezná hrůza."¹⁶

Po skončení války začalo být mimokuvajtské arabské mínění k americké vojenské přítomnosti v Perském zálivu stále kritičtější. Kuvajt byl osvobozen, a tak zmizely všechny důvody pro další boj se Saddámem Husajnem a stejně tak byla bezdůvodná pokračující americká vojenská přítomnost v regionu. Proto i v zemích jako Egypt se veřejné mínění začalo klonit spíše na iráckou stranu a ty arabské vlády, jež se původně připojily ke koalici, nyní svůj postoj přehodnotily.¹⁷ Již v srpnu 1992 se Egypt, Sýrie a další země postavily proti vytvoření bezletové zóny v jižním Iráku, v lednu 1993 pak vlády arabských zemí společně s Tureckem protestovaly proti leteckým útokům na Irák. Mohly-li být západní vzdušné síly použity jako odpověď na útoky sunnitských muslimů proti šíitům a Kurdům, proč pak nebyly nasazeny proti pravoslavným Srbům napadajícím bosenské muslimy? V červnu 1993, kdy prezident Clinton nařídil bombardování Iráku jako odvetu za irácký pokus o atentát na bývalého prezidenta Bushe, se reakce různily přesně podle civilizační příslušnosti. Izrael a evropské vlády nálet silně podpořily, Rusko jej přijalo jako „oprávněnou" sebeobranu, Čína vyjádřila „značné znepokojení", Saudská Arábie a emiráty v zálivu se k němu nevyjádřily vůbec a ostatní muslimské země včetně Egypta jej odsoudily jako další ukázkou dvojí západní měrné míry, přičemž Írán nálet dokonce nazval „do očí bijící agresí" amerického „neocxpansionismu a egotismu".¹⁸ Opakovaně byla vznášena otázka: proč Spojené státy a

mezinárodní společenství (tj. Západ) nereagují stejně na bezostyšné porušování rezolucí OSN ze strany Izraele?

Po konci studené války byla válka v Perském zálivu první válkou mezi civilizacemi, v níž šlo o zdroje a nerostné bohatství. V sázce bylo, zda největší světové zásoby ropy budou kontrolovat vlády Saudské Arábie a přileh-

lých emirátů, které jsou závislé na západní vojenské moci, anebo naopak nezávislé, protizápadně orientované režimy, jež by ropu mohly použít jako zbraň proti Západu. Západu se sice nepodařilo sesadit Saddáma Husajna, ale i tak určitého vítězství dosáhl: podařilo se mu totiž zdramatizovat bezpečnostní závislost států v Zálivu a rovněž dosáhl vojenské přítomnosti v Zálivu i v době míru. Před válkou se o vliv v Zálivu přetahovaly Írán, Irák, Rada pro spolupráci v Zálivu a Spojené státy. Po válce se Perský záliv stal americkým jezerem.

Charakteristika válek na zlomových liniích

Války mezi klany, kmeny, etnickými skupinami, náboženskými společenstvími a národy jsou častým jevem v každém období dějin všech civilizací, neboť jejich kořeny vězí v otázce identity. Tyto války mají často velice osobitý charakter, a to proto, že v nich nejde o nějaké obecné, ideologické či politické problémy, které by se přímo dotýkaly zájmů nezúčastněných stran, byť konflikty samotné mohou v některých vnějších skupinách vyvolat humanitární starost. Stejně tak tyto války bývají často krvavé a zákeřné, neboť v nich běží právě o zásadní otázku identity. Navíc často mají vleklý charakter; mohou být přerušeny příměřími nebo dohodami, ovšem ani ta netrvají dlouho a konflikt záhy začíná nanovo. Na druhé straně, dosáhne-li v občanské válce o identitu jedna strana rozhodného vítězství, jenom se zvyšuje pravděpodobnost, že dojde ke genocidě.¹⁹

Konflikty na zlomových liniích jsou komunální konflikty mezi skupinami nebo státy z odlišných civilizací. Války na zlomových liniích jsou konflikty, které přerostly do ozbrojené formy. K takovým válkám může docházet mezi státy, nevládními skupinami i mezi státy a nevládními skupinami. Konfliktů na zlomových liniích uvnitř jednoho státu se mohou účastnit skupiny, které se převážně nacházejí v geograficky odlišných oblastech, přičemž skupina, která není v zemi u moci, zpravidla bojuje za nezávislost a může, byť nemusí, být ochotná spokojit se i s dosažením menšího cíle. Konfliktů na civilizačních zlomech odehrávajících se v rámci jednoho státu se rovněž mohou účastnit geograficky smíšené skupiny, ve kterých násilí propuká čas od času, jak tomu je například mezi hinduisty a muslimy

v Indii či muslimy a Číňany v Malajsii, anebo může dojít ke skutečné válce, a to tehdy, když se ustavují nové státy, vytyčují své hranice a

dochází k brutálním pokusům od sebe lidi oddělit silou.

Někdy jsou konflikty na zlomové linii bojem o nadvládu nad obyvatelstvem, ještě častěji však o kontrolu nad územím. Cílem alespoň jednoho z účastníků je dobýt určité území a zbavit ho těch druhých, a to vyhnáním, vyvražděním nebo obojím, tj. „etnickou čistkou“. Takové konflikty bývají násilné a odporné — obě strany masakrují, provádějí teroristické akce, znásilňují a mučí. Pověštinou se bojuje o území, které pro jednu nebo pro obě strany představuje významný symbol jejich historie a identity, svatou zemi, na niž mají nezczitelné právo: západní břeh Jordánu, Kašmír, Náhorní Karabach, údolí Dřiny, Kosovo.

Války na civilizačních zlomech sdílejí některé, byť ne všechny, charakteristické znaky s válkami mezi komunitami. Předně jde o vleklé konflikty: odehrávají-li se uvnitř jednoho státu, trvají v průměru šestkrát déle než mezi dvěma státy. Jen zřídka je lze vyřešit vyjednáváním a kompromisem, neboť v nich běží o zásadní otázky skupinové identity a moci. A i když je nakonec dosaženo dohody, často se na ní nepodílejí všechny skupiny zúčastněných stran - tyto dohody stejně nepřetrvávají nadlouho. Války na civilizačních zlomech jsou typem konfliktů, které propuknou v masové násilí, pak se ztiší a přetrvávají na rovině válečného stavu s nízkou mírou násilí, jen aby vzápětí vzplály znovu. Plamen komunální identity a nenávisti jen zřídka zcela vyhasne, snad jen v důsledku genocidy. Protože války na zlomových liniích trvají tak dlouho, vyznačují se vysokým počtem obětí a produkují značný počet uprchlíků. Na odhady počtu obětí i uprchlíků je třeba pohlížet s rezervou, nicméně běžně udávaná čísla zabitých v konfliktech probíhajících v první polovině devadesátých let vypadala takto: 50 tisíc na Filipínách, 50-100 tisíc na Srí Lance, 20 tisíc v Kašmíru, 500 tisíc až 1,5 milionu v Súdánu, 100 tisíc v Tádžikistánu, 50 tisíc v Chorvatsku, 50-200 tisíc v Bosně, 30-50 tisíc v Čechensku, 100 tisíc v Tibetu a 200 tisíc ve Východním Timoru.²⁰¹ Prakticky u všech těchto konfliktů byl bezprostředním důsledkem mnohem větší počet utečenců.

Mnohé z těchto současných konfliktů jsou jednoduše posledním kolem vleklé historie krvavých konfliktů. Násilí v druhé polovině dvacátého století opětovně mařilo pokusy tyto konflikty urovnat. Například v Súdánu se

začalo válčit v roce 1956, boje pokračovaly až do roku 1972, kdy bylo dosaženo dohody, podle které jižní Súdán získal určitou autonomii, nicméně v roce 1983 boje vypukly znovu. Povstání Tamilů na Srí Lance propuklo v roce 1983, mírová vyjednávání byla přerušena v roce 1991 a obnovena roku 1994, kdy bylo dosaženo dohody o příměří a v lednu 1995 byly zastaveny boje. Nicméně o čtyři měsíce později povstalci příměří porušili, ustoupili od vyjednávání a válka začala s ještě větší intenzitou

zнову. Povstání Morů na Filipínách začalo počátkem sedmdesátých let a boje polevily až v roce 1976, kdy se podařilo uzavřít dohodu zaručující jistým oblastem Mindanaa autonomii. Nicméně roku 1993 začalo k násilí docházet znovu, častěji a ve stále větším měřítku, neboť disidentské povstalecké skupiny odmítaly mírové snahy. Představitelé Ruska a Čečenska dosáhli dohody o odzbrojení v červenci 1995 — ta měla ukončit násilí, které započalo v prosinci předešlého roku. Boje sice na chvíli polevily, nicméně záhy opět nabyly na intenzitě, když Čečenci začali útočit na jednotlivé ruské nebo prorus-ké politiky, Rusové na to odpověděli, následně vpadli Čečenci v lednu 1996 do Dagestánu a počátkem roku 1996 začala mohutná ruská ofenzíva.

I když s válkami mezi komunitami mají války na zlomových liniích mnoho společného - délku, vysokou míru násilí, ideologickou rozpolcenost, dvěma aspekty se od nich liší. Za prvé, válka mezi komunitami může vypuknout mezi skupinami etnickými, náboženskými, rasovými i jazykovými. Ale protože základní určující charakteristikou civilizací je náboženství, války na civilizačních zlomech se téměř vždy odehrávají mezi lidmi vyznávajícími jiné náboženství. Někteří autoři význam tohoto faktoru snižují: poukazují například na sdílenou etnicitu a jazyk, předchozí mírovou koexistenci, smíšená manželství, jak tomu bylo v případě Srbů a muslimů v Bosně, a náboženský faktor pomíjejí s odkazem na Freudův „narcismus malých rozdílů“.²¹ Takový soud však svými kořeny vězí v sekulární krát-kozrakosti. Tisíciletí lidských dějin jsou důkazem toho, že náboženství není žádným „malým rozdílem“, naopak možná tím největším, který mezi lidmi může existovat. Právě víra v odlišné bohy totiž zvyšovala frekvenci, intenzitu i násilnost konfliktů na zlomových liniích.

Za druhé, války mezi komunitami mají povětšinou jedinečný charakter, a tak je nepravděpodobné, že by došlo k jejich rozšíření nebo že by do nich vstoupili další účastníci. Naproti tomu války na zlomových liniích, jak vyplývá z definice, jsou války mezi skupinami, jež jsou součástí větších etnických celků. V typickém konfliktu mezi komunitami válčí skupina A proti skupině B, aniž by skupiny C, D a E měly jakýkoli důvod do konfliktu zasahovat, tedy pokud by A nebo B přímo neohrožily jejich zájmy. Oproti tomu v případě války na zlomové linii bojuje skupina A1 proti skupině B1, přičemž obě usilují o to válku rozšířit a získat podporu civilizačně příbuzných skupin A2, A3, A4, respektive B2, B3 a B4, které se ztotožní se svými válčícími příbuznými. Vznik takových spojení usnadnilo dnešní zdokonalení dopravy a komunikace, čímž se konflikty na civilizačních zlomech „internacionalizují“, migrace zase vytvořila diaspory ve třetích civilizacích a díky vyspělejšími způsobům komunikace se válčící strany

mohou snáze dovolávat pomoci a příbuzné skupiny stejně snáze získávají bezprostřední informace o osudu bojujících. Všeobecné scvrknutí se světa tak umožňuje příbuzným skupinám morálně, diplomaticky, finančně i materiálně podporovat bojující strany a pro příbuzné se stává stále těžší tuto pomoc odepřít. Za účelem této podpory vznikají mezinárodní sítě, podpora posiluje bojující strany, a tak prodlužuje konflikt. Tento „syndrom příbuzné země“, řečeno slovy H. D. S. Greenwaye, je ústřední charakteristikou válek na zlomových liniích konce dvacátého století.²² Ještě obecněji lze říci, že dokonce i malé projevy násilí mezi lidmi patřícími k různým civilizacím mají následky a důsledky, které se v případě násilí uvnitř jedné civilizace nedostavují. Když sunnitští teroristé v únoru 1995 zavraždili v karácké mešitě osmnáct šíitských muslimů, ve městě se prohloubila beztak krizová situace a vznikl z toho problém pro Pákistán. Když přesně o rok dříve židovský osadník zavraždil dvacet devět muslimů modlících se u Hrobů otců v Hebronu, byl narušen mírový proces na Blízkém východě a vznikl z toho problém celosvětový.

Výskyt: krvavé hranice islámu

Dějiny jsou plné konfliktů mezi komunitami i válek na zlomových liniích. Jedna statistika udává, že během studené války došlo ke třiceti dvěma etnickým konfliktům, mezi něž náležely války na zlomových liniích mezi Araby a Izraelci, Indy a Pákistánci!, súdánskými muslimy a křesťany, buddhisty a 'family na Srí Lañce nebo mezi libanonskými šíity a maronity. Ve čtyřicátých a padesátých letech tvořily války o identitu polovinu všech občanských konfliktů, v následujících desetiletích to však byly již tři čtvrtiny a intenzita rebelií vyvolaných etnickými skupinami se od počátku padesátých clo konce osmdesátých let ztrojnásobila. Nicméně při tehdejších soupeření supervelmocí se těmto konfliktům, až na pozoruhodné výjimky, věnovala relativně malá pozornost a často se na ně pohlíželo prizmatem studené války. S jejím koncem se konflikty mezi komunitami dostaly do popředí zájmu a patrně se rovněž staly frekventovanějšími. U etnických konfliktů došlo k něčemu, co by snad šlo nazvat „eskalací“.²³

Tyto etnické konflikty a války na zlomových liniích se nevyskytovaly ve všech světových civilizacích stejnou měrou. K největším střetům mezi skupinami ze dvou různých civilizací docházelo mezi Srby a Chorvaty v bývalé Jugoslávii a mezi buddhisty a hinduisty na Srí Lañce, zatímco v ostatních částech světa docházelo mezi nemuslimskými skupinami pouze k menším konfliktům. Naprostá

většina sporů na zlomových liniích se však odehrála na hranici procházející Eurasií i Afrikou, která odděluje muslimy od nemuslimů. Zatímco na makroúrovni neboli globální rovině světové politiky se primární střet civilizací odehrává mezi Západem a zbytkem světa, na mikroúrovni neboli lokální rovině se odehrává mezi islámem a zbytkem světa.

Převládajícím rysem vztahů mezi muslimskými a nemuslimskými národy je hluboké nepřátelství, které doprovázejí krvavé konflikty. V Bosně muslimové vedli krutou a krvavou válku proti pravoslavným Srbům a násilí páchali i na katolických Chorvatcích, v Kosovu se albánští muslimové neochotně podvolují srbské nadvládě, přitom si však udržují vlastní ilegální vládu a mezi těmito dvěma skupinami existuje vysoká pravděpodobnost ozbrojeného konfliktu. Albánská a řecká vláda se přou o práva svých menšin v druhé zemi. Historické kořeny má nepřátelství mezi Turky a Řeky, na Kypru vedle sebe existují dva nepřátelské státy, jeden tvoří muslimští Turci, druhý pravoslavní Řekové. Na Kavkaze jsou historicky znepřáteleni Turci s Armény, mezi Ázerbájdžánci a Armény došlo k válce o Náhorní Karabach. Na severním Kavkaze již po dvě století bojují za nezávislost na Rusku Čečenci, Ingušovci a jiné muslimské národy. Tento konflikt pokračoval krvavými boji mezi Čečenci a Rusy v roce 1994, k ozbrojeným srážkám došlo rovněž mezi Inguši a pravoslavnými Osety. V povodí Volhy docháze-

lo v minulosti k častým bojům mezi Rusy a muslimskými Tatary a teprve začátkem devadesátých let bylo s velkými nesázemi dosaženo určitého kompromisu, kdy Tataři získali omezenou autonomii.

Rusko rozšiřovalo svou nadvládu nad muslimskými národy Střední Asie vojenskou silou postupně po celé devatenácté století. V osmdesátých letech dvacátého století vypukla mezi Ruskem a Afghánistánem válka, po stažení ruských vojsk z Afghánistánu konflikt pokračoval v Tádžikistánu, kde se ruská vojska podporující existující vládu střetla s ponejvíce muslimskými povstalci. Ve východním Turkestánu (Sin-t'iang) bojují proti počínštění Ujgurové a další muslimské národy, které navazují vztahy se svými etnickými a náboženskými příbuznými v bývalých sovětských republikách. Na indickém subkontinentu došlo mezi Indií a Pákistánem již ke třem válkám, muslimské povstání bojuje za svržení indické vlády v Kašmíru, muslimští imigranti válčí proti kmenům v Ásámu, mezi muslimy a hinduisty dochází k opětovným srážkám po celé Indii, přičemž tyto projevy v obou komunitách přizívuje vzestup fundamentalistických hnutí. V Bangladéši protestují buddhisté proti diskriminaci ze strany muslimské většiny, v Barmě naopak protestují

muslimové proti diskriminaci ze strany buddhistické většiny. V Malajsii a Indonésii muslimové opakovaně páchají násilí na Číňanech, přičemž jako hlavní důvod se uvádí, že Číňané ovládli hospodářství země. V jižním Thajsku občas propukají muslimská povstání proti buddhistické vládě, muslimové na jižních Filipínách zase bojují za nezávislost na katolické vládě. Na druhé straně, katoličtí obyvatelé indonéského Východního Timoru jsou vystavováni represáliím muslimské vlády.

Současný konflikt mezi Araby a Židy v Palestině má své kořeny v době, kdy byl ustaven židovský stát. Mezi Izraelem a arabskými státy došlo k již čtyřem válkám a Palestinci vedou proti izraelské vládě *intifada*. V Libanonu se již dlouho táhne ozbrojený spor mezi maronitskými křesťany a šiity i dalšími muslimy. V Etiopii pravoslavní Amharové po dlouhou dobu utiskovali muslimské etnické skupiny a byli nuceni se vypořádat s povstáním muslimských Oromů. Po celém africkém výběžku propukaly konflikty mezi Araby a muslimskými národy na severu a animistickými křesťanskými černými národy na jihu. Nejkrvavější muslimsko-křesťanská válka vypukla v Súdánu a za několik desetiletí svého trvání si vyžádala na statisíce obětí. Nigerijskou politiku zase určuje konflikt mezi islámským severem Hausů

a Fulbů a křesťanskými kmeny na jihu, jehož součástí byly časté pouliční srážky, několik pučů a jedna velká válka. Podobné boje mezi muslimskými a křesťanskými skupinami probíhají i v Čadu, Keni a Tanzanii.

Na všech zmíněných místech byly vztahy mezi muslimy a národy jiných civilizací — katolické, protestantské, pravoslavné, hinduistické, čínské, buddhistické, židovské — obecně antagonistické a většina z těchto vztahů někdy v minulosti přerostla v ozbrojený konflikt, mnoho přímo v devadesátých letech. Ať se podíváme na kteroukoli hranici islámu, všude vidíme, že muslimové mají značné problémy s mírovým soužitím se svými sousedy. Přirozeně zde vyvstává otázka, zda tento vzorec konfliktů mezi muslimy a nemuslimy na konci dvacátého století skutečně vyjadřuje vztahy mezi různými civilizačními skupinami. Odpověď zní záporně: muslimové tvoří pouhou pětinu světové populace, ovšem v devadesátých letech se podíleli na násilí mezi různými skupinami mnohem větší měrou než národy kterékoli jiné civilizace. Důkazů pro toto tvrzení je mnoho.

1. V letech 1993-1994 se muslimové účastnili dvaceti šesti z padesáti etno-politických konfliktů analyzovaných Tedem Robertem Gurrem (Tabulka 10.1). Dvacet z nich se odehrálo mezi skupinami z různých civilizací, patnáct mezi muslimy a nemuslimy. Jednoduše vyjádřeno: mezicivilizačních konfliktů s muslimskou účastí bylo třikrát více než konfliktů mezi všemi ostatními nemuslimskými civilizacemi. Konfliktů uvnitř islámu bylo rovněž více než v jakékoli jiné civilizaci, a to včetně

kmenových konfliktů v Africe. Oproti tomu Západ se zúčastnil pouze dvou intercivilizačních konfliktů a v rámci něho samotného proběhly jen dva konflikty. Navíc konflikty s muslimskou účastí vykazovaly velký počet obětí. Ze šesti válek, v nichž podle Gurrovy analýzy přišlo o život 200 000 lidí a více, se tři odehrály mezi muslimy a nemuslimy (Súdán, Bosna, Východní Timor), dvě mezi muslimy (Somálsko, Irák--Kurdové) a jenom jedna mezi nemuslimy (Angola).

2. List *New York Times* vytvořil seznam 48 míst, na nichž během roku 1993 došlo k 59 etnickým konfliktům. V polovině případů se jednalo o střet muslimů s nemuslimy. Plných jednatřicet konfliktů se odehrálo mezi skupinami z různých civilizací a dvě třetiny těchto mezicivilizačních konfliktů (21) se (v souhlase s Gurrovou analýzou) odehrály mezi muslimy a příslušníky jiné civilizace (tabulka 10.2).

3. V jiné analýze napočítala Ruth Leger Sivardová v průběhu roku 1992 dvacet devět válek (vátku definovala jako konflikt s 1000 a více oběťmi). Devět z nich probíhalo mezi muslimy a nemuslimy, přičemž muslimové opět vedli více válek než lidé z ostatních civilizací.²⁴

Tabulka 10.1
ETNOPOLITICKÉ KONFLIKTY, 1993-1994

	intracivilizační	intercivilizační	celkem
islám	11	15	26
ostatní	19*	5	24
celkem	30	20	50

* z nichž deset byly kmenové konflikty v Africe

Pramen: Ted Robert Gurr, „Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System“, *International Studies Quarterly*, Vol. 38 (září 1994), s. 347-378. Použil jsem Gurrovu klasifikaci konfliktů až na tibetsko-čínský, který on považuje za necivilizační a zařazuje jej do necivilizační kategorie, avšak já jej klasifikuji jako intercivilizační, neboť jasně jde o konflikt mezi kontuciánskými Číňany a lámajisticko-buddhistickými Tibetany.

Tabulka 10.2
ETNICKÉ KONFLIKTY, 1993

	intracivilizační	intercivilizační	celkem
islám	7	21	28
ostatní	21*	10	31
celkově	28	31	59

* z nichž deset byly kmenové konflikty v Africe

Pramen: *New York Times*, 7. února 1993, s. 1, 14

Tyto různé statistické přehledy tak poukazují ke stejnému závěru: počátkem devadesátých let se muslimové podíleli na skupinovém násilí větší měrou než nemuslimové a dvě třetiny až tři čtvrtiny mezicivilizačních válek se odehrávaly mezi muslimy a nemuslimy. Hranice islámu jsou hranicemi krvavými a stejný je i jeho vnitřek."

Sklon muslimů k ozbrojeným konfliktům naznačuje i samotný stupeň militarizace muslimských společností. V osmdesátých letech byl vojenský koeficient (tj. počet vojenského personálu na 1000 občanů) i vojenský index (koeficient upravený podle bohatství země) muslimských zemí značně vyšší než v případě ostatních. Oproti tomu křesťanské země měly tyto ukazatele značně nižší než ostatní země. Průměrné vojenské koeficienty a indexy muslimských zemí byly zhruba dvakrát vyšší než v případě křesťanských zemí (Tabulka 10.3). James Payne proto usuzuje: „Je zcela evidentní, že existuje spojitost mezi islámem a militarismem."²⁵ Muslimské země stejně tak vykazují tendenci uchýlovat se v mezinárodních krizích k násilí — použily jej v 76 z celkového počtu 142 případů krize, v nichž se ocitly v letech 1928 až 1979. V pětadvaceti případech bylo násilí primárním prostředkem řešení krize, ve zbývajících jednapadesáti bylo použito ve spojení s jinými prostředky. Navíc když muslimské státy k násilí sáhly, většinou se uchýlovaly k násilí na vysokém stupni intenzity, což ve 41 procentech případů použití násilí znamenalo válku v plném rozsahu, ve 38 procentech závažné ozbrojené střety. Zatímco muslimské státy se k násilí-

Žádné jiné tvrzení z mého článku v časopise *Foreign Affairs* nevyvolalo více kritických připomínek než to, že „islám má krvavé hranice". Tento soud jsem vyslovil na základě přehledu mezicivilizačních konfliktů. Jeho platnost jasně dokazuje každá kvantitativní evidence z jakéhokoli nezájatého zdroje.

Tabulka 10.3
MILITARISMUS MUSLIMSKÝCH A KŘESŤANSKÝCH ZEMÍ

	průměrný vojenský koeficient	průměrný vojenský index
muslimské země (n = 25)	11,8	17,7
ostatní země (n = 112)	7,1	12,3
křesťanské země (n = 57)	5,8	8,2
ostatní země (n = 80)	9,5	16,9

Pramen: James L. Payne, *Why Nations Arm* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), s. 125, 138-139

Muslimské a křesťanské země jsou ty, v nichž se k danému náboženství hlásí více než 80 procent populace.

li uchýlili v 53,5 procenta krizových případů, Velká Británie pouze v 11,5, Spojené státy v 17,9 a Sovětský svaz v 28,5. Z největších mocností uplatňovala při řešení krizí větší míru násilí pouze Čína — v 76,9 procenta případů.^{26*} Muslimská bojechtivost a násilí tak jsou

realitou druhé poloviny dvacátého století, realitou, již nemohou popírat muslimové ani ne-muslimové.

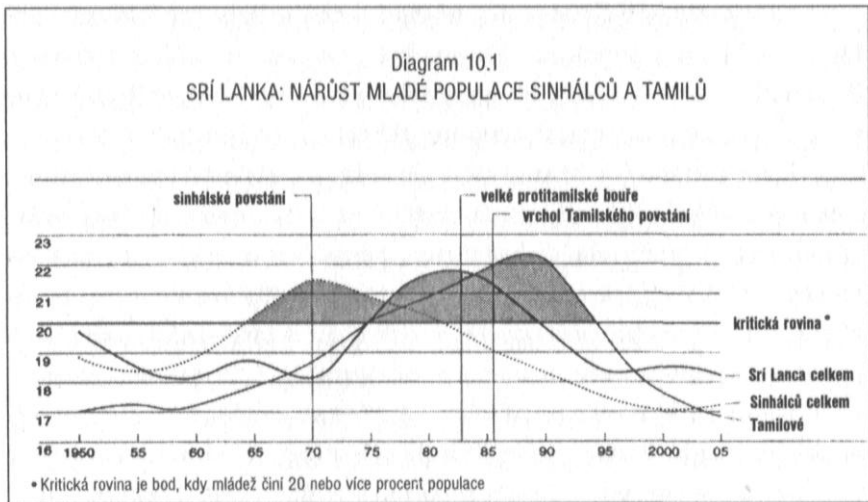
Příčiny: historie, demografie, politika

Co stojí za eskalací válek na zlomových liniích a proč v nich hrají ústřední roli právě muslimové? Za prvé: příčiny těchto konfliktů jsou historické povahy. V minulosti docházelo na civilizačních zlomech mezi jednotlivými civilizačními skupinami k občasným konfliktům a vzpomínka na toto násilí přetrvává do současnosti, což na obou stranách vyvolává pocity strachu a ohrožení; muslimové a hinduisté na indickém subkontinentu, Rusové a kavkazské národy v oblasti severního Kavkazu, Arméni a Turci v Zakavkazsku, Arabové a Židé v Palestině, Sinhálci a Tamilové na Srí Laňce, Arabové a černé národy v Africe — to všechno jsou vztahy, které se po staletí vyznačují oscilací mezi nedůvěřivou koexistencí a krutým násilím. Tyto konflikty po sobě zanechaly dědictví, které se přímo nabízí ke zneužití těmi, kdo pro to vidí důvod. Ve všech těchto vztazích je historie živá, mocná a nahání hrůzu.

Nicméně samotné dějiny masakrů nedokáží vysvětlit, proč k vlně násilí dochází znovu právě na konci dvacátého století. Nakonec, jak ostatně zdůrazňovalo mnoho autorů, Srbové, Chorvati a muslimové vedle sebe v Jugoslávii žili v míru po desetiletí a stejně tak muslimové a hinduisté v Indii. Podobně vedle sebe žilo mnoho etnických a náboženských skupin v Sovětském svazu, až na zvláštní výjimky, za něž nese odpovědnost komunistická vláda. I Tamilové a Sinhálci spolu žili v míru - Srí Lanka se svého času popisovala jako tropický ráj. Historie nebyla na překážku, aby tyto klidné vztahy převládaly po poměrně značnou dobu, a tak historie samotná ani nemohla způsobit zhroucení míru. V posledních desetiletích dvacátého století musely vstoupit do hry ještě jiné faktory.

Jedním z nich je změna demografické rovnováhy. Početní růst jedné skupiny vyvolává politický, ekonomický i společenský tlak na ostatní skupiny a vyvolává vyvažující reakce. A ještě důležitější je to, že vyvolává vojenské tlaky na skupiny, jež jsou demograficky méně dynamické. Kolaps jednatřicet let starého ústavního řádu v Libanonu počátkem sedmdesátých let byl do značné míry vyvolán dramatickým nárůstem šiitské populace v poměru k maronitským křesťanům. Na Srí Laňce, jak ukázal Gary Fuller, se vrchol sinhálského národního povstání v roce 1970 a tamilského povstání koncem osmdesátých let přesně shoduje s lety, kdy mladá populace ve věku mezi patnácti a dvaceti čtyřmi lety přesáhla 20 procent celkové populace skupiny²⁷,

(srov. Diagram 10.1). Sinhálští povstalci, povšiml si jeden americký diplomat, byli téměř všichni mladší než čtyřiatdvacet let a tamilští tygři se údajně spoléhali na oddíly, „které by šlo nazvat dětskou armádou“, kdy byli „rekrutováni chlapani a dívky už ve věku pouhých jedenácti let“, přičemž mnozí ze zabitých „nebyli ještě ani mladiství a jenom málo z nich bylo starších než osmnáct let“. Tygři, povšiml si *The Economist*, vedli „nedospělou válku“.²⁸ Podobně i války mezi Rusy a muslimskými národy na jihu byly živeny podstatnými rozdíly v populačním růstu. Počátkem devadesátých let byla míra porodnosti v Ruské federaci 1,5, zatímco v převážně muslimských středoasijských bývalých sovětských republikách dosahovala čísla 4,4 a míra celkového populačního růstu (míra porodnosti minus míra úmrtnosti) byla koncem osmdesátých let v případě posledně jmenovaných pětkrát až šestkrát vyšší než v Rusku. Čečenská populace se

v osmdesátých letech rozrostla o 26 procent, čímž se Čečensko stalo jednou z nejhustěji osídlených oblastí Ruska a s vysokou porodností rostl i počet emigrantů a bojovníků.²⁹ Podobně vyvolala vysoká porodnost muslimů a jejich migrace z Pákistánu do Kašmíru novou vlnu odporu proti indické nadvládě.

Složitě procesy, jež vedly k mezicivilizačním válkám v bývalé Jugoslávii, mají mnoho příčin a mnoho výchozích bodů. Nicméně nejdůležitější příčinou těchto konfliktů byla podle všeho demografická změna, k níž došlo v Kosovu. Kosovo bylo autonomní provincií uvnitř Srbské republiky a de facto mělo stejné pravomoci jako všech šest jugoslávských republik -vyjma práva ze svazku vystoupit. V roce 1961 jeho populaci

tvořili ze 67 procent albánští muslimové a z 24 procent pravoslavní Srbové, ovšem Albánci měli nejvyšší míru porodnosti v Evropě a Kosovo se záhy stalo nejhustěji zalidněnou oblastí Jugoslávie. V osmdesátých letech bylo téměř 50 procent Albánců mladších dvaceti let. V důsledku těchto skutečností Srbové z Kosova odcházeli za pracovními příležitostmi do Bělehradu a jiných měst — Kosovo tak bylo v roce 1991 z 90 procent muslimské a pouze zbývajících 10 procent tvořili Srbové.³⁰ Nicméně ti na Kosovo stále pohlíželi jako na svou „svatou zemi“ nebo „Jeruzalém“, mimo jiné i proto, že se zde 28. června 1389 odehrála velká bitva, ve které byli poraženi osmanskými Turky a v důsledku této porážky následujících téměř pět set let trpěli pod tureckou nadvládou.

Koncem osmdesátých let přišli pod vlivem změny demografické rovnováhy Albánci s požadavkem, aby Kosovo získalo statut jugoslávské republiky. Proti tomu se postavili Srbové i jugoslávská vláda, a to z obavy, že pokud by Kosovo disponovalo právem vystoupit z federace, okamžitě by tak učinilo a spojilo se s Albánií. V březnu 1981 propukly na albánské straně protesty a nepokoje vyjadřující podporu požadavku na statut republiky. Podle Srbů se postupně stupňovala diskriminace, perzekuce a násilí páchané na Srbech. „Od konce sedmdesátých let docházelo v Kosovu k četným projevům násilí, a to včetně poškozování majetku, ztrát zaměstnání, poškozování občanských práv, znásilňování, potyček a vraždění,“ zpozoroval chorvatský protestant. V důsledku toho začali „Srbové tvrdit, že nad nimi visí hrozba genocidy, kterou nelze již déle tolerovat“. Kritická situace Srbů v Kosovu našla odezvu v celém Srbsku, což vyústilo v přijetí deklarace, kte-

rou v roce 1986 podepsalo 200 předních srbských intelektuálů, politických činitelů, církevních představitelů a armádních důstojníků včetně redakční rady liberálního opozičního časopisu *Praxis*. Deklarace požadovala, aby vláda přijala rázná opatření, jež by skoncovala s genocidou páchanou v Kosovu na Srbech. Nicméně i když vezmeme v potaz všechny přiměřené definice pojmu „genocida“, je toto tvrzení značně přehnané, byť podle jednoho zahraničního pozorovatele nakloněného Albáncům „byli v průběhu osmdesátých let albánští nacionalisté odpovědní za řadu násilných útoků vůči Srbům i za zničení části srbského majetku“.³¹

Toto vše přispělo k vzestupu srbského nacionalismu a Slobodan Milošević vycítil svou příležitost. V roce 1987 pronesl v Kosovu zásadní projev, v němž Srby vyzval, aby uplatňovali nárok na svou zemi a svou historii. „Okamžitě se kolem něj shromáždil značný počet Srbů, komunistů, nekomunistů, a dokonce i antikomunistů, kteří byli rozhodnuti nejenom chránit srbskou menšinu v Kosovu, nýbrž i potlačit vliv Albánců a učinit z nich druhořadé občany. Milošević byl záhy uznán jakožto národní

vůdce.³² O dva roky později, 28. června 1989, se do Kosova vrátil a s ním 1 až 2 miliony Srbů, aby si připomněli 600. výročí velké bitvy symbolizující jejich trvalý konflikt s muslimy.

Srbské obavy a nacionalismus, vyvolané zvyšujícím se počtem Albánců, se ještě prohloubily s demografickými změnami v Bosně. V roce 1961 tvořili Srbové 43 procent populace Bosny a Hercegoviny, muslimové 26. V roce 1991 byl tento poměr téměř přesně opačný: Srbové tvořili 31 procent, zatímco muslimové 44 procent. Chorvatská populace během těchto třiceti let poklesla z 22 na 17 procent. Etnická expanze jedné skupiny vedla k etnickým čistkám páchaným skupinou druhou. „Proč zabíjíme děti?“ položil si otázku srbský voják v roce 1992 a sám si na ni také odpověděl: „Protože jednoho dne vyrostou a pak je budeme muset zabít tak jako tak.“ Chorvatské úřady v Bosně postupovaly méně brutálně, nicméně i ony se snažily své oblasti uchránit od muslimské „demografické okupace“.³³

Změny v demografické rovnováze a vlna mladých přesahující 20 procent populace vedly koncem dvacátého století k mnoha mezicivilizačním konfliktům. Ale ani tyto faktory je nedokáží vysvětlit všechny. Například boje mezi Srby a Chorvaty nelze přičítat demografii a jenom částečně historii, neboť tyto dva národy vedle sebe žily v relativním míru až do druhé světo-

vč války, kdy chorvatští ustašovci vraždili Srby. Podobně jako v jiných případech i zde byla zdrojem sváru politika. Kolaps rakousko-uherského, osmanského a ruského impéria na konci první světové války vyvolal mezi následnickými národy a státy celou řadu etnických a civilizačních konfliktů. Podobné následky měl rozpad britského, francouzského a holandského impéria po druhé světové válce. Po studené válce totéž vyvolal pád komunistických režimů v Jugoslávii a Sovětském svazu. Lidé již nemohli svou identitu definovat jako komunisté, občané Sovětského svazu nebo Jugoslávie a zoufale potřebovali nalézt identitu novou. Našli ji ve starých a spolehlivých zdrojích identity: v náboženství a etnicitě. Represivní, nicméně mírové uspořádání států oddaných tvrzení, že žádný Bůh není, bylo nahrazeno násilím národů oddaným bohům různým.

Tento proces ještě jítřila potřeba, aby vznikající politické entity přijaly demokratickou praxi. Elity, které byly u moci při rozpadu Sovětského svazu a Jugoslávie, nedokázaly uspořádat všenárodní volby. Pokud by tak učinily, političtí vůdci by o moc soupeřili v centru a možná by se pokoušeli dovolávat multietnické a multicivilizační skupiny voličů a stejné koalice vytvořit i v parlamentu. Namísto toho se první volby v Sovětském svazu i Jugoslávii konaly na republikovém základě, což

pro politiky představovalo neodolatelný podnět, aby se stavěli proti centru, dovolávali se etnického nacionalismu a propagovali nezávislost své republiky. Dokonce i v Bosně ve volbách roku 1990 volili občané přísně podle etnické příslušnosti, kdy mnohonárodnostní reformní strana a bývalí komunisté získali každý necelých 10 procent, muslimská Strana demokratické akce 34, Srbská demokratická strana 30 a Chorvatské demokratické společenství 18 procent, což přibližně odpovídá poměru muslimů, Srbů a Chorvatů v populaci. První řádné volby v téměř všech bývalých sovětských i jugoslávských republikách vyhráli političtí vůdci dovolávající se nacionalistického cítění a slibující rázně zakročit na obranu svého národa proti ostatním etnickým skupinám. Volební soutěžení podporuje apely na nacionalistické cítění, a tak přispívá k intenzifikaci konfliktů na zlomových liniích až k vypuknutí války. Když „ethnos přeroste v démos“, řečeno slovy Bogdana Denitche,³⁴ bezprostředním výsledkem je *poletnos* neboli válka.

Zbývá však otázka, proč se koncem dvacátého století podílejí muslimové na násilí větší měrou než lidé z ostatních civilizací. Bylo tomu tak vždy? Vždyť své souvěrce i jiné lidi zabíjeli v dobách minulých ve velkém počtu i křesťané. Nastínit sklony jednotlivých civilizací k násilí v průběhu celých dějin by vyžadovalo rozsáhlý výzkum, což je v rámci této knihy nemožné. Nicméně můžeme přinejmenším identifikovat možné příčiny současného muslimského skupinového násilí, a to jak uvnitř islámu, tak navenek. Stejně tak můžeme příčiny vysvětlující větší sklony ke skupinovým konfliktům v minulosti, pokud takové najdeme, oddělit od těch, které objasňují podobné silnější tendence pouze na konci dvacátého století. Nabízí se šest možných příčin. Tři z nich vysvětlují výhradně násilí mezi muslimy a nemus-limy, zbylé vysvětlují jak toto násilí, tak násilí uvnitř islámu. Tři objasňují pouze současnou náchylnost muslimů k násilí, zatímco tři další objasňují tuto i historickou, pokud taková existuje. Ovšem pokud tato historická tendence neexistuje, pak její předpokládané příčiny, které pochopitelně nedokáží objasnit neexistující historickou tendenci, nemohou podle všeho stejně tak vysvětlit ani demonstrovanou současnou tendenci muslimů uchylovat se ke skupinovému násilí. Ta druhá pak tedy může být objasněna pouze příčinami dvacátého století, jež v minulých stoletích neexistovaly.

Za prvé, tvrdí se, že islám je od svého vzniku náboženstvím meče a že oslavuje vojenské ctnosti. Islám se zrodil mezi „válčícími beduínskými kmeny“ a „tento původ v násilí je vtisknut do jeho

základů. Sám Muhammad bývá připomínán jako statečný bojovník a obratný vojevůdce.³⁵¹ (O Buddhovi nebo Ježíši Kristovi by nikdo nic podobného netvrdil.) Dále se říká, že učení islámu předepisuje válku proti nevěřícím, a když počáteční islámská expanze postupně ochabovala, islámské skupiny zcela v rozporu se svým náboženským učením začaly válčit navzájem mezi sebou. Poměr

Tabulka 10.4
MOŽNÉ PŘÍČINY MUSLIMSKÉHO SKLONU KE KONFLIKTŮM

	vněmuslimský konflikt	vně- i vnitromuslimský konflikt
Historický a současný konflikt	blížkost nestravitelnost	militarismus
Současný konflikt	statut oběti	demografická expanze absence ústředního státu

fitna (neboli interních konfliktů) vůči džihádu se rychle měnil ve prospěch prvního. Korán a jiná vyznání muslimské víry obsahují jen málo zákazů násilí a pojem nenásilí v muslimské doktríně i praxi chybí úplně.

Za druhé, od zrození islámu v Arábii, jeho rozšíření přes severní Afriku a většinu Blízkého východu až do střední Asie, na indický subkontinent a Balkán se muslimové dostávali do přímého kontaktu s mnoha jinými národy, které byly podmaňovány a konvertovány k islámu, a dědictví tohoto procesu stále přetrvává. Krátce po osmanském dobytí Balkánu se Jiho-slované žijící ve městech často obrátili k islámu, zatímco venkovští rolníci nikoli, a tak vznikl rozdíl mezi muslimskými Bosňany a pravoslavnými Srby. Na druhé straně expanze ruského impéria do oblastí Černého moře, Kavkazu a do Střední Asie zapříčinila konflikty mezi Rusy a různými muslimskými národy táhnoucí se několik století. Na Blízkém východě byl položen základ trvalému nepřátelství mezi Araby a Izraelci tehdy, když *Západ* na vrcholu své moci zaštitil tvář v tvář muslimskému odporu vytvoření židovského státu. Muslimská a nemuslimská expanze po souši tak dospěla do stavu, kdy vedle sebe po celé Eurasii žijí v těsné fyzické blízkosti muslimové s nemuslimy. Oproti tomu západní expanze po moři obvykle nevedla k tomu, že by západní národy žily v blízkosti nezápadních: ty byly buď podrobeny evropské nadvládě, nebo — s výjimkou Jižní Afriky — byly západními usedlíky prakticky zdecimovány.

Třetím možným zdrojem konfliktů mezi muslimy a nemuslimy je fenomén, který jeden státník s odvoláním na svou vlastní zemi nazval muslimskou „nestravitelností“. Ta však funguje v obou směrech: muslimské

země mají problémy s nemuslimskými menšinami, srovnatelné s těmi, s nimiž se potýkají nemuslimské země v případě menšin muslimských. Islám je ale v ještě větší míře než křesťanství absolutistickou vírou: smazává se v něm rozdíl mezi náboženstvím a politikou, je vytyčena ostrá hranice mezi těmi v dar al-islám a těmi v dar al-harb. V důsledku toho mají konfuciáni, buddhisté, hinduistč, západní i východní křesťané menší problémy přizpůsobit se vzájemnému soužití mezi sebou než přizpůsobit se soužití s muslimy. Například Číňané jsou ekonomicky dominantní menšinou ve většině jihovýchodních asijských zemích, úspěšně se asimilovali do společnosti bud-dhistického Thajska i katolických Filipín; v těchto zemích prakticky nenajdeme případy protičínského násilí ze strany většinových skupin. Naopak

v muslimské Indonésii a Malajsii docházelo k násilnostem na Číňanech a jejich role v těchto společnostech zůstává choulostivým a nebezpečným bodem. V Thajsku a na Filipínách tomu tak však není.

Militarismus, nestravitelnost a blízkost vůči nemuslimským skupinám jsou přetrvávajícími rysy islámu a mohou vysvětlit náchylnost muslimů ke konfliktům v historii, pokud tato existovala. Koncem dvacátého století mohly k tomuto sklonu přispět tři další časově omezené faktory. Jedno vysvětlení, které podávají samotní muslimové, zní, že západní imperialismus a podrobení muslimských společností v devatenáctém a dvacátém století o nich vytvořily obraz jakožto ekonomicky i vojensky slabých společností, v důsledku čehož na ně nemuslimské společnosti pohlížejí jako na snadný terč útoků. Podle tohoto tvrzení jsou muslimové obětí široce sdílených předsudků, srovnatelných s antisemitismem, jenž západní společnosti prostupoval v minulosti. Muslimské skupiny jako Palestinci, Bosňané, obyvatelé Kašmíru a Čecenci jsou podle Akbara Ahmeda „jako Indiáni, utlačované skupiny, zbavené důstojnosti, uvězněné v rezervacích vytvořených ze zemí jejich předků“.³⁶¹ Nicméně argument, že muslimové jsou oběti, nevysvětluje konflikty mezi muslimskými většinami a nemuslimskými menšinami v zemích jako Súdán, Egypt, Írán či Indonésie.

Mnohem přesvědčivějším faktorem, který by mohl vysvětlit konflikt uvnitř i vně islámu, je absence jednoho nebo více ústředních států v islámské civilizaci. Obhájci islámu se často shodují na tom, že západní kritici jsou přesvědčeni o existenci jakési ústřední spiklenecké síly uvnitř islámu, která mobilizuje a koordinuje jeho akce proti Západu a ostatním civilizacím. Pokud tomu tyto kritici skutečně věří, pak se zcela zjevně mýlí. Islám je ve světě zdrojem nestability právě proto, že postrádá dominantní centrum. Státy aspirující na to stát se vůdcem islámu, jako Saudská Arábie, Írán, Pákistán, Turecko a potenciálně Indonésie, soutěží o vliv v islámském světě; žádný z nich nemá dost silnou pozici, aby

zmírňoval konflikty uvnitř islámu, a ani dostatek autority, aby islámské zájmy zastupoval při řešení konfliktů mezi muslimy a nemuslimskými skupinami.

Za poslední, demografická exploze v islámských státech a velký počet často nezaměstnaných mužů ve věku mezi patnácti a třiceti lety je přirozeným zdrojem nestability a násilí jak uvnitř islámu, tak vůči muslimům. Ať jsou ve hře jakékoli další faktory, tento samotný by dokázal do značné míry

vysvětlit muslimské násilí v osmdesátých a devadesátých letech. Zestárnutí této generace koncem třetího desetiletí dvacátého prvního století a ekonomický rozvoj, pokud k němu dojde a jakým způsobem, by mohly vést ke značnému snížení náklonnosti muslimů k násilí, a tudíž k celkovému ochabnutí frekvence i intenzity konfliktů na civilizačních zlomech.

Kapitola 11

Dynamika válek na civilizačních zlomech

Identita: vzestup civilizačního povědomí

Války na zlomových liniích procházejí těmito fázemi: intenzifikace, expanze, omezení, přerušení a zřídka i vyřešení. Obvykle po sobě následují v tomto pořádku, někdy se však jejich pořadí mění a některé z nich se dokonce mohou i opakovat. Když vypukne válka na civilizačním zlomu, podobně jako v případě války mezi komunitami, i tato bude postupně nabývat vlastní dynamiku a odvíjet se podle modelu akce-reakce. Dříve rozmanité a neurčité identity se nyní dostávají do centra pozornosti a nabývají na síle; konflikty mezi komunitami se proto právem nazývají „války o identitu“.¹ Souběžně se stupňováním násilí obě strany nově definují body, kvůli kterým ke konfliktu došlo, vzniká struktura „oni“ proti „nám“ a stejně tak roste míra skupinové soudržnosti i oddanosti. Političtí vůdci se stále více a důrazněji dovolávají věrnosti národu a náboženství, rovněž se oproti ostatním identitám značně posiluje civilizační povědomí. Rozvíjí se tak „dynamika nenávisti“, již lze přirovnat k „bezpečnostnímu dilematu“ v mezinárodních vztazích, kdy se posilují obavy na obou stranách, roste vzájemná nedůvěra a nenávist.² Obě strany dramatizují a zveličují rozdíl mezi silami dobra a zla, případně se toto rozlišení pokoušejí proměnit na definitivní rozdělení na živé a mrtvé.

V průběhu revolucí jsou ti umírněnější, girondisté a menševici, postupně zatlačováni radikály, jakobíny a bolševiky. K podobnému procesu obvykle dochází i v případě válek na zlomových liniích. Umírnění mají skromnější cíle, například dosažení pouhé autonomie, nikoli úplné nezávislosti, ovšem nejsou schopni těchto cílů dosáhnout vyjednáváním. Ta jsou téměř vždy na první pokus neúspěšná, a proto se ke skupině umírněných připojují radikálové, kteří jsou odhodláni dosáhnout vyšších cílů, a to za použití násilí. Tak v konfliktu mezi Mory a Piilipínci se k

původní povstalecké skupině, Národ-něosvobozené frontě Morů, nejprve připojila Islámská osvobozená fronta Morů, jejíž pozice byla extrémnější. Poté se přidalo i hnutí Abu Sayyaf, jež bylo ještě extrémnější a navíc odmítalo i příměří, na němž se s filipínskou vládou dohodly ostatní skupiny. V Súdánu zaujímala vláda v průběhu osmdesátých let stále extrémnější islámské pozice, přičemž počátkem let devadesátých se rozštěpilo i křesťanské povstalecké hnutí, když vznikla nová skupina, Jihosúdánská armáda nezávislosti - ta namísto autonomie požadovala rovnou nezávislost. Když se ve vleklém konfliktu mezi Izraelci a Araby chystala umírněná Organizace pro osvobození Palestiny zasednout k vyjednávacímu stolu s izraelskou vládou, muslimské bratrstvo Hamás ji obvinilo ze zrady palestinských zájmů. Podobně účast izraelské vlády na vyjednáváním vyvolala v Izraeli protesty a projevy násilí ze strany extremistických náboženských skupin. V případě rusko-čečen-ského konfliktu začala v letech 1992-1993, tedy právě když se stupňoval, získávat v Dudajevově vládě na vlivu „nejradikálnější frakce čečenských nacionalistů“. Členové této frakce „odmítali jakoukoli dohodu s Moskvou a původní umírněné povstalce zatlačili do opozice“. Podobný vývoj se odehrál i v Tádžikistánu. „Když konflikt v roce 1992 vrcholil, tádžické nacionalně-demokratické skupiny ustoupily skupinám islámským, které dokázaly úspěšněji mobilizovat venkovskou chudinu a rozčarovanou městskou mládež. Výzva islámu rovněž nabývala na radikálnosti s příchodem mladších vůdců, kteří začali zpochybňovat tradiční a pragmatičtější náboženskou hierarchii.“ „Odkládám slovník diplomatů,“ řekl jeden tádžický vůdce, „a začínám mluvit jazykem bojiště, jediným vhodným jazykem v situaci, kterou v mé zemi způsobilo Rusko.“³¹ V Bosně zase uvnitř mus-

limské Strany demokratické akce (SDA) převážil vliv extrémističtější nacionalistické frakce vedené Alijou Izetbegovicem nad tolerantnější, multikulturně orientovanou frakcí pod vedením Harise Silajdžice.⁴¹

Vítězství extremistů nemusí nutně být trvalého rázu. Není totiž větší pravděpodobnost, že by válku dokázalo ukončit spíše extremistické násilí než kompromis umírněné strany. Umírnění se patrně na scéně znovu objeví tehdy, až na obou stranách porostou ztráty na životech i majetku a výsledek bude stále v nedohlednu. Budou poukazovat na „nesmyslnost“ toho všeho a volat po dalším pokusu ukončit konflikt vyjednáváním.

V průběhu války mnohé identity blednou a začíná převládat ta nejvýznamnější se zřetelem na probíhající konflikt - téměř vždy je definována náboženstvím. Z psychologického hlediska je totiž právě náboženství nejvíce uklidňujícím a nejprůraznějším způsobem, jak ospravedlnit boj proti „bezbožným“ silám, vnímaným jako hrozba. Z praktického hlediska je náboženská nebo civilizační komunita tou nejširší komunitou, na niž se

skupina v lokálním konfliktu může obrátit se žádostí o podporu. Budou-li spolu válčit dva africké kmeny, přičemž jeden se bude považovat za muslimský a druhý za křesťanský, může ten první očekávat finanční pomoc ze Saudské Arábie, podporu afghánských *mudžáhidů*, iránské zbraně a vojenské poradce, zatímco ten druhý může usilovat o ekonomickou a humanitární pomoc ze Západu stejně jako o politickou a diplomatickou podporu západních vlád. Pokud válčící strana náhodou nedokáže to, co se podařilo bosenským muslimům, když ze sebe přesvědčivě udělali oběti genocidy a získali sympatie Západu, může se spoléhat pouze na pomoc od svých civilizačních příbuzných, jak tomu až na bosenské muslimy také vždy bylo. Války na zlomových liniích jsou již ze své definice místními válkami mezi regionálními skupinami s širšími vztahy, a tak ve svých účastnících podporují jejich civilizační identity.

Posilování civilizační identity je častým jevem v případě konfliktů na zlomových liniích, nicméně nejčastější je v případě muslimů. Válka na zlomové linii může mít své kořeny v rodinném, klanovém nebo kmenovém konfliktu, jelikož však rozložení identit v muslimském světě většinou opisuje křivku ve tvaru písmena U, tak se s eskalací konfliktu pokoušejí jeho muslimští účastníci svou identitu rozšířit, aby se mohli dovolávat všech muslimů. Tak tomu bylo dokonce i v případě takového protifundamentalistické-

ho sekularisty, jakým je Saddám Husajn. Podobně hrála „islámskou kartu“ i ázerbájdžánská vláda, jak postřehl jeden západní analytik. Stejně tak v Tádžikistánu — zde válka začala jako vnitřní regionální konflikt, avšak povstalci svou věc záhy definovali jako věc celého islámu. Když se v devatenáctém století v průběhu četných válek probíhajících mezi Rusy a národy severního Kavkazu muslimský vůdce Šámil prohlásil za „bojovníka za islám“, právě na „základě islámu a odporu vůči ruské dobytosti“ se mu podařilo pod svým vedením sjednotit desítky etnických a jazykových skupin. V devadesátých letech dvacátého století využil Dudajev k podobnému účelu islámské obrození - to na Kavkaze proběhlo v osmdesátých letech. Získal podporu muslimských kleriků i islamistických stran, při převzetí úřadu přísahal na Korán (podobně jako Jelcin, který zase přijal požehnání od patriarchy ruské pravoslavné církve) a v roce 1994 navrhl, aby se Čečensko stalo islámským státem, v němž by platilo islámské právo *šaría*. Čečenští vojáci nosili zelené šátky, na kterých „bylo vyšité slovo ‚Gavazať, čečensky svatá válka“, a do bitvy šli s bojovým pokřikem „Alláh Akbar“.⁵¹ Podobná změna sebeurčení proběhla i u obyvatel Kašmíru. Ti si namísto regionální identity, jež by zahrnovala jak muslimy, tak hinduisty i buddhisty, nebo identity určené indickým sekularismem zvolili identitu třetí, což se odrazilo ve „vzestupu muslimského nacionalismu v Kašmíru i rozšíření nadnárodních hodnot

islámského fundamentalismu, které z kašmírských muslimů učinily součást islámského Pákistánu a celého islámského světa". Povstání proti Indii v roce 1989 se původně odehrávalo pod vedením „relativně sekularistické“ organizace, podporované pákistánskou vládou. Jenže ta začala později podporovat islamistické fundamentalistické skupiny, které začaly mezi povstalci nabývat na převaze. Patřili k nim i „povstalci tvrdého zrna“, kteří byli podle všeho „oddáni myšlence vést svatou válku jenom kvůli ní samotné, bez ohledu na existující vyhlídky a dosažené výsledky“. Jiný pozorovatel poznamenal: „Nacionalistické cítění ještě posílilo náboženské rozdíly; globální vzestup islámské militantnosti dodal kašmírským povstalcům odvalu a napomohl k rozpadu kašmírské tradice hin-duisticko-muslimské tolerance.“⁶¹

K dramatickému zvýraznění civilizačních identit došlo v Bosně, zejména v její muslimské komunitě. Komunální identity nebyly v Bosně dříve nikterak silné: Srbové, Chorvaté a muslimové vedle sebe žili v pokoji jako souse-

dé, běžně byly smíšené sňatky, lidé se nijak výrazně neztotožňovali se svým náboženstvím. Ostatně říkalo se, že muslimové jsou ti Bosňanč, kteří nenavštěvují mešitu, Chorvaté ti, kteří nechodí do katedrály, a Srbové ti, kteří nechodí do pravoslavného kostela. Nicméně po zhroucení zastřešující jugoslávské identity nabyly tyto zastřené náboženské identity nového významu a od prvního vypuknutí bojů stále sílily. Multikomunalismus se zcela vytratil a každá ze skupin se stále silněji ztotožňovala se svou širší kulturní komunitou, přičemž se definovala na základě náboženské příslušnosti. Z bosenských Srbů se stali extremističtí srbští nacionalisté ztotožňující se s Velkým Srbskem, srbskou pravoslavnou církví a širší pravoslavnou komunitou. Z bosenských Chorvatů se stali nejzapálenější chorvatští nacionalisté, začali se považovat za občany Chorvatska, zdůrazňovali své katolictví a spolu s chorvatskými Chorvaty společnou identitu s katolickým Západem.

Ještě výraznější byl příklon k civilizační identitě u muslimů. Až do vypuknutí války se bosenská muslimská komunita svými postoji jevila jako značně sekularizovaná, považovali se za Evropany a nejsilněji ze všech podporovali myšlenku multikulturní bosenské společnosti i státu. Nicméně s rozpadem Jugoslávie se toto vše začalo měnit. Stejně jako Srbové a Chorvaté, ani muslimové nedali ve volbách roku 1990 důvěru multikomunitním stranám a nejvíce hlasů odevzdali muslimské Straně demokratické akce (SDA) vedené Izetbegovičem. Ten je oddaným muslimem, za komunistické vlády byl za svůj islámský aktivismus vězněn a v knize *Islámská deklaráce* vydané roku 1970 tvrdí, že islám „je zcela neslučitelný s neislámskými systémy. Mezi islámským náboženstvím a neislámskými společenskými a politickými institucemi

nemůže být smír ani soužití". Až bude islámské hnutí dostatečně silné, musí převzít moc a vytvořit islámskou republiku. Zvláště důležité je, aby v tomto novém státě bylo vzdělání stejně jako média „v rukou lidí s nezpochybnitelnou islámskou morální i intelektuální autoritou".⁷¹

Po vzniku samostatné Bosny Izetbegovič podporoval myšlenku mnohonárodnostního státu, v němž by dominantní skupinou byli muslimové, byť by zde neměli většinu. Ovšem Izetbegovič sám rozhodně nebyl ten typ člověka, jenž by se nějak bránil islamizaci země dosažené násilím. Právě jeho neochota veřejně se zříci *Islámské deklarace* naháněla nemuslimům strach. Jak válka postupovala, Srbové i Chorvaté se začínali stěhovat z oblastí ovlá-

daných bosenskou vládou a ti, kteří se rozhodli zůstat, zjišťovali, že jsou postupně propouštěni ze zaměstnání a vylučováni z veřejných institucí. „V muslimské národní komunitě nabyl islám na významu ... a silná muslimská národní identita se stala nedílnou součástí politiky a náboženství." Muslimskému nacionalismu stavějícímu se proti bosenskému multikulturnímu nacionalismu se dostávalo stále větší pozornosti v médiích, ve školách se rozšířila náboženská výchova, byly vydány nové učebnice zdůrazňující přínos osmanské nadvlády, proklamovala se odlišnost bosenského jazyka od srbochorvatštiny a přejímalo se stále více tureckých a arabských slov. Vládní úředníci napadali smíšená manželství a rozhlasové vysílání „agresorské" čili srbské hudby, vláda podporovala islámské náboženství a při rozdělování pracovních míst upřednostňovala muslimy. Ovšem nejvýznamnějším faktorem byla islamizace bosenské armády - v roce 1995 tvořili muslimové 90 procent jejich zaměstnanců, stále více vojenských jednotek se ztotožňovalo s islámem, dodržovaly islámské zvyky a také používaly muslimské symboly, přičemž nejislamizovanější byly elitní jednotky, jejichž síla stále rostla. Tento trend vedl pět členů bosenského vedení (z nichž dva byli Srbové a dva Chorvati) k protestu podanému přímo Izetbegovičovi. Ten jej ale zamítl a vzápětí rezignoval multikulturně orientovaný ministerský předseda Haris Silajdžić.⁸¹

Izetbegovičova muslimská SDA rozšířila svou kontrolu nad bosenským státem i společností. V roce 1995 již měla pod kontrolou „armádu, státní aparát i podniky". „Pro muslimy, kteří nejsou členy strany," psalo se tehdy, „a to nemluvíme o nemuslimech, je stále těžší najít slušnou práci." Kritické straně vytýkali, že se stala „nástrojem islámského autoritářství vyznačujícího se zvyky komunistické vlády".^{9*} Jiný pozorovatel poznamenal:

MUSLIMSKÝ NACIONALISMUS JE OBECNĚ STÁLE EXTREMISTIČTĚJŠÍ. JI/ /CELA PŘESTAL BRÁT OHLED NA CÍTĚNÍ JINÝCH NÁRODNOSTÍ; JE MAJETKEM, PRIVILEGIEM A POLITICKÝM NÁSTROJEM V SOUČASNOSTI

VLÁDNOUCÍHO MUSLIMSKÉHO NÁRODA...

NEJDŮLEŽITĚJŠÍM DŮSLEDKEM TOHOTO NOVÉHO MUSLIMSKÉHO NACIONALISMU JE Hnutí SMĚREM K NÁRODNÍ HOMOGENIZACI... ISLÁMSKÝ NÁBOŽENSKÝ FUNDAMENTALISMUS ROVNĚŽ ZÍSKÁVÁ STÁLE VĚTŠÍ VLIV PŘI URČOVÁNÍ MUSLIMSKÝCH NÁRODNÍCH ZÁJMŮ.¹⁰

Posílení náboženské identity, vyvolané válkou, etnickými čistkami, postojem politiků, společně s podporou i tlakem přicházejících z ostatních muslimských zemí, z Bosny pomalu, ale jistě udělaly namísto balkánského Švýcarska balkánský Írán.

Při válce na zlomových liniích má každá strana důvod zdůrazňovat nejenom vlastní civilizační identitu, ale také identitu soupeřící strany. V regionálním konfliktu tak sama sebe vnímá nejenom jako skupinu bojující proti jiné etnické skupině, ale i proti jiné civilizaci, přičemž hrozba se zveličuje i zvyšuje se zdroji, jimiž disponuje druhá civilizace, a prohraje proto ve svých důsledcích jen místní porážkou, ale porážkou vlastní civilizace. Z tohoto důvodu se také zdůrazňuje, že je nezbytně nutné, aby se na podporu válčící strany sjednotila celá vlastní civilizace. Místní konflikt se nově definuje jako válka náboženství, střet civilizací, jenž s sebou přináší mnoho důsledků pro značnou část lidstva. Když se počátkem devadesátých let pravoslavné náboženství a církve znovu staly ústředními prvky ruské národní identity a „vytěsnily jiná v Rusku se vyskytující vyznání, z nichž byl nejdůležitější islám“,¹¹ Rusové zjistili, že je v jejich zájmu definovat klanovou a místní válku v Tádžikistánu stejně jako válku v Čečensku jako součást širšího střetu probíhajícího mezi islámem a pravoslavím po staletí, jehož místní účastníci na nepřátelské straně jsou dnes oddáni islámskému fundamentalismu, džihádu a orientují se na Islamabad, Teheran, Rijád a Ankaru.

Chorvaté v bývalé Jugoslávii se považovali za chrabré ochránce západních hranic proti pravoslavným a muslimským nájezdníkům. Srbové své nepřátele nedefinovali jenom jako bosenské Chorvaty a muslimy, nýbrž jako „Vatikán“, „islámské fundamentalisty“ a „odporné Turky“, kteří byli po staletí hrozbou pro celé křesťanstvo. „Karadžič“, prohlásil o vůdci bosenských Srbů jeden západní diplomat, „vnímá konflikt jako boj proti imperialismu v Evropě. Mluví o poslání vyhladit poslední evropské stopy Osmanské říše.“¹² Bosenští muslimové se zase považovali za oběti genocidy, kterou Západ přehlížel jenom pro jejich odlišné náboženství, a kteří si tudíž zaslouhovali podporu muslimského světa. Všechny zúčastněné strany a mnoho zahraničních pozorovatelů tak začalo války v Jugoslávii vnímat jako náboženské nebo etnickopolitické. Misha Glenny píše: „Konflikt začal stále větší měrou nabírat charakteristické znaky náboženského sporu, jak jej definují tři velká evropská náboženství — římské katolictví, východní

pravoslaví a islám, tedy konfesijní zbytky říší, jejichž hranice se v Bosně střetávaly."¹³

Pohled na války na zlomových liniích jako na střety civilizací vdechl nový život dominové teorii existující v době studené války. Nyní se však právě hlavní státy jednotlivých civilizací pokoušely zabránit porážce v místním konfliktu, jež by mohla vést k dalším ztrátám a ve svých důsledcích ke katastrofě. Tak neústupnost indické vlády v otázce Kašmíru do značné míry asi pramení z obavy, že ztráta tohoto území by byla podnětem dalším etnickým a náboženským menšinám, aby se domáhaly nezávislosti, což by nakonec vedlo k rozpadu Indie. Ruský ministr zahraničí Kozyrev zase varoval, že pokud Rusko neukončí násilí v Tádžikistánu, boje se rozšíří i do Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. To by mohlo dodat impuls secesionistickým hnutím v muslimských republikách Ruské federace a někteří se obávali, že konečným důsledkem by byl islámský fundamentalismus na Rudém náměstí. Tudíž hranice mezi Afghánistánem a Tádžikistánem, jak řekl Jelcin, je „vlastně hranicí ruskou“. Evropané zase vyjadřovali obavy, že vznik muslimského státu v bývalé Jugoslávii vytvoří základnu pro příliv dalších muslimských imigrantů a pro rozšíření islámského fundamentalismu. V Evropě by pak zesílilo to, co Jacques Chirac nazval „*les odeurs d' Islam*“.¹⁴ Hranice Chorvatska jsou tak v podstatě hranicemi Evropy.

Se stupňováním války na zlomové linii začínají obě strany svého protivníka demonizovat, často jej zobrazují jako cosi nelidského, co je tudíž možné legitimně zabít. „Vzteklé psy je třeba utratit,“ prohlásil Jelcin na adresu čechenských partyzánů. „Tuhle špatnou rasu je třeba postřílet ... a my je postřílíme,“ řekl indonéský generál Try Sutrisno o masakru východních Timořanů v roce 1991. V přítomnosti jsou vzkříšení ďábové minulosti: Chorvaté se stávají „ustašovci“, muslimové „Turky“ a Srbové „četníky“. Masové vraždy, mučení, znásilňování a brutální vyhánění civilistů — to vše je ospravedlnitelné, když je společná nenávist živena zas společnou nenávistí. Terčem útoků se stávají i ústřední symboly a výtvary nepřátelské kultury. Srbové systematicky ničili mešity a františkánské kláštery, zatímco Chorvaté vyhazovali do povětří pravoslavné kláštery. Zvláště zranitelné jsou pokladnice kultury, tedy muzea a knihovny — sinhálské bezpečnostní síly vypálily veřejnou knihovnu v městě Japane, a zničily tak „nenahraditelné historické a literární dokumenty“ vztahující se ke kultuře Tamilů, srbští dělostřelci ostřelovali a zničili Národní muzeum v Sarajevu, dále Srbové vyhnali z bosenského města Zvornik 40 000 muslimských obyvatel a vztyčili kříž na místě osmanské věže, kterou vyhodili do vzduchu a která stála na místě pravoslavného kostela srovnaného se zemí Turky v roce 1463.¹⁵ Při válce mezi kulturami je to právě kultura, která ztrácí.

Sjednocené civilizace: příbuzné země a diaspory

Po čtyřicet let studené války se konflikt přenášel z vrcholu směrem dolů, neboť velmoci se pokoušely získat spojence či partnery a zároveň rozvrátit, konvertovat nebo alespoň neutralizovat spojence druhé velmoci. Toto soupeření o spojence probíhalo přirozeně nejintenzivněji ve třetím světě, jehož mladé a slabé státy supervelmoci snadno přinutily účastnit se globálního zápasu. Po konci studené války se ve světě namísto konfliktu mezi dvěma hlavními velmocemi objevilo velké množství konfliktů mezi komunitami. Když se jich účastní skupiny z různých civilizací, mají tyto konflikty tendenci expandovat a eskalovat. S eskalací napětí totiž každá ze zneprátených stran usiluje o podporu zemí a skupin své civilizace. Z jedné nebo více takto spřízněných zemí se také znesvářeným stranám obvykle podpory dostane, ať už oficiální, či neoficiální, otevřené či skryté, materiální, lidské, diplomatické, finanční, symbolické nebo vojenské. Čím déle konflikt na zlomové linii trvá, tím je pravděpodobnější, že na podpoře, omezování anebo vyjednáváních se bude podílet větší počet příbuzných zemí. Právě pro tento „syndrom spřízněných zemí“ mají konflikty na zlomových liniích mnohem vyšší eskalační potenciál než konflikty uvnitř jedné civilizace a na jejich urovnání a vyřešení je obvykle zapotřebí mezinárodní spolupráce. Na rozdíl od studené války tak konflikt nepostupuje shora dolů, nýbrž vyvěrá zdola.

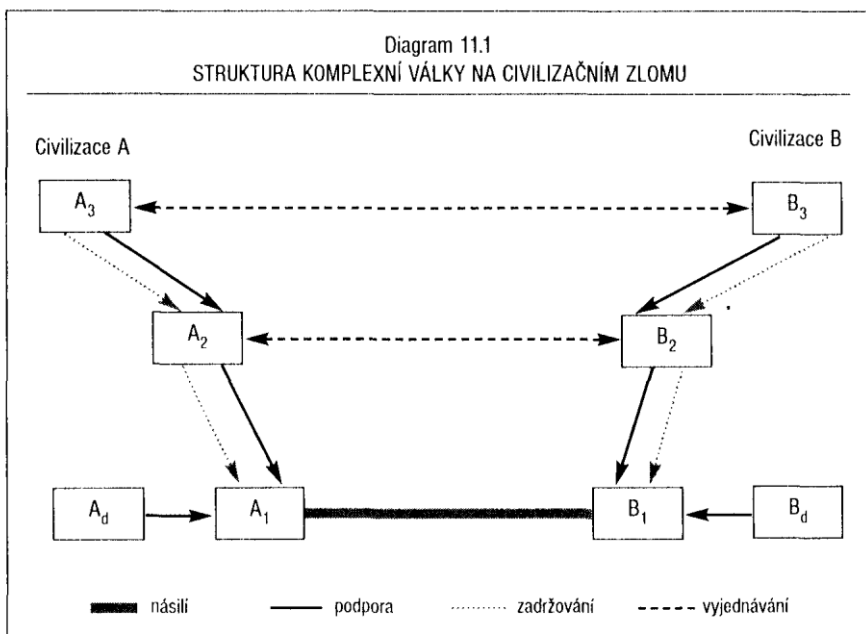
Státy a skupiny se na válkách na zlomových liniích mohou podílet různou měrou. Na primární rovině se nacházejí ty strany, které se přímo účastní bojů a jejichž příslušníci se navzájem zabíjejí. Mohou to být celé státy, jako tomu bylo ve válkách mezi Indií a Pákistánem nebo Izraelem a jeho sousedy, ale stejně tak to mohou být místní skupiny, které nejsou státy nebo jsou přinejlepším pouze zárodečnými státy, jak tomu bylo v případě Bosny a Arménů z Náhorního Karabachu. Do takových konfliktů někdy vstupují i sekundární účastníci, jimiž obvykle bývají státy s přímým příbuzenským poměrem k primárním stranám, například vlády Chorvatska a Srbska v bývalé Jugoslávii nebo vlády Ázerbájdžánu a Arménie na Kavkaze. Ještě vzdáleněji jsou s konfliktem spojené terciární státy, které jsou od probíhajících bojů vzdáleny, ale s jejich účastníky je pojí civilizační pojítka, jak tomu bylo u Německa, Ruska a islámských zemí v případě bývalé Jugoslávie nebo Ruska, Turecka a Íránu v případě sporu mezi Armény a Ázerbájdžánci. Těmito terciárními účastníky často bývají ústřední státy civilizací. Tam, kde takové ústřední státy existují, hrají poměrně velkou roli rovněž, diaspory primárních účastníků. Při relativně malém počtu lidí a zbraní nasazených na primární rovině i

poměrně nevelkém množství externí pomoci ve formě peněz, zbraní nebo dobrovolníků mohou často významně ovlivnit výsledek války.

Ostatním účastníkům konfliktu obvykle jde o něco jiného než účastníkům primárním. Nejoddanější a nejpřímnější podpora primárním účastníkům povětšinou přichází od diasporních komunit, které se silně ztotožňují s věcí svých příbuzných a stávají se „papežtějšími než papež“. Zájmy sekundárních a terciárních účastníků jsou komplikovanější. Ti obvykle poskytují podporu primárním účastníkům, a dokonce i když ji neposkytují, druhá strana je z toho podezřívá a využívá to k ospravedlnění své podpory svým příbuzným. Vlády sekundárních a terciárních účastníků však mají navíc zájem na zastavení bojů a také na tom přímo se do nich nezaplést, a tak primární účastníky sice podporují, ale současně se je pokoušejí omezovat a přimět k zmírnění svých požadavků. Obvykle se též snaží vyjednávat se svými sekundárními nebo terciárními protějšky, a zabránit tak eskalaci místní války v širší konflikt, do kterého by byly zapleteny i ústřední státy. Vztah těchto stran k válce na zlomové linii znázorňuje Diagram 11.1. Ne ve všech takových válkách se objeví všechny uvedené typy, nicméně v několika se tak stalo včetně válek v bývalé Jugoslávii a na Kavkaze a téměř každá válka na zlomové linii se může potenciálně rozšířit na tyto všechny účastníky.

Na všech válkách na zlomové linii, k nimž došlo v devadesátých letech, se různou měrou podílely diaspory a spřízněné země. Při časté primární roli muslimských skupin v těchto válkách byly nejčastějšími sekundárními a terciárními účastníky vlády muslimských zemí a muslimské asociace. Nejaktivnější byly vlády Saudské Arábie, Íránu, Pákistánu, Turecka a Libye, které společně, a někdy i za přispění dalších muslimských zemí, různou měrou podporovaly muslimy bojující proti nemuslimům v Palestině, Libanonu, Bosně, Čečensku, Zakavkazsku, Tádžikistánu, Kašmíru, Súdánu a na Filipínách. Kromě vládní podpory mnohdy primární muslimské skupiny posílila mobilní islámská internacionála složená z bojovníků z afghánské války, kteří se podíleli na konfliktech od občanské války v Alžírsku přes Čečensko až po konflikt na Filipínách. Tato islámská internacionála, domnívá se jeden autor, organizovala „vysílání dobrovolníků k ustavení islamistické vlády v Afghánistánu, Kašmíru a Bosně; vedla propagandistický boj proti vládám stavějícím se v různých zemích proti islamistům; zakládala diasporní islamistická střediska sloužící jako politické základny pro všechny tyto strany“.¹⁶ Podporu bojujícím stranám poskytovaly rovněž Arabská liga i Organizace islámské konference, jež se zároveň pokoušely kroky svých členů při podpoře bojujících muslimských skupin koordinovat.

Sovětský svaz se primárně účastnil války v Afghánistánu, v období po

konci studené války v Čechensku, sekundárně se podílel na konfliktu v Tádžikistánu a terciárně na válce v bývalé Jugoslávii. Indie byla primárním účastníkem v Kašmíru a sekundárním na Srí Lañce. Hlavní západní státy se terciárně podílely na bojích v Jugoslávii. Ve vleklém konfliktu mezi Izraelci a Palestinci sehrály značnou roli diasporu na obou stranách, stejně tomu bylo i v případě Arménů, Chorvatů a Čechenců. Vlivem televize, faxů a elektronické pošty se „angažovanost diaspor zvyšuje a někdy i polarizuje, neboť mohou být v každodenním kontaktu se svým bývalým domovem; ‚bývalým‘ však již neznamená to, co dříve“.¹⁷

Při konfliktu v Kašmíru Pákistán povstalce přímo politicky a diplomaticky podporoval a podle pákistánských vojenských zdrojů poskytoval i značné peněžní částky, zbraně, zajišťoval výcvik vojenských jednotek, logistickou podporu a útočiště žadatelům o azyl. Pákistánská vláda za Kašmír rovněž lobbovala u ostatních muslimských vlád. Do roku 1995 povstalce údajně posílilo na 1200 *mudžáhidů* z Afghánistánu, Tádžikistánu a Súdánu, vybavených střelami Stinger i dalšími zbraněmi, získanými od Američanů během války se Sovětským svazem.¹⁸ Povstání Morů na Filipínách zase po nějaký čas využívalo fondů a dodávek z Malajsie, další peníze poskytly vlády arabských zemí; několik tisíc povstalců bylo vyškolen v Libyi a extremistickou povstaleckou skupinu Abu Sayyaf organizovali pákistán-ští a afghánští fundamentalisté.¹⁹ V

Africe súdánská vláda pravidelně pomáhala muslimským eritrejským povstalcům bojujícím proti Etiopii. Jako odplatu za to Etiopie zase poskytovala „logistickou podporu a útočiště křesťanským povstalcům“ válčícím proti Súdánu. Ti rovněž získali významnou pomoc z Ugandy jako určité vyjádření „silných náboženských, rasových a etnických pout mezi Ugandou a súdánskými povstanci“. Na druhé straně súdánská vláda dostala od Íránu čínské zbraně v hodnotě 300 milionů dolarů a výcvik jejích vojáků prováděli íránští vojenští poradci, což Súdánu umožnilo zahájit proti povstalcům v roce 1992 rozsáhlou ofenzivu. Povstalci zase získávali potraviny, léky, zásoby a podle súdánské vlády i zbraně od značného počtu západních křesťanských organizací.²⁰

V konfliktu mezi hinduistickými tamilskými povstanci a buddhistickou sinhálskou vládou na Srí Laňce indická vláda nejprve významně podporovala povstalce, zajišťovala jim vojenský výcvik v jižní Indii a dodávala jim zbraně i peníze. V roce 1987, kdy měly vládní síly vítězství nad tamilskými

Tygry na dosah, bylo indické veřejné mínění touto „genocidou“ zburcována a indická vláda začala Tamilům letecky posílat zásoby potravin, čímž „tak vlastně prezidentu Džajavardanovi dala najevo, že hodlá zabránit násilnému potlačení tamilského povstání“.²¹ Vlády obou zemí se posléze dohodly, že Srí Lanka poskytne tamilským oblastem značnou míru autonomie a povstalci výměnou za to složí zbraně a odevzdají je indické armádě. Indie na ostrov vyslala 50 000 vojáků, kteří měli na dodržování dohody dohlížet, ovšem Tygři své zbraně složit odmítli, a indická armáda se tak záhy dostala do ozbrojeného konfliktu s partyzánskými oddíly, které dříve podporovala. Indická vojska byla stažena v roce 1988, v roce 1991 byl zavražděn premiér Rádživ Gándhí, dle názoru některých Indů právě stoupencem tamilských povstalců. Postoj indické vlády vůči povstalcům se stával stále nepřátelštější, nicméně nedokázala zastavit sympatie a podporu povstalcům mezi 50 miliony Tamilů žijících v jižní Indii. Tuto skutečnost brali v potaz i představitelé tamilské vlády v Nadu, když navzdory Dillí umožnili tamilským Tygrům operovat na jejich území a „prakticky neomezeně“¹ využívat 800 kilometrů pobřeží a posílat odtud zásoby a zbraně povstalcům na Srí Lanku.²²

Od roku 1979 se Sověti a posléze Rusové dostali se svými muslimskými sousedy do tří velkých konfliktů na zlomových liniích: prvním byla válka v Afghánistánu (1979-1989), druhým její pokračování v Tádžikistánu (zde konflikt začal v roce 1992) a nakonec čečenská válka, jež vypukla v roce 1994. Po pádu Sovětského svazu se v Tádžikistánu dostala k moci nástupnická komunistická vláda, ta byla na jaře roku 1992 napadena opozicí složenou ze soupeřících regionálních a etnických skupin včetně

sekularistů i islamistů. Opozice, podporovaná zbraněmi z Afghánistánu, vyhnala v září roku 1992 proruskou vládu z hlavního města Dušanbe, na což rázně odpověděly vlády Ruska a Uzbekistánu, které varovaly před rozšířením islámského fundamentalismu. V Tádžikistánu zůstala ruská motorizovaná 201. dělostřelecká divize - ta poskytla provládním silám zbraně a ruská vláda vyslala na obranu hranic s Afghánistánem další vojáky. V listopadu 1992 se Rusko, Uzbekistán, Kazachstán a Kyrgyzstán dohodly na rusko--uzbecké vojenské intervenci, jejímž oficiálním účelem měl být dohled nad dodržováním příměří, ovšem ve skutečnosti jím byl vstup do konfliktu. S touto podporou, ruskými zbraněmi a penězi byly oddíly bývalé vlády

schopné dobýt zpět Dušanbe a získat kontrolu nad většinou země. Následovaly etnické čistky a opoziční uprchlíci se s povstalcí uchýlili do Afghánistánu.

Proti ruské intervenci protestovaly vlády blízkovýchodních muslimských zemí. Írán, Pákistán a Afghánistán podporovaly stále silnější islamistickou opozici penězi, zbraněmi i školením vojáků. V roce 1993 byl údajně značný počet vojáků vycvičen afghánskými *mudžáhidy*, na jaře a v létě roku 1993 pak tádžičtí povstalci zorganizovali z Afghánistánu několik útoků přes hranici, při nichž zabili několik ruských vojáků. V reakci na to Rusko rozmístilo na tádžickém území větší počet vojáků a začalo „mohutně dělostřelecky a minometně“ ostřelovat cíle v Afghánistánu, na které podnikalo i letecké útoky. Nicméně arabské státy poskytly povstalcům finanční prostředky na zakoupení střel Stinger, které měly tyto letecké útoky odrazit. V roce 1995 bylo v Tádžikistánu rozmístěno asi pětadvacet tisíc vojáků a Rusko poskytovalo polovinu financí nezbytných k podpoře vlády. Na druhé straně povstalce aktivně podporovaly vlády Afghánistánu i dalších zemí. Mezinárodní organizace i západní státy opomenuly Tádžikistánu a Afghánistánu poskytnout pomoc, což mělo za následek, jak zdůrazňuje Barnett Rubin, že první z těchto zemí se stala zcela závislá na Rusku, druhá na svých muslimských civilizačních příbuzných. „Každý afghánský velitel, jenž dnes doufá v zahraniční pomoc, musí buď posluhovat arabským či pákistánským sponzorům toužícím rozšířit *džihád* do Střední Asie, anebo musí začít obchodovat s drogami.“²³

Třetí protimuslimská válka, tentokrát proti severokavkazským Čečencům, měla svůj prolog v bojích z let 1992-1993 mezi sousedícími pravoslavnými Osety a muslimskými Inguši. Ingušovci byli společně s Čečenci a dalšími muslimskými národy v době druhé světové války deportováni do Střední Asie, Osetové však ne, a tak zabrali ingušský majetek. V letech 1956 až 1957 byl deportovaným národům umožněn návrat, čímž okamžitě začaly spory o majetek a území. V listopadu 1992

vedli Ingušové ze svého území útok, jehož cílem bylo opětovné získání regionu Prigorodnij, přičleněného sovětskou vládou k Severní Osetii. Na útok reagovalo Rusko mohutnou intervencí a na podporu pravoslavných Osetu byly nasazeny i kozácké jednotky. Jeden zahraniční pozorovatel popsal situaci takto: „V listopadu 1992 obklíčily ingušské vesnice v Osetii ruské tanky a začaly

je ostřelovat. Ti, kteří přežili ostřelování, byli zabiti nebo odvezeni. Masakr sice provedli osetské jednotky OMON (zvláštní policie), ovšem ty byly kryty ruskými jednotkami vyslanými do oblasti, aby „udržovaly mír“.²⁴ Podle listu *The Economist* šlo jen stěží pochopit, jak bylo možné „napáchat tolik škod v době kratší než jeden týden“. Byla to „první operace v Ruské federaci, jejímž motivem byla etnická čistka“. Rusko tohoto konfliktu používalo posléze jako hrozby na zastrašení čečenských spojenců Inguška. To ale naopak „vedlo k okamžité mobilizaci Čečenska a [převážně muslimské] Konfederace kavkazských národů (KNK)“. KNK hrozila, že proti ruským jednotkám vyšle 50 000 dobrovolníků, pokud se okamžitě nestáhnou z čečenského území. Po dramatickém váhání Rusko ustoupilo, neboť se chtělo vyhnout eskalaci konfliktu mezi Osety a Inguši v regionální válku.²⁵

Mnohem intenzivnější a rozsáhlejší konflikt však vzplál v prosinci roku 1994, kdy Rusko plnou silou zaútočilo na Čečensko. Ruské operaci vyslovili podporu představitelé dvou pravoslavných republik, Gruzie a Arménie, zatímco ukrajinský prezident byl „diplomatsky korektní a pouze se vyslovil pro mírové urovnání krize“. Ruský krok měl rovněž podporu vlády pravoslavné Severní Osetie a 55 až 60 procent severoosetských občanů.²⁶ Naopak muslimové v Ruské federaci i mimo ni se v naprosté většině přikláněli na stranu Čččenců: Islámská internacionála okamžitě vyslala bojovníky z Ázerbájdžánu, Afghánistánu, Pákistánu, Súdánu i dalších zemí. Čečenskou věc podporovaly i muslimské státy - s materiální pomocí údajně přispěchalo Turecko a Írán, což znamenalo pro Rusko další podnět pokusit se Írán si naklonit. Do Ruské federace pravidelně proudily zbraně z Ázerbájdžánu, a Rusko se proto rozhodlo, že hranici s touto zemí uzavře, čímž tak zároveň zastavilo přísun lékařského materiálu a jiných dodávek do Čečenska.²⁷

Na podporu Čččenců se spojili muslimové žijící v Ruské federaci, a byť volání po celokavkazské muslimské svaté válce proti Rusku kladnou odezvou nenašlo, představitelé šesti volžsko-uralských republik přišli s požadavkem na okamžitě ukončení ruských vojenských operací, představitelé muslimských kavkazských republik vyzývali k občanské neposlušnosti proti ruské vládě, prezident čuvašské republiky zbavil čuvašské brance povinnosti sloužit proti svým příbuzným muslimům. Ale nejsilnější „protesty proti válce“ zaznívaly ze dvou republik sousedících s

Čečenskem, tedy

Inguška a Dagestánu. Ingušové napadali ruské oddíly na jejich cestě do Čečenska, načež ruský ministr obrany prohlásil, že Ingušové „prakticky Rusku vyhlásili válku“. K útokům na ruské oddíly docházelo rovněž v Dagestánu, na což Rusové odpovídali ostřelováním ingušských a dagestánských vesnic.²⁸ Nepřátelství Dagestánců vůči Rusku ještě vzrostlo poté, co Rusové po čečenském nájezdu na město Kizljár v lednu roku 1996 srovnali se zemí dagestánskou vesnici Pervomajskoje.

Čečenskou věc podporovala rovněž čečenská diaspora, vzniklá částečně v důsledku ruské agrese proti kavkazským horským národům v devatenáctém století. Diaspora získávala pro čečenské oddíly finanční prostředky, zbraně a sháněla dobrovolníky. Zvláště početná byla v Jordánsku a Turecku - Jordánsko proto zaujalo proti Rusku pevný postoj a i Turecko mělo silnou vůli Čečencům pomáhat. V lednu 1996, kdy se válka rozšířila i do Turecka, vyjadřovalo turecké veřejné mínění sympatie s činem několika členů čečenské diaspory, kteří unesli trajekt a ruské pasažéry zajali jako rukojmí. S pomocí čečenských vůdců turecká vláda vyjednala řešení krize takovým způsobem, že to ještě zhoršilo beztak napjaté vztahy mezi Tureckem a Ruskem.

Čečenský vpád do Dagestánu, následná ruská reakce, únos trajektu počátkem roku 1996 — to vše jenom zdůraznilo možnost eskalace konfliktu ve velkou válku mezi Ruskem a horskými národy, a to v linii, v níž se tento boj odehrával po desetiletí v devatenáctém století. „Severní Kavkaz je soudkem se střelným prachem,“ varovala Fiona Hillová v roce 1995, „konflikt v jedné republice může vyvolat vzplanutí bojů v celém regionu, přičemž konflikt se posléze přenese přes jeho hranice do zbytku Ruské federace a vyžádá si účast Gruzie, Ázerbájdžánu, Turecka, Íránu a jejich severokavkazských diaspor. Jak ukazuje válka v Čečensku, konflikt v tomto regionu není snadné zažehnat ... a boje se již přenesly i do oblastí přilehlých k Čečensku.“ Shoduje se s ní i ruský analytik, který podobně tvrdí, že v závislosti na civilizační příslušnosti vznikají „neoficiální koalice“. „Křesťanská Gruzie, Arménie, Náhorní Karabach a Severní Osetie se spojují proti muslimskému Ázerbájdžánu, Abcházii, Čečensku, a Ingušsku.“ Rusko, které již válčilo v Tádžikistánu, „riskovalo zapletení do dlouhotrvající konfrontace s muslimským světem“.²⁹

V další válce na zlomové linii mezi muslimy a pravoslavnými křesťany byli primárními účastníky Arméni z Náhorního Karabachu a vláda i občané Ázerbájdžánu, kdy první bojovali za svou nezávislost na druhých. Sekundárním účastníkem byla arménská vláda; Rusko, Turecko a Írán se na konfliktu podílely terciárně. Významnou roli navíc sehrála početná arménská diaspora v západní Evropě a Severní Americe. Boje začaly v roce 1988, tedy ještě před rozpadem Sovětského svazu, v letech 1992-

1993 nabyly na intenzitě a ustaly teprve po dohodě o příměří, již bylo dosaženo v roce 1994. Turci a ostatní muslimové stáli na straně Ázerbájdžánu, Rusko podporovalo Armény, záhy však své podpory využilo tak, aby omezilo vliv Turecka v Ázerbájdžánu. Tato válka napsala poslední kapitolu bojů táhnoucích se po staletí, jejichž kořeny sahají až k válkám mezi Ruskem a Osmanskou říší o vládu nad Černým mořem a Kavkazem. Silné nepřátelství mezi Turky a Armény má své kořeny v tureckých masakrech Arménů, k nimž docházelo počátkem dvacátého století.

Turecko v této válce soustavně podporovalo Ázerbájdžán a stavělo se proti Arménům. Právě turecké uznání nezávislosti Ázerbájdžánu bylo vůbec prvním uznáním nezávislosti nějaké bývalé sovětské republiky s výjimkou republik pobaltských. Turecko po celou dobu trvání konfliktu Ázerbájdžánu poskytovalo finanční i materiální pomoc a zajišťovalo výcvik ázerbájdžánských vojáků. Zesílení násilností v letech 1991-1992 a vpád Arménů na ázerbájdžánské území vyburcoval turecké veřejné mínění, které poté vyvíjelo značný tlak na svou vládu, aby podporovala etnicko--náboženské příbuzné Turecka. Vznikly ale i obavy, že tento krok přispěje k rozdělení křesťanů a muslimů, vyvolá příliv západní podpory do Arménie a že si Turecko zneprátelí své spojence z NATO. Země se tak ocitla tváří v tvář klasickým křížovým tlakům, jimž je vystaven každý sekundární účastník války na civilizačním zlomu. Nicméně turecká vláda shledala, že je plně v zájmu země podporovat Ázerbájdžán a postavit se proti Arménům. „Není možné zůstat netečnými, když vám zabíjejí příbuzné," prohlásil jeden turecký politik a další dodal: „Jsme pod tlakem, naše noviny jsou plné fotografií zvěrstev... Třeba bychom měli Arménii ukázat, že v tomto regionu existuje velké Turecko." S tím vyjádřil souhlas i prezident Turgut Ózal, když prohlásil: „Měli bychom Armény trochu postrašit." Turecko společně s Íránem Arménii varovalo, že nestrpí žádné změny hranic. Ózal nechal zablokovat přísun potravin a dalšího materiálu proudícího do

Arménie přes Turecko, v důsledku čehož se arménské obyvatelstvo v zimě 1992-93 nacházelo na pokraji hladomoru. Situace se dále vyhrotila, když ruský maršál Jevgenij Šapošnikov prohlásil, že „pokud do konfliktu vstoupí další strana [tj. Turecko], budeme stát na pokraji třetí světové války". Ale ještě o rok později byl Ózal naladěný stále ofenzivně: „Co Arméni udělají, když náhodou začneme střílet... Vydají se snad na Turecko?" vysmíval se. Turecko by jim pak „ukázalo své zuby".³⁰

V létě a na podzim roku 1993 vyvolala arménská ofenziva blížící se k íránské hranici další reakce ze strany Turecka i Íránu, které soupeřily o vliv v Ázerbájdžánu i středoasijských muslimských republikách. Turecko prohlásilo, že ofenziva ohrožuje jeho bezpečnost, a požadovalo „okamžité

a bezpodmínečné" stažení arménských jednotek z ázerbájdžánského území a na hranice s Arménií vyslalo další vojenské posily. Podle agenturních zpráv prý mezi ruskými a tureckými oddíly docházelo přes hranici k vzájemnému ostřelování. Turecká ministerská předsedkyně Tansu Cillcrová prohlásila, že vstoupí-li arménské oddíly do nachičcvanské ázerbájdžánské enklávy poblíž tureckých hranic, požádá o vyhlášení války Arménii. Směrem k Ázerbájdžánu vyslal své vojáky i Írán, údajně proto, aby zde vybudovali tábory pro uprchlíky před arménskou ofenzívou. Tyto kroky Íránu údajně vedly tureckou vládu k přesvědčení, že může přijímat další opatření, aniž by tím vyvolala ruskou reakci, a rovněž ji podnítily k soutěžení s Íránem v poskytování ochrany Ázerbájdžánu. Krizi nakonec zmírnila vyjednávání v Moskvě, jichž se zúčastnili zástupci Turecka, Ázerbájdžánu a Arménie. K těmto jednáním ale došlo jenom v důsledku amerického tlaku na Arménii a jejímu tlaku na Armény z Náhorního Karabachu.³¹

Jelikož Arménie je malý vnitrozemský stát sousedící s nepřátelskými tureckými národy, Arméni se vždy pro ochranu obraceli na své pravoslavné souvěrce, Gruzíncy a Rusy. Zejména na Rusko pohlíželi jako na velkého bratra. Ovšem s rozpadem Sovětského svazu začali Arméni z Náhorního Karabachu usilovat o nezávislost, Gorbačovův režim jejich požadavky odmítl a do oblasti vyslal vojenské oddíly na podporu komunistické vlády v Baku, jež byla považována za loajální. Po rozpadu Sovětského svazu se ruský pohled změnil a Rusové dali přednost dlouhodobějším historickým a kulturním faktorům, načež Ázerbájdžán ruskou vládu obvinil, že „otočila o 180 stupňů" a začala aktivně podporovat křesťanskou Arménii. Ruská vojenská pomoc ve skutečnosti začala již v rámci ruské armády, v níž byli Arméni povyšováni do vyšších hodností a do bojových jednotek zařazováni mnohem častěji než muslimové.

Po vypuknutí války sehrál 366. motorizovaný dělostřelecký pluk umístěný v Náhorním Karabachu ústřední roli při arménském útoku na město Chodžali, při němž údajně bylo zmasakrováno na 1000 Ázerbájdžánců. I poté se ruské oddíly účastnily bojů. V zimě 1992-93, kdy se Arménie nacházela pod tureckým embargem, ji „před naprostým ekonomickým kolapsem zachránil příliv miliard rublů z Ruska". Na jaře stejného roku se ruské oddíly spojily s arménskými, aby vytvořily koridor spojující Arménii a Náhorní Karabach. Ruská obrněná jednotka o síle 40 tanků se v létě 1993 údajně podílela na ofenzívě v Karabachu.³² Arménie, jak podotýkají Hillová a Jewettová, „neměla zase jiného východiska než se s Ruskem úzce spojit. Je na něm závislá v dodávkách surovin, energie i potravin stejně jako v obraně proti historickým nepřítelům na svých hranicích, Ázerbájdžánu a Turecku. Arménie podepsala všechny

ekonomické i vojenské smlouvy Společenství nezávislých států, souhlasila s rozmístěním ruských vojsk na svém území a vzdala se ve prospěch Ruska všech svých nároků na bývalá sovětská aktiva."³³

Ruská podpora Arménie zvýšila vliv, který Rusko mělo v Ázerbájdžánu. V červnu roku 1993 byl ázerbájdžánský nacionalistický vůdce Abulfaz Elči-bej svržen pučem bývalého komunisty Gejdara Alijeva, orientovaného na Rusko. Alijev si uvědomoval, že chce-li omezit moc Arménie, musí si usmířit Rusko. Odvolal tedy dřívější odmítavý postoj Ázerbájdžánu vůči vstupu do Společenství nezávislých států a vyslovil souhlas s rozmístěním ruských jednotek na území své země. Rovněž umožnil Rusku podílet se na mezinárodním konsorciu pro těžbu a zpracování ázerbájdžánské ropy. Rusko na oplátku začalo zajišťovat výcvik ázerbájdžánských vojáků a vyvíjelo nátlak na Arménii, aby přestala podporovat bojovníky v Karabachu a přinutila je stáhnout se z Ázerbájdžánu. Přenášením váhy ze strany na stranu tak Rusko dokázalo dosáhnout příznivých výsledků pro Ázerbájdžán i omezit turecký a íránský vliv v této zemi. Podporou Arménie Rusko nejenom posílilo svého nejbližšího spojence na Kavkaze, ale zároveň oslabilo i své největší muslimské rivaly v tomto regionu.

Mimo Ruska se Arménům dostávalo největší podpory ze strany početné, bohaté a vlivné diaspory v západní Evropě a Severní Americe včetně asi jednoho milionu Arménů v Spojených státech a 450 tisíc ve Francii. Ti poskytovali peníze a zásoby, díky nimž Arménie přežila tureckou blokádu, rekrutovali se z nich úředníci arménské vlády i dobrovolníci pro arménské ozbrojené oddíly. Příspěvky z americké arménské komunity dosahovaly v polovině devadesátých let výše 50 až 57 milionu dolarů ročně. Příslušníci diaspory rovněž vyvíjeli značný politický vliv na vládu své nové země. Největší arménské komunity ve Spojených státech se nacházejí v klíčových státech jako Kalifornie, Massachusetts a New Jersey. Pod jejich nátlakem Kongres zakázal jakoukoli zahraniční pomoc Ázerbájdžánu a Arménie se stala třetím největším příjemcem americké pomoci na hlavu. Tato záštita ze zahraničí byla pro přežití Arménie životně důležitá a oprávněně jí vynesla přezdívku „kavkazský Izrael“.³⁴ Podobně jako v devatenáctém století ruské útoky na severní Kavkaz vytvořily diasporu, která pomohla Čččen-cům při jejich odporu vůči Rusům, tak turecké masakry Arménů počátkem dvacátého století daly vzniknout diaspoře, která Arménům umožnila vzdorovat Turecku a porazit Ázerbájdžán.

Místem nejsložitějšího a nejzmatenějšího komplexu válek na zlomové linii byla počátkem devadesátých let bývalá Jugoslávie. Na primární rovině proti sobě stály v Chorvatsku chorvatská vláda proti chorvatským Srbům a v Bosně a Hercegovině bosenská vláda proti bosenským Srbům

a bosenským Chorvatům, kteří rovněž válčili mezi sebou. Na sekundární úrovni srbská vláda podporovala myšlenku „Velkého Srbska“, a to pomocí bosenským a chorvatským Srbům, přičemž chorvatská vláda zase aspirovala na vytvoření „Velkého Chorvatska“ podporou bosenských Chorvatů. Na terciární rovině docházelo k velkému spojování podle civilizačního klíče -Německo, Rakousko, Vatikán, další evropské katolické země i skupiny a později i Spojené státy podporovaly Chorvatsko; Rusko, Řecko a další pravoslavné země i skupiny podporovaly Srbsko; Írán, Saudská Arábie, Turecko, Libye, Islámská internacionála a islámské země obecně podporovaly bosenské muslimy. Posledně jmenovaní rovněž získávali značnou podporu ze Spojených států, což je necivilizační anomálie v jinak univerzálním modelu, kdy se podporují příbuzné země. Za věc mateřské země se postavily i chorvatská diaspora v Německu a bosenská v Turecku. Círky a náboženské skupiny byly aktivní na všech třech stranách. Kroky přinejmenším ruské, německé, turecké a americké vlády do značné míry ovlivňoval nátlak různých skupin a veřejné mínění.

Podpora, kterou bojujícím stranám poskytovaly sekundární a terciární účastníci, se ukázala pro další průběh i zastavení války jako klíčová. Srbská a chorvatská vláda poskytovaly svým lidem bojujícím v jiných zemích zbraně, zásoby, finance, azyl a někdy i vojenské síly. Srbové, Chorvaté i muslimové čerpali značnou pomoc od svých civilizačních příbuzných mimo území bývalé Jugoslávie, a to ve formě peněz, zbraní, potravin, dobrovolníků, vojenského výcviku, ale i politické a diplomatické podpory. Nevládní skupiny Srbů a Chorvatů účastníci se konfliktu na primární rovině byly ve svém nacionalismu nejextrémnější, v požadavcích neústupní a za svými cíli šli velice bojovně. Vlády Srbska a Chorvatska, které se konfliktu účastnily sekundárně, nejprve své příbuzné mocně podporovaly, ovšem pak je jejich značně rozrůzněnc zájmy vedly k tomu, aby se zhostily spíše usmiřovacích rolí. Stejným způsobem terciární účastníci, Rusko, Německo a Spojené státy, tlačily ke zdrženlivosti a kompromisu vlády sekundárních účastníků, které předtím podporovaly.

Rozpad Jugoslávie započal v roce 1991, kdy z federace vystoupily Slovinsko a Chorvatsko a požádaly o podporu západní mocnosti. Postoj Západu zde do jisté míry určila reakce Německa, vesměs determinovaná jeho katolickými pouty s těmito zeměmi. Bonnská vláda se dostala pod tlak německé katolické hierarchie, koaličního partnera, bavorské CSU, listu *Frankfurter Allgemeine Zeitung* i dalších médií. Klíčovou roli při utváření německého veřejného mínění ve prospěch uznání samostatnosti sehrála zejména bavorská média. Flora Lewisová píše: „Když válka [se Srby] propukla v plném rozsahu, zpracovávala televizní zprávy pro celé

Německo bavorská televize, která je velice úzce spojena se značně konzervativní bavorskou vládou a se silnou katolickou církví v Bavorsku, kterou zase pojí pouta s katolickou církví v Chorvatsku. Zpravodajství bylo velmi jednostranné." Německá vláda s uznáním samostatnosti poněkud váhala, ovšem uvážíme-li tlaky, které v Německu tehdy existovaly, jen stěží měla na vybranou. „Uznání Chorvatska Německem neprosadila vláda, nýbrž si je vynutilo veřejné mínění." Německo začalo vyvíjet tlak na Evropskou unii, aby uznalo samostatnost Slovinska a Chorvatska, a když mělo jistotu, že Unie tak učiní, samo ji uznalo ještě předtím, v prosinci 1991. „Bonn po celý konflikt považoval Chorvatsko a jeho vůdce Franjo Tudjmana za jakéhosi chrá-něnce německé zahraniční politiky, jehož nevyzpytatelné chování bylo sice provokující, ale který se stále přesto mohl spoléhat na pevnou podporu Německa," postřehl v roce 1995 jeden německý vědec.³⁵

Oba nově státy byly záhy uznány Rakouskem a Itálií, krátce na to pak dalšími západními zeměmi včetně Spojených států. Ústřední roli sehrál rovněž Vatikán - papež totiž prohlásil Chorvatsko za „výspu [západního] křesťanstva" a vyvíjel snahu, aby tyto dva státy byly diplomaticky uznány ještě předtím, než tak učinila Evropská unie.³⁶ Vatikán tak vstoupil do konfliktu, což mělo své konsekvence v roce 1994, kdy papež plánoval svou návštěvu tří bývalých jugoslávských republik. Odpor srbské pravoslavné církve zabránil jeho návštěvě Bělehradu a srbská neochota garantovat mu bezpečnost vedla ke zrušení cesty do Sarajeva. Nicméně jel alespoň do Záhřebu, kde vyznamenal kardinála Alojzije Siptinaca, jenž byl za druhé světové války ve spojení s chorvatským fašistickým režimem pronásledujícím a vraždícím Srby, Rómy a Židy.

Jakmile Chorvatsko získalo nezávislost, začalo zvyšovat svou vojenskou sílu, a to navzdory embargu na zbraně uvalenému OSN na všechny bývalé jugoslávské republiky v září 1991. Zbraně do Chorvatska přicházely z evropských katolických zemí, Německa, Polska a Maďarska, stejně jako ze zemí latinskoamerických, Panamy, Chile a Bolívie. V roce 1991, když konflikt vrcholil, se jenom export španělských zbraní, údajně „do značné míry kontrolovaný sdružením Opus Dei", za velice krátké časové období zvýšil šestkrát, přičemž většina těchto zbraní směřovala pravděpodobně do Lublaně nebo Záhřebu. V roce 1993 Chorvatsko údajně získalo z Německa a Polska s vědomím vlád těchto zemí několik letounů Mig-21. K chorvatským obranným silám se připojily stovky, možná tisíce dobrovolníků ze „západní Evropy, z chorvatské diaspory a katolických zemí východní Evropy", kteří hořeli touhou „zúčastnit se křesťanské křížové výpravy proti srbskému komunismu a islámskému fundamentalismu". Technickou pomoc těmto jednotkám poskytovali vojenští profesionálové ze západních zemí. Zčásti díky této příbuzenské

pomoci byli Chorvaté schopni posílit své vojenské síly a postavit se jugoslávské armádě, v níž převládali Srbové.³⁷⁾

Součástí západní podpory Chorvatska bylo i to, že Západ přehlížel etnické čistky, porušování lidských práv i válečných zákonů, za což byli pravidelně odsuzováni Srbové. Západ mlčel, když v roce 1995 nově vyzbrojená chorvatská armáda zaútočila na krajinské Srby, kteří zde žili po staletí, a statisíce jich vyhnala do exilu v Bosně a Srbsku. Chorvatsko rovněž těžilo ze své početné diaspory. Zámožní Chorvaté v západní Evropě a Severní Americe finančně přispívali na nákup zbraní a vojenského vybavení, Asociace Chorvatů lobbowała za svou mateřskou zemi v Kongresu i u prezidenta. Značnou váhu mělo i 600 tisíc Chorvatů žijících v Německu. „Chorvatské komunity v Kanadě, Spojených státech, Austrálii a Německu se mobilizovaly na obranu své nově nezávislé vlasti“ a z těchto komunit přicházely do chorvatské armády stovky dobrovolníků.^{3K)}

V roce 1994 začaly chorvatské zbrojení podporovat i Spojené státy. Ignorovaly porušování zbrojního embarga ze strany Chorvatska a zajišťovaly pro chorvatské vojáky výcvik, pověření penzionovaní generálové jim poskytovali své rady. V roce 1995 daly americká a německá vláda zelenou chorvatské ofenzívě v Krajině. Na plánování tohoto útoku v americkém stylu se podíleli američtí vojenští poradci, přičemž útok podle Chorvatů rovněž profitoval z informací získaných americkými špiónážními družicemi. Zaměstnanec amerického Ministerstva zahraničí prohlásil: „Chorvatsko se de facto stalo naším strategickým spojencem.“ Tento vývoj, tvrdilo se, byl odrazem „dlouhodobě kalkulace, že v této části světa nakonec budou vládnout dvě místní mocnosti - jedna se sídlem v Záhřebu, druhá v Bělehradě; jedna připoutaná k Washingtonu, druhá začleněná do slovanského bloku rozprostírajícího se až k Moskvě“.³⁹⁾

Války v Jugoslávii rovněž vyvolaly prakticky jednohlasné spojení pravoslavného světa, který se postavil na stranu Srbska. Ruští nacionalisté, vojenští důstojníci, poslanci i čelní představitelé pravoslavné církve se předháněli ve své podpoře Srbsku, znevažování bosenských „Turků“ a kritice imperialismu Západu a NATO. Ruští a srbští nacionalisté společně vyvolali ve svých zemích odpor k západnímu „novému světovému řádu“. Tyto názory do značně míry sdílelo i ruské obyvatelstvo, což dokazuje například fakt, že přes 60 procent Moskvanů vyslovilo nesouhlas s nálety NATO v létě 1995. Ruské nacionalistické skupiny úspěšně získávaly ve velkých ruských městech mladé lidi, aby se „připojili k věci slovanského bratrství“. Do srbských oddílů se údajně přihlásilo tisíc nebo více Rusů společně s dobrovolníky z Rumunska a Řecka, aby bojovali proti těm, které považovali za

„katolické fašisty“ nebo „islámské militaristy“. V roce 1992 prý v Bosně

operovala ruská jednotka v „kozáckých uniformách“, v roce 1995 Rusové sloužili v elitních srbských jednotkách a podle zprávy OSN se společně s řeckými vojáky podíleli na srbských útocích na bezpečnostní zóny OSN.⁴⁰

Srbsko bylo i přes zbrojní embargo svými pravoslavnými spojenci zásobováno zbraněmi a potřebným vybavením. Počátkem roku 1993 zřejmě ruské vojenské a zpravodajské služby prodaly Srbům tanky T-55, protiraketové a protiletadlové střely — to vše v hodnotě 300 milionů dolarů. Do Srbska údajně odcestovali i ruští vojenští odborníci, aby tuto vojenskou techniku obsluhovali a zaškolili Srby. Ale Srbsko získávalo zbraně i z jiných pravoslavných zemí, kdy mezi „nejaktivnější“ dodavatele patřilo Rumunsko a Bulharsko a pozadu nezůstávala ani Ukrajina. Navíc ruské mírové sbory ve východní Slavonii předávaly dodávky OSN Srbům, usnadňovaly srbské vojenské přesuny a pomáhaly srbským oddílům získávat zbraně.⁴¹

Navzdory ekonomickým sankcím se Srbsko dokázalo celkem dobře zásobovat díky velkému pašování paliv a jiného zboží z Temčváru, organizovaného rumunskými vládními úředníky, a také z Albánie, které organizovaly nejprve italské a po nich řecké společnosti s vědomím řecké vlády. Lodní zásilky potravin, léků, počítačů a jiného materiálu se do Srbska dostávaly přes Makedonii a srovnatelné množství srbského exportu proudilo stejnou cestou ven.⁴² Kombinace dolarové návnady a soucítění s kulturně příbuznými znamenala výsměch ekonomickým sankcím OSN proti Srbsku stejně jako embargu OSN na dovoz zbraní do všech států bývalé Jugoslávie.

Po celou dobu trvání jugoslávských válek se řecká vláda distancovala od opatření prosazovaných západními členy NATO, postavila se proti vojenské intervenci NATO v Bosně, podporovala Srby v OSN a lobbowała u vlády Spojených států, aby zrušila ekonomické sankce proti Řecku. Řecký ministerský předseda Andreas Papandreu v roce 1994 zdůraznil význam pravoslavného spojení se Srbskem a veřejně napadl Vatikán, Německo a Evropskou unii za to, jak rychle koncem roku 1991 uznaly nezávislost Slovinska a Chorvatska.⁴³

Boris Jelcin jako hlava státu účastnícího se konfliktu v terciární rovině byl pod dvojím tlakem. Na jedné straně chtěl udržet a prohlubovat dobré styky se Západem, z nichž by Rusko mohlo profitovat, na druhé chtěl pomoci Srbům a odzbrojit tak politickou opozici ve vlastní zemi, která jej pravidelně napadala za to, že Západu ustupuje. Nakonec převážil druhý faktor a Rusko Srby diplomaticky podporovalo velice frekventovaně a souvisle. V letech 1993 a 1995 se ruská vláda rozhodně postavila proti zavádění přísnějších ekonomických sankcí vůči Srbům a ruský parlament téměř jednohlasně hlasoval pro zrušení existujících sankcí. Rusko rovněž

prosazovalo zpřísnění embarga na zbraně uvaleného na muslimy a na zavedení ekonomických sankcí proti Chorvatsku. V prosinci 1993 Rusko volalo po zmírnění ekonomických sankcí, aby mohlo Srbsku poskytnout zemní plyn pro nadcházející zimu, Spojené státy a Velká Británie však tento návrh zablokovaly. V roce 1994 a poté i v roce 1995 Rusko vyjadřovalo rozhodný nesouhlas s leteckými útoky NATO proti bosenským Srbům. Téhož roku ruská Duma téměř jednohlasně odsoudila bombardování a požadovala odstoupení ministra zahraničních věcí Andreje Kozyrceva, neboť nedokázal úspěšně hájit ruské národní zájmy na Balkáně. Rusko též roku 1995 obvinilo NATO z „genocidy“ na Srbech a prezident Jelcin varoval, že pokračující bombardování se zásadním způsobem dotkne spolupráce Západu a Ruska včetně jeho členství v programu NATO Partnerství pro mír. „Jak můžeme uzavírat nějakou dohodu s NATO,“ ptal se, „když NATO bombarduje Srby?“ Západ byl jasně obviněn z toho, že měří dvojitým metrem. „Jak to, že když útočí muslimové nebo Chorvaté, k žádným akcím proti nim nedojde?“⁴⁴ Rusko rovněž soustavně bránilo snahám zrušit embargo na zbraně, které se nejvíce dotýkalo bosenských muslimů, a naopak volalo po jeho zpřísnění. Na ochranu srbských zájmů Rusko různými dalšími způsoby využívalo své pozice u NATO i jinde. V prosinci 1994 vetovalo přijetí rezoluce Rady bezpečnosti OSN navrhované muslimskými zeměmi, jež by zakázala dodávky paliva proudící ze Srbska bosenským a chorvatským Srbům. V dubnu 1994 zablokovalo přijetí rezoluce OSN odsuzující srbské etnické čistky a rovněž se postavilo proti jmenování válečným prokurátorem OSN někoho ze členských zemí NATO, a to kvůli možné předpojatosti vůči Srbům. Dále protestovalo proti obžalování bosenského srbského vojenského velitele Ratka Mladice Mezinárodním tribunálem pro válečné zločiny a Mladiceovi nabídl azyl.⁴⁵ V září roku 1993 pozdrželo obnovení mandátu OSN pro mírové sbory v bývalé Jugoslávii o síle 22 000 vojáků. V létě roku 1995 odmítlo rezoluci Rady bezpečnosti (aniž by ji však vetovalo), která poskytovala mandát dalším 12 000 vojákům mírových sborů. Rovněž napadlo jak ehorvatskou ofenzívu proti krajinským Srbům, tak to, že západní vlády na ni nedokázaly reagovat.

K největšímu a neúčinnějšímu civilizačnímu spojení ale došlo v muslimském světě — na podporu bosenských muslimů. Bosenská záležitost se v muslimských zemích obecně těšila značné popularitě a pomoc bosenským muslimům přicházela z nejrůznějších zdrojů, veřejných i soukromých. Muslimské vlády, hlavně Íránu a Saudské Arábie, se v poskytování podpory doslova předháněly, neboť se snažily získat vliv, jež s sebou přinášela. Sunnité i šiíté, fundamentalisté i sekularisté, arabské i nearabské muslimské společnosti od Maroka až po Malajsii — ti všichni

se zapojili. Muslimská podpora bosenským muslimům měla formu humanitární pomoci (včetně 90 milionů dolarů vybraných roku 1995 v Saudské Arábii), ale také diplomatické podpory a podstatné vojenské pomoci v projevech násilí, mezi něž patřilo zavraždění 12 Chorvatů roku 1993 v Alžírsku, jež měli na svědomí islámští extremisté a které mělo být „odpovědí na zmasakrování našich muslimských souvěrců, jejichž hrdla byla podříznuta v Bosně”.⁴⁶ Toto muslimské spojení mělo značný vliv na průběh války: ukázalo se totiž jako klíčové pro přežití bosenského státu i pro úspěšné znovudobytí muslimského území po počátečních drtivých vítězstvích srbských vojsk. Značně přispělo k islamizaci bosenské společnosti a identifikaci bosenských muslimů s globální islámskou komunitou. A Spojeným státům dalo podnět, aby začaly být nakloněné požadavkům bosenských muslimů.

Muslimské vlády opakovaně individuálně i kolektivně vyjadřovaly solidaritu se svými bosenskými souvěrci. Hlavní role se v roce 1992 zhostil Írán, když konflikt nazval náboženskou válkou, při níž se křesťanství Srbové dopouštějí genocidy na bosenských muslimech. Tím, že se zhostil této role, jak vyzpozoval Fouad Ajami, získal Írán „zálohu na vděčnost bosenského státu“ a stal se vzorem i podnětem pro ostatní muslimské mocnosti jako Turecko nebo Saudská Arábie. Na íránskou pobídku se o problém začala zajímat Organizace islámské konference a vytvořila skupinu, která měla za bosenskou věc lobbovat v OSN. V srpnu 1992 islámští představitelé na valném shromáždění OSN odsoudili údajnou genocidu a Turecko jménem Organizace islámské konference navrholo přijetí rezoluce volající po vojenské intervenci v souhlase s článkem 7 charty OSN. Muslimské

země stanovily počátek roku 1993 jako nejpozdnější termín, dokdy měly západní země podniknout kroky na ochranu bosenských muslimů. Pokud by tak neučinily, islámské země by se cítily oprávněně poskytovat bosenským muslimům zbraně. V květnu 1993 Organizace islámské konference odmítla plán vytvořený západními státy a Ruskem, podle něhož měla být vytvořena bezpečná útočiště pro muslimy a monitorována hranice se Srbskem, avšak podle plánu nemělo dojít k žádné vojenské intervenci. Organizace islámské konference naproti tomu požadovala: konec embarga na dovoz zbraní, použití síly proti srbským těžkým zbraním, střežení srbské hranice a zahrnutí jednotek z muslimských zemí do mírových sborů. Následujícího měsíce se Organizací islámské konference, navzdory protestům západních zemí i Ruska, podařilo přimět Konferenci pro lidská práva při OSN k odsouzení srbské a chorvatské agrese a k vyslovení požadavku zrušit embargo na dovoz zbraní. V červenci 1993 nabídla islámská konference mírovým sborům OSN 18 000 vojáků, což západní státy poněkud uvedlo do rozpaků. Tito vojáci měli

pocházet z Íránu, Turecka, Malajsie, Tuniska, Pákistánu a Bangladéše. Spojené státy se postavily proti přítomnosti vojáků z Íránu a Srbové vehementně protestovali proti přítomnosti tureckých vojáků. Ti nicméně přesto do Bosny v létě roku 1994 přijeli a v roce 1995 bylo součástí 25tisícového mírového sboru OSN 7000 vojáků z Turecka, Pákistánu, Malajsie, Indonésie a Bangladéše. V srpnu 1993 se delegaci Organizace islámské konference vedené tureckým ministrem zahraničních věcí podařilo získat Butruse Butruse-Ghálího a Warrana Christophera k prosazování okamžitých náletů vzdušných sil NATO na ochranu Bosnu před srbskými útoky. Západ toto opatření nakonec nepřijal, což údajně vyvolalo značné napětí mezi Tureckem a jeho spojenci v NATO.^{47f}

Následně přicestovali na návštěvu Sarajeva ministerští předsedové Turecka a Pákistánu, čímž chtěli zdůraznit obavy muslimů. Této návštěvě se dostalo značné publicity a Organizace islámské konference znovu opakovala své požadavky vojenské pomoci Bosňanům. Pro neschopnost Západu uhájit bezpečnostní zóny před Srby vyslovilo Turecko v létě roku 1995 souhlas s vojenskou pomocí Bosně a s výcvikem bosenských vojáků, Malajsie začala dodávat do Bosny zbraně, čímž porušovala embargo OSN, a Spojené arabské emiráty souhlasily s poskytnutím financí na vojenské i humanitární účely. V srpnu 1995 prohlásili ministři zahraničí devíti zemí Organizace

islámské konference embargo za neplatné a v září vyslovilo 52 členů této organizace souhlas s vojenskou a ekonomickou pomocí Bosně.

Přestože žádný jiný problém nezískal v islámském světě tak jednodušnou podporu, mělo ohrožení bosenských muslimů zvláštní rezonanci v Turecku. Bosna totiž byla prakticky až do roku 1878 součástí Osmanské říše, teoreticky dokonce až do roku 1908. Téměř pět procent tureckého obyvatelstva tvoří přistěhovalci a uprchlíci z Bosny. Turecké veřejné mínění proto zcela soucítilo s bosenskými muslimy a velmi je rozhořčovala neochota Západu poskytnout jim ochranu; islamistická Strana blahobytu tohoto problému používala jako zbraň proti vládě. Vládní představitelé zase zdůrazňovali zvláštní tureckou odpovědnost za všechny muslimy na Balkáně a vláda pravidelně prosazovala vojenskou intervenci OSN na ochranu bosenských muslimů.^{48f}

Nejvýznamnější pomoc, které se bosenským muslimům dostalo ze strany *urnny*, byla pomoc vojenská: zbraně, peníze na jejich nákup, vojenský výcvik a dobrovolníci. Hned po vypuknutí války pozvala bosenská vláda *mudžáhidy* a celkový počet dobrovolníků ze zahraničí údajně dosahoval počtu 4000, což bylo více, než bojovalo za Srby nebo Chorvaty. Mezi těmito dobrovolníky byli členové jednotek iránské republikánské gardy a také mnozí z těch, kdo bojovali v Afghánistánu. Byli zde rodáci z Pákistánu, Turecka, Íránu, Alžírská, Saudské Arábie, Hgypta a Súdánu

spolu s tureckými a albánskými dělníky pracujícími v Rakousku, Německu a Švýcarsku. Mnoho dobrovolníků sponzorovaly náboženské organizace ze Saudské Arábie, dvacet čtyři saúdskoarabských občanů přišlo o život hned v prvních měsících války roku 1992 a Světové shromáždění muslimské mládeže posílalo zraněné bojovníky do Saudské Arábie na léčení. Na podzim 1992 přijeli do Bosny partyzáni z šíitského libanonského hnutí Hizballah, kteří měli vést výcvik bosenské armády — ten pak z větší části převzala íránská republikánská garda. Na jaře 1994 oznámily západní zpravodajské služby, že jednotka íránské republikánské gardy v počtu 400 mužů organizuje extremistické partyzánské a teroristické jednotky. „Íránci zde vidí příležitost dostat se lívropě pod krunýř," prohlásil jeden americký politik. Podle údajů OSN vycvičili *mudžáhidovi*: 3000 až 5000 bosenských muslimů pro zvláštní islámské brigády. Bosenská vláda *mudžáhidy* využívala k „teroristickým, ilegálním a přepadovým" aktivitám, přestože tyto jednotky často utlačovaly místní obyvatelstvo a vládě jenom přidělávaly další problémy. Podle daytonských dohod měli všichni zahraniční bojovníci opustit Bosnu, ovšem bosenská vláda některým z nich umožnila zůstat, a to tak, že jim udělila bosenské občanství a vojáky íránské republikánské gardy zaregistrovala jako dělníky záchranných prací. „Bosenská vláda těmto skupinám, a hlavně Íráncům vděčí za mnohé," upozorňoval jeden americký politik počátkem roku 1996. „Ukázalo se, že vláda nezná způsob, jak se jim posta vit. My do dvanácti měsíců odejdeme, ale *nnidžáhedíni* zůstanou."⁴⁹

Bohaté státy *uinina*, islámské komunity, v čele se Saudskou Arábií a Íránem přispěly na posílení vojenské síly Bosny obrovskými peněžními částkami. V prvních měsících války roku 1992 poskytla vláda Saudské Arábie společně se soukromými zdroji na pomoc Bosňanům 150 milionů dolarů. Tato částka byla údajně věnována na humanitární účely, ale je známo, že byla použita především na vojenské. Bosňané rovněž údajně během prvních dvou let války získali zbraně v hodnotě 160 milionů dolarů. V rozmezí let 1993-1995 obdrželi ze Saudské Arábie dalších 300 milionů dolarů na nákup zbraní a 500 milionů dolarů jako údajnou humanitární pomoc. Dalším důležitým zdrojem vojenské pomoci byl Írán, který podle názoru amerických vládních činitelů vynakládal na dodávky zbraní do Bosny stovky milionů dolarů ročně. Podle jiné zprávy 80 až 90 procent všech zbraní v celkové hodnotě 2 miliard dolarů, jež směřovaly do Bosny v prvních letech války, dostali muslimové. Díky této finanční pomoci byli Bosňanč schopni nakupovat tisíce tun zbraní. Mezi zadrženými dodávkami byla jedna čítající 4000 samopalů, milion ostrých nábojů, jedna čítající 11 000 samopalů, 30 minomctů a 750 000 nábojů a jedna obsahující střely zemč-země, náboje, džípy a pistole. Všechny tyto

zásilky pocházely z Íránu, jenž byl hlavním dodavatelem zbraní, ovšem společně s ním se na dodávkách zbraní významně podílely Turecko a Malajsie. Některé zbraně putovaly po moři přímo do Bosny, ale většina jich přicházela přes Chorvatsko - buď byly poslány letecky do Záhřebu a pak po souši dopraveny do Bosny, nebo lodí do Splitu či jiného chorvatského přístavu a pak opět po souši až do Bosny. Odměnou za to Chorvaté dostávali jistou část přepravených zbraní, údajně jednu třetinu, přičemž si byli vědomi toho, že možná někdy v budoucnu budou proti Bosně bojovat, a proto zakázali přes své území transport tanků a těžkého dělostřelctva.⁵⁰

Peníze, vojáci, výcvik a zbraně z Íránu, Saudské Arábie, Turecka a dalších muslimských zemí umožnili Bosně udělat z armády, dříve všeobecně považované za „žebráckou“, celkem slušně vybavenou boj schopnou vojenskou sílu. V zimě 1994 si zahraniční pozorovatelé povšimli značného nárůstu její organizační soudržnosti i vojenské efektivity.⁵¹ Bosňané nové síly své armády záhy využili - porušili příměří a zahájili úspěšnou ofenzívu nejprve proti chorvatským milicím a pak, na jaře téhož roku, i proti Srbům. Na podzim roku 1994 opustil pátý bosenský armádní sbor bezpečnostní zóny OSN v Bihaći, přinutil srbské síly k ústupu, dosáhl tak clo té doby největšího bosenského vítězství a dobyl zpět značné území na Srbech, oslabených embargem, jež na ně uvalil prezident Milosevic. V březnu 1995 bosenská armáda porušila příměří znovu a začala postupovat směrem k Tuzle, poté následovala červencová ofenzíva kolem Sarajeva. Podpora muslimských souvěrců byla rozhodujícím a nezbytným faktorem, který umožnil bosenské vládě zvrátit vojenskou rovnováhu v Bosně ve svůj prospěch.

Válka v Bosně byla válkou civilizací. Tři strany, které se jí účastnily na primární úrovni, pocházely z různých civilizací a přikláněly se k různým náboženstvím. Až na jednu výjimku se participace sekundárních a terciárních účastníků odehrávala podle civilizačního klíče. Muslimské státy a skupiny se jednomyslně přiklonily na stranu bosenských muslimů a vypověděly nepřátelství Srbům a Chorvatům. Pravoslavné žerně a organizace zase beze zbytku podporovaly Srby a stavěly se proti Chorvatům a muslimům. Západní vlády a elity stály za Chorvaty, ostře kritizovaly Srby a většinou byly lhostejné k osudu muslimů nebo z nich měly obavy. S eskalací konfliktu se prohlubovala nenávist a roztržky mezi jednotlivými skupinami, docházelo k intenzifikaci jednotlivých civilizačních a náboženských identit, hlavně mezi muslimy. Celkově lze tedy říci, že bosenská válka nám dává tyto lekce: 1. primární účastníci válek na zlomových liniích mohou počítat s podporou, možná zásadní, od svých civilizačních příbuzných; 2. tato pomoc může výrazně ovlivnit průběh války; 3. vlády a lidé jedné civilizace neplatí krví ani penězi, aby

ve válce na zlomové linii pomohli lidem patřícím k jiné civilizaci. Jedinou výjimku z tohoto civilizačního modelu tvořily Spojené státy, jejichž představitelé se ve svých projevech přikláněli k muslimům. Nicméně v praxi byla americká podpora omezená. Clintonova vláda sice souhlasi-

la s použitím amerických vzdušných sil, ovšem již nikoli pozemních vojsk, k ochraně bezpečnostních zón OSN a vyslovovala se pro zrušení embarga na zbraně. Nevyvíjela sice nějaký vážný tlak na své spojence, aby toto embargo zrušili, ale přivírala oči nad iránskými zásilkami zbraní do Bosny a nad saúdskoarabským financováním nákupu zbraní, přičemž v roce 1994 Spojené státy dokonce zcela přestaly embargo vynucovat.⁵² Těmito kroky si znepřátelily své spojence, a daly tak vzniknout situaci, jež byla mnohými považována za největší krizi v NATO. Po podpisu daytonských dohod se Spojené státy dohodly se Saudskou Arábií a dalšími muslimskými zeměmi na výcviku a vybavování bosenských vojsk. Otázka ale stojí takto: Proč po celou dobu války i po ní byly Spojené státy jedinou zemí, která porušila civilizační vzorec, a jako jediná nemuslimská země podporovaly zájmy bosenských muslimů a spolupracovaly s dalšími muslimskými zeměmi v jejich prospěch? Jak tuto americkou anomálii vysvětlit?

Jednou z možných odpovědí je to, že se ve skutečnosti o žádnou anomálii nejednalo, nýbrž že to byla pečlivě vykalkulovaná civilizační realistická politika. Podporou Bosny a návrhem na zrušení embarga se Spojené státy pokoušely omezit vliv fundamentalistických muslimských zemí jako Írán a Saudská Arábie v dříve sekularisticky a procvropsky orientované Bosně. Bylo-li motivem toto, proč se pak ale Spojené státy smířily s pomocí Íránu a Saudské Arábie a proč neprosazovaly zrušení embarga důrazněji, což by legitimizovalo západní pomoc? Proč američtí představitelé veřejně nevarovali před nebezpečím islámského fundamentalismu na Balkáně? Dalším možným vysvětlením je to, že vláda Spojených států byla vystavena tlaku svých přátel v muslimském světě, zejména Turecka a Saudské Arábie, a aby si s nimi uchovala dobré vztahy, přistoupila na jejich přání. Tyto vztahy však mají svůj původ v konvergenci zájmů bez jakékoli spojitosti s Bosnou a pravděpodobně by vůbec neutrpěly, ani kdyby Američané Bosně pomoc odmítli. Navíc to nevysvětluje, proč Spojené státy souhlasily s obrovským množstvím zbraní, které do Bosny proudily z Íránu v době, kdy na jiných frontách s Íránem soupeřily a o vliv v Bosně s ním soupeřila právě Saudská Arábie. Přestože ohledy na civilizační politiku mohly hrát v utváření amerických postojů jistou roli, mnohem větší vliv měly podle všeho jiné faktory. Američané chtějí v každém konfliktu identifikovat síly dobra a zla a přiklonit se

na stranu těch prvních. Zvěrstva páchaná Srby na počátku války vytvořila obraz Srbů jakožto „lotrů“, kteří vraždí nevinné a dopouštějí se genocidy, zatímco Bosňané dokázali svět přesvědčit o tom, že jsou bezmocné oběti. Po celou dobu války věnoval americký tisk jen malou pozornost etnickým čistkám, válečným zločinům nebo porušováním bezpečnostních zón OSN a příměří ze strany Chorvatů a bosenských muslimů. Bosenští muslimové se, slovy Rebecy Westové, pro Američany stali „zamilovaným balkánským národem, který si v jejich srdci získal místo jako trpící a nevinný, věčně vražedčný a nikdy vraždící“.

Americké elity byly rovněž Bosňanům příznivě nakloněny proto, že se jim zamlouvala myšlenka multikulturní země a bosenská vláda v prvních fázích tento obrázek země úspěšně vytvářela. Pro celé trvání konfliktu zůstala americká politika tvrději oddaná multietnické Bosně, byť jak bosenští Srbové, tak bosenští Chorvaté tuto myšlenku odmítali. A i když vytvoření mnohonárodnostního státu bylo pochopitelně nemožné, pokud, jak Američané rovněž věřili, se jedna etnická skupina dopouštěla genocidy na druhé, americké elity si tyto protikladné obrazy spojily v jeden celek a dospěly k sympatiím pro bosenské muslimy. Americký idealismus, moralismus, humanitární instinkty, naivita a neznalost Balkánu je vedly k tomu, že se stali promuslimskými a protisrbskými. Ale Američané neměli na Balkáně žádné bezpečnostní zájmy ani kulturní vazby, a tak americká vláda neměla žádné důvody poskytovat bosenským muslimům nějakou podstatnější pomoc - kromě toho, že umožňovala Íránu a Saudské Arábii do Bosny dovážet zbraně. Američané tak odmítali uznat válku takovou, jaká opravdu byla, čímž si odcizili své spojence, přispěli k protažení bojů a následnému vzniku státu pod silným íránským vlivem na Balkáně. Nakonec pocítovali ke Spojeným státům pocity hořkosti i Bosňané, neboť Spojené státy hodně mluvily, ale málo dávaly. Naopak, hlubokou vděčnost pocítovali ke svým muslimským souvěrcům, kteří jim poskytli peníze i zbraně nezbytně pro přežití a dosažení vojenských vítězství.

„Bosna je naším Španělskem,“ postřehl Bernard-Henri Levy a redaktor ze Saudské Arábie se s ním shoduje: „Válka v Bosně a Hercegovině se stala citovým ekvivalentem boje proti fašismu za španělské občanské války. Ti, kdo v ní padli, jsou považováni za mučedníky, kteří se pokoušeli zachránit své muslimské bratry.“⁵⁴ Toto přirovnání má své opodstatnění. Ve věku

civilizací je Bosna Španělskem pro každého. Španělská občanská válka byla válkou mezi politickými systémy a ideologiemi, bosenská válkou mezi civilizacemi a náboženstvími. Demokraté, komunisté a fašisté odjížděli do Španělska, aby bojovali po boku svých ideologických bratří; demokratické, komunistické a neaktivnější fašistické vlády poskytovaly

pomoc. Během válek v bývalé Jugoslávii došlo k podobné mohutné mobilizaci vnější podpory západních a pravoslavných křesťanů i muslimů, kteří se postavili na stranu svých civilizačních příbuzných. Do války se zapletly všechny významné západní, pravoslavné i islámské mocnosti. Španělská válka skončila po čtyřech letech vítězstvím Frankových vojsk. Boje mezi náboženskými komunitami na Balkáně mohou utichnout, dokonce se i na čas úplně zastavit, ale nikdo pravděpodobně nedosáhne definitivního vítězství, a bez vítězství není ani konce. Válka ve Španělsku byla předehtou ke druhé světové válce. Bosenská válka je pouze další krvavou epizodou v pokračujícím střetu civilizací.

Zastavení válek na hranicích civilizací

„Každá válka musí jednou skončit,“ tak praví lidová moudrost. Platí to však také o válkách na zlomových liniích? Ano a ne - zde se může násilí úplně zastavit na určitou časovou periodu, ale jen zřídka kdy končí natrvalo. Války na zlomových liniích se vyznačují častými příměřími a přerušeními bojů, ale nikoli smlouvami o všeobecném míru, kdy by byly vyřešeny klíčové politické otázky. Tyto války mají takový charakter proto, že jsou zakořeněny v hlubokých konfliktech, jež zahrnují trvale nepřátelské vztahy mezi skupinami z různých civilizací. Konflikty zase pramení z geografické blízkosti, odlišných náboženství a kultur, rozdílných společenských struktur a historických pamětí dvou společností. V průběhu staletí se tyto faktory mohou vyvíjet a konflikt spočívající v základech se může vypařit. Anebo také může zcela zmizet, rychle a brutálně, za předpokladu, že jedna skupina zcela vyhladí tu druhou. Nestane-li se ani jedno, konflikt pokračuje a s ním se vracejí periody násilí. Války na zlomových liniích jsou přerušované; konflikty na těchto hranicích jsou neukončitelné.

Dosažení alespoň dočasného zastavení takovéto války závisí obvykle na dvou faktorech. Prvním je vyčerpání primárních účastníků konfliktu. V jistém bodě, kdy počet obětí dosáhl desítek tisíc, uprchlíků sta tisíc a města — Bejrút, Grozny], Vukovar — se promění v ruiny, lidé volají „šilenství, šilenství, příliš je příliš!“ a radikálové na obou stranách již nejsou s to mobilizovat v lidu zlost, se znovu probouzejí k životu jednání, která probíhala bez výsledku po léta. Slyšet jsou opět umírnění, kteří dospívají k jakési dohodě o zastavení krvavých prolévání. Na jaře 1994 přivedla šestiletá válka o Náhorní Karabach obě strany do stavu naprostého „vyčerpání“, a ty se tak musely dohodnout na příměří. Podobně v dubnu 1995 přišly z Bosny zprávy, že „všechny strany jsou vyčerpány“ a následně byly uzavřeny daytonské dohody.⁵⁵ Jenže podobná zastavení bojů jsou časově omezená: umožňují oběma stranám nabrat nových sil a doplnit zásoby. Jakmile jedna z nich vidí příležitost

konfliktem získat, válka se rozbíhá nanovo.

Aby vůbec bylo dosaženo dočasného zastavení bojů, je třeba rovněž druhého faktoru: tím je zájem a moc nepřímých účastníků bojující strany smířit. Války na zlomových liniích téměř nikdy neskončí přímým vyjednáváním mezi primárními stranami a jen zřídka zprostředkováním nezainteresované strany. Kulturní distance, intenzivní nenávisť a vzájemně napáchané násilí velice ztěžují, aby spolu k vyjednávacímu stolu zasedli primární účastníci a podíleli se na plodné diskusi o nějaké formě zastavení bojů. Stále znovu se vynořují zásadní politické otázky, kdo bude vládnout určitému území a lidem a za jakých podmínek, a zabraňují dosažení dohody i v méně významných bodech.

Konflikty mezi státy nebo skupinami uvnitř jedné společné kultury lze někdy vyřešit za pomoci třetí, nezúčastněné strany, která sdílí stejnou kulturu a v jejímž rámci je považována za legitimní, a obě strany se mohou spolehnout, že bude hledat řešení, jehož kořeny budou vycházet z hodnot této kultury. Papež tak mohl snadno vyřešit spor o hranice mezi Argentinou a Chile. Nicméně v konfliktech mezi skupinami z různých civilizací neexistují nezúčastněné strany. Najít jednotlivce, instituci nebo stát, kterého by obě strany považovaly za důvěryhodného, je velice těžké. Každý potenciální prostředník patří do jedné ze znepřátelených civilizací nebo do civilizace třetí, která má rovněž odlišnou kulturu i jiné zájmy, což nevyvolává v žádné ze zúčastněných stran důvěru. Papeže tak na pomoc jistě nepřivolají Ččcnci a Rusově nebo Tamilovc a Sinhálci. Stejně tak obvykle

selhávají mezinárodní instituce, neboC postrádají schopnost uvalit dostatečně velké sankce, popřípadě nabídnout dostatečně velké zisky zúčastněným stranám.

Války na zlomových liniích nebývají ukončeny nezainteresovanými jednotlivci, skupinami nebo organizacemi, nýbrž zainteresovanými sekundárními a terciárními stranami, které se semkly na podporu svých příbuzných a mají na jedné straně schopnost vyjednat dohodu se svými protějšky, a na straně druhé přinutit své příbuzné, aby tyto dohody přijali. I když sjednocování na podporu bojujících stran obvykle přispívá k prodloužení a intenzifikaci války, rovněž je obecně nezbytnou, byť nikoli jedinou podmínkou jejího ukončení. Sekundární a terciární účastníci konfliktu si obvykle nepřejí stát se primárními, a proto vyvíjejí snahu udržet válku pod kontrolou. Také mají různorodější zájmy než její primární účastníci, kteří se zaměřují výhradně na válku, a zajímají se o jiné otázky ve vzájemných vztazích. Velice pravděpodobně tak v určitém okamžiku zjistí, že zastavení bojů je i v jejich zájmu. Jelikož se sjednotili na podporu svých příbuzných, mají na ně také vliv. Ti, kdo se semkli na podporu válčících stran, se tak nakonec stávají těmi, kdo boje omezují a

ukončují.

Války, kterých se neúčastní žádné sekundární nebo terciární strany, sice mají menší pravděpodobnost rozšíření, ale také se obtížněji ukončují. To platí hlavně pro války mezi skupinami ze dvou civilizací postrádajících ústřední státy. Specifickým problémem jsou rovněž války, jejichž součástí je povstání v existujícím státě a na podporu bojujících stran se nikdo nesjednocuje. Jak válka postupuje, požadavky povstalců se obvykle stupňují — místo autonomie začínají požadovat úplnou nezávislost -, což vláda odmítá a jako první krok k zastavení bojů většinou požaduje, aby povstalci složili zbraně, což zase odmítají oni. Vláda zcela přirozeně nechce, aby se vnější strany zapletly do konfliktu, jež považuje za svou čistě vnitřní záležitost, v níž hrají roli i „kriminální živly“. Definice konfliktu jako interní záležitosti rovněž slouží jako omluva pro ostatní státy, že se jej neúčastní, jak tomu bylo v případě západních mocností a Čečenska.

Tyto problémy se násobí, když zúčastněné civilizace postrádají ústřední státy. Například válka v Súdánu, která začala roku 1956, byla dočasně ukončena až v roce 1972, kdy se obě bojující strany vyčerpaly a Světová rada církví společně s Celoafričskou radou církví úspěšně dojednaly, což pro nevládní organizace znamenalo ojedinělý úspěch, smlouvu v Addis Abebě, která zaručovala jižnímu Súdánu autonomii. O deset let později však vláda platnost smlouvy zrušila, válka propukla znovu a požadavky povstalců se vystupňovaly, postoj vlády zatvrdil a pokusy vyjednat nové dohody byly neúspěšné.

Arabský svět ani Afrika nemají ústřední státy, které by měly zájem a politickou moc vyvíjet na účastníky konfliktu tlak. Neúspěšné byly pokusy o zprostředkování, s nimiž přišel Jimmy Carter a různí afričtí představitelé či výbor východoafričských zemí, který tvořila Keňa, Eritrea, Uganda a Htio-pie. Spojené státy, které mají se Súdánem velice nepřátelské vztahy, přímo zasahovat nemohly; ani nemohly požádat Írán, Irák nebo Libyi, aby se zhostily nějaké přínosné role, neboť tyto země zase mají se Súdánem příliš těsné vztahy, a tudíž tato úloha zbyla na Saudské Arábii, jejíž vliv v Súdánu je však omezený.⁵⁶

Obecně lze říci, že vyjednávání o příměří mají větší šanci, existuje-li relativně paralelní a stejné zapojení sekundárních a terciárních účastníků na obou stranách. Nicméně v některých případech si může zastavení bojů vynutit i jediný ústřední stát, pokud je natolik silný. V roce 1992 se Konference pro spolupráci a bezpečnost v Hvropč (CSCK) pokusila působit jako prostředník při řešení arměnsko-ázerbájdžánského konfliktu. Byl vytvořen výbor, Minská skupina, jehož členy se stali všichni primární, sekundární

1 terciární účastníci konfliktu (Arméni z Náhorního Karabachu,

Arménie, Ázerbájdžán, Rusko, Turecko) společně s Francií, Německem, Itálií, Švédskem, Českou republikou, Běloruskem a Spojenými státy. Kromě Spojených států a Francie, které mají početnou arménskou diasporu, měly tyto další země malý nebo žádný zájem a malou nebo žádnou schopnost konflikt ukončit. Když se dvě terciární strany, Rusko a Spojené státy, shodly na plánu, odmítli jej zase Arméni z Náhorního Karabachu. Rusko však nezávisle v Moskvě sponzorovalo dlouhou řadu jednání mezi Arménií a Ázerbájdžáncem, která „vytvořila alternativu k Minské skupině a... tak zmařila snahu mezinárodního společenství“.⁵⁷ Nakonec, když se primární účastníci vyčerpali v bojích a Rusko získalo íránskou podporu pro jednání, ruská snaha slavila úspěch a byla podepsána dohoda o zastavení bojů. Rusko a Írán rovněž jako sekundární strany s občasným úspěchem zasahovaly v Tádžikistánu.

Rusko zůstane v Xakavkazsku stále přítomné a bude disponovat schopností vynutit si uzavření příměří, které podporuje tak dlouho, dokud to je v jeho zájmu. To kontrastuje se situací Spojených států vzhledem k Bosně. Daytonské dohody jsou vystavěny na základě návrhů kontaktní skupiny zainteresovaných ústředních států (Německa, Velké Británie, Francie, Ruska a Spojených států), ovšem žádná z ostatních terciárních stran se přímo na vytvoření finální dohody nepodílela a dvě z primárních bojujících stran se vyjednávání účastnili pouze okrajově. Vynucování dodržování dohod závisí na jednotkách NATO, v němž mají hlavní slovo Spojené státy. Když USA své jednotky stáhnou z Bosny, Rusko ani Evropa nebudou mít důvod dohodu plnit, naopak bosenská vláda, Srbové a Chorvaté budou mít mnoho důvodů po zotavení znovu začít bojovat a vlády obou těchto zemí budou opět v pokušení uskutečňovat své sny o „Velkém Srbsku“ či „Velkém Chorvatsku“.

Robert Putnám zdůraznil, že jednání mezi státy jsou do značné míry „hrou na dvou rovinách“, kdy diplomaté vyjednávají souběžně s voliči ve své zemi i se svými protějšky z druhé země. Huntington v podobné analýze zase ukázal, jak reformátoři v autoritářských systémech vyjednávající o přechodu k demokracii musí zároveň vyjednat se zastánci tvrdé linie uvnitř vlády, stejně jako umírnění v opozici musí činit totéž s radikály uvnitř opozice.⁵⁸ Tyto hry na dvou rovinách mají nejméně čtyři strany, mezi nimiž existují alespoň tři a často čtyři typy vztahů. Komplexní válka na zlomové linii je ale hrou o třech rovinách, s nejméně šesti stranami, mezi nimiž je alespoň sedm vztahů (srov. Diagram 11. 1). Horizontální vztahy napříč linií zlomu existují mezi dvojicemi primárních, sekundárních a terciárních účastníků. Vertikální vztahy existují mezi stranami na různých rovinách uvnitř každé civilizace. Aby bylo dosaženo příměří v takové válce, je podle všeho nutné:

l aktivní účast sekundárních a terciárních stran;

l vyjednávání terciárních stran o obecných podmínkách pro zastavení bojů;

l použití metody „cukru a biče“ od terciárních stran, aby sekundární strany byly donuceny tyto podmínky přijmout a vyvinuly tlak na strany primární, aby je přijaly i ony;

l ukončení podpory a vlastně zrada sekundárních stran na stranách primárních;

l v důsledku tohoto tlaku přijetí podmínek primárními stranami, které je pochopitelně poruší, jakmile uvidí, že to je v jejich zájmu.

Bosenský mírový proces se vyznačoval všemi těmito prvky. Pokusy jednotlivých aktérů, Spojených států, Evropské unie a Ruska, dosáhnout dohody byly neúspěšné, západní mocnosti se zdráhaly přijmout Rusko jako plnoprávného partnera v dialogu, Rusové proti svému odstavení důrazně protestovali a tvrdili, že je se Srby pojí historická pouta a že mají daleko větší přímý zájem na Balkáně než kterákoli jiná mocnost. Rusko trvalo na tom, aby se stalo plnoprávným aktérem ve snahách o vyřešení konfliktu a důrazně odmítalo „tendenci Spojených států diktovat si vlastní podmínky“. Že je do procesu nutně zahrnout i Rusko, se stalo zjevným v únoru 1994. NATO dalo bez konzultace Ruska bosenským Srbům ultimátum na stažení těžkých zbraní z okolí Sarajeva. Pokud by je nedodrželi, měla na ně zaútočit vojska NATO. Srbově se tomuto požadavku nepodvolili a násilný střet s NATO vypadal jako nevyhnutelný. Boris Jelcin tehdy upozornil, že „někteří lidé se pokoušejí vyřešit bosenskou otázku bez účasti Ruska“, což „Rusko nedopustí“. Poté přejala iniciativu ruská vláda a Srby přesvědčila, aby své zbraně stáhli, s tím, že Rusko rozmístí v sarajevské oblasti své mírové sbory. Tento diplomatický puč zabránit eskalaci násilí Západu ukázal ruský vliv na Srby a ruské jednotky získaly pozici v centru problémové oblasti, na hranici mezi Srby a muslimy.⁵⁹ Skrze tento manévr Rusko prakticky uskutečnilo svůj nárok na „rovnocenně partnerství“ se Západem při řešení problému v Bosně.

Nicméně v dubnu dalo NATO opět souhlas s bombardováním srbských pozic, aniž by svůj postup konzultovalo s Ruskem. To po celém ruském politickém spektru vyvolalo silně negativní reakci a posílilo nacionalistickou opozici proti Jelcinovi a Kozyrcvovi. Hned poté vytvořily zúčastněné terciární mocnosti — Velká Británie, Německo, Francie, Rusko a Spojené státy — kontaktní skupinu, která měla navrhnout urovnání. V červnu 1994 skupina předložila plán, podle něhož mělo 51 procent Bosny připadnout muslimsko-chorvatské federaci a 49 procent bosenským Srbům. Tento plán se stal základem následných daytonských dohod a hned příští-

ho roku bylo potřeba vypracovat podmínky pro účast ruských vojsk na prosazování těchto dohod.

Dohody mezi terciárními stranami musí být prodány sekundárním a primárním účastníkům konfliktu. Američané, jak řekl ruský diplomat Vitalij Čurkin, musí zatlačit na Bosňany, Němci na Chorvaty a Rusové na Srby.⁶⁰ V prvních tazích války učinilo Rusko chvilkový ústupek a souhlasilo s ekonomickými sankcemi proti Srbům. Jakožto příbuzná země, které Srbové mohli důvěřovat, je mohla rovněž omezovat a tlačit je k přijetí kompromisů, které by jinak odmítli. Například v roce 1995 Rusko s Řeckem proti bosenským Srbům zakročilo a zajistilo propuštění holandských členů mírových sborů, které Srbové drželi jako rukojmí. Srbové však někdy porušovali dohody přijaté pod ruským nátlakem, čímž dostávali Rusko do rozpaků. Například v dubnu 1994 získalo Rusko na Srbech slib, že ukončí útok na Goražde, ale ti tento slib později porušili. Rusové byli rozzuřeni: bosenští Srbové „zešíleli válkou“, prohlásil jeden ruský diplomat, Jelcin trval na tom, „že srbské vedení musí splnit závazky dané Rusku“, a Rusko zrušilo své námitky proti leteckým útokům NATO.⁶¹

I když Německo a další západní státy Chorvatsko podporovaly a posilovaly, i ony měly moc jednání Chorvatů omezovat. Prezidentu Tudjmanovi velmi záleželo na tom, aby jeho katolická země byla přijímána jako evropská a aby byla přijata do evropských organizací. Proto západní mocnosti využívaly vedle diplomatické, ekonomické a vojenské podpory rovněž chorvatské úsilí o přijetí do „klubu“, a Tudjmana tak v mnoha bodech přinutily ke kompromisu. Například v březnu 1995 mu bylo oznámeno, že pokud chce, aby se Chorvatsko stalo součástí Západu, musí souhlasit s rozmístěním mírových sborů OSN v Krajině. „Připojení k Západu je pro Tudjmana velmi důležité,“ podotkl jeden evropský diplomat. „Nechce zůstat sám proti Rusům a Srbům.“ Stejně tak byl upozorněn, aby zakázal etnické čistky, neboť v té době jeho vojska dobývala území v Krajině a na jiných místech obývaných Srby, a aby se vzdal úmyslu rozšířit ofenzívu do východní Slavonic. V dalším bodě bylo Chorvatům oznámeno, že pokud nevytvoří federaci s muslimy, „Západ jim zavře dveře navždy“, jak se vyjádřil jeden americký představitel.⁶² Velmi silnou pozici vůči Chorvatsku mělo především Německo, které bylo jeho největším zásobovatelem. Úzké vztahy, které se vytvořily mezi Chorvatskem a Spojenými státy, Tudjmanovi zabránily naplnit jeho často vyjadřovanou touhu rozdělit Bosnu a Hercegovinu mezi Chorvatsko a Srbsko.

Na rozdíl od Ruska a Německa Spojené státy se svým bosenským chráněncem nebyly kulturně spřízněny, a tak byly v poměrně slabé pozici přinutit muslimy ke kompromisu. Navíc kromě řečnických projevů pomohly

Spojené státy muslimům pouze tím, že přivíraly oči nad porušováním embarga na zbraně ze strany Íránu a ostatních muslimských zemí. Bosenští muslimové se cítili stále vděčnější široké islámské komunitě, s níž se stále častěji identifikovali, a současně kritizovali Spojené státy, že měří dvojím metrem a že neodsoudily agresi proti Bosně stejným způsobem jako agresi proti Kuvajtu. Navíc se vydávali za oběti, což ještě více zkomplikovalo roli americké vlády, která je měla tlačit ke kompromisu. Muslimové si tak mohli dovolit odmítat mírové návrhy, s pomocí muslimských spojenců budovat svou vojenskou sílu a nakonec převzít iniciativu a dobýt zpět značnou část dříve ztraceného území.

Odpor ke kompromisu je uvnitř primárních stran velmi intenzivní. V zakavkazské válce dominovala v arménské komunitě v Náhorním Karabachu ultranacionalistická Arménská revoluční federace (Dašnak), jež je velmi silná v arménské diaspoře. Ta odmítla turecko-rusko-americké mírové návrhy z května 1993, které předtím přijala arménská i ázerbájdžánská vláda, podnikala vojenské operace, které si vysloužily obvinění z etnických čistek, zvětšovala pravděpodobnost eskalace konfliktu ve vleklou válku a přiostrčila vzájemné vztahy s arménskou vládou. Úspěch ofenzívy v Náhorním Karabachu způsobil Arménii značné potíže, neboť té záleželo na zlepšení vztahů s Ruskem a Íránem stejně jako na vyřešení nedostatku potravy a energie způsobeného válkou a tureckou blokádou. „Čím lépe bude pokračovat vývoj v Karabachu, tím hůře pro Jerevan," podotkl jeden západní diplomat.⁶³ Arménský prezident Levon Ter-Petrosjan musel stejně jako prezident Jelcin čelit tlakům ze strany nacionalistů i brát v potaz širší zájmy zahraniční politiky, jimiž bylo naklonit si více států. Proto koncem roku 1994 jeho vláda působení strany Dašnak v Arménii zakázala.

Stejně nekompromisní postoje jako Arméni z Náhorního Karabachu zaujímal i bosenští Srbové a Chorvati. V důsledku toho se vlády Srbska a Chorvatska dostaly pod tlak, aby se podílely na mírovém procesu, a mezi těmito vládami a jejich příbuznými v Bosně se začaly objevovat problémy.

V případě Chorvatů nebyly tyto problémy tak vážné, neboť bosenští Chorvaté formálně, ne-li i fakticky, souhlasili s vytvořením federace s muslimy. Naopak konflikt mezi prezidentem Miloševićem a vůdcem bosenských Srbů Radovanem Karadžičem stále stoupal, až přerostl v konflikt veřejný, na čemž mělo svůj podíl i osobní nepřátelství. Karadžič v srpnu 1994 odmítl příměří vyjednané Miloševićem. Srbská vláda, která usilovala o zrušení všech sankcí, oznámila zastavení všech obchodů s bosenskými Srby kromě dodávek potravin a zdravotnického materiálu. Odplatou za to OSN zmírnilo sankce proti Srbsku. Následujícího roku umožnil Milosevic chorvatské armádě vyhnat Srby z Krajiny a

chorvatským i muslimskými silám Srby zatlačit zpět do severozápadní Bosny. Také se dohodl s Tuđjmanem, že Srby okupovaná východní Slavonic postupně přejde pod chorvatskou kontrolu. Se souhlasem velkých mocností pak prakticky „přivedl“ bosenské Srby na daytonská vyjednávání, když je začlenil do své delegace.

Miloševićovo jednání přineslo konec sankcí OSN proti Bosně. Rovněž mu vyneslo opatrné uznání poněkud překvapené mezinárodní komunity. Nacionalistický, agresivní, velkosrbský válečný štváč podporující etnické čistky v roce 1992 se v roce 1995 stal mírotvůrcem. Ale pro mnoho Srbů se stal zrádce. Byl odsouzen srbskými nacionalisty v Bělehradu i představiteli srbské pravoslavné církve a ze zraedy jej s hořkostí vinili i bosenští a krajinští Srbové. V podstatě šlo o totéž, jako když usedlíci na západním břehu Jordánu obviňovali izraelskou vládu ze zraedy poté, co uzavřela smlouvu s Organizací pro osvobození Palestiny. Zrada příbuzných je cenou, která se při válkách na civilizačních hranicích platí za mír.

Vyčerpání z války a podněty i tlaky přicházející od terciárních stran vyvolávají změny v sekundárních a primárních stranách. Buďto extremisty vystřídají u moci umírnění, anebo extremisté jako Milosevic zjistí, že je v jejich zájmu stát se umírněnými. Těmi se však stávají za určitého rizika. Ti, na něž se pohlíží jako na zrádce, vzbuzují mnohem větší nenávisť než nepřátelé. Vůdce kašmírských muslimů, Čečenců i cejlonských Sinhálců čekal osud Sadatův a Rabinův, a to proto, že zradili věc svého lidu a pokoušeli se dosáhnout kompromisu s arcinepřítel. V roce 1914 zavraždil srbský nacionalista rakouského arcivévodu, po uzavření daytonských dohod by jeho nejpravděpodobnějším terčem byl Slobodan Milosevic.

Dohoda o ukončení války na civilizačních hranicích bude úspěšná, byť třeba jen na určitý čas, do té míry, do jaké bude odrážet místní mocenskou rovnováhu mezi primárními účastníky konfliktu a mezi zájmy jeho sekundárních a terciárních účastníků. Rozdělení Bosny na 51 procent versus 49 procent nebylo přijatelné v roce 1994, kdy Srbové kontrolovali 70 procent území; stalo se však přijatelným poté, co chorvatská a muslimská ofenzíva zmenšila velikost tohoto území skoro na polovinu. Mírový proces rovněž usnadnily etnické čistky, k nimž během konfliktu došlo, neboť Srbové nyní tvořili pouhá 3 procenta chorvatského obyvatelstva a v Bosně byli členové všech tří skupin dobrovolně nebo násilím odděleni. Navíc, sekundární a terciární strany, jimiž často bývají ústřední státy civilizací, musí mít ve válce skutečné bezpečnostní nebo komunitní zájmy, aby se mohly zasadit o její ukončení. Primární účastníci sami nedokáží válku na zlomové linii zastavit. Zda budou tyto konflikty ukončeny a zabrání-li se jejich eskalaci, to závisí předně na zájmech a

krocích ústředních států hlavních světových civilizací. Civilizační války
vyvěrají zesponu, mír se snáší shůry.

V.

BUDOUCNOS
T CIVILIZACÍ

Kapitola 12

Západ, civilizace a Civilizace

Obnova Západu?

Konec dějin nastává v dějinách každé civilizace přinejmenším jednou, někdy i vícekrát. Jakmile se v civilizaci objeví univerzální stát, její příslušníci jsou zaslepeni tím, co Toynbec pojmenoval „fata morgana nesmrtnosti“, a nabývají přesvědčení, že právě jejich společnost je konečnou formou lidské společnosti. Tak tomu bylo v případě římského impéria, Abbásovského kalifátu, Mughalské i Osmanské říše. Občané takového univerzálního státu jsou „navzdory prostým faktům ... nakloněni považovat jej nikoliv za noční útulek v divočině, nýbrž za Zaslíbenou zemi, cíl lidského snažení“. Stejná situace se opakovala, když svého vrcholu dosáhl Pax Britannica - pro anglickou střední třídu v roce 1879 „dějiny, jak je vnímala, skončily... A měli mnoho důvodů gratulovat si ke stavu trvalé blaženosti, jenž jim byl dán s tímto koncem historie“. ¹⁾ Ovšem společnosti, v nichž vládne domněnka, že dějiny dospěly ke svému konci, jsou obvykle společnosti nacházející se na hranici úpadku. Je Západ výjimkou z tohoto pravidla? Mělko formuloval velice výstižně dvě klíčové otázky:

ZA PRVÍ: JH XÁPADNÍ civiLi/ACi; NOVÝM DRUHEM, TŘÍDOU SAMA
I'RO SRĀIH, NAPROSTO ODUŠNOU OD VŠECH OSTATNÍCH CIVIM/ACÍ DĚJIN?
ZA DRUHÉ: JH JiJÍ liXPAN/i PO ČELŮM SVĚTĚ HRO/BOU (NĚHO PŘI-
SLIBEM), JENŽ UKONČUJE MOŽNOSTI ROXVOJE VŠECH OSTATNÍCH
CIVIL/ACÍ?²⁾

Obyvatelé Západu mají pochopitelně sklon na obě tyto otázky odpovídat kladně. A možná, že mají pravdu. Nicméně v minulosti smýšlely podobně národy jiných civilizací a ukázalo se, že mylně.

Západ se pochopitelně liší od všech dějinných civilizací tím, že od roku 1500 měl vliv na všechny od té doby existující civilizace. Rovněž odstartoval procesy modernizace a industrializace, které se rozšířily po celém světě, a ostatní společnosti se pak Západu snažily vyrovnat bohatstvím i modernitou.

Liší se však Západ pro tyto charakteristické znaky nějak zásadně od modelů, které existovaly ve všech ostatních civilizacích? Důkazy, které nám poskytuje historie, stejně jako úsudky odborníků zabývajících se komparativními dějinami civilizací, vypovídají o něčem jiném. Vývoj Západu až do současné doby se nikterak výrazně neodchyloje od evolučních modelů vlastních všem dějinným civilizacím. Islámské obrození a ekonomická dynamika Asie jasně ukazují, že ostatní civilizace zdaleka nejsou mrtvé a že pro Západ zůstávají alespoň potenciálně hrozbou. Velká válka mezi Západem a ústředními státy ostatních civilizací sice není nevyhnutelná, ale dojít by k ní mohlo. Anebo může pokračovat postupný a nerovnoměrný úpadek Západu, jenž započal počátkem dvacátého století a který by se mohl táhnout po celá další desetiletí a možná i staletí. Anebo může Západ naopak projít obdobím oživení, posílit svůj upadající vliv na světové dění a utvrdit svou vedoucí pozici civilizace, kterou ostatní civilizace budou následovat a napodobovat.

Caroll Quigley, autor patrně nejužitečnější periodizace vývoje historických civilizací, popisuje model společný všem civilizacím, který má sedm fází³¹ (srov. s. 42). Podle jeho tvrzení se západní civilizace začala postupně formovat v letech 370 až 750 křesťanské éry, a to smíšením prvků antické, semitské, saracénské kultury spolu s prvky kultur barbarských národů. Po

období zrání, které trvalo od poloviny osmého do konce desátého století, nastal vývoj, který je u ostatních civilizací poměrně neobvyklý - Západ začal oscilovat mezi fází expanze a konfliktu. Podle Quigleyho, a k tomuto názoru se přiklánějí i další odborníci, Západ v současnosti podle všeho vychází ze své fáze konfliktu. Západní civilizace se stala bezpečnostní zónou - války uvnitř Západu, tedy až na občasně studené války, jsou prakticky nemyslitelné. Na Západě vzniká, jak bylo ukázáno v kapitole 2, univerzální impérium ve formě komplexního systému konfederací, federací, režimů a jiných typů kooperativních institucí, které na civilizační úrovni ztělesňují západní oddanost demokratické a pluralitní politice. Krátce řečeno, Západ dospěl, vstoupil do fáze, na kterou budoucí generace budou ve stále se navracející civilizační struktuře pohlížet jako na „zlatý věk“, období míru, umožněné podle Quigleyovy teorie „absencí jakýchkoli soupeřících jednotek uvnitř civilizace samotné a odlehlostí či dokonce absencí zápasů se společnostmi z jiných civilizací“. Je to také období prosperity, důsledek „ukončení vnitřního válečného ničení, důsledek redukce vnitřních obchodních bariér, zavedení jednotného systému váhy, míry a měny stejně jako širokého systému vládních výdajů spojených se založením univerzálního impéria“.

V minulých civilizacích končila tato fáze blaženého zlatého věku a s ním spojených vizí nesmrtelnosti buď dramaticky a rychle, vítězstvím nějaké vnější společnosti, anebo pomalu, ovšem stejně bolestně, vnitřním rozpadem. Schopnost civilizace klást odpor destrukci pocházející zvenčí i rozkladu klíčícímu zevnitř klíčovým způsobem určuje dění uvnitř civilizace. Civilizace rostou, píše Quigley v roce 1961, protože disponují „nástrojem expanze“, tj. vojenskou, náboženskou, politickou nebo ekonomickou organizací, která akumuluje přebytek a investuje jej do produktivních inovací. Upadají tehdy, když „přebytek přestanou investovat do nových způsobů práce. Moderním výrazem říkáme, že míra investic klesá.“ Tato situace nastává tehdy, když společenské skupiny kontrolující přebytek mají nezadatelný zájem využít jej „pro neproduktivní, leč individuálně uspokojivé účely...“, a přebytek je tak proměňován ve spotřebu, aniž by vznikaly nové, účinnější metody produkce“.

Lidé žijí ze svého kapitálu a civilizace přechází z fáze univerzálního státu do fáze úpadku. Nastává období

AKUTNÍ EKONOMICKÉ DEPRESE, UPADÁ ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ, ROZRUŠENÉ ZÁJMY VYVOLÁVAJÍ OBČANSKÉ VÁLKY, V/RŮSTÁ NEGRAMOTNOST A SPOLEČNOST SE STÁLE OSLABUJE. DOCHÁ/Í K MARNÝM POKUSŮM ZASTAVIT /TRÁTY LEGISLATIVOU, NICMÉNĚ ÚPADEK POKRAČUJE DÁL. NÁBOŽENSKÉ, INTELEKTUÁLNÍ, SPOLEČENSKÉ A POLITICKÉ ROVINY SPOLEČNOSTI ZAČÍNÁJÍ VE VELKÉM MĚŘÍTKU ZTRACET LOAJALITU LIDOVÝCH MAS. VÍ SPOLEČNOSTI SE ŠÍŘÍ NOVÁ NÁBOŽENSKÁ Hnutí. NARŮSTÁ NEOCHOTA BOJOVAT ZA SPOLEČNOST NĚHO JI JEN PODPOROVAT ODVÁDĚNÍM DANÍ.

Tento úpadek následně vede k fázi invaze, a to v okamžiku, „kdy civilizace již není *schopná* se bránit, protože již ani nemá *vůli* se bránit, a otevírá se „barbarským nájezdníkům“, často přicházejícím z „jiné, mladší a mocnější civilizace“.⁴¹

Historie civilizací nás však obecně poučuje, že přestože je mnoho věcí pravděpodobných, žádná z nich není nevyhnutelná. Civilizace se například mohou reformovat, k čemuž ostatně již došlo, a poté procházejí obdobími oživení. Základním problémem Západu je to, zda zcela nezávisle na všech vnějších nebezpečích dokáže zastavit a zvrátit proces vnitřního úpadku. Dokáže se Západ obnovit, uspíší jeho konec postupující vnitřní hniloba, anebo se poddá jiným, resp. obojí, ekonomicky a demograficky dynamičtějším civilizacím? *

V polovině devadesátých let Západ vykazoval mnoho znaků, které Quigley identifikoval jako znaky dospělé civilizace na počátku úpadku. Co se týče ekonomiky, byl sice bohatší než kterákoli jiná civilizace, ovšem zároveň měl nízkou míru hospodářského růstu, nízké úrokové míry i míru investic, zejména ve srovnání s východoasijskými společnostmi. Individuální a kolektivní spotřeba měla prioritu nad vytvářením potenciálu pro

V předpovědi, která může být správná, ale úplně ji nepodporuje jeho vlastní teoretická a

empirická analýza, dochází Quigley k závěru: „Západní civilizace neexistovala ještě kolem roku 500 př. Kr.; ve své naplno rozvinuté podobě neexistovala ještě v roce 1500 a zcela jistě někdy v budoucnosti zanikne, možná již před rokem 2500.“ Říká dále, že nové civilizace v Číně a Indii, které nahradily ty, jež byly rozvráceny Západem, se poté dostanou do fáze expanze a budou hrozbou jak pro západní, tak pravoslavnou civilizaci. Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (Indianapolis: Liberty Press, 1979; poprvé vyšlo v Macmillan, 1961), s. 127, 164-166.

budoucí ekonomickou a vojenskou moc. Přirozený populační růst byl nízký, hlavně ve srovnání s islámskými zeměmi. Nicméně žádný z těchto problémů nemusí nevyhnutelně vést ke katastrofickým důsledkům. Západní ekonomiky stále rostou; stejně tak se na Západě neustále zvyšuje životní úroveň a Západ stále vede ve vědeckém výzkumu i technologických inovacích. Je nepravděpodobné, že problémy s nízkým populačním růstem by dokázaly vyřešit vlády (jejichž snahy jsou v tomto ohledu ještě méně úspěšné než pokusy populační růst snížit). Potenciálním zdrojem nové energie a lidského kapitálu se tak stává imigrace, ovšem pouze za dvou podmínek: za prvé, jsou-li upřednostňováni schopní, kvalifikovaní, energičtí lidé disponující talentem a vědomostmi, které hostitelská země potřebuje; za druhé, dokáží-li se noví přistěhovalci a jejich děti asimilovat do kultury země a Západu vůbec. Spojené státy se podle všeho potýkaly s první podmínkou, Evropa s tou druhou. Ale navzdory tomu je politika západních vlád týkající se úrovně, zdrojů, charakterů a asimilace imigrantů kompetentní a bohatá na zkušenosti.

Daleko významnější než problémy ekonomie a demografie jsou problémy morálního úpadku, kulturní sebevraždy a politické nejednotnosti Západu. Mezi často zdůrazňované projevy morálního úpadku patří:

1. nárůst asociálního chování, jako je zločinnost, užívání drog a násilí obecně;
2. úpadek rodiny, včetně zvyšujícího se počtu rozvodů, nemanželských dětí, těhotenství mladistvých a neúplných rodin;
3. přinejmenším ve Spojených státech úpadek „sociálního kapitálu“, tj. členství v dobrovolných sdruženích, a úpadek mezilidské důvěry spojené s takovými členstvím;
4. stále nižší oddanost vědění a intelektuálním aktivitám, což se ve Spojených státech projevuje klesající úrovní dosaženého vzdělání.

Budoucí zdraví Západu a jeho vliv na ostatní společnosti závisí značnou měrou na tom, dokáže-li se vypořádat s těmito trendy, které pochopitelně vyvolávají tvrzení o morální nadřazenosti u muslimů a Asijců.

Západní kulturu však problematizují i skupiny, které se nacházejí uvnitř ní samotné. Jedno takové nebezpečí pochází od přistěhovalců z jiných spo-

lečností, kteří odmítají asimilaci a i nadále si podržují a zdůrazňují hodnoty, zvyky a kulturu svých domovských společností. Tento fenomén

se nejvýrazněji projevuje v případě evropských muslimů, kteří jsou však pouze malou menšinou. V menší míře se projevuje rovněž u Hispánců ve Spojených státech, kteří jsou však menšinou velkou. Pokud v jejich případě k asimilaci nedojde, Spojené státy se stanou rozštěpenou zemí se všemi pro takovou zemi charakteristickými potenciály pro vnitřní svár a nejednotu. V Evropě by západní civilizace mohla být podkopána oslabením svého ústředního komponentu — křesťanství. Stále nižší počet Evropanů se totiž hlásí k náboženské víře, dodržuje náboženské zvyky a podílí se na církevních aktivitách.⁵ Tento trend ani neodráží nepřítelství vůči náboženství jako spíše lhostejnost. Křesťanské koncepty, hodnoty a zvyky přesto prostupují celou evropskou civilizaci. „Švédové jsou snad nejméně religiózním národem v Evropě," podotkl jeden z nich, „ale této zemi vůbec neporozumíte, dokud si neuvědomíte, že naše instituce, společenské zvyky, rodiny i způsob života jsou zásadně utvářeny luteránským dědictvím." Američané na rozdíl od Evropanů ve velké většině v Boha věří, považují se za religiózní národ a ve značném počtu navštěvují kostely. V Americe ještě v polovině osmdesátých let nebyly žádné známky o probíhajícím náboženském obrození, nicméně o pouhých deset let později je zvýšená religiózní aktivita již patrná.⁶ Eroze křesťanství mezi obyvateli Západu bude přinejhorším pouze dlouhodobou hrozbou pro zdraví západní civilizace.

Mnohem bezprostřednější a závažnější nebezpečí ale existuje ve Spojených státech. Americká národní identita je kulturně definována dědictvím západní civilizace a politicky principy americké ústavy, na nichž se shoduje většina Američanů: svoboda, demokracie, individualismus, rovnost před zákonem, konstitucionalismus, soukromý majetek. Ve druhé polovině dvacátého století byly oba komponenty americké identity vystaveny prudkým a trvalým útokům ze strany nevelké, ale vlivné skupiny intelektuálů a publicistů. Ve jménu multikulturalismu napadali západní identitu Spojených států, popírali existenci společné americké kultury a podporovali rasové, etnické a jiné subnacionální kulturní identity a seskupení. Vyjádřeno slovy jedné z publikovaných statí, odsuzují „systematický příklon k evropské kultuře a jejím derivátům" v oblasti „vzdělání stejně jako „dominanci evropsko--americké monokulturní perspektivy". Multikulturalisté jsou, jak řekl Arthur M. Schlesinger Jr., „velice často etnocentričtí separatistč, kteří v západním odkazu vidí pouze jeho zločiny". Usilují o to „zbavit Američany hříšného evropského dědictví a hledat recepty na uzdravení v kulturách nezápádních".⁷

Trend k multikulturalismu se projevuje i v řadě legislativních kroků včetně zákonů o občanských právech ze šedesátých i devadesátých let. V devadesátých letech prohlásila Clintonova vláda podporování

rozdílnosti za jeden ze svých nejdůležitějších cílů. Zde máme zarážející kontrast s minulostí. Otcové zakladatelé na rozdílnost pohlíželi jako na realitu a na problém: odtud národní motto, *e pluribus unum*, které si zvolil výbor Kontinentálního kongresu, v němž zasedali Benjamin Franklin, Thomas Jefferson a John Adams. I pozdější političtí vůdci, kteří se rovněž obávali nebezpečí rasové, regionální, etnické, ekonomické a kulturní rozdílnosti (jež ostatně také zapříčinila největší válku v rozmezí let 1815 až 1914), odpovídali na volání „sjednot' nás“ a podporu národní jednoty považovali za svůj nejdůležitější úkol. „Jediným zcela jistým způsobem, jak tento národ dovést ke zkáze, jak znemožnit jeho existenci jako národa vůbec, by bylo dovolit, aby se z něj stala spleť handrkujících se národností,“⁸ varoval Theodore Roosevelt. V devadesátých letech političtí představitelé Spojených států toto nejenom dovolili, ale o tuto rozdílnost i trvale usilovali na úkor jednoty.

I v jiných zemích se jejich politici, jak jsme ostatně viděli, někdy pokoušeli svého kulturního dědictví zbavit a identitu své země přesunout z jedné civilizace do druhé. Dodnes se to v žádném z několika existujících případů úspěšně nepodařilo; výsledkem jsou pouze schizofrenní, rozervané země. Američtí multikulturalisté jednají podobně, když odmítají kulturní dědictví své země. Namísto toho, aby se pokoušeli Spojené státy ztotožnit s jinou civilizací, si však přejí vytvořit zemi mnoha civilizací, což znamená zemi, která nebude patřit do žádné z civilizací a bude postrádat kulturní jádro. Historie nám ukazuje, že žádná takto konstituovaná země nemůže jako koherentní společnost přetrvat nadlouho. Multicivilizační Spojené státy nebudou Spojenými státy, budou Spojenými národy.

Multikulturalisté rovněž napadají ústřední prvky americké ústavy: na místo práv jednotlivců stavějí práva skupin, definovaných často v pojmech rasy, etnicity, pohlaví a sexuální orientace. Gunnar Myrdal ve čtyřicátých

letech řekl, že „ve struktuře tohoto velkého a různorodého národa“ je ústava „betonem“, čímž tak potvrzoval postřehy předchozích zahraničních pozorovatelů, z nichž mezi první patřili Hector de Crevecoeur a Alexis de Tocqueville. Připojil se k němu i Richard Hofstadter: „Je naším osudem nemít ideologie, nýbrž jednou z nich být.“⁹ Co se však se Spojenými státy stane, pokud jejich občané tuto ideologii zavrhnou? Varovným příkladem je pro Američany osud Sovětského svazu, další velké země, jejíž jednota byla snad v ještě větší míře než americká definována ideologicky. „Totální selhání marxismu ... a rozpad Sovětského svazu jsou pouze předchůdci kolapsu západního liberalismu, který je hlavní tendencí modernity,“ podotýká japonský filozof Takechi Umchara. „Liberalismus, který vůbec není alternativou marxismu, stejně

jako není vládnoucí ideologií konce historie, bude dalším dominovým kamenem, který padne."¹⁰ Ale jaká budoucnost bude stát před společností bez kulturního jádra, jež se bude definovat pouze politickou ústavou, a to v době, kdy se národy všude na světě definují kulturními hledisky? Politické principy jsou pouze vrtkavým základem pro trvalé společenství. V multicivilizačním světě, kde hraje kultura velkou roli, budou Spojené státy jednoduše posledním anomálním přežitkem upadajícího západního světa, v němž hrála velkou roli ideologie.

Odmítnutí ústavy a západní civilizace znamená konec Spojených států amerických tak, jak jsme je znali. Prakticky to rovněž znamená konec západní civilizace. Pokud dojde k odzápadnění Spojených států, bude Západ omezen pouze na Evropu a několik zemí s malým počtem obyvatel, osídlených Evropany v průběhu dějin. Bez Spojených států se Západ stane nepatrnou a neustále se zmenšující částí světové populace na malém a nevýznamném poloostrově na konci eurasijského pevninského masivu.

Střet mezi multikulturalisty a obránci západní civilizace a americké ústavy je podle Jamese Kurtha „skutečným střetem“ uvnitř amerického segmentu západní civilizace.¹¹ Američané se nemohou vyhnout otázce: Jsme západní národ, nebo ne? Budoucnost Spojených států, a potažmo Západu, závisí na tom, zda Američané potvrdí svou příslušnost k západní civilizaci. V domácí politice to znamená klást odpor vůči rozvratnému volání sirén multikulturalismu. Z hlediska mezinárodního to znamená rezistenci vůči prchavým a iluzorním výzvám ztotožnit Spojené státy s Asií. Mezi Amerikou a Asií mohou existovat jakékoli vazby, nicméně možnost vytvoření spo-

lečného domu naráží na zásadní kulturní propast. Američané jsou kulturně součástí západní rodiny; multikulturalisté toto spojení mohou poškodit, možná dokonce zničit, avšak nedokáží je nahradit žádným jiným. Kdykoli se Američané ohlednou po svých kulturních kořenech, spatří je v Evropě. V polovině devadesátých let se objevila nová diskuse o charakteru Západu a jeho budoucnosti, opětovně bylo seznáno, že Západ jako entita existuje, a začaly se objevovat i rostoucí obavy o jeho budoucí existenci. Částečně tuto diskusi vyvolala nutnost rozšířit hlavní západní instituci, tj. NATO, tak, aby zahrnovala i západní země na východě. Dalším podnětem byly rozpory, které se na Západě objevily ohledně reakce na rozpad Jugoslávie. Diskuse rovněž obecněji odrážela obavy o budoucí jednotu Západu po zániku sovětské hrozby stejně jako obavy pramenící z toho, jak absence této hrozby ovlivní postoj Spojených států k Evropě. Západní země přicházejí stále častěji do styku s čím dál mocnějšími nezápadními společnostmi, v důsledku čehož si jsou mnohem více vědomy společného kulturního jádra. Potřebu omladit atlantské

společenství zdůrazňovali politici z obou stran Atlantiku. Pro tento krok se koncem let 1994 a 1995 vyslovili ministři obrany Německa, Francie, ministři zahraničí Francie a Spojených států, Henry Kissinger i další významní politici. Jejich postoje dobře vyjádřil britský ministr obrany Malcom Rifkind, který v listopadu 1994 zdůraznil potřebu „atlantského společenství“ opírajícího se o čtyři pilíře: obranu bezpečnosti ztělesňovanou NATO, „sdílenou víru ve vládu zákona a parlamentní demokracie“, „liberální kapitalismus a volný obchod“, „sdílené evropské kulturní dědictví vyvěrající z odkazu Řecka a Říma přes renesanci až ke sdíleným hodnotám, postojům a civilizaci našeho století“.¹²⁾ V roce 1995 vypracovala Evropská komise projekt na „obnovu“ transatlantských vztahů, který vedl k podepsání rozsáhlé smlouvy mezi Uníí a Spojenými státy. Současně mnoho evropských politiků a podnikatelů usilovalo o vytvoření transatlantské oblasti volného obchodu. Ačkoliv AFL-CIO bylo proti NAFTA i jiným opatřením na liberalizaci obchodu, jeho předseda vřele uvítal vytvoření takové transatlantské oblasti volného obchodu, která by neohrožovala zaměstnanost Spojených států zeměmi s levnou pracovní silou. Podporovali ji jak konzervativci evropští (Margaret Thatcherová), tak američtí (Newt Gingrich) stejně jako kanadští a jiní politici.

Západ, jak jsme ukázali v kapitole 2, prošel první evropskou fází rozvoje a expanze trvající několik století a poté ve dvacátém století druhou fází americkou. Pokud se Severní Americe a Evropě podaří obnovit morální život, pokud budou stavět na své kulturní spřízněnosti a dokáží vytvořit úzké formy ekonomické a politické integrace jako doplněk bezpečnostní spolupráce v NATO, mohlo by dojít ke třetí, euroamerické fázi západního ekonomického bohatství a politického vlivu. Smysluplná politická integrace by do jisté míry mohla vyrovnat menší relativní podíl Západu na světové populaci, hospodářském produktu, vojenském potenciálu a v očích představitelů ostatních civilizací obnovit moc Západu. „Se svou obchodní silou by konfederace EU-NAFTA mohla diktovat podmínky celému zbytku světa,“ varoval Asijec malajsijský ministerský předseda Mahathir.¹³⁾ Nicméně zda se Západ politicky a ekonomicky sjednotí, závisí rozhodující měrou na tom, jestli Spojené státy potvrdí svou západní identitu a definují svou globální úlohu jako vůdčí země západní civilizace.

Západ ve světě

Stav světa, v němž hrají ústřední úlohu kulturní identity, etnické, národní, náboženské, civilizační, v němž kulturní afinity a rozdíly pokládají základy spojenectví, nepřátelství i politiky států, má pro Západ obecně a pro Spojené státy zvláště tři obecné důsledky.

Za prvé: státníci mohou realitu konstruktivně měnit pouze tehdy, dokáží-

li rozpoznat její charakter a když jí dokáží porozumět. V nezápadním světě se dostalo značné pozornosti rodící se politice založené na kulturních faktorech, rostoucí moci nezápadních společností a jejich zvýšené kulturní asertivitě. Na kulturní síly spojující a rozdělující národy poukazovali i evropští státníci. Naopak příslušníci americké elity se s touto rodící se skutečností seznamovali jen pomalu a stejně dlouho jim trvalo, než ji přijali. Bushova i Clintonova vláda tak podporovala jednotu multivilizačního Sovětského svazu, Jugoslávie, Bosny i Ruska v marné snaze zabránit mocným etnickým a kulturním silám usilujícím o nejednotnost. Tyto dvě americké vlády prosazovaly plány na multivilizační ekonomickou integraci, které jsou buď nesmyslné, což je případ APEC, anebo uskutečnitelné jen za cenu značných politických či ekonomických obětí, což platí pro NAFTA

a Mexiko. Pokoušely se navázat úzké styky s ústředními státy ostatních civilizací, ve formě „globálního partnerství“ s Ruskem nebo „konstruktivních závazků“ s Čínou, přičemž se tak snažily vyhnout přirozenému konfliktu zájmů mezi Spojenými státy a těmito zeměmi. V téže době se přitom Clintonově vládě nepodařilo Rusko plně zapojit do snah po nastolení míru v Bosně, a to i přes velký zájem, který Rusko jako ústřední stát pravoslavné civilizace v Bosně má. Na cestě za chimérou multivilizační země USA odepřely sbeurčení srbské a chorvatské komunitě, a přispěly tak k tomu, že Balkán se z jedné části stal islamistickým partnerem Íránu. V podobném duchu podporovala americká vláda podřízení muslimů pravoslavné vládě s tvrzením, že „Čečensko je nezpochybnitelnou součástí ruské federace“.¹⁴¹

Přestože Evropané sami univerzálně uznávají zásadní význam hranice mezi západním křesťanstvem na jedné straně a pravoslavím s islámem na straně druhé, Spojené státy, jak prohlásil americký ministr zahraničí, „neuznávají žádnou fundamentální hranici mezi katolickou, pravoslavnou a islámskou částí Evropy“. Nicméně ti, kdo nerozeznávají zásadní předěly, budou těmito rozdíly dohnáni k zoufalství. Clintonova vláda byla nejprve nevšimavá ke změně mocenské rovnováhy mezi Spojenými státy a východoasijskými zeměmi, a tudíž čas o času vyhlášovala cíle v oblasti obchodu, lidských práv, šíření jaderných zbraní a jiných otázek, které nikdy nemohla realizovat. Celkově lze říci, že americká vláda měla neuvěřitelné těžkosti přizpůsobit se éře utvářené kulturními a civilizačními faktory.

Za druhé, americkému zahraničněpolitickému myšlení rovněž uškodilo, že se zdráhalo opustit, změnit nebo někdy zcela přehodnotit strategie vypracované se zřetelem na požadavky studené války. U některých lidí toto zdráhání nabývalo takové podoby, že na vzkříšený Sovětský svaz i nadále pohlíželi jako na potenciální hrozbu. Obecněji měli lidé tendenci

považovat za nedotknutelné aliance z doby studené války a dohody o kontrole zbrojení: NATO je třeba udržet v té formě, v jaké existovalo za studené války; Americko-japonská smlouva o bezpečnosti je klíčem k východoasijské bezpečnosti; smlouva o protibalistických střelách (ABM) je nedotknutelná; smlouvu CFE je třeba dodržovat. Pochopitelně, žádného z těchto ani dalších prvků, které tvoří dědictví studené války, se nelze zbavit jen tak. Nicméně stejně tak není nutně v zájmu Spojených států ani Západu, aby tyto prvky nadále přetrvávaly v téže formě jako v době studené války. Rea-

lita multicivilizačního světa říká, že by se mělo rozšířit NATO, a to tak, aby se jeho členy staly i další západní společnosti, které si to přejí; dále by si NATO mělo uvědomit nesmyslnost stavu, kdy mezi jeho členy patří dva státy, které si jsou navzájem největšími nepřáteli a oba postrádají kulturní afinitu s ostatními členy. Smlouva o protibalistických střelách (ABM) byla uzavřena s ohledem na požadavky studené války a měla zajistit vzájemnou zranitelnost USA a Sovětského svazu, a tak zabránit sovětsko-americké nukleární válce; dnes může zcela snadno omezit schopnost Spojených států nebo jiných společností bránit se neočekávaným jaderným hrozbám nebo útokům teroristických hnutí či iracionálních diktátorů. Americko-japonská smlouva měla zabránit sovětské agresi proti Japonsku. Jakému účelu má ale sloužit dnes? Omezit a eliminovat vliv Číny? Zpomalit přizpůsobování japonské politiky Číně? Zabránit pokračující japonské militarizaci? V Japonsku stále rostou pochybnosti ohledně americké vojenské přítomnosti v zemi a ve Spojených státech zase ohledně nrecipročního závazku bránit Japonsko. Smlouva o rozmístění konvenčních sil v Evropě byla podepsána, aby snížila možnost konfrontace mezi NATO a Varšavskou smlouvou ve střední Evropě, ovšem dnes je tato hrozba již minulostí. Jejím hlavním důsledkem je dnes to, že Rusko se cítí ohroženo ze strany muslimských národů na jihu země.

Za třetí, kulturní a civilizační rozrůzněnost zpochybňuje západní, zejména pak americkou víru v univerzální platnost západní kultury. Tato víra je vyjadřována jak deskriptivně, tak normativně. Deskriptivně v přesvědčení, že lidé ve všech společnostech touží přijmout západní hodnoty, instituce a zvyky. Ukáže-li se náhodou, že tuto touhu nemají a že naopak jsou oddáni své tradiční kultuře, jsou označeni za oběti „falešného vědomí," podobného, jaké marxisté objevili u proletariátu podporujícího kapitalismus. Normativně víra v západní univerzalismus tvrdí, že lidé celého světa by měli přijmout západní hodnoty, instituce a kulturu, neboť jsou ztělesněním nejvyššího, nejsvětejšího, nejmodernějšího, nejsvobodnějšího, nejracionálnějšího a nejcivilizovanějšího lidského myšlení.

V rodícím se světě etnických konfliktů a civilizačních střetů se víra v univerzálnost západní kultury potýká hned se třemi problémy: je falešná, nemorální a nebezpečná. Že je falešná, bylo ústřední tezí této knihy, tezí, kterou velice dobře a stručně vyjádřil Michael Howard: „Běžně přijímaný předpoklad, že kulturní rozrůzněnost je historickou kuriozitou, která rychle zmizí s růstem společné, západně orientované, anglofonní světové kultury utvářející naše základní hodnoty ... se jednoduše nezakládá na pravdě.“¹⁵ Čtenář, jež ani teď nedokáže přesvědčit tato moudrá poznámka, žije ve světě dalece vzdáleném světu popisovanému v této knize.

Víra, že by nezapadni národy měly přijmout západní hodnoty, instituce a kulturu, je nemorální kvůli prostředkům, jichž by k tomu bylo nutné použít. Téměř univerzální dosah evropské moci v devatenáctém století a globální dominance Spojených států ve století dvacátém přispěly k rozšíření mnoha prvků západní civilizace po celém světě. Evropský globalismus je však již minulostí, americká hegemonie je na ústupu, kdyby jenom proto, že jí již není zapotřebí k ochraně proti vojenské hrozbě Sovětského svazu, jak tomu bylo v době studené války. Kultura, jak bylo ukázáno, kráčí ve šlépějích moci. Mají-li být někdy v budoucnu nezapadni společnosti znovu utvářeny západní kulturou, stane se tak jenom prostřednictvím expanze, strategie a vlivu západní moci. Nutným logickým vyústěním univerzalizmu je totiž imperialismus. Navíc jako zralá civilizace Západ již nedisponuje ekonomickou či demografickou dynamikou nezbytnou k tomu, aby svou vůli dokázal vnutit ostatním společnostem, a každá taková snaha by ostatně byla v rozporu se západními hodnotami sbeurčení a demokracie. Spojení mezi univerzalizmem a imperialismem si začnou obyvatelé Západu uvědomovat tehdy, až příslušníci asijské a muslimské civilizace budou stále častěji a důrazněji tvrdit, že univerzální kulturou je právě ta jejich. Západní univerzalizmus je nebezpečný pro svět, neboť by mohl vést ke globální intercivilizační válce mezi ústředními státy. Stejně tak je nebezpečný pro Západ, neboť v této válce by klidně mohl být poražen. Po pádu Sovětského svazu vnímají obyvatelé Západu svou civilizaci jako ničím neohroženou, jako civilizaci, která vládne ostatním, zatím však nabývají na síle slabší asijské, muslimské i další společnosti. Obyvatelé Západu by tak mohli dospět k aplikaci známé a účinné Brutovy logiky:

JSME V PLNÉM POČTU.

NAŠI; VĚC JK / .KALÁ.

DEN / .K DNŮ V/RŮSTÁ SÍLA NEPŘÍTELE,

MY, KDO/, JSME NA VRCHOLU, LEDA KLESNEM.

JÍ X.ÁKON PŘÍLIVU A ODLIVU,

JENŽ VLÁDNE SVĚTU. PŘÍLIV ŽENE K ŠTĚSTÍ.

VŠAK KDO JEJ PROMEŠKÁ, TEN NADOSMRTI

SE BRODÍ STRASTIPLNĚ MĚLČINAMI,
TEĎ PLUJEME S PŘÍLIVEM,
A DOKUD PROUD NÁS ŽENE, UŽIJME HO,
NEBO NÁKLAD I S LODÍ ZTRATÍME. *

Jenomže tato logika se stala příčinou Brutovy porážky u Filipi - pro Západ proto teď bude rozváznou cestou spíše toto: nepokoušet se zastavit probíhající změnu mocenské rovnováhy, nýbrž naučit se plavit po mělčinách, přečkat útrapy, umírnit své snahy a soustředit se na ochranu vlastní kultury.

Všechny civilizace procházejí stejným procesem vzniku, vzestupu a úpadku. Západ se od ostatních civilizací liší nikoli způsobem svého vývoje, nýbrž odlišnými hodnotami a institucemi. Z nich jsou nejvýznamnější: křesťanství, pluralismus, individualismus a vláda zákona. Právě tyto fenomény Západu umožnily objevit modernitu, dosáhnout globální expanze a vyvolat u ostatních společností závist. Tyto fenomény jsou navíc ze všech společností bytostně charakteristické právě pro Západ. Evropa, jak říká Arthur M. Schlesinger jr., je „pramenem —jedinečným pramenem myšlenky individuální svobody, politické demokracie, vlády zákona, lidských práv a kulturní svobody... To jsou *evropské* hodnoty, nikoli asijské, africké nebo blízkovýchodní.“¹⁶ Tyto hodnoty činí západní civilizaci jedinečnou a hodnota západní civilizace spočívá nikoli v domnělé univerzálnosti, nýbrž v její jedinečnosti. Hlavní odpovědností tak není pokoušet se přetvářet ostatní civilizace podle obrazu Západu, což se nakonec vymyká i jejich upadající moci, ale uchovat, chránit a obnovovat jedinečné kvality západní civilizace. A protože nejsilnější zemí Západu jsou Spojené státy americké, leží tato odpovědnost v největší míře právě na nich.

Chťjí-li Spojené státy a evropské země uchovat západní civilizaci tváří v tvář upadající západní moci, je v jejich zájmu:

Překlad E. A. Saudek.

l dosáhnout větší politické, ekonomické i vojenské integrace a koordinovat svou politiku tak, aby se státům z jiných civilizací zabránilo využívat vnitřních rozdílů;

l začlenit do NATO a Evropské unie západní země střední Evropy, tj. státy Visegrádské čtyřky, pobaltské republiky, Slovinsko a Chorvatsko;

l podporovat „pozápádnění“ Latinské Ameriky a bude-li to možné, uzavřít spojení mezi latinskoamerickými zeměmi a Západem;

l omezovat růst konvenční i nekonvenční vojenské síly islámských a čínských států;

l zpomalit odklon Japonska od Západu směrem ke spojení s Čínou;

l akceptovat Rusko jako ústřední stát pravoslavné a hlavní regionální mocnosti s legitimními zájmy na bezpečnosti své jižní hranice;

l udržet západní technologickou a vojenskou převahu nad ostatními civilizacemi;

I a jako nejdůležitější, uvědomit si, že intervence Západu do záležitostí jiné civilizace je v multicivilizačním světě pravděpodobně tím nejnebezpečnějším zdrojem nestability a potenciálního globálního konfliktu.

Po konci studené války docházelo ve Spojených státech k mnoha debatám, jakým směrem se bude ubírat americká zahraniční politika. V současnosti nemohou Spojené státy světu vládnout, ale stejně tak se před ním nemohou uzavírat. Jejich zájmům nejlépe neposlouží internacionalismus, izolacionismus, multilateralismus ani unilateralismus. Svým zájmům naopak nejlépe poslouží, když se těmto protichůdným extrémům vyhnou a přijmou atlantskou politiku úzké spolupráce s evropskými partnery na ochranu a podporu zájmů a hodnot jedinečné civilizace, která je spojuje.

Civilizační válka a řád

Globální válka mezi ústředními státy hlavních světových civilizací je vysoce nepravděpodobná, ale nikoli nemožná. Takový konflikt, jak již bylo naznačeno, by mohl vzejít z eskalace války na zlomové linii mezi skupinami z odlišných civilizací, nejpravděpodobněji s muslimy na jedné straně a nemuslimy na straně druhé. Eskalace války bude pravděpodobněji

tehdy, budou-li muslimské země soutěžit o to, kdo poskytne bojující straně větší pomoc. Na druhé straně tuto válku činí méně pravděpodobnou zájmy sekundárních a terciárních příbuzných zemí, které se do ní nechťejí přímo zaplést. Nebezpečnějším zdrojem globální intercivilizační války je změna mocenské rovnováhy mezi civilizacemi a jejich ústředními státy. Bude-li i nadále pokračovat vzestup Číny, doprovázený stále důraznější asertivitou tohoto „největšího hráče v dějinách lidstva“, pak se počátkem dvacátého prvního století stane obrovskou zátěží pro mezinárodní stabilitu. Když se totiž Čína stane dominantní mocností ve východní a jihovýchodní Asii, nevyhnutelně se dostane do střetu s americkými zájmy, tak jak se historicky formovaly.¹⁷⁾

Uvážíme-li tento americký zájem, jak by mohlo dojít ke konfliktu mezi Spojenými státy a Čínou? Předpokládejme, že se píše rok 2010. Americká vojska se stáhla ze znovu sjednocené Koreje a Spojené státy výraznou měrou snížily svou vojenskou přítomnost v Japonsku. Tchaj-wan a pevninská Čína uzavřely dohody, podle níž si Tchaj-wan i nadále podrží značnou část své faktické nezávislosti de facto, ale zároveň výslovně uzná vazalský vztah k Pekingu, pod jehož záštitou také byl podle vzoru Ukrajiny a Běloruska z roku 1946 přijat do OSN. Využívání ropných těžisek v Jihočínském moři pokračovalo velmi rychle, do značné míry pod patronátem Číny, jen některé oblasti náležejí Vietnamu a ty využívají americké společnosti. S novými mocenskými plány prudce vzrostlo

sebevědomí Číny a ta nyní prohlašuje, že hodlá plně ovládnout celé moře, na které si ostatně vždy činila nárok. Proti tomu se staví Vietnam a mezi čínskou a vietnamskou flotilou dochází k boji. Číňané touží po odplatě za pokoření z roku 1979 a podnikají invazi do Vietnamu. Ten se dovolává americké pomoci, ovšem Čína Spojené státy varuje před vměšováním do konfliktu. Japonska a ostatních asijských zemí se začala zmocňovat nervozita. Spojené státy prohlašují, že čínské dobytí Vietnamu nemohou akceptovat, volají po uvalení ekonomických sankcí na Čínu a vysílají jednu ze svých zbývajících letadlových lodí do Jihočínského moře. Číňané tento krok odsuzují jako narušení čínských výsostných vod a na loď podnikají letecké útoky. S neúspěchem se setkávají pokusy generálního tajemníka OSN a japonského ministerského předsedy vyjednat příměří a boje se rozšiřují i do dalších oblastí východní Asie. Japonsko zakazuje americké armádě používat své základny na japonském území pro útoky proti Číně, Spojené státy tento zákaz ignorují, Japonsko vyhláší neutralitu a základny *dáve* do karantény. Čínské ponorky a letectvo operující z pevninských základen na Tchajwanu i v Číně způsobují značné škody americké flotile v Jihočínském moři. Mezitím čínské pozemní jednotky vstupují do Hanoje a okupují velkou část Vietnamu.

Jelikož jak Čína, tak Spojené státy disponují střelami schopnými nést jaderné hlavice, uzavírají nevyslovenou dohodu a tyto zbraně nejsou v prvních fázích války použity. Nicméně v obou společnostech, zejména pak americké, vládne strach z podobného útoku. Mnoho Američanů se proto začíná ptát, proč jsou vlastně vystavováni takovému nebezpečí. Co na tom, ovládá-li Čína Jihočínské moře, Vietnam nebo celou jihovýchodní Asii? Odpor vůči válce je zvláště silný v jihozápadních státech USA, kde převažuje populace hispánského původu, jejíž členové i vlády říkají: „Toto není naše válka," a pokoušejí se válce vyhnout po vzoru Nové Anglie z roku 1812. Poté, co Číňané konzolidují své počáteční bojové úspěchy, se americké smýšlení začíná ubírat směrem, ve který doufali Japonci již v roce 1942: totiž, cena za poražení tohoto nejposlednějšího projevu hegmonické moci by byla příliš vysoká, dohodněme se proto na ukončení sporadického válčení neboli „falešné války" probíhající v západním Tichomoří.

Válka ve však mezitím dotkla i dalších velkých států z ostatních civilizací. Indie se chopí příležitosti, která se jí nabízí díky zaneprázdněnosti Číny ve východní Asii, a přichází se zničujícím útokem na Pákistán, jehož cílem je totálně zničit nukleární i konvenční vojenský potenciál této země. Útok je zpočátku úspěšný, nicméně pak přichází ke slovu spolenectví mezi Pákistánem, Íránem a Čínou — Írán spěchá Pákistánu na pomoc s moderními a dokonale vyzbrojenými vojenskými silami.

Indie zabředá do bojů s íránskými oddíly a pákistánskými partyzány z různých etnických skupin. Pákistán i Indie se obracejí pro podporu na arabské země — Indie varuje před nebezpečím íránské nadvlády v jihozápadní Asii — počáteční úspěchy Číny proti Spojeným státům daly podnět významným protizápadním hnutím v muslimských společnostech. V arabských zemích a Turecku padá jedna x, mála zbývajících prozápadních vlád za druhou a k moci se dostávají isla-mistická hnutí podporovaná posledními mladými kohortami muslimské populační exploze. Vzvednutí protizápadních pocitů vyvolané zeslábností Západu vede k mohutnému útoku na Izrael, kterému nedokáže šestá americká flotila vzdorovat.

Čína i Spojené státy se snaží získat podporu ostatních klíčových zemí. Vzhledem k vojenským výsledkům Číny se Japonsko začíná s obavami přiklánět na její stranu, od formální neutrality přechází k neutralitě pročin-ské, ustupuje čínským požadavkům a stává se agresivním, japonské síly okupují zbývajících americké základny v Japonsku a Spojené státy jsou nuceny urychleně evakuovat své vojáky. Spojené státy vyhlašují blokádu Japonska a flotily obou zemí se občasně střetávají v západním Pacifiku. Na začátku války uzavřela Čína dohodu o neútočení s Ruskem (tak trochu připomínající pakt mezi Stalinem a Hitlerem). Čínské úspěchy mají ovšem na Rusko přesně opačný účinek než na Japonsko. Moskva se děsí vyhlídek na čínské vítězství a následnou úplnou čínskou dominanci ve východní Asii. Když se ruská vojska začnou přesouvat směrem k čínské hranici, dochází zde ke konfliktům mezi těmito vojsky a početnou komunitou čínských usedlíků. Následně Čína vojensky intervenuje na ochranu svých krajanů a okupuje Vladivostok, údolí Amuru a další klíčové oblasti východní Sibíře. Mezi ruskými a čínskými silami se rozhoří boje po celé střední Sibíři a zároveň propuká povstání v Mongolsku, které již dříve Čína prohlásila svým „protektorátem“.

Ovládnutí ropných těžišek a přístupu k nim má klíčový význam pro všechny bojující strany. Japonsko je i navzdory rozsáhlým investicím do nukleární energie stále závislé na dovozu ropy, a to jenom posiluje jeho inklinaci přizpůsobit se Číně, čímž by si zajistilo tok ropy z Perského zálivu, Indonésie i Jihočínského moře. V arabských zemích se v průběhu války dostávají k moci militantní islámští extremisté, dodávky ropy z Perského zálivu na Západ se zmenšují na minimum, a Západ se tak v důsledku toho stává stále závislejší na ruských, kavkazských a středoasijských zdrojích. To jej vede k zesílení snah získat Rusko na svou stranu a podporuje ho při upevňování nadvlády nad muslimskými zeměmi na jihu, které mají značné ropné bohatství.

Spojené státy se mezitím rovněž pokoušely zajistit si podporu svých evropských spojenců. Ti, i přes rostoucí diplomatickou a ekonomickou

pomoc, se zdráhají vstoupit do konfliktu přímo vojensky. Nicméně Čína i Írán mají obavy, že západní země se nakonec shromáždí na podporu Spojených států, stejně jako Spojené státy přišly nakonec na pomoc jim v první a druhé světové válce. Aby tomu zabránily, tajně v Alžírsku a Bosně rozmístí jaderné střely středního doletu a varují evropské země, aby do války nezasahovaly. A jako tomu bylo vždy, když se Čína pokoušela zastrašit jiné země než Japonsko, i tato snaha má přesně opačný účinek, než Čína zamýšlela. Americká zpravodajská služba odhaluje a oznamuje rozmístění jaderných zbraní, Rada NATO prohlašuje, že tyto zbraně musí být okamžitě staženy. Než však může NATO jednat, tak Srbsko v touze nabýt opět svou roli ochránce křesťanstva proti Turkům podniká invazi do Bosny. Chorvatsko se k němu přidává a obě země si Bosnu dělí, získávají jaderné zbraně a pokračují ve snaze dokončit etnické čistky, které musely pod tlakem zastavit v devadesátých letech. Albánie a Turecko se pokoušejí bosenským muslimům pomoci; Řecko a Bulharsko napadají evropskou část Turecka, v Istanbulu propuká panika a Turci prchají za Bospor. Mezitím jaderná střela vyslaná z Alžírsku exploduje poblíž Marseille a NATO odpovídá zničujícími leteckými útoky na severoafrické cíle.

Spojené státy, Evropa, Rusko a Indie by se tak dostaly do skutečně globálního konfliktu s Čínou, Japonskem a většinou islámu. Jak by taková válka skončila? Obě strany disponují značným nukleárním potenciálem a je jasné, že pokud by došlo k jeho vážnějšímu nasazení, hlavní země na obou stranách by byly do značné míry zničeny. Pokud by zapůsobily vzájemné obavy, mohlo by oboustranné vyčerpání vést k uzavření příměří, které by však nevyřešilo zásadní problém čínské hegemonie ve východní Asii. Nebo by se Západ mohl pokusit Čínu porazit nasazením konvenční vojenské síly. Spojenectví s Japonskem by však Číně poskytlo ochranu ostrovního kordonu zabraňujícího Spojeným státům nasadit své námořní síly proti centřům čínské populace a průmyslu nacházejícím se na čínském pobřeží. Alternativou by bylo napadnout Čínu ze západu. Boje mezi Ruskem a Čínou vedou NATO k tomu, že Rusko přijme za svého člena a bude s ním spolupracovat při odporu vůči čínskému pronikání na Sibiř, při udržování ruské nadvlády nad muslimskými zeměmi Střední Asie se zásobami ropy a zemního plynu, podpoře protičínského povstání mezi Tibeťany, Ujgury a Mongoly a při postupné mobilizaci a rozmístění ruských a západních sil na východě Sibíře pro poslední útok přes Velkou čínskou zeď na Peking, Mandžusko a provincii Chán.

Ať by byl okamžitý výsledek takovéto globální civilizační války jakýkoliv - vzájemné nukleární zničení, zastavení bojů vyjednáváním způsobeným oboustranným vyčerpáním, eventuální pochod ruských a západních armád až na náměstí Tchien-an-men —, obecnějším a

dlohodobějším důsledkem by nevyhnutelně byl rapidní úpadek ekonomické, demografické a vojenské síly všech hlavních účastníků konfliktu. V důsledku toho by se globální moc, která se po staletí přesouvala z Východu na Západ a zase zpět, posunula ze Severu na Jih. Z války by nejvíce těžily ty civilizace, které by se jí nezúčastnily. Když by v různé míře došlo k devastaci Západu, Ruska, Číny i Japonska, byla by cesta otevřená pro Indii, která by takové devastaci ušla, i když byla účastníkem války. Ta by dostala možnost svět přetvořit podle hinduistické perspektivy. Velká část americké veřejnosti by dávala obrovské oslabení americké moci za vinu úzké západní orientaci na bílé, anglosaské, protestantské elity a k moci se by se dostali hispánští politici, kteří by se mohli opírat o plán pomoci (podobný plánu Marshallovu) od vzkvétajících latinskoamerických zemí, jež se válce vyhnuly. Na druhé straně Afrika by mohla nabídnout na obnovu zdevastované Evropy jen velice málo, kromě hord lidí toužících kořistit na jejích ruinách. V Asii, pokud by byla zdevastována Čína, Japonsko i Korea, by rovněž došlo k posunu moci jižním směrem a Indonésie, která zůstala neutrální, by se stala dominantním státem a pod vedením australských poradců ovlivňovala dění od Nového Zélandu na východě po Barmu a Srí Lanku na západě a Vietnam na severu. Toto vše by pouze bylo předzvěstí budoucího konfliktu s Indií a obnovenou Čínou. Centrum světové politiky by se však každopádně posunulo na jih.

Pokud se tento scénář zdá čtenáři velice nepravděpodobným blouzněním, vše je v nejlepším pořádku. Doufejme, že větší pravděpodobnost nebudou mít ani žádné jiné scénáře globální války civilizací. Co však je v tomto scénáři pravděpodobnější, a tudíž nejznejpokojivější, to je samotná příčina války: intervence ústředního státu jedné civilizace (Spojených států) do sporu mezi ústředním státem jiné civilizace (Číny) a státem patřícího do téže civilizace (Vietnam). Pro Spojené státy by tato intervence byla nezbytná, aby bylo zachováno mezinárodní právo, odražena agrese, uchráněna svoboda na moři, aby si udržely přístup k ropě v Jihočínském moři a zabránily vzniku hegemonické moci ve východní Asii. Pro Čínu by byla tato interven-

ce naprosto nepřijatelná, byl by to typicky arogantní pokus hlavního státu Západu Čínu ponížít a terorizovat, vyprovokovat protičínský odpor v její legitimní sféře vlivu a odepřít Číně její náležitou roli ve světovém dění.

Krátce řečeno, budeme-li se chtít v nastávající éře vyvarovat velkých válek mezi civilizacemi, je nutné, aby se ústřední státy civilizací zdržely intervence do konfliktů jiných civilizací. To je skutečnost, kterou mnoho zemí, zvláště Spojené státy, bude přijímat jen velmi těžce. Ta *zásada zdrženlivosti*, tj. že se ústřední státy zdrží intervencí v konfliktech jiných civilizací, je první podmínkou míru v multivilizačním a multipolárním

světě. Druhou podmínkou je zásada *společného zprostředkování*, tj. že spolu ústřední státy budou navzájem vyjednávat, aby vyřešily nebo zastavily válečné konflikty na civilizačních hranicích mezi státy nebo skupinami ze svých civilizací.

Přijmout tyto zásady i svět s větší rovností mezi civilizacemi, nebude jednoduché pro Západ, ani pro ty civilizace, které možná usilují převzít jeho dominantní roli. V takovém světě například mohou ústřední státy docela dobře považovat za svůj prerogativ vlastnit jaderné zbraně a zabraňovat v jejich vlastnění jiným členům vlastní civilizace. Když Zulfikar Alí Bhutto pohlížel zpětně na pákistánské pokusy získat „plný jaderný potenciál“, tyto snahy ospravedlňoval slovy: „Víme, že Izrael i Jižní Afrika mají plný jaderný potenciál. Jaderným potenciálem tak disponovala křesťanská, židovská i hinduistická civilizace, jenom islámská ne, ale tato situace se měla brzy změnit.“¹⁸ Podnětem pro získání jaderných zbraní může být i soupeření uvnitř civilizací postrádajících ústřední stát. Přestože Írán má s Pákistánem dobré kooperativní vztahy, cítí, že jadernou zbraň potřebuje stejně jako on. Na druhé straně Brazílie a Argentina se svého programu namířeného tímto směrem vzdaly a Jihoafrická republika své jaderné zbraně zničila, ačkoli by si je možná přála znovu získat, pokud by o ně začala usilovat i Nigérie. I když šíření jaderných zbraní s sebou nese rizika, jak na to upozorňoval Scott Sagan a další, svět, v němž by jadernými zbraněmi disponovaly dvě ústřední země nejmocnějších civilizací a žádné jiné státy je neměly, by byl docela stabilním světem.

Většina nejdůležitějších mezinárodních institucí vznikla krátce po druhé světové válce a jsou utvářeny v závislosti na západních zájmech, hodnotách a zvycích. S relativním úpadkem západní moci vzhledem k ostatním civi-

Spřízněnost civilizací

zacím vzniknou tlaky na resírukturování těchto organizací tak, aby odpovídaly zájmům těchto civilizací. Nejzřejmější, nejdůležitější a pravděpodobně nejkontroverznější otázka se týká stálého členství v Radě bezpečnosti OSN. Jejimi stálými členy se po druhé světové válce staly vítězné mocnosti, dnes však již toto obsazení neodráží mocenskou realitu světa. V dlouhodobějším vývoji buď dojde ke změnám ve složení členů, anebo vzniknou méně formální procedury, jak řešit bezpečnostní otázky, stejně jako G-7 řešila globální ekonomické otázky. V multicivilizačním světě by bylo ideální, kdyby každá velká civilizace měla v Radě bezpečnosti jedno křeslo. V současné době je mají pouze tři. Spojené státy prosadily členství Německa a Japonska, ale je jasné, že stálými členy se stanou jenom tehdy, pokud se jimi stanou i ostatní země. Brazílie navrhla pět nových stálých členů, byť bez práva veta: Německo, Japonsko, Indii, Nigčrii a sebe samu. To by však ponechalo 1 miliardu muslimů bez zastoupení, pokud by na sebe tuto odpovědnost nevzala

Nigérie. Z civilizačního hlediska by se stálými členy měly rozhodně stát Japonsko a Indie, stálé křeslo by měla mít i Afrika, Latinská Amerika a muslimský svět, které by si mezi sebou střídaly hlavní státy těchto civilizací, které by určily Organizace islámské konference, Organizace africké jednoty a Organizace amerických států (bez USA). Rovněž by bylo přiměřené z francouzského a britského křesla vytvořit jediné křeslo evropské, které by obsazovaly země vybrané Evropskou unií. Sedm civilizací by tak mělo každá jedno stálé křeslo a Západ by měl dvě, což by bylo rozdělení obecně reprezentující distribuci populace, bohatství a moci ve světě.

Spřízněnost civilizací

Někteří Američané prosazovali multikulturalismus doma, jiní prosazovali univerzalismus v zahraničí a další dělali obojí. Multikulturalismus doma představuje hrozbu pro Spojené státy a Západ; univerzalismus v zahraničí představuje hrozbu pro Západ a pro celý svět. Obě tyto formy jsou popřením jedinečnosti západní kultury. Globální monokulturalisté chtějí svět připodobnit Americe, domácí multikulturalisté chtějí Ameriku připodobnit světu. Multikulturní Amerika ale není možná, protože nezapadní Amerika by přestala být Amerikou. Multikulturní svět je nevyhnutelný, jelikož globální impérium je nemožné. Pro zachování Spojených států a Západu bude nezbytné obnovit západní identitu. Bezpečnost světa si žádá přijetí globální multikulturality.

Musí prázdnota západního univerzalizmu a skutečnosti globální kulturní rozrůzněnosti nevyhnutelně a neodvratně vést k morálnímu a kulturnímu relativismu? Když univerzalismus legitimuje imperialismus, legitimuje relativismus represí? Odpovědi na tyto otázky je opět ano i ne. Kultury jsou relativní; morálka je absolutní. Kultury, jak říká Michael Walzer, jsou „silné“: předepisují instituce a vzorce chování, které mají lidské bytosti vést po správných cestách v určité společnosti. Za touto maximalistickou morálkou se nachází „tenká“, minimalistická morálka, která je ztělesněním „opakujících se rysů partikulárních silných neboli maximálních moralit“. Minimální morální pojmy pravdy a spravedlnosti lze najít ve všech silných moralitách a nelze je od nich oddělit. Stejně tak existují jisté minimální morální „negativní příkazy, nejčastěji pravidla zakazující vraždu, podvod, týrání, utlačování a tyranství“. Lidi spojuje „spíše smysl pro společného nepřítele (nebo zlo) než oddanost společné kultuře“. Lidská společnost je „univerzální, jelikož je lidská, individuální, a protože to je společnost“. Někdy pochodujeme spolu s jinými, většinou jdeme osamoceni.¹⁹ Přesto se tato „tenká“ minimální morálka odvozuje od společné lidské situace a „univerzální dispozice“ lze nalézt ve všech kulturách.²⁰ Namísto propagování charakteristických znaků jedné civilizace, které jsou považovány za univerzální, si kulturní koexistence

žádá hledat to, co je společné většině civilizací. V multicivilizačním světě je konstruktivní cestou odmítnout univerzalizmus, přijmout rozrůzněnost a hledat společné rysy.

K významnému pokusu identifikovat tuto spřízněnost na velmi malém prostoru došlo počátkem devadesátých let v Singapuru. Singapurskou populaci tvoří přibližně 76 procent Číňanů, 15 procent Malajců a muslimů a 6 procent indických Hindů a Sikhů. V minulosti se vláda pokoušela mezi svými občany prosazovat „konfuciánské hodnoty“, ovšem současně trvala na tom, aby byl každý vzděláván v angličtině a plynule tento jazyk ovládal. V lednu 1989 prezident Wee Kim Wee při svém projevu v parlamentu poukázal na to, že 2,7 milionu obyvatel Singapuru je stále více vystavováno vnějším kulturním vlivům přicházejícím ze Západu, v důsledku čehož jsou v „těsném kontaktu s novými myšlenkami a technologiemi z ciziny“, ale zároveň s tím jsou „vystavováni cizímu životnímu stylu a hodnotám“. „Tradiční asijské ideje morálky, povinnosti a společnosti ustupují pozápadněnému, individualistickému a soběstřednému pohledu na život,“ varoval tehdy. Podle jeho názoru je nezbytné identifikovat ústřední hodnoty, které sdílejí různé singapurské etnické a náboženské komunity a „vyjadřují podstatu toho, co je to být občanem Singapuru“.

Prezident Wee navrhl čtyři takové hodnoty: „Větší důraz na společnost než na jedince, významná role rodiny coby stavebního kamene společnosti, řešení závažných problémů konsenzem namísto sporu, důraz na rasovou a náboženskou toleranci a harmonii.“ Jeho projev vyvolal širokou diskusi o singapurských hodnotách a o dva roky později spatřila světlo světa Bílá kniha, kde byla vyjádřena pozice vlády. V této knize byly uvedeny všechny čtyři hodnoty navrhované prezidentem, ale zde k nim přibyla ještě pátá, již byla podpora jednotlivce. Tento krok měl ve velké míře zdůraznit prioritní roli, již jednatel hraje v singapurské společnosti, na rozdíl od konfuciánských hodnot hierarchie a rodiny, jež by ve svých důsledcích mohly vést k nepotismu. Bílá kniha definovala „Sdílené hodnoty“ singapurské populace takto:

NÁROD PŘED (ETNICKOU) KOMUNITOU A SPOLEČNOST PŘED JEDNOTLIVCEM;

RODINA JAKO /ÁKLADNÍ JEDNOTKA SPOLEČNOSTI;

ÚCTA A PODPORA SPOLEČENSTVÍ VŮČI JEDNOTLIVCI;

KONSENSUS MÍSTO SOUPEŘENÍ; RASOVÁ A NÁBOŽENSKÁ HARMONIE.

Přestože se zmiňuje oddanost obyvatel Singapuru parlamentní demokracii a dokonalý systém vlády, zpráva *Sdílených hodnot* ze svého pole explicitně vylučuje politické hodnoty. Vláda zdůraznila, že Singapur je v „klíčových ohledech asijskou společností“ a takovou také musí zůstat. „Obyvatelé Singapuru nejsou ani Američané, ani Anglosasovci, přestože

mluví anglicky a chodí oblékáni po západním vzoru. Stanou-li se někdy v budoucnu Singapurci neodlišitelní od Američanů, Britů nebo Australanů, či ještě hůře, stanou se jejich ubohou imitací [tj. vznikne rozervaná země], ztratíme nad těmito západními společnostmi převahu, která nám umožňuje udržovat naši společnost internacionální."²¹)

Singapurský projekt byl ambiciózním a osvíceným pokusem definovat singapurskou kulturní identitu, kterou sdílejí jeho etnické a náboženské komunity a která jej odlišuje od Západu. Je jisté, že kdyby byl učiněn podobný výčet západních a zvláště amerických hodnot, mnohem větší důraz by byl položen na práva jednotlivce na úkor práva společenství, na svobodu projevu a pravdu vyvěrající ze střetu idejí, na politickou participaci, konkurenci a vládu zákona místo vlády zkušených, moudrých a zodpovědných vládců. Přesto však, byť by možná singapurské hodnoty nějak doplnili a některým dali menší prioritu, jen málo obyvatel Západu by tyto hodnoty zavrhl jako bezcenné. Existuje alespoň základní „tenká“ rovina morálky, něco, co je společné Asii i Západu. Navíc, jak také mnoho lidí již zdůraznilo, ať je lidstvo jakkoliv rozděleno sedmi hlavními náboženstvími (západní křesťanství, pravoslaví, hinduismus, buddhismus, islám, konfucia-nismus, taoismus), přesto mají klíčové hodnoty společné. Pokud má někdy dojít ke vzniku univerzální civilizace, stane se to na základě zkoumání a rozšiřování těchto společných hodnot. Tak k zásadě zdrženlivosti a zásadě společného zprostředkování přistupuje ještě třetí zásada nutná pro udržení míru v multivilizačním světě, a tou je *zásada spřízněnosti*: lidé ve všech civilizacích by měli hledat a rozšiřovat právě ty hodnoty, instituce a zvyky, které mají společné s národy ostatních civilizací.

Takováto snaha by přispěla nejenom k omezení civilizačních střetů, ale vedla by také k posílení Civilizace v singuláru (pro větší jasnost ji teď budeme psát s velkým písmenem). Singulární Civilizace se patrně vztahuje ke komplexnímu smíšení vyšších rovin morálky: náboženství, vědění, umění, filozofie, technologie, hmotného blahobytu a pravděpodobně i dalších věcí. Ty se pochopitelně nevyhnutelně neliší všechny najednou. Přesto mohou vědci identifikovat v dějinách civilizací vysoké a nízké úrovně Civilizace. Otázka tedy stojí: jak je možné zmapovat pokles a vzestup Civilizace v dějinách lidstva? Existuje obecný, sekulární trend překračující jednotlivé civilizace směrem k vyšším rovinám Civilizace? Pokud zde takový trend je, je produktem procesů modernizace, které zvyšují nadvládu člověka nad svým okolím, a tak dávají vzniknout stále vyšším rovinám technologické vyspělosti a hmotného blahobytu? Je tak v moderní době vyšší úroveň modernity podmínkou k vyšší rovině Civilizace? Nebo se rovina Civilizace primárně různí v dějinách každé jednotlivé civilizace?

Tento problém je dalším projevem debaty o tom, mají-li dějiny lineární nebo cyklickou povahu. Je možné, že modernizace a vývoj lidstva vyvolaný větším vzděláním, povědomím o lidské společnosti a porozuměním této společnosti i prostředí, v němž existuje, měl za následek pohyb směrem ke stále vyšším rovinám Civilizace. Nebo mohou úrovně Civilizace jednoduše odrážet fáze ve vývoji civilizací. Když nějaká civilizace vzniká, její lidé obvykle bývají plní síly, dynamičtí, brutální, schopní velkých přesunů a expanzí. S tím, jak se civilizace vyvíjí, stává se usudlejší a vznikají techniky a postupy, které ji činí Civilizovanější. Když opadá soupeření mezi její ústředními prvky a vzniká univerzální stát, civilizace dosahuje nejvyšší úrovně Civilizace - svého „zlatého věku“; morálka, výtvarná umění, literatura, filozofie, technologie a vojenské, ekonomické a politické schopnosti dosahují vrcholu. S tím, jak civilizace upadá, upadá rovněž rovina Civilizace, až zmizí pod náporom jiné rozvíjející se civilizace na nižší rovině Civilizace. Modernizace obecně zvyšovala materiální úroveň Civilizace po celém světě. Ale zvyšovala také její morální a kulturní dimenzi? Zdá se, že v některých případech tomu tak je. Otroctví, mučení, zneužívání osob se stávaly v dnešním světě stále méně přijatelnými. To je však pouze důsledek vlivu západní civilizace na ostatní kultury, a tak otázkou je, zda s úpadkem západní civilizace dojde k morálnímu obratu. V devadesátých letech najdeme mnoho důkazů podpírajících paradigma „naprostého chaosu“ ve světovém dění: globální zhroucení zákona a řádu, rozvrácené státy, rostoucí anarchie v mnoha částech světa, globální vlna zločinnosti, nadnárodní mafie a drogové kartely, růst drogové závislosti v mnoha společnostech, obecné oslabení rodiny, úpadek důvěry a společenské solidárnosti v mnoha zemích, etnické, náboženské a civilizační násilí plus vláda zbraní panující ve velké části světa. V jednom městě po druhém - Moskvě, Riu de Janeiru, Bangkoku, Šanghaji, Londýně, Římu, Varšavě, Tokiu, Johannes-burgu, Dillí, Karáčí, Káhiře, Bogotě, Washingtonu — se zdá, že vládne zločin a základní prvky Civilizace mizí v nenávratnu. Lidé hovoří o globální krizi autority. Vzestupu nadnárodních korporací vyrábějících hospodářské produkty se stále více vyrovnává vzestup nadnárodních mafií, drogových kartelů a teroristů agresivně napadajících Civilizaci, která, zdá se, v některých částech světa mizí (Afrika, Latinská Amerika, bývalý Sovětský svaz, jižní Asie, Blízký východ) a v jiných (Čína, Západ, Japonsko) je rovněž vystavena vážným útokům. Zdá se, že na globální úrovni Civilizace ustupuje barbarismu, čímž vzniká obraz nebývalého fenoménu, globální Doby temna, která se možná snáší na lidstvo.

V padesátých letech varoval Lester Pearson, že lidstvo vstupuje do „doby, kdy různé civilizace budou muset žít vedle sebe v míru, učit se jedna od

druhé, studovat vzájemně svou historii, ideály, umění a kultury, a tak navzájem obohacovat své životy. Alternativou v tomto přelidněném malém světě je nedorozumění, napětí, střet a katastrofa."²² Budoucnost míru i Civilizace závisí na porozumění a kooperaci mezi politickými, duchovními a intelektuálními vůdci hlavních světových civilizací. Ve střetu civilizací budou evropské státy stát bok po boku, anebo každý sám. Ve velkém střetu, globálním „skutečném“ střetu mezi Civilizací a barbarstvím budou velké civilizace světa se svými úspěchy na poli náboženství, umění, literatury, filozofie, vědy, technologie, morálky a slitování rovněž stát buď bok po boku, nebo každá sama. V rodící se době jsou střety civilizací největší hrozbou pro světový mír, a nejjistější zárukou před globální válkou je proto mezinárodní řád založený na civilizacích.

Poznámky

Kapitola 1

¹¹ Henry A. Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994], s. 23-24.

²⁾ Výraz H. D. Greenwaye, *Boston Globe*, 3. prosince 1992, s. 19.

³⁾ Václav Havel „The New Measure of Man“, *New York Times*, 8. srpna 1994, s. A27; Jacques Delors, „Questions Concerning European Security,“ Address, International Institute for Strategic Studies, Brusel, 10. září 1993, s. 17-18.

⁴⁾ Thomas S. Kuhn, *Struktura vědeckých revolucí*, (překlad Tomáš Jeníček, OIKOYMENH, Praha 1997), s. 35.

⁵⁾ John Lewis Gaddis, „Toward the Post-Cold War World,“ *Foreign Affairs*, 70 (jaro 1991), s. 101; Judith Goldstein a Robert O. Keohane, „Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework“, in: Goldstein a Keohane (ed.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change* (Ithaca: Cornell University Press, 1993), s. 8-17.

⁶⁾ Francis Fukuyama, „The End of History“, *The National Interest*, 16 (léto 1989), s. 4, 18.

⁷⁾ Proslav prezidenta Roosevelta v Kongresu 1. března 1945, „Address to the Congress Reporting on the Yalta Conference,“ in: Samuel I. Roseman (ed.), *Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt* (New York: Russell and Russell, 1969), XIII, s. 586.

⁸⁾ Srov. Max Singer a Aaron Wildavsky, *The Real World Order Zones of Peace, Zones of Turmoil* (Chatham, NJ: Chatham House, 1993); Robert O. Keohane a Joseph S. Nye, „Introduction: The End of Cold War in Europe“, in Keohane, Nye a Stanley Hoffmann (ed.), *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), s. 6; James M. Goldgeier a Michael McFaul, „A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era“, International Organization, 46 (jaro 1992), s. 467-491.

¹⁾ Srov. F. S. C. Northrop, *The Meeting of East and West: An Inquiry Concerning World Understanding* (New York: Macmillan, 1946).

- ¹⁰⁾ Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978), s. 43-44.
- ¹¹⁾ Srov. Kenneth N. Waltz, „The Emerging Structure of International Politics“, *International Security*, 18 (podzim 1993), s. 44-79; John J. Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War“, *International Security*, 15 (léto 1990), s. 5-56.
- ¹²⁾ Funkci vestfálského míru jakožto takového mezníku zpochybnil Stephen D. Krasner. Srov. Stephen D. Krasner, „Westphalia and All That“, in: Goldstein a Keohane (ed.), *Ideas and Foreign Policy*, s. 235-264.
- ¹³⁾ Zbigniew Brzezinski, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentieth-first Century* (New York: Scribner, 1993); Daniel Patrick Moynihan, *Pandaemonium: Ethnicity in International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1993); srov. rovněž Robert Kaplan „The Coming Anarchy“, *Atlantic Monthly*, 273 (Únor 1994), s. 44-76.
- ¹⁴⁾ Srov. *New York Times*, 1. února 1993, s. 1, 14; Gabriel Schoenfeld, „Outer Limits“, *Post-Soviet Prospects*, 17 (leden 1993), s. 3, citující údaje ruského Ministerstva obrany.
- ¹⁵⁾ srov. Gaddis „Toward the Post-Cold War World“; Benjamin R. Barber, „Jihad vs. McWorld“, *Atlantic Monthly* 269 (březen 1992), s. 53-63 a *Jihad vs. McWorld* (New York: Times Books, 1995); Hans Mark, „After Victory in the Cold War: The Global Village or Tribal Warfare“, v J. J. Lee and Walter Korter (eds.) *Europe in Transition: Political, Economic, and Security Prospects for the 1990s* (LBJ School of Public Affairs, University of Texas, Austin, březen 1990), s. 19-27.
- ¹⁶⁾ John M. Mearsheimer, „The Case for a Nuclear Deterrent“, *Foreign Affairs*, 72 (léto 1993), s. 54.
- ¹⁷⁾ Lester B. Pearson, *Democracy in World Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1955), s. 82-83.
- ¹⁸⁾ Zcela nezávisle na něm přišel Johan Galtung s analýzou, která se s ním shoduje v tom, že vnímá významnost sedmi nebo osmi hlavních civilizací a ústředních států těchto civilizací pro světovou politiku, srov. Johan Galtung „The Emerging Conflict Formations“, in: Katharine a Majid Tehranian (eds.), *Restructuring for World Peace: On the Threshold of the Twenty-first Century* (Cresskill NJ: Hampton Press, 1992), s. 23-24. Galtung nachází ve světě sedm regionálně-kulturních seskupení, v nichž má vždy hegemonii jedna velmoc: Spojené státy, Evropské společenství, Japonsko, Čína, Rusko, Indie a „islámské jádro“. Mezi další autory, kteří počátkem devadesátých let přišli s podobnou hypotézou o civilizacích, patří: Michael Lind, „American as an Ordinary Country“, *American Enterprise*, 1 (září/říjen 1990), s. 19-23; Barry Buzan, „New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century“, *International Affairs*, 67 (1991), s. 441, s. 448-449; Robert Gilpin, „The Cycle of Great Powers: Has It Finally Been Broken?“ (Princeton University; nepublikovaná přednáška, 19. května 1993), s. 6 nn.; William S. Lind, „North-South Relations: Returning to a World of Cultures in Conflict“, *Current World Leaders*, 35 (prosinec 1992), s. 1073-1080 a „Defending Western Culture“, *Foreign Policy*, 84 (podzim 1994), s. 40-50; „Looking Back from 2992: A World History, kap. 13: The Disastrous 21st Century“, *Economist* 26. prosince 1992 - 8. ledna 1993, s. 17-19; „The New World Order: Back to the Future“, *Economist*, 8. ledna 1994, s. 21-23; „A Survey

of Defence and the Democracies", *Economist*, 1. září 1990; Zsolt Rostovanyi, „Clash of Civilizations and Cultures: Unity and Disunity of World Order", (nepublikovaná přednáška, 29. března 1993); Michael Vlahos, „Culture and Foreign Policy", *Foreign Policy*, 82 (jaro 1991), s. 59-78; Donald J. Puchala, „The History of the Future International Relations", *Ethics and International Affairs*, 8 (1994), s. 177-202; Mahdi Elmandjra, „Cultural Diversity: Key to Survival in Future", (přednáška pronesená na Prvním mexickém kongresu o studiu budoucnosti, Mexico City, září 1994). V roce 1991 vydal Elmandjra knihu v arabštině, která se následujícího roku objevila ve francouzském překladu pod názvem *Première Guerre Civilisationnelle* (Casablanca: Ed. Toubkal, 1982, 1994).

¹⁾ Fernand Braudel, *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), s. 210-211.

Kapitola 2

" „Světové dějiny jsou dějinami velkých kultur." Oswald Spengler, *Decline of the West* (New York: A. A. Knopf, 1926-1928), II, s. 170. Mezi nejdůležitější díla těchto vědců, která analyzují povahu a dynamiku civilizací, patří: Max Weber, *The Sociology of Religion* (Boston: Beacon Press, trans. Ephraim Fischhoff, 1968); Emile Durkheim and Marcel Mauss, „Note on the Notion of Civilization", *Social Research*, 38 (1971), s. 808-813; Oswald Spengler, *Decline of the West*; Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics* (New York: American Book Co., 4 vols., 1937-1985); Arnold Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 12 vols., 1934-1961); Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie* (Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N. V., 1935); A. L. Kroeber, *Configuration and Culture Growth* (Berkeley: University of California Press, 1944) a *Style and Civilizations* (Westport, CT: Greenwood Press, 1973); Philip Bagby, *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations* (London: Longmans, Green, 1958); Carrol Qdingley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (New York: Macmillan, 1961); Rushton Coulborn, *The Origin of Civilized Societies* (Princeton: Princeton University Press, 1959); S. N. Eisenstadt, „Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics", *British Journal of Sociology*, 32 (červen 1981), s. 155-181; Fernand Braudel, *History of Civilizations* (New York: Allen Lane — Penguin Press, 1994) a *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Adda Bozemanova, „Civilizations Under Stress", *Virginia Quarterly Review*, 51 (zima 1975), s. 1-18, *Strategic Intelligence and Statecraft* (Washington: Brassey's (US), 1992) a *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994); Christopher Dawson, *Dynamics of World History* (LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co. 1978) a *The Movement of World Revolution* (New York: Sheed and Ward, 1959); Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Felipe Fernandez-Armesto, *Millennium: A History of the Last Thousand Years* (New York: Scribners, 1995). K těmto dílům by šlo nakonec přiřadit tragicky poznamenanou knihu Louise Hartze, *A Synthesis of World History* (Zurich: Humanity Press, 1983), která s „pozoruhodnou jasností", jak poznamenal

Samuel Beer, „předvídá rozdělení lidstva, které je velmi podobné tomu dnešnímu, tj. na pět velkých ‚kulturních oblastí‘: křesťanství, islám, hinduismus, konfucianismus a Afriku.“ Memorial Minute, Louis Hartz, *Harvard University Gazette*, 89 (27. května 1994). Nepostradatelným shrnutím problematiky a úvodem do analýzy civilizací je: Matthew Mělko, *The Nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargent, 1969). Za užitečné připomínky rovněž vděčím kritické reakci na můj článek ve *Foreign Affairs*, kterou byla přednáška Haywarda W. Alkera, „If Not Huntington's ‚Civilizations‘, Then Whose?“ (nepublikovaná přednáška, Massachusetts Institute of Technology, 25. března 1994).

²¹ Braudel, *On History*, s. 177-181, 212-214, a *History of Civilizations*, s. 4-5; Gerrit W. Gong, *The Standard of „Civilization“* v International Society (Oxford: Clarendon Press, 1984), 81nn., 97-100; Wallerstein *Geopolitics and Geoculture*, s. 160nn. a 215nn.; Arnold J. Toynbee, *Study of History*, X, 274-275 a *Civilization on Trial* (New York: Oxford University Press, 1948), s. 24.

³⁾ Braudel *On History*, s. 205. Pro širší pohled na definici kultury a civilizace a zvláště jejich německé rozlišení viz.: A. L. Kroeber a Clyde Kluckhohn, *Cultu re: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Cambridge: Papers of the Peabody Museum of American and Ethnology, Harvard University, Vol. XLVII, No. 1, 1952), na různých místech, ale zvláště na s. 15-29.

⁴¹ Bozeman, „Civilizations Under Stress“, s. 1.

⁵⁾ Durkheim a Mauss, „Notions of Civilization“, s. 811; Braudel *On History*, s. 177, 202; Mělko, *Nature of Civilizations*, s. 8; Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*, s. 215; Dawson, *Dynamics of World History*, s. 51, 402; Spengler *Decline of the West*, I, s. 31. Je pozoruhodné, že *International Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan and Free Press, ed. David L. Sills, 17 svazků, 1968) neobsahuje žádné samostatné heslo „civilizace“. O pojmu civilizace (v singuláru) se pojednává v hesle nazvaném „Urbanistická revoluce“, zatímco civilizace (v plurálu) jsou zmíněny v hesle nazvaném „Kultura“.

⁶⁾ Hérodotos, *Perské války* (Harmonsworth, England: Penguin Books, 1972), s. 543-544.

⁷⁾ Edward A. Tiryakian, „Reflections on the Sociology of Civilizations“, *Sociological Analysis*, 35 (léto 1974), 125.

⁸⁾ Toynbee, *Study of History*, I, 455, citováno v Mělko, *Nature of Civilizations*, s. 8-9 a Braudel, *On History*, s. 202.

⁹⁾ Braudel, *History of Civilizations*, s. 35 a *On History*, s. 209-210.

¹⁰⁾ Bozemanová, *Strategic Intelligence and Statecraft*, s. 26.

¹¹⁾ Quigley, *Evolution of Civilizations*, s. 146nn; Mělko, *Nature of Civilizations*, s. 101nn. Viz. D. C. Sommervell, „Argument“ v jeho výběru z knihy Arnolda J. Toynbeeho, *A Study of History*, svazky I-VI (Oxford: Oxford University Press, 1946), s. 569nn.

¹²⁾ Lucian W. Pye, „China: Erratic State, Frustrated Society“, *Foreign Affairs*, 69 (podzim 1990), 58.

¹³⁾ Viz Quigley, *Evolution of Civilizations*, kap. 3, zvláště s. 77, 84; Max Weber, „The Social Psychology of the World Religions“ v From Max Weber: *Essays in Sociology* (London: Routledge, trans. and ed. II. H. Gerth a C. Wright Mills, 1991), s. 267; Bagby, *Culture and History*, s. 165-174; Spengler, *Decline of the West II*,

31nn.; Toynbee, *Study of History* I, 133; XII, 546-547; Braudel, *History of Civilizations*, na různých místech; McNeil, *The Rise of the West*, na různých místech; Rostovani, „Clash of Civilizations“, s. 8-9.

¹⁴> Melko, *Nature of Civilizations*, s. 133.

¹⁵> Braudel, *On History*, s. 226.

¹⁶) Důležitým příspěvkem k těmto knihám je v devadesátých letech studie Claudia Velize, jenž zná dobře obě dvě kultury, *The New World of the Gothic Fox* (Berkeley: University of California Press, 1994).

¹⁷) Viz Charles A. a Mary R. Beardovi, *The Rise of American Civilization* (New York, Macmillan, 2 svazky, 1927) a Max Lerner, *America as a Civilization* (New York: Simon & Schuster, 1957). Lerner patrioticky tvrdí: „Ať tak či tak, Amerika je tím, čím je — je kulturou sama o sobě, obsahuje mnoho zřetelných známek vlastní moci a významu a řadí se vedle Říma a Řecka k jedněm z nejvýraznějších civilizací v dějinách lidstva.“ Nicméně i on přiznává: „Skoro v žádné velké teorii dějin není místa pro pojetí Ameriky jako samostatné civilizace.“ (s. 58-59)

¹⁸) O roli, kterou sehrály fragmenty evropské civilizace při vzniku nových společností v Severní Americe, Latinské Americe, jižní Africe a Austrálii viz Louis Hartz, *The Founding of New Societies: Studies in the History of the United States, Latin America, South Africa, Canada and Australia* (New York: Harcourt, Brace & World, 1964).

¹⁹) Dawson, *Dynamics of World History*, s. 128, viz také Mary C. Bateson, „Beyond Sovereignty: An Emerging Global Civilization“, v R. B. J. Walker and Saul H. Mendlovitz (ed.), *Contending Sovereignities: Redefining Political Community* (Boulder: Lynne Rienner, 1990), s. 148-149.

²⁰) Toynbee klasifikuje jak lámaistický, tak therevádový buddhismus jako fosilní civilizace, *Study of History*, I, 35, 91-92.

²¹) Viz například Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993); Toynbee, *Study of History*, kap. IX, „Contacts between Civilizations in Space (Encounters between Contemporaries)“, VIII, 88 nn; Benjamin Nelson, „Civilizational Complexes and Intercivilizational Encounters“, *Sociological Analysis*, 34 (léto 1973), 79-105.

²²) S. N. Eisenstadt, „Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics“, *British Journal of Sociology*, 32 (červen 1981), 157 a „The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics“, *Archives Europeennes de Sociologie*, 22 (No. 1, 1982), 298. Viz rovněž Benjamin I. Schwartz, „The Age of Transcendence in Wisdom, Revolution, and Doubt: Perspectives on the First Millennium B. C.“, *Daedalus*, 104 (jaro 1975), 3. Pojem axiální doby pochází z díla Karla Jaspersa *Vorn Ursprung und Ziel der Geschichte* (Zurich: Artemisverlag, 1949).

²³) Toynbee, *Civilizations on Trial*, s. 69. Cf. William H. McNeill, *The Rise of the West*, s. 295-298. McNeill zdůrazňuje míru, do které s příchodem křesťanské éry „organizované obchodní stezky jak na souši, tak na moři... spojily čtyři hlavní kultury kontinentu“.

²⁴) Braudel, *On History*, s. 14:.....kulturní vliv přicházel v malých dávkách, zpožděný délkou a namáhavostí cest, které museli cestující urazit. Pokud máme důvč-

řovat historikům, pak čínská móda období dynastie Tang (618-907) se šířila tak

pomalu, že na ostrov Kypr a nádherný dvůr v Lusignanu dorazila až v patnáctém století. Odtud se díky rychlosti středozevního obchodu již rychleji dostala do Francie a na výstřední dvůr Karla VI., kde se HENNINS a boty s protáhlou špičatou špičkou staly velice populární — byly tehdy již pouhým dědictvím dávno zaniklého světa — stejně jako nás zasahuje světlo již zaniklých hvězd."

²⁵> Viz Toynbee, *Study of History*, VIII, 347-348.

²⁶> McNicill, *Rise of the West*, s. 547.

Kapitola 3

¹ V. S. Naipaul, „Our Universal Civilization“, The 1990 Wriston Lecture, The Manhattan Institute, *New York Review of Books*, 30. října 1990, s. 20.

²> Srov. James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993); Michael Walzer, *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994), zejména kapitoly 1 a 4; pro stručné shrnutí srov. Frances V. Harbour, „Basic Moral Values: A Shared Core“, *Ethics and International Affairs*, 9 (1995), s. 155-170.

³¹ Václav Havel, „Civilization's Thin Veneer“, *Harvard Magazine*, 97 (červenec — srpen 1995), s. 32.

⁴ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977), s. 317.

⁵ John Rockwell, „The New Colossus: American Culture as Power Export“, a rovněž kolektiv autorů, „Channel-Surfing Through U. S. Culture in 20 Lands“, *New York Times*, 30. ledna 1994, část 2, s. Inn; David Rieff, „A Global Culture“, *World Policy Journal*, 10 (zima 1993-1994), s. 73-81.

⁶> Michael Vlahos, „Culture and Foreign Policy“, *Foreign Policy*, 82 (jaro 1991), s. 69; Kishore Mahbubani, „The Dangers of Decadence: What the Rest Can Teach the West“, *Foreign Affairs*, 72 (září/říjen 1993) s. 12.

⁷¹ Aaron L. Friedberg, „The Future of American Power“, *Political Science Quarterly*, 109 (jaro 1994), s. 15.

^{8*} Richard Parker, „The Myth of Global News“, *New Perspectives Quarterly*, 11 (zima 1994), s. 41-44; Michael Gurevitch, Mark R. Levy a Itzhak Roeh, „The Global Newsroom: convergences and diversities in the globalization of television news“, in: Peter Dahlgreen, Colin Sparks (ed.), *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media* (London: Routledge, 1991), s. 215.

⁹> Ronald Dore, „Unity and Diversity in World Culture“, in: Hedley Bull and Adam Watson (ed.), *The Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984), s. 423.

¹⁰ Robert L. Bartley, „The Case for Optimism - The West Should Believe in Itself“, *foreign Affairs*, 72 (září/říjen 1993), s. 16.

¹¹¹ Srov. Joshua A. Fishman, „The Spread of English as a New Perspective for the Study of Language Maintenance and Language Shift“, in: Joshua A. Fishman, Robert L. Cooper a Andrew W. Conrad, *The Spread of English as an Additional Language* (Rowley, MA: Newbury House, 1977), s. 108nn.

¹²> Fishman, „Spread of English as a New Perspective“, s. 118-119

¹⁵, Randolf Quirk, in: Braj B. Kachru, *The Indianization of English* (Delhi: Oxford, 1983), s. ii; R. S. Gupta a Kapil Kapoor (ed.), *English in India — Issues and Problems* (Delhi: Academic Foundation, 1991), s. 21. Cf. Sarvepalli Gopal

„The English Language in India", *Encounter*, 73 (červenec/srpen), s. 16, podle kterého „hovří tím či oním druhem angličtiny na 35 milionů Indů", World Bank, *World Development Report 1985, 1991* (New York: Oxford University Press), tabulka 1.

¹⁴¹ Kapoor a Gupta, „Introduction", in: Gupta a Kapoor (ed.), *English in India*, s. 21; Gopal, „English Language", s. 16.

¹⁵> Fishman, „Spread of English as a New Perspective", s. 115.

¹⁶) Srov. *Newsweek*, 19. července 1993, s. 22.

¹⁷) Cituje R. N. Srivastava a V. P. Sharma, „Indian English Today", in: Gupta a Kapoor (ed.), *English in India*, s. 191; Gopal, „English Language", s. 17.

¹⁸) *New York Times*, 16. července 1993, s. A9; *Boston Globe*, 15. července 1993, s. 13. ¹⁴⁾ Mimo odhady ve *World Christian Encyclopaedia* srov. rovněž Jean Bourgeois-

-Pichat, „Le nombre des homines: Etat et prospective", v Albert Jacquard et al., *Les Scientifiques parlent* (Paris: Hachette, 1987), s. 140, 143, 151 a 154-156.

²⁰) Edward Said o V. S. Naipaulovi, cituje Brent Staples, „Con Men and Conquerors", *New York Times Book Review*, 22 května 1994, s. 42.

²¹) A. G. Kenwood a A. L. Lougheed, *The Growth of the International Economy 1820-1900* (London: Routledge, 3. vydání, 1992), s. 78-79; Angus Maddison, *Dynamic Forces in Capitalist Development* (New York: Oxford University Press, 1991), s. 326-327; Alan S. Blinder, *New York Times*, 12. března 1995, s. 5E.

²²) David M. Rowe, „The Trade and Security Paradox in International Politics", (nepublikovaný rukopis, Ohio State University, 15. září 1994), s. 16.

²³) Dále C. Copeland, „Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations", *International Security* 20 (jaro 1996), s. 25.

²⁴) William J. McGuire a Claire V. McGuire, „Content and Process in the Experience of Self", *Advances in Experimental Social Psychology*, 21 (1988), s. 102.

²⁵) Donald L. Horowitz, „Ethnic Conflict Management for Policy-Makers", in: Joseph V. Montville a Hans Binnendijk (ed.), *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies* (Lexington, MA: Lexington Books, 1990), s. 121.

²⁰⁾ Roland Robertson, „Globalization Theory and Civilizational Analysis", *Comparative Civilizations Review*, 17 (podzim 1987), s. 22; Jeffrey A. Shad Jr., „Globalization and Islamic Resurgence", *Comparative Civilization Review*, 19 (podzim 1988), s. 67.

²⁷) Srov. Cyril E. Black, *The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History* (New York: Harper and Row, 1966), s. 1-34; Reinhard Bendix, „Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, 9 (duben 1967), s. 292-293.

²⁸> Fernand Braudel, *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), s. 213.

²¹⁾ Literaturní o charakteristických rysech západní civilizace je pochopitelně mnoho. Me/i jinými srov. William H. McNeill, *Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Braudel, *On History*, stejně jako jeho ranější díla; Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). Karl W. Deutsch vypracoval přehledné, stručné a velmi

podnětné srovnání Západu a dalších devíti civilizací s ohledem na dvacet jedna geografických, kulturních, ekonomických, technologických, společenských a politických faktorů zdůrazňujících míru, kterou se Západ od ostatních civilizací odlišuje. Srov. Karl W. Ueutsch, „On Nationalism, World Regions, and the Nature of the West”, in: Per Torsvik (ed.), *Mobilization, Center-Periphery Structures, and Nation-building: A Volume in Commemoration of Stein Rokkan* (Bergen: Universitetsforlaget, 1981), s. 51-93. Pro stručnou sumarizaci charakteristických rysů Západu v šestnáctém století srov. Charles Tilly, „Reflections on the History of European State-making”, in: Tilly (ed), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975) s. 18nn.

³⁰⁾ Deutsch, „Nationalism, World Regions, and the West”, s. 77.

³¹⁾ Srov. Robert D. Putman, *Making Democracy Work: Civil Traditions in Modern Italy* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 121 nn.

³²⁾ Deutsch, „Nationalism, World Regions and the West”, s. 78. Srov. rovněž Stein Rokkan, „Dimensions of State Formation and Nation-building: A possible Paradigm for Research on Variations within Europe”, in: Charles Tilly, *The formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 576, a Putnam, *Making Democracy Work*, s. 124-127.

^{33*)} Geert Hofstede, „National Cultures in Four Dimensions: A Research-based Theory of Cultural Differences among Nations, „*International Studies of Management and Organization*”, 13 (1983), s. 52.

³⁴⁾ Harry C. Triandis, „Cross-Cultural Studies of Individualism and Collectivism”, in: Nebraska Symposium on Motivation 1989 (Lincoln: University of Nebraska Press, 1990), s. 44-133, a *New York Times*, 25. září 1990, s. 41. Srov. rovněž George S. Lodge a Ezra F. Vogel (cd), *Ideology and National Competitiveness: An Analysis of Nine Countries* (Boston: Harvard Business School Press 1987), passim.

³⁵⁾ Diskuse o interakci mezi kulturami mají téměř vždy jednu z těchto typologických variant. Srov. Arnold J. Toynbee, *Study of History* (London, Oxford University Press, 1935-61), II, s. 187nn., VIII, s. 152-153, s. 214; John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York, Oxford University Press, 1992), s. 53-62; Daniel Pipes, *In the Path of God: Islam and Political Power* (New York, Basic Books, 1983) s. 105-142.

³⁶⁾ Pipes, *Path of God*, s. 349.

³⁷⁾ William Pfaff, „Reflections: Economic Development”, *New Yorker*, 25. prosince 1978, s. 47.

³⁸⁾ Pipes, *Path of God*, s. 197-198.

³⁹⁾ AH Al-Amin Mazrui, *Cultural forces in World Politics* (London: James Currey, 1990), s. 4-5.

⁴⁰⁾ Esposito, *Islamic Threat*, s. 55; obecně srov. take s. 55-62 a Pipes, *Path of God*, s. 114-120.

•“) Rainer C. Baum, „Authority and Identity - The Invariance Hypothesis II”, *Zeitschrift für Soziologie*, 6 (leden 1997), s. 5-28.

⁴²⁾ Srov. Adda B. Bozeman, „Civilizations Under Stress”, *Virginia Quarterly Review*, 51 (zima 1975), s. 5nn; Leo Frobenius, *Paideuma: Umrisse einer Kultur- und See-lenhre* (Mnichov: C. H. Beck, 1921), s. linn; Oswald Spengler, *The Decline of the West* (New York: Alfred A. Knopf, 2 vols., 1926, 1928), II, s. 7.

⁴³⁾ Bozeman, „Civilizations Under Stress", s. 7.

⁴⁴⁾ William E. Naff, „Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan", *Comparative Civilizations Review*, 13/14 (podzim 1985/jaro 1986), s. 222.

⁴⁵¹⁾ David E. Apter, „The Role of Traditionalism in the Political Modernization of Ghana and Uganda", *World Politics*, 13 (říjen 1960), s. 47-68.

^{46>} S. N. Eisenstadt, „Transformation of Social, Political and Cultural Orders in Modernization", *American Sociological Review*, 30 (říjen 1965), s. 659-673.

^{47>} Pipes, *Path of God*, s. 107, 191.

^{4K>} Braudel, *On History*, s. 212-213.

Kapitola 4

^{1>} Jeffery Barnett, „Exclusion as National Security Policy", *Parameters*, 24 (jaro 1994), s. 54.

^{2>} Aaron L. Friedberg, „The Future of American Power", *Political Science Quarterly*, 109 (jaro 1994), s. 20-21.

^{3>} Medley Bull, „The Revolt Against the West", in: Medley Bull a Adam Watson (ed.), *Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984), s. 219.

^{4>} Barry G. Buzan, „New Patterns of Global Security in the Twentieth-first Century", *International Affairs*, 67 (červenec 1991), s. 451.

^{5>} *Project 2025* (draft) 20. září 1991, s. 7; World Bank, *World Development Report 1990* (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 229, 244; *The World Almanac and Book of facts 1990* (Mahwah, NJ: Funk & Wagnalls, 1989), s. 539.

^{b>} United Nations Development Program, *Human Development Report 1994* (New York: Oxford University Press, 1994), s. 136-137, 207-211; World Bank, „World Development Indicators", *World Development Report 1984, 1986, 1990, 1994*; Bruce Russett et al., *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven: Yale University Press, 1994), s. 222-226.

⁷⁾ Paul Bairoch, „International Industrialization Levels from 1750 to 1980", *Journal of European Economic History*, 11 (podzim 1982), s. 296, 304.

^{K)} *Economist*, 15. května 1993, s. 83, cituje: International Monetary Fund, *World Economic Outlook*; „The Global Economy", *Economist*, 1. října 1994, s. 3-9; *Wall Street Journal*, 17. května 1993, s. A12; Nicholas D. Kristof, „The Rise of China", *Foreign Affairs*, 12 (listopad/prosinec 1993), s. 61; Kishore Mahbubani, „The Pacific Way", *Foreign Affairs*, 74 (leden/únor 1995), s. 100-103.

⁹⁾ International Institute for Strategic Studies, „Tables and Analyses", *The Military Balance 1994-95* (London: Brassey's, 1994).

10) *Project 2025*, s. 13; Richard A. Bitzinger, *The Globalization of Arms Production: Defense Markets in Transition* (Washington, D. C.: Defense Budget Project, 1993).

¹¹⁾ Joseph S. Nye, Jr., „The Changing Nature of World Power", *Political Science Quarterly*, 105 (léto 1990), s. 181-182.

¹²⁾ William H. McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963), s. 545.

¹³⁾ Ronald Dore, „Unity and Diversity in Contemporary World Culture", in: Bull a Watson (ed.), *Expansion of International Society*, s. 420-421.

¹⁴¹⁾ William E. Naff, „Reflections on the Question of 'East and West' from the

Point of View of Japan", *Comparative Civilizations Review*, 13/14 (podzim 1985/jaro 1986), s. 219; Arata Isozaki, „Escaping the Cycle of Eternal Resources", *New Perspectives Quarterly*, 9 (jaro 1992), s. 18.

¹⁵> Richard Sission, „Culture and Democratization in India", in: Larry Diamond, *Political Culture and Democracy in Developing Countries* (Boulder: Lynnc Rienner, 1993), s. 55-61.

¹⁶ Graham E. Fuller, „The Appeal of Iran", *National Intersei*, 37 (podzim 1994), s. 95.

¹⁷ Eisuke Sakakibara, „The End of Progressivism: A Search for New Goals", *Foreign Affairs*, 74 (září/říjen 1995), s. 8-14.

¹⁸ T. S. Eliot, *Idea of a Christian Society* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1940), s. 64.

¹⁹ Gilles Kepel, *Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, trans. Alan Braley 1994), s. 2.

²⁰> George Weigel, „Religion and Peace: An Argument Complexified", *Washington Quarterly*, 14 (jaro 1991), s. 27.

²¹ James H. Billington, „The Case for Orthodoxy", *Nerv Republic*, 30. května 1994, s. 26; Suzanne Massie, „Back to the Future", *Boston Globe*, 28. března 1993, s. 72.

²² *Economist*, 8. ledna 1993, s. 46; James Rupert, „Dateline Tashkent: Post-Soviet Central Asia", *Foreign Policy*, 87 (léto 1992), s. 180.

²³ Farced Zakaria, „Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", *foreign Affairs*, 73, (březen/duben 1994), s. 118.

²⁴ Hassan Al-Turabi, „The Islamic Awakening's Second Wave", *New Perspectives Quarterly*, 9 (léto 1992), s. 52-55; Ted G. Jelen, *The Political Mobilization of Religious Belief* (New York: Praeger, 1991), s. 55nn.

²⁵ Bernard Lewis, „Islamic Revolution", *New York Review of Books*, 21. ledna 1988, s. 47; Kepel, *The Revenge of God*, s. 82.

²⁶ Sudhir Kakar, „The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict" (nepublikovaný rukopis), kap. 6, „A New Hindu Identity", s. 11.

²⁷ Suzanne Massie, „Back to the Future", s. 72; Rupert, „Dateline Tashkent", s. 180.

²⁸ Rosemary Radford Ruther, „A World on Fire with Faith", *New York Times Book Review*, 26. ledna 1992, s. 10; William H. McNeill, „Fundamentalism and the World of the 1990s", in: Marin E. Marty a R. Scott Appleby, (ed.) *Fundamentalisms and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), s. 561.

²⁴ *New York Times*, 15. ledna 1993, s. A9; Henry Clement Moore, *Images of Development: Egyptian Engineers in Search of Industry* (Cambridge: M. I. T. Press, 1980), s. 227-228.

^w) Henry Scott Stokes, „Korea's Church Militant", *New York Times Magazine*, 28. listopadu 1972, s. 68.

³¹ Rev. Edward J. Dougherty, S. J., *New York Times* 4. července 1993, s. 10; Timothy Goodman, „Latin America's Reformation", *American Enterprise*, 2 (červenec - srpen 1991), s. 43; *New York Times*, 11. července 1993, s. 1; *Time*, 21. ledna

1991, s. 69.

^{12>} *Economist*, 6. května 1989, s. 23; 11. listopadu 1989, s. 41; *Times* (Londýn), 12. dubna 1990, s. 12; *Observer*, 27. května 1990, s. 18.

"> *New York Times*, 16. července 1993, s. A9; *Boston Globe*, 15. července 1993, s. 13.

^{34>} Viz Mark Juergensmeyer, *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State* (Berkeley: University of California Press, 1993).

^{35>} Zakaria, „Conversation with Lee Kuan Yew“, s. 118; al-Turabi, „Islamic Awakening's Second Wave“, s. 53. Viz Terrance Carroll, „Secularization and States of Modernity“, *World Politics*, 36 (duben 1984), s. 362-382.

^{31*} John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York: Oxford University Press, 1992), s. 10.

³⁷⁾ Regis Debray, „God and the Political Planet“, *New Perspectives Quarterly*, 11 (jaro 1994), s. 15.

³⁸⁾ Esposito, *Islamic Threat*, s. 10; Gilles Kepel citovaný in: Sophie Lannesova, „La revanche de Dieu - Interview with Gilles Kepel“, *Geopolitique*, 33 (jaro 1991), s. 14; Moore, *Images of Development*, s. 214-216.

^{3y)} Juergensmeyer, *The New Cold War*, s. 71; Edward A. Gargan, „Hindu Rage Against Muslims Transforming Indian Politics“, *New York Times*, 17. září 1993, s. A1; Khushwaht Singh, „India, the Hindu State“, *New York Times*, 3. srpna 1993, s. A17.

⁴⁰⁾ Dore in: Bull a Watson, (ed.) *Expansion of International Society*, s. 411; McNeill in: Marty a Appleby, (cd.) *Fundamentalism and Society*, s. 569.

Kapitola 5

" Kishore Mahbubani, „The Pacific Way“, *Foreign Affairs*, 74 (leden/únor 1995), s. 100-103; IMD Executive Opinion Survey, *Economist*, 6. května 1995, s. 5;

World Bank, *Global Economic Prospects and the Developing Countries 1993*

(Washington: 1993) s. 66-67. ²⁾ Tommy Koh, *America's Role in Asia: Asian Views* (Asian Foundation, Center for

Asian Pacific Affairs, Report No. 13. listopad 1993), s. 1.

³⁾ Alex Kerr, *Japan Times*, 6. listopadu 1994, s. 10.

⁴⁾ Yasheng Huang, „Why China Will Not Collapse“, *Foreign Policy*, 95 (léto 1995), s. 57.

⁵⁾ *Cable News Network*, 10. května 1994; Edward Friedman, „A Failed Chinese Modernity“, *Daedalus*, s. 122 (jaro 1993), s. 5; Perry Link, „China's 'Core' Problem“, *ibid.*, s. 201-204.

⁶⁾ *Economist*, 21. ledna 1995, s. 38-39; William Theodore de Bary, „The New Confucianism in Beijing“, *American Scholar*, 64 (jaro 1995), s. 175nn.; Benjamin L. Self, „Changing Role for Confucianisms in China“, *Woodrow Wilson Center Report*, 7 (září 1995), s. 4-5; *New York Times*, 26. srpna 1991, s. A19.

⁷⁾ Lee Teng-hui, „Chinese Culture and Political Renewal“, *Journal of Democracy*, 6 (říjen 1995), s. 6-8.

⁸⁾ Alex Kerr, *Japan Times*, 6. listopadu 1994, s. 10; Kazuhiko Ozawa, „Ambivalence in Asia“, *Japan Update*, 44 (květen 1995), s. 18-19.

⁹⁾ K některým z těchto problémů srov. Ivan P. Hall, „Japan's Asia Card“, *National Interest*, 38 (zima 1994-95), s. 19nn.

¹⁰⁾ Casimir Yost, „America's Role in Asia: One Year Later“, (Asia Foundation, Center for Asian Pacific Affairs, Report No. 15. únor 1994), s. 4; Yoichi Funabashi, „The Asianization of Asia“, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec 1993), s. 78; Anwar Ibrahim, *International Herald Tribune*, 31. ledna 1994, s. 6.

¹¹⁾ Kishore Mahbubani, „Asia and a United States in Decline“, *Washington Quarterly*, 17 (jaro 1994), s. 5-23; srov. Eric Jones, „Asia's Fate: A Response to the Sing-hapore School“, *National Interest*, 35 (jaro 1994), s. 18-28.

¹²⁾ Mahathir bin Mohamad, *Mare jiremma* (The Malay Dilemma) (Tokyo: Imura Bunka Jigyō, trans. Takata Masayoshi, 1983), s. 267, citován in: Ogura Kazuo, „A Call for a New Concept of Asia“, *Japan Echo*, 20 (podzim 1993), s. 40.

¹³⁾ Li Xiang, „A Post-Cold War Alternative from East Asia“, *Straits Times*, 10. února 1992, s. 24.

¹⁴⁾ Yotaro Kobayashi, „Re-Asianize Japan“, *New Perspectives Quarterly*, 9 (zima 1992), s. 20; Funabashi, „The Asianization of Asia“, s. 75nn.; George Yong-Soon Yee, „New East Asia in a Multicultural World“, *International Herald Tribune*, 15. července 1992, s. 8.

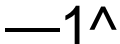
¹⁵⁾ Yoichi Funabashi, „Globalize Asia“, *New Perspectives Quarterly*, 9 (zima 1992), s. 23-24; Kishore M. Mahbubani, „The West and the Rest“, *National Interest*, 28 (léto 1992), s. 7; Hazuo, „New Concept of Asia“, s. 41.

¹⁶⁾ *Economist*, 9. března 1996, s. 33.

¹⁷⁾ Bandar bin Sultan, *New York Times*, 10. července 1994, s. 20.

¹⁸⁾ John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York: Oxford University Press, 1992), s. 12; Ali E. Hillal Dessouki, „The Islamic Resurgence“, in Ali E. Hillal Dessouki, (ed.), *Islamic Resurgence in the Arab World* (New York: Praeger, 1982), s. 9-13.

¹⁹⁾ Thomas Case, citován in: Michael Walzer, *The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics* (Cambridge: Harvard University Press, 1965), s. 10-11; Hassan Al-Turabi, „The Islamic Awakening's Second Wave“, *New Perspectives Quarterly*, 9 (léto 1992), s. 52. Nejužitečnější knihou pro pochopení

povahy, přitažlivosti a historické role islámského fundamentalismu druhé poloviny dvacátého století může být Walzerova studie zabývající se anglickým kalvinistickým puritánstvím šestnáctého a sedmnáctého století.

²⁰⁾ Donald K. Emerson, „Islam and Regime in Indonesia: Who's Coopting Whom?“ (nepublikovaná přednáška, 1989), s. 16; M. Nasir Tamara, *Indonesia in the Wake of Islam, 1965-1985* (Kuala Lumpur: Institute of Strategic and International Studies Malaysia, 1986), s. 28; *Economist*, 14. prosince 1985, s. 35-36; Henry Tanner, „Islam Challenges Secular Society“, *International Herald Tribune*, 27. června 1987, s. 7-8; Sabri Sayari, „Politicization of Islamic Re-traditionalism: Some Preliminary Notes“, in Metin Heper a Raphael Israeli, (ed.), *Islam and Politics in the Modern Middle East* (London: Croom Helm, 1984), s. 125; *New York Times*, 26. března 1989, s. 14; 2. března 1995, s. A8. Srov. například zprávy o těchto zemích v *New York Times*, 17. listopadu 1985, s. 2E; 15. listopadu 1987, s. 13; 6. března 1991, s. A11; 20. října 1990, s. 4; 26. prosince 1992, s. 1; 8. března 1994, s. A15; *Economist*, 15. června 1985, s. 36-37 a 18. září

1992, s. 23-25.

²¹ > *New York Times*, 4. října 1993, s. A8; 29. listopadu 1994, s. A4; 3. února 1994, s. 1; 26. prosince, s. 5; Erika G. Alinová, „Dynamics of the Palestinian Uprising: An Assessment of Causes, Character, and Consequences“, *Comparative Politics*, 26 (červenec 1994), s. 494; *New York Times*, 8. března 1994, s. A15; James Peacock, „The Impact of Islam“, *Wilson Quarterly*, 5 (jaro 1981), s. 142; Tamara, *Indonesia in the Wake of Islam*, s. 22.

²² > Olivier Roy, *The Failure of Political Islam* (London: Tauris, 1994), s. 49nn; *New York Times*, 19. ledna 1992, s. E3; *Washington Post*, 21. listopadu 1990, s. A1. Srov. Gilles Keppel, *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity, and Judaism in the Modern World* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1994) s. 32; Farida Faouzia Charfi, „When Galileo Meets Allah“, *New Perspectives Quarterly*, 11 (jaro 1994), s. 30; Esposito, *Islamic Threat*, s. 10.

²³ Mahnaz Ispahan!, „Varieties of Muslim Experience“, *Wilson Quarterly*, 13 (podzim 1989), s. 72.

²⁴ Saad Eddin Ibrahim, „Appeal of Islamic Fundamentalism“, (přednáška pronesená na Conference in Islam and Politics in the Contemporary Muslim World, Harvard University, 15.-16. října 1985), s. 9-10, a „Islamic Militancy as a Social Movement: The Case of Two Groups in Egypt“, in: Dessouki (ed.), *Islamic Resurgence*, s. 128-131.

²⁵ *Washington Post*, 26. října 1980, s. 23; Peacock, „The Impact of Islam“, s. 140; Ilkay Sunar and Binnaz Toprak, „Islam in Politics: The Case of Turkey“, *Government and Opposition*, 18 (podzim 1983), s. 436; Richard W. Bulliet, „The Israeli - PLO Accord: The Future of the Islamic Movement“, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec 1993), s. 42.

²⁶ Ernest Gellner, „Up from Imperialism“, *New Republic*, 22. května 1989, s. 35; John Murray Brown, „Tansu Ciller and the Question of Turkish Identity“, *World Policy Journal*, 11 (podzim 1994), s. 58; Roy, *Failure of Political Islam*, s. 53.

²⁷ Fouad Ajami, „The Impossible Life of Muslim Liberalism“, *New Republic*, 2. června 1986, s. 27.

²⁸ Clement Moore Henry, „The Mediterranean Debt Crescent“ (nepublikovaný rukopis), s. 346; Mark N. Katz, „Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia“, *Central Asian Monitor* (No. 2, 1994), s. 27; Mehrdad Hag-haycghi, „Islamic Revival in the Central Asian Republics“, *Central Asian Survey*, 13 (No. 2, 1994), s. 255.

²⁹ > *New York Times*, 10. dubna 1989, s. A3; 22. prosince 1992, s. 5; *Economist*, 10. října 1992, s. 41.

³⁰ > *Economist*, 20. července 1991, s. 35; 21. prosince 1991 - 3. ledna 1992, s. 40; Mahfulzul Hoque Choudhury, „Nationalism, Religion and Politics in Bangladesh“, in: Rafiuddin Ahmed, (ed.) *Bangladesh: Society, Religion and Politics* (Chittagong: South Asia Studies Group, 1985), s. 68; *New York Times*, 30. listopadu 1994, s. A14; *Wall Street Journal*, 1. března 1995, s. 1, A6.

³¹ Donald L. Horowitz, „The Qur'an and the Common Law: Islamic Law Reform and the Theory of Legal Change“, *American Journal of Comparative Law*, 42 (jaro a léto 1994), s. 234nn.

³² Dessouki, „Islamic Resurgence“, s. 23.

³³ Daniel Pipes, *In the Path of God: Islam and Political Power* (New York: Basic Books, 1983), s. 282-283, 290-292; John Barrett, *Arabia, the Gulf and the West* (New York: Basic Books, 1980), s. 261, 423, jak cituje Pipes, *In the Path of God*, s. 291.

³⁴ > United Nations Population Division, *World Population Prospects: The 1992 Revision* (New York: United Nations, 1993), tabulka A18; World Bank, *World Development Report 1995* (New York: Oxford University Press, 1995), tabulka 25; Jean Bourgeois-Pichat, „Le Nombre des Hommes: Etat et Prospective“, in: Albert Jacquard, (ed.), *Les Scientifiques Parlent* (Paris: Hachette, 1987), s. 154, 156.

³⁵ Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (Berkeley: University of California Press, 1991), passim, zejména však s. 24-39.

³⁶ Herbert Moeller, „Youth as a Force in the Modern World“, *Comparative Studies in Society and History*, 10 (duben 1968), s. 237-260; Lewis S. Feuer, „Generations and the Theory of Revolution“, *Survey*, 18 (léto 1972), s. 161-188.

³⁷ Peter W. Wilson a Douglas F. Graham, *Saudi Arabia: The Coming Storm* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994), s. 28-29.

³⁸ Philippe Fargues, „Demographic Explosion or Social Upheaval“, in: Ghassen Saïame, (ed.) *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World* (London: I. B. Tauris, 1994), s. 158-162, 175-177.

³⁹ *Economist*, 29. srpna 1981, s. 40; Denis Dragounski, „Threshold of Violence“, *freedom Review*, 26 (březen/duben 1995), s. 11.

Kapitola 6

¹ Andreas Papandreou, „Europe Turns Left“, *New Perspectives Quarterly*, 11 (zima 1994), s. 53; Vuk Draskovic citován in: Janice A. Broun, „Islam in the Balkans“,

freedom Review, 22 (listopad/prosinec 1991), s. 31; F. Stephen Larrabec, „Instability and Change in the Balkans“, *Survival*, 34 (léto 1992), s. 43; Misha Glenny, „Heading Off War in the Southern Balkans“, *Foreign Affairs*, 74 (květen/červen 1995), s. 102-103.

² Ali Al-Amin Mazrui, *Cultural Forces in World Politics* (London: James Currey, 1990), s. 13.

³ > Viz např. *Economist*, 16. listopadu 1991, s. 45; 6. května 1995, s. 36.

⁴ > Ronald B. Palmer and Thomas J. Reckford, *Building ASEAN: 20 Years of Southeast Asian Cooperation* (New York: Praeger, 1987), s. 109; *Economist*, 23. července 1994, s. 31-32.

⁵ > Barry Buzan and Gerald Segal, „Rethinking East Asian Security“, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 16.

⁶ > *Far Eastern Economic Review*, 11. srpna 1994, s. 34.

⁷ Datsuk Seri Mahathir bin Mohamad z Malajsie a Kenichi Ohmae, interview, s. 3, 7; Rafidah Azia, *New York Times*, 12. února 1991, s. D6.

⁸ *Japan Times*, 7. listopadu 1994, s. 19; *Economist*, 19. listopadu 1994, s. 37.

⁹ Murray Weidenbaum, „Greater China: A New Economic Colossus?“, *Washington Quarterly*, 16 (podzim 1993), s. 78-80.

¹⁰ > *Wall Street Journal*, 30. září 1994, s. A8; *New York Times*, 17. února 1995, s. A6.

* *Economist*, 8. října 1994, s. 44; Andres Serbin, „Towards an Association of

Caribbean States: Raising Some Awkward Questions", *Journal of Interamerican Studies*, 36 (zima 1994), s. 61-90.

¹²⁾ *Var Eastern Economic Review*, 5. července 1990, s. 24-25, 5. září 1991, s. 26-27; *New York Times*, 16. února 1992, s. 16; *Economist*, 15. ledna 1994, s. 38; Robert D. Hormats, „Making Regionalism Safe", *Foreign Affairs*, 73 (březen/duben 1994), s. 102-103; *Economist*, 10. června 1994, s. 47-48; *Boston Globe*, 5. února

1994, s. 7. O Mercosuru srov. Luigi Manzetti, „The Political Economy of MERCOSUR", *Journal of Interamerican Studies*, 35 (zima 1993/94), s. 101-141, a Felix Pena, „New Approaches to Economic Integration in the Southern Cone", *Washington Quarterly*, 18 (léto 1995), s. 113-122.

¹³⁾ *New York Times*, 8. dubna 1994, s. A3, 13. června 1994, s. D1, D5, 4. ledna 1995, s. A8; Mahathirovo interview s Ohmaeem, s. 2, 5; „Asian Trade New Directions", *AMEX Bank Review*, 20 (22. března 1993), s. 1-7.

¹⁴⁾ Srov. Brian Pollins, „Does Trade Still Follow the Flag?", *American Political Science Review*, 83 (červen 1989), s. 465-480; Joanne Gowa and Edward D. Mansfield, „Power Politics and International Trade", *American Political Science Review*, 87 (červen 1993), s. 408-421; a David M. Rowe, „Trade and Security in International Relations" (nepublikovaná přednáška, Ohio State University, 15. září 1994), *passim*.

¹⁵⁾ Sidney W. Mintz, „Can Haiti Change?", *Foreign Affairs*, 75 (leden/únor 1995), s. 73; Ernesto Perez Balladares and Joycelyn McCalla citovaní in. „Haiti's Traditions of Isolation Makes U. S. Task Harder", *Washington Post*, 25. července 1995, s. A1.

¹⁶⁾ *Economist*, 23. října 1993, s. 53.

¹⁷⁾ *Boston Globe*, 21. března 1993, s. 1, 16, 17; *Economist*, 19. listopadu 1994, s. 23,

11. června 1994, s. 90. Podobnost Turecka a Mexika v tomto ohledu zdůrazňuje: Barry Buzan, „New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century", *International Affairs*, 67 (července 1991), s. 449, a Jagdish Bhagwati, *The World Trading System at Risk* (Princeton: Princeton University Press, 1991), s. 72.

¹⁸⁾ Srov. Marquis de Custine, *Empire of the Czar: A journey Through Eternal Russia* (New York: Doubleday, 1989; původně vydáno v Paříži 1844).

¹⁹⁾ P. J. Čaadajev, *Články a dopisy* [Stati i pisma] (Moskva 1989), s. 178, N. J. Danilevskij, *Rusko a Evropa* [Rossija i Evropa] (Moskva 1991), s. 267-268, cituje Sergei Vladislavovich Chugrov, „Russia Between East and West", in: Steve Hirsch, ed. *MEMO 3: In Search of Answers in the Post-Soviet Em* (Washington, D. C.: Bureau of National Affairs, 1992), s. 138.

²⁰⁾ Srov. Leon Aron, „The Battle for the Soul of Russian Foreign Policy", *The American Enterprise*, 3 (listopad/prosinec, 1992), s. 10nn; Alexei G. Arbatov, „Russia's Foreign Policy Alternatives", *International Security*, 18 (podzim 1993), s. 5nn.

²¹⁾ Seregei Stankevich, „Russia in Search of Itself", *National Interest*, 28 (léto 1992), s. 48-49.

²²⁾ Albert Motivans, „Openness to the West' in European Russia", *RFE/RL Research Report*, 1 (27. listopadu 1992), s. 60-62. Odborníci počítali hlasy různými způsoby bez rozdílu ve výsledku. Já jsem se opíral o analýzu Sergeie Chugrova: „Political Tendencies in Russia's Regions: Evidence from the 1993 Parliamentary Elections" (nepublikovaná přednáška, Harvard University, 1994).

²³⁾ Chugrov, „Russia Between", s. 140.

²⁴> Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968), s. 350-351.

²⁵) Duygo Bazoglu Sezer, „Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma“, *International Spectator*, 27 (leden/březen 1992), s. 24.

²⁶> Clyde Haberman, „On Iraq's Other Front“, *New York Times Magazine*, 18. listopadu 1990, s. 42; Bruce R. Kuniholm, „Turkey and the West“, *Foreign Affairs*, 70 (jaro 1991), s. 35-36.

²⁷> Ian Lesser, „Turkey and the West after the Gulf War“, *International Spectator*, 27 (leden/březen 1992), s. 33.

²⁸> *Financial Times*, 9. března 1992, s. 2; *New York Times*, 5. dubna 1992, s. E3; Tansu Ciller, „The Role of Turkey in the ‚New World‘“, *Strategic Review*, 22 (zima 1994), s. 9; Haberman, „Iraq's Other Front“, s. 44; John Murray Brown, „Tansu Ciller and the Question of Turkish Identity“, *World Policy Journal*, 11 (podzim 1994), s. 58.

²⁹) Sezer, „Turkey's Grand Strategy“, s. 27; *Washington Post*, 22. března 1992; *New York Times*, 19. června 1994, s. 4.

³⁰) *New York Times*, 4. srpna 1993, s. A3; 19. června 1994, s. 4; Philip Robins, „Between Sentiment and Self-interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States“, *Middle East Journal*, 47 (podzim 1993), s. 593-610; *Economist*, 17. června 1995, s. 38-39.

³¹> Bahri Yilmaz, „Turkey's New Role in International Politics“, *Aussenpolitik*, 45 (leden 1994), s. 94.

³²> Eric Rouleau, „The Challenges to Turkey“, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec), s. 119.

"> Rouleau, „Challenges“, s. 120-121; *New York Times*, 26. března 1989, s. 14.

³⁴> Ibid.

³⁰) Brown, „Question of Turkish Identity“, s. 58.

³⁶> Sezer, „Turkey's Grand Strategy“, s. 29-30.

"> Ciller, „Turkey in the ‚New World‘“, s. 9; Brown, „Question of Turkish Identity“, s. 56; Tansu Ciller, „Turkey and NATO: Stability in the Vortex of Change“, *NATO Review*, 42 (duben 1994), s. 6; Suleyman Demirel, *BBC Summary of World broadcasts*, 2. února 1994. Pro další případy použití této metafory srov. Bruče R. Kuniholm, „Turkey and the West“, *Foreign Affairs*, 70 (jaro 1991), s. 39; Lesser, „Turkey and the West“, s. 53.

³⁸> Octavio Paz, „The Border of Time“, interview s Nathanelem Gardelsem, *New Perspectives Quarterly*, 8 (zima 1991), s. 36.

³⁹) Srov. Daniel Patrick Moynihan, „Free Trade with an Unfree Society: A Commitment and its Consequences“, *National Interest* (léto 1995), s. 28-33.

⁴¹) *Financial Times*, 11.-12. září 1993, s. 4; *New York Times*, 16. srpna 1992, s. 3.

⁴¹) *Economist*, 23. července 1994, s. 35; Irene Moss, Human Rights Commissioner (Australia), *New York Times*, 16. srpna 1992, s. 3; *Economist*, 23. července 1994, s. 35; *Boston Globe*, 7. července 1993, s. 2; *Cable News Network*, News Report, 16. prosince 1993; Richard Higgott, „Closing a Branch Office of Empire: Australian Foreign Policy and the UK at Century's End“, *International Affairs*, 70 (leden 1994), s. 58.

⁴²) Jat Sujamiko, *The Australian*, 5. května 1993, s. 18 cituje Higgott, „Closing a Branch“, s. 62; *Economist*, 12. prosince 1993, r. 34.

⁴³) Transcript, Interview with Keniche Ohmae, 24. října 1994, s. 5-6. srov. rovněž *Japan Times*, 7. listopadu 1994, s. 19.

⁴⁴) Bývalý velvyslanec Richard Woolcott (Austrálie), *New York Times*, 16. srpna 1992, s. 3.

⁴⁵) Paul Kelly, „Reinventing Australia“, *National Interest*, 30 (zima 1992), s. 66; *Economist*, 11. prosince 1993, s. 34; Higgott, „Closing a Branch“, s. 58.

^{41b}) Lee Kuan Yew, citován in: Higgott, „Closing a Branch“, s. 49.

Kapitola 7

¹⁴ *Economist*, 14. ledna 1995, s. 45; 26. listopadu 1994, s. 56, sumarizace Juppého článku otištěného v *Le Monde*, 18. listopadu 1994; *New York Times*, 4. září 1994, s. 11.

²⁾ Michael Howard, „Lessons of the Cold War“, *Survival*, 36 (zima 1994), s. 102-103; Pierre Behar, „Central Europe: The New Lines of Fracture“, (*leopolitique*, 39 (anglické vydání, duben 1992), s. 42; Max Jakobson, „Collective Security in Europe Today“, *Washington Quarterly*, 18 (jaro 1995), s. 69; Max Beloff, „Fault Lines and Steeples: The Divided Loyalties of Europe“, *National Interest*, 23 (jaro 1991), s. 78.

³⁾ Andreas Oplatka, „Vienna and the Mirror of History“, *Geopolitique*, 35 (anglické vydání, podzim 1991), s. 25; Vitautas Landsbergis, „The Choice“, *Geopolitique*, 35 (anglické vydání, podzim 1991), s. 3; *New York Times*, 23. dubna 1995, s. 5E.

⁴⁾ Carl Bildt, „The Baltic Litmus Test“, *Foreign Affairs*, 73 (září/říjen 1994), s. 84.

⁵⁾ *New York Times*, 15. června 1995, s. A10

⁶⁾ *RFE/RL Research Bulletin*, 10 (16. března), s. 1, 6.

⁷⁾ William D. Jackson, „Imperial Temptations: Ethnicity Abroad“, *Orbis*, 38 (zima 1994), s. 5.

⁸⁾ Ian Brzezinski, *New York Times*, 13. července 1994, s. A8.

⁹⁾ John F. Mearsheimer, „The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent: Debate“, *Foreign Affairs*, 72 (léto 1993), s. 50-66.

¹⁰⁾ *New York Times*, 31. ledna 1994, s. A8.

^{u)} Cituje Ola Tunander, „New European Dividing Lines?“ in: Valter Angell (ed.) *Norway Facing a Changing Europe: Perspectives and Options* (Oslo: Norwegian Foreign Policy Studies No. 79, Fridtjof Nansen Institute et al., 1992), s. 55.

¹²⁾ John Morrison, „Pereyaslav and After: The Russian-Ukrainian Relationship“, *International Affairs*, 69 (říjen 1993), s. 667.

¹³⁾ John King Fairbank (ed.), *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations* (Cambridge: Harvard University Press, 1968) s. 2-3.

¹⁴⁾ Perry Link, „The Old Man's New China“, *New York Review of Books*, 9. června 1994, s. 32.

¹⁵⁾ Perry Link, „China's 'Core' Problem“, *Daedalus*, 122 (jaro 1993), s. 205; Weiming Tu, „Cultural China: The Periphery as the Center“, *Daedalus*, 120 (jaro 1991), s. 22; *Economist*, 8. července 1995, s. 31-32.

¹⁶⁾ *Economist*, 27. listopadu 1993, s. 33; 17. července 1993, s. 61.

¹⁷⁾ *Economist*, 27. listopadu 1993, s. 33; Yoichi Funabashi, „The Asianization of Asia“, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec 1993), s. 80. Všeobecně srov. Murray Weidenbaum and Samuel Hughes, *The Bamboo Network* (New York: Free Press, 1996).

¹⁸⁾ Christopher Gray, citován in: *Washington Post*, 1. prosince 1992, s. A30; Lee Kuan Yew, citován in: Maggie Farley, „The Bamboo Network“, *Boston Globe Magazine*, 17. dubna 1994, s. 38; *International Herald Tribune*, 23. listopadu 1993.

¹⁹⁾ *International Herald Tribune*, 23. listopadu 1993; George Hicks a J. A. C. Mackie, „A Question of Identity: Despite Media Hype, They Are Firmly Settled in Southeast Asia“, *Far Eastern Economic Review*, 14. července 1994, s. 47.

²⁰> *Economist*, 16. dubna 1994, s. 71; Nicholas D. Kristof, „The Rise of China”, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec 1993), s. 48; Gerrit W. Gong, „China's Fourth Revolution”, *Washington Quarterly*, 17 (zima 1994), s. 37; *Wall Street Journal*, 17. května 1993, s. A7A; Murray L. Weidenbaum, *Greater China: The Next Economic Superpower?* (St. Louis: Washington University Center for the Study of American Business, Contemporary Issues Series 57, únor 1993), s. 2-3.

²¹) Steven Mufson, *Washington Post*, 14. srpna 1994, s. A30; *Newsweek*, 19. července 1993, s. 24; *Economist*, 7. května 1993, s. 35.

²²) Srov. Walter C. Clemens Jr. a Jun Zhan, „Chiang Ching-Kuo's Role in the ROC-PRC Reconciliation”, *American Asian Review*, 12 (jaro 1994), s. 151-154.

²³> Koo Chen Koo, citován in: *Economist*, 1. května 1993, s. 31; Link, „Old Man's New China”, s. 32., srov. „Cross-Strait Relations: Historical Lessons”, *Free China Review*, 44 (říjen 1994), s. 42-52; Gong, „China's Fourth Revolution”, s. 39; *Economist*, 2. července 1994, s. 18; Gcarrld Segal, „China's Changing Shape: The Muddle Kingdom?”, *Foreign Affairs*, 73 (květen/červen 1994), s. 49; Ross M. Munro, „Giving Taipei a Place at the Table”, *Foreign Affairs*, 73 (listopad/prosinec 1994), s. 115; *Wall Street Journal*, 17. května 1993, s. A7A; *Free China Journal*, 29. července 1994, s. 1.

²⁴> *Economist*, 10. července 1993, s. 28-29; 2. dubna 1994, s. 34-35; *International Herald Tribune*, 23. listopadu 1993, *Wall Street Journal*, 17. května 1993, s. A7A.

²⁵> Ira M. Lapidus, *History of Islamic Societies* (Cambridge, UK; Cambridge University Press, 1988), s. 3.

²⁶> Mohamed Zahi Mogherbi, „Tribalism, Religion and the Challenge of Political Participation: The Case of Lybia” (přednáška přednesená na Konferenci o otázkách demokracie v arabském světě konané v Center for Political and International Development Studies, Káhira, 22.-27. září 1992), s. 1, 9; *Economist* (Survey of the Arab East), 6. února 1988, s. 7; Adlan A. El-Hardallo, „Sufism and Tribalism: The Case of Sudan” (přednáška napsaná pro Konferenci o otázkách demokracie konané v Center for Political and International Development Studies, Káhira, 22-21. září 1992), s. 2; *Economist*, 30. října 1987, s. 45; John Duke Anthony, „Saudi Arabia: From Tribal Society to Nation-State”, v Ragaei El Mellakh and Dorothea H. El Mellakh (ed.), *Saudi Arabia, Energy, Developmental Planning, and Industrialization* (Lexington, MA: Lexington, 1982), s. 93-94.

²⁷) Yalman Onaran, „Economics and Nationalism: The Case of Muslim Central Asia”, *Central Asian Review*, 13 (No. 4, 1994), s. 493; Denis Dragounski, „Threshold of Violence”, *Freedom Review* 26 (březen/duben 1995), s. 12.

²⁸) Barbara Daly Metcalf, „The Comparative Study of Muslim Societies”, *Hems*, 40 (březen 1986), s. 3.

²⁹) Metcalf, „Muslim Societies”, s. 3.

^w) *Boston Globe*, 2. dubna 1995, s. 2. O PAIC obecně srov. „The Popular Arab and Islamic Conference (PAIC): A New Islamist International?”, *Translate Islam*, I (jaro 1995), s. 12-16.

¹¹) Bernard Schetchterman and Bradford R. McGuinn, „Linkages Between Sunni a Shi'i Radical Fundamentalist Organizations: A New Variable in Middle Eastern Politics?”, *The Political Chronicle*, 1 (únor 1989), s. 22-34; *New York Times*, 6. prosince 1994, s. 5.

Kapitola 8

¹¹ Georgi Arbatov, „Neo-Bolsheviks of the I.M.F.", *New York Times*, 7. května 1992,

s. A27. ²⁾ Severokorejské pohledy shrnuté zkušeným americkým analytikem, *Washington*

Post, 12. června 1994, s. C1; indický generál citovaný v Les Aspin, „From Deterrence to Denuclearization: Dealing with Proliferation in the 1990's", Memorandum, 18. února 1992, s. 6.

³⁾ Lawrence Freedman, „Great Powers, Vital Interests and Nuclear Weapons", *Survival*, 36 (zima 1994), s. 37; Les Aspin Remarks, National Academy of Sciences, Committee on International Security and Arms Control, 7. prosince 1993, s. 3.

⁴⁾ Stanley Norris, citován v *Boston Globe*, 25. listopadu, s. 1, 7; Alastair Iain Johnson, „China's New 'Old Thinking': The concept of Limited Deterrence", *International Security*, 20 (zima 1995-96), s. 21-23.

⁵⁾ Philip L. Ritcheson, „Iranian Military Resurgence: Scope, Motivations, and Implications for Regional Security", *Armed Forces and Society*, 21 (léto 1995), s. 575-576. Warren Christopher Address, Kennedy School of Government, 20. ledna 1995; *Time*, 16. prosince 1991, s. 47; Ali Al-Amin Mazrui, *Cultural forces in World Politics* (London: J. Currey, 1990), s. 220, 224.

⁶⁾ *New York Times*, 15. listopadu 1991, s. A1; *New York Times*, 21. února 1992, s. A9; 12. prosince 1993, s. 1; Jane Tufel Dreyer, „U.S./China Military Relations: Sanctions or Rapprochement?", *In Depth*, 1 (jaro 1991), s. 17-18; *Time*, 16. prosince 1991, s. 48; *Boston Globe*, 5. února 1994, s. 2; Monte R. Bullard, „U.S. - China Relations: The Strategic Calculus", *Parameters*, 23 (léto 1993), s. 88.

⁷⁾ Cituje Karl W. Eikenberry, *Explaining, and Influencing Chinese Arms Transfers* (Washington D. C.: National Defense University, Institute for National Strategic Studies, McNair Paper No. 36, únor 1995), s. 37; Pakistani Government Statement, *Boston Globe*, 5. prosince 1993, s. 19; R. Bates Gill, „Curbing Beijing's Arms Sales", *Orbis*, 36 (léto 1992), s. 386; Chong-pin Lin, „Red Army", *New Republic*, 20. listopadu 1995, s. 28; *New York Times*, 8. května 1992, s. 31.

⁸⁾ Richard A. Bitzinger, „Arms to Go: Chinese Arms Sales to the Third World", *International Security*, 17 (podzim 1992), s. 87; Philip Ritcheson, „Iranian Military Resurgence", s. 576, 578; *Washington Post*, 31. října 1991, s. A1, A24; *Time*, 16. prosince 1991, s. 47; *New York Times*, 18. dubna 1995, s. A8; 28. září 1995, s. 1; 30. září 1995, s. 4; Monte Bullard, „U.S.-China Relations", s. 88, *New York Times*, 22. června 1995, s. 1; Gill, „Curbing Beijing's Arms", s. 388; *New York Times*, 8. dubna 1993, s. A9; 20. června 1993, s. 6.

⁹⁾ John E. Reilly, „The Public Mood at Mid-Decade", *Foreign Policy*, 98 (jaro 1995), s. 83; *Executive Order 12930*, 29. září 1994; *Executive Order 12938*, 14. listopadu 1994. Těm se dostalo rozšíření v *Executive Order 12735*, 16. listopadu 1990, vydaném prezidentem Bushem vyhledávajícím stav národní pohotovosti s ohledem na chemické a biologické zbraně.

¹⁰⁾ James Fallows, „The Panic Gap: Reactions to North Korea's Bomb", *National Interest*, 38 (zima 1994), s. 40-45; David Sangcr, *New York Times*, 12. června 1994, s. 1, 16.

¹¹¹ *New York Times*, 26. prosince 1993, s. 1.

¹²⁾ *Washington Post*, 12. května 1995, s. 1.

¹³⁾ Bilahari Kausikan, „Asia's Different Standard", *Foreign Policy*, 92 (podzim 1993), s. 28-29.

¹⁴⁾ *Economist*, 30. července 1994, s. 31; 5. března 1994, s. 35; 27. srpna 1994, s. 51; Yash Ghai, „Human Rights and Governance: The Asian Debate" (Asia Foundati-

on Center for Asian Pacific Affairs, Occasional Paper No. 4, listopad 1994), s. 14.

¹⁵⁾ Richard M. Nixon, *Beyond Peace* (New York: Random House, 1994), s. 127-128.

¹⁶⁾ *Economist*, 4. února 1995, s. 30.

¹⁷⁾ Charles J. Brown, „In the Trenches: The Battle Over Rights", *Freedom Review*, 24 (září/říjen 1993), s. 9; Douglas W. Payne, „Showdown in Vienna", *ibid.*, s. 6-7.

'«' Charles Norchi, „The Ayatollah and the Author: Rethinking Human Rights", *Yale Journal of World Affairs*, 1 (léto 1989), s. 16; Kausikan, „Asia's Different Standard", s. 32.

¹⁹⁾ Richard Cohen, *The Earth Times*, 2. srpna 1993, s. 14.

²⁰⁾ *New York Times*, 19. září 1993, s. 4E; 24. září 1993, s. 1, B9, B16; 9. září 1994, s. A26; *Economist*, 21. září 1993, s. 75; 18. září 1993, s. 37-38; *Financial Times*, 25. 26. září 1993, s. 11; *Straits Times*, 14. října 1993, s. 1.

²¹¹ Údaje a citáty pocházejí z: Myron Weiner, *Global Migration Crisis* (New York: Harper Collins, 1995), s. 21-28.

22) vVciner, *Global Migration Crisis*, s. 2.

²³⁾ Stanley Hoffmann, „The Case for Leadership", *Foreign Policy*, 81 (zima 1990-91), s. 30.

²⁴⁾ Srov. B. A. Roberson, „Islam and Europe: An Enigma or a Myth?", *Middle East Journal*, 48 (jaro 1994), s. 302; *New York Times*, 5. prosince 1993, s. 1; 5. května 1995, s. 1; Joel Klotkin and Andries van Agt, „Bedouins: Tribes That Have Made it", *New Perspectives Quarterly*, 8 (podzim 1991), s. 51; Judith Miller, „Strangers at the Gate", *New York Times Magazine*, 15. září 1991, s. 49.

²⁵⁾ *International Herald Tribune*, 29. května 1990, s. 5; *New York Times*, 15. září 1994, s. A21. Tento výzkum veřejného mínění sponzorovala francouzská vláda, výzkum v Německu Americký židovský výbor.

²¹⁾ Srov. Hans-George Betz, „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe", *Comparative Politics*, 25 (červenec 1993), s. 413-427.

²⁷¹ *International Herald Tribune*, 28. června 1993, s. 3; *Wall Street Journal*, 23. května 1994; s. B1; Lawrence H. Fuchs, „The Immigration Debate: Little Room for Big Reforms", *American Experiment*, 2 (zima 1994), s. 6.

²⁸⁾ James C. Clad, „Slowing the Wave", *Foreign Policy*, 95 (léto 1994), s. 143; Rita J. Simon and Susan H. Alexander, *The Ambivalent Welcome: Print Media, Public Opinion and Immigration* (Westport, CT: Praeger, 1993), s. 46.

^{2M)} *New York Times*, 11. června 1995, s. E14.

w) Jean Raspail, *The Camp of the Saints* (New York: Scribner, 1975) a Jean-Claude Chcsnais, *Le Crepuscule de l'Occident: Demographic et Politique* (Paris:

Robert Laffont, 1995); Pierre Lellouche, citován in: Miller, „Strangers at the Gate”, s. 80.

^{M)} Philippe Fargues, „Demografie Explosion or Social Upheaval?”, in Ghassan Saláme, cd. *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in Muslim World* (London: I. B. Taurus, 1994), s. 157 nn.

Kapitola 9

¹¹ Adda B. Bo/eman, *Strategic Intelligence and Statecraft: Selected fissays* (Washington: Brassey's (US), 1992), s. 50; Barry Buxan, „New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century”, *International Affairs*, 67 (červenec 1991), s. 448-449.

²⁾ John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York: Oxford University Press, 1992), s. 46.

³¹ Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993), s. 13.

^{4*} Esposito, *Islamic Threat*, s. 44.

⁵¹ Daniel Pipes, *In the Path of Cod: Islam and Political Power* (New York: Basic Books, 1983), s. 102-103, 169-173; Lewis P. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels* (Pittsburgh: Boxwood Press, 1960), s. 235-237.

⁶⁾ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 41-42; princezna Anna Komnena citována in: Karen Armstrong, *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World* (New York: Doubleday-Anchor, 1991), s. 3-4 a rovněž in: Arnold J. Toynbce, *Study of History* (London: Oxford University Press, 1954), VIII, s. 390.

⁷⁾ Barry Buzan, „New Patterns”, s. 448-449; Bernard Lewis, „The Roots of Muslim Rage: Why So Many Muslims Deeply Resent the West and Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified”, *Atlantic Monthly*, 266 (září 1990), s. 60.

^{b)} Mohamed Sid-Ahmed, „Cybernetic Colonialism and the Moral Search”, *New Perspectives Quaterly*, 11 (jaro 1994), s. 19; M. J. Akbar, citován v *Time*, 15. června 1992, s. 24; Abdelwahab Bclwahl, citován *ibid.*, s. 26.

⁹⁾ William H. McNeill, „Epilogue: Fundamentalism and the World of the 1990's", in Martin E. Marty a R. Scott Appleby (ed.), *Fundamentalism and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education* (Chicago: University of Chicago Press), s. 569.

¹⁰⁾ Fatima Mernissi, *Islam and Democracy: Fear of the Modem World* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1992).

ⁿ⁾ Pro výběr takových zpráv srov. *Economist*, 1. srpna 1992, s. 34-35.

¹²⁾ John E. Reilly, ed., *American Public Opinion and U.S. Foreign Policy 1995* (Chicago: Chicago Council on Foreign Relations, 1995), s. 21; *Le Monde*, 20. září 1991, s. 12 citováno in Margaret Blunden, „Insecurity on Europe's Southern Flank”, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 138; Richard Morin, *Washington Post* (National Weekly Ed.), 8.-14. listopadu 1993, s. 37; Foreign Policy Association, *Nation Opinion Ballot Report*, listopad 1994, s. 5.

¹³⁾ *Boston Globe*, 3. června 1994, s. 18; John L. Esposito, „Symposium: Resurgent Islam in the Middle East”, *Middle East Policy* 3 (No. 2, 1994), s. 9; *International Herald Tribune*, 10. května 1994, s. 1, 4; *Christian Science Monitor*, 24. února 1995, s. 1.

¹⁴⁾ Robert Ellsworth, *Wall Street Journal*, 1. března 1995, s. 15; William T. Johnson, *NATO's Nerv Front Line: The Growing Importance of the Southern Tier* (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1992), s. vii;

Robbin Laird, *French Security Policy in Transition: Dynamics of Continuity and Change* (Washington, D.C.: Institute for National Strategic Studies, McNair paper 38, březen 1995), s. 50-52.

¹⁵⁾ Ayatullah Ruhollah Khomeini, *Islam and Revolution* (Berkeley, CA: Mizan Press, 1981), s. 305.

¹⁶⁾ *Economist*, 23. listopadu 1991, s. 15.

¹⁷⁾ Barry Buzan and Gerald Segal, „Rethinking East Asian Security”, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 15.

¹⁸⁾ *Can China's Armed Forces Win the Next War?*, výňatky přeložené a publikované in: Ross II. Munro, „Eavesdropping on the Chinese Military: Where It Expects War - Where It Doesn't”, *Orbis*, 38 (léto 1994), s. 365. Autoři tohoto dokumentu pokračovali tvrzením, že použití vojenské síly proti Tchaj-wanu by „bylo opravdu nemoudrým rozhodnutím”.

^{w)} Buzan a Segal, „Rethinking East Asian Security”, s. 7; Richard K. Belts, „Wealth, Power and Instability: East Asia and the United States After the Cold War”, *International Security*, 18 (zima 1993/1994), s. 34-77; Aaron L. Friedberg, „Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in Multipolar Asia”, *International Security*, 18 (zima 1993/1994), s. 5-33.

²⁰⁾ *Can China's Armed Forces Win the Next War?*, výňatky přeložené a publikované in: Ross II. Munro, „Eavesdropping on the Chinese Military: Where It Expects War - Where It Doesn't”, *Orbis*, 38 (léto 1994), s. 355nn.; *New York Times*, 16. listopadu 1993, s. A6; Friedberg, „Ripe for Rivalry”, s. 7.

²¹⁾ Desmond Ball, „Arms and Affluence: Military Acquisitions in the Asia-Pacific Region”, *International Security*, 18 (zima 1993/1994), s. 95-111; Michael T. Klare, „The Next Great Arms Race”, *Foreign Affairs*, 72 (léto 1993), s. 137nn.; Buzan a Segal, „Rethinking East Asian Security”, s. 8-11; Gerald Segal, „Managing New Arms Races in the Asia/Pacific”, *Washington Quarterly*, 15 (léto 1992), s. 83-102; *Economist*, 20. února 1993, s. 19-22.

²²⁾ Srov. např. *Economist*, 26. června 1993, s. 75; 24. července 1995, s. 25; *Time*, 3. července 1995, s. 30-31; a o Číně srov. Jacob Heilbrunn, „The Next Cold War”, *New Republic*, 20. listopadu 1995, s. 27nn.

²³⁾ K diskusí o druzích obchodní války a o tom, kdy mohou přerůst ve válku vojenskou srov. David Rowe, *Trade Wars and International Security: The Political Economy of International Economic Conflict* (Working Paper No. 6, Project on the Changing Security Environment and American National Interests, John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University, červenec 1994), s. 7nn.

²⁴⁾ *New York Times*, 6. července 1993, s. A1, A6; *Time*, 10. února 1992, s. 16nn.; *Economist*, 17. února 1990, s. 21-24; *Boston Globe*, 25. listopadu 1991, s. 1,8; Dan Oberdorfer, *Washington Post*, 1. března 1992, s. A1.

²⁵⁾ Citováno v *New York Times*, 21. dubna 1992, s. A10; *New York Times*, 22. září 1991, s. E2; 21. dubna 1992, s. A1; 19. září 1991, s. A7; 1. srpna 1995, s. A2; *International Herald Tribune*, 24. srpna 1995, s. 4; *China Post (Taipei)*, 26. srpna

1995, s. 2; *New York Times*, 1. srpna 1995, s. A2, citující zprávu Davida Shambaugh o rozhovorech v Pekingu.

^{2h)} Donald Zagoria, *American Foreign Policy Newsletter*, říjen 1993, s. 3; *Can China's Armed Forces Win the Next War?*, in: Munro, „Eavesdropping on the Chinese Military”, s. 355nn.

²⁷⁾ Roger C. Altman, „Why Pressure Tokyo? The U.S. Japan Rift”, *Foreign Affairs*, 73 (květen — červen 1994), s. 3; Jeffrey Garten, „The Clinton Asia Policy”, *International Economy*, 8 (březen — duben 1994), s. 18.

²⁸⁾ Edward J. Lincoln, *Japan's Unequal Trade* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1990), s. 2-3; srov. C. Fred Bergsten and Marcus Noland, *Reconcilable Differences? United States-Japan Economic Conflict* (Washington: Institute for International Economics, 1993); Eisuke Sakakibara, „Less Like You”, *International Economy*, (duben - květen 1990), s. 36, kde lze nalézt rozlišení mezi americkým kapitalistickým tržním hospodářstvím a japonským nekapitalistickým tržním hospodářstvím; Marie Anchordoguy, „Japanese-American Trade Conflict and Supercomputers”, *Political Science Quarterly*, 109 (jaro 1994), s. 36, citující Rudigera Umbushe, Paula Krugmana, Edward J. Lincolna a Mordechaie E. Kreinina; Eamonn Fingleton, „Japan's Invisible Leviathan”, *Foreign Affairs*, 74 (březen/duben 1995), s. 70.

²⁹⁾ Pro dobré shrnutí rozdílů v kultuře, hodnotách, společenských vztazích a postojích srov. Seymour Martin Lipset, *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword* (New York: W. W. Norton, 1996), kapitola 7, „American Exceptionalism — Japanese Uniqueness”.

³⁰⁾ *Washington Post*, 5. května 1994, s. A38; *Daily Telegraph*, 6. května 1994, s. 16; *Boston Globe*, 6. května 1994, s. 11; *New York Times*, 13. února 1994, s. 10; Karl D. Jackson, „How to Rebuild America's Stature in Asia”, *Orbis*, 39 (zima 1995), s. 14; Yohei Kóno, citován in: Chalmers Johnson a E. B. Keehn, „The Pentagon's Ossified Strategy”, *Foreign Affairs*, 74 (červen - srpen 1995), s. 106.

³¹⁾ *New York Times*, 2. května 1994, s. A10.

³²⁾ Barry Buzan a Gerald Segal, „Asia: Skepticism About Optimism”, *National Interest*, 39 (jaro 1995), s. 83-84; Arthur Waldron, „Deterring China”, *Commentary*, 100 (říjen 1995), s. 18; Nicholas D. Kristof, „The Rise of China”, *Foreign Affairs*, 72 (listopad/prosinec 1993), s. 74.

³³⁾ Stephen P. Walt, „Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition”, in: Robert Jervis a Jack Snyder (eds), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland* (New York: Oxford University Press, 1991), s. 53, 69.

³⁴⁾ Randall L. Schweller, „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, 19 (léto 1994), s. 72nn.

³⁵⁾ Lucian W. Pye, *Dynamics of Factions and Consensus in Chinese Politics: A Model and Some Propositions* (Santa Monica, CA: Rand, 1980), s. 120; Arthur Waldron, *From War to Nationalism: China's Turning Point, 1924-1925* (Cambridge: Cambridge University Press: 1995), s. 48-49, 212; Avery Goldstein, *From Bandwagon to Balance Power Politics: Structured Constraints in Politics in China* (Stanford, CA: Stanford University Press: 1991), s. 5-6, 35nn. srov. rovněž Lucian W. Pye, „Social Science Theories in Search of Chinese Realities”, *China Quarterly*, 132 (prosinec 1992), s. 1161-1171.

³⁶⁾ Samuel S. Kim a Lowell Dittmer, „Whither China's Quest for National Identity”,

in Lowell Dittmer a Samuel S. Kim (ed.) *China's Quest for National Identity* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991) s. 240; Paul Dibb, *Towards a New Balance of Power in Asia* (London: International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 295, 1995), s. 10-16; Roderick MacFarquhar, „The Post-Confucian Challenge”, *Economist*, 9. února 1980, s. 67-72; Kishore Mahbubani, „The Pacific Impulse”, *Survival*, 37 (jaro 1995), s. 117; James L. Richardson, „Asia-Pacific: The Case for Geopolitical Optimism”, *National Interest*, 38 (zima 1994-1995), s. 32; Paul Dibb, „Towards a New Balance”, s. 13. Viz Nicola Baker a Leonard C. Sebastian, „The Problem with Parachuting: Strategic Studies and Security in the Asia/Pacific Region”, *Journal of Strategic Studies*, 18 (září 1995), s. 15nn — zde lze nalézt rozsáhlejší diskusi o neaplikovatelnosti západních konceptů, jako je rovnováha moci a bezpečnostní dilema, na Asii.

³⁷⁾ *Economist*, 23. prosince 1995; 5. ledna 1996, s. 39-40.

^{3if)} Richard K. Belts, „Vietnam's Strategic Predicament”, *Survival*, 37 (podzim 1995), s. 61nn, 76.

^{M)} *New York Times*, 12. listopadu 1994, s. 6; 24. listopadu 1994, s. A12; *International Herald Tribune*, 8. listopadu 1994, s. 1; Michel Oksenberg, *Washington Post*, 3. září 1995, s. C1.

⁴⁰⁾ Jitsuo Tsuchiyama, „The End of the Alliance? Dilemmas in the U. S. - Japan Relations” (nepublikovaná přednáška, John M. Olin Institute for Strategic Studies, 1994), s. 18-19.

⁴¹⁾ > Ivan P. Hall, „Japan's Asia Card”, *National Interest*, 38 (zima 1994-95), s. 26; Kishore Mahbubani, „The Pacific Impulse”, s. 117.

⁴²⁾ Mike M. Mochizuki, „Japan and the Strategic Quadrangle”, in Michael Mandelbaum (ed.), *The Strategic Quadrangle: Russia, China, Japan and the United States in East Asia* (New York: Council on Foreign Relations, 1995), s. 130-139; *Asahi Shimbun* — výzkum veřejného mínění uveřejněný v Christian Science Monitor, 10. ledna 1995, s. 7.

⁴³⁾ > *Financial Times*, 10. září 1992, s. 6; Samina Yasmeen, „Pakistan's Cautious Foreign Policy”, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 121, 127-128; Bruce Vaughn, „Shifting Geopolitical Realities Between South, Southwest and Central Asia”, *Central Asian Survey*, 13 (No. 2, 1994), s. 313; Editorial, *Hamshahri*, 30. srpna 1994, in *FBIS-NES-94-173*, 2. září 1994, s. 77.

⁴⁴⁾ Graham E. Fuller, „The Appeal of Iran”, *National Interest*, 37 (podzim 1994), s. 95; Mu'ammār al-Qadhafi, Sermon Tripoli, Liby, 13. března 1994, in: *FBIS-NES-94049*, 14. března 1994, s. 21.

⁴⁵⁾ Fereidun Fesharaki, East-West Center, Hawaii, citováno v *New York Times*, 3. dubna 1994, s. E3.

^{4b)} Stephen J. Blank, *Challenging the New World Order: The Arms Transfers Policies of the Russian Republic* (Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, 1993), s. 53-60.

⁴⁷⁾ *International Herald Tribune*, 25. srpna 1995, s. 5.

⁴⁸⁾ J. Mohan Malik, „India Copes with the Kremlin's Fall”, *Orbis*, 37 (zima 1993), s. 75.

Kapitola 10

" Mahdi Elmandjra, *Der Spiegel*, 11. února 1991, citováno in: Elmandjra, „Cultural Diversity: Key to Survival in the Futute" (First Mexican Congress on Future Studies, Mexico City, 26.-27. září 1994), s.3, 11.

²⁾ David C. Rapoport, „Comparing Militant Fundamentalist Groups", in: Martin E. Marty a R. Scott Appleby (ed.), *Fundamentalisms and the State: Remaking Policies, Economies, and Militance* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), s. 445.

³⁾ Ted Galen Carpenter, „The Unintended Consequences of Afghanistan", *World Policy Journal*, 11 (jaro 1994), s. 78-19, 81, 82; Anthony Hyman, „Arab Involvement in the Afghan War", *Beirut Review*, 1 (jaro 1994), s. 78, 82; Marry Anne Weaver, „Letter from Pakistan: Children of the Jihad", *New Yorker*, 12. června 1995, s. 44-45; *Washington Post*, 24. července 1995, s. A1; *New York Times*, 20. března 1995, s. 1; 28. března 1993, s. 14.

⁴⁾ Tim Weiner, „Blowback from the Afghan Battlefield", *New York Times Magazine*,

13. března 1995, s. 54.

⁵⁾ Harrison J. Goldin, *New York Times*, 28. srpna 1992, s. A25.

⁶⁾ James Piscatori, „Religion and Realpolitik: Islamic Responses to the Gulf War", in: James Piscatori (ed.), *Islamic Fundamentalisms and the Gulf War Crisis* (Chicago: Fundamentalism Project, American Academy of Arts and Sciences, 1991), s. 1, 6-7. srov; rovněž Fatima Mernissi, *Islam and Democracy: Fear of the Modern World* (Reading, MA: Addison-Wesley), s. 16-17.

⁷⁾ Rami G. Khouri, „Collage of Comment: The Gulf War and the Mideast Peace; The Appeal of Saddam Hussein", *New Perspectives Quarterly*, 8 (jaro 1991), s. 56.

⁸⁾ Ann Mosely Lesch, „Contrasting Reactions to the Persian Gulf Crisis: Egypt, Syria, Jordan, and the Palestinians", *Middle East Journal*, 45 (zima 1991), s. 43; *Time*, 3. prosince 1990, s. 70; Kanan Makiya, *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World* (New York: W. W. Norton, 1993), s. 242nn.

⁹⁾ Eric Evans, „Arab Nationalism and the Persian Gulf War", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 1 (únor 1994), s. 28; Sari Nussclbeh, citován in: *Time*, 15. října 1990, s. 54-55.

¹⁰⁾ Karin Haggag, „One Year After the Storm", *Civil Society* (Káhira), 5 (květen 1992), s. 12.

¹¹⁾ *Boston Globe*, 19. února 1991, s. 7; Šafař al-Hawali, citován in: Mamoun Fandy, *New York Times*, 24. listopadu 1990, s. 21; král Husajn citován in: David S. Landes, „Islam Dunk: the Wars of Muslim Resentment", *New Republic*, 8. dubna 1991, s. 15-16; Fatima Mernissi, *Islam and Democracy*, s. 102.

¹²⁾ Safar al-Hawali, „Infidels, Without, and Within", *New Perspectives Quarterly*, 8 (jaro 1991), s. 51.

¹³⁾ *New York Times*, 1. února 1991, s. A7; *Economist*, 2. února 1991, s. 32.

¹⁴⁾ *Washington Post*, 29. ledna 1991, s. A10; 24. února 1991, s. B1; *New York Times*, 20. října 1990, s. 4.

¹⁵⁾ Citováno in: *Saturday Star* (Johannesburg), 19. ledna 1991, s. 3; *Economist*, 26. ledna 1991, s. 31 -33.

¹⁶⁾ Sohail II. Hashmi, recenze: Mohammed Haikal, „Illusions of Triumph", *Harvard Middle Eastern and Islamic review*, 1 (únor 1994), s. 107; Mernissi,

Islam and Democracy, s. 102.

¹⁷> Shibley Telhami, „Arab Public Opinion and the Gulf War“, *Political Science Quarterly*, 108 (podzim 1993), s. 451.

¹⁸> *International Herald Tribune*, 28. června 1993, s. 10.

¹⁹> Roy Licklider, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-93“, *American Political Science Review*, 89 (září 1995), s. 685, který definuje válku mezi komunitami jako válku o identitu, a Samuel P. Huntington, „Civil Violence and the Process of Development“, in: *Civil Violence and the International System* (London: International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 83, prosinec 1971), s. 12-14, který jako pět hlavních charakteristických znaků války mezi komunitami uvádí vysoký stupeň polarizace, ideologickou rozpolcenost, partikularismus, velkou míru násilí a dlouhé trvání.

²⁰> Tyto odhady pocházejí z novinových zpráv a z práce Teda Roberta Gurra a Barbary Harff, *Ethnic Conflict in World Politics* (Boulder: Westview Press, 1994), s. 160-165.

²¹> Richard H. Schultz, Jr. a William J. Olson, *Ethnic and Religious Conflict: Emerging Threat to U.S. Security* (Washington, D. C.: National Strategy Information Center), s. 17nn.; H. D. S. Greenway, *Boston Globe*, 3. prosince 1992, s. 19.

²²> Roy Licklider, „Settlements in Civil Wars“, s. 685; Gurr and Harff, *Ethnic Conflict*, s. 11; Trent N. Thomas, „Global Assessment of Current and Future Trends in Ethnic and Religious Conflict“, in Robert L. Pfaltzgraff, Jr. a Richard H. Schultz, Jr. (ed.), *Ethnic Conflict and Regional Instability: Implications for U.S. Policy and Army Roles and Missions* (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1994), s. 36.

²³> Srov. Schultz a Olson, *Ethnic and Religious Conflict*, s. 3-9; Sugata Bose, „Factors Causing the Proliferation of Ethnic and Religious Conflict“, in: Pfaltzgraff a Schultz, *Ethnic Conflict and Regional Instability*, s. 43-49; Michael E. Brown, „Causes and Implications of Ethnic Conflict“, in: Michael E. Brown (ed.), *Ethnic Conflict and International Security* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), s. 3-26. Pro protiargument, že počet etnických konfliktů od konce studené války nevzrostl srov. Thomas, „Global Assessment of Current and Future Trends in Ethnic and Religious Conflict“, s. 33-41.

²⁴ Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures 1993* (Washington, D.C.: World Priorities, Inc., 1993), s. 20-22.

²⁵> James L. Payne, *Why Nations Arm* (Oxford: B. Blackwell, 1989), s. 124.

²⁶> Christopher B. Stone, „Westphalia and Hudaibiyya: A Survey of Islamic Perspectives on the use of Force as Conflict Management technique“ (nepublikovaná přednáška, Harvard University), s. 27-31, a Jonathan Wilkenfeld, Michael Brecher a Sheila Moser (ed.), *Crises in the Twentieth Century* (Oxford: Pergamon Press, 1988-1989), II, s. 15, 161.

²⁷ Gary Fuller, „The Demographic Backdrop to Ethnic Conflict: A Geographic Overview“, in: Central Intelligence Agency, *The Challenge of Ethnic Conflict to National and International Order in the 1990's: Geographic Perspectives* (Washington, D.C.: Central Intelligence Agency, RTF 95-10039, říjen 1995), s. 151-154.

²⁸ *New York Times*, 16. října 1994, s. 3; *Economist*, 5. srpna 1995, s. 32.

²⁹ United Nations Department for Economic and Social Information and Policy

Analysis, Population Division, *World Population Prospects: The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1995), s. 29, 51; Denis Dragounski, „Threshold of Violence”, *Freedom Review*, 26 (březen — duben 1995), s. 11.

³⁰ Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995), s. 32-35; Branka Magas, *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Breakup 1980-92* (London: Verso, 1993), s. 6, 19.

³¹ Paul Mojzes, *Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans* (New York: Continuum, 1994), s. 95-96; Magas, *Destruction of Yugoslavia*, s. 49-73; Aryeh Neier, „Kosovo Survives”, *New York Review of Books*, 3. února 1994, s. 26.

³² Aleksa Djilas, „A Profile of Slobodan Milosevic”, *Foreign Affairs*, 72 (léto 1993), s. 83.

³³ Woodward, *Balkan Tragedy*, s. 33-35, statistiky pocházející z jugoslávského sčítání lidu a jiných zdrojů; William T. Johnsen, *Deciphering the Balkan Enigma: Using History to Inform Policy* (Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, 1993), s. 25, citující *Washington Post*, 6. prosince 1992, s. C2; *New York Times*, 4. listopadu 1995, s. 6.

³⁴ Bogdan Denis Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), s. 108-109.

³⁵ Payne, *Why Nations Arm*, s. 125, 127.

³⁶ *Middle East International*, 20. ledna 1995, s. 2.

Kapitola 11

* Roy Licklider, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-93”, *American Political Science Review*, 89 (září 1995), s. 685.

² srov. Barry R. Posen, „The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, in Michael E. Brown (cd.), *Ethnic Conflict and International Security* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 103-124.

³ Roland Dannreuther, *Creating New States in Central Asia* (International Institute for Strategic Studies/Brassey's, Adelphi Paper No. 288, březen 1994), s. 30-31; Dodjoni Atovullo, citován in: Urzula Doroszewska, „The Forgotten War: What Really Happened in Tajikistan”, *Uncaptive Minds*, 6 (podzim 1993), s. 33.

⁴ *Economist*, 26. srpna 1995, s. 43; 20. ledna 1996, s. 21.

⁵ *Boston Globe*, 8. listopadu 1993, s. 2; Brian Murray, „Peace in the Caucasus: Multi-Ethnic Stability in Dagestan”, *Central Asian Survey*, 13 (No. 4, 1994), s. 514-515; *New York Times*, 11. listopadu 1991, s. A7; 17. prosince 1994, s. 7; *Boston Globe*, 1. září 1994, s. 16; 17. prosince 1994, s. Inn.

^h Kajju G. C. Thomas, „Secessionist Movements in South Asia”, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 99-101, 109; Stefan Wagstyl, „Kashmiri Conflict Destroys a Paradise”, *Financial Times*, 23.-24. října 1993, s. 3.

⁷ Alija Izetbegovic, *The Islamic Declaration* (1991), s. 23, 33.

^k *New York Times*, 4. února 1995, s. 4; 15. června 1995, str. A12; 16. června 1995, s. A12.

^l *Economist*, 20. ledna 1996, s. 21; *New York Times*, 4. února 1995, s. 4.

^u Stojan Obradovic, „Tuzla: The Last Oasis”, *Uncaptive Minds*, 1 (podzim-zima 1994), s. 12-13.

^{'''} Fiona Hill, *Russia's Tinderbox: Conflict in the North Caucasus and Its*

Implications for the Future of the Russian Federation (Harvard University, John K Kennedy School of Government, Strengthening Democratic Institutions Project, září 1995), s. 104.

¹²> *New York Times*, 6. prosince 1994, s. A3.

¹³> Srov. Mojzes, *Yugoslavian Inferno*, kapitola 7, „The Religious Component in Wars”, Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia*, s. 29-30, 72-73, 131-133; *New York Times*, 17. září 1992, s. A14; Misha Glenny, „Carnage in Bosnia, for Starters”, *New York Times*, 29. července 1993, s. A23.

¹⁴> *New York Times*, 13. května 1995, s. A3; 7. listopadu 1993, s. E4; 13. března 1994, s. E3; Boris Jelcin citován in: Barnett R. Rubin, „The Fragmentation of Tajikistan”, *Survival*, 35 (zima 1993-94), s. 86.

¹⁵> *New York Times*, 1. března 1994, s. 1; 26. října 1995, s. A25; 24. září 1995, s. E3; Stanley Jeyaraja Tambiah, *Sri Lanka: Ethnic Fratricide and the Dismantling of Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1986), s. 19.

¹⁶> Khalid Duran, citován in: Richard H. Schultz, Jr. a William J. Olson, *Ethnic and Religious Conflict: Emerging Threat to U.S. Security* (Washington D.C.: National Strategy Information Center), s. 25.

¹⁷) Khaching Tololyan, „The Impact of Diasporas in U. S. Foreign Policy”, in: Robert L. Pfaltzgraff, Jr. a Richard H. Schultz, Jr. (ed.), *Ethnic Conflict and Regional Instability: Implications for U.S. Policy and Army Roles and Missions* (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U. S. Army War College, 1994), s. 156.

¹⁸) *New York Times*, 25. června 1994, s. A6; 7. srpna 1994, s. A9; [*Economist*, 31. října 1992, s. 38; 19. srpna 1995, s. 32; *Boston Globe*, 16. května 1994, s. 12; 3. dubna 1995, s. 12.

”> *Economist*, 27. února 1988, s. 25; 8. dubna 1995, s. 34; David C. Rapoport, „The Role of External Forces in Supporting Ethno-Religious Conflict”, in Pfaltzgraff a Schultz, *Ethnic Conflict and Regional Instability*, s. 64.

²⁰) Rapoport, „External Forces”, s. 66; *New York Times*, 19. července 1992, s. E3; Carolyn Fluehr-Lobban, „Protracted Civil War in the Sudan: Its Future as a Multi-Regional, Multi-Ethnic State”, *Fletcher Forum of World Affairs*, 16 (léto 1992), s. 73.

²¹) Steven R. Weisman, „Sri Lanka: A Nation Disintegrates”, *New York Magazine*, 13. prosince 1987, s. 85.

²²) *New York Times*, 29. dubna 1984, s. 6; 19. června 1995, s. A3; 24. září 1995, s. 9;

Economist, 11. června 1988, s. 38; 26. srpna 1995, s. 29; 20. května 1995, s. 35; 4. listopadu 1995, s. 39.

²¹) Barnett Rubin, „Fragmentation of Tajikistan”, s. 84, 88; *New York Times*, 29. čer věnce 1993, s. 11; *Boston Globe*, 4. srpna 1993, s. 4. O vývoji války v Tádžikistánů jsem se nejvíce spoléhal na: Barnett R. Rubin, „The Fragmentation of Tajikistan”, *Survival*, 35 (zima 1993-94), s. 71-91; Roland Dannreuther, *Creating New States in Central Asia* (International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 288, březen 1994), Hafizulla Emadi, „State, Ideology, and Islamic Resurgence in Tajikistan”, *Central Asian Survey*, 13 (No. 4, 1994), s. 565-574; plus novinové zprávy.

²⁴) Urszula Doroszewska, „Caucasus Wars”, *Uncaptive Minds*, 7 (zima — jaro

1994), s. 86.

²⁵⁾ *Economist*, 25. listopadu 1992, s. 58; Hill, *Russia's Tinderbox*, s. 50.

²⁶⁾ *Moscow Times*, 20. ledna 1995, s. 4; Hill, *Russia's Tinderbox*, s. 90.

²⁷⁾ *Economist*, 14. ledna 1995, s. 43nn; *New York Times*, 21. prosince 1994, s. A18; 23. prosince 1994, s. A1, A10; Vicken Cheterian, „Chechnya and the Transcaucasian Republics”, *Swiss Review of World Affairs*, únor 1995, s. 10-11; *Boston Globe*, 5. ledna 1995, s. Inn; 12. srpna 1995, s. A14.

²⁸⁾ Vera Tolz, „Moscow and Russia's Ethnic Republics in the Wake of Chechnya”, Center for Strategic and International Studies, *Post-Soviet Prospects*, 3 (říjen 1995), s. 2; *New York Times*, 20. prosince, s. A14.

²⁹⁾ Hill, *Russia's Tinderbox*, s. 4; Dmitry Temin, „Decision Time for Russia”, *Moscow Times*, 3. února 1995, s. 8.

³⁰⁾ *New York Times*, 7. března 1992, s. 3; 24. května 1992, s. 7; *Boston Globe*, 5. února 1993, s. 1; Bahri Yilmaz, „Turkey's New Role in International Politics”, *Aussenpolitik*, 45 (leden 1994), s. 95; *Boston Globe*, 7. dubna 1993, s. 2.

³¹⁾ *Boston Globe*, 4. září 1993, s. 2; 5. září 1993, s. 2; 26. září 1993, s. 7; *New York Times*, 4. září 1993, s. 5; 5. září 1993, s. 19; 10. září 1993, s. A3.

³²⁾ *New York Times*, 12. února 1993, s. A3; 8. března 1992, s. 20; 5. dubna 1993, s. A7; 15. dubna 1993, s. A9; Thomas Goltz, „Letter from Eurasia: Russia's Hidden Hand”, *Foreign Policy*, 92 (podzim 1993), s. 98-104; Hill a Jewett, *Back in the USSR*, s. 15.

³³⁾ Fiona Hill and Pamela Jewett, *Back in the USSR: Russia's Intervention in the Internal Affairs of the Former Soviet Republics and the Implications for the United States Policy Towards Russia* (Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Strengthening Democratic Institutions Project, leden 1994), s. 10.

³⁴⁾ *New York Times*, 22. května 1992, s. A29; 4. srpna 1993, s. A3; 10. července 1994, s. E4; *Boston Globe*, 25. prosince 1993, s. 18; 23. dubna 1995, s. 1, 23.

³⁵⁾ Flora Lewis, „Between TV and the Balkan War”, *New Perspectives Quarterly*, 11 (léto 1994), s. 47; Hanns W. Maull, „Germany in the Yugoslav Crisis”, *Survival*, 37 (zima 1995-96), s. 112; Wolfgang Krieger, „Toward a Gaullist Germany? Some Lessons from the Yugoslav Crisis”, *World Policy Journal*, 11 (jaro 1994), s. 31-32.

³⁶⁾ Misha Glenny, „Yugoslavia: The Great Fall”, *New York Review of Books*, 23. března 1993, s. 61; Pierre Behar, „Central Europe: The New Lines of Fracture”, *Geopolitique*, 39 (podzim 1994), s. 44.

³⁷⁾ Pierre Behar, „The Central Europe and the Balkans Today: Strengths and Weaknesses”, *Geopolitique*, 35 (podzim 1991), s. 33; *New York Times*, 23. září 1993, s. A9; *Washington Post*, 13. února 1993, s. 16; Janusz Bugajski, „The Joy of War”, *Post-Soviet Prospects* (Center for Strategic and International Studies), 18. března 1993, s. 4.

³⁸⁾ Dov Ronen, *The Origins of Ethnic Conflict: Lessons from Yugoslavia* (Australian National University, Research School of Pacific Studies, Working Paper No. 155, listopad 1994), s. 23-24; Bugajski, „Joy of War”, s. 3.

³⁴⁾ *New York Times*, 1. srpna 1995, s. A6; 28. října 1995, s. 1, 5; 5. srpna 1995, s. 4; *Economist*, 11. listopadu 1995, s. 48-49.

⁴⁰⁾ *Boston Globe*, 4. ledna 1993, s. 5; 9. února 1993, s.6; 8. září 1995, s. 7; 30.

listopadu 1995, s. 13; *New York Times*, 18. září 1995, s. A6; 22. června 1993, s. A23; Junausz Bugajski, „The Joy of War”, s. 4.

⁴¹> *Boston Globe*, 1. března 1993, s. 4; 21. února 1993, s. 11; 5. prosinec 1993, s. 30; *Times* (Londýn), 2. března 1993, s. 14; *Washington Post*, 6. listopadu 1995, s. A15.

⁴²> *New York Times*, 2. dubna 1995, s. 10; 30. dubna 1995, s. 4; 30. července 1995, s. 8; 19. listopadu 1995, s. E3.

⁴³> *New York Times*, 9. února 1994, s. A12; 10. února 1994, s. A1; 7. června 1995, s. A1; *Boston Globe*, 9. prosince 1993, s. 25; *Europa Times*, květen 1994, s. 6; Andreas Papatheou, „Europe Turns Left”, *New Perspectives Quarterly*, 11 (zima 1994), s. 53.

⁴⁴> *New York Times*, 10. září 1995, s. 12; 13. září 1995, s. All; 18. září 1995, s. A6; *Boston Globe*, 8. září 1995, s. 2; 12. září 1995, s. 1; 10. září 1995, s. 28.

⁴⁵ *Boston Globe*, 16. prosince 1995, s. 8; *New York Times*, 9. července 1994, s. 2.

⁴⁶> Margaret Blunden, „Insecurity on Europe's Southern Flank”, *Survival*, 36 (léto 1994), s. 145; *New York Times*, 16. prosince 1993, s. A7.

⁴⁷ Fouad Ajami, „Under Western Eyes: The Fate of Bosnia” (zpráva připravená pro International Commission on the Balkans of the Carnegie Endowment for International Peace at The Aspen Institute, duben 1996), s. 5nn.; *Boston Globe*, 14. srpna 1993, s. 2; *Wall Street Journal*, 17. srpna 1992, s. A4.

⁴⁸> Yilmaz, „Turkey's New Role”, s. 94, 97.

⁴⁹> Janusz Bugajski, „The Joy of War”, s. 4; *New York Times*, 14. listopadu 1992, s. 5; 5. prosince 1992, s. 1; 15. listopadu 1993, s. 1; 18. února 1995, s. 3; 1. prosince 1995, s. A14; 3. prosince 1995, s. 1; 16. prosince 1995, s. 6; 24. ledna 1996, s. A1, A6; Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War* (Washington D.C.: Brookings Institution, 1995), s. 356-357; *Boston Globe*, 10. listopadu 1992, s. 7; 13. července 1993, s. 10; 24. června 1995, s. 9; 22. září 1995, s. 1, 15; Bill Gertz, *Washington Times*, 2. června 1994, s. A1.

⁵⁰ *fane's Sentinel*, citováno in: *Economist*, 6. srpna 1994, s. 41; *Economist*, 12. února 1994, s. 21; *New York Times*, 10. září 1992, s. A6; 5. prosince 1992, s. 6; 26. ledna 1993, s. A9; 14. října 1993, s. A14; 14. května 1994, s. 6; 15. dubna 1995, s. 3; 15. června 1995, s. A12; 3. února 1996, s. 6; *Boston Globe*, 14. dubna 1995, s. 2; *Washington Post*, 2. února 1996, s. 1.

⁵¹ > *New York Times*, 23. ledna 1994, s. 1; *Boston Globe*, 1. února 1994, s. 8.

⁵² O americkém přitakání muslimským zásilkám zbraní srov. *New York Times*, 15.

dubna 1995, s. 3; 3. února 1996, s. 6; *Washington Post*, 2. února 1996, s. 1; *Boston Globe*, 14. dubna 1995, s. 2.

⁵³> Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon: The Record of Journey through Yugoslavia in 1937* (London: Macmillan, 1941), s. 22, cituje: Charles G. Boyd, „Making Peace with the Guilty: the Truth About Bosnia”, *Foreign Affairs*, 74 (září/říjen 1995), s. 22.

⁵⁴ Cituje Timothy Carton Ash, „Bosnia in Our Future”, *New York Review of Books*, 21. prosince 1995, s. 27; *New York Times*, 5. prosince 1992, s. 1.

⁵⁵> *New York Times*, 3. září 1995, s. 6E; *Boston Globe*, 11. května 1995, s. 4.

⁵⁶ Srov. U. S. Institute of Peace, *Sudan: Ending the War, Moving Talks Forward* (Washington D.C.: U. S. Institute of Peace Special Report, 1994); *New York*

Times, 26. února 1994, s. 3.

⁵⁷> John J. Maresca, *War in the Caucasus* (Washington: United States Institute of Peace Special Report, bez uvedení data), s. 4.

⁵⁸> Robert D. Putnam, „Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games”, *International Organization*, 42 (léto 1988), s. 427-460; Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991), s. 121-163.

⁵⁹> *New York Times*, 27. ledna 1993, s. A6; 16. února 1994, s. 47. O ruské únorové iniciativě srov. Leonard J. Cohen, „Russia and the Balkans: Pan-Slavism, Partnership and Power”, *International Journal*, 49 (srpen 1994), s. 836-845.

⁶⁰> *Economist*, 26. února 1994, s. 50.

⁶¹> *New York Times*, 20. dubna 1994, s. A12; *Boston Globe*, 19. dubna 1994, s. 8.

⁶²> *New York Times*, 15. srpna 1995, s. 13.

⁶³> I liliová a Jewittová, *Back in the USSR*, s. 12; Paul Henz, *Georgia and Armenia - Toward Independence* (Santa Monica, CA: RAND P-7924, 1995), s. 9; *Boston Globe*, 22. listopadu 1993, s. 34.

Kapitola 12

" Arnold J. Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 12 vol., 1934-1961), VII, s. 7-17; *Civilization on Trial: Essays* (New York: Oxford University Press, 1948), s. 17-18; *Study of History*, IX, s. 421-422.

²) Matthew Melko, *The Nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargent, 1969), s. 155.

[^] Carol Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (New York: Macmillan, 1961), s. 146nn.

⁴) Quigley, *Evolution of Civilizations*, s. 138-139, 158-160.

⁵> Mattel Dogan, „The Decline of Religious Beliefs in Western Europe”, *International Social Science Journal*, 47 (září 1995), s. 405-419.

⁶> Robert Wuthnow, „Indices of Religious Resurgence in the United States”, in: Richard T. Antoun a Mary Elaine Heglaïidova, (ed.) *Religious Resurgence: Contemporary Cases in Islam, Christianity, and Judaism* (Syracuse: Syracuse University Press, 1987), s. 15-34; *Economist*, 8 (červenec 1995), s. 19 -21.

⁷> Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society* (New York: W. W. Norton, 1992), s. 66-67, 123.

⁸) Cituje Schlesinger, *Disuniting of America*, s. 118.

⁴) Gunnard Myrdal, *An American Dilemma* (New York: Harper & Bros., 1994), I, s. 3. Richard Hofstadter, cituje: Hans Kohn, *American Nationalism: An Interpretative Essay* (New York: Macmillan, 1957), s. 13.

¹⁰¹ Takeshi Umehara, „Ancient Japan Shows Post-Modernism the Way”, *New Perspectives Quarterly*, 9 (jaro 1992), s. 10.

^{'''} James Kurth, „The Real Clash”, *National Interest*, 37 (podzim 1994), s. 3-15.

¹²> Malcom Rifkind, projev, Pilgrim Society, Londýn, 15. listopadu 1994 (New York: British Information Services, 16. listopadu 1994), s. 2.

¹³> *International II. -aid Tribune*, 23. května 1995, s. 13.

^u> Richard Holbrooke, „America: A European Power”, *Foreign Affairs*, 74 (březen/duben 1995), s. 49.

¹⁵) Michael Howard, *America and the World* (St. Louis: Washington University,

the Annual Lewin Lecture, 5. dubna 1984), s. 6.

¹⁶> Schlesinger, *Disuniting of America*, s. 127.

¹⁷ Jako příklad vyjádření tohoto zájmu v devadesátých letech srov. „Defense Planning Guidance for the Fiscal Years 1994-1999“, draft, 18. února 1992; *New York Times*, 8. března 1992, s. 14.

¹⁸ Z. A. Bhutto, *I am Assassinated* (New Delhi: Vikas Publishing House, 1979), s. 137-138, citováno v Louis Delvoie, „The Islamization of Pakistan's Foreign Policy“, *International Journal*, 51 (zima 1995-96), s. 133.

¹⁹> Michael Walzer, *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994), s. 1-11.

²⁰ James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993), s. 225.

²¹* Government of Singapore, *Shared Values* (Singapore: Cmd. No. 1 1991, 2. ledna 1991), s. 2-10.

²²> Lester Pearson, *Democracy in World Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1995), s. 83-84.

Rejstřík

Abbásovský kalifát 367
Abclúh, Muhammad 74
Abdullah 133
Abcházie 191
Adams, John 373
Afgánistán 124, 255, 297, 336
africké kmeny 78
Afrika 75, ¹J3
Ahmed, Akbar 321
AIDS 243
Ajami, Fouad 63, 127, 348
Ajatolláh 126
akkadština 58
Akron 198
al-Afgháni, Džarnáluddín 74
Al-Azhar, univerzita 207
Albánie 103
Alexander II. 159
al-I lawalí, Šafař 302
AU, Ben 128, 303
Alí, Muhammad 74
Alijev, Gejdar 341
Alláh 122
al-Turabi, Hassan 105, 122
Alžír 125
Alžírsko 95, 100, 109, 127, 140, 220
americká angličtina 58
americká nadvláda 54
americký vliv 110
Američané 54, 255, 263, 353
Amerika 44
anarchie 281
Andská skupina 150
Andská smlouva 142, 147, 151
angličtina 57, 58, 59, 60, 72
Ankara 125, 167
Antarktida 88
antické dědictví 68
antický odkaz 68
antisemitismus 163

apartheid 153
APEC 376
Apter 78
Arabové 43, 101, 300
arabské číslice 58
arabsko-islámský rozmach 248
arabština 55, 59, 60, 69
aramcjtina 58
Arbatov, Georg 214
Argentina 6, 39
Arméni 28, 164, 339, 340, 358
Arménie 189, 190, 332, 339, 341,
358
Arménská revoluční federace 362 armčnština 61 Ásám 310 ASEAN 119,
143, 147, 148, 228,
261,283
Asie 21, 108,251,259,260,263 Asijci 118, 175
Asijská rostoucí prosperita 118 asijský uniyerzalizmus 120 Asijút 125
asociační dohoda 185 Aspin, ministr obrany 223 Atatiirk, Mustafa Kemal
73, 163,
164, 168, 209 Athény 141 atlantistc 162 Austrálie 39, 88, 173, 174
Ázerbájdžán 166, 332, 339, 341,
358
Ázerbájdžánci 28 ázerbájdžánská hranice 28 ázerbájdžánština 61 Bagby,
Philip 31, 35, 37 Bagdád 55 Bairoch, Paul 90 Balkán 88, 141, 146, 249
Balkánské války 141 Ballardur, Edouard 182 Bandaranaike, Solomon 99
Bandung 164 Bangkok 230 Bangladěš 130, 181, 299 Barma 228 Baum,
Rainer 76 Bejrút 356 Bělehrad 141 Belgičané 145 Belgie 6 Bělorusko
190 Bělorusové 190
Bendžedíd, prezident 303
Bhutto, Zulfíkar Alí 387
Bhuttová, Benazir 287
Bihač 352
Bolívie 38
Bosna 15, 16, 318, 354
Bosňanč 327
Bozemanová, Adda 31, 35, 76
Braudel, Fernand 30, 31, 32, 33, 37,
40, 50, 67, 79 Brazílie 151, 153,290 Britové 74
britská angličtina 58 britští usedlíci 40 Brzczinsky, Zbignew 25
buddhismus 40, 41, 43, 77, 99, 102,
106

budoucnost Západu 5 Bůh, 122 Bulharsko 385 Bulhaři 185 Bull, Hedley 53, 85, 86 Burke 143 Burundi 15
Bushe, George 274, 303 Bushova vláda 93 Butrus-Butrus Ghálí 180, 349
Buzan, Barry 88, 252 Byzanc 44 Byzantinci 68, 101 Cambridge 19
Cambridžská univerzita 99 CARICOM 147, 150 Carlos Salinas de
Gortari 171 Ce-tung, Mao 115

CFE 377

CIA 89, 223, 259

Cillerová 165

Cillerová Tansu, ministerská

předsedkyně 170 Cillerová, ministerská předsedkyně

169

civilizace africká 37, 45 civilizace antická 37 civilizace asijská 78

civilizace aztécká 45 civilizace byzantská 37 civilizace čínská 37, 152

civilizace egyptská 37 civilizace etiopská 45 civilizace euroamerická 40

civilizace indická 37, 45 civilizace Inků 37, 42 civilizace islámská 37, 40,

45 civilizace japonská 37, 45, 152 civilizace jihoamerická 45 civilizace

krétská 37 civilizace latinskoamerická 38 civilizace mayská 37 civilizace

Mayů 42 civilizace mezopotamská 37 civilizace pravoslavná 152

civilizace západní 37, 38 civilizace severoatlantická 40 civilizace

hinduistické 69, 152 Civilizační paradigma 184 Clemenceau, Georges 96

Clinton, Bili 222, 223, 226 Clintonova vláda 93, 264, 352 CNN

International 55

Colorado 243 common law 69 Cornellova univerzita 267 Coulborn,

Rushton 31 Cresconová, Edith 237 Čaadajev 160 Čečenci 180, 307, 321

Čečensko 377 Československo 27, 155 Či-Čau, Liang 115 Čína 5, 6, 15,

18, 19, 20, 28, 29, 37, 43, 47, 49, 54, 60, 64, 67, 69, 70, 72, 74, 78, 85,

91, 94, 98, 101, 107, 115, 140, 215, 219, 263, 275, 294, 382 Číňané 34, 60,

101, 116, 117, 144,

196, 198, 263, 281, 320 čínská civilizace 31 čínská moc 5 čínská

populace 62 čínské komunity 34 čínští křesťané 107 čínština 68 Dagestan

307, 338 dalajláma 230 Dálný východ 37 Damašek 207 Danilevskij 160

Davos 53

Dawson, Christopher 31, 33, 40 de Custin 159 De Maistre 160 Debray,

Régis 109 Delors, Jacques 15 Demirel, Sulejman 165, 167, 170

demokracie 254

Deniteh, Bogdan 319

děržavníci 162

dcspotismus 159

Dessouki, Ali E. Hillal 122

Deutsch 69, 70

Dibdin, Michael 12

Doře, Ronald 55, 98, 109
drogy 289
Durkheim, Emile 31, 33
Dušanbe 335
dvojí Korea 15
dvojí Německo 15
dynastie Čchin 74, 114
dynastie Ming 67
Džajavardan, prezident 335
džihád 250, 298, 336
Džinnáh, Alí 99
EAEC 149, 175
Egypt 31, 74, 75, 109, 124, 127, 225
Eisenstadt, Shmuel N., 31, 42, 78
ekonomická moc 87
Elčibej, Abulfaz 341
Eliot, T. S. 102
Engels 161
Esposito, John L. 121, 248
Estonsko 184
estonština 61
etatismus 164
Etiopie 40, 154
etnické čistky 306
EU 95
Eufrat 43, 66
EU-NAFTA 376
Eurasie 131
evangelíci 106
Evans, Gareth 173, 176
Evropa 15, 39, 43, 48, 69, 86
Evropané 44, 45, 68, 71
Evropani 39
Evropská komise 188
Evropská unie 140, 142, 252
Evropské společenství 49
fašismus 131
Fernández-Armesto, Felipe 31
Fes 125
Feudalismus 280
fez 164
Filipíny 283

Finsko 140
FIS 132
Fishman, Joshua 58
Francie 6, 13, 44, 59, 67, 70, 83,
153, 275
Francouzi 144, 236 francouzští usedlíci 40 francouzština 55, 59, 60
Franklin, Benjamin 373 František I. 142 Freedman, Lawrence 218
Friedberg, Aaron 263 Frobenius 76 Fukuyama, Francis 19
fundamentalismus 141, 250 fundamentalisté 124 fundamentalistické hnutí
125 Gaddis, John Lewis 17 Gamsachurdia 191 GATT 264 Gellner, Ernest
125
George, Lloyd 96 germánské jazyky 69 Ghanoushi, šjk 255 glasnosť 160
Glenny, Misha 141, 329 Goldstein, Avery 281 Goldstone, Jack 131
Gorbačov 100, 159, 162 Gračov, Pavel 293 Greenway 308 Groznyj 356
Gruzie 180, 191 Gruzínci 180 gruzínština 61 Hait'ané 154
Haiti 44, 154
Hamáš 302, 324
Hanoj 60
Hassan al-Turabí 128, 206, 300
Havel, Václav 15, 52
Hawke, Robert 176
Hekmatjár, Paštun Gulbuddín 299
Hillová, Fiona 338
hindština 68
hinduismus 40, 102, 109
hinduisté 145
hinduistická civilizace 31, 111
hinduistické komunity 34
Hispanci 243
Hitler 102
Hizballah 350
Ho-Či-Min 47
Hoffmann, Stanley 235
Holand'ané 145
holandští usedlíci 40
Hongkong 60, 88, 104, 112, 142,
198, 261
Horowitz, Donald 66 Hosokawa, Morihiro 271 Howard, Michael 184,
378 Huntington 359 Husajn, Saddám 206, 218, 299,
300
Chesnais, Jeana-Claud 240 Chiapas 172 Chile 39, 120 Chirac, Jacques
237, 330 Chmelnicki, Bohdan 192 Chmelnický 193 Chomejní, Ajatolláh

122, 257 Chorvati 28, 156, 314, 345, 352 Chorvatsko 344 Christopher, Warren 349 Christopher, Warren 220 Chruščov 193 Ibo66
imigrace 233, 239, 289 imperialismus 345, 389 Ind 43
indická angličtina 59 indická populace 59 indická společnost 78 indický subkontinent 34 Indie 16, 29, 43, 54, 58, 59, 61, 77, 84, 85, 90, 91, 94, 100, 120, 140, 294
individualismus 70 Indonésie 94, 101, 123 Indové 34
industrializace 117
Inguši 337
intelektuálové 123
írá 225
Iráčané 55
Irák 28, 29, 94, 225
Írán 15, 28, 29, 85, 94, 103, 109, 120, 126, 140, 153 íránská revoluce 125 islám 40, 41, 44, 62, 63, 69, 72, 102, 108, 121, 129, 135, 319 Islamabad 287 islamisté 123 islamistická hnutí 127 islamistická vláda 126 islamistické hnutí 301 islamizace 123 islámská civilizace 31 Islámská deklarace 327 islámská minulost 73 islámská mládež 131 islámská populace 133 islámská společnost 78 islámské obrození 121, 122, 123, 129, 169
islámské probuzení 103 islámský fundamentalismus 204 islámský svět 84 islámský terorismus 252 Istanbul 125, 232 Itálie 34, 44 Italové 133, 235 Izetbegovič 327 Izetbegovič, Alija 325 Izrael 70, 94, 127, 150, 215, 225 Izraelci 320
jaderné zbraně 220
jakobíni 324
James, William 17
Jang Ce-Min 267
Japonci 117, 154, 263
japonská kultura 117
japonská společnost 78
Japonsko 6, 15, 21, 28, 36, 37, 54, 69, 71, 72, 74, 77, 83, 85, 91, 92, 95, 98, 99, 101, 112, 114, 115, 118, 120, 140, 151, 217, 265, 273
japonský hospodářský růst 134
japonština 55, 60, 68
Jefferson, Thomas 63, 373
Jelcin, Boris 29, 107, 346, 362
Jeruzalém 145
Jih 21, 22, 26

Jihoafriická republika 6, 101, 140
Jihokorejská republika 263
jihovýchodní Asie 37, 38
Jiří XIII., král 191
Jižní Korea 94, 106, 112, 224, 261
Jordánsko 127
judaismus 102, 220
Jugoslávci 235
Jugoslávie 15, 27, 28, 34, 156, 318, 375
Juppé, Alain 182
Kadáfí 257
Kaddáfí, Mu'ammár 288
Káhira 125
káhirské zemětřesení 123
kalifát 164
kalifornané 240
Kalvín, Jan 122
kalvinismus 122
Kanada 23, 140, 155
Kanyakumari 59
kapitalismus 115
Karimov 128
Kašmír 15, 59, 142, 229, 306
Kateřina II. 159
katolíci 106, 238
katolicismus 68
katolická církev 106
Kavkaz 15, 167, 189, 249
Kazachstán 123, 150, 166, 288
Keating, Paul 173, 175, 176
Kelly, John B. 129
Kemal, Mustafa 157
kemalismus 74, 75, 114, 163
Kepel 109
Kcpel, Gilles 102, 105
Kissinger, Henry 15, 375
Kizljar 338
knězi 126
Kohl, Helmut 238
Kohn, Tommy 114
Kolumbie 151
Komnena, Anna 250

komunismus 154, 160, 161, 214
komunity 142
konfucianismus 37, 40, 99, 107, 116
konfuciánská společnost 78
Konstantinopole 185
Korán 71, 77, 320
Korea 6, 37, 104
kosmopolitč 162
Kosovo 145, 306
Kravčuk, Leonid 29
Kristus, Ježíš 63
Kroeber, A. L. 31
Krym 193
křesťané 63, 166
křesťanská civilizace 31
křesťanství 40, 41, 62, 63, 68, 102,
106, 142
křesťanští misionáři 63 Kuan Yew, Lee 202 Kuba 226
Kuhn, Thomas 17, 18 kulturní asertivita 85, 120 kulturní obrození 101
Kuvajt 255 Kyrgyzstán 130, 166 kyrgyzština 61 la gucrra fria 246 Lagos
66
Laos 148
latina 58, 68, 69
Latinská Amerika 21, 36, 38, 39, 44, 68, 106, 289
latinskoamerická civilizace 111
Lawrence, Bruce B. 108
Lee, Harry 99
Lenin 47, 159, 251
Leninova socha 11
Levy, Bernard-Henri 354
Lewis, Bernard 105, 249, 253
Li Teng-chuej 267
Libanon 34, 109, 315
liberalismus 115, 127, 154, 374
Libye 15, 28, 95, 129, 204, 225, 256
Lincolnská univerzita 99
lingua franca 59, 60
litevština 61
Litva 184
Lord, Winston 271
Lotyšsko 184
lotyština 61

Lucembursko 6
luteránství 122
LWC58
Macao 202
Maghreb 130, 253
Mahathir 120, 149, 175
Mahathir, ministerský předseda 174
Mahbubani, Kishore 55, 112, 285
Makedonie 346
Malajsie 94, 101, 203, 225, 282
Managua 19
mandarínská čínština 59, 60, 99
Mandžusko 195, 385
Manhattan 258
Mao-Ce-Tung 47, 67
Maroko 123, 126, 127, 140, 299
Marx 161
marxismus-leninismus 115, 145
Maurové 68
Mauss, 33
Mazrui, Ali 74, 145, 220
McNeil, William H. 31, 37, 98, 105
Mělko 36, 37
Mencius 116
Mercosur 142, 151
Mernissiová, Fatima 304
Mersheimer, John 27
Mexičané 172, 238, 243, 244
Mexiko 28, 38, 120, 140, 157, 170,
225
Mezinárodní měnový fond 246 Miguel de la Madrid 171 militarismus 136
Milosevic, Slobodan 352, 363 Ming 44
Mintz, Sidney 154 Mitterand, Francois 237 Miyazawa, Kijči 228 Mladic,
Ratko 347 MMF 214 modernizace 40, 71, 72, 74, 77, 78,
79, 92, 104, 108, 129, 159 modernizace islámu 102 Mohamed 168
Moldávie 191 Mongolsko 293 Moore, Clement Henry 126 Morrison,
John 195 moskevská vládní budova 11 moskevské kostely 103 Moskva
105
Moynihan, Daniel Patrick 25 mudžáhidové 325, 334, 350, 351
Muhammadíja 124 multikulturalismus 372 muslimové 63, 73, 78, 109,
129,
135, 142, 144, 145, 166, 235,

254, 257, 314 Muslimské bratrstvo 123 Muslimské komunity 235
muslimské společnosti 136 muslimské vlády 128 muslimské země 313
muslimský svět 105
náboženské obrození 107, 111, 134,
135
nacionalismus 163 nadvláda 83
NAFTA 147, 151, 171, 172, 289 Náhorní Karabach 194, 306, 356
Naipaul, V. S. 51, 63 Národněosvobozenická fronta
Morů 324 Násir 206
NATO 11, 29, 95, 140, 143, 146, 164, 169, 186, 256, 261, 292, 339, 347,
353, 359, 375, 376, 377, 378 Nehru 58 několik Čín 15 Němci 145
němčina 60
Německo 6, 14, 29, 32, 60, 83, 94, 113, 140, 275
Nigérie 16, 123
nigcrijská angličtina 59
Nil 43, 66
Nový Zéland 39, 88
Nye, Joseph 97
období Meidži 72
obrat k domácí kultuře 100, 111
obyvatelé Říma 35
obyvatelé Západu 34
OIC 206, 209
Okinawa 283
Oksenberg, Michel 283
olympijské hry 231
opiová válka 72
Organizace amerických států 388 Organizace islámské konference
349 Organizace pro hospodářskou
spolupráci (ECO) 150 Organizace pro osvobození
Palestiny 302, 324 orientální despotismus 280 Oromo 155
ortodoxní civilizace 111 Osetovč 336 Osety 337 Osmanská říše 44, 46,
142, 160,
168, 350
osmanské impérium 73 OSN 11, 19, 20, 27, 28, 181, 220,
229, 304, 353 osvícenství 160 Otroctví 392 Oxfordská univerzita 99
Ozal, Turgut 128, 165, 166, 169, 339
Pákistán 29, 94, 103, 124, 130, 181, 208, 219, 298, 302
Palestinci 133
Palmera, R. R. 46
Papua Nová Guinea 148
Parker, Geoffrey 45

pásmo Gázy 124, 125
pastoři 126
Pax Americana 248
Pax Britannica 247
Payne, James 313
Paže, Octavius 171
Pearson, Lester 30
Peking 29, 199, 231
Perry, kapitán 71
Perský záliv 95, 127, 297
perština 59
Peru 38
Petr Veliký 157, 158, 160
Pchjongjang 19
Pipes, Daniel 72, 78
Pobaltí 93
Pobřeží slonoviny 153
Polsko 44
Populační expanze 130
populismus 163
Portugalci 44
Portugalsko 70
pozápadnění 13, 40, 58, 73, 78, 79,
100, 108, 115, 121 pozápadnění 159 Praha 59
pravoslaví 102, 107 pravoslavná kultura 100 presbyteriáni 106 proletariát
143 Prorok 128
protestantismus 68, 107 protestantská církev 106 protestantská reformace
122, 131 Prusko 14 příklon k vlastní tradiční kultuře
98
Přistěhovalci 125 Putnám, Robert 359 Pye, Lucian 36 Pyrenejský
poloostrov 38 Quigley, Carroll 31, 36, 37, 42, 368
Rafsandžám'221,287 Rafsandžání, prezident 220 Rahman, Omar Abdel
29 Rakousko 13, 140 Reagan, prezident 274 Reef, Mischief 283
reformismus 74, 164 regionalismus 146 republikanismus 163
revanšistické pocity 244 revoluční 122 Rodinsonová, Maxine 78
románské jazyky 69 Roosevelt, Franklin Delano 20,
300
Roosevelt, Kermit 89 Rostovani 37 Roy, Oliver 125 rozpolčené země
157 Rumuni 185 Ruská federace 11 ruská revoluce 46 Ruská šlechta 159
Rusko 6, 15, 20, 27, 28, 29, 47, 49,
70, 91, 93, 94, 100, 103, 108,
140, 157, 158, 219, 245, 261,

293, 341, 347, 358 Rusové 93, 101, 130, 152 ruština 59, 68 Řecko 385
řečtina 58
Řekové 43, 133, 164, 235 římské právo 68 římský svět 57 Sagan, Scott
387
Said, Edward 22
sanskrt 59
Sarajevo 352
Saudská Arábie 6, 11, 15, 78, 103,
126, 127, 132, 204, 220, 353 Sedmíhradsko 184 sekularismus 99, 101,
110, 164 Sever 21, 22, 26 severní Afrika 43 Severní Amerika 39, 48, 88
severní Evropa 43 severní Indie 43 Severní Korea 29, 218, 224 Severní
Osetie 337 Schlesinger, Arthur M. 380 Schwartz, Benjamin 42 Siao-
phing, Teng 200 Sibiř 292
Silajdžič, Haris 325 Singapur 6, 78, 94, 101, 104, 107,
112, 119, 142, 202, 261, 263,
390
singapurská kulturní ofenzíva 118 Singapurský projekt 391 sinhálský
nacionalismus 99 sionismus 220 Skandinávie 44 slavjanofilové 160
Smith, Adam 63 Solženicin 163 Somálci 55 Sorokin, Pitirim 31 sovětská
vojenská síla 87 sovětské impérium 161 sovětský komunismus 64
Sovětský svaz 11, 14, 15, 16, 18, 19,
23, 24, 25, 28, 83, 86, 92, 95,
97, 115, 117, 265
Spengler, Oswald 31, 33, 50, 76, 85 Spojené státy 11, 14, 15, 20, 23, 24,
28, 44, 54, 83, 84, 86, 95, 113,
114, 118, 140, 224, 261, 279,
347, 353 Srbové 15, 28, 55, 133, 156, 314,
327
Srí Lanka 16, 100 Stalin 102, 159 Stankevič, Sergej 162 Střední Amerika
38 Střední Asie 15, 28, 43, 103, 105,
209
střední Evropa 93, 126 Středoamerický společný trh 142 středověký svět
57 Středozemní moře 44 studená válka 139 subkontinent 38 Súdán 16,
29, 126, 324, 357 Suez 99
Suhart, prezident 199 Suharto 128 Sumer 31 Sung 44
sunitský fundamentalismus 122 Sunnitě 348 svahilština 57 Svatá říše 183
Světová banka 113, 246 Světová rada církví 357 Sydney 29
Sýrie 140
Šámil 326
Šang 44
Šang-kchun, Jang 287
šárfa 71, 129, 326

Ševarnadze, Eduard A. 191
šiiité 348
Španělé 44, 133
Španělsko 6, 13, 44
španělština 55, 59
Švédové 372
Švédsko 6, 140, 146
švédský premiér 140
Švýcarsko 6
Švýcaři 58
Tádžikistán 130, 329
Tamilové 152, 307
Tanzanie 155
tarikas 169
Taškent 166
Tataři 101, 180
Teng-chuej, Li 116, 201
terorismus 219, 289
Ter-Petrosjan, Levon 362
Thajsko 94, 104
Thatcherová, Margaret 375
Thukydides 247
Tchaj-wan 6, 78, 94, 112, 142, 199,
201, 202, 261, 286 tchajwanská vláda 116 Tchien-an-mcn, náměstí 115
Ťiang Ce-Min 266, 289 Tibet'ané 180 Tigrid 43, 66 Toynbee, Arnold 31,
35, 36, 50
Tripartitní dohoda 142
Truman, Harry 17
třetí svět 14
Tunisko 109, 122, 140
Turci 68, 101, 144, 167
turecká moc 44
Turecko 11, 15, 28, 44, 73, 120,
122, 126, 127, 140, 146, 157,
163, 168, 340, 358 Turkmenistán 130, 166 turkmenština 61 Uganda 15
Uhry 44 Ujgurové 180 Ukrajina 16, 27, 28, 93, 140, 192,
194,346 ukrajinština 61 Umehara, Takechi 374 umma 204, 351
univerzalismus 389 urdština 60 uzbečtina 61 Uzbekistán 150 válka v
Perském zálivu 165 Valois 67 Varšavská smlouva 93, 140, 182,
378
Vatikán 344 Velká Británie 6, 13, 44, 59, 83, 94,
140, 238, 347 Venezuela 151 Vídeň 230

Vietnam 37, 47, 103, 180, 261, 383 Visegrádská čtyřka 150 Vladivostok 384
Vlahos, Michael 54
Vlámský blok 237
vnitroasijské kooperace 119
Všeobecná deklarace lidských práv 227, 231
Vukovar 356
Východ 21, 22, 23, 26, 30, 50
východní Asie 28, 94, 98, 104, 112, 118, 119
východní Evropa 16
východoasijské státy 119
Wall Street Journal 56
Wallerstein, Immanuel 31, 33
Walzer, Michael 389
Washington 345
Weber, Alfred 31, 40
Weber, Max 31, 116
Wee, Kim Wee 389, 390
Weidenbaumová, Murray 199
Weiner, Myron 234
Wilson, Pete 240
Wilson, Woodrow 96
Wittfogel 67
World Trade Center 258
Yew, Lee Kuan 104, 116, 118, 119, 176, 232, 273
Yucatan 243
Zair 15
Zanzibar 155
Západ 13, 20, 21, 22, 26, 28, 29, 30, 37, 39, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 57, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 79, 83, 84, 88, 90, 91, 92, 94, 98, 99, 108, 111, 114, 118, 245, 251, 254
západní civilizace 63 západní expanze 47 západní křesťanství 62 západní kultura 35 západní moc 83, 86 západní univerzalizmus 5 západní vliv 110 západníci 160
zbraně hromadného ničení 94 země Mercosuru 147 Zia ul-Hak, generál 128 Židé 314 Žirinovskij 163 Žirinovský, Vladimir 163 Žlutá řeka 43

Obsah

Předmluva k českému vydání (Michael Žantovský) Úvod

I.	SVĚT	CIVILIZACI
9		
Kapitola 1:	Nová éra ve světové politice	
11		
Úvod: vlajky a kulturní identita		11
Multipolární a multicivilizační svět		13
Jiné světy?		17
Srovnání světů: realismus, úspornost a předvídaní		25
Kapitola 2:	Civilizace v dějinách a dnes	
31		
Podstata civilizací		31
Vztahy mezi civilizacemi		41
Kapitola 3:	Univerzální civilizace? Modernizace a pozápadnční	
51		
Univerzální civilizace: v jakém smyslu?		51
Univerzální civilizace: zdroje		63
Západ a modernizace		66
Reakce na Západ a modernizaci		71
II.	PROMĚNLIVÁ CIVILIZAČNÍ ROVNOVÁHA	
81		
Kapitola 4:	Oslabení Západu: moc, kultura a obrat k domorodým kulturám	
83		
Západní moc: nadvláda a úpadek		83
Obrat k domácím tradicím: obrození nezápadních kultur		96
La revanche de Dieu		101
Kapitola 5:	Ekonomie, demografie a civilizace vyzyvatců	
111		
Sebepotvrzení Asie		112
Islámské obrození		120
Měníci se soupeři		134
III.	RODÍCÍ SE ŘÁD CIVILIZACÍ	
137		
Kapitola 6:	Kulturní proměna globální politiky	
139		
Hledání uskupení: politika identity		139
Kultura a ekonomická spolupráce		146
Struktura civilizací		152
Rozpolcené země: selhání snah o změnu civilizační identity		157

Kapitola 7: Ústřední státy, soustředné kruhy a civilizační řád	
179	
Civilizace a řád	179
Hranice Západu	181
Rusko a jeho blízké zahraničí	189
Velká Čína a její sféra společné prosperity	195
Islám: povědomí bez soudržnosti	203
IV. STŘET CIVILIZACÍ	
211	
Kapitola 8: Západ a zbytek světa: intercivilizační problémy	
213	
Západní univerzalismus	213
Šíření zbraní	217
Lidská práva a demokracie	226
Imigrace	233
Kapitola 9: Globální politika civilizací	
245	
Ústřední státy a konflikty na hranicích mezi civilizacemi	245
Islám a Západ	248
Asie, Čína a Amerika	259
Civilizace a ústřední státy: vznikající spojení	287
Kapitola 10: Od přechodových válek k válkám na civilizačních hranicích	
297	
Přechodové války: Afghánistán a Perský záliv	297
Charakteristika válek na zlomových liniích	305
Výskyt: krvavé hranice islámu	308
Příčiny: historie, demografie, politika	314
Kapitola 11: Dynamika válek na civilizačních zlomech Identita: vzestup civilizačního povědomí Sjedené civilizace: příbuzné země a diaspory Zastavení válek na hranicích civilizací	
V. BUDOUCNOST CIVILIZACÍ	
Kapitola 12: Západ, civilizace a Civilizace Obnova Západu? Západ ve světě Civilizační válka a řád Spřízněnost civilizací	
Poznámky Rejstřík	
323 323 331 355	
365	
367 367 376 381 388	
395 429	

Samuel P. Huntington

STŘET CIVILIZACÍ

Boj kultur a proměna světového řádu

Z anglického originálu *The Clash of Civilizations*,
vydaného roku 1997 nakladatelstvím Touchstone v New Yorku
přeložil Ladislav Nagy.

Obálku navrhl Jiří Freund. Sazba a typografie Dybbuk Corp. Vytiskla
tiskárna Ekon, Jihlava.

Vydalo nakladatelství Rybka Publishers,
V Jirchářích 6, 110 00 Praha 1,
koncem léta 2001.

Vydání první.